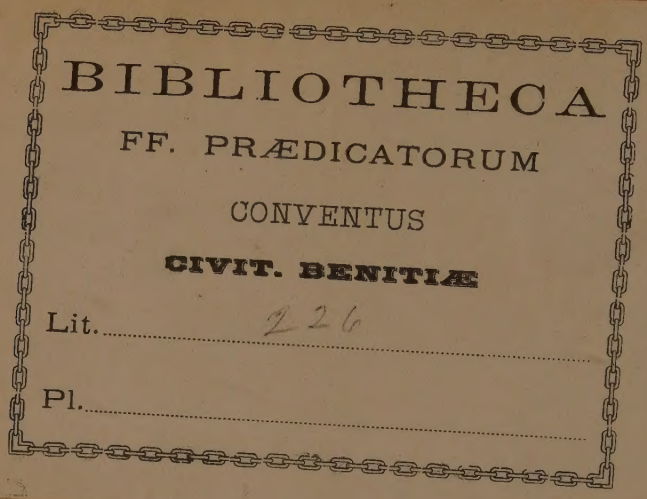

Nsl

BIBLIOTHECA

FF. PRÆDICATORUM

CONVENTUS

CIVIT. BENITIÆ

Lit. 226

Pl.

INTRODUCTIO
IN
SACRAM SCRIPTURAM

AD USUM SCHOLARUM

PONT. SEMINARIUM ROM. ET COLLEGIUM URBANI DE PROP. FIDE

AUCTORE

UBALDO UBALDI

PRESBYTERO ROMANO SS. LITER. PROFESSORE

St. Albert's College Library

VOL. II.

INTRODUCTIO CRITICA

PARS SECUNDA ET TERTIA

ROMAE

EX TYPOGRAPHIA POLYGLOTTA

S. C. DE PROPAGANDA FIDE

MDCCCLXXVIII

Auctor sibi vindicat ius proprietatis.

INTRODUCTIONIS CRITICAE

IN

SACRAM SCRIPTURAM

PARS SECUNDA

DE AUCTORITATE DIVINA ET CANONICA
LIBRORUM S. SCRIPTURAE

PRAENOTANDA

I. Quae in praecedenti volumine de libris Veteris et Novi Testamenti disputata sunt, respiciunt humanam et historicam eorum auctoritatem: quorum omnium conclusio haec est: Libros omnes tum Veteris tum Novi Testamenti quos Sacram Scripturam appellamus, ut in hodiernis editionibus circumferuntur, plenam auctoritatem habere, plenamque fidem mereri non minus, imo multo magis quam quilibet ex optimis, et probatissimis profanorum scriptorum libris.

Verum Libri nostri praeter hunc authenticitatis characterem, qui eos apud incredulos etiam, et sub critico tantum respectu venerandos et omni exceptione majores efficit, supernaturali etiam et divino characterе insigniti sunt, qui illos immenso veluti spatio supra quaelibet humani ingenii monumenta extollit, ac divinae fidei objectum simul et fundamentum constituit. Hunc illis honorem tum vetus Synagoga, tum universa Christi Ecclesia semper detulit, eosque ut *verbum Dei*, *Dei eloquia*, *Spiritus Sancti oracula* semper venerata est: quam perpetuam Christianorum fidem et traditionem complexa Tridentina Synodus in Sess. IV. Decr. De Canon. Script. definivit omnes et singulos utriusque Testamenti libros ibi in canonem relatos, *uti sacros et canonicos* suspiciendos esse, eo quod

(ut paulo ante dixerat) *utriusque Testamenti unus Deus sit auctor*. Ex his divinus et ecclesiasticus ipsorum librorum valor, seu *divina et canonica* eorum auctoritas constat, de qua nunc agendum est.

II. Ut de hac re clare ac distincte agamus, animadvertimus imprimis intimam connexionem existere inter *divinitatem*, et *canonicitatem* Sacrorum Librorum, nec tamen de utraque simul tractari posse, ut a nonnullis factum videmus. Scilicet divinus S. Scripturae character considerari potest vel in se, et, uti ajunt, *intrinsece*, vel *extrinsece* et quoad nostram cognitionem. Intrinsece consideratus ex eo pendet, et in eo consistit quod Scriptura Dei Verbum contineat, et Deum habeat auctorem, extrinsece vero et in ordine ad nos divinitas Scripturarum innotescit, et ab omnibus necessario admittenda est ob testimonium et iudicium Ecclesiae, quod iudicium Ecclesiastica auctoritas pronunciavit fidelibus proponendo catalogum, seu *Canonem* Librorum Sacrorum authenticum, qui ab omnibus suscipiendus sit.

Quare seorsim agendum est de divinitate S. Scripturae in se considerata, et de ejusdem Canone, unde divini illius characteris extrinseca manifestatio et ecclesiastica Librorum Sacrorum auctoritas pendet. Quamvis autem a nonnullis auctoribus primum de canone agatur, fortasse quia facilius haec methodus sit, nobis tamen opportunius, et scientificae tractationi accomodatius videtur primum de divinitate, dein vero de canone SS. Librorum disputare. Quaestio enim de canone supponit notum factum inspirationis, et divinitatis Scripturarum, et quamvis infallibile Ecclesiae iudicium requiratur ad *singulorum* librorum divinitatem demonstrandam, et ad obligationem fidelibus imponendam eos recipiendi, divinitas tamen et inspiratio S. Scripturae *generatim* inspectae etiam antecederent canonem ecclesiastico evinci potest. Quare secundam hanc partem Introductionis Criticae in duas sectiones dividemus: I scilicet de S. Scripturae Divinitate universim inspecta, II de Librorum Divinorum Canone.

Cum vero magna inter nos ac protestantes controversia existat de *medio cognoscendi* librorum divinam originem tum in genere tum multo magis in specie, et de ratione integrum canonem conficiendi, necesse erit de hoc etiam disputare, non tamen distincta sectione, ut initio constitueramus, sed partim in prima, partim in

altera Sectione, prout scilicet adversariorum errores vel generalem de divinitate, vel specialem de canone Scripturarum quaestionem attingunt.

SECTION I.

DE SACRAE SCRIPTURAE DIVINITATE GENERATIM INSPECTA

Divinam appellari Scripturam et hanc veluti propriam eius appellationem evasisse res est notissima. Iosephus Flavius Contr. Ap-
pionem Lib. I N. 8 affirmat sacros libros V. T. ut *divinos* (θειους) apud Indaeos habitos fuisse: apud Christianos Scriptores nihil frequen-
tius occurrit quam hae Scripturae Sacrae denominationes: *divina scriptura*, *Divini libri*, *Divinum verbum*. Verum sedulo animadver-
tendum est pluribus modis librum aliquem esse ac dici posse divinum. Primo scilicet *ratione materiae* quam continent; quo sensu Theo-
logica scientia divina dicitur, quia de Deo, ejusque oraculis disserit, et nos *divinam comoediam* appellamus Dantis Aligherii poema quod de divinis rebus pertractet, denique divinas vocamus tradi-
tiones illas quae aliquid a Deo revelatum vel praeceptum conser-
varunt, et nobis transmiserunt. Hoc igitur primo sensu libri Sacrae Scripturae divini dici possunt, quatenus Dei legem, oracula, verbo Revelationem continent. Verum secundo potest liber aliquis esse ac dici divinus etiam *ratione originis, seu auctoris*, si scilicet ipsum Deum auctorem habeat, ita ut non solum materia divina sit, sed etiam libri compositio ac scriptio divina sit, divinamque habeat auctoritatem. Et id quidem rursus duobus modis fieri potest. Vel enim Deus immediatus et unicus scripti auctor est ut ex: gr: in duabus tabulis Legis, quas Moyses *Dei digito* scriptas in monte Sinai recepit (Gen: XXIV. 12), vel humani scriptoris instrumento Deus utitur, ei scilicet suggerendo, ac imperando quae scribenda sunt, quo in casu non erit Deus unicus, sed tamen verus ac primarius illius scripti auctor: qui alter modus Divinae operationis in ordine ad librum exarandum, apto, et ab ipsis scripturis mutuato vocabulo dici solet *Divina inspiratio* graece Θεοπνευστία. In utroque casu liber vere ac proprie *divinus* erit non solum ratione materiae sed etiam ratione auctoris. Iamvero cum Scripturam divinam dicimus

vocem istam non modo in prima sed in altera etiam significatione accipimus: credimus enim S. Scripturae libros et divinam revelationem continere, et sub divina inspiratione conscriptos esse, seu auctorem habere Deum (1). In hac itaque sectione ut rem totam distincte et adaequate persequamur, agemus 1° De Sacrorum Librorum Divinitate ratione materiae; 2° De eorundem Divinitate ratione originis et auctoris, idest de divina S. Scripturae inspiratione.

CAPUT I.

DE SACRORUM LIBRORUM DIVINITATE RATIONE MATERIAE

Contendimus itaque in praesenti capite libros Sacros utriusque Testamenti res plurimas continere ab ipso Deo profectas et hominibus per Sacros Scriptores communicatas, seu *divinam revelationem*. Supponimus hic notum quid sit divina revelatio, veritas scilicet extraordinaria et positiva ratione hominibus a Deo manifestata, quae quidem si rationis humanae vires superet revelata *per se* dici solet, si vero intra ambitum humani intellectus contineatur, dicitur revelata *per accidens*. Divinam hanc revelationem possibilem esse hic pariter supponimus, quemadmodum etiam eius quodammodo necessitatem: quae omnia apud Christianae religionis apologistas fusius pertracta inveniuntur. Hanc etiam revelationem aliquando a Deo factam esse hominibus tum scilicet ante Christi adventum protoparentibus, patriarchis, prophetis, quibus Deus *multifariam multisque modis loquutus est* (Hebr. I. 1.), tum denique per Christum ipsum, in quo Deus *novissime nobis loquutus est*, et divinarum veritatum plenior et uberior notitia nobis concessa, hoc,

(1) Haec distinctio fundamentalis est et prae oculis habenda in demonstratione divinitatis S. Scripturae. Si enim duo illa non distinguantur argumenta quae afferentur, confusa aut etiam omnino inefficacia erunt, ut apud quosdam auctores videre est ex. gr. apud Marchini in opere coeteroquin doctissimo De Divin: et Canon. Sacrorum Bibliorum Part. I, Art. 4 ubi duo illa permiscet, divinitatem scilicet ratione materiae, et ratione Scriptoris, quo fit ut pleraque argumenta quae ibidem affert ex necessitate Revelationis divinae, ex vaticiniis in Pentateucho aliisque libris relatis etc. ad rem non faciant: oportebat enim, ut fert titulus articuli, demonstrare SS. Librorum *divinam inspirationem*.

inquam, factum certissimis argumentis demonstratur a laudatis apologistis, quae *motiva credibilitatis* in scholis vocari solent. Nos igitur, hisce omnibus praesuppositis, breviter demonstrandum assumimus in Sacris Libris Veteris et Novi Testamenti divinam illam revelationem a Deo factam contineri; quod tamen non ita intelligi volumus quasi *tota revelatio* in nostris libris proposita, et tradita sit, sed ex parte tantum, cum probe sciamus, juxta catholicae fidei systema, praeter Scripturam divinas etiam traditiones existere, quibus plures veritates divinitus revelatae transmissae sunt, quae in sacris literis saltem explicite non reperiuntur. Sit igitur

THESIS XL.

*Ex demonstrata librorum Veteris et Novi Testamenti
historica veritate, logice infertur in iisdem libris verbum Dei,
seu Divinam Revelationem contineri.*

Veritas hujus theseos necessario sequitur ex iis quae in toto volumine praecedente disputata sunt de historica librorum sacrorum veritate. Si enim verum est libros istos tam antiquos, tam inter se diversos, tam sanctos habere auctores, ut eorum tituli praeseferunt, si vera omnino sint quae isti narrant de divinis revelationibus sibi factis, de futuris eventibus sibi revelatis, de morum doctrina divinitus accepta, primum est inferre Dei oracula in iisdem libris contineri. Praestabit tamen adversus incredulos argumenta quaedam speciatim producere ad id demonstrandum.

Argumentum 1um deduci potest ex munere *legatorum divinatorum* quo plerique auctores S. Scripturae ornati fuerunt. Moyses enim, Iosue, Prophetae, Esdras, Nehemias alique V. T. Agiographi se a Deo missos esse, et Dei nomine loqui non solum affirmarunt, sed et certis argumentis comprobarunt. Affirmarunt quidem, nam frequenter ea quae scribebant a Deo se accepisse asserebant consuetis illis formulis: haec sunt praecepta quae mandavit Dominus Deus vester ut docerem vos (Deut. VI. 1): Dominus dixit ad me: haec dicit Dominus (Deut. Is. Ier. Os. et alii passim): Spiritus Domini loquutus est per me (2 Reg. XXIII. 2.) et alia similia: quod autem affirmabant, evidentibus etiam prodigiis verum esse ostendebant, ut fidem etiam ab incredulis et contumacibus extorquerent. Ita Moyses

et Iosue acceptam a Deo legationem innumeris miraculis asseruerunt, ita prophetae miraculis fidem sibi conciliabant. Quae omnia in nostris libris narrata, cum ex dictis historice vera sint, necessario evincunt auctores nostros reapse legatorum divinatorum munere functos esse, Dei nomine veritatem hominibus nunciasse, ideoque in eorum libris divinum verbum divinamque revelationem vere contineri. Haec quidem de V. T. Quod pertinet autem ad auctores N. T. quos demonstravimus fuisse Apostolos seu legatos Christi, et ipsius Christi doctrinam fideliter in suis libris tradidisse, nihil speciatim addendum est, praesertim post ea quae in thesi XX disseruimus.

Arg. 2^m desumi potest ex *vaticiniis* quae in nostris libris continentur: cum enim vaticinia nonnisi ex Dei revelatione proficisci possint evidens est eos libros ratione materiae divinos esse, seu divinum verbum continere, qui vera continent vaticinia. Quod autem in nostris libris plurima occurrant vaticinia, facile est ostendere, supposita eorumdem librorum genuinitate et antiquitate. Multa enim in iis leguntur clarissimis verbis praedicta, quae nulla humana prudentia naturaliter praevideri poterant, et tamen suo quaeque tempore adamussim impleta sunt. Huc pertinent ex: gr: vaticinia a Iacobo moriente prolata de futura singulorum filiorum et uniuscujusque posterorum sorte, imprimis de Iuda et Ioseph (Gen. XLIX). Huc pertinet vaticinium Moysi de futuris contra Amalecitas bellis (Ex. XVII. 16.). Item nobilissimum illud de Propheta a Domino suscitando, quo Christus Dominus designabatur (Deut. XVIII. 15). Prophetarum libri splendidis futurorum praedictionibus referti sunt. Cyrum Hebraeorum captivitatem soluturum multo ante quam nasceretur ab Isaia praedictum est (Is. XLIV. 28). Captivitatis Babylonicae finem post annos septuaginta, et imperii Chaldaeorum tunc florentissimi eversionem Ieremias praenunciavit (Ier: XXV, 11, 12): quatuor regnorum seu monarchiarum successionem cum certis ac determinatis uniuscujusque characteribus Daniel futuram cognovit (Dan. VII, VIII) idemque epocham adventus Messiae, ejusque mortis accurata annorum computatione definivit. (IX). Quae omnia plenum effectum suo tempore habuisse compertum est. Quid autem dicemus de vaticiniis, quae futurum Reparatorem, novae Legis propagationem, paganae superstitionis eversionem, ac futurae Ecclesiae ex Iudaeis si-

mul et gentibus coadunandae gloriam respiciunt? His enim plenae sunt singulae fere Isaiae, Ieremiae, Ezechielis, Davidis aliorumque sacrorum Scriptorum paginae. De N. T. nihil addendum est iis, quae in citata thesi XX dicta sunt, ubi de splendidis vaticiniis Christi Domini tractavimus. Ergo in utroque Testamento multa a Deo certo revelata continentur (1).

Arg^m. 3^a. desumitur ex praestantia ac *sublimitate doctrinae* nostrorum librorum, quae talis ac tanta est, ut, consideratis adjunctis temporum ac personarum, certum omnino appareat doctrinam ipsam nequaquam ab auctoribus inventam atque excogitatam fuisse, sed a Deo originem habere, scilicet ab ipso Deo esse revelatam. Quae quidem, supposita librorum utriusque Testamenti authentia ac veracitate, demonstrare facillimum est. Ac de Novo quidem Testamento satis dictum est supra in Thesi XV. § 1. N. II ubi breviter ostendimus doctrinam religiosam ac moralem quam auctores N. T. tradunt nullatenus ab eorum ingenio repeti posse, sed omnino a praedicatione et magisterio Christi Domini, quem divinum legatum, imo Dei filium esse ex iisdem libris ostendimus in thesi XX. Unde sequitur doctrinam quae in N. T. continetur vere divinam esse, seu a divina revelatione acceptam. Hic igitur tantum de libris V. T. dicemus ac imprimis de Pentateucho cuius praeceptis ac principiis coeteri posteriores libri obsequuntur et consonant. Consideremus itaque 1°) doctrinam *theoreticam* de Deo ac de homine, quae in libris V. T. promulgatur. Unitas Dei non semel et apertissimis verbis inculcatur ex: gr: Deut. VI. 4: « Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est ». Divina natura simplici sed profunda sententia declaratur Ex. III. « Ego sum qui sum.... qui est misit me (Moysen) ad vos ». Praecipua Dei attributa, omnipotentia in mundo creando et gubernando, providentia tum universalis, tum specialis erga Hebraeorum populum, iustitia et sanctitas in hominum sceleribus severissime puniendis in omnibus poene Pentateuchi paginis elucent, misericordia autem et paterna erga homines benevolentia ita clare sub oculos ponitur, ut

(1) Ad uberiores huius argumenti explicationem sufficiat adire saepius laudatam *Demonstrationem Evangelicam* Cl. Huetii Prop. IX, ubi comparationem accuratissimam instituit inter omnia vaticinia, quae de Christo sunt in V. T. et eorum implementum in libris N. T. relatum.

passim a Moyse et prophetis Deus exhibeatur uti paterfamilias aut sponsus, et e converso gens Hebraeorum tamquam Dei sponsa, vel filia proponatur.

Hominis natura non poterat clarius aut sapientius exponi ac fit in Gen. II, III. Homo ab ipso Deo immediate producit, corpus quidem, seu inferior eius substantia, ex limo terrae, anima vero directa Dei operatione, creatur, et corpori infunditur. Idem homo ultimo loco creatus omnibus animantibus tamquam rex ac dominus praeficitur, nemini subditus nisi Deo: idem scientia et gratia ornatur, Deoque amicus ac veluti familiaris efficitur, ei tamen concessio libero arbitrio, quo posset Dei voluntati si vellet inobediens ac rebellis fieri. Huic obedientiae vel inobedientiae primi hominis totius humani generis sors et felicitas tamquam conditioni alligata est, ac proinde Adamo peccante tota posteritas peccato atque irae divinae mancipata est (Gen. III). Quod quidem factum unicam exhibet rationalem et philosophicam explicationem corruptionis ac miseriae, quam in homine pagani etiam philosophi observabant, et explicare nesciebant. Miscetur tamen iustitiae clementia, et statim promittitur lapsis hominibus Reparator, qui peccato perditam humanam naturam definito tempore liberaturus in terris nasceretur, et pristinam dignitatem, ac gratiam homini restitueret (Gen. III. 14. 15.). Interim huius Reparatoris expectatio, et desiderium sanctos et iustos homines inter mortalis vitae angustias solatur, et fides in illum venturum a peccato liberat, et viam salutis aperit. Quam sublimia sunt haec, quam bene inter se connexa, quam plene conformia dictatis sanae rationis, et humanae naturae indigentis, ac desideris! Sed ad moralia veniamus. 2°) Moralis doctrina apprimè respondet purioribus de Deo atque homine notionibus supra expositis. Decalogus a Moyse promulgatus (Ex. XX) compendium sanctissimae morum doctrinae continet. Prohibet enim imprimis quae divinae detrahunt maiestati, eiusque cultum positive praecipit. Filiorum erga parentes munera inculcat, graviora vero et capitalia crimina districte inhibet, furtum, adulterium, moechiam, calumniam et perurium, denique ipsa desideria et cogitata honestati ac iustitiae contraria. Cuius nam gentis codex proferri potest, in quo tam paucis verbis tam pura ac solida moralis hominum vitae fundamenta constituentur? Quae in aliis libris Pentateuchi, nec non in prophe-

ticis et sapientialibus occurrunt explicatiora adhuc et sublimiora sunt. Deus super omnia diligendus est ex toto corde, ex tota anima et ex tota fortitudine (Deut. VI. 5). Proximi ex corde diligendi et iniuriae condonandae (Lev. XIX. 18), erga advenas et peregrinos misericordia et beneficentia exercenda (ib. 33.). iuste iudicandum, omnisque fraus in iudicio, in regula, in pondere et mensura fugienda (ib. 35). Eliminanda prorsus quaelibet libido, et matrimonia sancte ineunda, eiusque leges servandae (Lev. XVI. Tob.). Sacrificia humana omnisque pagana superstitio sub severissimis poenis prohibentur, et morum puritas ac sanctitas in omnibus vitae statibus, singulisque officiis atque actibus tum publicis tum privatis obeundis passim commendatur. Quibus omnibus perpensis S. Paulus, quamvis vehementer extolleret Evangelicam doctrinam supra Mosaicam, utpote quae illa excellentior sit, ipsam tamen veterem legem moralem non potuit non appellare, *legem sanctam, et mandatum sanctum, et iustum et bonum* (Rom. VII. 12).

Haec igitur est religiosa et moralis doctrina, quam Moyses tradidit, quamque subsequentes V. T. scriptores Iosue, Samuel, David, Salomon, Prophetae, Siracides alique in suis libris illustant, exponunt, hortationibus atque exemplis confirmant, carminibus exorant, quam denique Christus et Apostoli in N. T. pluribus adiectis ad summam perfectionem adducunt.

Comparentur haec cum Gentilium scriptorum et philosophorum placitis ea aetate, qua nostri auctores floruerunt. Scilicet quocumque oculos convertamus apud cultissimas etiam gentes iis temporibus videre est absurdissimas de Deo atque homine opiniones, superstitiosum cultum, et incredibilem morum corruptionem longe lateque grassantem. Philosophi saepe vulgo meliores non erant, et praestantissimi inter eos, non exclusis Platone et Aristotele, ab absurdis quibusdam opinionibus circa divina attributa, humanam naturam ac destinationem et recte agendi normas sibi cavere non potuerunt. Quomodo ergo fieri potuit ut soli Hebraeorum scriptores inter tot humani ingenii aberrationes, veritatem tenuerint, ab erroribus caverint, et inter densissimas tenebras religionis, atque honestatis facem extulerint ut viam salutis hominibus patefacerent? Hoc phaenomenon certe inexplicabile prorsus esset, nisi admitteremus, quod aliunde auctores nostri diserte affirmarunt et compro-

barunt, nempe religiosam et moralem doctrinam, quam tradunt, ab ipso Deo revelatam fuisse.

Arg^m. 4^m. desumitur ex mira *concordia* quae inter libros, et auctores Veteris et Novi Testamenti observatur tum in doctrina, tum in historia tradenda. Sane mirum prorsus esset, et inauditum triginta circiter scriptores, quot nostri numerantur, ad aetates longe dissitas pertinentes, in diversis omnino politicis et religiosis adiunctis constitutos, de rebus difficillimis scribentes, invitis saepe et reluctantibus lectoribus, tantam nihilominus concordiam servasse, ut non solum alter alteri numquam contradixerit, sed plerumque invicem sibi lucem affundant, hoc, inquam, prorsus inauditum et moraliter impossibile fuisset, si supponamus eos suas opiniones suique ingenii commenta in his libris consignasse. Sane inter Graecos, Latinosque philosophos et scriptores huiusmodi concordia frustra omnino quaeritur, quod iam Appioni obiiciebat Iosephus in Libro 1°. contra eundem § 8. Tanta igitur inter nostros concordia non aliunde explicari potest, nisi ex unico divinae revelationis fonte ex quo omnes hauserint.

Confirmatur hoc argumentum validissime ex mystica, seu *typica relatione*, quae intercedit inter vetus et novum Testamentum, ita ut illud huius figura et adumbratio dicendum sit: qua de re plura dicemus in volumine sequenti. Interim satis erit innuere typicas illas significationes, et sublimem analogiam inter Synagogam et Christi Ecclesiam, inter personas, puta Noe, Davidem, Salomonem ex una parte, et Christum ex alia; inter plura facta, puta exitum Hebraeorum ex Aegypto, transitum maris rubri, liberationem populi ex captivitate Babylonica etc. et Redemptionis humanae mysteria; inter ritus sacrificiorum ex: gr: agni paschalis, capri emissarii etc. et sacrificium a Christo Domino in Cruce, et in sanctissima Eucharistia oblatum. Haec, inquam, omnia explicari nullatenus possunt nisi supponamus specialem Dei institutionem quasdam res assumentis, et stabilientis ad futura mysteria adumbranda, ut per umbras et figuras veritati viam sterneret, ut homines per legem quasi per paedagogum ad Evangelium ducerentur, et totus apparatus Mosaici cultus ad Christum respiceret, qui est finis Legis et Prophetarum, consummator fidei nostrae, Alpha et Omega, Christus heri, et hodie, ipse et in saecula.

Arg^o. 5°. ab extrinseco desumi potest, scilicet ex *unanimi et constanti* utriusque populi, Iudaici et Christiani, *consensu*. Quod quidem testimonium hic innuere sufficiat cum de eo in sequenti capite fusius dicturi simus. Constat itaque imprimis apud Hebraeos libros sacros *Legis, Prophetarum et Agiographorum* semper uti divinos, et verbum Dei continentes consideratos fuisse. Eos Ios. Flavii in loc. sup. cit. affirmat omnibus retro aetatibus merito creditos esse divinos, eos Philo *Dei oracula* appellat (De Cherubim Pag. 116 et de vita Moysi Pag. 658 seq.) eos Paulus Iudaeorum traditionem confirmans appellat *eloquia Dei* (Rom. III. 2). Denique cum Hebraei plura alia scripta haberent fide dignissima, ut publicos annales, quorundam Prophetarum historicos libros (4 Reg. XX, 20, 2 Paral. IX, 29) aliaque similia semper tamen discrimen agnoverunt et religiose servarunt inter libros S. Scripturae et coeteros, ita ut illos summa veneratione semper prosequuti fuerint, religiose custodierint, in sacris conventibus assidue legerint (Deut. XXX. 10 seq. Act. XIII. 15, 27 etc.), infallibiles et inviolabiles iudicaverint (Ios. loc. cit. Matt. V. 18 etc.), hos vero contra uti humanos dumtaxat habuerint, et temporis decursu disperire, et in oblivionem abire permiserint. Haec quidem de Iudaeis. Ad Christianos vero quod attinet, inutile esset hic immorari in eorum testimonio exponendo, quod omnibus notum est. Scriptura enim Sacra tum Veteris tum Novi Testamenti ut Dei verbum, Dei oracula, Christianae fidei regula a Patribus, Theologis, Conciliis, a plebe fidelium absque ulla exceptione semper habita est. Sed de his plura in sequenti capite, et in Sectione II huius secundae Partis Introductionis criticae. Porro tantus omnium saeculorum, omniumque fidelium consensus fundamento destitutus esse non potest, eo vel magis quod motiva non deerant ex humanis praeiudiciis, ac passionibus orta dubitandi de horum librorum divinitate, si aliqua ratione id fieri unquam potuisset. Ut enim alias animadvertimus, plura occurrunt in Veteri et Novo Testamento Dei nomine proposita, quae sive humano ingenio ardua ac impervia, sive hominum sensibus ac tendentiis gravia, atque incommoda semper videri debuerunt: quibus tamen non obstantibus, mirus ille utriusque populi consensus in Scripturae libris tamquam divinis oraculis praecipendis semper exstitit.

6°. Haec quidem argumenta sive intrinseca, sive extrinseca satis superque ostendunt propositam thesim. Non est tamen despicienda ratio quam nonnulli ex ipsa rei convenientia, et veluti a priori adducunt ad ostendendum S. Scripturam divina oracula, seu Dei revelationem continere. Aiunt enim conveniens fuisse, et poene necessarium ut divina revelatio diversis temporibus facta nequaquam orali traditioni tantum conservanda relinqueretur, sed scriptis etiam traderetur. Ita enim et facilius a corruptione servata foret, et oblivionis periculum amotum. Quod quidem praesertim pro revelatione in Veteri Testamento facta suo pondere non caret, considerata praesertim longa saeculorum serie, quae usque ad Messiae adventum decurrere debebant, considerata populi Hebraei perversa indole, et multiplici variaque vicissitudine, denique revelationis ipsius obiecto, scilicet magna rerum ac praescriptionum etiam minutissimarum copia, quae vix potuissent sine scripto codice conservari. Si vero semel concedatur scriptum codicem extitisse Dei revelationem continentem, facile dabitur hunc esse ipsum codicem V. T. Neque enim alius occurrit in populo Hebraeorum, qui ab remotissima antiquitate tamquam divinae revelationis codex habitus fuerit (1).

Concludamus igitur libros V. et N. Test. generatim sumptos divinos dicendos esse *ratione materiae*, seu divinum verbum continere.

CAPUT II.

DE SACRORUM LIBRORUM DIVINITATE RATIONE AUCTORIS SEU DE DIVINA S. SCRIPTURAE INSPIRATIONE

Hucusque demonstratum est libros veteris et novi Testamenti eo sensu divinos esse quod divinam revelationem contineant, seu ratione materiae. Verum hoc non sufficit ad plenum et adaequatum S. Scripturae conceptum, quem Ecclesiastica traditio, Conciliorum decreta et fidelium sensus nobis exhibet. Sacri enim libri non solum argumentum continent divinum, sed etiam divinitus conscripti sunt; non solum verbum Dei continent, sed ipsi sunt ver-

(1) Hoc argumentum copiose evolvit recens hispanicus scriptor Fran. Caminero Muñoz in op. *Manuale Isagogicum in S. Biblia* Luci Augusti 1868. Pag. 623. seqq.

bum Dei; scilicet Deum habent auctorem, non quidem in primo ex duobus modis superius indicatis, quatenus Deus ipse libros conscripserit, sed altero modo, quia nempe licet ab humanis auctoribus exarati fuerint, sub Dei tamen influxu, praesentia et directione exarati sunt, ita ut praeter immediatos et secundarios auctores habeant etiam primarium auctorem Deum, seu etiam ratione originis et auctoris vere *libri divini* dicantur et sint. Divinus ille influxus in librorum sacrorum auctores aptissimo, et ab ipsa Scriptura (2 Tim. III. 16. 2 Pet. I. 21) accepto vocabulo *Divina inspiratio*, graece Θεοπνευστία dici solet. De hac igitur nunc agendum erit. Ut autem diligenter in quaestione gravissima versemur, post breviter determinatum statum quaestionis, distinctis articulis tractabimus: 1°. De *historia* huius controversiae; 2°. De *medio cognoscendi* divinam librorum inspirationem; 3°. De *facto* Divinae inspirationis in S. Scriptura generatim sumpta; 4°. De *modo* divinae inspirationis in S. Libris, ubi de variis opinionibus circa limites, et naturam divinae inspirationis, sermo erit, et verior eiusdem conceptus definietur.

ARTICULUS I.

HISTORIA QUAESTIONIS DE INSPIRATIONE S. SCRIPTURAE

Sacros Libros non humano tantum ingenio sed Deo afflante conscriptos fuisse Iudaei omnes, teste Ios. Flavio, et deinde Christiani doctores, omnesque fideles usque ab initio Ecclesiae firmissime tenuerunt. Antiquis tamen temporibus nunquam haec quaestio explicite tractata est, multo minus de inspirationis natura aut limitibus disputabatur. Identidem tamen paucorum haereticorum temeritas SS. Ecclesiae patres coegit communem fidem apertius declarare et vehementius inculcare. Prima Ecclesiae aetate quidam haeretici divinam inspirationem librorum vet. Test. negarunt absurde contententes eos non a Spiritu Sancto, sed a principio vel Deo malo profectos fuisse: ita Basilidiani, Simoniani, Marcionitae (qui etiam magnam partem N. T. repudiabant) apud Irenaeum L. I. c. 20, 22, 29, et imprimis Manichaei ap. Epiphanium haeres. LXVI. Ebionitae etiam, teste Irenaeo (lib. I. c. 26), scripta omnia S. Pauli, et alii alios libros N. T. pro suo quique lubitu uti falsos, et Deo indi-

gnos reiciebant; de quibus loquuntur Epiphanius, Eusebius, et Philastrius. Quidam Dositheus apud Tertullianum de praescr. Cap. XLV, itemque Anomaei apud Epiphanium haer. LXXXVI, alique nonnulli quos redarguit Hieronymus Praef. in Ep. ad Phil. et comm. in Matt. V. admissis omnibus libris canonicis, ausi sunt inspirationem excludere a quibusdam locis horum librorum, asserentes Prophetas, et Apostolos aliquando humano tantum ingenio scripsisse. His accedere visus est Theodorus Mopsuestenus circa libros Iobi et Salomonis, hac de causa reprehensus in Concilio Oecumenico V^o. Act. IV. An. 553. Horum tamen errores statim in oblivionem abiierunt, nec amplius de hac quaestione in Ecclesia disputatum est usque ad saeculum Reformationis, excepta tenui quadam controversia saeculo IX agitata inter Agobardum Archiepiscopum Lugdunensem, et Fredegisum Abbatem circa inspirationem singulorum verborum S. Scripturae. Itaque historia controversiae de S. Scripturae inspiratione dici potest initium sumpsisse ab epocha reformationis saec. XVI. Tunc enim varia sententia quaestio haec tractari coepit tum a Protestantibus, tum etiam a Catholicis. Ad Protestantes quod attinet, hi quidem initio non solum S. Scripturae inspirationem admittebant, sed strictissimum eius conceptum tuebantur, scilicet non solum omnes partes omnesque sententias inspiratas esse, sed etiam singula verba, stylum et apices a Spiritu Sancto dictante esse repetendos. Ita Lutherus, Calvinus, Zuinglius, caeterique Reformationis coriphaei eorumque sectatores. Verum circa medium saeculum XVIII. factum est ut liberiorum quorundam criticorum argumentis Protestantium fides in hac re labefactata fuerit. Postquam enim apparuit opus Toelneri De Inspiratione S. Scripturae An. 1772 et Semleri de examine canonis an. 1771-1773 horum rationibus commoti Protestantes primum a rigidiore illa de Inspiratione sententia recesserunt, eamque ad solas res et sententias extendi conclamarunt; dein vero paullatim etiam de quarundam partium inspiratione dubitare coeperunt, donec Sociniani, Arminiani alique ex Protestantium castris exorti, qui sub Christiano nomine naturalismum, seu rationalismum profitentur, omnem prorsus supernaturalem et proprie dictam inspirationem in Scripturis denegarunt. Imo nunc inter Protestantes pauci sunt, qui SS. Librorum inspirationem defendant, et Sacram Scripturam plerumque eo tan-

tum sensu divinam credunt quod veritates a Deo revelatas contineat, seu ratione materiae, non autem quod divina auctoritate, ac inspiratione conscripta sit. Ita plures Protestantium sectae per Germaniam, Angliam, Americam et alibi, imprimis Unitarii, qui Socinianismum mutato nomine profitentur. Inter ipsos Anglicanos seu Episcopales, qui orthodoxos se appellant, multi sunt qui divinam inspirationem ad quasdam partes Scripturae extendi negant, ut Parry laudatus ab Horne in celebri sua *Introductione* Append. II, et ipse Horne inspirationem ad hoc tantum coarctat quod in rebus ad fidem et mores pertinentibus Scriptura *gravioribus erroribus* immunis reddita sit (1), et Paley in celebratissimo opere *Evidences of Christianity* Part. 3. Cap. III. non veretur adfirmare nullam esse necessitatem admittendi divinam librorum V. T. auctoritatem, exceptis iis tantum locis, quibus Christus divinam inspirationem manifeste tribuit. Notanda est etiam responsio seu decisio supremi tribunalis Ecclesiae Anglicanae paucis abhinc annis lata (nempe anno 1863), scilicet, pro fide Anglicana iuxta XXXIX articulos sufficere ut quis profiteatur omnes libros canonicos (exceptis nempe VII deuterocanonicis V. T. quos Anglicani uti apocryphos habent) saltem ex aliqua sui parte esse inspiratos. (2) Haec quidem de Pro-

(1) Horne: *Introduction to the critical study and knowledge of the Holy Scriptures*. Vol. I, Appendix N° II, pag. 528, seq. edit. 13^a 1872 „Nor is it to be supposed, inquit, that they were even thus (per assistantiam et directionem Sp. S.) inspired in *every fact*, which they related, or in *every precept* which they delivered. They were left to the common use of their *faculties*, and did not, upon every occasion stand in need of supernatural communication. But *whenever, and as far as* divine assistance was necessary, it was always afforded: so that every such inspired writing is free from error, that is, *any material error*.“ V. etiam p. 533 seqq. testimonium Parry circa extensionem inspirationis in libris N. T.

(2) DD. Wilson et Williams, ex clero Anglicano, scriptores operis cui titulus: *Essays and reviews* delati fuerant ad tribunal Ecclesiasticum Anglicanorum (*the Court of Arches*) eo quod inspirationem negassent saltem in quibusdam S. Scripturae partibus: atque idem tribunal, causa discussa, praedictos Wilson et Williams damnaverat (die 15 Dec. a. 1862) inflicta in eos poena suspensionis *ab officio et beneficio* pro spatio unius anni. Verum illi appellarunt ad supremum Reginae Consilium (*the Privy Council*), a quo prior illa sententia revocata fuit, et solemniter declaratum illorum scriptorum opinionem contrariam non esse doctrinae Ecclesiae Anglicanae (Die 19–26 Iun.

testantibus proprie dictis: nam qui Rationalistae vocantur, ut sunt Strauss, Wegscheider, Colenso alique saepius antea commemorati, non solum omnem inspirationis ideam reiiciunt, sed neque humanam et historicam S. Scripturae auctoritatem admittere volunt. Huc res pervenerunt inter acatholicos; quia semel rupto argine, scilicet auctoritatis infallibilis magisterio reiecto, et traditione Ecclesiae neglecta, non habent ubi pedem figant, et humanarum opinionum torrente in extrema quaeque abripiantur necesse est.

Etiā inter Catholicos post Reformationem quaestio de inspiratione diligentius pertractata est, diverso tamen modo; scilicet admissa semper inspirationis existentia, diversae ortae sunt sententiae de eius extensione, gradu ac natura, de quibus nunc breviter dicendum.

Saeculo XVI. Sententia quae in Scholis Catholicorum praevalabat ea erat, quae tenet Spiritum Sanctum omnia omnino, quae in sacris Scripturis continentur sacris auctoribus communicasse non solum quod attinet ad substantiam rerum, sed etiam quod ad modum, stylum sermonis et singula verba. In hac sententia fuerunt Salmeron Prolegom. XXVI, Bannez in 1 Part. Summae q. I art°. 3° Dub. 3, Maldonatus praef. in Evang. Cap. II, Estius Comm. in 2 Tim: III. 16, Gregorius de Valentia, Azorius, Sylveira alique passim. Hic vocari solet rigidior conceptus inspirationis. Verum eadem aetate coeperunt liberiores quaedam sententiae propugnari, quae occasionem praebuerunt turbis, ac diutinis concertationibus praesertim inter Patres S. I. et Theologos Lovanienses. Sed ut haec recte intelligantur, quae cum celeberrima controversia *de auxiliis divinae gratiae* intime connexa sunt, operae pretium erit totam historiam paulo altius repetere (1). Noti sunt errores Baii Theologi Belgae, quos S. Pius V anno 1567, et iterum Gregorius XIII anno 1579

a. 1863). Cfr. acta authentica huius causae in op. *Cases heard, and determined by the Judicial Committee of the Privy Council. Vol. II. P. III.* (New series.) pag. 375-434.

(1) Tota haec historia ex authenticis documentis deprompta accuratissime narratur in opere cui titulus: *Historiae controversiarum de divinis gratiae auxiliis sub SS. PP. Sixto V, Clemente VIII et Paulo V, libri VI* etc. auctore Theodoro Eleutherio Theologo (Livino Meyer S. I.) Antuerpiae 1705. V. lib.1. cap. VI-XXVIII.

appositis bullis damnarunt, misso etiam a Gregorio Lovanium P. Francisco Toletō, qui Academiae Lovaniensi, ipsique Baio errorum damnationem indiceret. Quamvis autem idem Baius decreto S. Sedis se subiecisset, semina tamen pravae doctrinae haud prorsus evanuerunt, et supererat adhuc animorum aestus et aversio praesertim contra Patres S. I. quos illi existimabant auctores fuisse condemnationis suorum errorum. Inter haec duo Professores ex eadem societate doctrina ac probitate spectatissimi Lovanium mittuntur anno 1585 ut Theologiam in laudata accademia docerent. Fuerunt hi Lessius, et Du Hamel, vulgo Hamelius dictus. Hi quidem muneris sui esse existimarunt rigidae et haereticae Baianorum doctrinae saniores et benigniores sententias opponere in iis quae respiciunt supernaturales Dei operationes, et gratiam. Hac agendi ratione excitati fautores Baii, alique incaute eorum causae conniventes coeperunt praefatos doctores ut suspectos laxismi et Pelagianismi traducere, et eousque res progressa est ut ex discipulorum schedis collegerint seriem quamdam propositionum, quas facultati Theologicae Lovaniensi proposuerunt censura notandas. Primae tres propositiones respiciebant S. Scripturae inspirationem, caeterae vero systema de gratia et libero arbitrio. Tres illae propositiones, quae solae ad nostram quaestionem pertinent, ita se habebant.

1°. Ut aliquid sit scriptura sacra, non est necessarium singula eius verba inspirata esse a Spiritu Sancto.

2°. Non est necessarium ut singulae veritates, et sententiae sint immediate a Spiritu Sancto ipsi scriptori inspiratae.

3°. Liber aliquis (qualis forte est 2us Machabaeorum) humana industria, sine assistentia Spiritus Sancti scriptus, si Spiritus Sanctus postea testetur nihil ibi esse falsum efficitur Scriptura sacra.

Accademia antequam ad censuram ferendam veniret aequum existimavit scriptum illud ad Theologos S. I. transmittere, ut iudicaret an eorum mens recte, et accurate in eo exposita fuisset. P. Lessius animadvertit plures ex illis thesibus aequivoce, et absque necessariis explicationibus enunciatas esse, ideoque aliud scriptum ipse confecit, ubi triginta quatuor thesibus suam sententiam aperuit, illudque misit ad decanum Facultatis theologiae, simul rogans ut duos Professores designaret, quibuscum tota controversia

discuteretur et amicaliter componeretur. Huic Lessii voto Facultas non acquievit, et die 9 Septembris 1587 *cenſuram* praedictarum theſium, et quidem absque Lessii adnotationibus et correctionibus vulgavit. In hac cenſura tum omnes theſes in globo damnantur ut *peregrina, offeſſiva et periculosa dogmata*, tum in ſpecie tres de inſpiratione proſcribuntur tamquam accedentes ad damnatas Anomaeorum aliorumque ſententias, qui inſpirationem excluſerant a quibusdam partibus S. Scripturae (1). Tertia vero theſis absolute reiicitur ut *maniſeſti erroris periculum continens*. Cenſura haec ad plures Episcopos et ad univerſitates Duacensem et Pariſienſem miſſa fuit ut eam probarent. Pariſienſis recusavit cenſurae ſubſcribere, Duacensis autem, inſtantibus praesertim Mechlinienſi, et Gandavenſi Episcopis, non ſolum cenſuram probavit, ſed aliam ipſa edidit prolixiorē et copioſiorem a Cancellario Academiae Wilhelmo Eſtio elucubratam initio anni 1588. Praeterea Lovanii publicae praelectiones haberi coeperunt ad Lessii proſpositiones impugnandas. Eodem anno laudatus Lessius ab Archiepiscopo Mechlinienſi invitatus mentem ſuam iterum declaravit, miſſa ad eundem epistoſa in qua ſex *antitheses* theſibus Lovaniensibus oppoſuit. Sexta antithesis, quae ad noſtram quaestionem pertinet, ita enunciatur » Nos docemus, ut aliquid ſit Scriptura Sacra non eſſe neceſſarium ut omnia verba, aut omnes omnino ſententiae ſint auctori poſitive, et immediate inſpirata a Spiritu Sancto proponente, et formante in ipſius intellectu ſingula verba et ſingulas ſententias ſcribendas; ſed ſufficere ut auctor hagiographus divinitus inſtinctus ad ſcribendum ea quae vidit, audivit, vel aliter novit, habeat inſallibilem aſſiſtentiam Spiritus Sancti, quae non permittat eum falli etiam in iis quae cognoscit relatione, experientia aut ratione naturali: ab hac enim aſſiſtentia Spiritus Sancti habet Scriptura ut ſit inſallibilis veritatis. Denique ſi aliquod opus pium et ſalutare humana induſtria ex *divino inſtinctu compoſitum*, publico teſtimonio Spiritus Sancti approbaretur tamquam in omnibus ſuis partibus veriſſimum, tale opus

(1) « Tres illae aſſertiones, inquit, accedere videntur ad damnatam olim Anomaeorum opinionem, qui Prophetas et Apoſtolos in multis volebant ut homines fuiſſe loquutos, ut refert Epiphanius Haer. 76, et ad eorum ſententiam, quam Praef. in Epist. ad Philem. et alibi Hieronymus reprehendit, de qua et notatus Erasmus fuit. »

habiturum auctoritatem aequè infallibilem atque Scriptura sacra, et recte Scripturam sacram et Verbum Dei appellatum iri; nam eiusdem est auctoritatis epistola a Rege dictata, et ab eo subscripta: qui modus, *etsi de facto putem eum non inveniri in aliquo Scripturae Canonicae libro*, non tamen est impossibilis ». (1) Hic observandum est Lessium tertiam ex illis propositionibus in censura notatis non tamquam realem modum inspirationis propugnare, sed ut meram possibilem hypothesim, sublata scilicet et repudiata parenthesi illa de 2°. Macchabaeorum libro. Insuper notandum est quod hic affirmat scriptum illud in hypothesi, quamvis humana industria compositum, tamen ex divino instinctu idest ex divino *ad scribendum* impulsu repeti; quibus certe cruditae sententiae in Lovaniensi et Duacensi censura notatae non parum temperatur. Haec quidem de tertia thesi. Ad secundam quod attinet ibi etiam notandum est vocabula *inspirare* et *inspiratum* iuxta auctoris mentem idem valere ac *revelare* et *revelatum*, cum scilicet nova veritas menti alicuius scriptoris a Deo infunditur, vel res iam nota iterum supernaturaliter menti obiiicitur, et in hoc sensu excludit auctor inspirationem (idest revelationem) non solum verborum Sacrae Scripturae sed etiam quarundam veritatum et sententiarum, quando scilicet hae Scriptori iam notae fuerint, puta ex propria experientia, ut in Moyse et in Apostolis, qui res vel a se, vel sub suis oculis gestas referunt. Verum inspiratio iuxta alium sensum accuratiorem, quae scilicet in Spiritus Sancti praesentia ac directione consistit, locum habere potest et revera habet etiam in illis scribendis quae proprie *revelata* non sunt. Neque hoc excludit Lessius, imo expresse fatetur cum ait agiographum *divinitus instinctum* esse *ad scribendum* ea, quae aliunde noverat, et ei in scribendo praesto esse *infallibilem assistentiam Spiritus Sancti*. Sed de hac distinctione plura dicemus in Articulo IV: interim sufficiat haec innuisse quia, ut mox dicemus, ex tali terminorum ambiguitate plures decepti sunt circa mentem quorundam illustrium Theologorum, eisque perperam quasdam falsas aut temerarias de inspiratione sententias affinxerunt. Sed praestat nunc ordinem historiae resumere.

Censurae Lovaniensis, et Duacensis Academiae, utpote sufficienti

(1) Apud Meyer op. cit. Lib. I°. cap. IX, pag. 24.

auctoritate destitutae, quaestionem dirimere non potuerunt, et Lessius suas opiniones defendere perrexerit quin a Romana Sede in eum animadverteretur: quinimo Sixtus V. ad turbas compescendas anno 1588 Apostolico nuncio Octavio Frangipane munus commisit concordiam inter contententes restituendi. Quod cum ille tentasset, nec omnino e voto res successisset, mense Iulio eiusdem anni edictum vulgavit in quo sub excommunicationis poena cavebat ne diutius controversia agigaretur, et imprimis ne quis Catholicis doctoribus odiosas notas auderet inurere. Ita paulisper deferbuit quaestio, donec, Inspirationis controversia dimissa, altera de efficacia gratiae recrudit occasione libri P. Molina, cui titulus » Concordia liberi arbitrii cum gratiae donis An. 1589, unde originem habuerunt varia Scholarum systemata de gratiae natura et efficacia, et interminabiles quaestiones inter Molinistas, Thomistas, Augustinianos etc. quibus componendis celebres congregationes de Auxiliis sub Pontificibus Clemente VIII. et Paulo V. habitae sunt ab anno 1598 usque ad 1607. Interim nulla definitio a Romana Sede lata est circa huiusmodi quaestiones, et multo minus circa sententias Lessii et Hamelii de inspiratione S. Scripturae, quae in praedictis congregationibus neque ad examen revocatae sunt. Nec ullum postea decretum contra eas latum est, quamvis Baii et Iansenii fautores, ut Quesnellus, id saepe insinuare conati sint. Quinimo Sacrae Inquisitionis Congregatio decretum edidit die 10 Decembris anno 1679 in quo districte prohibetur, ne quis censuram praedictarum propositionum, quae dicebatur a S. Sede prolata imprimere aut vulgare auderet.

Praedictae itaque sententiae de inspiratione plures invenerunt fautores, et sectatores. Non tamen commiscenda est tertia illa, et liberior thesis cum duabus prioribus, ut nonnulli facere videntur. Ita ex: gr: Ianssens, qui in sua *Hermeneutica sacra* cap. II § 4°. videtur promiscue omnes praedictas propositiones pluribus theologis tribuere qui, tamen a tertia maxime abhorrent, et alias etiam duas nonnisi cum restrictione, et limitatione admittunt. Ait enim post narratam historiam illarum thesium « Lessio et Hamelio ex eadem Societate Iesu adhaeserunt Card. Bellarminus, Mariana, Cornelius a Lapide, Bonfrerius ac alii; eidem systemati subscribunt Melchior Canus Episcopus Canariensis, Dupinius, Simonius, Con-

tensonius, Calmetus atque *recentiores fere omnes.* » Etiam Graveson Cornelio a Lapide tribuit tertiam thesim Lessii, et in *Bible de Vence Discours Prelim. sur la Divin. des S. Ecrit.* auctor eum cum Grotio comparat circa inspirationem librorum historicorum. Sed distinctione opus est, et de singulis propositionibus seorsim dicendum. Propositio 1^a quae negat inspirationem singulorum verborum S. Scripturae a pluribus theologis recepta est, quorum numerus magis magisque in dies crevit, ita ut nunc ab omnibus fere defendatur, relicta rigidiori illa sententia inspirationis verbalis. Propositio 2^a. quae respicit inspirationem veritatum et sententiarum, sublata aequivocatione vocis *inspirata*, quae, ut superius innuimus, hic aequivalet voci *revelata*, non minus ac prior propositio passim a Theologis admittitur, imo iam ante Lessium a multis defendebatur ex: gr: a Bellarmino qui pluribus annis ante laudatum theologum Lovanii docuerat, et ad quem idem Lessius appellat in sua apologia. (1). Recentiores biblici scriptores eam passim admittunt, sed non omnes eodem modo eodemque sensu. Quapropter necesse erit varias eorum sententias hic breviter exponere. Ut autem claritati consulamus distinguenda erit in laudata propositione, prout explicata est ab ipso Lessio in sexta antithesi superius citata, pars *negans*, et pars *affirmans*. Propositio in ea parte, qua negat *revelationem* immediatam quarumdam veritatum, et sententiarum S. Scripturae a nemine in dubium vocatur, et qui contrarii esse videntur tantum specie tenus contrarii sunt ob non bene determinatam significationem vocum *revelatio*, et *inspiratio*. Et re sane vera revelatio proprie dicta pro magna librorum sacrorum parte inutilis prorsus fuisset, cum res contineant scriptoribus apprimae notas, et exploratas antequam scriberent. Ipsi vero agiographi ex: gr: auctor 2 Machabaeorum et Lucas indicant fontes unde rerum notitiam hauserunt, et labores quos in iis explorandis susceperunt. Verum ex ea parte, qua Lessii propositio (ut est in sexta antithesi)

(1) Quod quidem constat etiam ex *controversiis* ab eodem Bellarmino paulo post vulgatis: nam in tractatu De Verbo Dei, Lib. I, cap. 15 ad 1^a expresse affirmat prophetis quidem revelationem factam esse. » Aliis autem scriptoribus, inquit, Deus *non semper revelabat* ea quae scripturi erant, sed excitabat ut scriberent ea quae viderant vel audierant, quorum recordabantur, et simul assistebat ne falsi aliquid scriberent. »

affirmat quo sensu singulae veritates in Scriptura sub Spiritus Sancti influxu conscriptae fuerint, eius doctrina diverso modo a diversis admittitur ac defenditur. Alii enim requirunt *adsistentiam positivam* Spiritus sancti cooperantis in actu secundo, et efficaciter scriptionem dirigentis, alii *adsistentiam positivam* dumtaxat *in actu primo*, alii arbitrantur sufficere *adsistentiam mere negativam*, seu vigilantiam, nonnulli etiam ausi sunt coarctare necessitatem huius adsistentiae negativae ad *solas partes dogmaticas*, aut cum iis intime connexas. De singulis pauca dicenda sunt.

Primam sententiam de *positiva et efficaci directione* Spiritus Sancti communis est inter doctiores, et saniores interpretes ac theologos: eam enim defendunt Bellarminus loc: cit: Vence, Nicolai, Perrone et hodierni rerum biblicarum tractatores Patrizi, Glaire, Lamy, Card. Franzelin aliique fere omnes. Haec inspirationis notio ita accurate definitur a Marchini in op: De Divinitate et Canon: Sacrorum Bibliorum Par. 1^a Art. V. « Singularis ea Spiritus Sancti moventis ad scribendum impulsio, directio ac praesentia mentem animumque scriptoris gubernans, quae eum non sinit errare, efficitque ut scribat quae velit Deus » Quam definitionem passim sequuntur recentiores theologi existimantes ad scripturam vere inspiratam efficiendam iuxta vim vocis, et ecclesiasticae traditionis normam non sufficere ut auctor ob divinam adsistentiam infallibilis evaserit, sed positivam illam, et efficacem actionem, seu cooperationem Spiritus Sancti in ipso actu scribendi omnino requiri.

Altera opinio de adsistentia positiva tantum *in actu primo* proposita fuit a Jac. Bonfrerio quod pertinet ad libros historicos. Hic enim auctor in suis praelequiis in S. Scripturam Cap. VIII Sect. 1-7 distinguit tres modos quibus Spiritus Sanctus se habet, vel habere potest ad Scriptores agiographos, scilicet *antecedenter*, *concomitanter* et *consequenter*, quos modos ita explicat: « *Antecedenter* se habet Spiritus Sanctus, cum inspirat, revelat, demonstrat quae dicenda, scribendave sunt ita ut de suo, marteve proprio nihil addat scriptor, sed ea dumtaxat scribat quae a Spiritu Sancto inspirata, revelataque sunt: ad eum modum quo discipulus magistro dictante excipit quae ab eo proferuntur » hac ratione putat inspiratos fuisse prophetarum libros: deinde prosequitur « *concomitanter* sese habet Spiritus Sanctus cum non ad modum dictantis, et inspirantis se

habet, sed ad eum modum, quo qui alterum scribentem oculo dirigeret, ne in re quapiam erraret. Hoc enim modo potest Sp. S. scriptorem agiographum dirigere ut in nullo eum errare fallive permittat; cum enim praesciat quid ille scripturus sit, ita ei adstat, ut sicubi videret eum erraturum inspiratione sua illi esset adfuturus. » Ex quibus apparet non omnino negative Spiritum Sanctum se habere, iuxta hanc sententiam, sed quodammodo etiam positive, ut ipse auctor ibidem Sect. 4^a explicat dicens agiographos sub hac adsistentia scribentes habere quamdam *determinationem ab extrinseco* « ut diversa vel contraria iis quae scribunt scribere non possint, cum scribentes Sp. S. non patiatur in scribendo errare, *semper adstet scribentibus paratus in actu primo illis quae scribenda sunt inspirare, sicubi sibi relictis essent aberraturi*; ab intrinseco tamen liberi sunt, cum reipsa (*in actu secundo*) illos Sp. S. non determinet, nec quidquam antecederet in illis operetur, nisi sicubi operatio divina illis est necessaria » quinimo in Sect. 6^a ulterius explicans hunc modum inspirationis aliquid aliud positivum adiungit scribens: « Notanda tamen in hoc secundo modo duo. Unum: licet in hoc modo non se habeat antecederet divina inspiratio, qua singula demonstrantur et inspirentur, non deesse tamen scriptori initio *inspirationem quamdam generalem scribendi talem historiam*, vel pulchras gnomas ad vitam moresque bene componendos, vel quid aliud, licet haec inspiratio sit fere interna, et occulta... Alterum est: licet in hoc secundo modo Sp. S. hominem sibi relinquat, nihil in eo antecederet operando (intellige circa res singulas) subinde tamen etiam priorem modum huic secundo admisceri, et inspirationem antiquam accedere, ut si quid visorum, auditorumque scriptor esset oblitus, iuxta illud supra: *suggeret vobis omnia quaecumque dixero vobis*, hoc est, in memoriam revocabit.... Addo vero etiam quotiescumque vel ex incogitantia vel negligentia aliquis alioqui profecturus fuisset in scribendo error; tunc enim et manus a Sp. S. continenda, et animus ad vigilantiam et considerationem fuit excitandus. » Haec igitur est inspiratio *concomitans* iuxta Bonfrerium, quam ipse putat locum habuisse in Evangeliiis, actis Apostolorum, Machabaeorum libris coeterisque historicis (Sect. 3^a). Denique *consequenter* se haberet Spiritus Sanctus si libris humano tantum ingenio ac impulsu conscriptis postea te-

stimonium redderet omnia quae in eis continentur vera esse, quemadmodum vidimus in tertia Lessii propositione. Hunc tamen modum ut mere possibilem defendit, non vero ut realem, nisi forte in quibusdam libris quae in S. Scriptura laudantur, sed nunc perditum sunt (Sect. 7^a). Sententia Bonfrerii, quod pertinet ad secundum modum inspirationis (de quo tantum nunc loquimur) ab aliis etiam auctoribus recepta est ex: gr. a P. Nieremberg (lib. *De Origine S. Scripturae*) et a P. Frassen (in *Disquis. Bibl.*).

Tertia sententia ulterius extenuat inspirationis notionem eam collocans in *assistencia* mere *negativa*, qua auctor ab errore immunis redditur dum ea scribit quae aliunde cognovit, et quae scribere vult: scilicet confundit librorum *inspirationem* cum eorum *infallibilitate*. In hac sententia fuit Richar. Simonius qui eam exponit in sua critica N. T. Cap. XXIV. Ellies Dupin in Dissert. Prel., Calmet in Dissert. de Libror. Sacr. inspiratione praefixa Epist. Cathol., et alii nonnulli praeteriti saeculi XVIII scriptores, qui nullam videntur distinctionem admittere inter scriptum divinitus inspiratum, et scriptum infallibiliter verum ob adsistentiam divinam. Etiam saec. XIX nonnulli rerum biblicarum tractatores in eadem sententia fuisse videntur, quos inter recensendus est Ianssens in op: cit: Cap. II § 4, 5 et 8 ubi non solum obscure et confuse loqui videtur, sed necessitatem positivae inspirationis in maxima parte scripturarum absolute negat. Postquam enim distinxisset inspirationem proprie dictam, quam ipse confundit cum revelatione, ab adsistentia seu auxilio divino « quo Deus auctorem res illi aliunde notas scribentem ab errore praeservat, » hac inquam posita distinctione, ita concludit § 3 n° 26. « Inspiratio proprie dicta adest in vaticiniis ac mysteriis, adsistentia autem Spiritus Sancti est in historicis ac doctrinalibus, quae scriptoribus sacris aliunde cognita erant » unde sequeretur maximam partem S. Scripturae proprie loquendo *inspiratam* dici non posse! Quod quidem videre est etiam apud Io: Iahnium qui in sua introd. in Libros Sacros V. T. Pars. 1 Cap. II § 19 ita inspirationem definit « Divinam adsistentiam ad praecavendos errores appellamus suggestionem seu *inspirationem*, quae appellatio usu loquendi consecrata est, quamvis non valde apta sit: exprimit enim aliquid positivum, cum tamen notio ei sub-

iecta sit *negativa*. » (1) Hanc sententiam nonnulli etiam Cornelio a Lapide tribuere solent, sed perperam omnino, ut superius innuimus: quamvis enim laudatus auctor Comm. 2 Tim. III. 16, prima fronte id asserere videatur, imo etiam omnem inspirationem a quibusdam partibus S. Scripturae omnino excludere videatur, ait enim « historias et morales exhortationes... *non fuit necesse inspirari* » tamen si integer eius contextus legatur, et si recolatur ambiguitas vocis *inspirari*, quae ibi pro *revelari* accipitur, apparebit eum non negativam sed prorsus positivam inspirationis notionem tueri (2).

Quarta sententia etiam ulterius progreditur, et divinam illam ad-sistentiam negativam et ad praecavendos errores concessam, audet coarctare ad *partes tantum doctrinales*, vel cum doctrina necessario connexas: unde sequeretur in coeteris partibus S. Scripturae levioris momenti errores inveniri posse. Haec sententia Erasmo olim tributa est viro ad audaciores opiniones proclivi, quamvis is in commentario 2. Tim. III hanc sententiam a se repellat. Eamdem sequutus est De Dominis Archiep. Spalatrensis, deinde apostata, qui in opere *De Rep. Christiana* Lib. 7 Cap. I expresse affirmat absurdum non esse in S. Scripturis aliquem errorem admittere *ex humanae notitiae lapsu* in iis quae fidem et mores non attingunt. Eamdem opinionem ausus est exponere Henricus Holden doctor Sorbonicus in sua *Divina Fidei Analysis* Lib. 1 Cap. V. ubi eam tradit hisce verbis « Auxilium speciale divinitus praestitum auctori cuiuslibet scripti, quod pro verbo Dei recipit Ecclesia, ad ea solummodo se porrigit quae

(1) In edit. 3^a Introd. Iahnii ab Ackermann adornata citatus paragraphus corrigitur, et ibidem positiva inspirationis notio traditur ac defenditur.

(2) Integer contextus ita se habet. « Noto secundo spiritum sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras literas: nam legem et prophetias ad verbum revelavit, et dictavit Moysi, et prophetis. Historia vero et morales inhortationes quas antea vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores agiographi non fuit necesse *inspirari*, (id est *revelari*) aut dictari, utpote cum eas scirent aut callerent ipsi scriptores.... dicitur tamen Sp. S. ea quoque illis dictasse 1^a quia scribentibus adstitit ne vel in puncto a veritate aberrarent (*ad-sistentia negativa*) 2^a quia eos excitavit, et suggessit, ut haec potius scriberent quam illa: 3^a quia omnes eorum conceptus et sententias ordinavit, digessit et direxit Sp. S. (*in-spiratio positiva*)... hac enim ratione proprie sacrorum librorum auctor dicitur esse Sp. Sanctus. »

vel sint pure doctrinalia, vel proximum aliquem, aut necessarium habeant ad doctrinalia respectum. In iis vero quae non sunt de instituto scriptoris, vel ad alia referuntur, eo tantum subsidio Deum illi adfuisse iudicamus, quod piissimis caeteris auctoribus commune sit (4). » Inter protestantes Grotius eandem opinionem defendit pro libris historicis in voto pro Pace Ecclesiae, et Benedictus Spinoza in tractatu Theologico-politico Cap. XI, sed catholici eam passim reiiciunt.

Hi sunt quatuor modi quibus diversi auctores intelligunt inspirationem rerum, et sententiarum S. Scripturae, de qua loquitur secunda Lessii propositio.

Ad tertiam Lessii propositionem quod attinet, scilicet librum aliquem humana tantum industria conscriptum ex *subsequenti* Sp. S. testimonio S. Scripturam effici posse, haec propositio vix aliquos inter Catholicos habuit patronos. Ante Lessium eadem opinio proposita fuerat a Sixto Senensi in bibliotheca sancta Lib. VIII haer. XII ubi sequentem obiectionem refert N° 7 contra libros Machabaeorum « Non immerito Hebraei hos libros de canone divinarum scripturarum abiecerunt, tamquam profanos et a profano ac gentili auctore de mendacibus Graecorum historiis descriptos, sicut ipsemet auctor in 2° volumine testatur his verbis: ab Iasone Cyrenaeo quinque comprehensos libros tentavimus uno volumine brevare. » Cui obiectioni respondet. « De sententia Hebraeorum circa hos libros, quaecumque ea sit, nihil refert, cum ecclesia Catholica eos in canone recipiat. Nec quidquam illorum fidei derogatur, etiamsi ab auctore profano scripti sint, cum libri fides non ab auctore, sed ab Ecclesiae Catholicae auctoritate pendeat, et quod illa acceperit verum et indubitatum esse oportet, a quocumque dictum sit auctore: quem ego neque sacrum, neque profanum ausim affirmare » ubi subsequens testimonium Ecclesiae a Spiritu Sancto directum sufficiens creditur ad librum aliquem canonicum, et divinum efficiendum, qui sine ulla Spiritus Sancti inspiratione ab auctore scriptus fuisset. Lessius eandem opinionem, uti vidimus, proposuit, cum ali-

(1) Hic tamen aequum est animadvertere laudatum Holden. loc. cit. expresse affirmare sacram Scripturam *de facto* immunem esse ab omni falsitate etiam in rebus quae ad philosophiam, physicam aliaque quantumvis indifferentia pertinent.

qua tamen restrictione, et ut mere possibilem hypothesim, non autem uti realem inspirationis modum in aliquo canonico libro: ita enim mentem suam exposuit in sup: cit: antithesi sexta, quae nobis spectanda est potius quam tertia thesis iuxta formulam a Lovaniensibus redactam, quam Lessius uti suam agnoscere recusavit. Verum etiam hoc modo proposita haec opinio a Catholicis doctoribus repudiata est, etiam ab illis, qui duas priores Lessii theses libenter susceperunt. Academiae, quae censurae Lovaniensi subscribere recusarunt, et in favorem opinionum Lessii rescripta dederunt, ut Parisiensis, Moguntina, Trevirensis et Ingolstadiensis potius respexerunt opiniones de gratia et libero arbitrio, quae praecipuum constituebant controversiae caput, et quidem in globo, et quatenus pertinebat ad censuram illam reprobandam ut inopportunam: sola academia Ingolstadiensis expresse mentionem fecit de sexta antithesi Lessii, in qua sententiae auctoris de inspiratione continentur. « Sextam denique, inquit, existimamus non esse plane improbabilem » (1). Verum notandum est hoc iudicium ad totam antithesim complexive referendum esse, in qua tres Lessii opiniones simul exponuntur: deinde non absolute eas omnes probari, sed tantum non omnino improbabiles dici, ut scilicet appareret iniustam et praeproperam fuisse Lovaniensem censuram, quae illas absolute damnaverat. Postea, uti vidimus, tertiam illam opinionem Lessii Bonfrerius adoptavit, sed expresse monuit se non existimare ullum canonicum librum hac tantum ratione S. Scripturam effectum esse, sed hoc ut possibile in abstracto defendi posse. Reliqui tamen theologi, admissa inspiratione antecedente, et concomitante Bonfrerii, tertium illum modum operationis subsequentis neque ut realem, neque ut possibilem in libro aliquo S. Scripturae admittere volunt. Verum hac nostra aetate nonnulli extiterunt critici qui obsoletam illam

(1) Vide haec in cit. op. Theodori Eleutheri (P. Liv. De Mayer S. I.) *Historia controv. de divinis gratiae auxiliis* Lib. 1, cap. XI. Abs re non erit hic notare in controversia Lovaniensi parum omnino disputatum esse de tribus illis Lessii thesibus sed praecipue de aliis, quae graviore quaestione circa divinam gratiam respiciebant: quin imo in 34 conclusionibus ab ipso Lessio Academiae Lovaniensi oblatis die 15 Maii 1587 ad mentem suam clarius aperiendam tres illae theses de S. Scriptura penitus omissae sunt (op. cit. Lib. 1, cap. VI).

sententiam in lucem revocare ausi sunt, et quidem non solum uti hypothesim, sed uti factum in pluribus S. Scripturae libris. Inter istos praecipue citatur a Card. Franzelin (1). Dan. Haneberg qui in sua *Historia revelationis biblicae* 1850 Pag. 754, admissa distinctione Bonfrerii inter Spiritus Sancti operationem antecedentem, concomitantem et subsequentem, concludit plures libros, praesertim historicos, per ipsam eorum admissionem in canonem *inspiratos evasisse*, et hanc appellat non sine contradictione, uti aiunt, in terminis, *inspirationem subsequentem*. Eidem opinioni adhaeret etiam Movers in Op: *Loci quidam historiae Canonis V. T. illustrati* (2). Hic est extremus limes ad quem liberiores quidam catholici auctores pervenerunt, ultra quem protestantium sententia occurrit, scilicet Scripturam Sacram divinam esse ac dici *ratione tantum materiae*, non autem ratione originis et auctoris.

Paucis nunc colligentes quae de historia huius controversiae disseruimus, sequentem opinionum seriem exhibemus, quae divinam inspirationem, incipientes a strictissimo eius conceptu, per quosdam veluti gradus paullatim extenuant, et ad nihilum redigunt. 1° *Inspiratio verbalis*, qua scilicet quidquid in Scripturis est sive quoad materiam, sive quoad formam et stylum verborum auctori inspiratum, et dictatum est. 2° *Revelatio* non quidem verborum, sed tantum rerum, idest sententiarum, et conceptuum, qui ab agiographo scripto consignandi sunt. 3° *Adsistentia positiva*, seu inspiratio actualis proprie, dicta quae non ad verba stylumque sermonis, sed ad omnes, et solas veritates, et res, quamvis aliunde cognitae, sese porrigat. 4° *Adsistentia positiva in actu primo* tantum, quae tamen in actum secundum deveniat quoties necessarium fuerit. 5° *Adsistentia mere negativa* ad praecavendos errores in omnibus et singulis partibus S. Scripturae. 6° *Adsistentia negativa* ad praecavendos errores in solis partibus *doctrinalibus* vel cum doctrina connexis. 7° Nulla prorsus adsistentia sive positiva sive negativa, sed dumtaxat *subsequens testimonium* Spiritus Sancti sive per se, sive per ministerium Ecclesiae testantis auctorem vera scripsisse: quae improprie vocatur nunc inspiratio subsequens. 8° denique opinio

(1) Tract de Divinis Scripturis Sect. 1^a Thes. IV.

(2) Apud Franzelin loc. cit. Thes. II.

liberiorum protestantium scripturam sacram, et divinam esse non propter inspirationem, sed quia divinam revelationem continet.

In tanto opinionum, et errorum conflictu Catholica Ecclesia, seu concilia Oecumenica, et Romani Pontifices, prudentissime, ut semper alias, se gesserunt, divinitatem Scripturarum ratione originis et auctoris generalibus quibusdam formulis sancientes, quin eius conceptum, limites, aut gradum definirent. Generatim loquendo ab ipso inspirationis vocabulo abstinere, et scripturarum divinitatem hac formula enunciant: *Deum esse utriusque Testamenti auctorem*. Concilium Tridentinum Sess. IV, postquam eandem formulam in antecedentibus adhibuisset, ita simpliciter concludit decretum de Canonicis Scripturis: « Si quis autem libros ipsos (V. et N. T, antea numeratos) integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata latina editione habentur, pro *sacris* et *canonicis* non suscepit.... anathema sit. » Cum autem generalis haec formula a nonnullis liberius intelligeretur, et vix umbra divinae inspirationis Sacris Libris relinqueretur, ut supra vidimus, hinc nostra aetate Concilium Vaticanum aliquid magis definitum in hac re constituendum censuit: sane in Sess. III Constit. Dogm. Dei Filius Cap. II, renovato Tridentino decreto de omnibus libris V. et N. T, pro sacris et canonicis suscipiendis, postea addit: « Eos vero Ecclesia pro *sacris* et *canonicis* habet, non ideo quod sola humana industria concinnati, sua deinde auctoritate sint approbati; nec ideo dumtaxat, quod revelationem sine errore contineant; sed propterea quod *Spiritu Sancto inspirante* conscripti Deum habent auctorem, atque ut tales ipsi Ecclesiae traditi sunt. » Deinde vero in respondente can. IV de Revelatione, in ipsa formula definitionis nomen inspirationis apposuit inquit: « Si quis Sacrae Scripturae libros integros cum omnibus suis partibus, prout illos S. Tridentina Synodus recensuit, pro sacris et canonicis non suscepit, aut eos *divinitus inspiratos esse negaverit*, anathema sit. » Ex his apparet opinionem quorundam catholicorum de subsequente Ecclesiae probatione et testimonio, quam ultimo loco recensuimus nulla ratione defendi posse; multo minus Protestantium plurimorum sententiam de Scripturarum divinitate solum ratione materiae. Oportet igitur saltem admittere in S. Libris aliquam Spiritus Sancti cooperationem, seu concursum in ipso actu scribendi, quo fiat

ut tota Scriptura ad ipsum Spiritum Sanctum tamquam ad auctorem referri possit. Sub hoc generali conceptu interim definimus divinam inspirationem, eamque in S. Scriptura locum habuisse demonstrabimus, deinde vero subtilius inquiremus de natura et extensione illius supernaturalis concursus, scilicet rationem, seu *modum* divinae inspirationis iuxta ipsam S. Scripturam et Ecclesiasticae traditionis sensum determinabimus, ubi etiam ad abundantiam aliqua adiciemus adversus iam explosam opinionem de *inspiratione*, uti vocant, *subsequente*.

Antequam vero ad haec tractanda, et demonstranda accedamus opportunum erit praemittere disputationem de *medio*, quod nobis suppetit ad existentiam divinae inspirationis in sacris libris demonstrandam, cum protestantes totam hanc quaestionem perverterint inepta media seu criteria proponentes, quibus factum illud certo demonstrari nequit, unde etiam factum est ut citius, serius ad absolutam inspirationis negationem devenire debuerint. De his igitur erit sequens

ARTICULUS II.

DE MEDIO QUO NOBIS INNOTESCIT SACRORUM LIBRORUM INSPIRATIO

Ut haec quaestio clarius evadat duo imprimis distinguenda sunt: scilicet duo hic quaeri possunt 1° quomodo probetur in genere Scripturam inspiratam existere, vel etiam scripturam V. et N. T. *universim inspectam* divinitus inspiratam esse. 2° Quomodo dignoscatur utrum hic, vel ille liber in specie consideratus inspiratus sit, et utrum divina inspiratio ad omnes et singulos libros sese extendat, qui in canone Concilii Tridentini numerantur. Iamvero ad hanc alteram quaestionem dirimendam iudicium infallibile Ecclesiae, et traditionem divino-ecclesiasticam, cui illud innititur, necessariam omnino esse contendimus, idque postea in Sectione II demonstrabimus, ubi agemus de medio quod adhibendum sit ad *integrum*, et certum librorum divinatorum *canonem* efformandum. In praesenti vero Sectione primam tantum quaestionem respicimus de probanda scilicet inspiratione Sacrae Scripturae generatim sumptae, scilicet tum in Veteri tum in Novo Testamento existere aliquam Scripturam di-

vinitus inspiratam. Protestantes omnes, reiecto Ecclesiae magisterio, et neglectis ecclesiasticis traditionibus, alteram illam quaestionem specialem nullatenus dirimere possunt, ut citato loco ostendemus. Sed etiam in generali prima quaestione tractanda a recto tramite saepe aberrarunt criteria quaedam statuantes, quae ad rem conficiendam prorsus inepta sunt. Sane appellant 1° ad doctrinae sublimitatem, harmoniam partium, prophetias aliaque supernaturalia, quae in sacris libris elucent, quibus demonstrari dicunt Scripturas divinas esse. Ita plures ex Anglicanis, ut apparet ex modo quo demonstratur S. S. inspiratio in Introductione Hornei, qua illi potissimum utuntur. 2° Lutherani plerique confugiunt, ad effectum quem in animis lectorum parit ipsa S. S. scilicet pios sensus, et affectus suggerens, ex quo effectu dicunt librum inspiratum a non inspirato, veluti cibum diversum ex gustu, et sapore, discerni posse 3° Calvinistae et Pietistae persuasionem de librorum sacrorum inspiratione praecipue repetendam esse contendunt ex interna Spiritus Sancti revelatione, quae singulis individuis manifestat quinam libri sint divinitus inspirati. Ita expresse profitentur Presbyteriani in suo authentico symbolo seu confessione (1). 4° Io. David Michaelis horum argumentorum infirmitatem animadvertens contendit unicum medium quod suppetit ad S. Scripturae inspirationem ostendendam collocandum esse in munere Apostolatus, quo SS. librorum auctores insignitos fuisse constat. De his criteriis seu mediis a variis protestanticis auctoribus adsignatis nunc breviter disputandum est. Et de sententia quidem Michaelis seorsim agemus, de caeteris breviter tractabit sequens propositio.

THESIS XLI.

Factum divinae inspirationis in Sacra Scriptura neque ex argumenti sublimitate ac divinitate quod in Scripturis continetur, neque ex gustu vel interna aliqua eorundem librorum qualitate, multo autem minus ex privata Spiritus Sancti interna revelatione cuique facta, certo demonstrari potest.

Quod pertinet ad primum medium, scilicet miracula, prophetias, doctrinae sublimitatem et concordiam etc. animadvertimus hoc

(1) Cfr. Westminster Confession Chapter I Sects 4. 5.

argumentum prorsus insufficiens esse. Admissa enim fundamentali illa distinctione, quam initio constituimus, inter divinitatem sacrorum librorum ratione materiae et eorundem divinitatem ratione originis seu auctoris, facile apparet illa omnia ad primam quidem necessario referri, non autem certo ad alteram. Ostendunt scilicet Sacros Libros res supernaturales et a Deo revelatas continere, quemadmodum nos etiam in superiori capite ostendimus, non tamen necessario evincunt res illas Deo auctore, seu Spiritu Sancto inspirante, conscriptas fuisse, id est libros ipsos qua tales, seu quatenus scripti sunt, Deum habere auctorem. Atqui hoc praecise demonstrandum fuisset ut S. Scripturae inspiratio admitti deberet. Ergo primum illud argumentum ad effectum de quo agitur insufficiens est. Non negamus convenientiam aliquam apparere in hoc, quod libri de rebus tam sanctis ac sublimibus tractantes tanto consensu, tanta styli simplicitate et efficacia, non sine Dei afflatu ac numine conscripti fuerint. Sed absolute loquendo hoc exinde demonstrari nequit, sufficiens enim per se fuisset ad haec omnia personalis pietas ac sanctitas scriptorum agiographorum cum debita scientia et diligentia coniuncta.

Quod pertinet ad 2^m argumentum, eius infirmitas ab ipsis protestantibus passim nunc admittitur, et a citato Michaelis merito in ridiculum vertitur (1). Sane quamvis negari non possit S. Scripturae lectionem in animis recte dispositis generatim loquendo effectus illos producere, tamen id ut criterium certum inspirationis alicuius libri minime assumi potest. Praeterquamquod enim effectus ille ex legentis conditione ac dispositione maxime pendet, ut paulo ante innuimus, praeterea qualitas illa neque ita universalis est ut in

(1) En verba Michaelisii prout redduntur in versione Gallica Chenevierre: *Introduction au N. T.* etc. Genève 1822, to. 1. ch. III. sect. 3. « Une sensation intérieure des effets du Saint Esprit, et la conviction de l'utilité de ces écrits pour améliorer le cœur, et nous purifier, sont des critères aussi incertains que le précédent. Quant'à cette sensation intérieure, je dois avouer, que je ne l'ai jamais éprouvée, et ceux qui la ressentent ne sont ni dignes d'envie, ni plus près de la vérité, puisque les Mahometans l'éprouvent aussi bien que les Chrétiens.... L'autre caractère est également insuffisant, puisque de pieux sentiments peuvent être excités par des ouvrages purement humains, par les écrits des Philosophes, ou même par des doctrines fondées sur l'erreur ».

omnibus Scripturae partibus semper et sine exceptione deprehendatur, neque ita exclusive propria libris inspiratis ut non etiam inveniatur aliquando in libris qui inspirati non sunt. Sane quidam extant libri praesertim in V. T. qui mere historici sunt, et lectoribus satis aridi apparent, ut ex: gr: libri Paralipomenon genealogiis et brevibus adnotationibus referti, et tamen inter libros inspiratos et canonicos non solum a catholicis sed etiam a Lutheranis admissi sunt. Contra vero nonnulli extant libri extra numerum canonicorum qui miram ad pietatem fovendam efficaciam habent, et coelestem quamdam unctionem spirant ut ex: gr. liber de Imitatione Christi, collationes Cassiani, scripta quaedam S. Bernardi etc. Et, ut ad hominem contra adversarios argumentum proferamus, liber Sapientiae et liber Ecclesiastici, quos ipsi ex numero sacrorum librorum expungunt, multo magis internam illam qualitatem et gustum praesferre dignoscuntur quam plures alii libri ab iis inter inspiratos recepti. En quam fallax sit Lutheranorum criterium ad librorum inspirationem probandam.

3^m criterium quod Calvinistae alique in medium proferunt ad priorum defectum supplendum minus etiam coeteris ad rem facit, imo in falso prorsus fundamento innititur. Etenim 1°) undenam probare possunt haeretici Spiritum Sanctum singulis fidelibus interna et immediata revelatione manifestare quid credendum sit, et, pro re nostra, quinam sint libri sub divina inspiratione conscripti? Sane testimonia quae afferunt ex Evangelio et Epistolis Apostolorum ex: gr: Io. 7 VII. 1, Io. IV. 1, Cor. II. 14, 15, aliaque similia minime evincunt quod volunt adversarii, cum evidens sit ea intelligenda esse non ad exclusionem externi magisterii Ecclesiae, sed in illius infallibilis magisterii suppositione, cuius existentiam et necessitatem alia testimonia scripturarum clarissime adstruunt, nec ad novas veritates omnibus fidelibus patefaciendas pertinere, sed ad veritates iam ex Ecclesiae praedicatione acceptas clarius percipiendas. Sed de his plura inferius. 2°) ipsa rei natura adversariorum criterium excludit. Ecclesia enim, iuxta ipsam Scripturam, est societas visibilis, cuius basis est fides, in qua omnes convenire debent *ut omnes unum sint*, omnesque *idipsum dicant perfecti in eodem sensu eademque sententia*. Ergo fides non debet esse aliquid privatum, a singulis fidelibus in animo suo excogitandum et efformandum, sed

debet esse aliquid sociale, publicum ideoque externum, seu exterius manifestatum et propositum, quod fideles iam paratum et formatum inveniant, et cui se subiicere debeant tamquam conditioni sine qua non possint ad veram Christi Ecclesiam pertinere. 3°) praeterea adversus idem criterium, seu regulam apprime facit historia eorum qui practice Spiritum illum privatum in religionis negotio tamquam unicam regulam sequuti sunt. Quid enim est tam absurdum, tam ridiculum, tam obscoenum quo non eos pertraxit suppositus ille interni spiritus impulsus? De his multa risu aequae ac commiseratione digna exhibet Milner in suo opere cui titulus: *Finis controversiarum de Religione* (1). Ibi enim ex authenticis documentis, et ex publicis et notoriis factis selectas incredibiles quasdam aberrationes refert, in quas plurimi inciderunt gloriantes se spiritum illum sequi, reiecto aliorum iudicio, et qualibet externa regula. Ita Montanistae inter veteres, quorum nonnulli spiritu illo ducti laqueo se suspenderunt: ita Anabaptistae, quorum dux *Io: Bockhold* sutor Lugdunensis seipsum Regem Sion proclamavit, deinde undecim uxores simul duxit, easque postea una cum plurimis aliis qui eius regno se subiecerant morte multavit. *Hermann* ex eadem secta, eodemque spiritu ductus seipsum Messiam dixit, et praedicationem suam incepit populum exhortans ut sacerdotes omnes, omnesque magistratus totius mundi occideret, quia, inquit: ecce appropinquat redemptio vestra: *Georgius Fox Quakerorum* fundator putabat se a spiritu missum ad omnes abusos reformaturos, et a Christo ipso praeceptum accepisse ut omnes cuiuscumque dignitatis per pronomen secundae personae alloqueretur; eiusque discipulus *Simson* a spiritu motus est ut frequenter per vicos et plateas nudus incederet, aliusque *Huntington* albo linteo circumdatus. Ex *Amicorum* secta mulier quaedam Londini in aulam legislativam irrupit ingentem cultrum manu gerens, quem ibidem fregit ruinam gubernii praedicens, et alter ex eadem societate exerto gladio ad ostium eiusdem domus stans plures ex magistratibus vulneravit alte proclauans se a spiritu moveri ad omnes et singulos

(1) I. Milner: *The end of Religious Controversy Letter VI and VII*. Opus sane egregium et nunquam satis commendandum ad indolem Protestantismi intimius perspiciendam, et ad fundamentalium eius principiorum invictam refutationem.

qui in aula sedebant interficiendos. Ut alias omittamus celeberrima est historia I. Naylor ex discipulis Fox qui cum sibi persuasisset se esse Messiam, urbem Bristol equo vectus ingressus est, discipulorum turba suas vestes sternente in via, et magnis vocibus clamante: Sanctus, Sanctus, Sanctus: hosanna in excelsis: et cum ob suam impietatem flagellis caesus fuisset, mulierum turba eius pedes osculabantur eum acclamantes: Rosam Saaron, principem pacis, electum ex millibus et alia huiusmodi. Similia narrantur de *Labbadistis*, de *Fratribus Moravis* (a comite Zinzendorf blasphemo et impuro scriptore ductis) de *Swedenborgianis*, de pluribus etiam *Methodistis*, aliisque qui eandem regulam fidei susceperunt. Sed non lubet in his diutius immorari. Haec enim sufficiunt ut concludamus privatam illam Spiritus Sancti illustrationem ad fidei veritates inveniendas nequaquam admitti posse, ne tot absurda in ipsum divinum spiritum refundere cogamur.

4°) Denique contra omnia praefata criteria a protestantibus adsignata ad librorum inspirationem dignoscendam urgere possumus argumentum ex facto petitum, scilicet ex mira discordia quae inter ipsos protestantes deprehenditur tum in aliis omnibus, tum speciatim in re de qua agimus. Iisdem enim criteriis ducti quosdam sacros libros alii ut inspiratos susceperunt, alii reiecerunt, alii ut dubios habuerunt. Lutherus S. Iacobi Epistolam uti *stramineam* repudiavit, Calvinus ut divinam recepit; Deuterocanonicos libros N. T. Lutherani ut apocryphos habebant, presbyteriani et anglicani ut inspiratos. Michaelis Evangelia Marci et Lucae et acta Apostolorum inspirata esse negat: alii Evangelium Ioannis ex numero divinorum librorum expungunt. Denique sensim sine sensu Protestantes, ut superius vidimus, inspirationem ipsam passim negarunt, aut verbo tenus dumtaxat retinuerunt.

Ex his concludere licet criteria a protestantibus adsignata inepta prorsus esse ad effectum cognoscendi quinam libri Spiritu Sancto inspirante conscripti fuerint.

Obiectiones contra thesim, idest argumenta pro citatis criteriis ab adversariis adducta satis trita sunt, et a nostris theologis passim refutata. Sunt autem potissimum sequentia. Et quidem pro duobus prioribus criteriis nihil speciatim afferunt quod refutatione indigeat praeter ea quae superius in thesis demonstratione dicta sunt.

Pro tertio autem criterio nonnulla afferunt testimonia, et praecipue illa paulo ante indicata, de quibus nunc speciatim aliqua dicemus.

Obiiciunt itaque 1° verba Christi Io: V, 34. « *Ego ab homine testimonium non accipio.* » Iamvero, inquiunt, Concilia, Romani Pontifices, Ecclesia homines sunt: ergo non ab iis testimonium mutuari debet Sacra Scriptura, sed solum a Spiritu Christi, qui in corde fidelium loquitur. 2° addunt alia Christi verba Io. VII 17. « *Siquis voluerit voluntatem eius (Patris) facere; cognoscat de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego a me ipso loquar.* » Ubi omnibus fidelibus iustis promittitur lumen ad discernendam veram doctrinam divinam ab humana. Huic testimonio simile est alterum eiusdem Christi Domini Io. X, 27. « *Oves meae (veri fideles) vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me* » et antea de iisdem dixerat v. 4. 5. « *Et cum proprias oves emisit (Pastor) ante eas vadit: et oves illum sequuntur, quia sciunt vocem eius, Alienum autem non sequuntur sed fugiunt ab eo: quia non noverunt vocem alienorum.* » Quibus testimoniis recitatis Lutherus quasi re confecta gloriatur inquiens Evangelium ipsum testari fideles, oves Christi, ipsos per se Scripturas discernendi facultatem habere. 3° Urgent illud 1. Io. II. 20. Iohannis ubi fideles alloquitur iis verbis « *Sed vos unctionem habetis a Sancto et nostis omnia. Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem sed quasi scientibus eam* » unde concludit v. 27 « *et vos unctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis. Et non necesse habetis ut aliquis doceat vos: sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est, et non est mendacium at sicut docuit vos manete in eo* » quae dicunt apertissime favere suo systemati de privata fidelium inspiratione ad fidem omnem discendam. 4° Insistunt in aliis verbis Ioannis in eadem Epistola c. IV. v. 1. ubi fideles omnes alloquutus ait « *charissimi, nolite omni spiritui credere, sed probate spiritus si ex Deo sint* » quo nihil aliud facere videtur quam remittere fideles ad privatum suum spiritum, ut ex illo iudicent de omnibus aliis, et de eorum doctrina. 5° addunt illud Apostoli 1. Cor. II. 14. 15 « *Animalis autem homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei... spiritualis autem iudicat omnia: et ipse a nemine iudicatur: quis enim cognovit sensum Domini qui instruat eum? Nos autem sensum*

Christi habemus. » Ex quibus concludunt iuxta Evangelica et Apostolica testimonia unumquemque verum fidelem in animo suo gerere Spiritum Sanctum, qui ei per unctionem seu inspirationem suggerit omnem veritatem, ita ut per se distinguere possit quae a Deo sunt, proindeque etiam libros qui a Deo originem habent ab humani ingenii commentis, nec debeat aut possit ad hominum testimonium confugere, aut ab ullo hominum doceri vel iudicari. 6° denique affirmant Apostolicis vocibus consonare Prophetarum oracula. In Isaia enim LIV. 13 de futura Christi fidelium Ecclesiae legimus « Ponam universos filios tuos *doctos a Domino* » non ab hominibus, sed a Domino, id est a Spiritu, qui in eis loquitur: et clarius Ieremias XXXI. 33 seqq. de iisdem futuris fidelibus Dei nomine vaticinatur « Post dies illos, dicit Dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, et in *corde eorum scribam eam...* et non docebit ultra vir proximum suum, et vir fratrem suum dicens: cognosce Dominum: omnes enim cognoscent me a minimo eorum usque ad maximum, ait Dominus ». Haec sunt praecipua testimonia quibus suum systema fulcire conati sunt. Iis tamen respondere facillimum est.

Respondemus itaque primum in genere; omnia illa testimonia si non seorsim et a contextu avulsa, sed iuxta contextum, et scopum loquentium accipiantur nihil minus demonstrare quam quod adversarii contendunt. Ut autem clarior sit responsio operae praetium erit quaedam generatim animadvertere antequam de singulis dicatur. Itaque loca illa ab adversariis obiecta, et alia similia, quae in Scripturis occurrunt, ubi de interna Spiritus Sancti locutione et doctrina fit sermo, non sunt seiungenda ab aliis locis aequae obviis et frequentibus in quibus praedicatur necessitas externi magisterii Doctorum et Pastorum Ecclesiae. Quae omnia si amice componantur vera Christianae fidei oeconomia exinde patefiet, quae scilicet tum internum Spiritus Sancti, tum externum Ecclesiae magisterium simul complectitur. Verissimum enim est solam externam praedicationem et Pastorum instructionem ad fidem animo concipiendam non sufficere sine interna inspiratione, dicente Domino Io. VII « nemo venit ad Me nisi Pater qui misit Me traxerit eum » Sed non minus verum est ad fidem requiri Doctorum et Pastorum Ecclesiae praedicationem dicente Apostolo Rom. X 17 « Fides ex

auditu, auditus autem per verbum Christi » et v. 14, 15 « quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient sine praedicante, quomodo vero praedicabunt nisi mittantur? » Et ipse Dominus Apostolos misit in universum mundum eosque non minus ac eorum successores iussit *docere* et *praedicare* (Mat. XXVIII, Marc. XVI.) eorumque vocem omnes audire iussit inquit (Luc. X.) « Qui vos audit me audit, qui vos spernit me spernit ». Hanc fidei regulam antiqui Ecclesiae Patres agnoverunt ex quibus Irenaeus (adv. haer. Lib. III. Cap. 3) tamquam tesseram veritatis contra haereticos affert Ecclesiarum Apostolicarum et imprimis Romanae doctrinam et traditionem, et paulo post Tertullianus in lib. de Praescr. passim eandem regulam inculcat ex: gr: in Cap. XXXVI, ubi postquam multa de hac re eloquenter disseruit concludit. « Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicumque in ea regula incedimus, quam Ecclesia ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a Deo tradidit, constat ratio propositi nostri, desinientis non esse admittendos haereticos ad ineundam de Scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad Scripturas non pertinere. » Haec quidem antiqui Patres speciatim de quaestione quam nunc tractamus praedicarunt, cum scilicet agitur de libris inspiratis a non inspiratis distinguendis, ut idem Tertullianus docet in citato capite, et in libris contra Marc. et Augustinus lib. II. de Doctr. Christ. Cap. 8, cuius etiam notissimum est dictum in lib. cont. Epist. Fundam. c. 5. « Evangelio non crederem nisi me Catholicae Ecclesiae moveret auctoritas. » Haec itaque si prae oculis habeantur difficultas evanescit: quemadmodum enim testimonia illa quae praedicant externi magisterii necessitatem non excludunt necessitatem internae inspirationis, ita e converso loca illa quae internae inspirationis efficaciam extollunt non excludunt Ecclesiae magisterium, quasi nempe sola credendorum regula in privata et interna Spiritus Sancti illustratione collocanda esset, ut adversarii volunt.

Praeterea notandum est hic esse quaestionem de regula *universali*, quae scilicet omnes fideles, totamque Ecclesiam respiciat, non autem de extraordinario aliquo, atque individuali casu. Non enim negare volumus individuum aliquod ex peculiari Dei providentia sine humano magisterio immediate a Spiritu Sancto de fide doceri posse. Quod scimus in Paulo factum esse, qui Evangelium

non ab homine *accepit aut didicit, sed per revelationem Iesu Christi* (Gal. I. 12) et de quibusdam etiam posterioribus Sanctis viris ecclesiastica historia testatur ut ex: gr: de S. Ignatio a Lojola, qui de seipso aiebat, etiamsi Scripturae non extarent, se pro fide mori paratum ex iis solum quae sibi Manresae patefecerat Dominus (Brev. Rom. die XXXI Iul.). Quod quidem si fiat, homines illi fidem sine magistro concipere possunt et debent: Deo enim sive publice et externe, sive privatim et interne docenti credendum est: sed aliud est peculiaris Dei providentia pro uno vel altero homine, aliud autem oeconomia generalis, et regula certa, quam omnes sequi debent; et temerarium prorsus esset, relicta communi et ordinaria via quam Deus pro omnibus constituit, extraordinaria illa media expectare, et omnibus fidelibus veluti unicum cognoscendae veritatis criterium proponere. Quod S. Augustinus inter caeteros sapientissime monet in Prol. ad lib. De Doctr. Christ. ubi postquam monuisset non esse exemplum sumendum ex extraordinariis casibus, ut ex: gr: Pauli qui raptus fuit usque ad tertium caelum, vel Antonii Abbatis qui sine literarum magistro scripturas legere et intelligere Spiritu Sancto dictante potuit, ita concludit « Caveamus tales tentationes superbissimas, et periculosissimas, magisque cogitemus et ipsum Apostolum Paulum, licet divina et coelesti voce prostratum et instructum, ad hominem tamen missum esse ut Sacramenta perciperet atque copularetur Ecclesiae: et centurionem Cornelium, quamvis exauditas orationes eius, et eleemosynas respectas ei Angelus nuntiaverit, Petro tamen traditum imbuendum, per quem non solum sacramenta perciperet, sed etiam quid credendum, quid sperandum, quid diligendum esset audiret. » Et addit etiam exemplum Eunuchi quem Philippus de sensu vaticinii Isaiae docuit (Act. VIII), et Moysis qui a socero suo Iethro consilium suscepit regendae atque administrandae plebis.

Denique omittendum non est etiam inter varia fidei obiecta aliquam distinctionem esse faciendam, neque idem dicendum esse de fundamentalibus dogmatibus, puta de Christi Domini Incarnatione et morte, et de quibusdam specialibus fidei articulis quos populus fidelium potius implicite quam explicite credit ac profitetur. Etiamsi concederetur fidem explicitam in primaria illa dogmata ab interna Spiritus Sancti illustratione suggeri fidelibus, non

statim sequeretur etiam alteram dogmatum classem eodem modo singulis fidelibus a Spiritu Sancto manifestari oportere aut solere. Iamvero quod hic vel ille liber sit inspiratus et canonicus res est quae ad alteram illam credendorum seriem videtur pertinere, de quibus vulgus fidelium cogitare et iudicare non solet. Quare multo minus huic rei dignoscendae assignandum est praefatum adversariorum criterium.

Post haec facile erit respondere ad singula testimonia ab adversariis obiecta. Et 1°. ad Christi verba Io. V. 34 « Ego non ab homine testimonium accipio » respondendum est Christum Dominum hoc tantum dicere voluisse, se non indigere hominum testimonio, quia nempe testimonium Patris habebat quod maius est, sed tamen propter nos, seu ad nostram utilitatem, hominum testimonium admittebat et volebat. Si enim Christus nullo modo testimonium hominum acciperet quid esset illud quod de Iohanne Baptista legimus Io. I. « Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine? » Et cur idem Dominus Io. XV. 27 Apostolos alloquens post promissum Paracleti testimonium, addit. « Et vos testimonium perhibebitis quia ab initio mecum estis » quibus etiam aiebat Act. I. 8 « Et eritis mihi testes in Ierusalem et in omni Iudaea et Samaria et usque ad ultimum terrae » Denique martyres cur dicuntur *martyres* nisi quia testimonium Christo eiusque fidei dederunt, quo ejus veritas solemniter et invicte confirmatur? In obiecto loco agebatur de testimonio Ioannis Baptistae quod exquisierant Iudaei, quod quidem testimonium Christus minime repudiat, sed tantum se eo non indigere affirmat, quia testimonium habebat Patris, et miraculorum, quibus divinam suam missionem probaverat (v. 36 seqq.) Quod autem Christo necessarium non erat, nobis necessarium est qui ipsum Christum ejusque opera non vidimus: neque ad Christum dumtaxat cognoscendum, sed etiam et multo magis ad omnia et singula credenda testimonio Ecclesiae indigemus. Quod obiciebant 2° ex Io. VII. 17 non magis probat adversariorum opinionem: cum enim Christus Dominus aiebat eos qui voluntatem eius faciunt *agnoscere de doctrina eius utrum ex Deo sit*, nolebat certe totum Religionis negotium privato uniuscuiusque hominis spiritui quantumvis bono remittere, cum id clarissimis aliis eius verbis repugnaret. Sed hoc tantum significare

voluit, viros iustos et voluntati divinae subjectos facilius veritatem cognoscere cum eis proponitur, quia nempe passionum et vitiorum impedimentis careant, quae mentis oculos excoecare solent, quo sensu ipse in alio loco ait (Io. V.) « Quomodo vos potestis credere qui gloriam ab invicem accipitis, et gloriam quae a solo Deo est non quaeritis? » Nec magis valet quod addunt ex Io. X ubi oves Christi dicuntur eum agnoscere et alienum non sequi. Imprimis enim hic sermo non est de veritatibus fidei inveniendis, sed potius de amplectenda lege et voluntate Christi. Deinde etiamsi de cognitione veritatis sermo esset, probare deberent adversarii hic excludi externam fidei regulam et unice internam Christi vocem supponi: quod certe probari nequit. Neque id probant sequentia verba « *alienum autem non sequuntur* » haec enim excludunt quidem falsos duces et praedicatores, non vero legitimos Ecclesiae praesules, qui *alieni* non sunt sed domestici, et qui etiam *pastores* ovium in ipsis scripturis vocantur. Ad 3um quod attinet scilicet verba 1 Io. II ubi fideles dicuntur *habere unctionem a Sancto*, per quam *omnia cognoscant*, *neque indigeant ut aliquis eos doceat*; respondemus hic affirmari quidem internam gratiam et inspirationem in fidelium corde, praesertim perfectiorum et doctiorum, quos ibi Iohannes alloquitur, et quidem in ordine ad fidei veritatem cognoscendam; minime tamen excludi Ecclesiae magisterium et iudicium sive antecedens sive subsequens, sed solum excludi falsum et illegitimum quorundam magisterium qui novis et contrariis dogmatibus tentabant fideles a vera doctrina abducere. Haec omnia ex solo contextu illius capituli evidentem apparent. Quod enim totum fidei negotium Iohannes non repetat a sola interna unctione apparet ex verbis (V. 24) ubi postquam dixisset fideles *omnia nosse*, et unctionem Spiritus Sancti habere subdit « Vos quod audistis ab initio in vobis permaneat: si in vobis permanserit quod audistis ab initio, et vos in Filio et Patre manebitis » ubi internae inspirationi addit externam Apostolorum praedicationem, qua illi primitus edocti fuerant, et cui praecipit fideliter adhaerere. Illud autem quod excludit cum ait « et non necesse habetis ut aliquis doceat vos » nihil aliud esse nisi pravam doctrinam falsosque doctores, manifestissime apparet ex principio et fine huius exhortationis. Incipit enim (v. 18) « Filioli novissima hora est: et sicut audistis quia

Antichristus venit, et nunc Antichristi multi facti sunt » hoc autem nomine falsos doctores significare vult, ut postea explicat v. 22 inquit « Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus. Hic est Antichristus qui negat Patrem et Filium » His autem falsis doctoribus nominatis postea addit (v. 20) « sed vos unctionem habetis a Sancto et nostis omnia » Quibus verbis significare vult: Nolite aures praebere perversis istis praedicatoribus, quia vos veritatem iam tenetis, quam quidem ab initio audistis a Christi Apostolis, et ad quam credendam et in praxi observandam internam gratiam et unctionem habetis. Idem apparet ex conclusione sermonis quae ita est (v. 26 seqq) « Haec scripsi vobis de his qui seducunt vos. Et vos unctionem quam accepistis ab eo maneat in vobis. Et non necesse habetis ut aliquis (ex seductoribus) doceat vos; sed sicut unctio eius docet vos de omnibus, et verum est et non est mendacium ». Haec si animadvertantur clarissime patebit mens Apostoli, quae certe maxime differt ab haereticorum sententia, qui nullos magistros aut doctores habere volunt sive bonos sive malos, sed internam unctionem, quam sibi arrogant, ad omnia discernenda et credenda etiam minus obvia et difficillima satis esse clamant. Ad 4um ex eadem Iohannis Epistola IV. 1. similis est responsio: cum enim praecipit Iohannes *probare spiritus si ex Deo sint* id certe faciendum praecipit iuxta normam a Christo stabilitam, quae scilicet non solum in interna inspiratione, sed etiam et praecipue in iudicio et magisterio Ecclesiae continetur, ad cuius normam probandi sunt Spiritus an ex Deo sint. Ibi enim quemadmodum in Cap. II. de Incarnationis misterio loquitur Iohannes, et fideles iubet cavere a pseudo-prophetis, quos iterum Antichristos vocat, qui perversam de hoc dogmate doctrinam insinuare tentabant privatae inspirationis ac revelationis obtentu. Quare vult probari praedicatorum spiritum ita ut si cum doctrina ab Apostolis tradita consentiant audiantur, secus reiiciantur. Quod etiam expresse affirmat in seqq. vers. ubi ipse Apostolica auctoritate fidelibus suggerit qua ratione spiritus discernere possint inquit v. 2. seqq. « In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est: et omnis Spiritus qui solvit Iesum ex Deo non est, et hic est Antichristus. » Et clarius etiam Ecclesiae externum magisterium paulo post inculcat

ad eundem finem probandi spiritus cum ait v. 6 « qui novit Deum audit nos: qui non est ex Deo non audit nos: in hoc cognoscimus spiritum veritatis et spiritum erroris. » Ex quibus apparet obiectum locum non solum adversariis non favere, sed facile posse contra ipsos retorqueri: dum enim ipsi pastores Ecclesiae *non audiunt*, non spiritum veritatis sed *spiritum erroris* sectari convincuntur. Ad 5^m ex 1 Cor. II. 14, 15 ubi spiritualis homo *de omnibus iudicare* posse, et *a nemine iudicari* affirmatur; respondemus imprimis, hic non de omnibus fidelibus sermonem esse, sed de *perfectis*, quo nomine ibidem vocantur v. 6: « Sapientiam autem loquimur inter *perfectos* », quemadmodum qui in obiecto loco *animales* homines dicuntur, in principio capitis sequentis vocantur *carnales* et *parvuli*, idest *imperfecti*. Ait enim. II 1 seq. « Et ego fratres non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tamquam parvulis in Christo lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim *carnales* estis. Cum enim sit inter vos zelus et contentio: nonne *carnales* estis, et secundum hominem ambulatis? » Quare etiam si daremus adversariis sensum obiecti testimonii illum esse quem ipsi volunt, hoc tantum sequeretur, regulam ab iis adsignatam perfectis hominibus applicari posse. Verum longe maior fidelium pars perfecti non sunt: hic autem agimus de regula quae non paucis tantum, sed omnibus et singulis in promptu esse debet ad ea quae credenda sunt certo dignoscenda. Ergo admissa etiam adversariorum interpretatione, res confecta non esset. Verum nec illud concedendum est, spirituales seu perfectos fideles iuxta mentem Apostoli Ecclesiae iudicio subiectos non esse, et quae credenda sunt absque externo magisterio per se semper ac certo dignoscere posse, ut ex: gr: in casu nostro quānam libri inspirati sint. Imprimis enim aliud est iudicium discretionis et approbationis, quo scilicet veritas ab Ecclesia proposita recipitur, intelligitur et amatur, in quo spiritualis animi puritas et devotio plurimum valet: aliud autem est iudicium auctoritatis sive definitionis, quo nempe veritas ignota detegitur, aut dubia comprobatur, et sine ulla errandi formidine stabilitur. Qua in re homines etiam perfecti et Spiritu Sancto pleni necesse est ut Ecclesiae magisterio dirigantur: experientia enim constat eos in difficilioribus quaestionibus dubios haerere, alterum

ab altero dissentire, aliquando etiam in errorem incidere. Porro mens Apostoli non est ut hoc alterum iudicium spiritualibus concedat, sed primum tantum, ut ex ipsa oppositione colligitur quam ipse instituit inter scientiam spiritualium et carnalium seu debiliorum, et ex eo quod utramque fidelium classem instituendam suscipiat in Apostolica doctrina: quid enim aliud significat illud *lac*, quod imperfectioribus Corinthiis propinabat, aut illa *esca*, quam spiritualibus inter illos administrabat, nisi *doctrinam* sive faciliorem sive difficiliorem ac profundioram quam pro varia discipulorum conditione Apostolus boni magistri munere functus praedicabat? Omnes igitur sive perfecti sive imperfecti Apostolico magisterio imbuti sunt. Quod autem dicit Apostolus spirituales hominem iudicare *omnia* non est absolute accipiendum tamquam si nihil esset in fide dubium aut obscurum perfectis viris, sed accommodate ad contextum ita accipiendum est: spirituales homines non solum temporalia intelligunt, ut homines carnales, sed temporalia simul et spiritualia, quibus percipiendis isti minus idonei sunt. Quod autem addit: *Et ipse a nemine iudicatur*, nequaquam ita accipiendum est ut spiritualis homo iudicio Ecclesiae non sit subiectus, sed hoc tantum significat perfectos viros et a Spiritu Sancto ductos non posse ab imperfectis hominibus tuto reprehendi quia veritatem (utique iuxta ecclesiastici magisterii normam acceptam) clarius intelligunt, libenter sequuntur, et aliis persuadere satagunt. Hoc etiam evidenter apparet ex innumeris aliis testimoniis Pauli Apostoli ex: gr: Rom: X. 17 seqq. 1. Cor. XII. 28 seq. Ephes. IV. 3-17, 2 Tim. II. 2 etc. in quibus veram credendorum regulam non in privato uniuscuiusque spiritu, sed in Ecclesiae praedicatione et auctoritate collocat.

6° Denique vaticinia Isaiae et Ieremiae frustra ab adversariis in sui erroris confirmationem afferuntur. Quod enim legitur in Isaia LIV « *dabo omnes filios tuos doctos a Domino* » minime spectat ad privatam uniuscuiusque fidelis inspirationem, sed ad publicam novae legis promulgationem, quae ab ipso *Domino*, scilicet Verbo Dei incarnato fieri debebat, cum antiqua lex per angelos et per homines promulgata fuisset, iuxta illud Apostoli in principio epistolae ad Hebraeos « Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus *in prophetis*, novissime diebus istis locutus est nobis *in*

Filio ». Possent etiam ea verba intelligi cum Augustino (Lib. de gratia Christi Cap. XII-XIV) de interna Spiritus Sancti gratia fidelibus novae legis concedenda, non tamen ad hoc ut unusquisque veritates credendas inveniat, sed ad hoc ut inventas seu acceptas intelligat, recipiat et operibus exequatur: ita ut verbis illis designetur discrimen inter legem antiquam, et legem novam, quarum prima doctrinam dabat, sed non gratiam internam ad eam amplectendam, altera vero, seu Evangelium, doctrinam simul et gratiam continet. Similis est responsio ad verba Ieremiae XXXI. Scilicet ibi imprimis sermo non est de quaestionibus difficilioribus, sed de cognitione veri Dei, quam propheta praedicat latius extendendam esse, cum scilicet, nova adveniente lege, pagana superstitio abolenda foret, et veritas longe lateque propaganda. Lex autem dicitur scribenda in cordibus hominum, ut ostendatur discrimen novae Legis, quae tota est spiritualis, et in charitate fundata, a Lege antiqua, quae erat lex timoris, in tabulis lapideis conscripta, et exterioribus ritibus et observantiis mancipata. Unde etiam apparet verba illa quae sequuntur: *non docebit ultra vir proximum suum dicens: cognosce Dominum* » emphatica esse ad ostendendum cognitionem Dei multo magis universalem ac plenam fore post Christum quam esset ante Christum, non autem ad excludendum externa media quibus haec ipsa Dei cognitio hominum mentibus ingerenda foret. S. Augustinus (Lib. de Spir. et Lit. Cap. XXIV.) haec postrema verba de altera vita intelligit, ubi singuli beati Deum videbunt *facie ad faciem* in praemium fidei, quam in hac vita professi sunt. Sed haec explicatio parum verosimilis videtur, aut saltem necessaria non est, cum altera interpretatio solvendae difficultati abunde sufficiat.

Haec satis sint de falsis criteriis a pluribus protestantibus assignatis ad finem discernendi libros a Spiritu Sancto inspiratos ab iis qui humano tantum ingenio scripti sunt. Nunc de veris criteriis agendum est.

THESIS XLII.

Certum aptumque medium ad divinam inspirationem librorum dignoscendam collocandum est in externo Legatorum Divinorum testimonio, quod quidem partim in ipsis sacris Scripturis consignatum reperitur, plenius tamen et clarius ex Ecclesiae traditione innotescit.

Prima theseos pars facile demonstratur: siquidem divina inspiratio est factum internum simul et supernaturale, quare eius notitia proprie loquendo ad Deum pertinet, non autem ad homines, qui de internis factis, praesertim supernaturalibus, quae in aliorum animis complentur, testes esse nequeunt. Ipse scriptor inspiratus potest inspirationem sibi concessam ignorare, aut saltem eius testimonium suspectum esse posset. Quid enim si in hoc hallucinatus fuerit, et naturalem animi impulsum pro divina inspiratione acceperit? quid si ex inani gloria hanc sibi laudem sine fundamento sufficienti arrogare voluerit? Ergo ipsius scriptoris testimonium, praecise a quacumque alia eius praerogativa aut conditione, per se nequit suppeditare argumentum undequaque certum pro eius inspiratione, quale prorsus requiritur in re tanti momenti. Confugiendum est igitur ad divinum testimonium quod huiusmodi facto testando perfecte idoneum est, et ab omni deceptionis periculo immune: aliis verbis inspiratio SS. Librorum inter veritates a Deo revelatas collocanda est, et ex iisdem fontibus eruenta est, ex quibus universim divinam revelationem accepimus scilicet ex testimonio eorum qui Dei nomine veritates religiosas nobis manifestarunt, uti sunt Prophetæ, Apostoli et imprimis Christus Dominus. Ergo certum aptumque medium ad factum inspirationis probandum est legatorum Dei externum testimonium.

Altera pars thesis tractat de modo quo illud legatorum Dei testimonium nobis innotescit, et ad nos usque pervenit. Quae quidem quaestio necessario prorsus fieri debet. Siquidem divinorum legatorum series qui revelationem divinam nobis tradiderunt cum Apostolis clauditur: nec enim post Apostolorum mortem novae revelationes Ecclesiae factae sunt nisi privatis personis et ad particulares fines, quae revelationes fidei regulam pro fidelium univer-

sitate non constituunt. Quare testimonium legatorum Dei de quorundam librorum inspiratione non nobis immediate fit, sed ante multa saecula factum est. Ergo necessario quaeri debet quomodo illud nobis innotescat et ubinam reperiatur? Respondemus itaque duas universim vias suppetere, quibus possumus in illius testimonii cognitionem venire, et duos esse fontes, in quibus veritas illa continetur, scilicet ipsam Sacram Scripturam et Ecclesiae traditionem. Quamvis autem haec communia sint omnibus veritatibus revelatis iuxta oeconomiam a Christo stabilitam, praestabit tamen in iis declarandis quantum ad praesentem quaestionem pertinet paulisper immorari. Dicimus itaque imprimis testimonium divinum de librorum sacrorum inspiratione ex ipsa Sacra Scriptura innotescere. Ut omnis aequivocatio removeatur, recolenda sunt quae superius diximus de duplici modo tractandi quaestionem de inspiratione, scilicet vel *generaliter*, vel *specialiter* pro omnibus et singulis libris canonicis. In quaestione speciali libenter admittimus testimonia Scripturarum non sufficere: plures enim libri canonici sunt ad quorum inspirationem probandam nullum scripturae testimonium afferri potest, proindeque ex laudatis testimoniis impossibile est integrum divinatorum librorum canonem efformare, ut in sequenti sectione fusius demonstrabimus. Verum nunc sumus in quaestione generali, in qua nempe quaeritur de inspiratione S. Scripturae universim sumptae, praescindendo ab exacto librorum et partium numero. Porro quaestione ita generaliter proposita, contendimus testimonia Scripturarum vim probandi habere et argumentum invictum pro thesi constituere, nec intelligimus cur nonnulli auctores, fortasse ex nimio timore concedendi in protestantium systema, argumentum illud reluciant aut negligant. Neque enim debemus legitimis argumentis nuncium remittere quia haeretici illis abutuntur, et ultra debitos limites extendunt, neque oportet milites idonea arma abiicere quia stulti aut perversi homines in suam aliorumque perniciem ea aliquando convertant. Testimonia igitur Scripturarum ad rem nostram apprime faciunt, quia in illis Christus Dominus, Apostoli, Prophetae, uno verbo divini legati expresse testantur de librorum sacrorum inspiratione aliquando universim, alias in specie de uno vel altero libro aut de aliqua librorum parte. Iamvero testimonia ista historice certa sunt

ex demonstratis in prima Criticae parte. Ergo certum est ex iis testimoniis seu locis Scripturae Deum ipsum testatum esse de facto inspirationis in Scriptura saltem universim sumpta. Unde etiam apparet nullum hic a nobis admitti circulum vitiosum, quasi nempe inspirationem probemus ex locis quae inspirata supponimus. Non enim id supponimus in praesenti argumento, sed satis nobis est historica librorum veritas alias a nobis demonstrata, qua posita, certi sumus testimonium illud vere a divinis legatis prolatum fuisse, et cum hoc per se et obiective divinum sit independentem a scriptoris illud narrantis inspiratione, eo ipso ad factum inspirationis probandum idoneum argumentum constituit. Quoniam sint ista loca in quibus testimonium illud continetur videbimus in sequenti articulo.

Et hoc quidem de primo inspirationis dignoscendae medio.

Alterum medium suppeditat Ecclesiae *traditio*. Sane iuxta catholicam fidei regulam depositum revelationis non in sola scriptura continetur. Neque enim propositum unquam fuit Agiographis N. T. omnia et singula scripto consignare quae a Christo Domino eis revelata fuerant, quibus omnibus exponendis iuxta hyperbolicum Iohannis dictum tot libri scribendi fuissent quot vix totus mundus capere posset (Io. XXI. 25.). Quibus etiam illa omnia addenda sunt quae idem Dominus post suam mortem et resurrectionem Apostolis tradidit toto quadraginta dierum spatio « Apparens eis et *loquens de regno Dei* » (Act. I. 3), nec non ea quae Spiritus Paraclitus iisdem Apostolis suggessit, cum iuxta Christi promissionem ad eos missus est ut *doceret omnia* (Io. XIV. 26) et *omnem veritatem* annuntiaret, etiam illas quas Christus eis manifestare noluerat quia *nondum portare poterant* (Io. XVI. 12. 13). Ex alia vero parte totus iste veritatum thesaurus certe dissipatus non est: quare necesse omnino est ut praeter divinas scripturas aliud etiam medium existat per quod tum veritates in Scripturis consignatae, tum quae ibidem non leguntur, conservatae et ad nos usque propagatae et transmissae fuerint: quod quidem medium aliud non est nec esse potest quam perpetua et viva Ecclesiae traditio, quae sub pastorum vigilantia, et cum Christi et Spiritus Sancti peculiari adstantia (Mat. XXVIII. 20, Io. XIV. 16. 17.) in vera Christi Ecclesia semper viget, propagatur, et evolvitur. Quapropter veritas,

de qua loquimur, scilicet inspiratio librorum sacrorum, et divinum de ea testimonium, in Ecclesiastica etiam traditione necessario reperiri debet. Imo multo clarius ac plenius in traditione reperitur quam in Scripturis ipsis: in his enim solum raro et pro data occasione de Agiographorum inspiratione fit mentio, et de pluribus obscure tantum et implicite, de aliis quoque nullum prorsus occurrit testimonium: contra vero traditio integrum nobis conservavit legatorum Dei testimonium de tota Sacra Scriptura, et de singulis partibus tum veteris tum novi Testamenti. Quare ex traditione demonstrari potest non modo generatim sacrorum librorum inspiratio, sed etiam speciatim pro omnibus et singulis libris, scilicet ex ea confici etiam potest integer ac certus Librorum divinatorum canon.

Contra haec, quae diximus de secundo medio seu de Ecclesiae traditione, quaedam a Protestantibus opponi solent, quae tamen partim generalia sunt et ad omnes ecclesiasticas traditiones aequae spectant, partim ad rem nostram propius pertinent, sed in mera terminorum et idearum confusione, aut in falsis suppositis innituntur. Primi generis obiectionibus respondere solent Theologi et tractatores locorum theologicorum: nos etiam aliqua de iis dicemus in sequenti sectione, ubi specialem tractabimus quaestionem de modo efficiendi integrum catalogum seu canonem librorum inspiratorum. Alterius classis obiectiones nullius momenti sunt, earumque solutio in theos expositione praeoccupata est. Aiunt enim Ecclesiam non posse de interno inspirationis facto testari. Sed non attendunt Ecclesiam a nobis afferri non quasi testem immediatam et directam, sed mediatam et indirectam, scilicet quae nobis conservat et tradit directum legatorum divinatorum testimonium de inspiratione, quod ex eorum ore suscepit custodiendum et aliis communicandum. Addunt etiam incertam esse traditionem et corruptionis periculo obnoxiam: Sed dum haec urgent, confundunt humanas traditiones cum divinis et Ecclesiasticis, quibus conservandis tot praesidia a divina Providentia et a Christi Domini sapientia et charitate stabilita sunt, quae pro humanis traditionibus non adsunt. Sed de his in praesentiarum satis.

ARTICULUS III.

DE FACTO DIVINAE INSPIRATIONIS IN SACRIS SCRIPTURIS

Cum argumenta quae *factum* inspirationis ostendunt non eadem semper sint pro libris veteris ac pro libris novi Testamenti claritatis gratia seorsim de utroque Testamento dicemus

§. I. De inspiratione Scripturae Veteris Testamenti universim.

THESIS XLIII.

Ex variis locis Sacrae Scripturae, et ex perpetua Iudaeorum et Christianorum traditione ostendi potest sacros libros V. T. universim sumptos a divinis legatis tamquam vere ac proprie inspiratos Ecclesiae traditos fuisse.

Ut demonstratio huius Theseos clarior et efficacior evadat sequentem ordinem tenebimus. 1° Ostendemus apud Hebraeos ante Christum libros V. T. tamquam sacros et divinos, et quidem prae-cise ob divinam inspirationem habitos fuisse. 2° Hanc Iudaeorum persuasionem probatam et confirmatam fuisse primum a Prophetis V. T. deinde et potissimum a Christo et ab Apostolis, idque ostendimus imprimis eorum testimoniis ex ipsa Sacra Scriptura desumptis. 3° Addemus perpetuam et constantem Ecclesiae Christianae traditionem, quae praefatum Christi et Apostolorum testimonium conservavit, declaravit et veluti fidei normam in hac re semper fidelibus proposuit.

I. Ad sensum et traditionem Iudaeorum circa V. T. inspirationem recte intelligendam recolenda sunt imprimis quae alias diximus de Librorum sacrorum collectione apud Hebraeos extante inde a remotissima aetate. Scilicet recolendum est Hebraeos libros quos in Canone Sacrarum Scripturarum recipiebant, quique generatim iidem prorsus sunt ac illi quos nunc libros V. T. appellamus, semper seorsim a coeteris libris mere humanis considerasse, et religiosa veneratione dignos habuisse. Huius librorum sacrorum

collectionis mentio occurrit in Prologo ad librum Ecclesiastici, qui ut alias vidimus, circa finem saec. III A. C. conscriptus fuit, ubi etiam indicatur partitio eiusdem collectionis in tres veluti sectiones, seu librorum classes quae appellantur *Lex*, *Prophetiae*, et *Alii Libri*: ait enim, sese excusans apud lectores de difficultate vertendi librum de hebraico sermone in graecum « Non autem solum haec sed et ipsa *Lex*, et *Prophetiae* caeteraque *Aliorum Librorum* non parvam habent differentiam quando inter se dicuntur ». Quae divisio passim occurrit apud Agiographos V. T. ubi ad Scripturam V. T. designandam frequentissime occurrunt eadem nomina: *Lex* et *Prophetiae*, vel plenius *Lex*, *Prophetiae* et *Psalmi*, ubi Psalmi pro tertia classe ponuntur in qua praecipuum locum tenent (Mat. XXII. 40, Luc. XXIV 27. 44). Denique non solum Iosephus Flavius et Philo eandem partitionem eademque nomina usurpant ad Scripturam V. T. designandam, sed etiam Thalmudistae, Masoretæ et recentiores omnes Iudaei, apud quos tota Scriptura hebraica in tres partes dividitur, quas appellant *Legem*, *Prophetas* et *Agiographa* hebraice *Thorah* (תּוֹרָה), *Neviim* (נְבִיאִים), *Chethuvim* (כְּתוּבִים). Cum vero totum V. T. uno vocabulo designare volebant illum antonomastice *Scripturam*, vel *Scripturas*, vel *Sacras litteras* appellabant: quae appellationes passim recurrunt apud Philonem et Iosephum ut inferius dicetur, et non raro in libris N. T.; Christus enim et Apostoli saepe libros V. T. hisce nominibus allegabant aientes: nunquam legistis in *Scripturis*: erratis nescientes *Scripturas*; nonne *Scriptura* dicit?; continet *Scriptura*; ab infantia *sacras Litteras* (τὰ ἁγία γράμματα) nosti, etc. (Conf. Matt. XXI. 42, XXII. 29, Io. VII. 42, X. 35, 1. Pet. II. 6-8, 2. Tim. III. 15, 16 etc.). Hisce breviter declaratis videamus quatenus de divinitate huius *Scripturae*, seu *Legis*, *Prophetarum*, et *Agiographorum*, Iudaeorum sententia fuerit ante Christum, et circa ipsius Christi aetatem. Dicimus autem historice constare Hebraeos praefatis libris divinam tribuisse auctoritatem, idque non solum ob divinas revelationes, quas continent, sed etiam quod eos crederent sub Divini Spiritus impulsu et inspiratione conscriptos. Ad hoc ostendendum utemur imprimis testimoniis duorum scriptorum quos supra laudavimus, Iosephi nempe ac Philonis. Horum primus in Lib. I. contr. Appionem n° 8. haec habet « Apud nos nequaquam innumerabilis est

librorum multitudo dissentientiam atque inter se pugnantium, (ut scilicet apud Graecos contra quos disputat) sed duo dumtaxat et viginti libri totius praeteriti temporis historiam complectentes, qui *merito dicuntur divini*. Ex his quinque sunt Moysis qui et *Leges* continent et humanae generationis historiam usque ad ipsius (Moysis) obitum. Atque hoc spatium temporis tria propemodum annorum millia comprehendit. A Moysis autem obitu usque ad Artaxerxis imperium qui post Xerxem apud Persas regnavit *Propheetae* qui Moysi successere, res sua aetate gestas conscripserunt tredecim libris: *Quatuor reliqui* hymnos in Dei laudem et praecepta vitae hominum exhibent. Coeterum ab imperio Artaxerxis ad nostram usque memoriam sunt quidem singula literis mandata, sed nequaquam tantam fidem auctoritatemque meruerunt quantam superiores illi libri, propterea quod minus explorata esset successio Prophetarum. Quanta porro veneratione libros nostros prosequamur reipsa apparet: cum enim tot iam saecula effluxerint nemo adhuc vel adicere quidquam illis, vel demere vel mutare ausus est. Sed omnibus nobis statim ab ipso nascendi exordio hoc insitum atque innatum est, *Dei ut haec esse praecepta credamus*, iisdemque constanter adhaereamus et eorum causa si opus fuerit libentissime mortem perferamus ». In hoc testimonio quaedam notanda sunt. Imprimis evidens est Iosephum hic non propriam opinionem proponere sed antiquam et originariam totius hebraicae gentis persuasionem. Ex hac autem persuasionem ait 1° Libros V. T. non solum propheticos sed etiam historicos, legales et morales *divinos* merito credi, eosque tamquam *divina praecepta* seu dogmata haberi. 2° Divinam hanc auctoritatem non solum ratione materiae eis convenire, sed etiam ratione originis. Hoc enim ex eius verbis, et ex praecedentibus numeris 6 et 7 manifestum fit. Siquidem imprimis omnes sacros libros indiscriminatim divina praecepta, divinos libros appellat: Iamvero libri mere historici, considerata materia, quam continent hoc nomine appellari non potuissent. Deinde tantam illis tribuit auctoritatem ut nihil prorsus ne minimum quidem in iis mutare, addere, vel detrachere fas sit, omnesque ludaeos paratos esse mori potius quam aliquid huiusmodi attentare. Quod certe de libris humana tantum industria conscriptis dici non posset. Denique expresse affirmat eosdem libros prophetico spiritu

et Deo inspirante conscriptos fuisse. Sane in ipso laudato testimonio insinuat omnes illos libros in tanta veneratione esse apud Iudaeos ob exploratam successionem prophetarum, nam ex huius defectu repetit minorem auctoritatem posteriorum librorum quos prioribus XXII (idest canonicis) opponit: quo ostendit causam illius librorum auctoritatis, et Iudaeorum erga illos venerationis esse propheticum spiritum, quo et scripti, et probati ac populo traditi sunt; quod etiam clarius apparet ex iis quae paulo ante dixerat de iisdem libris loquens. Nam in n° 6 veritatem patriae historiae ac legis incipiens defendere contra Graecos, affirmat munus scribendi non omnibus promiscue sed pontificibus et prophetis concessum fuisse; et n° 7 addit « Neque conscribendi potestas omnibus data, neque ulla est in descriptione discordia: sed solummodo prophetis antiquissima quidem et veterrima secundum inspirationem factam a Deo cognoscentibus (τα μεν ανωτατω και παλαιοτατα κατα την απο του Θεου επιπνοιαν μαθοντων), alia vero suorum temporum sicuti sunt facta clare conscribentibus, infiniti libri non sunt apud nos discordantes et sibimet repugnantes, sed duo dumtaxat et viginti » etc. ut supra. Unde apparet omnes librorum sacrorum auctores etiam mere historicos, de quibus hic potissimum agit, a Iosepho *prophetas* appellari non alia de causa nisi quia Dei nomine et divino impulsu conscripserint: apud Hebraeos enim vox *prophetia* נְבוּיָה hanc latiore significationem habet, ut ex pluribus Scripturae locis apparet et ex testimoniis Philonis inferius citandis. Nec obstat quod Iosephus divinam inspirationem (επιπνοιαν) coarctare videatur ad solas res *antiquissimas*, quas scilicet sacri auctores difficiliter ex aliis mediis discere potuissent; siquidem evidens est nomine inspirationis hic intelligi *revelationem*, qua ignota vel incerta panduntur, ut ex contextu et rei natura colligi potest, inspirationem vero proprie dictam minime excludit Iosephus a caeteris librorum partibus, imo manifeste includit in eo quod vocet omnes indiscriminatim sacros scriptores *prophetas*, quamvis plures ex illis puta Iosue, Samuel, Esdras etc. non *res antiquissimas et veterrimas*, sed *res gestas sui temporis*, aut alia quae etiam aliunde scire poterant conscripserint.

Haec Iudaeorum persuasio et traditio adhuc clarius apparet ex testimoniis Philonis Iudaei, quae etiam speciatim evincunt per-

suasionem Iudaeorum Alexandrinorum. Imprimis enim Philo in sacris libris agnoscit praeter literalem sensum etiam mysticum, quem praecipue sectatur in suis scriptis ut ex. gr. in Libris *de Abraham, de migratione Abraham, de profugis, de vita contemplativa* etc. ubi circumcisionem, caeremonias, ipsas personas Abrahami, Isaaci, et Iacobi rerum futurarum typos fuisse affirmat, eandemque Scripturas exponendi rationem Therapeutis et Esseniis solemnem fuisse ex maiorum traditione et exemplo testatur. Porro persuasio de mystico Scripturarum sensu supponit persuasionem de ipsarum Scripturarum inspiratione: mystici enim sensus a Spiritus Sancti intentione et destinatione unice pendent ut in hermeneutica fusius exponemus. Verum etiam explicita apud Philonem occurrunt testimonia de Scripturae inspiratione. Frequenter enim affirmat Agiographos V. T. Dei nomine scripsisse, prophetas fuisse et divino numine fuisse inspiratos. Ita in Lib. De Profugis pag. 479. ait auctores illos fuisse *prophetas* « *quorum ore universorum Pater oracula edidit* », eorum scripta generatim appellat eximia oracula « *prophetico ore edita* » (Lib. De Nom. mutat. pag. 1066); ubi notandum est verba illa: *quorum ore, prophetico ore*, non posse referri ad vaticinia viva voce prolata, et postea sine inspiratione divina scriptis consignata, sed per obviam metaphoram iuxta sermonis contextum significare ipsa scripta, quamvis mere historica, quae prophetice edita dicuntur ob divinam inspirationem. Sed hoc clarius etiam affirmat Philo cum ait sacros scriptores « in persona Dei oracula edidisse *inspiratos* » (De Cherubim Pag. 116), eosque « loquutos esse *numine inspiratos* » (De confus. Linguar. Pag. 326). Denique clarissimum eiusdem auctoris testimonium occurrit in lib. III de vita Moysis alias a nobis adductum cum ageremus de versione των LXX. Ibi enim sacros libros a LXX interpretibus in graecum translato appellat « Leges ex oraculis acceptas, in quibus nefas sit quidquam vel demere vel apponere vel transponere » scilicet si quis vellet alias exinde interpretationes derivare. Tum vero de ipsis LXX interpretibus loquens affirmat eos ob scripturarum divinitatem et infallibilitatem necessario a Deo inspirari debuisse « *quasi numine correpti*, inquit, *prophetabant* non alii alia sed omnes eadem ad verbum, quasi *quopiam invisibiliter dictante* » Omis-
sa quaestione de veritate facti ad quod auctor alludit, de quo alias

diximus, sufficiat hic nobis argumentum inferre a minori ad maius: si enim iuxta mentem Philonis aliorumque Hebraeorum Alexandrinorum necesse fuit ut *interpretes* S. Scripturae essent a Deo inspirati, quanto magis ipsi sacrorum librorum *auctores* divinitus inspirati credendi sunt. Haec iam sufficerent ad sententiam Hebraeorum antiquorum comprobendam. Facile tamen esset haec confirmare ex sententia Hebraeorum qui post Christum vixerunt, ut ex. gr. Thalmudistarum, commentatorum S. Scripturae, auctorum Cabbalisticorum etc. sed de his opportunus erit dicendi locus in sequenti sectione de Canone SS. Librorum. Sufficiat hic afferre quod legitur in Thalmude Tract. Sanhedrin 99. ad Num. XV. 31. « Qui dicit: tota Lex de coelo est, excepto hoc uno versiculo quem non dixit Dominus benedictus, sed Moyses ex semetipso scripsit, hic est abnegator Verbi Dei et contemptor » Praestat etiam aliud testimonium adducere ex opere quod vocatur *Sepher Ikkarim* seu *liber Fundamentorum* quod apud Hebraeos magnam habet auctoritatem: in eo igitur sequens de Pentateuchi inspiratione testimonium occurrit « Etenim Moyses a seipso non loquebatur, sed *superiori dictamine* verba proferebat, et linguam componebat *prout suggerebat Deus*, sicut scriba *dictatam scripturam* reverenter componit etc. » (Lib. III, cap. 22 apud Duvoisin in observationibus ad proem. Pugionis fidei). Ex quibus luculenter apparet quanam fuerit semper de hac re Iudaeorum fides post Christi adventum, et quam vere de his scripserit Origenes Contra Celsum l. V. n. 60. « Ceterum si nos accurate respondere oportet ad Celsum opinantem eandem nostram esse ac Iudaeorum de his rebus sententiam, dicemus, *in confesso esse apud utrosque*, libros (Vet. Test.) divino Spiritu esse conscriptos. »

II. Persuasionem Iudaeorum de S. Scripturae V. T. inspiratione expresse ac solemniter confirmarunt legati divini, Prophetae, Apostoli et ipse Christus Dominus, ut ex ipsis sacris libris innotescit. Hoc testimonium quamvis solum rem conficeret ideo tamen post Iudaeorum traditionem subiungimus, quia ex illa lucem mutuatur: cum enim apud Hebraeos existeret praedicta fides in SS. Librorum inspirationem proprie ac stricte sumptam, legatorum Dei testimonium ad normam eiusdem persuasionis intelligendum est, et non minus extendendum quam illa extendatur; non enim poterant

legati divini probare et confirmare nisi quod verum esse cognovissent, quamvis ex alia parte Prophetarum testimonium esset etiam causa eiusdem persuasionis. Hisce declaratis, testimonia Prophetarum Apostolorum et Christi Domini proferemus eadem revocantes ad quinque classes, scilicet 1° Affirmant SS. Libros Dei iussu conscriptos fuisse; 2° Eos tamquam prorsus infallibiles in omnibus suis partibus traducunt; 3° Eorum testimoniis tamquam firmissimis argumentis utuntur ad divinas veritates comprobandas, et ad fideles instituendos; 4° Asserunt in sacris auctoribus, vel per eos Dominum loquutum esse; 5° denique expresse vocant Sacram Scripturam divinitus inspiratam. De singulis breviter.

1° Affirmatur in Scripturis SS. Auctores scriptionem suscepisse *Dei iussu*. Ita ex: gr: Ex. XVII. 14 legitur Deum Moysi dixisse « Scribe hoc ob monumentum in libro » et Jer. XXX. 2. « Scribe tibi omnia verba quae loquutus sum ad te in libro ». Item Is. VIII. 1. « Sume tibi librum grandem et scribe in eo » Ezech. XXIV. 2. « Fili hominis, scribe tibi nomen diei huius.... et dices per proverbium ad domum irritatricem, et loqueris ad eos: haec dicit Dominus Deus etc. » Habac. II, 2 « Scribe visum, et explana eum super tabulas » Dan. XXII. 4 « Tu autem, Daniel, claude sermones et signa librum ». Quamvis haec et similia testimonia ad aliquas speciales librorum partes referantur, facile tamen ex iis colligitur etiam integros libros non sine divino impulsu exaratos fuisse. Id tamen adaequatam inspirationis notionem non exhibet, sed unum tantum eius ut ita dicam elementum, nempe *antecedentem* divinum impulsum ad scribendum; quare alia addenda sunt testimonia quae *concomitantem* Spiritus Sancti operationem Agiographis praestitam innuunt.

2° Christus et Apostoli scripturas V. T. tamquam *absolute infallibiles* traducunt [tum in genere, tum in specie in singulis etiam minimis partibus, quod prorsus dici non potuisset si Scripturae humano tantum ingenio exaratae fuissent. Huc pertinent praecipue sequentia testimonia. Christus Mat. V. 18 absolute pronunciat « Donec transeat coelum et terra iota unum aut unus apex non praeteribit a Lege donec omnia fiant » Ubi nomine Legis totam Scripturam intelligit cum antea v. 17 praemisisset se non venisse ad solvendam *Legem* aut *Prophetas*; et eodem sensu Io:

X. 34 ait « *Non potest solvi Scriptura* » idest non potest falsa aut sine effectu esse. Eamdem necessariam Scripturae veritatem affirmavit Mat. XXVI 54. Petrum alloquutus « Quomodo ergo implebuntur Scripturae, quia sic *oportet* fieri? » et discipulis apparens post suam Resurrectionem idem inculcabat « Quoniam, inquit, *necesse est impleri* omnia quae scripta sunt in *Lege Moysi*, et *Prophetis*, et *Psalms* de me » idest in tota Scriptura V. T. iuxta notam divisionem. Similia docent Apostoli ex: gr: Petrus Act. I. 16. « Viri-fratres, *oportet impleri Scripturam*, quam praedixit *Spiritus Sanctus per os David* de Iuda, etc. » citans Psal. 40, 10 et 68 26, 108. 8. Idemque in Cap. III v. 21 Christum Iudaeis praedicans, quem ait secundum Prophetarum oracula passum fuisse, ita loquitur « Quem oportet quidem coelum suscipere usque in tempora restitutionis omnium quae loquutus est Deus per os Sanctorum suorum a saeculo Prophetarum ». Nomine autem Prophetarum, ut alias diximus, etiam libri non stricte prophetici iuxta morem Hebraeorum hic designantur, ut etiam ex sequentibus versiculis apparet ubi citat Moysen, Samuelem et qui post eum scripserunt. Paulus etiam Act. XVII 2, 3, idem praedicabat cum Thessalonicae in Synagoga Iudaeorum « Introivit ad eos, et per Sabbathata tria diserebat eis de *Scripturis*, ad aperiens et insinuans quia Christum *oportuit* pati, et resurgere a mortuis » scilicet ut in Scripturis praedictum fuerat.

3°. Haec testimonia maiorem adhuc lucem accipiunt ex aliis locis in quibus Christus et Apostoli verba S. Scripturae tamquam certa et *irrefragabilia* argumenta adducunt ad refutandos errores, veritates probandas et fideles instituendos. Ita Christus ad divinam suam missionem probandam incredulos Iudaeos generatim ad scripturas remittit Io. V, 39 « Scrutamini Scripturas... et illae sunt quae testimonium perhibent de me » ubi notandum est testimonium Scripturarum adduci a Christo ut testimonium divinum et infallibile; illud enim opponit testimonio hominum, quod in eodem contextu dicit se non accipere, idest eo non indigere, « Ego non ab homine testimonium... accipio: Ego autem habeo testimonium maius Iohanne » (Vers. 34. 36) et postquam appellavit ad Scripturas, iterum addit vers. 41 « Claritatem ab hominibus non accipio » deinde vero appellat in specie ad Libros Moysi vers. 46 seqq.

« Si enim crederetis Moysi crederetis forsitan et mihi; de me enim ille scripsit. Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis? » Similia occurrunt Io: X, 34 35, ubi Christus Iudaeos eum lapidare volentes quod aequalem Patri se fecisset revincit testimonio Psalmi 81. 6. « Nonne scriptum est in lege vestra (idest in Scriptura V. T.) quia: ego dixi Dii estis? Si illos dixit Deus ad quos sermo Dei factus est, et non potest solvi Scriptura, quem Pater sanctificavit et misit in mundum, vos dicitis quia blasphemias quia dixi Filius Dei sum? » Eandem veritatem contra Pharisaeos probat Mat. XXII. 41. seqq. ex verbis Ps: 109; « Dixit Dominus Domino meo etc. » Discipulos etiam adhuc de eius Resurrectione dubitantes redarguit ac convincit testimoniis Moysis et Prophetarum interpretans illis « *in omnibus Scripturis* quae de ipso erant ». Apostoli vero passim testimonia Scripturarum tamquam invicta et peremptoria argumenta allegant. Ita Petrus in Actis Apostolorum I. 16, III, 18 et 21, VIII. 32 seqq. et in secunda sua Epistola Cap. I. 19 *Propheticum sermonem*, idest Scripturarum libros, *firmiter* appellat ipso testimonio a se prolato ex propria experientia et visione transfigurationis Christi Domini. S. Paulus in suis epistolis fundamentalia religionis Christianae dogmata ex variis locis Scripturae demonstrat ut ex: gr: Verbi divinitatem Hebr. I ex variis locis psalmorum et ex 2 Reg. VIII. 14, mysteria praedestinationis et gratiae in Epistola ad Romanos praesertim Cap. IV, IX et X ex libris Moysi, ex Isaia, ex Ieremia, Osea, Psalmis etc. item matrimonii proprietates Eph. V ex verbis Gen. II 21, aliaque passim; S. Iacobus in Concilio Hierosolymis habito Act. XV vocationem gentium ad Ecclesiam confirmat ex verbis Amos IX. 11, et in sua Epistola Canonica plura adducit testimonia ex V. T. probationis causa. Iohannes et Matthaeus passim in suis Evangeliiis testimonia Prophetarum ad Christi mysteria suadenda adducunt ut ex: gr: Mat. I. 22, 23 ex Is. VII. 14 et Mat. II. 15, 18, 23 ex Os. XI. 1. Ier. XXXI. 15 et Io: XIX. 36. 37 ex Exod XII. 46 Num. IX. 12 et Zach. XII 10. Sufficiant haec speciminis gratia attulisse, nam his pleni sunt omnes N. T. libri. Ut autem vis argumenti ex huiusmodi allegationibus probationis causa factis clarius perspiciatur, sequentes animadversiones subiicimus. 1°) Quamvis nonnulla tantum loca V. T. a Christo et Apostolis afferantur, ar-

gumentum tamen ad totam Scripturam, quae tunc apud Hebraeos in veneratione erat, necessario sese porrigit: siquidem testimonia haec pro data occasione ex omnibus V. T. libris tum prophetiis, tum moralibus, tum mere historicis promiscue et indiscriminatim allegantur tamquam aequalis auctoritatis certae et irrefragabilis ad veritates probandas: accedit etiam nonnulla testimonia ut ex: gr: superius adducta ex Mat. V, 2° Pet. I, non specialem aliquem locum sed scripturam universim sumptam respicere. 2°) Manifestum est testimonia a Christo et Apostolis ad laudatum finem allegari, non tantum propter auctoritatem eorum a quibus dicta sunt, vel ob intrinsecum veritatis enuntiatae valorem, sed simpliciter et praecise quatenus *scripta* sunt, ita ut tota vis argumenti ab iis adducti in illis formulis contineatur: *Scriptum est, dicit Scriptura, continet Scriptura* et similia. Unde sequitur ipsam Scripturam qualem, seu quatenus scripta est, auctoritatem infallibilem et irrefragabilem ex mente Christi et Apostolorum habere. 3°) Crescit argumentum si consideretur aliquando eos argumentum ducere non solum ex loci alicuius sensu, sed etiam ex singulis verbis, et ex verborum forma et distributione ut ex: gr: Hebr. VIII. 8 et 13 ex adiectivo *novum* addito voci Testamentum, Gal. III. 16 ex singulari numero in *semine* tuo, Mat. XXII. 32 et 43 et aliis in locis. Quod magis magisque confirmat ex ipsa Scriptura formaliter sumpta repeti vim argumenti. 4°) denique omittenda non sunt testimonia in quibus argumentum ducitur non ex sensu verborum, sed ex sensu mystico ut ex: gr: Mat. II. 15 ex Os. XI. 1, Hebr. I. 5 ex 2 Reg. VII. XIV, Io. XIX 36 ex Num. IX. 12. et alibi frequenter. Porro mysticus verborum sensus Scripturae inspirationem supponit, cum solius Dei sit quasdam res ad res alias praesertim futuras significandas assumere, ut S. Thomas explicat in P. 1 Quaest. 1 Art. X, ideoque modus ille argumentandi ex verbis Scripturae ostendit in Apostolis persuasionem de eiusdem Scripturae divinitate et infallibilitate.

Haec quidem sufficerent ad demonstrandum Christum et Apostolos libros V. T. etiam formaliter sumptos, seu quatenus scripti sunt, uti divinos habuisse et tradidisse. Verum licet etiam clariora afferre testimonia in quibus etiam modus determinatur, quo SS. Libri tamquam divini et infallibiles habendi sunt, non solum sci-

licet ob quamdam Dei adsistentiam, sed ob positivam et propriam dictam *inspirationem*. Et sane

4°. Divini Legati passim et disertis verbis affirmant Scriptores sacros in *Spiritu Dei* scripsisse, et Deum in *Scripturis*, et per *Scripturas loquutum* esse, ita ut ipsa Scriptura formaliter sumpta Dei verbum dicendum sit. En praecipua quaedam testimonia quae huc referri possunt. David 2. Reg. XXIII. 2. ait « Spiritus Domini loquutus est *per me*, et sermo eius *per linguam meam* » quod confirmatur ex Act. I. 16 « Oportet impleri Scripturam quam praedixit Spiritus Sanctus *per os David*. » et iterum Act. IV. 25 « Domine qui *Spiritu Sancto per os Patris nostri David* pueri tui dixisti: Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania etc. » itemque Hebr. IV. 7. « Terminat (*Deus*) diem quemdam, hodie, in *David dicendo* post tantum temporis... hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra » Zach. VII. 7. 12. « Verba quae *loquutus est Dominus in manu prophetarum priorum*... Verba quae misit Dominus exercituum in *Spiritu suo per manum prophetarum priorum* » Cfr. etiam 2 Esdr. IX. 30. Universim de agiographis V. T. idem affirmat Paulus Rom. I. 2. « Evangelium Dei quod ante promiserat *per prophetas suos in Scripturis Sanctis* de Filio suo » Quo sensu idem Apostolus in eadem epistola (III. 2) Scripturas universim appellat « *eloquia Dei* ». Quibus concinit Zacharias in Cantico Luc. I. 70 inquit « Sicut loquutus est (*Deus Israel*) *per os Sanctorum* qui a saeculo sunt *Prophetarum* eius ». Huc pertinent etiam loca in quibus viceversa sacri scriptores dicuntur in Spiritu Sancto loquuti esse: ita ex: gr: Mat. XXII. 43. « Quomodo David in spiritu vocat eum (*Christum*) Dominum dicens: Dixit Dominus Domino meo etc. » ubi notanda est forma praesentis indicativi *vocat, dicit*, quae ostendit sermonem esse de verbis David quatenus scripta manent in eius libro. Accedunt loca in quibus verba Scripturae, a quocumque scripta sint, citantur tamquam ex ore Dei prolata, ita ex: gr: Hebr I. 6. « et cum iterum introducit primogenitum in orbem terrae *dicit (Deus)*: et adorent eum omnes Angeli Dei » quae tamen sunt Davidis verba Ps. 96. 7; et eodem modo in sequentibus versiculis citantur tamquam Dei alia Psalmorum loca ut nempe Ps. 103. 4, Ps. 44. 7, Ps. 104. 26. Item in seq. Cap. IV. 3. « *Dixit enim (Deus)* in quo-

dam loco de die septima sic: et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis » quae sunt verba Moysi Gen. II. 2; et Hebr. X. 15. « contestatur autem nos et *Spiritus Sanctus*. Postquam enim *dixit*: hoc autem testamentum, quod testabor ad illos etc. » scilicet Ier. XXXI. 33, quae quamvis ex ore Dei revera prolata fuerint, hic tamen praecise et formaliter quatenus scripta sunt allegantur, ut apparet tum ex eo quod Spiritui Sancto tribuuntur non Deo Patri, tum ex indicativa forma *contestatur*. Clarissimus est locus Gal. III. 8. ubi ipsa Scriptura Dei loco ponitur, « Providens autem *Scriptura* quia ex fide iustificat gentes Deus *praenunciavit Abrahae*: quia benedicentur in te omnes gentes (Gen. XII, 3). » In his et similibus locis evidens est Scripturam a Christo et ab Apostolis tamquam divinitus inspiratam adhiberi, eo sensu scilicet quod Deus Agiographis tamquam instrumentis usus sit ad scribendum, ita ut horum verba et libri sint vere ac proprie *verba et libri Dei* seu Spiritus Sancti.

5°. Post haec nihil aliud reliquum est nisi ut ipsam vocem *inspiratio* in testimoniis legatorum divinatorum inveniamus, et sacram Scripturam expressis verbis *a Deo inspiratam* dici. Et ad hoc etiam apta in Scripturis testimonia non desunt. Imprimis vero duo occurrunt insignia testimonia alterum Petri in 2^a epistola I. 20-21, alterum Pauli 2 Tim. III. 15-17, in quibus declarandis paulisper immorandum erit.

Locus Petri ita se habet. In toto capite primo fideles hortatur ut Christianas virtutes sedulo acquirant, et exerceant, et ad regnum coeleste a Christo promeritum ac promissum totis viribus contendant: subdit autem motivum ex harum veritatum et totius Evangelicae doctrinae absoluta certitudine, utpote quae non in humanis opinionibus, aut eruditis fabulis innitatur quemadmodum gentilium doctrina, sed in certo et infallibili testimonio, quod quidem duplex hic affert, nempe primo testimonium Patris in Christi transfiguratione prolatum, quod ipse audierat una cum duobus aliis Apostolis in monte sancto (vers. 16-18), deinde vero testimonium prophetarum seu scriptorum agiographorum. De hoc altero testimonio ita scribit vers. 19-21 « Et habemus firmiorem propheticum sermonem: cui benefacitis attendentes quasi lucernae lucenti in caliginoso loco donec dies elucescat et lucifer oriatur in cordibus

vestris: Hoc primum intelligentes quod omnis prophetia Scripturae (πασα προφητεια γραφης al. πασα γραφη προφητειας) propria interpretatione non fit (ιδιας επιλυσεως ου γινεται al. διαλυσεως) non enim voluntate humana allata est (ηνεχθη) aliquando prophetia: sed *Spiritu Sancto inspirati* (υπο πνευματος αγιου φερομενοι) *loquuti sunt sancti Dei homines* » Ad cuius loci intelligentiam quaedam animadvertenda sunt. Imprimis hic *propheticus sermo* in vers. 19 evidenter accipitur non pro oraculis prophetarum utcumque consideratis, sed pro oraculis *scriptis*, seu pro ipsis prophetarum *libris*. Hoc enim apparet non solum ex tempore verborum praesenti: *habemus, benefacitis attendentes*, quod ostendit hic agi de oraculis sub forma permanenti propositis; sed etiam clarius ex seq. vers. 20 ubi idem ille propheticus sermo appellatur *Prophetia Scripturae*, vel, ut quidam codices legunt, *Scriptura Prophetiae*. Rursus hoc nomine non solum libri Sacrae Scripturae stricte prophetici intelligendi sunt, sed universim omnes sacri libri V. T.: siquidem oracula quae Christi et Evangelii mysteria confirmant non in Prophetis tantum sed et in libris Moysi et in historicis libris et in moralibus occurrunt; praeterea notum est in canone Hebraeorum sub nomine *Prophetarum* נבאים magnam partem etiam historicorum librorum comprehendere, et aliunde constat vocem istam *Propheta* נביא apud Hebraeos latiore etiam significationem de viro a Deo inspirato habere; denique id confirmatur ex postremis verbis laudati testimonii ubi auctores *prophetici sermonis* dicuntur generatim *sancti Dei homines a Spiritu Sancto inspirati*. Hic igitur appellat in genere ad universam Scripturam, quae de Christo *testimonium perhibet* (Io: V. 39), licet magis directe ad loca prophetica quae in universa Sacra Scriptura leguntur.

Haec autem appellat *firmiorem* sermonem comparatione instituta cum alio testimonio antea adducto: quamvis enim vox Patris eiusque testimonium a Petro auditum in monte, inspectum *per se* non esset certe minus firmum ac testimonium propheticum, tamen *quoad nos*, seu potius quoad Hebraeos lectores, quos Petrus alloquebatur, primum illud testimonium in Petri ipsius assertionem fundatum poterat fortasse in dubium vocari, aut hallucinationi adscribi, propheticus vero sermo infallibilis prorsus auctoritatis erat, cui lectores non poterant refragari. Hinc S. Augustinus explicans ci-

tata Petri verba in sermone 27 de Verb. Dom. Cap. IV scribit: « Certiorem (firmiorem) sane esse dixit, non meliorem, non vioriorem (propheticum sermonem). Tam enim verus ille sermo de coelo allatus quam sermo propheticus, tam bonus, tam utilis. Quid est ergo *certiorem* nisi in quo magis confirmatur auditor? Quare hoc? Quoniam sunt homines infideles qui sic detrahunt Christo ut dicant eum magicis artibus fecisse quae fecit. Possent ergo infideles etiam istam vocem delatam de coelo per coniecturas et illicitas curiositates ad magicas artes referre, sed prophetae antea fuerant.... nondum erat homo Christus quando misit prophetas.... si ergo magicis artibus fecit ut coleretur et mortuus, nunquid magus erat antequam natus? ». Quare hic Scripturae, quales, divinae et infallibiles praedicantur. Huius prophetici sermonis seu Scripturarum studium commendat Hebraeis recens ad fidem conversis, easdemque Scripturas comparat lucernae in tenebris accensae, quia nempe lumen spargunt tenue ac incertum si compareretur cum pleniori luce quam Christi fides et charitas in provectoribus fidelibus excitat, quam lucem significat sequentibus verbis: « *donec dies elucescat et lucifer oriatur* in cordibus vestris. » Ita enim haec verba intelligimus cum Oecumenio aliisque Graecis praesertim Patribus, non autem de lumine aeternae gloriae, quemadmodum nonnulli explicandum esse censuerunt. Ideo enim lumen Christi appellat diem illucescentem, et luciferum seu matutinam stellam, quia etiam fides Christiana, licet splendidior sit luce, quae ex prophetis mutuari poterat, suam tamen obscuritatem habet si cum lumine gloriae compareretur, quod meridianaе luci comparandum esset, aiente Apostolo (1 Cor. XIII, 12): « Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem ». Quare in citatis verbis Apostolus pulchre distinguit tres luminis spiritualis gradus, scilicet primum et infimum lumen Prophetarum, quod nocturnae lucernae comparat, alterum clarius seu lumen Evangelii et fidei Christianae, quod aurorae simile dicit, tertium plenissimum seu lumen gloriae quod lectoribus arguendum relinquit. Hebraeos autem hortatur ut sedulo utantur primo illo tenuiori lumine donec alterum penitus in se recipiant, quemadmodum qui in tenebris et caligine incedit lucernae splendorem quantumvis exiguum diligenter persequitur. Post haec v. 20 monitum quoddam subiicit de ratione, qua vult

lectores praedictae Scripturarum lectioni incumbere, in mentem eorum revocans quod Scriptura Prophetiae « *propria interpretatione* (ιδίας ἐπιλυσεως) non fit ». Haec verba variis modis intelligi possunt. Alii enim referunt haec verba ad ipsam Scripturae originem et auctores, ita ut sensus sit: Scriptura prophetiae non ita scripta est ut eius auctores proprio impulsu ideas suas, seu res a se excogitatas pro lubitu exposuerint, seu aliis communicaverint. Si haec explicatio admittatur, laudata verba idem exprimerent quod clarius in seq. vers. 21 dicitur, nempe Scripturas Deo impellente et inspirante scriptas esse. Verum citata expositio aliquantum violenta videtur. Itaque alii praefata verba referunt ad ipsam scripturam iam exaratam, et significare dicunt Scripturam non esse propriae interpretationis, (ut graecus textus habet), idest non interpretari seipsam, seu non esse claram et evidentem, sed obscuram: et id conveniret cum praecedentibus ubi suboscurum Scripturarum lumen dixerat. Alii denique ea verba referunt ad ipsos lectores, et « *propriam interpretationem* » intelligunt *expositionem* Scripturae, quae proprio ingenio et iudicio sine duce ac regula fiat, quam hic Petrus prohiberet. Ambae istae explicationes cohaerent cum sequentibus verbis. Si enim loquatur Apostolus de intrinseca scripturae obscuritate, eius ratio erit iuxta vers. 21 quod non humano ingenio vel arbitrio excogitata fuerit, sed a Spiritu Sancto inspirata, adeoque scriptis omnibus mere humanis sublimior ac profundior; si vero loquitur de interpretatione a lectoribus facienda, similiter in seq. vers. ratio daretur cur proprio ingenio et privato iudicio Scriptura non sit interpretanda, non enim decet Dei verba sine speciali regula exponere ob ipsam sui profunditatem et difficultatem. Quaecumque demum explicatio recipiatur citati vers. 20, postremus vers. 21 ad rem nostram apprime facit. Sane in hoc versiculo negatur Scripturam prophetiae voluntate humana allatam esse, et affirmatur eam a Spiritu Sancto esse inspiratam, quae duo simul sumpta verum inspirationis conceptum exhibent. Verbum illud *allata est*, graece ἡνεχθη hic significat vel allatam nobis, vel potius *prolatam*: occurrit enim idem verbum in praeced. vers. 18 de voce Patris audita in Christi transfiguratione « et hanc vocem, inquit, nos audivimus de caelo allatam » gr: ἐνεχθησαν, idest *prolatam*. Verba autem: *voluntate humana* accipienda sunt pro

arbitrio et cogitatione humana, ita ut neget ex mere humano impulsu et lubitu scripturas exaratas esse. In altero hemistichio ubi Vulgata habet « Spiritu Sancto *inspirati* » graecus textus legit « a Spiritu Sancto acti seu ducti » ὑπο Ἡνευματος αἰγίου φερομενοι, quod in idem recidit, imo ad antithesim exprimendam aptius videtur. Neque obstat quod Sancti Dei homines hic dicantur Spiritu Sancto inspirante *loquuti esse*, non autem *scripsisse*, quasi nempe id referendum sit ad Prophetarum oracula viva voce prolata, non autem ad eorum libros: siquidem ex contextu manifestum est Sanctos Dei homines hic laudatos esse Scriptores agiographos, auctores scilicet *prophetiae* quam vers. 20 *Scripturam* appellaverat, et *prophetici sermonis* qui in vers. 19 sistitur tamquam praesens, cuius lectioni fideles incumbabant, et ad cuius studium a Petro excitantur. Est igitur sermo de *Scripturae* inspiratione.

Adhuc clarior est alter locus ex Paulo desumptus 2. Tim. III. 14-17, tum quia magis diserte de universa Scriptura loquitur, quam Hebraei prae manibus habebant, tum quia vocem ipsam θεοπνευστια continet. En integrum locum. In cap. III. Timotheum discipulum suum praemonet Apóstolus de pravis et corruptis hominibus, qui Ecclesiam turbaturi erant, eumque adhortatur ut in vera doctrina a se accepta et in virtutum omnium exercitio fidelis permaneat « Tu vero, inquit, vers. 14. permane in iis quae didicisti et credita sunt tibi; sciens a quo didiceris » deinde statim addit vers. 15-17. « Et quia ab infantia *sacras litteras* (τα ιερα γραμματα) nosti, quae te possunt instruere ad salutem per fidem, quae est in Christo Iesu. *Omnis scriptura divinitus inspirata* utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia: ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus » Graece vers. 17 ita legitur « Πασα γραφη θεοπνευστος, και ωφελιμος προς διδασκαλιαν, προς ελεγχον, προς επανερθωσιν κ. τ. λ. » Ad huius loci intelligentiam pauca notanda sunt. Evidens est in vers. 15 sermonem esse de sacris scripturis V. T., nam, ut alias vidimus, sola scriptura absolute *sacrae litterae*, τα ιερα γραμματα apud Hebraeos appellari solebat, et cum hic de determinatis Scripturis Apostolus loquatur (τα γραμματα), quibus Timotheus utpote ex matre Hebraea et pia natus (Act. XVI. 1, 2. Tim. I. 3) ab infantia assuetus erat, impossibile est dubitare,

hic agi de libris saltem V. T. Dicimus saltem V. T. nam hos tantum Timotheus *ab infantia* legere potuit. Quamquam si quis vellet verba vers. seq. etiam ad libros N. T. extendere haud repugnaremus: sed de hoc in sequenti Thesi; nunc sufficit ad libros V. T. Pauli testimonium referre. Itaque Apostolus postquam mentionem de Sacris litteris fecisset vers. 15. (1) in duobus seqq. vers. 16 et 17 magnificum Scripturarum elogium texit, ubi divinam inspirationem eis diserte tribuit. Sed singula eius verba diligenter expendenda sunt. Itaque vers. 16. ait « Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est etc. » Prima verba: *omnis Scriptura* nequaquam in abstracto et indefinite intelligi possunt, ut vellet Grotius, quasi nempe Apostolus diceret: quaecumque Scriptura inspirata fuerit, utilis erit etc. non definiens an talis Scriptura existat et quaenam sit. Sed hoc nullatenus admitti potest. Nam imprimis inutile prorsus fuisset ellogium illud tam graviter hic propositum et inculcatum Timotheo, si hypothetice tantum intelligendum esset; imo fortasse nec verum fuisset, cum non videatur absolute necessarium ex eo quod Scriptura aliqua inspirata sit utilem esse ad omnia illa et singula, quae ibi exponit Apostolus ex. gr. ad *arguendum* idest ad refellendos haereticos. Sed omne dubium removetur ex contextu. Evidens enim est Scripturam de qua loquitur Paulus vers. 16 esse illam ipsam, quam praecedenti v. 15 *sacras litteras* appellaverat, quas Timotheus ab infantia noverat, et ad cuius studium eundem Timotheum pulchre hortatur et excitat sequenti ellogio. Iamvero per *sacras litteras* vers. 15 intelligebat determinate et taxative libros V. T. ut superius diximus. Ergo etiam verba vers. 16 *Omnis Scriptura* non indefinite et in abstracto accipienda sunt sed determinate et in concreto de libris sacris saltem V. T. Hoc tamen admissio quaeri insuper posset an eadem verba

(1) Versiculus iste cum praecedenti connectitur sequenti modo. Hortatus fuerat vers. 14 Timotheum ut fideliter permaneret in iis quae didicerat: et ad hoc duas affert causas 1. Quia ab ipso Paulo edoctus fuerat, cuius doctrina immediate a Christo profecta erat: « sciens a quo didiceris » (ibidem) 2. Quia ab infantia scripturarum lectioni assuetus erat et in eis veluti enutritus, unde fidem suam in Christum Iesum confirmari videbat: « quia ab infantia sacras litteras nosti etc. » (vers. 15). Mox vero ellogium Scripturarum subtextit de quo nunc agimus.

accipienda sint collective de Sacra Scriptura, an vero distributive. Si grammatice expendantur videntur distributive accipienda, in graeco enim textu legitur *πασα γραφη* sine articulo, idest *quaelibet* Scriptura, non autem cum articulo *πασα ἡ γραφη* quod significarent *universam Scripturam*: latina etiam verba eundem exhibent sensum, non enim ait *tota* Scriptura, sed *omnis* Scriptura, quod est vocabulum distributivum indicans singulas Scripturas, seu *unamquamque* Scripturam (1). Haec altera acceptio vocis *πασα* scopo nostro maxime congruit, ita enim inspiratio explicite praedicatur de omnibus et singulis Scripturae partibus. Verum in huiusmodi grammatica subtilitate non est nimis insistendum ut Rich. Simonius observat (2). Sensus enim vix differt, et ad scopum thesaurum interest sive *omnis Scriptura* distributive sumatur, sive collective.

Sequitur: *divinitus inspirata*, graece *θεοπνευστος*. Vox ista nihil aliud significat aut significare potest quam *divinitus inspiratam*, ut habet Vulgata latina. In propositione autem enunciata potest esse vel pars praedicati, vel pars subiecti, seu appositum subiecti. In graeco est pars praedicati, seu est illud ipsum quod de *omni Scriptura* praedicatur, ideoque propositio exhibet ipsam thesim quam defendimus. Sane inter voces *θεοπνευστος* et *ωφελιμος* interseritur coniunctio *και*, *et*; quare utrumque additum supponit praecedens verbum substantivum a quo regantur, ita ut propositio legenda sit: *πασα γραφη (εστι) θεοπνευστος και ωφελιμος κ.τ.λ.* idest: *omnis Scriptura (est) divinitus inspirata, et utilis* etc. Sci-

(1) Notum est non solum integrum volumen S. Scripturae, sed etiam singulos libros aut singulas partes aliquando *Scripturam* singulari numero appellari ut ex: gr: Marc: XII. 10 « nec *Scripturam* hanc legistis: lapidem quem reprobaverunt aedificantes etc. »; Io: XIX. 37 « Et iterum *alia Scriptura* dicit etc. »; Act. VIII. 35 « Et incipiens a *Scriptura ista* etc. (Is: LIII. 7) ». Luc. XXIV. 27. « In *omnibus Scripturis*. » Sub hoc respectu aliquando tota collectio vocatur plurali numero *Scripturae* ut Io: V. 39, Luc. XXIV. 45, et alibi passim.

(2) V. *Histoire critique du N. Testament*. Chap. XXIII. Sane in stylo S. Scripturae collectivum pro distributivo et viceversa saepe adhibetur: aliunde autem evidens est sensum in casu nostro eundem fore si expressio illa collective accipiat: qui enim affirmat *totam* Scripturam inspiratam esse, eo ipso singulas partes inspiratas esse praedicat.

licet directe et explicitè duo praedicantur de omni Scriptura. 1° Quod sit divinitus inspirata 2° Quod sit utilis ad docendum, ad arguendum etc. Omittendum non est antiquas editiones Vulgatae ante Clementinam textui graeco consonasse: habebant enim particulam *et* legebantque: *omnis Scriptura divinitus inspirata et utilis* ad docendum etc. (Vid. ex. gr. edit. Isidori Clari Venet. 1544) — In editione vero Clementina voces: *divinitus inspirata* non ad praedicatum sed ad subiectum referuntur, eiusque appositum constituunt, praedicatum autem est vox *utilis* cum reliquis. Verum haec lectio, ad sensum quod attinet, quamvis minus directe, clarissime tamen scripturae inspirationem probat. Cum enim subiectum *omnis Scriptura* necessario accipiendum sit in concreto et determinate de nostris sacris libris, ut vidimus, hinc illud: *divinitus inspirata* nihil aliud esse potest quam appositum eidem subiecto exprimens eorundem librorum proprietatem tamquam causam utilitatis quae postea de illis praedicatur, ita ut propositio ita legenda sit: *omnis Scriptura (cum sit, vel, utpote quae est) divinitus, inspirata utilis est* etc. Postrema verba quae sequuntur speciatim declarant varias Scripturae utilitates seu varios fines ad quos illam utilem dicit Apostolus, nempe 1° ad *docendum* idest ad veritatem discendam et aliis communicandam. 2° ad *arguendum* idest ad refutandum errores et errantes. 3° ad *corripendum* idest ad reprehendenda vitia et peccata hominum. 4° ad *erudiendum in iustitia* idest ad virtutis amorem insinuandum et ad animum in bono instruendum. 5° denique quod praecedentia fere complectitur, ad perfectionem spiritualem conservandam, *ut perfectus sit homo Dei* (quilibet fidelis sed imprimis sacerdos) *ad omne opus bonus instructus*. Haec paucis complectens S. Thomas in h. l. « Sic ergo, inquit, quadruplex est effectus S. Scripturae, scilicet docere veritatem, et arguere falsitatem quantum ad speculativam; eripere a malo et inducere ad bonum quantum ad practicam, ultimus eius effectus est ut perducatur homines ad perfectum, non enim qualitercumque bonum facit sed perficit Hebr. VI. 1. *ad perfectionem feramur*, et ideo dicit: *ut perfectus sit homo Dei*: quia non potest homo esse perfectus nisi sit homo Dei. Perfectum enim est cui nihil deest. Tunc ergo homo est perfectus quando est *instructus*, idest paratus, *ad omne opus bonum*: non solum ad ea quae sunt de necessitate salutis, sed

etiam ad ea quae sunt supererogationis: Gal. ult. 9. *Bonum autem facientes non deficiamus* ».

Ex allatis testimoniis Scripturarum luculenter apparet Christum et Apostolos aliosque Dei legatos, seu, quod idem est, Deum ipsum pluribus modis testatum esse sacram Scripturam V. T. universim sumptam vere ac proprie inspiratam esse a Spiritu Sancto quemadmodum Iudaei credebant et profitebantur.

III. Idem Christi et Apostolorum testimonium certissime et plenissime innotescit ex constanti Christianorum traditione, in qua conservatum, et per quam fideliter transmissum est. Verum de hoc argumento opportunior erit dicendi locus in sequenti thesi ubi agemus de inspiratione Scripturae N. T.: traditio enim totam Scripturam utriusque Testamenti eodem modo respicit, nec commode separari potest quin aut vis argumenti extenuetur, aut eadem testimonia inutiliter repetantur.

S. II. De inspiratione S. Scripturae Novi Testamenti.

Argumenta superius adducta ex S. Scriptura probant inspirationem librorum V. T. nec ad libros N. T. ulla ratione extendi possunt nisi forte Pauli testimonium 2. Tim. III., ut postea dicemus. Itaque ad demonstrandum etiam Novum Testamentum uti inspiratum habitum fuisse a divinis legatis aliis argumentis opus est. Iamvero in ipsis Scripturis pauca admodum occurrunt ex quibus praefatum divinorum legatorum testimonium colligi possit: Christus enim de librorum N. T. inspiratione loquutus non est cum omnes hi libri post eius in coelum ascensionem conscripti fuerint; ipsi autem Apostoli in suis scriptis non solent de inspiratione sibi facta testari. Ex alia vero parte certissimum est Spiritum Sanctum per Apostolos testimonium dedisse de eorundem librorum inspiratione: Ecclesia enim usque ab initio certissime tenuit hosce libros in eodem censu habendos esse ac libros Moysis et Prophetarum, seu inter inspiratas Scripturas adnumerandos. Fides autem Ecclesiae divino testimonio necessario innititur, testimonium autem istud seu revelatio non nisi per Apostolos Ecclesiae innotescere potuit, nam Christus Dominus, ut diximus, de hac re loquutus non est, et post Apostolos divinae revelationes,

quibus novae veritates fide divina et publica in Ecclesia credendae manifestentur, non amplius factae sunt (1). Quapropter divinum testimonium de inspiratione librorum N. T. potissimum ex Ecclesiae testimonio et traditione hauriendum est, non omissis tamen paucis illis indiciis quae in scriptis Apostolorum occurrunt. De his omnibus tractabit sequens

THESIS XLIV.

Libros Novi Testamenti divinitus inspiratos esse in Scripturis quidem innuitur, praecipue tamen ex constanti Ecclesiae traditione, qua Divinum de hac re testimonium conservatum est, luculenter ostenditur.

Afferemus primo pauca testimonia ex epistolis Apostolorum, secundo vero testimonium traditionis pro universa Scriptura utriusque Testamenti, ut promisimus superius.

I. Argumentum ex Sacris Scripturis.

Ex Scripturis testimonia quaedam ad rem nostram afferri possunt, quorum alia sunt *directa*, alia vero *indirecta*.

1° Ad *directa* testimonia referri potest imprimis quod legitur in Apocalypsi I 10, 11, 19, et XIX 9, 10. ubi Iohannes Apocalypsis auctor fatetur *se iubente Deo scripsisse* hunc librum « Et audi vi post me vocem magnam tamquam tubae dicentis: *quod vides scribe in libro*, et mitte septem Ecclesiis quae sunt in Asia, Epheso et Smyrnae etc. » quod se fecisse declarat Iohannes I, 4. librum

(1) Negari non potest etiam post Apostolorum tempora revelationes aliquas etiam veritatum fidei Sanctis hominibus quibusdam factas esse. Verum huiusmodi revelationes non constituunt regulam fidei pro universa Ecclesia, sed unice pro privatis illis personis quibus factae sunt, dummodo tamen revelatio certa et indubitata sit: Deo enim sive publice sive private docenti omnino credendum est. Itaque revelatio, cui publica et Catholica Ecclesiae fides innuitur, in Apostolis a Christo missis et Ecclesiae fundatoribus completa est: quam revelationem Ecclesia conservat, defendit et explicat fidelibus proponens quatenus veritates sive explicitae sive implicitae in ea contineantur. In hac re consentientes habemus etiam protestantes. Cfr. de hac quaestione Emum. Franzelin in tract. De Div. Tradit. sect. IV. Thes. XXII et seqq.

a se scriptum mittens ad praedictas Ecclesias « Iohannes septem Ecclesiis quae sunt in Asia. Gratia vobis etc ». Praedicta iussio ab ipso Christo. Iohanni facta est, eius enim erat vox illa a Iohanne audita, ut explicatur in seqq. vers. 13-18; qui iterum vers. 19. praeceptum scribendi repetit « *Scribe* ergo quae vidisti, et quae sunt, et quae oportet fieri post haec ». Iterum cap. XIX 9. 10. Angelus Dei nomine Iohannem scribere iubet « Et dixit mihi: *scribe*: beati qui ad coenam nuptiarum agni vocati sunt; et dixit mihi: haec verba Dei vera sunt ». In hisce locis argumentum aliquod pro inspiratione Apocalypsis continetur, non tamen adaequatum, cum sola iussio seu impulsio ad scribendum ad integrum inspirationis conceptum non sufficiat. Fortasse aliquid valet ad veram et plenam Apocalypsis inspirationem probandam quod Angelus addidit in cit. loc. XIX 10. cum recusaret signa reverentiae sibi ab Apostolo exhibita « et cecidi, inquit, Iohannes, ante pedes eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi: vide ne feceris: conservus tuus sum et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu: Deum adora. Testimonium enim Iesu est *spiritus prophetiae* », quibus verbis Angelus Iohannem tamquam *prophetam* agnoscit, ideoque recusat ab eo honorari. Porro spiritus prophetiae, ut alias notavimus, iuxta morem loquendi Hebraeorum etiam inspirationem ad scribendum et in scribendo designabat. Fatendum tamen est hic certo non constare an propheta dicatur Iohannes propter eius scripta et inspirationem ad scribendum, an vero propter ipsas revelationes futurorum quas a Deo accepit.

Aliud testimonium fortasse desumi potest ex 1. Tim. V. 18. pro inspiratione Evangelii S. Lucae. Ait enim Paulus « Dicit enim Scriptura: non alligabis os bovi trituranti. Et: dignus est operarius mercede sua » ubi utrumque testimonium sub nomine *Scripturae* adducit, quo nomine uti superius vidimus tum Hebraei in genere tum speciatim ipse Paulus libros divinitus inspiratos designabant. Iamvero primum ex adductis testimoniis occurrit in Deuteronomio XV. 4, alterum vero iisdem verbis non legitur nisi in Evangelio Lucae X. 7. Haberemus igitur hic testimonium Apostoli pro inspiratione huius Evangelii. Posset tamen huiusmodi argumentum in dubium revocari ex eo quod sententia illa si non iisdem verbis, saltem eodem sensu recurat Deut. XXIV. 14. ubi de mercede

operariis reddenda sermo est, quod praeceptum posset hic citare Apostolus quoad sensum et per formulam quamdam vulgarem et proverbialem, quae etiam occurrit Mat. X. 10. Ceterum probabilius videtur hic Evangelium citari.

Tertius locus isque clarius occurrit 2. Pet. III. 14-16 pro inspiratione epistolarum S. Pauli. Sane Petrus in citato capite exhortans fideles ut caveant ab illusoribus qui secundum Domini adventum negabant et ut iuxta Prophetarum et Apostolorum doctrinam cum sollicitudine ac metu ad eundem adventum se pararent haec addit: « Propter quod, charissimi, haec expectantes, satagite immaculati et inviolati ei inveniri in pace. Et Domini nostri longanimitatem salutem arbitremini: sicut et charissimus frater noster Paulus *secundum datam sibi sapientiam* scripsit vobis, sicut et *in omnibus epistolis*, loquens in eis de his, in quibus sunt quaedam difficilia intellectu, quae indocti et instabiles depravant, *sicut et coeteras Scripturas* ad suam ipsorum perditionem ». Hisce verbis manifestum est S. Petrum Paulinas epistolas tamquam divinitus inspiratas commendare. Non solum enim ait Paulum *secundum datam sibi sapientiam* scripsisse, quod iuxta usum loquendi scripturarum de supernaturali inspiratione et de doctrina divinitus accepta intelligendum est, sed, quod maxime ad rem pertinet, epistolas Pauli adnumerat Scripturis cum ait a quibusdam male intelligi eius epistolas *sicut et coeteras Scripturas*. Vox enim *coeterae* hanc vim habet ut epistolae antea nominatae in numero Scripturarum censeantur. Iamvero Scripturae absolute et antonomastice sunt libri divinitus inspirati, quod eo certius apparet quod in hac ipsa epistola Petrus Scripturarum inspirationem affirmaverat I. 20, 21. ut supra vidimus. Ergo epistolas Pauli inter Scripturas adnumerans eo ipso illas tamquam inspiratas traducit. Confirmantur haec ex sequentibus verbis ubi ait indoctos et instabiles epistolarum Pauli depravare sensum *ad suam ipsorum perditionem*, quae ostendunt easdem epistolas tamquam fidei regulam habendas esse, ita ut qui eis male utatur in fidei errorem incidat et salutis amittendae periculum incurrat. Nec obstat diversitas lectionis in graeco textu ubi illud *in quibus* non refertur ad Epistolas ut in vulgata latina, sed ad dogmata de quibus Paulus loquebatur *λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων*, ἐν οἷς ἐστὶν *δυσνοήτα τινὰ*, idest, *loquens in ipsis de his*,

in quibus (dogmatibus) *sunt* etc. Verum, omissa varietate lectionum, nam plures codices legunt εν αἰς, *in quibus* (epistolis), evidens est sensum in utraque lectione eundem esse: licet enim de rebus seu dogmatibus loqueretur, ea tamen considerat in quantum leguntur in Pauli epistolis, ad has enim nominatim lectores provocat, has laudat, has comparat cum coeteris Scripturis, idemque perditionis periculum incurri affirmat ex illorum intellectu difficilium depravatione ac ex simili depravatione coeterarum Scripturarum. Manifestum est igitur Petrum Epistolas Pauli tunc scriptas, idest fere omnes (excepta fortasse 2. Tim:) tamquam partem divinae Scripturae et ut divinitus inspiratas laudare. Testimonia huc usque adducta ad nonnullos tantum N. T. libros spectant, nec ulla ratione ad ceteros extendi possunt.

Testimonium magis generale a pluribus auctoribus (Tirino, Patrizi et al.) agnoscitur in superius laudatis Pauli verbis 2. Tim. III. 16. « *Omnis Scriptura divinitus inspirata* » iis enim verbis comprehendi dicunt universam Scripturam non solum veteris sed etiam novi Testamenti. Sane verba prorsus generalia sunt: *Omnis Scriptura* πᾶσα γραφή. Iam vero etiam libri N. T. cum Paulus haec scribebat (paulo ante mortem) magna ex parte iam exarati fuerant, exceptis nempe Iohannis Apostoli scriptis, et fortasse 2. Petri, Iacobi et Iudae epistolis: rursum ii libri statim ac scripti sunt in numero *Scripturarum* collocati fuerunt, ut apparet ex modo laudato testimonio Petri in 2^a Epistola (III. 16.), quae scripta fuit circa idem tempus quo Paulus secundam ad Timotheum dedit, nec non ex testimonio Clementis Romani qui paucis post annis scribens ad Corinthios libros N. T. inter Scripturas allegat. Ergo generali illa formula: « *Omnis Scriptura divinitus inspirata* » etiam libri N. T. comprehenduntur. Quamvis haec interpretatio fundamento non careat, posset tamen in dubium revocari propter contextum; ut enim superius vidimus Paulus in specie loquebatur de *sacris literis* quas Timotheus ab infantia noverat (ib. 15) quae aliae esse non poterant quam Scripturae V. T.; cum igitur seq. vers. 16 *omnem Scripturam* inspiratam et utilem praedicat, de illis solis loqui videtur, ut scilicet rationem reddat de eo quod affirmaverat vers. praec., nempe Timotheum ex Scripturarum lectione, cui ab infantia assuetus erat, confirmari debere in iis quae didicerat, idest

in vera Christi fide. Nec videtur certo demonstrari posse subiectum vers. 16 et 17 latius patere quam vers. 15.

Ut igitur concludamus, ex *directis* Scripturae testimoniis probari non potest omnium et singulorum librorum N. T. inspiratio: non solum enim plura ex iis testimoniis certa et adaequata non sunt (excepto nempe loco 2. Pet. III.), sed impossibile est ad quosdam saltem libros ea extendere: ipsa Evangelia certo aliquo testimonio inspirationis carent. Quare nunc tentandum est an possit saltem *indirecte* ostendi inspiratio librorum N. T. ex Scripturis.

2° Argumentum *indirectum* ex Scripturis ita proponi potest. Apostoli in munere suo obeundo praedicandi, et propagandi Christi Domini doctrinam, a Spiritu Sancto inspirati erant. Ergo etiam in libris vel epistolis scribendis inspirati fuerunt.

Antecedens ex pluribus locis N. T. certissime demonstratur. Imprimis enim *promissio* huius charismatis diserte legitur Io. XIV et XVI. Christus enim post ultimam coenam alloquens Apostolos aiebat: « Ego rogabo Patrem, et alium Paraclytum dabit vobis, ut maneat vobiscum in aeternum, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum nec scit eum; vos autem cognoscetis eum *quia apud vos manebit et in vobis erit....* Paraclitus autem Spiritus Sanctus quem mittet Pater in nomine meo ille *vos docebit omnia et suggeret vobis omnia* quaecumque dixero vobis (XIV. 16, 17, 26) ». Et iterum XVI. 13 « cum autem inquit venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem » Quibus verbis promissus est Apostolis Spiritus Sanctus, qui non apud eos tantum, sed *in ipsis*, scilicet in eorum animis et cordibus mansurus esset, docens omnem veritatem et suggerens quaecumque docere et praedicare eos oporteret; quod nihil aliud est nisi propria ac veri nominis divina inspiratio per modum charismatis permanentis Apostolis concedenda. Splendidae huius promissionis *implementum* diffuse narratur Act. II, ubi legimus solemni die Pentecostes Spiritum Sanctum sub visibili ignis symbolo illapsum in Apostolos fuisse, eosque statim ita replevisse ut variis linguis loquerentur, Dei verbum summa fiducia et admirabili sapientia praedicarent, et tam novas et ipsuetas mentis animique dotes praeserferrent ut prorsus in alios viros repente immutati fuerint. Quod omnino supernaturale et extraordinarium inspirationis charisma iis

concessum fuisse ostendit. Hoc vero charisma non brevi tantum tempore, nec interrupte in eis permansisse, sed perpetuum ac continuum fuisse usque ad Apostolatus eorum finem, probant effectus, et disertae ipsorum Apostolorum testimoniationes. « Visum est Spiritui Sancto et nobis » aiunt Apostoli in concilium Hierosolymis coadunati (Act. XV. 28), « Nos autem, inquit Paulus, non spiritum huius mundi accepimus sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quae a Deo donata sunt nobis: quae et loquimur non in doctis humanae sapientiae verbis, sed in doctrina Spiritus ». (1. Cor. II. 12. 13.) et iterum v. 16. « Quis enim cognovit sensum Domini qui instruat eum? Nos autem sensum Christi habemus ». Rursus autem (2. Cor. XIII. 3.): « An experimentum quaeritis eius qui in me loquitur Christus, qui in vobis non infirmatur sed potens est in vobis? » Et 1. Thes. II. 13. « Gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed (sicut est vere) verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidistis ». Cfr. etiam Gal. I. 12, 13. Generatim vero omnibus Apostolis aiebat Christus Mat. X. 19, 20. « Dabitur vobis in illa hora, quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis ». Ex hisce testimoniis evidens fit Apostolos non modo assistentiam divinam habuisse, qua redderentur infallibiles, sed vere ac proprie supernaturale charisma inspirationis, quo fiebat ut in munere suo obeundo ipsi in Spiritu Sancto loquerentur ac docerent, et Spiritus Sanctus et Christus in ipsis et per ipsos vere ac proprie loquerentur.

Consequens vero praefati argumenti ita probatur. Si Spiritus Sanctus Apostolos movebat ac inspirabat dum munere suo praedicandi ac docendi fungerentur, necessario consequitur eandem illis inspirationem concessisse cum non oretenus tantum, sed scripto fideles docere vellent. Quid enim magis absonum excogitari potest quam Apostolos semper quidem Spiritum Sanctum inspirantem habuisse cum ad fideles loquerentur, Evangelium praedicarent, consultationibus viva voce responderent; si vero calamum arriperent ut scripto vel epistola fideles instruerent, Spiritum Sanctum statim ab iis recessisse, suamque inspirationem subtraxisse? Nonne ad munus Apostolicum aequae pertinebat scriptis epistolis Ecclesias quas

hic et nunc adire non poterant vera doctrina imbuere, ac illas apud quas versabantur voce ac praedicatione erudire? aut unde possent adversarii inter utrumque docendi modum tam ingens discrimen ostendere ut in altero quidem adesset divina inspiratio, abesset autem in altero? Dicamus etiam amplius: non solum aequae opportuna ac necessaria utrobique videbatur Spiritus Sancti inspiratio, sed in scribendo magis quam in praedicatione. Scripta enim manent; et apprime sciebant Apostoli eorum scripta tamquam fidei ac morum normam in universa ecclesia usque ad finem saeculorum habenda fore, in quibus ne verbum quidem aut apicem immutare cuiquam fas esset. Quare in scriptis exarandis, ut ita dicam, a fortiori Spiritus Sancti inspiratio subtrahenda non erat. Concludamus igitur ex generali charismate inspirationis, quod constat muneris Apostolatus adnexum fuisse, consequens esse etiam libros Apostolorum sub Spiritus Sancti inspiratione conscriptos esse.

Scio equidem huiusmodi argumentum, quod a plerisque theologis et rerum biblicarum scriptoribus afferri solet (1), a nonnullis recentioribus clarissimisque auctoribus repudiari. Aiunt enim sedulo distinguendam esse inspirationem *ad loquendum*, et inspirationem *ad scribendum*, item divinam Spiritus Sancti adistentiam, qua quis infallibilis in docendo redditur, a charismate inspirationis proprie dictae, qua liber inspiratus et sacra Scriptura proprio sensu efficitur; Apostolis autem vi apostolici muneris tum divinam adistentiam, tum inspirationem ad loquendum promissam et concessam fuisse, minime vero inspirationem ad scribendum libros canonicos, quae propterea aliunde probari debet: hinc vehementer errare David Michaelis dum in sua Introductione in div. Script. N. T. Tom. I. §. 13. seqq. affirmat criterium unicum, seu medium efficax ad demonstrandam inspirationem Librorum N. T. collocandum esse in munere Apostolico quo eius Scriptores decorati erant, atque inde concludit Marcum et Lucam qui Apostoli non fuerunt non posse certo demonstrari fuisse inspiratos. Verum pa-

(1) Praefato argumento utuntur Graveson Tract. De Script. Sacr. Pars I. §. 3, Marchini De Divin. et canon. SS. Bibl. Pars I. Art. 4° §. IV, Liebermann Demonstr. Cathol. Pars. II. Cap. I., Knoll Theologia generalis pars III. §. 175, item Ianssens, Glaire, Lamy alique Introductionum in S. Scripturam aucteres passim.

ce tantorum virorum dixerim non esse omnia indiscriminatim damnanda in citata Michaelis disputatione, nec argumentum allatum prorsus repudiandum esse eo quod a Protestantibus aut male applicatum, aut ultra debitos limites productum fuerit. Itaque ad totam rem componendam imprimis concedimus munus apostolicum nullatenus habendum esse ut criterium unicum, seu *exclusivum* inspirationis librorum N. T. quasi nempe valeret hoc argumentum: hic aut ille scriptor non fuit Apostolus; ergo inspiratus non fuit, aut de inspiratione eius librorum constare nequit. Sub hoc respectu criterium a Michaelis propositum reiicimus et damnamus. Marci enim et Lucae inspiratio non minus certo constat quam inspiratio coeterorum N. T. Agiographorum qui Apostoli erant. Munus ergo apostolicum consideramus dumtaxat uti criterium *affirmans* seu positivum ita ut valeat argumentum: hic vel ille auctor fuit Apostolus; ergo eius scripta sunt divinitus inspirata. Quinimo munus Apostolicum etiam in sensu explicato non consideramus per se et in suo abstracto conceptu, de quo nolumus hic instituere quaestionem, sed potius in concreto, uti aiunt, et prout in sacris Scripturis describitur, scilicet cum omnibus charismatibus et praerogativis quibus illud ornatum ac veluti cumulatum fuisse reipsa, seu, uti aiunt, de facto ex sacra historia discimus. Intra hosce limites definita quaestione, nobis videtur vim allati argumenti denegari non posse, et rationes quae contra illud afferuntur subtiliores quam solidas iudicandas esse. Aliud enim est quod per se et formaliter gratia inspirationis *ad scribendum* distincta sit a gratia inspirationis *ad loquendum*, quemadmodum etiam a simplici divina adsistentia, ita ut haec tria invicem separari possint, ac saepe separata reipsa inveniantur, aliud autem est haec tria *in Apostolis* separata fuisse, aut potuisse separari. Apostoli enim si Scripturae testimonia consideremus, charisma inspirationis non utcumque, aut ad hoc vel ad illud determinatum, aut hoc vel illo tempore definitum possidebant, sed iuge, continuum ac perenne, quod sese ad universum apostolici muneris exercitium porrigebat. Nam Spiritu Sancto pleni erant. Deus in illis ac per illos loquebatur, Spiritus Sanctus in illis manebat docens ac suggerens omnem veritatem. Quo semel admissa, quis sibi persuadere poterit huiusmodi Spiritus Sancti inspirationem ad solam oralem praedicationem coarctandam esse, et ab ea excipiendam esse

librorum scriptionem, quae non minus ad officium doctorum universalium pertinebat, et ad quam divina inspiratio speciali quodam modo postulari videbatur? Verum ut id clarius fiat animadvertimus illam inspirationem *ad scribendum*, quam urgent laudati auctores, intelligi posse vel de inspiratione *antecedente*, qua scilicet quis movetur et impellitur ad scriptionem suscipiendam, vel de inspiratione concomitante qua quis in hypothese quod scribere velit in ipso scribendi actu cooperantem et inspirantem habeat Spiritum Sanctum. Si altero hoc sensu accipiatur inspiratio ad scribendum, haec in generali illa Apostolorum inspiratione necessario includitur ut ex dictis apparet. Si vero strictissime accipiatur in primo sensu, possemus imprimis quaestionem movere an haec antecedens motio essentialis omnino sit ad sacrorum librorum inspirationem constituendam, ita ut ex. gr. epistola 2. et 3. Iohannis, quae totae familiares sunt, nihil novi continent, et ad privatas personas sunt directae, inspiratae non essent nisi Spiritus Sanctus Iohannem specialiter moverit ad eas scribendas. Quid si diceremus Iohannem ex propria voluntate se determinasse ad illas scribendas, cum tamen Spiritu Sancto plenus esset et iugiter inspiratus, easdem epistolas eo ipso sub divina inspiratione conscriptas fuisse? Nonne hoc satis esset ut haec et alia scripta ad Deum tamquam auctorem referri possent? Unde vero probant laudati Theologi aliam praecedentem inspirationem omnino requiri? aut quid opus est tam rigidos esse ubi Ecclesia tantam opinandi libertatem permisit? Verum concedamus praefatum impulsus antecedentem omnino requiri. Dicimus hoc etiam in perenni illa Apostolorum inspiratione includi, vel ex ea consequi. Spiritus enim Sanctus in Apostolorum animo inhabitans, quemadmodum eos *ad loquendum* impellebat quoties necessitas vel opportunitas id postularet, ita etiam eos *ad scribendum* movebat si id fidelibus aut Ecclesiis profuturum erat, et quemadmodum in inspiratione ad loquendum non distinguimus antecedentem a concomitante inspiratione, ita nec in scribendo subtilis haec distinctio urgenda est, in utroque enim casu includi ac supponi aequae videtur antecedens inspiratio (1).

(1) Quoniam de supernaturali charismate agitur, fortasse abs re non erit exemplum sumere ex inspiratione gratiae quae ad opera salutaria hominibus datur. Plures Theologi ut notum est contendunt hominibus iustis,

Haec adnotanda erant de valore argumenti indirecti quod ex Scripturis desumitur pro inspiratione Librorum N. T. Fatendum tamen est hoc argumentum ad omnes libros non pertinere; nam Marci et Lucae Evangelia cum Actibus Apostolorum in hoc argumento non comprehenduntur cum ab Apostolis non prodierint: nisi forte dicere velimus cum Cellerier (1) charisma inspirationis Apostolis concessum etiam ad eorum immediatos discipulos, saltem primarios, quales certe fuerunt Marcus et Lucas, extendendum esse ut ex nonnullis Scripturae locis, (ex. gr. Act. VI. 3, 1 Cor. XII. 28.), et ex Evangelistarum officio quo speciatim inclaruerunt suaderi videtur. Sed haec minime certa sunt, ac propterea concludendum est quod initio dicebamus argumentum completum et *adaequatum* pro inspiratione omnium librorum N. T. ex Scripturis peti non posse, sed necessario ad traditionem confugiendum esse.

II. Argumentum ex traditione Ecclesiae.

Medium certissimum et adaequatum quo nobis innotescit divinum de Sacrorum Librorum inspiratione testimonium, ut saepius diximus, agnoscendum est in perpetua et constanti Ecclesiae traditione. De hac igitur nunc diligenter tractandum est, et quidem quatenus ad universam Sacram Scripturam tum veteris tum novi Testamenti iuxta ea quae promisimus in fine thesisi praecedentis.

Ut autem plenior evadat huius argumenti expositio seorsim afferemus 1° praxim et sensum Ecclesiae 2° expressas SS. Patrum testimonificationes 3° authenticas Ecclesiae declarationes ac decreta; ex quibus omnibus ostendemus perpetuam ac constantem in Ecclesia extitisse persuasionem, Christi et Apostolorum testimonio innixam, quod universa Scriptura utriusque Testamenti eo sensu sacra et divina sit quatenus sub Spiritus Sancti inspiratione exarata fuerit, atque ideo vere ac proprie Deum habeat auctorem (2).

qui scilicet habituali gratia ornati sunt, non esse semper necessariam *actua-*
lem gratiam *praevenientem*, seu excitantem, sed sufficere gratiam habitua-
lem, seu verius ipsam habitualem gratiam fieri actualem, et hominem ad
opus salutare efficiendum impellere.

(1) Cellerier — *Essai d'une Introduction Critique au N. T.*—2^m Partie
sect. VIII.

(2) Recolendum tamen est hic quaestionem generalem a nobis pertra-
ctari, quare etiam generalibus testimoniis utendum erit: ea vero quae spe-
Vol. II. Introductionis Criticae

1° Ex praxi et sensu Ecclesiae.

Ex agendi ratione Ecclesiae idest sive fidelium, sive Doctorum et Pastorum erga sacros Libros evidenter innotescit persuasio et fides de eorum inspiratione. Quod enim attinet simplices fideles, seu populum Christianum, certissimum est eos semper discrimen ingens potuisse inter Sacram Scripturam et alios libros quantumvis veraces, sanctos, aut etiam infallibiles, ut canones et decreta Ecclesiae, ita ut apprime distinxerint inter libros veros ac divinos secundam materiam, et libros Scripturae etiam secundum formam et originem divinos. Fidelium enim veneratio respicit Sacros Libros formaliter sumptos seu quatenus scripti sunt. Hinc consuetudo illa Evangelium legendi vel audiendi sive flexis genibus, sive erecto corpore et operto capite, hinc mos ab antiquis Christianis frequentatus gerendi in vestibus et super pectora Sacrae Scripturae libros, hinc usus iuramentum praestandi extensa manu super codicem sacrum, hinc studium celandi et eripiendi a profanis gentilium manibus sacros libros, et tormenta ipsamque mortem subeundi ne eos traderent. Si vero in specie de Pastoribus et Doctoribus loquamur, occurrit imprimis eorum studium in genuinis Sacrae Scripturae libris secernendis ab incertis et apocryphis, quamvis aliunde probatis et piis; item exquisita sollicitudo Scripturam custodiendi a qualibet etiam levissima corruptione; imprimis vero hic notanda est agendi ratio Sanctorum Patrum et Doctorum in Sacrae Scripturae expositione sive homiletica pro Christiano populo, sive polemica in controversiis cum haereticis. Quamvis enim Scriptura abundet locis obscuris, quaeque specietenus vel cum aliis eiusdem Scripturae sentiis, vel cum profanae historiae scriptoribus aut demum cum humanarum scientiarum inventis repugnare videntur, nunquam tamen factum est ut aliquis ex Ecclesiae doctoribus ausus fuerit vel minimum errorem in Scripturis admittere, et quamvis ab adversariis provocarentur, nec ulla pateret via ab eorum cavillationibus evadendi nemo unquam licitum sibi existimavit difficultatis nodum secare concedendo aliquid in Scripturis minus accuratum reperiri: et id quidem non tantum in iis

ciatim probant inspiratione deuterocanonicorum praesertim Vet. Testamenti ad sequentem sectionem remittenda sunt ubi de canone SS. Librorum sermo erit.

locis quae ad fidem et mores pertinent sed etiam in rebus levissimis et pene nullius momenti. « In Sacris Scripturis, inquit Augustinus contr. Faust. Lib. 2. Cap. II, si quid velut absurdum moverit, non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed: aut codex mendosus, aut interpret erravit, aut tu non intelligis ». Haec perpetua et invariabilis Doctorum agendi ratio manifeste ostendit eos Scripturam Sacram ut prorsus divinum opus habuisse, in quo scilicet vel minimum errorem agnoscere nefarium sit: eo vel magis quod iidem isti Doctores magnam animi libertatem ostendant in aliis libris pertractandis etiam probatissimis sive profanorum sive Ecclesiasticorum scriptorum, in quibus non verentur cum opus fuerit quaedam reprehendere et ut falsa reiicere.

Haec omnia luculenter ostendunt in universa Ecclesia extitisse semper persuasionem ac fidem de Scripturarum divinitate et inspiratione: quae fides cum spontanea prorsus appareat, nec ab operosis disquisitionibus pendeat, nec eius initium post Apostolicam aetatem adsignari possit, sed usque ab Ecclesiae fundatione semper et ubique eodem modo se prodat, necessario concludendum est iuxta notam Augustini et Vincentii Lirinensis regulam ab ipso Christi et Apostolorum testimonio originem ducere.

2° Probatur ex SS. Patrum explicitis testimoniis.

Persuasio illa certissima de qua supra diximus a SS. Ecclesiae Patribus pro data occasione verbis etiam expressa et confirmata est: quas testificationes hic summatim referemus; ordinem temporum sequentes, deinde vero omnia in unum colligemus ut tota mens SS. Doctorum de Scripturarum divina origine clarius intelligatur.

Itaque primis tribus Ecclesiae saeculis haec praecipue testimonia occurrunt. S. Clemens Rom. qui agmen ducit Apostolicorum Patrum in 1 epistola ad Corinthios Cap. XLV ait: « Scripturas diligenter inspicite, quae Spiritus Sancti vera sunt oracula. Attendite in illis nihil iniustum neque perversum scriptum esse. Non enim a viris sanctis invenietis iustos reiectos. Persequutionem passi sunt iusti sed ab iniquis etc. » et adducit historias Danielis, trium Puerorum aliaque historica, quod sedulo notandum est ne quis dicat Scripturas vocari a Clemente Spiritus Sancti oracula propter revelationes aut dogmata in iis proposita. Paulo post Iustinus clarissimus saec. II.

Apologista eamdem fidem testatus est. Sane in Apologia I. num. 67. testatur Apostolorum commentaria (απομνημονευματα, ita enim vocat Evangelia) una cum scriptis Prophetarum in sacris fidelium coetibus diebus dominicis perfecta fuisse, quod ostendit eodem honore fuisse habita et ut aequae divina: quod etiam confirmatur ex eadem apologia num. 28 et ex dialogo cum Tryphone Cap. 103. Idem Iustinus scripturas ita infallibiles reputat ut nulla vel minima in iis contradictio admitti possit, denique Moysen et Prophetas Spiritu Sancto afflante scripsisse diserte affirmat in exhortatione ad Graecos num. 8, ubi loquens de auctoribus V. T. ait eos « nihil proprio Marte excogitatum nos docuisse.... Neque enim aut humani ingenii acie res tam magnae ac divinae cognosci ab hominibus possunt, sed eo quod tunc in sanctos homines descendebat dono (δωρεᾶ, quo nomine Spiritum Sanctum designat etiam infra cap. 10) quibus quidem nec verborum artificio opus fuit, nec pugnaciter quidquam et rixandi studio dicere, sed puros seipsos divini spiritus operationi praebe- re, ut divinum illud delapsum e coelis plectrum, velut quodam citharae aut lyrae instrumento ita iustis hominibus utens divinarum nobis et caelestium rerum cognitionem recluderet ». In sequentibus numeris testimonia Moysis aliorumque agiographorum adducit ac defendit: et de Moyse quidem n. 10. ait « Hunc Deus divino illo et prophetico dono, quod tum in sanctos homines de sursum descendebat primum insignivit: hunc primum religionis nostrae magistrum instituit ». Mox vero de reliquis agiographis idem affirmat « Qui, inquit, idem ac ille donum consequuti sunt.... hos religionis nostrae magistros dicimus, qui non ex humana cogitatione nos docuerunt, sed ex dono quod sursum a Deo accepere » (Confer etiam n. 65). Eadem aetate Irenaeus contr. Haer. Lib. II. cap. 28. ait, omnes fideles scripturarum testimonio acquiescere oportere « rectissime scientes, quia Scripturae perfectae sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu eius dictae ». Circa idem tempus, nempe saec. II, Theophilus Antiochenus ad Autolicum Lib. 2. Cap. IX postquam dixisset poetas Graecorum iuxta vulgi opinionem a musis afflatos fuisse subdit: « sed Dei homines, cum a Spiritu Sancto efferrentur, ac Prophetae essent divinitus docti et iusti et sancti fuerunt, utpote ab ipso Deo afflati (ἐμπνευσθέντες) et eruditi, nec unus aut

alter, sed plures variis temporibus apud Hebraeos fuere, et concordia inter se et consona omnes dixere, tum quae ante eos gesta fuerant, tum quae ipsis erant aequalia (coaeva) tum quae apud nos hodie perficiuntur: unde etiam de futuris certo scimus ea ita esse eventura quemadmodum et priora ad exitum perducta sunt » (1). Addimus anonymum auctorem incertae aetatis sed antiquissimum ab Eusebio laudatum Hist. Eccl. Lib. 5. Cap. XXVIII qui contra Artemonis haeresim disputans scribebat « Sacras quidem Scripturas audacter adulteraverunt.... Quantae porro audaciae sit eiusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare credibile est. Aut enim Sacras Scripturas a Sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac *proinde infideles sunt*: aut semetipsos *Spiritu Sancto sapientiores* esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quam daemoniaci? » Nec omittendus est Athenagoras qui in Legatione pro Christ. n. 9. disertum testimonium suppeditat de SS. Scriptorum inspiratione inquit « Non enim vobis ignota esse puto Moysis scripta, aut Isaiae, aut Ieremiae et aliorum Prophetarum, qui mente et animo extra se rapti impellente Spiritu Sancto, quae ipsis inspirabantur ea sunt locuti: utente illis Spiritu Sancto velut si tibiam inflet tibicen » (2).

Sub finem huius saeculi II et initio saeculi III testes disertissimi occurrunt Clemens Alex: et Tertullianus. Clemens in pluribus locis Scripturarum inspirationem praedicat. Ita ex. gr. de Ieremia loquens: « Ieremias, inquit, propheta sapientissimus, vel in Ieremia potius Spiritus Sanctus Deum ostendit » tum vero recitatis pluribus locis tum Veteris tum Novi Testamenti concludit: « possum tibi Scripturas afferre innumerabiles, quarum ne apex quidem unus praeteribit qui non perficiatur. Os enim Domini *Spiritus Sanctus ea eloquutus est* »; alibi affirmat scripturas *a Deo* datas esse: « accipitur inquit ut certa demonstratio vox Dei *qui dedit Scripturas* » (Strom. Lib. II.). Denique etiam vocabulo Θεοπνευστους utitur loquens de SS. Scripturis (3). Tertullianus autem non semel eandem fidem profitetur ut adv. Marc. Lib. IV Cap. 5. et alibi (4).

(1) Patrol. gr. Tom. VI. pag. 1064.

(2) Patrol. Gr. Tom. IV. col. 906 et 907.

(3) Vid. Patrol. gr. Tom. IX. 531, 333, 1069 et alibi.

(4) Patrol. Lat. Tom. I. 446, 1308; Tom. II. 217.

Eodem saeculo III mediante testimonia occurrunt Origenis et Hippolyti, quorum primus Scripturarum inspirationem non solum affirmat, sed argumentis demonstrat, et tamquam fidei dogma propugnat. Ita in Homilia 27 in Numeros § 3° « Spiritus Sanctus est, inquit, qui in Scripturis loquitur » et in praef. in Matthaeum ait Scriptores sacros cooperante Spiritu Sancto (συνεργούντος του αγίου πνεύματος) scripsisse. Item contr. Celsum Lib. V n°. 60 affirmat hanc esse communem Christianorum et Hebraeorum fidem: « quod Biblia Spiritu Sancto conscripta fuerint utrique unanimiter fateamur ». Denique in Lib. IV de principiis Cap. 1 et seqq. id inter fundamentalia fidei Christianae dogmata enumerat ac defendit inquit: « Quoniam in tantarum rerum disquisitione vulgaribus sentiis... non contenti assumimus tam ex illo quod vetus, quam ex illo quod novum dicitur Testamentum testimonia Scripturarum, quas divinas esse credimus, nec dum tamen de Scripturis ut divinis disseruimus; age de his quoque pauca summatim et breviter disputemus, proponentes ea quae nos movent ut pro divinis literis illa habeamus ». His autem expositis ita concludit: « Postquam veluti cursim probavimus divinitus inspiratas esse Scripturas Sacras (περι του θεοπνευστους ειναι τας θειας γραφας) necesse est ut earum legendarum rationem pertractemus » et infra « quapropter iis qui persuasum habent Sacros Libros non hominum esse commentarios, sed Sancti Spiritus afflatu voluntate Dei universorum parentis per Iesum Christum scriptos esse et ad nos pervenisse, qua via in earum lectione insistendum esse nobis videatur indicare conabimur ». Hactenus Origenes. Hippolytus autem contr. Noetum n° 44 de haeticis sui temporis scribit: « Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit Legem et Prophetas, et dando coegit hos per Spiritum Sanctum loqui, ut accipientes virtutis paternae inspirationem consilium et voluntatem Patris nuntiarent. » Possemus addere testimonia Cypriani, Dionysii Alexandr. aliorumque huius saeculi Scriptorum.

Et haec quidem satis superque sunt pro prima Ecclesiae aetate a saeculo I. usque ad III inclusive.

Sequentibus aetatibus tam multa sunt et tam clara Patrum testimonia ut superfluum sit in iis recitandis diu immorari, con-

cedentibus etiam adversariis saeculo quarto et deinceps hanc omnium fuisse fidem, Sacras Scripturas esse Dei opus. Sufficiat igitur praecipua quaedam testimonia summatim afferre. S. Athanasius affirmat verba Scripturae afflatu divino esse conscripta, libros sacros esse salutis fontes, in eorum scriptoribus fuisse eundem Spiritum Sanctum (Epist. Fest. 39, in psalm. n° 2. 9. 10. De Decr. Nicen. etc). S. Ambrosius affirmat: « Libros Scripturarum caelestium bona esse pascua quibus grex Domini saginatur ». Cyrillus Hierosol. ait Scripturas esse a Spiritu Sancto dictatas: « Deum illarum esse auctorem » (Catech. I. 6, IV. 34). Gregorius Nazianzenus ait Libros Sacros esse sermones divinitus inspiratos (Orat. II 103 et al.). Eusebius praep. Evang. Lib. XIII Cap. 14: « Oracula Hebraeorum, inquit, praedictiones et divina responsa continent virtutemque prorsus divinam praeseferunt, quae eos supra humanos omnes libros infinite extollit, eorumque auctorem ostendit esse Deum ». Praetermittimus testimonia SS. Basilii, Hieronymi, Hilarii, Ambrosii aliorumque Saeculi IV Scriptorum; ex quibus Chrysostomus ait Scripturam in *Spiritu Sancto conscriptam ingentem in se continere thesaurum* (Hom. III in Genesim), et Theodoretus praef. in psalm. affirmat Prophetas (Agiographos) fuisse instrumenta Spiritus Sancti sicut calamus in manu Scriptoris. Frequens est apud huius et sequentis aetatis Doctores appellatio *Epistolae Dei*, qua designant sacras Scripturas. Ita Augustinus (serm. 2 in psal. 90 n° 1) Gregorius M. (lib. IV Epistolarum epist. 31 ad Theodor.) Chrysostomus (Hom. II in Gen: n° 2.) qui omnes Scripturas vocant: « *Epistolam omnipotentis Dei ad creaturam suam* ». Et Chrysostomus distinctius addit loc: cit: « quas quidem litteras *dedit Deus, attulit Moyses* ». Augustinus non solum Scripturas Epistolam Dei appellat, non solum omnes libros quorum catalogum texit *divinas* Scripturas vocat (De Doctr. Christ. Lib. II) sed expresse eorum inspirationem affirmat ex: gr: De Civ. Dei, Lib. XVIII Cap. 41 ubi postquam dixisset nullam inter canonicos scriptores contradictionem reperiri subdit: « Unde non immerito cum illa scriberent, eis Deum vel per eos loquutum... tot tantique populi crediderunt » idest omnes Christiani. Et in Lib. XI cap. 3 scribit: « Deus prius per Prophetas, deinde per seipsum postea per Apostolos loquutus etiam Scripturam condidit quae canonica nominatur

altissimae auctoritatis ». Eadem fuit saeculi VI et VII Doctorum fides. S. Isidorus Hispal. Proem: in Libros V. et N. T. n° 14 postquam Librorum Sacrorum canonem recensuit, addit: « Haec sunt nova et vetera quae de thesauro Domini proferuntur.... hae litterae sacrae, hi libri integri numero et auctoritate, aliud cum istis nihil est comparandum. Quidquid extra hos fuerit inter haec sancta et divina nullatenus est recipiendum ». S. Gregorius M. praeter testimonium supra laudatum etiam alibi Scripturarum inspirationem ita clare affirmat ut dicat in sacris libris scriptores Agiographos mera instrumenta fuisse Spiritus Sancti: « Cum Spiritum Sanctum, inquit, auctorem tenemus, qui scriptorem quaerimus, quid aliud agimus, quam legentes litteras de calamo percontamur? » (Praef. in Iob. n° 2 et 3). Denique Cassiodorus de Instit. Divin. Litter. Cap. XIII et seqq. canonem Sacrorum Librorum recenset et ab omnibus recipiendum esse dicit: « Has siquidem litteras, inquit, non ratio humana reperit, sed hominibus sanctis virtus caelestis infudit ». Inutile esset ex sequentibus aetatibus testimonia adducere. Hoc unum animadvertimus tam certam inter Christianos semper extitisse fidem de hac re ut etiam haeretici consentientes appareant. Exceptis enim paucis illis in art. 1 numeratis, caeteri heterodoxi Scripturas ut divinitus inspiratas habebant, iisque tamquam divinis eloquiis ad errores suos cohonestandos, depravato scilicet sensu, perpetuo abutebantur.

Ex iis omnibus quae superius exposita sunt traditionalis Ecclesiae fides de vere ac proprie dicta Scripturarum inspiratione manifestissime apparet. Sacri enim Libri non solum divini appellantur, et reverentia prorsus singularis iis deferitur, non solum infallibiles etiam in minimis habentur, sed expresse dicuntur a Deo dati vel conditi (Clem. Alex. Augustinus, Gregorius M. Chrysost. etc), dicuntur *per Spiritum Sanctum*, vel a *Spiritu Sancto*, vel *cooperante Spiritu Sancto* exarati (Clem. Rom. Iren. Hippol. Orig. Chrys. Theodor. etc), ita ut Deus sit qui in Scriptoribus loquitur, et illi Dei instrumenta haberi debeant (Iust. Athenag. Athanas. Theoph. Orig. Greg. M. etc). non autem ex seipsis et ex humana ratione scripserint (Iust. Orig. Theodor. Greg. Cassiod.). Uno verbo talem nobis exhibent conceptum Sacrae Scripturae, ut sit opus non

humanum sed divinum, non solum ratione materiae sed etiam formae seu originis, scilicet Deum ipsum habeat auctorem.

3° Probatur ex authenticis Ecclesiae declarationibus.

Persuasionem et fidem Christianorum de SS. Librorum inspiratione Romani Pontifices et Concilia identidem decretis suis declararunt et confirmarunt.

In Concilio V Oecumenico an. 553 damnatus est error Theodori Mopsuesteni, quod scilicet libri Salomonis « Scripti sunt non *per gratiam propheticam*, sed per gratiam prudentiae, quae evidenter altera est praeter illam » et damnatus est idem Theodorus eo quod reprobasset librum Iob « contra *conscriptorem eius*, idest, *Spiritum Sanctum*, dicens quod pagana sapiens hunc librum conscripsit » et quod dixisset: « non oportet collaudare codicem Cantici Canticorum sicut habentem *propheticam dictationem* bonorum Ecclesiae » Haec prostant in Actis Concilii V act. IV. nn. 63. 66. 68. 71.

Gelasius R. P. in prologo sui decreti de Libris canonicis et apocryphis (an. 495) ait « Ad discutiendas vel intelligendas Scripturas, quas in Novo vel Veteri Testamento a pluribus editas (novimus) illud Apostolicum nobis convenit servare eloquium: prophetias, inquit, nolite spernere, omnia autem probate; ut plenius *Dei operatione credamus illas esse conditas* » (1).

Concilium Toletanum Hispaniae et Lusitaniae plenarium iussu Leonis Papae habitum an. 447 inter anathematismos contra Priscillianistas prolatos ad normam Epistolae dogmaticae eiusdem Leonis haec habet, anathem. 8 « Si quis dixerit vel crediderit alterum Deum esse priscae legis, alterum Evangeliorum anathema sit ».

In Symbolo seu professione fidei in Synodo Carthaginiensi IV praescripta in ordinatione Episcoporum, et a Leone IX proposita Petro Episcopo, quae adhuc in Episcoporum ordinatione adhibetur in universa Ecclesia Latina, iuxta Pontificale Romanum, circa finem legitur « Credis etiam N. et V. Testamenti, Legis Prophetarum et Apostolorum unum esse auctorem Deum et Dominum Omnipotentem? Resp. Credo ».

(1) Ita Gelasius iuxta codicem Lucensem apud Mansi supplem. ad Concilia Tom. I. pag. 357.

In professione fidei praescripta ab Innocentio III Waldensibus ad Ecclesiam reversis legitur « Novi et Veteris Testamenti unum eundem esse Dominum credimus qui in Trinitate..... permanens de nihilo cuncta creavit » (Epistola Innocentii III die IV Id. Maii 1210).

In professione fidei a Clemente IV an. 1267 Michaeli Palaeologo proposita, et ab ipso per procuratorem in Concilio Oecumenico Lugdunensi II (an. 1274) Gregorio X oblata, post plura alia dogmata legitur: « Credimus etiam Novi et Veteris Testamenti, Legis, ac Prophetarum, et Apostolorum, unum esse auctorem Deum ac Dominum omnipotentem »; et additur: « Haec est vera fides Catholica, et hanc in supradictis articulis tenet ac praedicat Sacrosancta Romana Ecclesia ».

Similia prorsus decreta sunt in Concilio Florentino, scilicet in Decreto vel Bulla Eugenii IV « Cantate Domino » pro Iacobitis ubi legitur: « Unum atque eundem Deum Veteris ac Novi Testamenti, hoc est Legis, Prophetarum, ac Evangelii profitetur (Sancta Romana Ecclesia) auctorem; quoniam eodem Spiritu Sancto inspirante utriusque Testamenti sancti loquuti sunt: quorum libros suscipit et veneratur, qui titulis sequentibus continentur (sequitur catalogus SS. Librorum) ». Concilium Tridentinum sess. IV decreto de Can. Script. eadem confirmavit: « Sacrosancta oecumenica, et generalis Tridentina Synodus in Spiritu Sancto legitime congregata orthodoxorum patrum exempla sequuta, omnes libros tam Veteris quam Novi Testamenti, cum utriusque unus Deus sit auctor, nec non traditiones ipsas tum ad fidem tum ad mores pertinentes..., pari pietatis affectu et reverentia suscipit ac veneratur. Sacrorum vero librorum indicem huic decreto adscribendum censuit; ne cui dubitatio suboriri possit quinam sint qui ab ipsa Synodo suscipiantur. Sunt autem infrascripti: Testamenti veteris etc. (Sequitur catalogus SS. Librorum). Si quis autem libros ipsos integros, cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis non susceperit... anathema sit ».

In omnibus praecedentibus decretis Sacrae Scripturae divina origo declarata est per solemnem illam formulam: *Deus est Sacrae Scripturae auctor*; vox autem *inspiratio* omissa est, excepto decreto

Florentino, ubi incidenter et in obliquo apposita est. Verum in concilio Oecumenico Vaticano placuit ipsam vocem *inspirationis* in definitione proponere, et eius conceptum accuratius declarare. Itaque in Sess. III huius Concilii Const. Dogmat. de Fide Cathol. Cap. II De Revelatione legitur: « Haec porro supernaturalis revelatio secundum universalis Ecclesiae fidem a S. Tridentina Synodo declaratam continetur in libris scriptis, et sine scripto traditionibus.... Qui quidem V. et N. Testamenti Libri integri cum omnibus suis partibus prout in eiusdem concilii decreto recensentur, et in veteri vulgata latina editione habentur, pro sacris et canonicis suscipiendi sunt. Eos vero Ecclesia pro sacris et canonicis habet, non ideo quod sola humana industria concinnati, sua deinde auctoritate sint approbati; nec ideo dumtaxat quod revelationem sine errore contineant; sed propterea quod, Spiritu Sancto inspirante conscripti, Deum habent auctorem, atque ut tales ipsi Ecclesiae traditi sunt ». Deinde autem in respondente can. IV de Revelatione definitum est: « Si quis Sacrae Scripturae libros integros cum omnibus suis partibus, prout illos Sancta Tridentina Synodus recensuit, pro sacris et canonicis non suscepit, aut eos *divinitus inspiratos esse negaverit*, anathema sit ». Et haec sufficiant de traditione Ecclesiae.

Argumentum III ex variis rationibus.

Quamvis, ut superius diximus, Sacrae Scripturae inspiratio ex solis internis rationibus demonstrari non possit sine externo aliquo et authentico testimonio, merito tamen huiusmodi rationes ad rem confirmandam adduci possunt. Sunt autem sequentes.

1° Veluti *a priori* suadetur divina S. Scripturae inspiratio ex summa eiusdem convenientia et opportunitate. Quamvis enim absolute loquendo necessarium non fuisset Prophetas et Apostolos divinitus inspirari ad scribendum, unusquisque tamen videt quam utile fuerit et practice veluti necessarium ut historia, vaticinia, dogmata a Deo revelata et tam diversis aetatibus promulgata scripto consignarentur, ut ita stabilius conservarentur, et ipsis sacrorum scriptorum verbis ab omnium temporum fidelibus legi, considerari et inter se comparari facile possent. Neque omnino satisfecisse huic scopo viderentur scripturae si divinitus inspiratae non essent: humana enim et historica veracitas auctorum in re tanti mo-

menti vix suffecisset ad omnem dubitandi possibilitatem removen-
dam, saltem in rebus minus essentialibus, et ubi vel ignorantiae vel
oscitantiae quantumvis inculpabilis suspicio suboriri posset.

2° *A posteriori*, scilicet ex ipsa indole quam sacrae Scripturae
praeseferunt. Inter varias rationes quae huc pertinent duas potis-
simum breviter innuamus. Prima est ea quae desumitur ex mira
sublimitate, profunditate, et coelesti quadam unctione cum maxima
simplicitate coniuncta, quae in Sacris Scripturis elucet. Aliud est
enim quod haec constitui non possint tamquam argumentum seu
criterium apodicticum quo probetur alicuius libri inspiratio, aliud
autem quod haec reipsa non inveniantur et ab animis recte di-
spositis non sentiantur, qui exinde in fide inspirationis Sacrae Scri-
pturae maxime confirmantur. Hoc tam verum est ut ipsi increduli
non semel illud fateri coacti fuerint (1). — Altera ratio desumi po-
test ex modo scribendi et agendi SS. Scriptorum. Tanta enim
prudentia in eorum scriptis apparet, tam diligenter vitant quae-
cumque inopportuna esse poterant, tam rigide veritati insistunt quin
unquam privatam suam opinionem, vel animi affectum etiam in
rebus gravissimis, et ad eos maxime pertinentibus, vel minimum
obtrudant, ut haec ab humana tantum prudentia, praesertim in sim-
plicibus ac rudibus hominibus, nunquam expectari potuissent. Haec
maiores persuadendi vim accipiunt comparatione instituta inter
libros canonicos et apocryphos, ut scite observat Cellerier. Aucto-
res enim apocryphorum, quamvis plerumque honesti essent, bono
spiritu ducerentur, et zelo propagandi Christi fidem ac pietatem
fovendi ad scribendum moverentur, nunquam tamen divinam illam
canonicorum librorum simplicitatem ac prudentiam aemulare po-
tuerunt: sufficit pauca ex utrisque perlegere ut discrimen statim
animum lectoris percellat. Plura enim referunt evidenter impro-
babilia, alia ad lectoris curiositatem pascendam excogitata in iis
eventibus narrandis de quibus canonici libri vel siluerunt vel pauca

(1) Recolendum est hic generalem a nobis tractari quaestionem de inspi-
ratione S. Scripturae non autem de uno vel altero libro in specie. Iamvero
pro maxima SS. Librorum parte ea quae diximus apprime valent. Quis enim
non movetur lectione ex: gr: Geneseos, Ruth, Tobiae, Prophetarum, Evan-
geliorum, Epistolarum Apostolicarum? Aut quinam humanus liber cum istis
comparari in hac re potest?

tantum innuerunt (ut ex: gr: de privata Christi Infantis et adolescentis vita) alia evidenter excogitata ad peculiarem aliquam opinionem fulciendam vel difficultatem aliquam ex Evangelio removendam et ita porro. Contra vero simplicitas et severitas Agiographorum in his vitandis, non obstantibus omnibus motivis quae eos allicere poterant, mirabilis omnino est (1).

III. Solvuntur obiectiones.

Plura sunt quae increduli adversus Scripturarum inspirationem obiciunt, quae possunt facile ad quatuor classes revocari. Alia enim a priori inspirationis possibilitatem impugnant: alia demonstrationem eius incertam aut mancā ostendere conantur: alia ex suppositis erroribus vel contradictionibus in Scriptura existentibus indirecte argumentantur: alia denique directe ex variis testimoniis Scripturae desumuntur quibus videtur excludi divina inspiratio. Praestabit haec breviter expendere.

Obiectio 1^a, qua dicitur Scripturae inspirationem cum idea Spiritus perfectissimi ut est Spiritus Sanctus, vel cum humanae mentis libertate aut dignitate conciliari non posse, responsionem non meretur. Si enim ordo supernaturalis existere potest et revera existit, et si consequenter supernaturales Dei operationes in animis hominum necessario admittendae sunt, cur impossibilis erit inspiratio quae, ut diximus, nihil aliud est quam cooperatio Spiritus Sancti cum hominis intellectu ac voluntate in Scriptura exaranda? Si haec divina operatio libertatem homini adimeret, cum id tam raro et ad tam excellentes fines factum fuerit, nihil absurdi, exinde sequeretur: sed negandum omnino est libertatem humanam cum supernaturali Dei operatione componi non posse. Dignitatem autem humanae naturae ob inspirationem imminui ridiculum est commentum, cum e contra nihil magis hominis dignitatem extollat, quam hominem Dei Altissimi instrumentum et cooperatorem fieri.

Obiecto 2^a, dirigitur adversus argumenta superius adducta ad probandam inspirationem. Aiunt enim 1) cum Michaelis: Ecclesiae traditionem cui potissimum innititur demonstratio praesertim pro N. T. ad rem probandam ineptam esse. Quomodo enim Ecclesia te-

(1) Speciminis gratia conferatur Evangelium Matthaei vel Lucae cum apocrypho *Protoevangelio Iacobi*, vel cum *Evangelio Infantiae Salvatoris*, quae tamen meliora caeteris sunt.

stimonium ferre potest de facto mere interno, quod nobis fatentibus nullo certo modo se prodit in ipsis sacris libris? Accedit 2) in praefata demonstratione circulum vitiosum contineri: Scripturae enim inspirationem ex Ecclesia demonstramus, vicissim autem Ecclesiam ex Scripturis inspiratis noscimus et ostendimus. Praeterea 3) si traditio quidquam valeret tamquam inspirati habendi essent infidelium populorum libri, quos illi constanti traditione uti sacros et divinos semper venerati sunt, ut apud Persas libri Zend-Avesta, apud Indos libri quos Vedas appellant, libri King apud Sinenses, carmina Sybillina apud Romanos et ipsum Mahumedanorum Coranum. Praesertim cum 4) non ita certa sit laudata traditio Iudaeorum et Christianorum. Ad Iudaeos enim antiquiores quod attinet, notum est eos solitos fuisse opera omnia excellentia quamvis naturalia immediate Deo adscribere. Christianorum vero traditionem non ita certam esse vel ex eo constat quod antiqui Patres et vetustae Ecclesiae saepe ut inspiratos receperint libros humana tantum industria exaratos, aut etiam erroribus infectos. Denique 5) testimonia Scripturarum a nobis adducta praeterquamquod ad universam Scripturam, nobis etiam fatentibus, extendi non possint, praeterea vim demonstrandi non habent, quia iuxta praedictam Iudaeorum cogitandi et loquendi rationem explicanda sunt. Ex hisce omnibus concludunt factum inspirationis sufficienter demonstrari non posse.

Respondemus praedictis argumentis vim nostrae demonstrationis non infirmari. Sane ad 1) dicimus adversarios fundamentum argumenti nostri non intellexisse. Concedimus enim Ecclesiam per se et iudicio suo non posse factum inspirationis utpote subiectivum et internum cognoscere: sed ideo diximus testimonium divinum necessarium esse, cuius existentiam demonstravimus. Huic ergo divino testimonio Ecclesia innititur, et ab hoc testimonio Ecclesiastica traditio tum huius tum coeterorum Ecclesiae dogmatum originem ducit. Immerito igitur Michaelis Ecclesiae testimonium tamquam ineptum ad rem demonstrandam excludit, quemadmodum inter ipsos Protestantes laudatus Cellerier merito animadvertit (1). — Ad 2) de celebri circulo, quem toties Catholicis oppo-

(1) Op. cit. Part. 2, sect. VIII « Michaelis (inquit) rabaisse trop, a mon avis, l'autorité du temoignage de la première Eglise, sur un fait,

suerunt rationalistae et protestantes, respondemus nullum prorsus circulum, aut petitionem principii in nostro argumento contineri, dummodo recte intelligatur, quemadmodum a nobis propositum est. Imprimis enim negamus Ecclesiam eiusque proprietates nobis innotescere unice ex inspiratis Scripturis. Sane multi Ecclesiam agnoscunt quin unquam Scripturas legerint, et antequam libri N. T. scriberentur Ecclesia iam existeret, longe lateque diffusa erat, et infinitos pene assecclas numerabat, qui pro eius fide ac iuribus sanguinem fundere non dubitabant. Scilicet independenter etiam a Sacris Scripturis Ecclesiae existentia ac natura pluribus modis innotescit tamquam factum historicum: innotescit ex publicis et notoriis Christi et Apostolorum gestis, innotescit ex innumeris prodigiis quae in Ecclesiae fundatione ac propagatione patrata fuisse certa monumenta testantur, innotescit ex prodigiosa eius propagatione, et stabili ac florentissima eius conservatione, non obstantibus innumeris et gravissimis impedimentis, innotescit ex ipsa sublimi ac coelesti eius doctrina, quam ab humano ingenio profectam suspicari non licet, uno verbo ex iis omnibus argumentis quae *motiva credibilitatis* appellant. Verum, his etiam omissis, si demonstratio Ecclesiae omnino ex Scripturis petenda sit, facile est circulum vitare, si tantum distinctio fiat inter duos respectus sub quibus Sacra Scriptura considerari potest, scilicet vel ut historicum et fide dignum documentum, vel ut opus divinitus inspiratum. Historica veracitas SS. Librorum imprimis N. T. plene demonstrari potest criticis argumentis etiam antecedenter, uti aiunt, ad demonstrationem de Ecclesiae natura ac proprietatibus, quemadmodum a nobis in volumine praecedente factum est. Hac vero praemissa demonstratione, iisdem libris uti possumus ad Ecclesiam cognoscendam et ostendendam, iis scilicet Christi verbis et factis utentes, quae in iisdem libris fideliter relata inveniuntur. Cum autem ex iis aliisque independentibus argumentis superius recensitis Ecclesiae existentiam, divinam originem, indefectibilitatem, et infallibile magisterium demonstraverimus, quod hic factum supponimus, iure ac merito accedere possumus ad Scripturarum inspirationem ex infal-

qu'elle seule a pu connaître, et sur laquelle nous avons par nous-mêmes fort peu de données ».

libili eiusdem Ecclesiae testimonio ac traditione ostendendam, atque ita Scripturas incipimus considerare etiam sub altero respectu scilicet ut documentum divinitus inspiratum. In hac serie demonstrationis ubinam, quaeso, occurrit circulus vel principii petitio? — Quod 3) aiebant adversarii de sacris libris Paganorum, ut Persarum, Sinensium etc. nullius momenti est. Quis enim non videat huiusmodi librorum sacram et divinam originem nullo divino testimonio innixam, nullis miraculis confirmatam, perversis et absurdis doctrinis faventem et in gentium illarum superstitione unice fundatam, immerito prorsus cum nostris canonicis libris comparari, pro quibus ipsius Spiritus Sancti testimonium certissime adduci potest, qui doctrinam tam puram ac coelestem complectuntur, qui denique non unius gentis sed totius orbis et praestantissimorum cuiuscumque aetatis ingeniorum suffragio ac veneratione gloriantur? — Ad 4) dicimus nec Christianorum nec Iudaeorum in re de qua agimus traditionem incertam esse. Quod enim Iudaei antiquiores omnia bona naturalia immediate Deo tribuerent, etiamsi verum esset, non tamen probaret eos libros S. Scripturae non habuisse ut vere ac proprie a Spiritu Sancto inspiratos. Si enim sub illa generali tantum ratione eos libros Deo auctori tribuissent, explicent adversarii cur nam non etiam coeteri libri boni et optimi qui apud Hebraeos extabant ut divini habiti fuerint: cur nam soli isti duo et viginti, ut ait Iosephus Fl., ut *divina oracula* haberentur, et coeteris in oblivione relictis, ii soli religiose custoditi fuerint ab Hebraeis, ita ut mortem potius subire mallent quam vel unam vocem aut syllabam corrumpere: cur horum librorum auctores indiscriminatim prophetae vocati fuerint: cur denique expressis verbis divinitus inspirati dicerentur ut apud Philonem et Talmudistas factum vidimus. Constat igitur non generali quodam modo, sed singulari prorsus ac proprio sensu Scripturas divinas a Iudaeis appellatas et creditas fuisse. Christianorum vero traditionem frustra adversarii offuscare conantur ex eo quod nonnulli libri apocryphi aliquando ut inspirati habiti fuerint. Distinguant scilicet adversarii testimonium unius vel alterius Doctoris, unius vel alterius Ecclesiae, ab universali et perpetua omnium Doctorum et Ecclesiarum attestatione. Si apocrypha, et quidem pia ac utilia scripta, puta Clementis et Barnabae epistolae aut Hermae Pastor, in quibus-

dam locis tamquam sacra perlecta aliquando sunt, numquam tamen universalis Ecclesiae suffragium tulerunt, ab inspiratis libris sedulo distincta sunt in plerisque Patrum et Ecclesiarum canonibus, denique in canone Rom. Pontificum et Conciliorum Oecumenicorum numquam inter libros divinos et inspiratos locum invenerunt. - Denique ad 5) de Scripturae testimoniis responsio in promptu est: pro veteri enim Testamento, Christi et Apostolorum testimonia satis generalia sunt, nec ea licet in adversariorum sensum torquere, tum quia fidem Iudaeorum iuxta sensum superius explicatum expresse confirmant, tum quia saepe saepius a laudata Iudaeorum persuasionem praescindunt et spontaneam, ut ita dicam, et originariam Christi et Apostolorum hac de re doctrinam portendunt. Pro libris autem N. T. ultro fassi sumus generalia testimonia ex sacris Scripturis afferri non posse: ea tamen quae superius adduximus sua vi non carere demonstratum est.

Obiectio 3^a ex suppositis erroribus et contradictionibus Sacrae Scripturae desumpta, non minus contra inspirationem quam contra historicam veracitatem SS. Librorum valeret. Quare iam a nobis praecipua dici potest in prima parte, ubi veritatem sacrae Scripturae tum in genere tum in specie vindicavimus: alias etiam obiectiones quae huc referri possunt, solvemus in Hermeneutica (Pars. II sect. 2^a. Cap. I). Interim iuvabit argumentum contra adversarios retorquere. Ex iis enim quae alias disputavimus, et ex pluribus quae a summis omnium aetatum ingeniis scripta sunt ad SS. Librorum defensionem, colligitur nullum unquam errorem nullamque contradictionem quantumvis minimam in universa sacra Scriptura demonstrari ab adversariis potuisse, quinimo nova scientiarum inventa novosque progressus qui initio visi sunt Scripturae assertis repugnare, ulterioribus studiis adhibitis in splendidam Scripturae et revelationis defensionem conversos fuisse. Iamvero huiusmodi factum Scripturarum inspirationem validissime confirmat. Impossibile enim fuisset nullum prorsus erratum in nostris libris inveniri, si humano tantum ingenio conscripti fuissent, praesertim si attendatur ex una parte eorum auctores saepe incultos et humana scientia destitutos fuisse, aetatibus longe inter se dissitis ac diversis scripsisse, et de rebus maxime arduis ac variis pertractasse, ex alia vero parte nullos libros

tanta cura, tam pertinaci labore, tanta animi contentione excussos et impugnatos omnibus temporibus fuisse quam fuerint nostri libri.

Obiectio 4^a ex Scripturis directe demonstrare conatur eas non esse inspiratas, scilicet ex variis testimoniis quibus videtur excludi divina inspiratio. Sane 1) Sacri Scriptores fatentur se aliunde quam ex Spiritus Sancti inspiratione motos fuisse ad scribendum et materiam scriptionis hausisse, ut Lucas ex testium oculatorum testimonio fatetur se hausisse quae narrat ad aliorum historias corrigendas (Luc. I, 1-3), Iohannes ex propria experientia (Io. XIX, 35. 1. Io. I, etc.), Auctor libri II Machabaeorum ex quinque libris Iasonis cuiusdam (II, 24.): hinc etiam affirmant se in libris scribendis laborasse, vigilasse atque insudasse, ut Lucas ibidem, Paulus 2. Cor. XI, 5. 6. et praesertim Auctor II. Mach. II, 27. seqq. scribens: « Et nobis quidem ipsis, qui hoc opus breviandi causa suscepimus, non facilem laborem, imo vero negotium plenum vigiliarum et sudoris assumpsimus. » Crescit argumentum 2) ex eo quod ipsi auctores saepe dubitanter loquuntur, ut ex. gr. Luc. III. 23. « Et ipse Iesus erat incipiens *quasi* annorum triginta » item Act. XXV, 6. « Demoratus inter eos dies non amplius quam *octo aut decem* » item alii Scriptores saepe particulis dubitativis *forte, forsitan* utuntur. Quinimo 3) aliquando se proprio motu scripsisse affirmant, exclusa inspiratione, ut Apostolus 1. Cor. VII, 12. « caeteris *ego* dico *non Dominus* » vel timorem significant ne forte in scribendo erraverint, ut laudatus auctor 2. Machabaeorum qui in fine libri (XV, 38. seqq.) ait: « Ego quoque in his faciam finem sermonis. Et siquidem bene et ut historiae competit, hoc et ipse velim: *sin autem minus digne*, concedendum (indulgendum) est mihi. » Et revera 4) multa occurrunt in Scripturis quae nullatenus ab inspiratione repetere licet: sunt enim vel nimis minuta ut ex. gr. de cauda canis Tob. XI, 9., « praecucurrit canis... et blandimento caudae suae gaudebat, » de Pauli penula 2. Tim. IV, 13. « penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas » item de salutationibus in fine epistolarum et aliis huiusmodi: vel sunt ex paganis auctoribus hausta, ut versiculus Arati Act. XVII, 28., alius Menandri 1. Cor. XV, 33. et illud Epimenidis « Cretenses semper mendaces malae bestiae, ventres pigri » Tit. I, 12: vel denique minus decen-

tes videntur ut convicium illud in summum sacerdotem Act. XXIII, 3., et plura in Ezechiele, in Cantico Canticorum etc. Ex hisce concludunt adversarii divinam inspirationem SS. Librorum ipso Scripturarum testimonio excludi.

Respondemus breviter ad 1) divinam inspirationem non excludere usum naturalium etiam mediorum aut laborem in iis consulendis et adhibendis. Non est enim confundenda inspiratio cum revelatione: haec notitiam rerum subministrat, ideoque naturalem cognitionem non supponit, imo fontium naturalium usum, atque laborem omnem in scientia acquirenda excludit; inspiratio vero cum praecedenti rerum cognitione optime consistit, quae quidem potuit vel ex aliorum testimonio hauriri, ut in Luca, vel ex propria experientia, ut in Iohanne, Petro aliisque Apostolis, vel etiam ex praecedentibus scriptis non inspiratis cum labore desumi, ut in II libro Machabaeorum: in his enim casibus divina inspiratio non quidem rerum cognitionem scriptori earum ignaro communicat, sed dumtaxat eum dirigit in iis quae propria scientia cognovit fideliter scribendis, et quidem ita ut ea dumtaxat scribat quae Deus vult. Quod pertinet ad 2) formulae illae loquendi, aut vere dubitativae non sunt, aut verum dubium in Scriptore non supponunt, aut saltem cum inspiratione conciliari possunt. Ita quae proferuntur ex Luca aliisque Scriptoribus ubi verbum *quasi* vel aliud simile adhibetur, non sunt vere dubitativa, particulae enim istae nihil aliud exprimunt nisi relationem ad certam aliquam quantitatem vel mensuram, cui aliquid proxime accedit, sed adamussim non respondet: ita qui a Christo saturati sunt in deserto erant *fere* quinque millia, idest vel paulo plures, vel paulo pauciores et Christus cum a Iohanne baptizaretur erat quasi triginta annorum, idest, vel paulo maior, vel paulo minor, et ita de coeteris. Nulla igitur in his formulis dubitatio includitur. Ubi vero formulae vere dubitativae usurpantur ex. gr. particulae *forsitan, forte, quis scit, aut* etc. imprimis possent ea omnia explicari ex eo quod agiographi communi hominum loquendi ratione sese accomodaverint salva eorundem agiographorum certa scientia, vel etiam dici posset dubitationem illam cum inspiratione apprimè conciliari. In hisce enim minutis rebus necesse non erat ut Spiritus Sanctus certam scientiam scriptori communicaret, sed inspiratio eo tantum pertinebat, ut ea quae dubie

noverat dubie etiam proponeret, iudicium lectoribus relinquens, quemadmodum etiam doctissimi et fide dignissimi scriptores historiarum sine ullo auctoritatis detrimento passim facere solent. Nec obstant 3) testimonia illa ubi sacri Scriptores videntur vel excludere alicuius rei inspirationem, vel timere ne forte in scribendo erraverint: haec enim aliter prorsus intelligenda sunt. Ita cum Paulus dicit 1. Cor. VII, 12. « caeteris ego dico non Dominus » non est ita intelligendum ac si Apostolus in scribendis iis quae sequuntur de dimittendo vel retinendo coniuge infidele inspiratus non fuerit, cum in conclusione huius capituli vers. 40. aperte dicat « puto autem quod et ego Spiritum Dei habeam »; sed hoc tantum significat, ea quae subdit vim non habere divini praecepti quemadmodum praecedentia de indissolubilitate matrimonii inter fideles initi. Locus autem 2. Mac. XV, 38. seqq. nullatenus referendus est ad veritatem historiae ab auctore narratae, quasi de ea dubitaverit, sed unice ad stylum et rationem res exponendi. Imprimis enim absonum esset supponere scriptorem a lectoribus veniam petentem si forte falsa pro veris narraverit, praesertim cum de factis coaevis ageretur: hoc enim ipso totam auctoritatem libro suo admitteret. Itaque illud *minus digne* non ad res narratas sed ad modum narrandi referendum est. Quod confirmatur etiam ex similitudine quam statim subnectit vers. 40. « Sicut enim vinum semper bibere aut semper aquam contrarium est, alternis autem uti delectabile; ita legentibus si semper exactus sit sermo non erit gratus » ubi manifeste de styli ratione plus minus ad regulas rhetorum exacta sermo est, nam aqua et vinum invicem opponuntur non sicut verum falso, vel ut bonum malo, sed ut minus perfectum et gratum perfectiori et gratiori. Quod autem 4) addebant de rebus vel minutis, vel profanis, vel minus decentibus ita solvendum est. Ad minuta quod attinet nonnulli etiam orthodoxi scriptores concedunt in minimis istis divinam inspirationem necessariam non fuisse, sed ea potius ad historicam auctoris veracitatem esse referenda. Verum in his etiam inspirationem admittere possumus: quae enim minima nobis videntur, aut revera talia sunt seorsim sumpta, si coniunctim cum coeteris accipiantur utilitate non carent: vel enim pertinent ad vividiorum efficiendam narrationem, ut sunt illa de cane Tobiae, vel charitatis argumentum sunt, ut salutationes in

epistolis Apostolorum, vel aliud salutare documentum suppeditant, ut familiares illae circumstantiae 2. Tim. IV, memoratae, unde colligi potest tum Pauli industria in libris scriptisque pervolutandis, tum aequa rerum temporalium sollicitudo, ne scilicet tentemus Deum et miracula ab eius providentia exigamus. Recte animadvertit P. Casini S. I. (1) minutas illas res comparandas esse dentibus, capillis, unguibus, quae si ab humano corpore separentur vilia et inepta sunt, dum vero corpori inhaerent ad eius integritatem decorumque pertinent. Profanorum vero testimonia quae aliquando in Sacris libris citantur, non sunt quidem inspirata per se, seu quatenus profanorum aut paganorum auctorum verba sunt, sed hoc non impedit quominus sacer Scriptor in iis referendis inspiratus fuerit: non enim inutiliter citantur, sed tum ad sermonem ornandum, tum ad auditorum attentionem et gratiam sibi conciliandam, tum ad utilem aliquam notitiam lectori impertiendam, ut in citatis Pauli testimoniis apparet. Immerito autem adversarii affirmant quaedam turpia, aut minus honesta in sacris libris contineri. Si enim aliqua vere inhonesta aliquando referuntur, haec tantum historice narrata sunt, non ut probentur, sed ut damnentur et fugiantur: quod quidem utile est, et a Spiritu Sancto inspirari potuit. Quae vero ab ipsis agiographis proprio motu proferuntur, quaeque prima fronte parum honesta videntur, ut sunt plures imagines aut dicendi modi apud Ezechielem, et in Cantico Canticorum, recolendum est ea recto sensu esse accipienda, et iuxta Hebraeorum consuetudines et usitatam loquendi rationem, apud quos nonnulla liberius dici poterant, quae nostris auribus duriora sonant; inspiciendus est etiam allegoricus sensus sub illis symbolis latens, qui sanctissimus est, ut alias monuimus. Quamvis cavendum sit ne omnes indiscriminatim in iis legendis immorentur, ii praesertim quos vel aetas, vel animi imbecillitas, vel imprimis corrupti mores et inordinatae affectiones in periculum facile adducerent: scriptum est enim: « Omnia munda mundis, coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum, sed inquinatae sunt eorum mens et conscientia » (Tit. I, 15.) et iterum « Animalis homo non percipit ea quae sunt

(1) Encyclop. Sacrae Scripturae Disput. praev. II pag. 18.

Spiritus Dei: stultitia enim est illi et non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur » (1. Cor. II, 14) Quomodo autem in specie explicandae sint cantici allegoriae alias vidimus.

ARTICULUS IV.

DE MODO DIVINAE INSPIRATIONIS IN SACRA SCRIPTURA

Quamvis ex iis quae superius disputata sunt aliquatenus innotescat quinam sit *modus* divinae SS. Librorum inspirationis, opportunum tamen erit hic subtilius de hac re inquirere, et varias sententias in articulo I^o numeratas ad examen revocare. Animadvertimus tamen quaestionem hanc negative, et exclusive, potius quam positive a nobis tractari, scilicet determinare conabimur id tantum quod requiritur et sufficit ad habendam inspirationem iuxta genericum eius conceptum, reiectis iis opinionibus quae vel aliquid necessarium omittunt, vel aliquid superfluum inducunt ad eundem genericum conceptum constituendum: non autem sollicite quaerimus an in concreto idem semper fuerit inspirationis modus, de quo tamen aliqua in fine articuli monebimus.

Ut igitur de variis theologorum opinionibus iudicium feramus, opportunum nobis videtur duas distinguere quaestiones, scilicet 1° de *natura* seu essentia divinae inspirationis, quid nempe sit, et quibus elementis constituatur, 2° de *extensione* seu limitibus divinae inspirationis, idest quousque se porrigat, et urgenda sit in sacris libris. Haec duo quae promiscue tractari solent, videntur melius separanda ut tota quaestio clarius fiat. Ad primam quaestionem pertinent opiniones quas 2°. 3°. 4°. 5°. et 6°. loco numeravimus supra in articulo I, quae inspirationis essentiam, vel in proprie dicta *revelatione*, vel in *adsistentia positiva* seu actuali influxu et cooperatione Spiritus Sancti, vel in adsistentia mere *negativa* collocant, vel tantum in *subsequenti* Dei testimonio: ad alteram vero quaestionem pertinent 1^a 3^a et 6^a opinio quae inspirationem vel usque ad verba stylumque sermonis extendunt, vel ad solas partes doctrinales coarctant, vel denique ad omnes quidem partes extendunt, sed respectu tantum habito ad conceptus et materiam sermonis.

Iuxta hanc distinctionem duabus thesibus exponemus veriorē sententiam de modo inspirationis divinae in Sacris Libris. Itaque imprimis quod pertinet ad naturam et essentiam inspirationis esto sequens

THESIS XLV.

Quemadmodum superfluum in inspirationis notionem elementum inducunt qui eam cum revelatione confundunt, ita e contra inadaequatum eius conceptum sibi fingunt qui eam in adsistentia tantum, uti vocant, negativa, aut etiam in subsequenti Spiritus sancti testimonio consistere opinantur: divina enim Sacrae Scripturae inspiratio actualem Spiritus Sancti in intellectum et voluntatem Scriptoris influxum, et positivam supernaturalem operationem involvit, qua fit ut agiographus, quamvis res scribendas aliunde compertas habeat, ea tamen omnia et sola scribat quae Deus vult.

In thesi enunciata tres falsae opiniones damnantur, et vera opinio, illis exclusis, asseritur: quatuor igitur sunt thesis partes quas distincte sed breviter exponemus.

I. Inspiratio cum revelatione confundenda non est.

Non pauci auctores, ut alias vidimus, in explicanda Sacrae Scripturae inspiratione eam *revelationem* vocant, et veritatis alicuius manifestationem requirunt ad inspirationem habendam: a qua confusione immunes non sunt Cornelius a Lapide, et Ianssens aliique nonnulli Introductionum in S. S. auctores. Quamvis fortasse apud laudatos auctores confusio potius in vocibus quam in ideis contineatur, necessarium tamen est duo illa apprimè distinguere. Et sane 1° ipsa vocabula iuxta etymologiam et loquendi usum inspecta, distinctos omnino conceptus exhibent. *Revelare* enim evidenter significat manifestare et aperire quod antea occultum et incomperatum erat: *inspirare* autem latiore habet sensum, ita ut tum res alicui ignota, tum res aliunde nota si eidem suggeratur, dici potest inspirari. Hinc quamvis verum sit in Scripturis multa etiam *revelata* Scriptoribus fuisse, non tamen hoc semper fieri debuit aut factum est, quamvis omnia *inspirata* sint. 2° Ipsa rei natura osten-

dit revelationem in plerisque scripturae locis admitti non posse utpote inutilem ac superfluum. Cur enim revelari debuisset quod aliunde certissime constabat, et scriptori notissimum erat? Huius modi autem sunt historica facta quorum plerumque ipsi agiographi testes fuerant, aut ex immediatis testibus vel authenticis documentis optime noverant. 3° Denique ipsorum agiographorum testimonium revelationem excludit: ipsi enim alios assignant fontes, unde rerum notitiam, et quidem aliquando non sine exquisita industria, atque labore deprompserant, ut apparet ex citatis testimoniis Luc. I, 2. 3; 1 Io. 1. 2; 2 Mac. II, 24. 27. Et haec de prima opinione.

II. Inspiratio Scripturae in sola *adsistentia negativa* collocari non potest. Sane 1° vocabulum *inspiratio*, *θεοπνευστία* iuxta nativam suam significationem et loquendi usum positivam aliquam et intimam unius in alterum operationem, et actuale influxum manifeste includit. 2° Iuxta testimonia ex Scripturis superius adducta, et iuxta Ecclesiae sensum a Patribus et ab Ecclesiae decretis declaratum, Scripturae eo sensu inspiratae sunt, ut Deus in illis et per illas loquutus esse credendus sit, agiographi Spiritus Sancti instrumenta fuerint, uno verbo Scriptura etiam formaliter sumpta sit verbum Dei, et Deus sit eius auctor. Iamvero haec genuina inspirationis notio non salvatur in adversariorum opinione. Qui enim negative tantum alteri adsistit in scribendo, nihil scilicet actu suggerens et inspirans de rebus scribendis, hic profecto dici non potest in libro alterius loqui, aut eius auctor esse. Quare Iahnii aliorumque sententiae insufficientem et falsum inspirationis conceptum exhibent (1). 3° Confirmatur hoc argumentum comparatione instituta inter libros canonicos, et decreta dogmatica Conciliorum

(1) Ipse Iahnus fatetur vocabulum *inspiratio* positivum actum significare, ideoque minus idoneum esse ad inspirationem designandam iuxta conceptum quem ipse sibi efformaverat. Quod quidem quid aliud est nisi seipsum condemnare? Cum enim vocabula in ipsa Scriptura reperiuntur, ab universa Ecclesia in propria et nativa significatione recepta sunt, et in eius decretis confirmata et declarata, ut factum est de vocabulo *inspiratio*, *θεοπνευστία*, non licet eorum significationem iuxta privatam suam opinionem immutare aut coarctare, sed viceversa ipsa opinio iuxta propriam vocum significationem corrigenda et reformanda est.

ac Romanorum Pont. Si enim adsistentia Spiritus Sancti idem esset ac inspiratio, laudata decreta, quae certe sub hac adsistentia edita fuerunt, inspirata dicenda essent, et in eodem censu habenda ac libri S. Scripturae; atqui hoc repugnat sensui Ecclesiae et universali persuasioni fidelium, qui apprime distinguunt inter ea quae tantum infallibilia sunt, ut decreta Ecclesiae, et ea quae insuper sunt inspirata, atque ideo verbum Dei, scriptura divina, proprio sensu appellantur.

III. Multo minus ad conceptum inspirationis sufficit *subsequens* Spiritus Sancti *testimonium* de libri veritate. Sane haec opinio Lessii, Hanebergii et aliorum multo magis refutatur iis rationibus quibus praecedens opinio exclusa est. Et quidem 1° ex ipsa voce θεοπνευστία *inspiratio*, quae certe actionem aliquam indicat ex parte Spiritus Sancti in ipsa libri scriptione. Laudati vero auctores nullam prorsus Dei operationem sive positivam sive negativam admittunt, sed tantum *subsequens testimonium*. Quod autem hoc testimonium appellant *inspirationem consequentem*, hoc eos non iuvat, cum haec phrasis impropria omnino sit, et ut verius dicamus, contradictionem in terminis involvat: inspiratio enim necessario concomitantem operationem includit. Crescit argumentum 2° ex modo quo divina inspiratio explicatur et intelligitur in Scripturis et in traditione Ecclesiae. Sane vidimus in Scripturis et in traditione Scripturam appellari verbum Dei, oracula Spiritus Sancti, in Spiritu Sancto conscripta, eamque Deum habere auctorem. Igitur ea opinio admittenda non est, in qua haec omnia vera non essent. Atqui in sententia de inspiratione consequente haec omnia non verificarentur, ut per se patet. Ut enim liber aliquis dici possit formaliter liber divinus, Dei verbum, et Deum habere auctorem, necesse omnino est ut aliqua demum ratione a Deo prodierit: sed in adversariorum sententia Deus nullam omnino partem in libri scriptione habuisset, sed homo tantum suo arbitrio, ingenio suisque viribus relictus: esset igitur hominis opus, non Dei. Nec quidquam valet quod Deus postea libri illius veracitatem confirmaverit: hoc enim *relate ad nos* eius veritatem certam reddit, sed *relate ad librum* ipsum, eius naturam non immutat, cum nullam in ipsam Scripturam vim exarat. Quare in hac sententia liber in quaestione esset omnino verus et infallibilis, sed minime *divinus* dici

posset in sensu theseos: quae duo sunt apprime inter se diversa. 3° Expressa declaratio Concilii Vaticani opinionem istam coeterequin a Theologis iam explosam, prorsus excludit: nam in citato cap. II. de Revel. explicans quo praecise sensu libri V. et N. T. *pro sacris et canonicis* habendi sint praefatum Concilium declarat eos ab Ecclesia uti tales haberi « non ideo quod sola humana industria concinnati sua deinde auctoritate sint approbati... sed propterea quod Spiritu Sancto inspirante conscripti Deum habent auctorem » quae duo coniunctim et in sensu uti aiunt composito accipienda sunt, ut Concilii mens integra percipiatur: libri S. Scripturae ut sacri et canonici habendi sunt non propter subsequentem approbationem, sed propter inspirationem Spiritus Sancti sub qua scripti fuerunt. Verum quidem est laudatos auctores admittere subsequens testimonium *Spiritus Sancti*, Concilium autem loqui de approbatione *Ecclesiae*. Attamen in concreto vix intelligitur quodnam sit illud Spiritus Sancti testimonium praeter illud quod per Ecclesiae iudicium innotescit: deinde vis Vaticani decreti non ex eo tantum quod excludit desumenda est, sed ex eo quod includit; hoc autem est Scripturam *Spiritu Sancto inspirante* fuisse conscriptam; quod ex dictis de antecedente et concomitante Spiritus Sancti operatione necessario intelligendum est (1).

IV. Ex dictis colligitur in quo demum constituenda sit vera inspirationis natura. Scilicet ad inspirationem proprie dictam non sufficit ut de libri veritate infallibiliter constet ex Dei testimonio, aut etiam ex Dei adsistentia ad errores tantum praecavendos concessa: sed insuper requiritur ut ea quae scribuntur a Deo tanquam auctore prodeant, ita ut vere ac proprie liber dici possit Dei liber, verbum Dei. Hinc possumus inspirationem cum alias laudato Io. Marchini definire « Inspiratio est singularis ea Spiritus Sancti moventis ad scribendum impulsio, directio ac praesentia mentem animumque scriptoris gubernans, quae eum errare non sinit, effi-

(1) Coeterum si quis ob praedictam subtiliorem distinctionem vellet ab haeresi excusare, etiam post Concilium Vaticanum, opinionem de qua loquimur, praesertim quatenus a Lessio proposita fuit, non valde repugnabimus. Odia enim sunt restringenda. Verum aliud est opinionem ut formaliter haereticam damnari non posse, aliud autem non esse theologicè falsam et absolute reiiciendam.

citque ut scribat quae velit Deus » (1) vel cum Card. Franzelin « Charisma gratis datum illustrationis et motionis, quo veritates quas mens divina per scripturam Ecclesiae proponendas comprehendit, easdem mens hominum inspiratorum concipiebat ad scribendum, et voluntas ad eas omnes et solas scripto consignandas ferebatur, sicque elevatus homo, tamquam causa instrumentalis sub actione causae principis, consilium Dei exequabatur infallibili veracitate » (2) vel brevius cum P. Patrizi « Dei actus hominem excitans ad ipsius sensa scripto excipienda » (3) quae omnes in idem recidunt et genuinum inspirationis conceptum exhibent, scilicet de actuali Spiritus Sancti in scriptorem operatione et influxu qui quidem tum eius intellectum illustret ad ea cognoscenda et seligenda quae Deus scribi vult, tum voluntatem efficaciter moveat ad eadem fideliter referenda, atque ita ipsum scriptorem Spiritus Sancti instrumentum, non quidem materiale, sed morale et liberum efficiat, cuius ope mentem suam Deus Ecclesiae manifestet.

Et haec dicta sint de inspirationis biblicae *natura* et conceptu. Nunc de eius *limitibus* et *extensione* disserendum est, quae est altera ex quaestionibus superius propositis.

In hac quaestione duae occurrunt extremae sententiae, quarum una per defectum, alia per excessum peccat. Prima opinio inspirationem coarctat ad quasdam tantum Scripturae partes, eas scilicet quae doctrinam fidei ac morum directe vel indirecte respiciunt: haec opinio Erasmo et Episcopo tribuitur et iuxta plures etiam Hol-denio, ut alias vidimus. Altera vero opinio ita extendit et urget divinam inspirationem, ut omnia prorsus ab ea repetat, non modo res, sententias et conceptus omnes, sed etiam sermonis formam, seu stylum, verba et apices, quibus ipsa scriptura constituitur, ita ut agiographus Scriptor nihil aliud effecerit nisi calamo excipere ea quae Spiritus Sanctus dictabat. Haec opinio, ut diximus superius, fere communis erat apud antiquiores theologos. Inter duas has opiniones quarum prima prorsus falsa est, altera autem non amplius in scholis defenditur, media est tertia opinio quam veram existimamus, quae limites inspirationis ita constituit, ut inspiratio exten-

(1) De Divin. et Canon. S. Scripturae Pars. I, Art. 5.

(2) *Tract. Dogm. de Divinis Scripturis* Thes. III.

(3) *Comment. De divinis Scripturis* Romae 1851 §. IV.

datur quidem ad omnes et singulas S. Scripturae partes etiam non doctrinales, non tamen afficiat materialem verborum formam, sed tantum conceptus et sententias quibus sermo formaliter constituitur, verba autem eorumque compositio et totius libri stylus ab ipsius scriptoris ingenio, cultura et arbitrio pendeat: quamvis concedendum sit Spiritus Sancti *adsistentiam* hoc etiam cavisse, ut verba, quaecumque demum fuerint, divinam mentem sufficienter et fideliter exprimerent.

Haec omnia sequenti thesi demonstrabimus.

THESIS XLVI.

Divina SS. Scripturarum inspiratio non est coarctanda ad solas partes dogmaticas vel cum dogmate coniunctas, sed ad omnes et singulas partes extendenda, ita tamen ut solae res, sententiae et conceptus a Spiritu Sancto repetenda sint, verba autem ac forma sermonis, quo haec expressa sunt, arbitrio Scriptoris fuerint relictæ.

Thesis duas habet partes, quarum prima certissima est et ab omnibus orthodoxis admittitur, exceptis fortasse quibusdam minimis rebus quas nonnulli concedunt absque speciali inspiratione conscriptas fuisse, ut in praecedenti thesi animadvertimus (in responsione ad ob. 4ta), quamvis communis sit sententia etiam haec ab inspiratione eximenda non esse. Altera pars theseos dirigitur contra opinionem olim satis universalem, nunc vero a theologis passim reiectam, quamvis tuto defendi possit. De utraque parte breviter dicendum.

I. Divina inspiratio ad omnes Scripturae partes extenditur.

Argumenta quae hoc demonstrant ad tria revocari possunt. Nempe 1° ex rei natura. Adversarii enim ideo negant quasdam partes S. Scripturae inspiratas non esse quia nullam cum doctrina relationem habent. Atqui hoc falsum est, siquidem nulla pars Scripturarum etiam ex iis quae historicae tantum sunt, indifferens omnino est ad doctrinam, sed omnes ad illam referuntur, dicente Apostolo « quaecumque enim scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt » Rom. XV, 4.

2^m ab absurdis. Haec enim adversariorum opinio in periculum vocat auctoritatem universae S. Scripturae. « Admisso enim, inquit Augustinus, in tantum auctoritatis fastigium officioso aliquo mendacio (quod possibile esset in hypothesi) nulla illorum librorum particula remanebit, quae non ut cuique videbitur, vel ad mores difficilis, vel ad fidem incredibilis, eadem perniciosissima regula ad mentientis auctoris consilium officiumque referatur » (Ep. ad Hieronym. 56). Sane difficile est determinare quaenam partes habeant connexionem cum doctrina, quaenam vero non habeant, atque ideo dubium de inspiratione maximae partis Scripturarum induceretur.

3^m vero et praecipuum desumitur ex Scripturis ipsis et ex traditione Ecclesiae. Sane Christus et Apostoli cum Scripturas inspiratas dicunt, nullam inter partes et partes distinctionem faciunt, sed contra *omnem Scripturam* inspiratam affirmant 2. Tim. III. 16. et eius testimonia tamquam inspirata adducunt promiscue ex omnibus partibus sive dogmaticis, sive moralibus, sive tantum historicis, ut superius vidimus. Nec alia fuit unquam Ecclesiae et Patrum loquendi et agendi ratio. Superius adnotavimus quanta fuerit Patrum veneratio erga S. Scripturam, ita ut in ea exponenda vel defendenda nunquam ausi fuerint vel minimum vitium aut errorem in iis suspicari. « In iis litteris, inquit Augustinus, siquid velut absurdum moverit non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed aut codex mendosus est, aut interpret erravit, aut tu non intelligis » (1). Hoc autem profecto liceret si aliqua pars Scripturarum non Deum sed hominem tantum haberet auctorem. Eodem sensu loquuntur passim alii Patres ut Clemens Rom. loc. cit. inquit in Scripturis nihil iniustum neque fictum aut simulatum inveniri, et Origenes quamcumque falsitatis suspicionem a Scripturis removendam esse docet contra Celsum Lib. 3. Cap. XXXIX; S. Basilius Hom. 10. in Hexam. *intollerandam et gravem blasphemiam* esse dicit vel unum verbum otiosum in sacris libris admittere; item Chrysostomus Hom. 21. in Gen.; « nihil, inquit, hic scriptum est, quod non multas sensuum habeat divitias:

(1) Contra Faustum Lib. 2, cap. V. Eadem habet etiam in Lib. 2. de Cons. Evangelist. Cap. XII, et in Epist. 82 ad Hieron.

quandoquidem divino Spiritu afflati prophetae loquuti sunt ». Omitimus testimonia Irenaei, Clementis Alex. Ambrosii aliorumque, nam omnes in hac re consentiunt.

4° Denique adversariorum sententia excluditur per decreta Concilii Tridentini et Vaticani simul collata. Sane ex citato decreto Concilii Tridentini Sess. IV omnes libri utriusque Testamenti *cum omnibus suis partibus* ut sacri et canonici habendi sunt. Atqui iuxta declarationem Concilii Vaticani Sess. III, iidem libri eatenus habendi sunt ut sacri et canonici quatenus sunt Spiritu Sancto inspirante conscripti. Ergo Sacri Libri in *omnibus suis partibus* inspirati habendi sunt. Et haec quidem de prima erronea et damnanda sententia.

II. Inspiratio extendenda non videtur usque ad verba stylumque sermonis.

Hic loquimur de Scriptura universim sumpta, non vero in specie de quibusdam sententiis, in quibus forte etiam verbalis inspiratio admittenda est, ut inferius dicemus. Re enim generatim inspecta, sententia de verbali Scripturae inspiratione videtur: Primo gratuita: Secundo superfluum aliquid inducere in S. Scripturam: Tertio demum variis rationibus directis et indirectis excludi.

1° Quidem *gratuita* est. Nullo enim solido fundamento innititur. Non quidem in Scripturis: testimonia enim quae afferunt ex. gr. 2. Tim. III, 16, 2. Pet. I, 21, 2. Reg. XXIII, 2, Ps. 44. 2, Ier. I, 9, etc. vel ad rem non pertinent, quia possunt de *sensu* Scripturae et non de *verbis* intelligi, vel specialem aliquem locum tantum respiciunt, iisque contraria ex aliis libris sacris testimonia opponi possunt, ut inferius videbimus: quare ex iis ad summum concludi posset unum vel alterum locum S. Scripturae verbaliter inspiratum esse, non autem id ad ipsam inspirationis naturam pertinere. Testimonia autem SS. Patrum in duas veluti series dividi possunt: alii enim strictiorem inspirationis conceptum videntur urgere ita ut tum res tum verba a Spiritu Sancto dictata fuerint, ut Iustinus, Athenagoras, Gregorius M. alique: alii vero liberiores inspirationis descriptionem tradunt, quae ad solum sensum et sententias extendatur, ut ex. gr. Ambrosius, Origenes, Augustinus, Hieronymus et alii, nec desunt qui in diversis locis suorum operum modo primam, modo alteram rationem inspirationis admittunt. Operae pretium erit pau-

ca testimonia subiicere. Hieronymus Epist. 57. ad Pammachium n. 6. « alii, inquit, syllabas aucupentur et literas, tu quaere sententias » et n. 40. clarius « Obtrectatores mei quaerant et intelligant, non verba in Scripturis considerata, sed sensum » consentit Augustinus praesertim Lib. 2. de Cons. Evangelist. Cap. XII. ubi hanc quaestionem expendit n. 27–29, et iterum Cap. LXVI. In primo loco n. 27. de verbali differentia inter Evangelistas disserens eam repetit ex vario eorum ingenio et arbitrio « ut enim, inquit, quisque meminerat, et, ut cuique cerdi erat, vel brevius, vel prolixius, eandem tamen explicare sententiam ita eos explicasse manifestum est » et cap. LXVI scribit « quod nosse, et moribus utile est, propter cavenda et iudicanda mendacia, et ipsi fidei, ne putemus quasi *consecratis sonis* ita muniri veritatem tamquam Deus nobis quemadmodum ipsam *rem*, sic *verba* quae propter illam sunt dicenda commendet. » Hanc quaestionem pertractat etiam Agobardus Lugdunensis (Saec. VIII) in *libro contra obiectiones Fridegisi Abbatis*, qui eum reprehenderat, eo quod affirmasset stylum sacrorum Scriptorum aliquando rudem et mendosum esse: cui respondet Agobardus ostendens pluribus rationibus verba et stylum Scripturae a Spiritu Sancto repetendum non esse, ideoque a defectibus humanis immunem non esse. Vid. praesertim n. 12 et 13. Quapropter sententia Patrum unanimis non est, ac propterea ex eorum auctoritate nullum argumentum deduci potest.

2° *Superflua* omnino est praefata opinio. Illud enim quod in libris auctoritatem facit et id quod in Scripturis spectandum est, est sensus seu mens Spiritus Sancti, non autem materialis verborum usus et nexus.

3° denique plures afferri possunt rationes quibus verbalis inspiratio excludi videtur. Sane 1) obstat varietas styli. Stylus enim diversorum agiographorum admodum diversus est, et quidem diversitas respondet diversitati culturae, ingenii et indolis personalis uniuscuiusque auctoris: ita elegans et vehemens est in Isaia regiae stirpis propheta, humilis et neglectus in Amos pastore; cultus et expolitus in Luca medico et in graeca literatura perito, rudis et incomptus in Petro et Iuda ex sequiore conditione viris, et ita porro. Nec respondeant adversarii ipsum Spiritum Sanctum se accomodasse ingenio et conditioni uniuscuiusque in verbis Scri-

pturae dictandis. Nam imprimis cum de facto aliquo explicando agitur, illa explicatio quae magis obvia, spontanea et naturalis videtur praeferenda est illi, quae superfluum aliquid et extraordinarium Dei interventum includit, nisi id aliunde demonstretur, quod tamen adversarii facere nequeunt. Deinde varietas illa styli saepe claritati nocet, et vitium includit: quare minus convenienter in Spiritum sanctum refunderetur, ut mox dicemus. Nam 2) in pluribus S. Scripturae libris positivi defectus in lingua et stylo occurrunt, voces impropriae, errores grammatici, obscuritates in syntaxi, diversi generis soloecismi, ut saepius adnotarunt etiam antiqui Doctores ex. gr. Augustinus, Hieronymus, Dionysius Alex., Agobardus, et recentiores critici passim. Iamvero non satis intelligimus cur Spiritus Sanctus, cuius perfecta sunt opera, male et inconcinne loqui debuisset. Certe multo melius est in secundarium Scriptorem haec omnia refundere. Accedit 3) diversitas in aliorum dictis et sermonibus referendis. Ita ex. gr. Moyses decalogum a Deo acceptum exponens in diversis locis (Ex. XX, Lev. XIX et XXVI, Deut. V) diversis verbis, et stylo nunc conciso, alias fusiore refert, item quatuor Evangelistae eosdem Christi sermones aliter atque aliter, nec iisdem verbis in suis Evangeliiis reddunt. Iamvero sermones isti uno tantum eodemque modo a Deo et a Christo prolati sunt. Si ergo Spiritus Sanctus ipsa verba Scriptoribus inspirasset, profecto haec uno eodemque modo in diversis locis legeremus. Praeterea 4) admissa semel opinione de inspiratione verbali, versiones S. Scripturae essent minus inspiratae quam textus originales. Si enim verba Scripturae inspirata sunt, cum in versionibus alia lingua et aliis verbis Scriptura legatur, aliquid in iis deesset de divina inspiratione. Iamvero hoc inconveniens videtur et contrarium sensui Ecclesiae: Ecclesia enim Scripturas magis in versionibus quam in textibus primigeniis legere et usurpare solet, et definitiones Concilii Tridentini et Vaticani de Scripturarum divinitate et inspiratione sacros Libros respiciunt praecise et nominatim quatenus in versione Latina Vulgata extant et legi consueverunt. Demum 5) ipsi agiographi stylum et linguam qua utuntur, non a Spiritu Sancto dictante, sed sibi ipsis tribuunt. Huc pertinent ea quae habet Lucas initio sui Evangelii de diligentia a se adhibita in historia Christi accurate (ακριβως) digerenda et exponenda, tum ea quae Paulus de se dicit

cum ad Corinthios scribens, affirmat se loquantum non esse in *sublimitate sermonis*, aut in *persuasibilibus humanae sapientiae verbis* (1. Cor. II, 14) aut cum « *imperitum sermone* » (2. Cor. II.) se vocat, praecipue vero ea quae habet auctor 2. Mac. XV. ubi apud lectores sese excusat, si forte stylo minus accomodato et ut historiae convenit res gestas Machabaeorum descripserit, ubi etiam affirmat se de industria stylum variasse, ut taedium lectorum levaret, ut supra vidimus. Ex quibus testimoniis etiam alia ratio contra verbalem inspirationem deduci potest: nempe in adversariorum hypothesi cum omnia a Spiritu Sancto perficiantur, nec aliud relinquatur Scriptori, nisi dictata a Spiritu Sancto calamo excipere, profecto nullus labor in ipsius libri compositione a Scriptore impendendus esset; porro contrarium laudati Agiographi de seipsis affirmant.

Concludamus igitur inspirationem divinam in SS. Scripturis ad omnes quidem et singulas earum partes sese extendere, non tamen ita, ut etiam verba et stylus ab ea repetenda sint, sed solum conceptus, res et sententiae; quamvis ad divinam adsistentiam, seu auxilium pertinuerit impedire quemcumque in verbis errorem, non quidem grammaticum aut rēthoricum, sed eum, qui sensum ipsum immutaret seu mentem Spiritus Sancti depravaret.

SCHOLION — Quae hactenus disputavimus sive de natura sive de extensione divinae inspirationis, idest universim de *modo* eiusdem inspirationis, respiciunt, ut superius innuimus, generalem, et veluti abstractum divinae inspirationis conceptum, scilicet illud tantum quod *requiritur* et *sufficit* ad Scripturam inspiratam habendam. Verum in specie et in concreto nihil vetat quominus in quibusdam locis intensiorem veluti gradum inspirationis admittamus, atque ita diversos modos inspirationis distinguamus. Imo hoc omnino faciendum videtur: siquidem diversa rerum natura, et diversa Scriptoris conditio hoc requirere videtur. Itaque, ut aliquid magis in specie dicamus, distinguere possumus loca Scripturae *prophetica*, *moralia* et *historica*, et in his rursus substantiam historiae a minutis quibusdam adiunctis. Ad loca prophetica quod attinet, duo casus distinguendi sunt: vel enim vaticinium a propheta antea editum fuit, et postea scripto consignatum, ut sunt pleraque vaticinia S. Scripturae, vel in ipso scribendi actu vaticinium editum est:

in primo casu sufficit communis et ordinaria inspiratio ut Scriptura prophetica etiam formaliter, seu quatenus scripta est, divina et inspirata dici possit; in altero vero casu non solum inspiratio, sed vere ac proprie dicta *revelatio* necessaria fuit, cum futurorum cognitio nonnisi ex divina revelatione haberi possit. Talia sunt quaedam Ieremiae vaticinia, ut colligi videtur ex Ier: XXXVI 17. 18, ubi Ieremias dicitur dictasse Baruch tamquam amanuensi suas prophetias. Quod pertinet ad partes didacticas et historicas, generatim loquendo non amplius quam communis inspirationis ratio requirebatur: siquidem tum moralis doctrina, tum historia Agiographis nota erat sive ex naturali lumine cum revelatione coniuncto, ut in libris Sapientialibus, sive ex audita praedicatione, ut in Evangeliiis et epistolis Apostolorum, sive ex scriptis documentis, vel etiam ex propria experientia, ut generatim fiebat in scriptoribus sacrae historiae utriusque Testamenti. Duo tamen casus excipi possunt, alter in partibus doctrinalibus, alter vero in historicis. In doctrinalibus enim occurrunt quaedam loca, in quibus speciale dogma, vel mysterium, seu ritus sacri institutio continetur: porro in hisce locis valde verosimile existimamus non ordinariam tantum inspirationem iuxta datum conceptum locum habuisse, sed specialem quamdam, qua non solum sensus, sed etiam verborum forma Scriptori dictata fuerit: siquidem in his locis *forma sanorum verborum*, ut eam appellat Apostolus (2. Tim. I. 13) summi momenti est, et ad fidei integritatem maxime pertinet. Huc referri possunt loca Evangeliorum, ubi de Sacramentorum forma sermo est, item locus Apostoli de peccato originali Rom. V. 12, et alter de matrimonio et virginitate 1 Cor. VII et alia similia. Alter casus respicit circumstantias quasdam minutas narrationum, quae substantiam factorum non attingunt, in quibus fortasse vere ac proprie dicta inspiratio superflua esset, et sufficere posset simplex adsistentia negativa, seu ad errores praecavendos tantum concessa. In hisce igitur specialibus locis hucusque numeratis, vel aliquid magis, vel aliquid minus admitti potest quam quod in generico inspirationis conceptu praecise continetur: quod tamen non obstat quominus totam Scripturam universim sumptam generico illo inspirationis modo inspiratam esse dicamus.

Et haec satis sint de *modo* divinae inspirationis in S. Scri-

ptura, simulque de universa Sectione I, quae respicit divinitatem et inspirationem SS. Scripturarum.

Nunc ad aliam quaestionem accedimus, quae praecedentis veluti complementum habenda est, scilicet de *Canone* SS. Librorum.

SECTION II.

DE S. SCRIPTURAE CANONICITATE SEU DE DIVINORUM LIBRORUM CANONE

Quaestio, quam nunc tractandam aggredimur, praecedentem tractationem absolvit et complet. Siquidem ea omnia quae superius disputata sunt de Scripturarum divinitate, SS. Libros universim sumptos respiciunt, et pleraque argumenta ibidem adducta, aut non possunt quibusdam libris in specie applicari, aut saltem gravissimis difficultatibus obnoxia sunt. Oportet igitur nunc ulterius inquirere quot nam in specie sint Libri divinitus inspirati, et utrum omnes illi, qui a Catholicis recipiuntur, hac praerogativa polleant. Hoc autem fit ostendendo *Canonem*, seu catalogum aut indicem Librorum divinorum a legitima auctoritate confectum in quo scilicet singuli libri connumerantur, ad quos divina inspiratio extendenda est. Unde etiam oritur *externa* quaedam auctoritas eorumdem librorum, procedens ex infallibili Ecclesiae iudicio, quo *internus* divinitatis character uniuscuiusque libri nobis certo innotescit, et credendus proponitur.

Vox ista *Canon* graeca est, et originario *regulam* seu normam significat; ex usu tamen praesertim sequioris aetatis, alias etiam significationes accepit, tum apud Graecos, tum apud Latinos. Itaque vox *κανων* *Canon* 1° Accipitur pro *norma*, et quidem tum in sensu physico, tum in sensu morali. Hinc Plinius narrat a Philecto eximio sculptore quoddam simulacrum hominis confectum fuisse tam affabre, tantaque artis perfectione, ut caeteri sculptores illud sibi imitandum proponerent, eaque de causa *κανων* dictum fuisse. Item instrumentum illud architectorum, pictorum etc., quod latini

amussim vocant ad rectas lineas ducendas inserviens, apud Graecos, et quandoque etiam apud Latinos, *canon* dicitur. In sensu autem morali *canones* dicti sunt in Ecclesia ea decreta conciliorum vel Romanorum Pont., quae credendi aut agendi normam constituunt, eodemque sensu apud Ausonium (Epigr. 136) *canones grammatici* vocantur grammaticorum regulae; et ipse Apostolus 2. Cor. X. 13, et Gal. VI. 16 vocem *canon* hoc sensu adhibet (1). 2° Accipitur pro indice vel *catalogo* quarundam rerum vel personarum, quo sensu in usu ecclesiastico (Con. Nic. I Can. 1, Conc. Antioch. can. 2 etc.) *canon* dicebatur elenchus clericorum peculiari cuidam Ecclesiae addictorum, qui exinde *canonici* vocabantur, et hoc sensu adhuc canonici vocantur, qui in cathedralibus aut collegiatis Ecclesiis capitulum constituunt: etiam *canon* Missae fortasse ita dictus est, quod in eo nomina Martyrum, Episcoporum et fidelium in diptychis descripta recitabantur. Alias significationes minus obvias omittimus. Iamvero collectio Librorum Divinorum in utroque sensu dicta est *Canon*, tum quia regulam credendorum et agendorum constituat, tum quia indicem seu, catalogum exhibeat Scripturarum, quae tamquam divinae a fidelibus habendae sunt. Ita appellata est Sacra Scriptura ab antiquissimis Patribus vel conciliis, puta in Conc. Carthag. III Can. 48. Conc. Laodic. Can. 59 apud Eusebium hist. Ecclesiast. VI. 25. Sufficiat hic recitare verba Augustini, qui in Lib. II contra Cresconium Cap. 34 ait « Salubri vigilantia *Canon Ecclesiasticus* constitutus est, ad quem certi Prophetarum et Apostolorum libri pertineant.... secundum quos de caeteris litteris vel fidelium vel infidelium libere iudicamus » et Lib. II de doctr. Christ. Cap. VIII catalogum divinorum librorum recitaturus ait: « Totus autem *Canon Scripturarum*... his libris continetur. Quinque Moyseos etc ». Ex eo quod aliquis liber in hoc Canone scripturarum relatus sit, *Canonicus* dici ur, ut in citato can. 59 conc. Laodic. et aliquem librum in istum canonem referre dicebatur a Graecis κανονίζειν (Theodor. explan. in cant. II 1. 3. (2) Et inde voca-

(1) Gal. VI, 16. legitur « Et quicumque hanc regulam sequenti fuerint pax super illos et misericordia » graece « και οσοι τῷ κανονι τουτω στοιχησουσιν ειρηνη επ' αυτους και ελεος η ».

(2) Hinc canonicae scripturae in forma passiva aliquando dictae sunt κεκανονισμενα, vel κανονιζομενα βιβλια (Vid. Leontium de Sectis Act. II, 4. et al.)

bulum abstractum *canonicitas* efformatum est, ad significandam qualitatem seu dignitatem libri alicuius, qui divinam auctoritatem certissime praeseferat, utpote qui in canonem divinorum librorum ab Ecclesia relatus fuerit.

Cum initio Ecclesiae quidam libri in canonem S. Scripturae non ab omnibus reciperentur, qui postea solemnī Ecclesiae iudicio in eundem canonem recepti sunt, hinc ortum habuit nota illa distinctio inter libros *protocanonicos* et *deuterocanonicos*. Eusebius hist. Eccles. Lib. VI Cap. 25 alterius classis libros ἀντιλεγόμενους, primae autem classis ομολογούμενους vocat: Sixtus Senensis cum nonnullis aliis antiquioribus, protocanonicos libros appellat *primi ordinis*, deuterocanonicos autem *secundi ordinis Scripturas*. (1) Sed huiusmodi appellationes usu receptae non sunt.

Hisce breviter praemissis, gravissimam quaestionem aggredimur de librorum divinorum Canone. Scilicet quaerimus quinam sit verus et legitimus librorum divinorum catalogus, aliis verbis, quot et quinam in specie sint libri, qui tamquam divinitus inspirati iuxta Ecclesiae traditionem et iudicium habendi sunt. Gravissimam esse hanc quaestionem ex superius dictis satis innotescit: siquidem ad fidem aequae ac ad theologicae scientiam non sufficit demonstrasse aliquam Scripturam, aut etiam magnam scripturae, quam habemus, partem, divinam esse, sed oportet omnino in concreto et in specie determinare singulos libros, ad quos inspiratio divina sese extendit: rursus non sufficit theologicis aut criticis argumentis inspirationem Scripturae demonstrasse, sed addenda est Ecclesiae infallibilis declaratio ac definitio, qua fit, ut omnis dubitandi aditus praecludatur, et omnium fides circa numerum et dignitatem librorum divinorum unanimis evadat. Protestantes, adversus quos praecipue haec controversia instituitur, eo magis huius quaestionis gravitatem fateri debent, quo magis iuxta sua principia Scripturam venerantur, non solum tamquam unum ex fidei criteriis, ut Catho-

(1) Veteres hanc distinctionem diversis vocabulis designare solebant: ut modo vidimus; vocabula vero *protocanonicum* et *deuterocanonicum* non videntur in usu fuisse ante saeculum XVI.: fortasse a laudato Sisto Senensi primum excogitata et adhibita fuerunt, ut videtur colligi posse ex eius Biblioth. Sancta lib. I, Sect. 1. ubi de triplici librorum ordine loquitur.

lici, sed prorsus ut unicam et exclusivam supernaturalem credendorum et agendorum normam.

Ut autem tractatio de canone Scripturarum clarior et plenior evadat, eam dividemus in quatuor partes, agentes scilicet I. De *ratione*, qua certo innotescere potest integer librorum divinorum canon. II. De *historia* canonis, et quidem tum apud Iudaeos, tum apud Christianos, vel orthodoxos, vel eterodoxos. III. De *veritate* canonis Catholicorum a Concilio Tridentino solemniter propositi. IV. Denique de libris non canonicis, qui *apocryphi* vocantur, nec non de libris deperditis, quorum in Scriptura occurrit mentio. Quae omnia distinctis capitibus absolvemus.

CAPUT I.

DE RATIONE QUA NOBIS CERTO INNOTESCIT INTEGER LIBRORUM DIVINORUM CANON

In hoc capite duae distinctae quaestiones occurrunt tractandae. Altera respicit *fontem* unde tum nobis, tum ipsi Ecclesiae certo constat quousque extendenda sit divina inspiratio, scilicet ad quot libros in specie pertineat: altera vero quaestio respicit *auctoritatem*, ad quam pertinet canonem Librorum Sacrorum conficere et omnibus credendum proponere: ex primo fit ut canon sit in se *verus*, ex altero autem ut sit *legitimus* et extrinsecam quoque auctoritatem, seu vim omnes fideles obligandi praeseferat. De utraque quaestione distinctis articulis breviter agemus.

ARTICULUS I.

DE FONTE, EX QUO HAURIENDUS EST INTEGER LIBRORUM DIVINORUM CANON

In superiori Sectione iam a nobis demonstratum est, factum inspirationis ex internis tantummodo argumentis non posse certo innotescere, sed unice ex divino testimonio. Id plures etiam ex recentioribus protestantibus libenter admittunt, eoque innituntur in canone Librorum divinorum definiendo. Verum nunc ulterius inquirendum est, utrum Protestantibus illud ipsum divinum testimonium certo constare possit, non tantum de aliquorum librorum inspiratione, sed etiam de omnibus et singulis, seu de integro ca-

none. Respondemus id a Protestantibus demonstrari non posse quamdiu negant traditiones divino-ecclesiasticas et infallibile Ecclesiae magisterium. Sit igitur sequens

THESIS XLVII.

Testimonium Christi et Apostolorum de inspiratione et divinitate integri Canonis, aut etiam eorum tantummodo librorum quos Protestantes communi consensu retinuerunt, nobis certo non innotescit ex sola S. Scriptura aut ex traditione tantum humana, sed unice ex traditione Divino-Ecclesiastica.

Et sane duo sunt omnino viae per quas nobis innotescit divinum illud testimonium de Librorum inspiratione: scilicet primo per Sacram Scripturam, in qua Christi et Apostolorum attestatio legitur, secundo per traditionem quae laudatum testimonium conservavit et ad nos usque transmisit. Iamvero

1° Testimonia Scripturarum, ut superius vidimus, non se extendunt ad omnes et singulas Scripturae partes. Nam quod pertinet ad V. T. dubium moveri potest utrum Scripturae testimonia comprehendant libros deuterocanonicos, Ecclesiasticum, Tobiam, Baruch etc. quos Iudaei, ad quorum fidem respiciunt laudata testimonia, in canone SS. Scripturarum non recipiebant. Esto quod non desint probabiles rationes ad hoc affirmandum, ut suo loco dicemus, sed hic non sufficiunt argumenta plus minus probabilia, sed omnino requiritur certissima demonstratio: agitur enim de fundamentis fidei constituendis, utrum scilicet citati libri tamquam fidei norma sint habendi nec ne. Posset etiam addi liber Esther de cuius canonicitate apud Hebraeos aliqua dubitatio occurrit, ita ut a nonnullis inter deuterocanonicos habeatur, quamvis Protestantes illum recipiant. Quod pertinet vero ad novum Testamentum multo magis inefficax est testimonium sacrae Scripturae ad omnes et singulos N. T. libros inspiratos demonstrandos. Sane vidimus praecipuum testimonium Pauli 2 Tim. III. 16 certo extendi non posse ad N. T. et etiamsi hoc admitteretur dubium adhuc maneret an aliquot libri N. T. puta Epistola ad Hebraeos, Epistola Iacobi, 2° Petri sub illo generali nomine Sripturae γραφή comprehen-

dantur, neque posset id assumi quin admittatur petitio principii: imo certum est ad quosdam libros extendi non posse, quia nondum erant scripti cum Paulus hanc epistolam daret, puta Evangelium et Apocalypsis Ioannis: testimonium autem Petri minus generale est, pertinet enim ad Pauli epistolas iam tum scriptas, ideoque epistolam 2^m ad Timotheum, non comprehendit, quia vel nondum scriptam, vel eodem tempore, et nondum Ecclesiis notam: verba autem sicut *caeteras Scripturas* non necessario extenduntur ad omnes et singulos libros N. T.: imprimis enim non omnes scripti erant anno 66 vel 67 aerae vulg. quo Petrus secundam epistolam scripsit, deinde hoc ipsum in quaestione est, quinam et quotnam libri N. T. ut Sacra Scriptura habendi sint. Denique omittendum non est, hanc ipsam epistolam Petri deuterocanonicam esse, nulloque Scripturae testimonio inspiratam demonstrari, et a pluribus Protestantibus ex albo Scripturarum expungi. Quare eius testimonio Protestantes in praesenti quaestione uti non possunt. Reliqua vero testimonia unum vel alterum librum respiciunt, aut ambigua sunt nec etiam simul sumpta ad omnes libros N. T. possunt extendi. Indirectum argumentum ex Scripturis non valet pro libris saltem plerisque V. T., et in ipso N. T. non omnes libros respicit. Ex quibus concludimus plarium librorum utriusque Testamenti et ipsorum Evangeliorum Marci et Lucae, nec non Actuum Apostolicorum inspirationem nullo sufficienti testimonio Scripturarum certo demonstrari.

2° Reliquum est igitur ut ad traditionem confugiamus, ut certo discamus ad quot libros in specie sese porrigat Christi et Apostolorum testimonium de Scripturae inspiratione. Verum hic nova difficultas oritur. Traditio enim duplici modo considerari potest: vel scilicet ut est mere historica et humana series testium fide dignorum, vel ut est proprie traditio Divino-Ecclesiastica, quae scilicet a Christo et ab Apostolis originem ducens, in vera ac legitima Christi Ecclesia per infallibile eius magisterium perpetuo custodita, explicata et ad nos usque perducta fuit. Si hoc altero sensu accipiatur traditio concedimus, imo et contendimus eam constituere certum et infallibile medium, quo nobis innotescit divinum testimonium de integro canone SS. Librorum utriusque Testamenti. Verum Protestantes recusant traditionem hoc sensu acceptam ut fidei normam recipere, et Ecclesiae traditionem primo

tantum sensu intellectam ad summum adhiberi posse censent. (1) Porro traditio hoc sensu accepta, scilicet ut humanum et historicum argumentum insufficiens omnino est ad omnium et singulorum librorum inspirationem demonstrandam, imo neque sufficit pro libris protocanonicis, quos protestantes unanimi consensu uti sacros retinuerunt. Sane recolendum est in praesenti quaestione certitudinem omnino absolutam requiri, cum de quaestione fidei, imo de fidei fundamento agatur, idque pro adversariis multo magis quam pro Catholicis. Dicimus itaque traditionem sub respectu tantum humano et critico hanc absolutam certitudinem praebere non posse. Et sane, ut traditionis testimonium historice tantum consideratum hanc certitudinem pareret, oporteret illud semper fuisse unanime, ita ut nulla alicuius momenti dissensio aut opinionum varietas, nulla contradictio contra ullum ex canonicis libris locum habuerit. Verum ex historia contrarium constat. Imprimis enim quod pertinet ad deuterocanonicos V. T. Hebraeorum traditio eorum canonicitati contraria est, Christianorum etiam documenta non satis concordia sunt, nam in pluribus antiquis catalogis laudati libri omittebantur, in aliis *apocryphi* vocantur, aut vis demonstrandi eis denegatur, ut apud Hieronymum in prologo galeato et in Praef. in libros Sal: De libris etiam deuterocanonicis N. T. vidimus in prima parte quot extiterint in antiqua ecclesia dissensiones. Sed etiam de libris protocanonicis idem nunc licet affirmare: nam quamvis apud orthodoxos patres nulla de iis extiterit controversia, non defuerunt tamen tum scriptores, tum integrae sectae Christianae, quae unum vel alterum ex iis libris impugnarent. Manichaei libros Moysi tamquam a malo principio inspiratos repudiabant; Nicolitae, Gnostici, et Paulus Samosatenus Psalmorum divinitatem admittere recusabant; Ebionitae aliud habebant Evangelium ab Evangelio Matthaei diversum, Marcionitae solum Lucae Evangelium et quidem in pluribus mutilatum admittebant, plures etiam Pauli epistolas reiiciebant, Cerinthus et Carpocrates idem Lucae Evangelium respuebant, Alogi Evangelium Iohannis ut haereticorum opus damnabant, et ita de aliis antiquis haereticis dicendum (V. Irenaeum, Tertullianum,

(1) Diximus *ad summum*: nam plures ex Protestantibus neque hoc sensu traditionem in praesenti quaestione admittunt ut ex. gr. Michaelis in loc. alias citato.

Epiphan. Philastr. et ex his Sixtum Sen. Biblioth. Sancta lib. VII. et VIII.) Nec iuvat reponere traditionem spectandam esse orthodoxorum, non autem eterodoxorum: hoc enim pro nobis quidem valet, qui scimus Ecclesiam Catholicam unam esse veram Christi Ecclesiam, ceteras autem ab ea damnatas, inter haereticas sectas esse computandas; verum Protestantes iuxta sua principia certo distinguere non possunt in traditione orthodoxos ab eterodoxis testibus; quinimo cum ipsi veterum haereticorum errores recoxerint, et ab antiqua Patrum fide recesserint, illos potius quam istos tamquam suos maiores ac in fide duces considerare debent, ac proinde unanimem traditionis consensum de pluribus libris etiam protocanonicis nullum habere possunt (1). Hinc factum est ut Protestantes in canone Scripturarum definiendo nunquam convenire potuerint: libros deuterocanonicos V. T. nonnulli receperunt, plerique vero inter apocryphos amandant. Lutherus epistolam S. Iacobi expunxit ex albo Scripturarum, Calvinus eam ut divinam suspiciebat, plerique Lutherani etiam alios deuterocanonicos N. T. repudiarunt, quos tamen Calvinistae, nec non Anglicani aliaeque Protestantium sectae plerumque recipiunt; Michaelis, ut supra vidimus, dubitat de inspiratione Evangeliorum Marci et Lucae, nec non Actorum Apostolicorum, alii Evangelium Iohannis ab auctore gnostico conscriptum putant, eiusque tum divinitatem, tum veritatem negant; denique magna pars Protestantium, qui scilicet rationalismi principiis infecti sunt, omnium librorum Sacrorum inspirationem in dubium revocant, eosque divinos vocant eo tantum sensu, quod de divinis rebus pertractant, vel divinam revelationem continent. Unde manifestum fit nec Scripturam, nec traditionem in sensu Protestantium acceptam, exhibere medium omnino certum ad omnes et singulos divinos et inspiratos libros cognoscendos.

(1) Notatu digna est in hac re David Michaelis confessio in *Introd. in Script. N. T.* Tom. I. § 13 ubi ex mente et juxta principia Protestantium ostendit non posse ex antiqua traditione demonstrari inspirationem singulorum librorum N. T., quin in circulum vitiosum incuratur. Antea enim, inquit, definiendum esset quinam haeretici et quinam orthodoxi fuerint in antiquis testibus, hoc autem non potest ostendi juxta Protestantes nisi ex Scripturis inspiratis, idest, nisi ut certum assumatur illud ipsum quod est in quaestione, scilicet quinam libri inspirati sint.

Iamvero omnia haec incommoda vitantur, si traditio in sensu Catholico accipiat, quatenus scilicet divinum testimonium custodit, et ad finem usque mundi transmittit sub Ecclesiae infallibili magisterio, quae eiusdem traditionis veritatem confirmat, declarat et fidelibus credendam proponit. Et re sane, vera traditione sub hoc respectu considerata, eo ipso excludenda sunt omnium haereticorum testimonia, tamquam spuria et ad fidem faciendam de primitiva revelatione minime idonea, cum scilicet ab unica vera Ecclesia legitima revelationis custode ac vindice damnata ac proscripta sint: ipse orthodoxorum dissensus circa quosdam libros certitudini eiusdem traditionis non officit, cum facile sit Catholicis discernere inter privatorum hominum opiniones, et ipsius Ecclesiae sententiam, et praeterea cum postea dissensus ille cessaverit, et, re melius perpensa, universa Ecclesia in iisdem libris recipiendis consenserit, et consensus iste ab Ecclesiastica auctoritate solemniter probatus et confirmatus fuerit, hoc ipso certum est Christi et Apostolorum testimonium ad praefatos libros, scilicet deuterocanonicos extendi. Haec omnia plenius declarabimus et ostendemus in cap. III ubi de veritate Canonis Catholici speciatim tractabimus; interim vero liceat concludere ex dictis unicum medium, quo nobis certo constare potest de divinitate seu inspiratione omnium et singulorum librorum S. Scripturae, esse traditionem Divino – Ecclesiasticam.

Obiectiones quae a Protestantibus afferuntur adversus Catholicam hanc regulam in conficiendo Scripturarum canone, iam omnes praeoccupatae sunt, partim in expositione argumentorum huius thesisi, partim in praecedentibus thesibus XLI et XLIV, in quibus caetera media atque criteria a Protestantibus assignata refutavimus (1).

(1) De his videri potest P. Perrone Tract. de Locis Theolog. Pars. 2 Cap. II prop. 2 in solut. obiect.

ARTICULUS II.

DE AUCTORITATE AD QUAM PERTINET PROPONERE CANONEM DIVINORUM LIBRORUM

Reliquum est ut breviter dicamus de auctoritate ad quam pertinet definire, et Ecclesiae credendum proponere SS. Librorum canonem. Quamvis enim hoc ex superius dictis satis appareat, opportunum tamen erit distincte de eo pertractare, cum in re tanti momenti positiva legitimae auctoritatis declaratio ad omnem dubitationis possibilitatem removendam requiratur. Itaque Catholicorum omnium sententia est, ad supremum Ecclesiae tribunal, scilicet ad Concilium Oecumenicum, vel ad Rom. Pontificem pertinere canonis Scripturarum definitionem et authenticam propositionem.

THESIS XLVIII.

Ad Concilium Oecumenicum et ad Rom. Pontificem proprie pertinet universalem et infallibilem Librorum Divinorum canonem proponere, qui ab omnibus fidelibus certitudine fidei recipiendus sit.

Haec thesis facile probatur, tum ex generalibus catholicae Theologiae principiis, tum ex specialibus SS. Patrum testimoniis.

Sane 1° certum est iuxta catholica principia quaestiones circa fidem et mores proprio iure ad supremum et infallibile Ecclesiae tribunal pertinere. Iamvero nulla quaestio magis ad fidem et mores pertinet, quam haec de libris S. Scripturae. Agitur enim de cognoscendis libris, qui tamquam fidei norma ac fundamentum habendi sint: ergo de hoc iudicare ad Concilium Oecumenicum, vel ad Rom. Pontificem pertinet. Quamvis autem constans Ecclesiae sensus, Pastorum et Conciliorum particularium unanimis concordia absolute loquendo sufficeret ad hanc quaestionem finiendam, cum ecclesia infallibilis sit, sive eius Pastores in unum locum collecti, sive per orbem dispersi aliquid unanimiter doceant, tamen ut in aliis multis, ita etiam in praesenti quaestione, expressa et formalis definitio requiri videtur, ad fidelium etiam simplicium et rudiorum

animos ab omni dubitatione liberandos: numquam enim desunt motiva vel praetextus dubitandi de universalitate consensus illius Pastorum, aut de vera eorum mente, antequam solemni formula veritas definita et ad credendum proposita fuerit. Et in re nostra huius facti exempla non desunt: quamvis enim ecclesiasticus sensus usque a saeculo VI vel VII clarus omnino videretur circa divinitatem omnium et singulorum librorum, qui in nostro canone continentur, antequam tamen idem canon a Concilio Tridentino Sess. IV solemniter definitus et propositus fuisset, non deerant Catholici doctores, qui licitum sibi existimabant de uno vel altero libro dubitare, puta de Epist. ad Hebr. ut fecit Card. Caietanus vel de deuterocanonicis V. T. quos nonnulli minoris auctoritatis esse dicebant quam protocanonicos, ut Sixtus Senensis et alii. Iamvero explicita definitionis formula seu decretum in rebus fidei proponi non potest nisi, vel a Rom. Pontifice ex cathedra loquente, vel ab oecumenica Synodo; ergo etc.

2° Non alia fuit sententia veterum Ecclesiae Patrum, a quibus hoc generale criterium statuitur: eos omnes et solos Scripturae libros recipiendos esse et credendos divinos, quos Ecclesiae auctoritas probaverit. Hoc criterium constituit Irenaeus adv. haeres. Lib. 3° Cap. II—IV, Lib. 4° Cap. XXXII N° 1 et Cap. XXXIII N° 8. Item Tertullianus in saepius citato testimonio lib. de praescrip. Cap. 36, ubi ad testimonium Ecclesiarum Apostolicarum appellat ut Scripturas certo divinas a dubiis vel spuriis discernat; quod etiam repetit lib. IV contra Marcion. Cap. 5 notissimis illis verbis: « In summa si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, id ab initio quod ab Apostolis; pariter utique constabit id esse ab Apostolis traditum quod apud Ecclesias Apostolorum fuerit sacrosanctum » ubi speciatim loquitur de discernendis veris ab apocryphis Evangeliiis, unde contra Marcionem concludit: « Eadem auctoritas Ecclesiarum Apostolicarum caeteris quoque patrocinabitur Evangeliiis (praeter illud Lucae quod Marcion dumtaxat recipiebat) quae proinde per illas et secundum illas habemus ». Eadem fuit Cyrilli Hierosolymitani sententia qui in Catechesi IV n° 34 seq. agens de libris canonicis huiusmodi principium constituit: « Eos solos (libros) studiose meditare, quos etiam in Ecclesia certa cum persuasione legimus.... Tu igitur filius Ecclesiae ne trans-

ponas terminos » idest ne transgrediaris regulam in hac re ab Ecclesia constitutam. Origenes in lib. I Exposit. in Matth. (apud Eusebium Hist. Eccles. VI. 25) inter plura quae tunc circumferebantur Evangelia, quatuor tantum ut canonica recipienda esse affirmat ob Ecclesiae auctoritatem: « Sicut, inquit, ex traditione accepi de quatuor Evangeliiis, quae sola in universa Dei Ecclesia quae sub caelo est citra controversiam admittuntur: primum scilicet Evangelium scriptum esse a Matthaeo etc. » et clarius in princ. comment. in Lucam: « Ecclesia, inquit, quatuor habet Evangelia, haereses plurima. E quibus quoddam inscribitur secundum Aegyptios, aliud secundum duodecim Apostolos: ausus fuerit et Basilides scribere Evangelium et suo illud nomine titolare.... sed in his omnibus nil aliud probamus nisi *quod probat Ecclesia*, idest quatuor tantum Evangelia esse recipienda » Cfr. etiam Epistolam ad Africanum n° 4. Eusebius eamdem normam sequitur in libris canonicis discernendis, praesertim lib. III. Cap. 25. Reliquis praetermissis S. Augustinus hoc principium disertissime proponit in variis locis, ut ex: gr: lib. II de Doctrina Christ. Cap. 8 scribens: « In canonicis autem scripturis Ecclesiarum Catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur (Scripturarum solertissimus indagator) inter quas sane illae sint, quae Apostolicas sedes habere et epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum de Scripturis Canonicis, ut eas quae ab omnibus accipiuntur Ecclesiis Catholicis praeponat eis quas quaedam non accipiunt: in eis vero, quae non accipiuntur ab omnibus praeponat eas quas plures gravioresque accipiunt etc. ». Quod testimonium refertur etiam in Decreto Gratiani Dist. 19 Cap. *in Canonicis*. Eiusdem porro Augustini est celeberrimum illum dictum quod propositionem nostram apprime evincit: « Evangelio non crederem, nisi me *Ecclesiae Catholicae* commoveret *auctoritas* » (Contra Epistolam Fundamenti Cap. V.) Et paulo post tractans de libro Actuum apostolorum ait: « Actuum apostolorum libro necesse est me credere, si credo Evangelio; quoniam utramque Scripturam similiter mihi *Catholica commendat auctoritas* ». Quam sententiam reliqui Patres ac Theologi sequuntur et confirmant eo scilicet sensu, quod absoluta certitudo de divinitate singulorum librorum S. Scripturae ab Ecclesiae iudicio et auctoritate expectanda sit. Haec veritas in Concilio Toletano I ex-

presse declarata fuit sequenti canone: « Si quis dixerit vel crediderit alias Scripturas esse canonicas praeter eas quas Ecclesia Catholica recipit anathema sit » Ex his itaque apparet hanc regulam semper in Ecclesia admissam et servatam fuisse, ut scilicet libri divini a non divinis, et canonici ab apocryphis ex Ecclesiae auctoritate ac iudicio distinguerentur.

Nec obstat quod huiusmodi iudicium non fuerit semper a Rom. Pontifice vel a Concilio Oecumenico prolatum, sed ab Episcopis et a Conciliis particularibus. In hac enim re distinguendum est ius ab eius exercitio. *De iure* canonis Scripturarum determinatio ad supremum Ecclesiae tribunal pertinet, cum evidenter sit una ex causis quae *maiores* in iure appellantur: verum quemadmodum in aliis maioribus causis ex. gr. in haeresum damnatione, canonizatione Sanctorum, Episcoporum confirmatione etc. ita etiam in re de qua loquimur Rom. Pontifices aliquandiu permiserunt, ut *particulares* Ecclesiae, vel concilia provincialia aliquid decernerent: quamvis si de Rom. Pontificibus quaestio sit, certum est eos usque a saec. V iudicium suum circa Librorum canonem protulisse, quamvis non videantur illum ita sancire voluisse, ut dissentientes anathemate percellerent. Ceterum hoc discrimen inter canones a Rom. Pontificibus, vel a Conciliis Oecumenicis editos, et canones particularium conciliorum aut Ecclesiarum, quod isti seorsim sumpti infallibiles et irreformabiles non sint, ideoque certa eorum auctoritas ex eorum *moralis consensu*, non autem ex singulis repetenda sit, contra vero Rom. Pontificum et conciliorum Oecumenicorum canon per se sufficiat ad quaestionem finiendam, et ab omni erroris periculo sit immunis. Insequentibus capitibus ostendemus unum eundemque semper fuisse Librorum Divinorum canonem a Rom. Pontificibus Innocentio I Gelasio, Eugenio IV aliisque, et Oecumenicis conciliis Florentino, Tridentino et Vaticano propositum.

Haec de ratione qua certiores fieri possumus de integro Scripturarum canone, seu de omnibus et singulis libris, qui ut divini et inspirati habendi sint (1). Quo posito fundamento iam tuto ac-

(1) Canon librorum ab Ecclesia propositus potius ut regula *positiva* quam *negativa*, aut *exclusiva* spectari debet: scilicet omnino credendum est *omnes et singulos* libros in canonem relatos divinos et inspiratos esse, non

cedere possumus ad integrum canonem determinandum. Verum antea exponenda erit *historia Canonis*, quae scitu necessaria est ad totam quaestionem intelligendam, et ad adversariorum obiectiones dissolvendas.

CAPUT II.

HISTORIA CANONIS SCRIPTURARUM UTRIUSQUE TESTAMENTI

Ut rem totam accurate pertractemus, historiam canonis considerabimus, tum apud Iudaeos, tum apud Christianos sive orthodoxos, sive eterodoxos.

ARTICULUS I.

HISTORIA CANONIS SCRIPTURARUM APUD IUDAEOS

De Canone Iudaeorum plura quaeri possunt, scilicet: quatenam sit eius extensio et distributio? quatenam aetas? quinam auctor? an unus sit vel plures etc. de quibus distincte agemus.

§. I. De canone Iudaeorum in genere.

Certum est apud Hebraeos diu ante Christi tempora Canonem, seu collectionem extitisse librorum sacrorum, ad quam respicit interpres Libri Ecclesiastici in prologo, quam auctores N. T. frequenter innuunt, et Ios. Flavius Lib. I. contra Appion. §. 8 expresse designat, quae denique in Talmude aliisque Hebraeorum operibus passim occurrit. In hisce omnibus documentis idem semper est librorum numerus scilicet XXXIX, qui sunt omnino Libri omnes quos nunc *protocanonicos* V. T. appellamus: Desunt autem VII illi, quos vocamus *deuterocanonicos*, idest 1° Tobias, 2° Iudith, 3° Sapientia, 4° Ecclesiasticus, 5° Baruch, 6° Machabaeorum primus, 7° Machabaeorum secundus; quibus addenda sunt quaedam fragmenta in libris protocanonicis, quae pariter in canone Hebraeorum desiderantur, sunt autem: 1° in Libro Esther septem postrema capitula necessario exinde sequitur aut credi debet eos *solos* inspiratos fuisse, cum per se non repugnet alios quosdam hac praerogativa insignitos fuisse, de quibus Ecclesia iudicium proferre noluit, aut nondum protulit.

pita (X, 4 - XVI, 24) 2° In libro Danielis Cap. III, 24 - 90 (Oratio Azariae et canticum trium Puerorum), Cap. XIII (Historiae Susannae), Cap. XIV (Historia Beli et Draconis). In quibusdam monumentis etiam liber Esther desideratur: sed hoc exceptionis loco habendum, ut suo loco videbimus. In his quidem conveniunt Iudaeorum monumenta. Verum in libris dividendis ac numerandis, et in Canone partiendo non parum differunt. Operae pretium erit de variis hisce supputationibus et partitionibus breviter dicere.

Itaque ad librorum *supputationem* quod attinet sciendum est tres diversos modos supputandi libros V. T. apud veteres occurrere. Primus modus antiquiorum Iudaeorum proprius est, iuxta quem modum XXXIX libri ad XXII reducuntur iuxta numerum literarum Alphabeti Hebraici (1) nonnullis scilicet libris in unum compactis (2); quae divisio occurrit in cit. loc. Ios. Flavii ubi numerat Moysis libros V, Prophetarum XIII, et IV reliquos « *qui (inquit) hymnos in Dei laudem et praecepta vitae hominum exhibent utilissima* » quo nomine comprehendere videtur *Psalms, Proverbia, Ecclesiasten et Canticum*.

Secunda supputatio libros canonicos ad numerum XXIV revocat ter repetita litera *Iod*, ut literarum numero respondeant; quem supputandi modum sequuntur inter Iudaeos Talmudistae in *Babba Bathra* c. 4, Aben-Ezra et David Kimchi, item plures ex Christianis Graecis scriptoribus eo quod numero literarum graecarum respondeat, nec non ex latinis plurimi ob mysticum praesertim numerum viginti quatuor seniorum quos Iohannes in Apocalypsi inducit adorantes Agnum. In hac divisione Liber Ruth dividitur a Libro Iudicum, et Lamentationes Ieremiae ab eius Prophetia, quae in prima divisione coniuncta sunt.

(1) Etiam Graeci libros Odysseae et Iliados ad numerum literarum Graecarum accommodarunt et in genere apud veteres in recensendis libris alphabeticus ordo in usu fuit. V. eruditam dissertationem A. Mazzocchi in *Prolegom.* ad *Spicilegium Biblicum* to. I. p. 21.

(2) Scilicet liber *Ruth* cum libro *Iudicum* coniungitur, duo priores Regum in unum compinguntur, quem vocant *Scemuel*, idest *Samuelem*, item duo posteriores in unum, quem vocant *Melachim*, seu *Reges*, duodecim prophetae minores ut unum volumen computantur, pariter duo Esdrae et duo Paralipomenon singulos respective libros constituunt, et Lamentationes Ieremiae eius Prophetiae adiiciuntur.

Tertia denique supputatio XXVII libros numerat additis post literas simplices etiam quinque literis finalibus alphabeti hebraici, et separatis quatuor Regum libris et duobus Esdrae (quorum alterum vocant Nehemiam), praeter Ruth et Threnos seu lamentationes. Hanc supputationem sequuti sunt nonnulli ex recentioribus Hebraeis. Praeterea discrimen aliquod observatur in variis hisce supputationibus circa ordinem librorum. Quae omnia ut uno oculi ictu perspiciantur, singularum supputationum schemata hic subiiciemus.

SUPPUTATIO PRIMA LIBRORUM XXII

1	א Berescith	idest,	Genesis	
2	ב Veelle Scemoth	»	Exodus	
3	ג Vajikra	»	Leviticus	
4	ד Vaiedabher	»	Numeri	
5	ה Elle haddevarim	»	Deuteronomium	
6	ו Ieosciua	»	Iosue	
7	ז Sciophetim veRuth	»	Iudices et Ruth	
8	ח Scemuel I et II	»	Regum I et II	
9	ט Melachim I et II	»	Regum III et IV	
10	י Iesciajahu	»	Isaia	{ Osee Ioël Amos Abdias Ionas Michaeas Nahum Habacuc Sophonias Aggaeus Zacharias Malachias
11	יא firmijahu vekinoth	»	Ieremias cum Lament.	
12	ב Iehhezkiel	»	Ezechiel	
13	ג There-Asar	»	XII Prophetæ minores	
14	ד Sepher Tehillim	»	Liber Psalmorum	
15	ה Mislè	»	Proverbia Salomonis	
16	ו Iob	»	Iob	
17	ז Daniel	»	Daniel	
18	ח Ezra	»	Esdrae I et II	
19	ט Divre hajamim	»	Paralipomenon I et II	
20	י Esther	»	Esther	
21	יא Koheleth	»	Ecclesiastes	
22	ב Scir hascirim	»	Canticum Canticorum	

Nomina librorum in prima columna supradicti indicis hebraica sunt. Prima quinque quae libros Moysi designant nihil aliud sunt, ut

alias diximus, nisi prima vocabula quibus singuli libri in textu hebraico incipiunt. Reliqua vero vel auctorum nomina iuxta hebraicam pronuntiationem exhibent, vel hebraicum librorum titulum. *Kinoth* significat *lamentationes*, Graece θρηνοὺς, Ieremiae quae etiam aliquando vocatae sunt ab Hebraeis *Echa*, hoc enim vocabulo incipiunt lamentationes. *Thereasar* est Chaldaicus numerus 12, et designat duodecim prophetas minores in unum librum conflatos quasi diceret: *Liber τῶν duodecim*. *Divre hajiamim* significat literaliter *verba dierum*, quod hebraice idem est ac chronicon, eoque nomine hebraei appellant duos libros in unum collectos, quos Graeci et exinde etiam Latini *Paralipomena* vocarunt.

SUPPUTATIO SECUNDA LIBRORUM XXIV

1	Α	Γενεσις	idest Genesis
2	Β	Εξοδος	» Exodus
3	Γ	Λευιτικον	» Leviticus
4	Δ	Αριθμοι	» Numeri
5	Ε	Δευτερονομιον	» Deuteronomium
6	Ζ	Ιησοῦς Ναυῆ	» Iosue
7	Η	Κριταί	» Iudices
8	Θ	Βασιλειῶν α, και β	» Regum I et II
9	Ι	Βασιλειῶν γ, και δ	» Regum III et IV
10	Κ	Ησαιας	» Isaias
11	Λ	Ιερემιας	» Ieremias
12	Μ	Ιεζεκιηλ	» Ezechiel
13	Ν	Προφηται ιβ	» Prophetæ Min. XII
14	Ξ	Ψαλτηριον	» Psalmi 150
15	Ο	Παροιμιαι Σαλωμοντος	» Proverbia seu Parabolæ Sal.
16	Π	Ιωβ	» Iob
17	Ρ	Δανιηλ	» Daniel
18	Σ	Εσδρας	» Esdrae I et II
19	Τ	Παραλιπομενα	» Paralipomenon I et II
20	Υ	Εσθερ	» Esther
21	Φ	Ρουθ	» Ruth
22	Χ	Εκκλησιαστης	» Ecclesiastes
23	Ψ	Ασμα Ασματος	» Canticum Canticorum
24	Ω	Θρηνοι Ιερემιου	» Lamentationes Ieremiae

Nomina quinque Librorum Moysi (qui simul sumpti etiam *Pentateuchus* vocantur) designant praecipuum argumentum seu subiectum uniuscuiusque libri, ut alias adnotavimus. Ἰησοῦς Νουῆ ponitur pro *Iosue filio Nun*, corrupta scilicet scriptione hebraici nominis, ut pariter alias explicatum est. Βασιλειῶν seu *Regnorum* appellantur quatuor libri quos Latini appellant *Regum*, et quidem multo aptius, ut advertit Hieronymus in Prol. Galeato: « Non enim (inquit) multarum gentium describit regna, sed unius Israelitici populi qui tribubus duodecim continetur ». Denique *Paralipomena* idest, *praetermissa*, designat duos libros quos vidimus ab Hebraeis *verba dierum* seu *chronica* appellari; quia nempe in hisce duobus libris plura suppleuntur in aliis historicis libris ommissa aut obscurius narrata, imprimis vero « praetermissae in Regum libris tanguntur historiae » ut ait Hieronymus (Epist. ad Paulin.): caetera nomina clara sunt.

SUPPUTATIO TERTIA LIBRORUM XXVII

1 א Genesis	10 י Regum Secundus	19 ק Psalterium
2 ב Exodus	11 כ Regum Tertius	20 ר Proverbia
3 ג Leviticus	12 ל Regum Quartus	21 ש Ecclesiastes
4 ד Numeri	13 מ Paralipomenon I	22 ת Cant. Cantic.
5 ה Deuteronomium	14 נ Paralipomenon VII (1)	23 י Isaia
6 ו Iosue	15 ס Esdras	24 ק Ier. cum lam.
7 ז Iudicum	16 ע Nehemias	25 פ Ezechiel
8 ח Ruth	17 פ Esther	26 ק Daniel
9 ט Regum Primus	18 צ Iob	27 י Prophetiae

Et haec de variis modis supputandi libros canonicos.

Nunc pauca de ratione dividendi eosdem libros, seu de *partitione* canonis Iudaeorum.

Hebraei totum librorum canonem in tres partes, seu classes, aut series librorum usque a remotissima aetate dividerunt et adhuc dividunt: verum in librorum distributione per varias classes non semper sibi constant, modo enim plures modo pauciores in una-

(1) Alii coniungunt duos libros Paralipomenon, et separant Threnos a Prophetia Jeremiae, ut constet numerus 27.

quaque classe recensent, eosdemque libros alii ad unam alii ad alteram classem referunt. Praestabit haec paucis explicare.

Primum vestigium divisionis librorum in tres classes occurrit in prologo libri Ecclesiastici sub finem saec. III A. C. conscripto, ubi auctor, seu graecus libri interpret postquam veniam a lectoribus postulavit de suae interpretationis inelegantia causatus difficultatem transferendi verba hebraica ad alteram linguam, subdit: « Non solum autem haec, sed et ipsa *Lex*, et *Prophetæ*, caeteraque *aliorum* librorum non parvam habent differentiam quando inter se dicuntur » quibus verbis totam Scripturam designat in tres partes divisam quæ sunt: *Lex*, *Prophetæ*, et reliqui libri, graece « ο Νόμος, και αι Προφητειαι, και τα λοιπα των βιβλιων ». Eadem partitio deinceps recurrit in Libris N. T. et in scriptis Iosephi Flavii. In N. T. non solum passim *Lex* et *Prophetæ* distinguuntur ut praecipua pars SS. Librorum, sed omnes tres classes indicantur a Christo Domino Luc. XXIV, 44. ubi Scripturae libros designat his verbis: « Quoniam necesse est impleri omnia quae scripta sunt in *Lege* Moysi, et *Prophetis* et *Psalms* de me » in qua divisione *Psalms* ponuntur pro *reliquis* libris, qui scilicet nec ad legem nec ad Prophetas referri poterant, vel quia Psalmi primum locum tenebant in hac postrema classe, et nomine primi libri tota classis designetur, vel quia psalmi iuxta vim hebraicae vocis Tehillim in significatione sua generica accipiantur pro canticis vel hymnis, quo sensu quatuor libri huius classis intelligi possunt ut mox ex Iosepho videbimus. Iosephus Flavius eandem partitionem insinuat in saepius laudato loco Lib. I contra Appionem §. 8, ubi etiam numerum librorum qui ad singulas classes pertinent enunciat, quamvis eorum titulos non exprimat. Postquam enim dixisset apud Iudaeos XXII tantum libros authenticos seu canonicos existere, eos ita enumerat: « Ex his *quinque* quidem sunt Moysis, qui et leges continent, et seriem rerum gestarum... a Moysis autem interitu ad imperium usque Artaxersis... Prophetæ qui Moysi succedere res sua aetate gestas *tredecim* libris complexi sunt: *quatuor* vero reliqui hymnos in Dei laudem, et praecepta vitae hominum exhibent utilissima ». Ubi pariter in tres partes dispescitur totus Scripturarum canon. Ex hisce apparet omnes canonicos libros ab antiquioribus Iudaeis ante et circa Christi aetatem in tres series distributos fuisse,

quarum prima vocabatur *Lex* et complectebatur quinque Moysis libros, altera dicebatur *Prophetæ*, in qua non solum libri proprio sensu prophetici, sed etiam historiae a viris prophetis seu inspiratis conscriptæ usque ad tempora Artaxersis computabantur. Tertia denique vel proprio nomine carebat, vel aliquando sub nomine *hymnorum* aut *psalmorum* utcumque designabatur. Recentiores Iudæi post Christi aetatem eandem partitionem sequuti sunt ut apparet ex Talmude, ex testimonio Hieronymi in Prol. galeato ubi testatur triplicem *ordinem* librorum a Iudæis distingui, denique ex omnibus editionibus hebraicis V. T. seu manuscriptis seu typis impressis. Itaque prima classis ab eis vocatur *Thorah* seu Lex et complectitur quinque libros Moysi: secunda classis appellatur נְבִיאִים (*Neviim*) quæ comprehendit tum prophetas proprie dictos maiores et minores, tum historicos antiquiores nempe Iosue, Iudices, Samuelem et Reges: tertia classis ab eis designatur per vocem כְּתוּבִים (*Chetuvim*) idest *scripta* antonomastice, quæ vox a Græcis et Latinis recepto iam usu verti solet per nomen *agiographa*. Rursum vero secundam classem in duas sectiones dividere solent quarum primam appellant prophetas *priores*, נְבִיאִים ראשונים (*Neviim Riscionim*) alteram prophetas *posteriores* נְבִיאִים אַחֲרֹנִים (*Neviim Ahharonim*). In his quidem omnes conveniunt. Verum singulorum librorum *numerus* et *ordo* in singulis classibus admodum varius est, excepta prima classe librorum Moysi. Alii enim ex. gr. librum Ruth inter Prophetas priores connumerant, alii vero inter Agiographa, idem dicendum de threnis seu lamentationibus; alii psalterium primo loco inter Agiographa collocant, alii vero secundo loco post Iob, et ita de aliis nonnullis: numerus etiam variat pro diversa librorum supputatione. Quare ut varietates istæ facilius intelligantur, subiiciemus tres sequentes tabulas.

PARTITIO PRIMA ANTIQUIOR

Legis Libri V. Prophetarum lib. XIII. Reliquorum (Hymni).
libri IV

1 Genesis	1 Iosue	
2 Exodus	2 Iudices et Ruth	1 Psalmi Davidis
3 Leviticus	3 Samuel	2 Proverbia
4 Numeri	4 Reges	3 Ecclesiastes

5 Deuteronomium	5 Paralipomena	4 Canticum Canticorum
	6 Esdras	
	7 Esther	
	8 Iob	
	9 Isaías	
	10 Ieremias et Threni	
	11 Ezechiel	
	12 Daniel	
	13 XII Prophetæ Min.	

Haec partitio videtur in usu fuisse ante Christum, et ipsa Christi aetate, eademque innuitur a Iosepho Flavio loc. cit. et ab auctoribus N. T.. Respondet supputationi primae librorum canonicorum in XXII volumina; et notandum est quod Iob et Daniel inter prophetas enumerat, qui nunc solent in classe Agiographorum collocari.

PARTITIO SECUNDA

Thorah libri V	Neviim libri VIII	Chetuvim libri IX
1 Genesis	6 Iosue	14 Iob
2 Exodus	7 Iudices et Ruth	15 Psalmi (David)
3 Leviticus	8 Samuel	16 Proverbia
4 Numeri	9 Melachim	17 Ecclesiastes
5 Deuteronomium	10 Isaías	18 Canticum
	11 Ieremias et Threni	19 Daniel
	12 Ezechiel	20 Paralipomena
	13 XII Prophetæ min.	21 Esdras et Nehemias
		22 Esther

Haec partitio post Christi aetatem in usu fuit apud Hebraeos primis Ecclesiae saeculis, ut constat ex testimonio Hieronymi in Prol. galeato, et Isidori lib. VI. Etym. Libros continet pariter viginti duos, diverso tamen modo distributos ac in prima partitione. Praesertim notandum est Psalterium non amplius primo loco inveniri et Daniele non inter Prophetas, quod mirum est, sed inter Agiographos numerari. Qui vero numerabant XXIV libros eandem partitionem sequebantur, cum hoc tantum discrimine quod libros Ruth et Threnorum e suis locis extractos ad calcem Agiographorum apponerent, atque ita XI essent Agiographa.

PARTITIO TERTIA

Lex (libri V)		Prophetæ (libri VIII)	
1	Genesis	Priores	Posteriores
2	Exodus	6	Iosue 10
3	Leviticus	7	Iudices 11
4	Numeri	8	Samuel 12
5	Deuteronomium	9	Melachim 13
			XII Prophetæ min.

Agiographa (Lib. XI)

14	Psalmi	20	Ecclesiastes
15	Proverbia	21	Esther
16	Iob	22	Daniel
17	Canticum	23	Esdras et Nehemias
18	Ruth	24	Chronica (Paralipomena)
19	Threni		

Haec partitio, ut supra innuimus, communis est apud Iudaeos recentiores qui post Talmudistas ea passim utuntur, eademque servatur in omnibus editionibus hebraicis bibliorum. Hoc tantum observandum est, quod plures editiones XXVIII libros numerant dividentes scilicet libros Samuelis itemque Regum in duos et Esdram a Nehemia (idest Esdrae I a II) praeter Ruth, quem a libro Iudicum, et Threnorum librum, quem a Ieremia separant. Etiam ordo librorum tertiae classis paulisper variat.

Praeter tres supradictas partitiones a Iudaeis usitatas aliae nonnullae occurrunt apud veteres Christianos scriptores qui paulo diversa ratione libros canonis Iudaeorum distribuere solebant. Talis est ex. gr. partitio quae occurrit apud Epiphanium et Io. Damascenum in quatuor quinariorum et binarium unum, item illa quam exhibet Gregorius Nazianzenus in carm. De Div. Scripturis in tres ordines scilicet historicorum XII, poeticorum V, prophetarum V, aut alia a recentioribus latinis usitata in quatuor classes nimirum legalem, historicam, pareneticam, et propheticam. Sed huiusmodi divisiones a Iudaeis non recipiuntur (1).

(1) De his vide Xistum Senensem in princ. libri I Bibliothecae Sanctae.

Et haec sufficiant de canone Iudaeorum in genere spectato. Nunc ad graviores de hoc canone quaestiones tractandas progredimur. Et primo de eius aetate ac origine disserendum erit.

§. II. De origine ac aetate Canonis Iudaeorum.

Circa originem Canonis SS. Librorum apud Iudaeos plures a criticis in medium adductae sunt opiniones, quarum aliae prorsus ut falsae habendae sunt, aliae plus minus probabiles prout magis aut minus respondent traditionis testimonio et rerum verosimilitudini. Rich. Simonius in sua historia critica V. T. lib. I, cap. 2. videtur negare certum aliquem ac determinatum canonem apud Iudaeos extitisse, saltem quatenus admittit non solum prophetas sed etiam publicos notarios (סֹפְרִים) per omnes aetates facultatem habuisse tum novos libros scribendi, tum etiam antiquioribus libris aliquid addendi aut demendi. Spinosi Tract. Theol. Politic. cap. X contendit Iudaeorum canonem ab antiquioribus Prophetis inchoatum nonnisi aetate Machabaeorum, idest II A. C., saeculo absolutum et clausum fuisse. Ulterius etiam progressi recentiores rationalistae imprimis De Bertoldt (Einleit. Tom. I. Pag. 70 seqq.) et De Wette (Einleit. §. 13 et 14) contendunt Iudaeorum canonem nullo determinato consilio nulloque certo auctore confectum fuisse, sed veluti fortuito et sensim sine sensu efformatum esse, et diu post Esdram absolutum. Iudaei passim contendunt Esdram fuisse auctorem canonis Scripturarum paulo post reditum ex captivitate Babylo-nica, eundemque canonem ab Esdra confectum solemniter clausum et confirmatum fuisse a consessu quodam sanctorum et doctorum virorum, quem dicunt ante ea tempora institutum fuisse apud Hebraeos sub nomine *Synagogae magnae* כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה (1). Hanc opinionem ex hebraica traditione acceptam sequuntur fere omnes Ecclesiae Patres, ut Irenaeus, Tertullianus, Clemens Alexandrinus, Basilius, Chrysostomus, Hieronymus, Theodoretus, Leontius alique. Recentiores tamen Theologi et critici non pauci ex parte tantum huiusmodi traditionem recipiunt: alii enim negant canonem Esdrum per Synagogam magnam clausum et confirmatum fuisse, quin-

(1) Ita in Talmude Babilonico Tract. *Meghilla* et tract. *Babba Bathra* c. 3., apud Maimonidem in opere dicto *Iad hazaka*, et apud Rabbinos passim.

imo ipsam existentiam illius magnae synagogae in dubium revocant; ita Cellerier, Iahn cum Ackermann, Calmet, Vincenzi: alii saltem contendunt canonem Esdrinum non ita probatum fuisse ut clausus vel absolutus dici posset, sed ut deinceps et alii libri eidem adiici potuerint; ita Ios. Danko *De S. Scriptura eiusque interpret. comment.* Vindob. 1867 Cap. I. Sect. 1. §. 3°., Vincenzi *Sessio IV Conc. Trid. vindicata* Part. II, pag. 53 seq. et Card. Franzelin *Tract. de Div. Scriptur. Thes.* XI: sunt denique qui distinguunt plures canones apud Iudaeos quorum primus per Esdram confectus fuerit, alii vero (unus vel alter) posteriori aetate prodierint apud Iudaeos Alexandrinos seu Hellenistas, in quibus etiam libri deuterocanonici collocati fuerint; ita plures recentiores post Genebrardum, Serarium et Frassenium innixi praesertim testimonio 2. Mach. II, 13, et 14. In tanta opinionum varietate ut quaestionem totam pro merito pertractemus imprimis generatim loquemur de aetate qua canon Iudaeorum primo confectus est, deinde inquiremus quo auctore ipse canon prodierit, qua auctoritate confirmatus fuerit, et utrum aetate Esdrae et Nehemiae tamquam omnino clausus habendus sit, denique quaestionem instituemus an plures et diversi canones apud Iudaeos distingui possint. Nunc ad primam quaestionem, quae sola in praesenti paragrapho spectatur, sit sequens

THESIS XLIX.

Quamvis nunquam apud Hebraeos defuerit certa aliqua norma, qua libri divini a profanis distingui possent, determinatus tamen et authenticus librorum divinatorum canon post reditum ex captivitate Babylonica tempore Esdrae ac Nehemiae primo confectus fuisse merito creditur.

Ante captivitatem Babylonicam libros sacros et divinos in magna veneratione apud Hebraeos fuisse dubitari non potest. Scimus enim ex testimonio librorum Regum, Paralipomenon, Danielis Iudaeos, et imprimis Sacerdotes, et sanctos viros diligenter legisse tamquam sacros et divinos libros Moysi et Prophetarum, qui ad ea tempora iam scripti fuerant. Item omnes hosce libros a Sacerdotibus et Levitis in templo seu in tabernaculo custoditos fuisse cer-

tum omnino est. Non solum enim haec omnium gentium consuetudo semper extitit ut a ministris Religionis in templo servarentur libri qui uti sacri apud gentem in honore erant (1) sed in specie de Hebraeis habemus expressum in Scripturis testimonium ubi narratur libros Moysi Sacerdotibus et Levitis traditos fuisse circa arcam custodiendos (Deut. XXXI, 9. 26), a quibus Reges et Magistratus eorundem librorum exemplar poscere iubentur (Deut. XVII, 18), a quibus etiam publica eorundem librorum lectio coram populo statis temporibus fieri debebat (Deut. XXXI, 10 seq.). Nec dubitandum est sequentes libros Prophetarum pariter a Sacerdotibus custoditos fuisse, ut ipsa rei natura postulat, cum magna semper fuerit erga eosdem libros Iudaeorum religio, et ex illis primus, seu liber Iosue, tamquam continuatio librorum Legis haberetur, ut colligitur ex Ios. XXIV, 26.; de libris Samuelis id pariter innuitur 1 Reg. X, 25. Verum proprie dictus *Canon* seu catalogus authenticus, et collectio (2) omnium eorum librorum in uno volumine non videtur ante captivitatem Babylonicam ex Synagogae vel Prophetarum publica auctoritate prodiisse. Sane imprimis nullum de authentico aliquo canone ante id temporis confecto vestigium occurrit in Iudaica traditione: deinde si canon ille extitisset, Samaritani qui a decem tribubus Regni Israel Scripturas receperunt sine dubio omnes libros haberent qui saltem ante schisma Ieroboami prodierant, nempe Iosue, Iudices, Psalmos Davidis, libros Salomonis, duos primos Regum: atqui Samaritani solos libros Moysi habent. Nec ullum est argumentum quo probari vel conici posset post schisma decem tribuum canonem proprie dictum librorum editum fuisse, silente prorsus hac de re traditione. Hoc unum de illa aetate constat, scilicet ad officium Prophetarum pertinuisse ut divinos libros a profanis discer-

(1) Testantur de hac consuetudine Eusebius Praep. Evang. Lib. 1. Cap. IX. Strabo Geogr. pag. 734 (Edit. Xylandri) Diogenes Laertius Lib. 9. Cap. VI. Servius ad Virgilii Aeneid. Lib VI. ver. 72.

(2) *Canonis* seu catalogi authenticici editio secumfert ut omnes libri Divini in eo Canone recensiti in una serie seu *collectione* seorsim a profanis libris comprehendantur, et in uno volumine compingi soleant. Ita certe factum est tum a Iudaeis tum a Christianis per omnes aetates postquam certus quidam canon librorum divinatorum a legitima auctoritate profectus existere coepit: haec est ratio cur vocibus istis *Canon* et *collectio* saepe promiscue utimur.

nerent, et testimonio suo comprobarent, ut innuit Ios. Flavius in cit. loc. contra App. lib. I, §. 8, et distinctius exponit Eusebius Praep. Evang. Lib. XII, cap. 22. Itaque necessario deveniendum est ad epocham quae captivitati Babylonicae successit ut originem canonis Hebraeorum reperiamus. In hanc enim epocham conspirant tum rei natura et aetatis illius adiuncta, tum plura historica indicia, tum denique expressum traditionis sive Iudaeorum sive christianorum testimonium.

I. Id suadet rei natura. Tempus enim quod proxime successit captivitati Babylonicae, fuit tempus generalis restorationis religiosae et civilis apud Iudaeos. Integra gens diuturna captivitate soluta, et salutaribus divinae iustitiae flagellis edocta serio cogitare coepit de religioso cultu restituendo et de divina lege diligentius quam antea servanda. Hinc sollicitudo illa templum et urbem Hierosolymae reaedificandi, sacerdotes legitimos et authentico tabularum testimonio comprobatos in suis sacris officiis restituendi, hinc studium excludendi profanos et paganos qui sese Iudaeis immiscuerant epocha captivitatis, hinc denique nova rituum, sacrificiorum, et leviticorum munerum ordinatio et totius Mosaicae legis veluti repetita promulgatio, addita solemni totius populi promissione eius praecepta diligentius in posterum servandi. Porro in tanta restaurandae Religionis sollicitudine quis crediderit sacrorum librorum curam neglectam fuisse, aut potius ante coetera Iudaeos non curasse ut authentici Moysi et Prophetarum Libri qui religionis ipsius fundamentum et regulam continebant a profanis aut dubiis secernerentur, a codicum mendis et vitiis expurgarentur et in unum veluti corpus redigerentur? Id sane necessarium omnino videri debuit; in diuturna enim illa captivitate sub paganorum dominatione, sine templo, sine sacrificiis, absque regulari praeceptorum mosaicorum observatione, Sacerdotibus et Levitis undique dispersis et ad exiguum numerum redactis, fieri non potuit quin sacrorum librorum lectio negligeretur, codicum numerus imminueretur et ob vigilantiae defectum ipsa Scripturarum integritas detrimentum caperet. Quapropter reversis a captivitate Iudaeis quemadmodum caetera omnia quae ad cultum Dei pertinebant ita etiam et imprimis sacri codices restaurandi et colligendi erant, agentibus scilicet sanctis viris ac prophetis Zorobabele, Esdra, Nehe-

mia, Zacharia, Aggaeo, aliisque quos aliunde scimus in sacris restituendis tunc temporis magno zelo, fortique animo adlaborasse.

II. Accedunt indicia historica: siquidem varias epochas historiae Hebraeorum percurrentes, quemadmodum ante epocham Esdrae et Nehemiae nullum canonis authentici vestigium occurrit, ita plura eius indicia apparent post epocham illam et diu ante aeram christianam. Sane non solum circa Christi aetatem librorum divinatorum canon iam constitutus et summa auctoritate firmatus apparet in libris N. T. et in scriptis Philonis et Iosephi, sed secundo A. C. saeculo eiusdem mentio occurrit in Machabaeorum libris ex. gr. 1 Mac. I. 59, XII. 9, 2. Mac. VIII. 23, et paulo ante in prologo libri Ecclesiastici, ubi canon eiusque partitio in tres ordines innuitur, imo in ipso libro Ecclesiastici pluribus annis ante prologum conscripto a Iesu filio Sirach non obscure significatur receptus librorum canon, siquidem in Cap. XLIX, ubi sancti viri et sacri Scriptores Iudaeorum numerantur, post Ieremiam et Ezechielem statim sequuntur XII prophetae, scilicet minores, prorsus ut fit in librorum sacrorum canone, ubi duodecim prophetae in unum librum compinguntur, isque post Ezechielem collocatur, quamvis prophetae minores diversis temporibus vixerint, et plures ex iis multo antiquiores sint Ieremia et Ezechiele. Paulo ante, seu III. A. C. saeculo ineunte, occurrit graeca SS. Librorum versio quae eorumdem librorum collectionem et canonem supponit. Etiam in libro Sapientiae indicium aliquod canonis iam constituti deprehendi videtur ut ex. gr. Sap. VII, 27. ubi innuitur distinctio inter *Moysem* et *Prophetas* a divina Sapientia illustratos. Atque ita paullatim ascendimus per indicia historica usque ad epocham vicinam solutioni captivitatis Babylonicae, quo posito facile est concludere canonem SS. Librorum aetate Esdrae et Nehemiae originem habuisse et unam esse ex pluribus constitutionibus tunc temporis perfectis in generali illa Iudaicae Reipublicae religiosa ac politica restitutione.

III. Idem probatur expresso et constanti testimonio traditionis tum Iudaeorum tum Christianorum. Sufficiat hic testimonia innuere quia de his fusius agendum erit in quaestione sequenti. Itaque Iudaei communi consensu ad Esdrae aetatem et ad ipsum Esdram referunt canonis constitutionem in antiquissima Talmudis parte quae dicitur *Misna*, in tractatu *Pirkè Avoth* (seu *capitula*

Patrum) et Gemara Babylonica Tract. *Babba Bathra* Fol. XIII et XV, et deinceps ab omnibus Iudaeorum magistris id expresse affirmatur ex antiqua traditione. Eos sequuntur Christiani Doctores quicumque de hoc argumento aliquid scripserunt ut Irenaeus adv. Haeres. Lib. 3° Cap. XXI, Clem. Alex. Strom. Lib. I, Tertullianus Lib. De habit. mulier. Cap. III, Basilius Epist. ad Chilonem, Chrysostomus Hom. in Rom. VIII, Theodor. praef. in Psalmos, Leontius de Sectis Act. 2. et, aliis omissis, Hieronymus in Iudaeorum traditione doctissimus: horum testimonia inferius recitabimus.

Ex quibus omnibus merito concludimus non aliam commode assignari posse epocham qua canon SS. Librorum apud Hebraeos originem habuerit quam epocha Esdrae et Nehemiae post solutam 70 annorum captivitatem. Obiectiones quae contra afferri possunt opportune solvantur post absolutam sequentem quaestionem, quam modo aggredimur de auctore canonis Hebraeorum, et de auctoritate qua firmatus fuit.

§. III. De auctore canonis Iudaeorum, et de eius confirmatione ac promulgatione.

Traditio Iudaeorum in Talmude loc. cit. et in tractatu *Sanhedrin*, et apud Rabbinos passim, ita refert historiam Canonis. Esdras cum ab Artaxerxe Longimano Hierosolymam missus fuisset cum plenissima facultate instaurandi politicum et religiosum Hebraeorum statum, prae ceteris animum applicuit sacris codicibus colligendis, expurgandis et in unum veluti corpus conflandis; quo facto canonem a se confectum Synedrio magno seu synagogae magnae obtulit a quo confirmatus fuit, et clausus, ita ut nihil in posterum addere vel detrudere huic canoni liceret (1). Hanc iudaicam traditionem omnes fere antiqui Christiani scriptores sequuti sunt, quorum multi etiam ulterius progressi existimarunt Esdras

(1) Hoc sensu intelligendum est quod dicunt Talmudistae (*Babba Bathra* c. 1.), Elias Levita, aliique nonnulli ex Rabbinis, scilicet canonem a Synagoga magna conditum fuisse; quatenus nempe ab ea confirmatus prodierit. Quod autem dicunt libros Ezechielis, Danielis, Estheris, XII Prophetarum a viris Synagogae M. conscriptos esse eo sensu accipiendum est quod sancti illi Prophetae ad eundem supremum coetum pertinerent.

libros omnes in captivitate deperditos aut corruptos divino spiritu afflatum, et iuvante memoria iterum dictasse, ut refertur in apocrypho libro IV Esdrae cap. XIV, nec est a mente recentiorum Iudaeorum alienum, qui Esdram tamquam alterum legislatorem venerantur. Addunt etiam plurimi ex veteribus scriptoribus Esdram literas seu characteres Hebraicos antiquitus usitatos permutasse cum novis, quibus nunc Iudaei utuntur; nonnulli etiam existimant eum puncta vocalia et accentus excogitasse et sacro textui apposuisse ad lectionem eiusdem faciliorem reddendam. Haec sunt quae a veteribus traduntur de Canonis constitutione eiusque auctore. Verum non omnia quae in hac traditione continentur a recentioribus criticis probantur. Omissis enim iis quae dicuntur de sacris codicibus ex integro restitutis, quae nemo nunc admittit, et quae nonnulli addunt de mutatis antiquis characteribus, adiectisque vocalibus punctis, quod postremum plerique in quaestionem vocant (de his inferius dicemus), illa solemnis Synedrii approbatio et canonis conclusio atque obsignatio a doctissimis viris repudiantur tamquam Rabbiorum somnia.

Quid de his probabilius sentiendum sit docebit sequens

THESIS L.

Canon Iudaeorum ab Esdra tamquam auctore saltem principali conditus est, et a Prophetis aliisque primoribus synagogae illius temporis confirmatus ac probatus, non tamen clausus, eo scilicet sensu quod nihil amplius ei adiici potuerit.

Praenotanda. Ut proposita thesis clarius intelligatur oportet quaedam praemittere de historia Iudaeorum post reditum a captivitate Babylonica, et de origine et antiquitate magni Synedrii, cui recentiores Iudaei tribuunt canonis confirmationem et obsignationem. Itaque notum est Cyrum Persarum regem iuxta Prophetarum vaticinia Iudaeos captivos publico edicto liberasse iisque facultatem dedisse in Iudaeam revertendi. Tunc igitur magna Iudaeorum turba sub duce Zorobabele in patriam redierunt A. M. 3468 idest ante aeram vulgarem 536. Cum iis creditur rediisse etiam Esdras vir sanctissimus ac doctissimus de genere sacerdotali. Is

statim operam dedit restaurando templo et ordinandae reipublicae. Cum tamen semel atque iterum ob invidiam et calumnias plurium adversariorum Iudaei coacti fuissent ab aedificatione templi abstinere, Esdras Babylonem reversus est ut causam suae gentis apud Persarum reges ageret, unde iterum Hierosolymam rediit anno VII Artaxersis Longimani cum rescripto eiusdem regis, quo plura privilegia et plenissima potestas Esdrae concedebatur quaecumque opportuna viderentur peragendi ad novae Iudaeorum reipublicae constitutionem. Haec facta sunt anno mundi 3537, ante aeram vulgarem 467. Esdras iterum ad suos reversus cum nova Iudaeorum multitudine, quam secum duxerat, statim regia facultate usus cultui divino reparando sollicite instare coepit, Sacerdotes, Levitas aliosque de populo coegit uxores alienigenas dimittere, veniam publice pro toto populo a Deo imploravit, foedus cum Domino renovavit, sacrificia et ritus in novo templo paulo ante dedicato (anno 515.) peragendos curavit, et primas gessit partes in populi regimine. Paulo post ex Babylonia vir alter sanctissimus advenit ab eodem Arthaxerse missus ut Hierosolymae praefecturam susciperet, scilicet Nehemias (A. M. 3550, ante aeram vulgarem 454). Sancti hi viri collatis consiliis, parique zelo incoeptum opus restorationis continuarunt: Esdras in festo Tabernaculorum legem coram universo populo perlegit et explicavit, post quae solemne foedus cum Domino iterum a populo sancitum est. Aderant eodem tempore praeter Zorobabelem, mature, ut videtur, defunctum, alii sancti viri ac prophetae inter caeteros Aggaeus, Zacharias, et serius Malachias, qui Esdram ac Nehemiam iuvabant et non exiguam partem in religione instauranda gerebant. Haec omnia ex canonicis libris Esdrae et Nehemiae, nec non Aggaei, Zachariae et 2 Paralipomenon constant. De Scripturarum canone ab Esdra confecto in iisdem libris nihil legitur, sed Iudaeorum traditio ea narrat quae superius breviter innuimus, de quorum veritate nunc pauca dicenda sunt.

Quod Esdras reapse animum adiecerit sacris libris colligendis Iudaeis id tradentibus ultro credimus: non solum enim nihil absonum aut incredibile in hoc occurrit, sed ita verosimile est, et ita ab illius temporis adiunctis postulari videtur, ut traditio id referens omnino verax habenda sit. Verum quod pertinet ad narra-

tionis adiuncta plura ibi occurrunt nimis incerta, ut tuto credi possint. Et imprimis quod solus Esdras canoni conficiendo adlaboraverit nemo sibi persuaserit. Non solum enim opus istud multorum operam requirere videbatur, sed, quod magis est, in canone Iudaeorum quaedam partes occurrunt, ut 1 Paralip. cap. III, et 2 Esdr. XI, aut etiam integri libri, ut prophetia Malachiae, qui post Esdrae aetatem conscripti sunt; nisi dicere velimus Esdras ultra bis centum annos post Zorobabelem vitam produxisse: denique opera a Nehemia praestita in sacris libris colligendis satis clare innuitur 2 Mach. II. 13. Sed de his plura inferius.

Alterum quod in Iudaeorum traditione de Canone notandum est, respicit magni Synedrii approbationem. Quod ut melius intelligatur, nonnulla de ipso Synedrio, seu Magna Synagoga iuxta Hebraeorum traditionem praenotanda sunt. Supremum Iudaeorum tribunal, seu concilium a Rabbiniis vocatur *Sanhedrin* סַנְהֶדְרִין, quae est ipsa graeca vox συνεδριον *Synedrium* paullisper inflexa et forma chaldaizante induta, et significat concilium seu *consessum*; in Talmude loc: cit: vocatur etiam *Synagoga magna* כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה (1). De hoc supremo consessu sermo est in libris Iosephi Flavii, et in sacris libris N. T. passim; hoc enim est concilium, a quo Christus Dominus morti damnatus est (Mat. XXVI. 59 – 66, Mar. XIV. 55 seqq., Luc. XXII. 66), et Apostoli reprehensi et puniti (Act. IV. 15, V. 21 – 41): denique ad illud alludit Christus Dominus Mat. V. 22 cum ait « Qui irascitur fratri suo, reus erit *iudicio* (quod de inferiore tribunali 23 iudicum vulgo intelligitur): qui autem dixerit fratri suo *raca*, reus erit *Concilio* » (idest coram Synedrio sistendus erit). (2) Hic supremus consessus 70 viris constabat, vel, iuxta alios, 72, praeter *Principem* Synedrii, seu praesidem, quem Rabbini vocant *Nasi*, quique ordinarie erat ipse Summus Ponti-

(1) Vox *Synagoga* cum de veteri lege sermo est, quemadmodum vox *Ecclesia* in lege nova, duplici praesertim sensu adhiberi solet, latiore scilicet, ad designandam universam fidelium societatem, et strictiore, idest pro parte praecipua eiusdem societatis, seu Pastoribus et Rectoribus eiusdem. In praesenti quaestione accipitur in hoc secundo sensu.

(2) In omnibus his locis, ut etiam Io. XI. 47. et alibi Graecus textus utitur voce συνεδριον.

fex. (1) Haec quidem certa sunt ex historia. Verum Talmudistae mira quaedam referunt de auctoritate, et de antiquitate ac duratione Synedrii, quae cum nullos habeant auctores praeter ipsos Rabbinos, fabulosissimum hominum genus, merito in dubium revocantur. Aiunt itaque auctoritatem Synedrii tantam semper fuisse, ut non solum ab omnibus inferioribus tribunalibus appellationes reciperet, et ius vitae ac necis independentem a quacumque alia potestate exerceret, sed etiam in ipsum summum Pontificem et in ipsos Reges animadvertere posset, et flagellis Regem delinquentem caedere. Ad antiquitatem vero et durationem quod attinet, Rabbini certissime tenent Synedrium ab ipso Moyse constitutum fuisse quando 70 seniores ex variis tribubus selegit, et in partem regiminis adscivit Num. XI 16 Ex. XVIII 25 seqq. Semel autem constitutum hoc tribunal, sub Iudicibus, sub Regibus, in captivitate Babylonica, post reditum ex captivitate, usque ad Hierosolymae eversionem per Romanos, imo ultra aetatem Hadriani numquam interrupta *Seniorum* (זקנים) successione perdurasse (2). Speciatim vero multa tradunt de Synedrio tempore Esdrae, a quo Canon Scripturarum obsignatus dicitur. Referunt scilicet tunc temporis 120 Senioribus synagogam magnam conflata fuisse (Tract. Meghilla c. III.) ita ut Esdras esset eius princeps seu praeses, post illum (iuxta Maimonidem in *Iad hazaka*) Daniel propheta cum tribus sociis Misac, Sidrac, et Abdenago, item Malachias, Aggaeus aliique usque ad Simonem Iustum. Hi omnes iuxta plures Rabbinos

(1) Huius concilii seu Synedrii assessores ex triplici hominum classe eligebantur quae in N. T. vocantur 1° ἀρχιερεῖς *Principes Sacerdotum*; seu principes 24 classium sacerdotum, 2° γραμματεῖς *Scribae* seu eruditi, 3° πρεσβύτεροι *Seniores*, idest principes tribuum et capita familiarum.

Non tamen omnes scribae vel seniores in supremum hunc senatum admitterentur, sed solum illi, qui vel electione, vel nominatione regia hoc munus acceperant.

(2) Haec a pluribus antiquioribus criticis exponuntur, et ex Rabbiorum testimoniis illustrantur, ut ex. gr. a Grotio in Comment. passim, et de *Iure Belli* et *Pacis* Cap. III, imprimis vero a Seldenio in celebri opere *De Synedriis Veterum Hebraeorum*. Plura etiam de iis tradit Calmet (quin tamen eis assentiatur) tum in *Dictionary S. Scripturae* ad vocem: *Sanhedrim*, tum in dissert. de *Politia et Synedrio Hebraeorum* praefixa eius Comment. in *Librum Numerorum*.

coaevi fuerunt, et illius temporis Synagogam magnam constituebant (quamvis saniores ex Iudaeis id negent). Nec obstare eis videtur obvia difficultas, quod nempe viri illi diversis temporibus vixisse in historia dicantur, ita ut eorum ultimus tertio ante Christum saeculo post mortem Alexandri Magni e vita decesserit. Ab hac enim difficultate more suo se expediunt universam historiam et chronologiam permiscentes, et sus deque vertentes. Imperium Persarum, inquit, 52 annis tantum stetit; Darius Hystaspis idem est ac ultimus Darius (scilicet Codomanus) ab Alexandro M. devictus, et idem est etiam ac Artaxerxes qui Esdram primum, et deinceps Nehemiam in Iudaeam remisit: Simon vero Iustus est ipse Summus Pontifex Iaddo, qui Alexandrum M. Hierosolymam adeuntem excepit. Quae si vera essent, certe omnes laudati prophetae ac principes coaevi esse potuissent, et unum consessum efficere (1).

Attamen in tota hac historia Synedrii plura sunt incredibilia, incerta aut aperte falsa. Sane, omissis iis quae referunt de auctoritate Synedrii, quae summopere exaggerata sunt, et certis historiae documentis contraria, probari nullatenus possunt ea quae dicunt de antiquitate eiusdem Synedrii. Siquidem 70 seniores a Moyse electi nequaquam stabile et perpetuum tribunal constituerunt, sed extraordinarium, durante scilicet peregrinatione per desertum, qua finita, et occupata ab Hebraeis Palaestina, consessus ille cessavit; siquidem aetate Iosue et Iudicum, nullum de hoc supremo tribunali vestigium occurrit. Erant quidem seniores et iudices multi auctoritate in populum instructi, sed minime in concilium coadunati, sed per urbes et pagos dispersi, ut causas intra limites suae cuiusque ditionis cognoscerent, publica vero negotia religiosa, civilia, militaria, per Iudices supremos, et summum Pontificem expediebantur. Sub Regibus suprema reipublicae negotia ab ipsis Regibus et summis Pontificibus gesta sunt, quin ulla uspiam mentio recurat de permanente quadam synodo seniorum, cui res omnes, et ipsi Reges ac Pontifices subiicerentur (2). Etiam aetate quae

(1) Vid. Prideaux *Histoire des Juifs*. Tom. II. Lib. V.

(2) Haec omnia ex Scripturis luculenter apparent Ita ex: gr: aetate Iudicum Ios. I. 10 16 seqq; IX. 15; XIV 1 et 2; XXIII 2 seqq, XXIV 1; Iud. VII. 24; VIII 1 seqq.; IX. 6; XX 1 seq. 7, 8 seq; XXI. 24. 1 Reg. VII 15. 16; Item aetate Regum VIII. 1. 4. 2 Reg. XIV 1. seqq. XV. 3:

proxime successit captivitati Babylonicae, nullum de Synedrio vestigium in Scripturis occurrit. Sane in nova Iudaeorum republica, primum Zorobabel, tum Esdras, denique Nehemias summa rerum potiuntur, et quidquid opportunum videtur, absoluta et suprema potestate disponunt, ne consultis quidem plerumque senioribus (Cfr. ex. g. 1 Esdr. IX 1 seqq. X, 4 seq. 2 Esdr. VIII. IX): et licet Prohetae Aggaeus, et Zacharias Esdram adiuverint, nullibi tamen vel leviter innuitur, eos simul collectos supremum aliquod concilium, aut tribunal in sensu Iudaeorum constituisse. Quare existentia Synedrii proprie dicti tempore Esdrae et Nehemiae, absque sufficienti fundamento a Rabbinis affirmatur. (1) Multo autem magis falsa et absurda est eorum sententia circa personas, quas dicunt coetum illum constituisse. Quis enim aequo animo ferre poterit prodigiosam illam temporum atque hominum confusionem, quam superius innuimus, cui universa tum profana, tum sacra historia et chronologia repugnat? Daniel quamvis diu vitam produxerit, non potuit tamen usque ad aetatem Alexandri Magni, nempe tria et amplius saecula post eius deportationem in Chaldaeam superstes esse; idemque valet de tribus eius sociis, et, facta proportionem, etiam de Esdra et Nehemia. Imperium Persarum multo diutius perduravit quam saeculi dimidium, scilicet tribus ferme saeculis.

3 Reg. III 16 seqq.; 2 Paral. I, 2 seqq. XIX. 5, 8 seq.; Ier. XX, 1 seq. XXVIII 5 etc.

(1) Negata antiquitate Synedrii Iudaeorum, quaerere solent eruditi viri qua demum aetate revera institutum fuerit hoc supremum Iudaeorum tribunal; et in varias abeunt sententias. Petavius (De Doctr. temporum Lib. II Cap. 26 illud repetit ex aetate Gabinii Iudaeae praefecti, a quo tribunalia in quinque Iudaeae urbibus constituta fuisse constat: Tostatus (Comment in Num. XI) Synedrium antiquiorem facit, quamvis ab aetate Moysi non repetat: Basnagius (*Histoire des Juifs*) semel atque iterum mutata sententia, demum sub Ionatha Machabaeo Synedrium institutum probabilis putat: alii sub Ptolomaeo Philadelpho illud extitisse supponunt, et ab eo graecam Scripturarum versionem vel confectam vel probatam fuisse: Jahn cum Acheram sub finem epochae Machabaeorum originem Synedrii collocant (Archeolog. Bibl. §. 237 238) ducti praesertim auctoritate Josephi Flavii, qui in Antiq. Iud. lib. XIV Cap. 9. n° 3. sub regno Hyrcani secundi primo mentionem facit de synedrio. Quenam ex hisce opinionibus praefenda sit, difficile est iudicare: hoc unum ex dictis certum videtur, Synedrii institutionem ad extremam epocham Reipublicae Iudaeorum esse revocandam.

Darius Hystaspis alius omnino est et antiquior Artaxerxe Longimano, multoque magis distat a Dario Codomano, in quo finem accepit Persarum dominatio. Itaque certissimum est, caetum illum sanctorum et seniorum a quibusdam Rabbiniis inventum, prorsus fictitium esse, adeoque totam historiam de hoc consensu canonem Esdrinum approbante funditus everti. Sublatis autem absurdis, aut incertis, quae in hac historia continentur, hoc unum superesse videtur, scilicet plures sanctos viros et prophetas vel simul, vel successive adlaborasse canoni Scripturarum conficiendo, ita ut Esdras quidem, iuvantibus praesertim Aggaeo et Zacharia, canonem incoeperit, deinceps Malachias et Nehemias, quorum libri inter canonicos numerantur, eidem canoni continuando et perficiendo operam dedeerint, caeteri autem illius aetatis seniores, sacerdotes et principes populi eundem receperint ac probaverint. (1)

Ex dictis satis declaratus est sensus propositae thesisi; quam nunc breviter argumentis firmabimus. Sunt autem duae thesisi partes seorsim demonstrandae; nempe 1° Esdras esse canonis auctorem saltem principalem, 2° Canonem a primoribus synagogae confirmatum fuisse, non tamen clausum in sensu Iudaeorum.

I. Esdras est auctor canonis saltem praecipuus.

Post ea quae superius exposita sunt, facile erit hanc primam thesion partem demonstrare.

1° In praecedenti thesi ostendimus originem canonis Iudaeorum referendam esse ad epocham, quae proxime successit captivitati Babylonicae. Iamvero hac aetate nemo maiorem aut parem sollicitudinem gessit, aut potestatem exercuit in religione et republica instauranda, ac Esdras Sacerdos. Hic enim specialiter a Rege Persarum missus est ad haec negotia tractanda, et de eo legimus 1^a Esdr. VII. 14 in decreto Artaxerxis ad eum dato « A facie enim Regis et septem consiliatorum eius missus es, ut visites Iudaeam et Ierusalem in lege Dei tui... tu autem, Esdra, secundum sapientiam Dei tui, quae est in manu tua, constitue iudices, et

(1) Hac ratione canonis originem admittunt et defendunt Huetius; Demonstrat. Evang. Prop. IV. circa fin.; Iahn cum Ackermann. Introd. in lib. V. T. Pars. I § 28. Glaire Introduction Tom. I Cap. 3 et alii recentiores passim.

praesides, ut iudicent omni populo qui est trans flumen, his videlicet qui noverunt legem Dei tui: sed et imperitos docete libere etc. » Qua plenissima potestate, ut vidimus, Esdras libere usus est praesertim in iis, quae ad religionem et Dei cultum pertinebant, ut fuse narratur 1 Esdr. VIII. IX et X, et 2 Esdr. VIII. XIII. in hisce autem negotiis nullum praestantius, aut magis necessarium erat, quam sacrorum codicum restauratio et authentica collectio. Ergo in hoc etiam opere, ut in reliquis, praecipuas partes Esdram habuisse credendum est. Crescit argumentum ex iis quae expresse narrantur in Scripturis de Esdra ad sacros libros pertinentia, Esdras enim saepius appellatur veluti antonomastice *Scriba* (סֵפֶר) Legis Domini, quo nomine intelligebatur apud Hebraeos vir Scripturarum lectioni et codicum sacrorum scriptioni assuetus, adeoque in divina lege prae coeteris eruditus. Ita 1° Esdr. VII 46 « Esdras ascendit de Babylone, et ipse *Scriba velox in Lege Moysi*, quam Dominus Deus dedit Israel: et dedit ei rex, secundum manum Domini Dei eius super eum omnem petitionem eius » et vers 44 « Esdrae Sacerdoti *Scribae erudito in sermonibus et praeceptis Domini* et caeremoniis eius in Israel. Artaxerxes rex Regum Esdrae Sacerdoti *Scribae Legis Dei coeli doctissimo* salutem » Et 2 Esdr. VIII post adventum Nehemiae, cum libri Legis coram populo legendi fuerunt ad Esdram Scribam confugerunt, ut solemnem hanc lectionem ac veluti secundam promulgationem perageret « Et dixerunt Esdrae *Scribae* ut afferret librum Legis Moysi, quam praeceperat Dominus Israeli. Attulit ergo Esdras sacerdos Legem coram multitudine... Stetit autem Esdras scriba super gradum ligneum, quem fecerat ad loquendum, et steterunt iuxta eum Mathias, et Semeia, et Ania etc... et aperuit Esdras librum coram omni populo, super universum quippe populum eminebat: et cum aperuisset eum, stetit omnis populus. Et benedixit Esdras Domino Deo magno: et respondit omnis populus: Amen Amen, elevans manus suas, et incurvati sunt, et adoraverunt Deum proni in terram. Porro.... Levitae silentium faciebant in populo ad audiendam legem. Populus autem stabat in gradu suo. Et legerunt in libro Legis Dei distincte et aperte ad intelligendum » Postquam autem perlecta fuisset Lex Moysi universo populo « in die secundo congregati sunt principes familiarum universi populi, Sacerdotes

et Levitae ad Esdram scribam, ut interpretaretur eis verba Legis » tum celebrata est scenopegia seu festum Tabernaculorum, et Esdras « Legit in libro Legis Dei per dies singulos, a die primo usque ad diem novissimum: et fecerunt solemnitatem septem diebus ». Ex quibus testimoniis manifestum fit, Esdram in iis quae sacros codices respiciebant, primas partes communi omnium consensu, etiam Sacerdotum, Levitarum, Prophetarum et ipsius Nehemiae, semper gessisse. Quare, omnibus perpensis, canonis Sacrorum Librorum constitutio nemini alteri praeter Esdram, saltem principaliter tribuenda est. Diximus, saltem principaliter, quia, ut superius innuimus, aliorum² cooperatio, praesertim prophetarum Aggaei, Zachariae, Malachiae et Nehemiae excludi non potest.

2° Ex unanimi Iudaeorum et Christianorum testimonio idem demonstratur. In hoc enim adfirmando Iudaici omnes et Christiani antiqui Scriptores mirifice consentiunt. Nec obstat quod a Rabbini nonnulla in hac traditione permixta fuerint, quae probabilia non sunt, nec etiam quod nonnulli Ecclesiae Patres exaggeraverint operam ab Esdra collatam in Canonis confectione. Haec enim vim argumenti non infirmant, cum facti circumstantias, non autem substantiam respiciant, praesertim cum in his circumstantiis referendis concordēs non sint, in ipso vero facto, quod scilicet Esdras canonis auctor fuerit, mirus appareat Iudaeorum et Christianorum consensus. De hoc itaque consensu quaedam breviter innuenda sunt. Ad Iudaeos quod attinet alias innuimus testimonium Talmudis in Tract. *Meghillah* et in Tract. *Sanhedrin*, quos confirmant coeterorum Rabbiorum scripta. Ipse Iosephus Flavius diu ante Talmudem, satis clare eandem traditionem innuit, cum ait loc: cit: libros canonicos desinere cum epocha Artaxerxis, et qui post ea tempora conscripti sunt, non tantam auctoritatem fuisse adeptos, ob minus exploratam successionem Prophetarum (1): quo manifeste significat canonem in Esdra et Nehemia completum fuisse. Quod respicit vero veteres Christianos scriptores, plurima ex iis testimonia afferri possent, praesertim ex Patribus in praecedenti thesi nominatis. Satis

(1) Quomodo autem hoc accipiendum sit, inferius videbimus et fusius expendemus, ubi de Libris extra canonem a Iosepho collatis speciatim agemus.

erit nonnulla ex iis testimoniis speciminis causa allegare. S. Irenaeus Lib. III adv. haeres. Cap. XXV loquens de versione LXX, quam inspiratam existimat, subdit « non esse mirabile Deum hoc in eis operatum, quando in ea captivitate populi quae facta est a Nabuchodonosor corruptis Scripturis, et post 70 annos Iudaeis descendentibus in regionem suam, et postea temporibus Artaxerxis Persarum regis inspiravit Esdrae sacerdoti Tribus Levi, praeteritorum Prophetarum omnes rememorare sermones, et restituere populo eam legem quae data est per Moysen » Idem affirmat Tertullianus de cultu foeminarum Lib. I cap. III « Hierosolymis, inquit, Babylonica expugnatione deletis, omne instrumentum Iudaicae literaturae per Esdram constat restauratum » Item Clemens Alexandrinus in 1° Strom. scribit « Zorobabel cum Esdra in patriam rediit, per quem populi facta est redemptio, et divinitus inspiratorum eloquiorum recensio et renovatio » Auctor Synopseos Athanasianae « Narratur, inquit, et hoc de Esdra, quod cum libri quinque per iniuriam populi ac diuturnam captivitatem periissent ipse illos, cum vir esset honesti studiosus, industrius, et lector, apud se omnes custodiverit, et tandem protulerit, omnibusque tradiderit atque ita servaverit » et infra de Psalmorum libro loquens ait « Esdras omnes (Psalmos) a quibuscumque dictos, uno complexus est libro ». Etiam S. Hilarius praef. in Psalmos, collectionem Psalmorum in unum librum Esdrae tribuit. S. Iohannes Chrysostomus in Homil. VIII in Epist. ad Hebr. « Videte, inquit, usque ab initio repetentes, ut Dei discatis benignitatem et clementiam. Moysen inspiravit, tabulas insculpsit, quadraginta dies eum tenuit in monte, et rursus totidem ut daret Legem, postea misit Prophetas mala perpressos innumerabilia: ingruit bellum, omnes sustulerunt, conciderunt, exustae fuerunt tabulae. Alium rursus virum inspiravit admirabilem, ut eas exponeret, Esdram, et fecit ut componerentur ex reliquiis » Clarius Theodoretus, ubi loquens de versione LXX interpretum, quae, ut vidimus, sub Ptolomaeo Philadelpho exarata est: « Annis, inquit, ante interpretationem istam centum et quinquaginta, mirabilis Esdras coelestis gratiae plenus, sacros libros descripsit, qui partim per Iudaeorum incuriam, partim vero per impietatem Babyloniorum iamdudum fuerant depravati » S. Isidorus Etymolog. L. VI. c. 3 scribit « Bibliothecam vet. Test. Esdras scriba post

incensam Legem à Chaldaeis, dum Iudaei regressi fuissent in Ierusalem, divino afflatus Spiritu, reparavit: cunctaque Legis ac Prophetarum volumina, quae fuerant a gentibus corrupta, correxit, totumque Vetus Testamentum in XXII. libros constituit, ut tot essent libri in Lege, quot habebantur et literae » Addi potest gravissima auctoritas Hieronymi antiquarum traditionum scientissimi: is enim imprimis in *Prologo galeato* Iudaeorum traditionem confirmat de mutatis ab Esdra librorum sacrorum antiquis characteribus in novos « Certum est, inquit, Esdram scribam Legisque doctorem, post captam Hierosolimam et instaurationem templi sub Zorobabel, alias litteras reperisse, quibus nunc utimur, cum ad illud usque tempus iidem Samaritanorum et Hebraeorum characteres fuerint » Iamvero id supponere videtur sacros libros ab Esdra distinctos et collectos fuisse (praesertim si attendatur ad canonis Iudaeorum divisionem, in quo, ut vidimus, libri numerantur iuxta ordinem litterarum alphabeti.) Praeterea id clarius affirmat Hieronymus in libro adversus Helvidium (1). Possent etiam alii ex graecis et latinis scriptoribus addi, sed sufficiunt testimonia adducta ad ostendendum communem hanc fuisse Ecclesiae Patrum persuasionem, quod nempe Esdras collector et restaurator fuerit librorum sacrorum, ideoque ab illo, saltem ut a principali auctore, Iudaeorum canon sit repetendus. Et haec sufficiant de parte prima theses.

II. Canon Esdrinus a viris principibus synagogae probatus quidem et confirmatus, non tamen clausus fuisse dicendus est.

Probatum fuisse canonem a Prophetis, a senioribus, a principibus populi, non est cur in dubium revocemus. Agebatur enim de libris, qui fundamentum religionis non solum, sed etiam reipublicae apud Iudaeos constituebant: quare fieri non potuit quin iisdem in unum canonem collectis, solemnis accederet confirmatio eorum omnium, qui potestatem in populum gerebant, quorum sanctio cum simul et Propheticam, et Ecclesiasticam, simulque politicam auctoritatem complecteretur, universo populo persuasit eos libros authenticos esse, et ut divinam ac infallibilem agendi normam, ab omnibus esse recipiendos. Verum Rabbini his contenti non

(1) Scribit enim adv. Helv. « Sive Mosen dicere volueris auctorem Pentateuchi, sive Esdram eiusdem *instauratorem* operis, non recuso. »

sunt, et contendunt canonem tunc constitutum ita probatum fuisse, ut etiam clausus et obsignatus omnino dicendus esset, nec amplius liceret quidquam illi addere. Id vero admittere nullatenus possumus. Sane:

1° Impossibile est cogitare Prophetas aliosque sanctos viros cavere voluisse, ne quid canonis a se probato deinceps adiceretur. Numquid enim alligare poterant divinum Spiritum, ne quos homines deinceps afflaret ut divinos libros scriberent? aut fuerunt ne tam stulti, ut id impossibile crederent? Necessario ergo credendum est, probationem illam, quaecumque tandem fuerit, vim decreti *positivi* non autem *exclusivi* habuisse, et ad libros *praeteritos* confirmandos, non autem ad *futuros* excludendos sese porrexisse.

2° Ut superius innuimus, si de Esdra speciatim sit sermo, manifestum est aliquid post eius mortem canonis fuisse additum: liber enim Nehemiae, saltem probabilius post Esdrae mortem conscriptus est, certissime autem liber Malachiae, qui post Esdrae aetatem vixit, et ultimus est in serie prophetarum: et tamen duo hi libri in canone Iudaeorum semper fuerunt. Quod si etiam spectemus ipsos Nehemiam et Malachiam ut canonis continuatores, sub quibus absolutus fuerit, tamen neque sub illis, et per illos canon omnino clausus apparet. Nam in locis sup. cit. in Lib. I Esdr. et II Paral. genealogia ipsius Nehemiae protrahitur usque ad tempora Alexandri M., ideoque post mortem Nehemiae et Malachiae, eius aequalis scribi debuit: et tamen partem canonicam Scripturae in omnibus hebraicis editionibus constituit. Utrum vero integri libri postea conscripti, ut Ecclesiasticus, duo libri Machabaeorum, et alii quos Ecclesia Catholica ut canonicos veneratur, a Iudaeis unquam recepti fuerint in canonem, quaeremus infra in § V. Certum tamen est ex citato testimonio Iosephi Flavii, quod etiamsi libri illi proprie in canonem non essent admissi, id tamen fieri potuisset, si nempe clarius pro illis Prophetarum testimonium extitisset. Ergo traditio illa de canone Librorum divinatorum omnino clauso et immutabili reiicienda prorsus est.

III. Solvuntur Obiectiones contra duas praecedentes theses.

Adversus duas praecedentes theses de aetate et de auctore canonis Iudaeorum, plura obijciunt Spinoza et recentiores germanorum rationalistae, praesertim Bertholdt et De Wette: quae licet

plerumque nihil aliud sint quam gratuita affirmationes aut conclusiones ex falsis hypothesebus deductae, tamen non penitus omit- tendae videntur.

Obiic. 1° Canon Iudaeorum non potest tribui Esdrae ac Nehemiae, si plures libros complectatur, qui post illorum mortem conscripti fuerunt. Atqui ita est: nam liber Danielis ex: gr: serius post initia regni Macedonici confectus est, item libri Paralipomenon sub Seleucidis apparuerunt, atque idem dicendum est de libris qui vulgo Esdrae tribuuntur. Ergo etc.

Resp. hanc objectionem in falsis et gratuitis suppositis inniti. Siquidem falsum omnino est Danielis librum tam sero in lucem prodixisse: e contra certum est, eum ab ipso Daniele paulo post solutam captivitatem conscriptum fuisse, quemadmodum in praecedenti volumine Sect. II Cap. II demonstravimus, ubi etiam breviter solvimus difficultates a citatis auctoribus obiectas ex suppositis indiciis recentioris aetatis, quae in Danielis libro occurrere dicunt. Idem adfirmandum est de libris Paralipomenon, qui ex communi Iudaeorum et Christianorum sententia, ab Esdra et Nehemia compositi credendi sunt, et de libris Esdrae quorum primus ipsi Esdrae, alter vero Nehemiae adscribendus est, cuius nomen in hebraico textu praesefert, ut ibidem ostendimus.

Obiic. 2° Tres classes librorum in Canone Iudaico tres epochas diversas designant, in quibus libri collecti et probati sunt, scilicet libri Legis antiquiore aetate, libri Prophetarum posteriore aetate, in qua prophetae floruerunt, et Agiographa postquam cessavit prophetia. Itaque imprimis libri Legis collecti fuerunt, serius libri Prophetarum, quibus deinceps adiecti sunt historici libri Iosue, Samuelis et Regum circa eandem aetatem conscripti, eo quod ad nullam aliam classem referri possent: denique in ultima aetate reipublicae Iudaicae reliqui libri collecti sunt, qui cum non possent sive ad Legem sive ad Prophetas revocari, generico vocabulo *Chetuvim*, seu Agiographa appellati sunt. Iamvero haec ultima librorum series recentior est aetate Esdrae ac Nehemiae. Ergo totus canon ab illis collectus non est.

Resp. Haec omnia speciosa fortasse videri possunt, sed criticis et maturi iudicii viris inepta prorsus et futilia apparent. In huiusmodi enim quaestionibus, non sunt res ad libitum ac veluti a priori

confindendae iuxta ea, quae nobis verosimilia videntur, sed historia consulenda est, et antiquorum testium narrationes. Porro si vetusta traditio consulatur et ipsa interna librorum indicia, apparebit distinctionem illam trium epocharum minime defendi posse. Sane historici libri saltem Iosue, Iudicum et Samuelis antiquiores sunt plerisque Prophetarum libris: et plures libri tertiae classis seu Agiographorum, vel aequales, vel antiquiores pluribus prophetis et historicis libris. Tales sunt liber Psalmorum, saltem ex ea parte, quae Davidi adscribenda est, item libri Salomonis, et fortasse etiam Ruth. Haec sane constant ex perpetua Iudaeorum traditione a Christo et Apostolis aliquando confirmata, et ab omnibus Christianis doctoribus in antiquitatum studio peritissimis admissa usque ad nostros neotericos criticos, quos omnia innovandi ac subvertendi libido incessit.

Instant. 3° Ex ipsa canonis dispositione apparet, eum non posse Esdrae ac Nehemiae opus existimari. Sane, si sancti illi ac docti viri Canonem digressissent, absque dubio meliorem aliquem ordinem in ipso canone servassent, Daniele ex: gr: maximum Prophetam in classe Prophetarum cum Isaia, Ieremia aliisque collocassent, libros Paralipomenon post Regum libros apposuissem, cum evidenter illorum librorum veluti appendix et complementum efficiant, idemque de aliis nonnullis dicendum. Nunc vero in canone omnia permixta sunt. Daniel non inter Prophetas, sed in Agiographis computatur; Paralipomena ad calcem Agiographorum reiciuntur; Iosue, Iudices etc. qui mere historici sunt, inter Prophetas locum habent. Ergo Esdrae et Nehemiae adscribi non potest canon Sacrorum Librorum, sed hic sensim sine sensu absque deliberato aliquo consilio, per successivas aetates apud Iudaeos formatus est (1)

Resp. Plura sunt quae huic obiectioni responderi possunt. Et 1°) quidem adversariorum obiectio nullum pondus habere potest, nisi certo demonstrent, hodiernam dispositionem librorum in canone Iudaeorum, esse ipsam originariam dispositionem ab Esdra et Nehemia inductam. Verum id demonstrare adversariis impossibile est. Sane in §. 1° vidimus, quanta apud Iudaeos diversitas occurrat

(1) Ita prae caeteris argumentatur Bleek, quem inter ipsos Protestantes egregie refutavit Hengstenberg in speciali opere: *Die authentic des Daniels.*

in numero et distributione librorum canonicorum, quamvis omnes conveniant in eo, quod tres librorum classes distinguant: potuisset igitur fieri, ut initio libri Danielis et Paralipomenon, in secunda classe, ut in loco magis proprio extarent: imo non deest huius rei argumentum, quod desumi potest ex citato loco Iosephi Flavii; quamvis enim hic libros singulos nomine tenus non enumeret, eo ipso tamen quod in secunda classe tresdecim libros collocet, et in tertia classe quatuor tantum, quos *hymnorum* libros appellat, satis aperte indicat eius aetate, ac proinde etiam antea, Daniele et Paralipomena in classe Prophetarum numeratos fuisse. Illi enim quatuor libri hymnorum, omnibus consentientibus, alii non sunt, quam *Psalmi, Proverbia, Ecclesiastes* et *Canticum Canticorum*. Verum 2°) etiamsi probarent adversarii, in originario canone Daniele et Paralipomena eundem tenuisse locum, quem nunc obtinent, adhuc tamen probatum non esset, post aetatem Esdrae et Nehemiae, et sensim sine sensu canonem formatum fuisse. Sane collocatio illa laudatorum librorum, etiam ab Esdra et Nehemia sine absurditate repeti posset. Quod enim pertinet ad Daniele, quamvis hic ut propheta ab omnibus haberetur, imo etiam aliis prophetis praeponeretur, ut explicat Iosephus Flavius antiq. Lib. X. cap. 12, ex alia tamen parte poterat excludi ex classe Prophetarum, si vox propheta hebr. נְבִיא accipiatur in sua strictiore significatione. Hac enim voce proprio et stricto sensu solebant Hebraei designare hominem, qui non solum a Deo inspiratus esset, sed etiam specialem professionem, seu ministerium propheticum exerceret, scilicet relictis aliis vitae negotiis, et qualibet alia vitae conditione, populi directioni, reipublicae administrationi in straordinariis casibus, et religionis defensionem ac propagationem operam daret. Solebant etiam prophetae proprie dicti נְבִיאִים seorsim a caeteris cum suis discipulis habitare, et vitae genus ab aliis diversum ducere. Contra vero illi qui propheticum quidem spiritum identidem habebant, sed suum vitae statum, suamque professionem non relinquebant, alio vocabulo ab hebraeis vocabantur *Roim* רְאִים, vel *Hozim* חֲזִים seu *videntes* (1). Iamvero plures ex sacris Scripturis quamvis

(1) Hanc distinctionem inter duas istas classes Prophetarum erudite demonstrat et ab obiectionibus defendit Haevernick in 1^a parte Sect. I *Introd. in Vet. Test.*

prophetae essent in altero sensu, seu *videntes*, non erant tamen in primo sensu, seu *Neviim*, ut ex. gr. David et Salomon, qui regia dignitate fungebantur, et regalem vitam in aula ducebant, quamvis identidem prophetico spiritu afflati, et a Deo inspirati loquerentur ac scriberent. Iamvero ad hanc classem etiam Daniel referendus videtur: nam quamvis vaticinia, eaque plurima et luculentissima ediderit, tamen propheticum vitae genus nunquam iniit, sed in aula regum Babylonis commoratus, et variis politicis muneribus sub regibus Babyloniis, Medis, et Persis toto vitae tempore functus est. Hac igitur de causa, quemadmodum laudata scripta Davidis et Salomonis, ita etiam liber Danielis, non in classe Prophetarum, seu *Neviim*, sed inter agiographa collocari potuit. Denique non est omittenda coniectura doctissimi Quatremère (in *Journal des savants* Oct. 1845), scilicet fortasse Danielis vaticinia, quamvis ab ipso auctore, Deo inspirante conscripta partim durante captivitate, partim post populi liberationem et reditum in Iudaeam, non fuisse in unum librum collecta nisi post mortem auctoris, et postquam Prophetarum libri iam ab Esdra in canonem digesti et distributi fuerant, vel saltem tunc demum Danielis librum Hierosolymam allatum fuisse: quo factum est, ut ad calcem aliorum librorum in ultima classe adiectus fuerit. Haec coniectura repudiari absolute non meretur, eamque cum laude refert et probat laudatus Glaire loc. cit., nec deesset indicium aliquod ad eam confirmandam in ipso Danielis libro, in quo vaticinia parum ordinate congesta sunt, et partes aliquae, ut vidimus, in textu hebraico desiderantur. Verum ex alia parte minime necessarium aut opportunum videtur ad hanc hypothesim confugere, ut ratio reddatur de loco, quem liber Danielis obtinet in Canone, cum id ex dictis possit aliunde satis commode explicari. Ad libros Paralipomenon quod attinet, hi sunt totius V. T. *epitome*, ut eos vocat Hieronymus: quare optime potuerunt ad calcem ceterorum librorum collocari.

§ IV. Quid operis praecise contulerit Esdras in condendo
Canone Sacrorum Librorum.

Quamvis omnes Iudaei et Christiani conveniant in eo, quod Canonis constitutionem Esdrae tamquam auctori saltem principali adscribant, ideoque canon iste Esdrinus appellari consueverit, aliqua

tamen differentia inter auctoresprehenditur in explicanda ratione, qua idem Esdras Canonem conficiendo adlaboravit. Nonnulli enim existimarunt Esdras sacros libros omnino deperditos ex integro restituisse. Idque adfirmant innixi testimonio libri quarti Esdrae, ubi legitur libros omnes Legis, et Prophetarum et Agiographorum partim in Hierosolymae excidio, partim vero in subsequuta captivitate periisse, post reditum vero de Babylonia, Esdras Dei iussu sine ullis codicibus, solo Numinis afflatu, universam scripturam per quadraginta dies iterum dictasse. Accedit singularis sententia Richardi Simonii (1), qui existimat Esdras munere suo prophetae et scribae functum, veteres Scripturarum libros in *compendium* redeigisse, et plura immutasse aut detraxisse, prout opportunum videbatur; quam sententiam tribuit antiquis nonnullis Patribus, praesertim Origeni, quemadmodum etiam Iudaico auctori libri *Cozri*. Verum communis doctorum et criticorum sententia gravissimis momentis innixa tenet, Esdras eiusque collaboratores hoc tantum praestitisse, ut scilicet libros sacros aliquantis per neglectos in captivitate Babylonica, et negligentius descriptos colligerent, a mendis librariorum expurgarent, et in unum volumen certo quodam ordine compingerent, nonnullis fortasse huc illuc adiectis explicationis causa, et praesertim novis libris, tum a se, tum ab aliis prophetis per id temporis conscriptis, in eandem collectionem relatis.

Aliae etiam quaestiones agitari solent circa mutationes accidentales, quae ab Esdra inductae fuerint in forma scribendi sacros libros. Multi enim dicunt, cum Iudaeis et antiquis Patribus passim, Esdras in sacris libris describendis immutasse characterum formam, scilicet antiquam hebraicam scripturam rudiores, quae adhuc in nummis hebraicis, et plus minus in scriptis Samaritanorum cernitur, immutasse in elegantiores scripturam Babylonicam, cui iam assueti erant Hebraei, quam nos nunc in omnibus libris hebraicis usitatam videmus, et hebraicam recentiores, vel scripturam *quadratam* appellamus. Alii vero ulterius progressi, contendunt Esdras etiam puncta vocalia et accentus, quibus nunc hebraicae voces ornantur, excogitasse, et sacris codicibus apposuisse. Ita Buxtorfius se-

(1) Rich. Simon *Histoire critique du V. T.* Lib. I Ch. 1. eademque repetit et defendere conatur in suis *Lettres*.

nior, alique veteres protestantes philologi, qui hoc pro aris et focis defendere solebant. De hisce omnibus breviter duabus propositis thesibus agemus. Quarum prima erit de librorum restauratione, altera de immutatione hebraicae Scripturae, eiusque punctatione.

THESIS LI.

Esdras sacros libros in captivitate Babylonica dispersos et negligentius habitos collegit, a mendis repurgavit, et in unum Canonem digessit, additis quoque novis tum a se, tum ab aliis prophetis exaratis scriptis, fortasse etiam levioribus nonnullis additionibus declarationis causa in antiquam scripturam inductis; minime vero universam Scripturam ex integro restituisse, aut Legis ac Prophetarum libros in compendium redegissee dicendus est.

Tota theseos demonstratio ad partem negativam revocatur. Quod enim ad partem positivam pertinet, scilicet Esdram libros collegisse, expurgasse etc. haec ex dictis consequitur, et iterum ex exclusione aliarum opinionum confirmatur. Quod in thesi diximus de plurium librorum novorum additione, res est apertissima, siquidem in canone Iudaeorum reperiuntur libri duo Esdrae, quorum primus ab ipso Esdra, alter paulo post a Nehemia scriptus est; libri etiam Paralipomenon ex antiqua Iudaeorum traditione ab ipso Esdra cum Nehemia scripti sunt: Aggaeus quoque, Zacharias et Malachias post reditum ex captivitate suos libros ediderunt, qui pariter in Canone reperiuntur. Denique, adiecimus nonnullas fortasse etiam in antiquioribus libris additiones levioris momenti ab Esdra eiusque sociis inductas fuisse. Tales sunt quaedam nominum explicationes, breves nonnullae rerum declarationes, aliaque similia, quae praesertim in libris Moysi, Iosue, Iudicum, et Samuelis occurrunt, quaeque passim solent Esdrae librorum collectori adscribi, quemadmodum vidimus loquentes de Pentateuchi aliorumque librorum historicorum authentia. Haec igitur sunt quae Esdras eiusque socii praestiterunt. Caetera vero, quae in thesi enunciata sunt, omnino negamus ob sequentes rationes.

I. *Pars Prima* Esdras sacros libros ex integro non restituit.

Arg. 1° Sane ex integro restitui non potest, nisi quod ex integro periit, aut substantialiter corruptum est: atqui nullatenus admitti potest, Sacros Libros in Babylonica captivitate ex integro periisse, aut corruptos fuisse. Ergo post captivitatem non fuerunt ab Esdra ex integro restituti.

Quod autem Sacri Libri in captivitate Babylonica non fuerint ex integro deperditi aut corrupti, ostendi potest tum a priori, tum a posteriori.

1° Itaque probatur a priori ex rei impossibilitate.

Sane incredibile omnino est, ante Esdram sacros Libros omnino periisse. Quis enim sibi persuadere poterit, Ieremiam sacerdotem et prophetam, qui arcam Foederis, altare, vasa sacra in Chaldaeorum invasione servavit et eripuit, non maiori cura consuluisse sacris codicibus? Praesertim si attendatur, Ieremiam capta Hierosolyma anno undecimo Sedeciae regis, a Nabuchodonosor honorifice habitum fuisse, et libertate donatum, et templum nonnisi post mensem incensum fuisse (4 Reg. XXV). Quis etiam crediderit Ezechielem, Daniele aliosque sanctos viros, qui undecim annos ante Hierosolymae eversionem, una cum rege et magna Iudaeorum turba in Babyloniam asportati fuerant; sacros codices, in quibus diu noctuque meditari solebant, non secum attulisse, et illuc allatos non diligentissime custodisse, tamquam unicum in universali rerum omnium sacrarum eversione solatium? Quod etiam fecisse credendum est sacerdotes illos, et levitas, ac piorum Iudaeorum multitudinem, qui in secunda deportatione sub Ieconia rege in Chaldaeam migrarunt. Ergo sine dubio inter captivos Iudaeos, et praesertim apud sacerdotes, levitas ac prophetas in Babylonia detentos plura sacrorum librorum exemplaria existebant, antequam Esdras eosdem libros colligeret. Si vero de libris Moysi in specie sermo sit, eos etiam apud Hebraeos decem tribuum, seu Israelitas, qui diu ante Iudaeos in Assyriam deportati fuerant, extitisse credendum est, tum quia etiam apud captivos illos plures aderant sacerdotes pique homines Legis studiosissimi, tum quia aliunde constat Samaritanam gentem a captivis Israelitis accepisse Pentateuchum, quem semper venerati sunt, ut alias demonstravimus. Iamvero multi ex Israelitis se adiunxerunt Iudaeis in patriam revertentibus post Babylonicam

captivitatem, ideoque etiam ex hac parte Libri Legis tunc temporis Hierosolymae inveniri potuerunt.

2° Ex ipso facto probari potest scripturas ante Esdram non periisse: siquidem ex ipsa Scriptura apparet tempore captivitatis sacros libros Iudaeis notos fuisse, et ab iis perlectos. Sane in libro Danielis Cap. IX, 11 et 13 testimonium ex libris Moysi profertur (ex Lev. XXVI Deut. XXVII 14 et XXVIII) et quidem ita ut eosdem libros extitisse, et prae manibus Danielis fuisse aperte significetur, utitur enim consuetis formulis « maledictio et detestatio quae *scripta est* in libro Moysi... *sicut scriptum est* in Lege Moysi ». In eodem capite commemorantur alii libri et praesertim Ieremiae « Anno uno, inquit, regni eius (Darii) ego Daniel intellexi in *Libris* numerum annorum, de quo factus est sermo Domini ad Ieremiam prophetam, ut complerentur desolationis Ierusalem septuaginta anni » (Ex Ier. XXV. 11, XXIX. 10). Ergo pluribus annis ante Esdrae reditum in Iudaeam sacri libri Legis et Prophetarum apud Iudaeos captivos Babylone legebantur. In historia Tobiae, qui diu ante captivitatem Babylonicam deportatus fuerat, mentio fit de libro Amos prophetae: Tob. II, 6 enim de Tobia dicitur « memorans illum sermonem quem dixit Dominus per Amos Prophetam: dies festi vestri convertentur in lamentationem et luctum » (Ex Amos. VIII. 10). Antequam Esdras Hierosolymam veniret, libri Moysi apud Iudaeos reversos extitisse innuitur 1. Esdr. VI. 48. coll. VII. 9. seqq. cum narratur anno sexto Darii Hystaspis constitutos fuisse « Sacerdotes in ordinibus suis, et Levitas in vicibus suis super opera Dei in Ierusalem, *sicut scriptum est in libro Moysi* » (ex Num. III. 6, VIII. 9). Quapropter Esdras septimo anno Artaxersis Hierosolymam veniens, libros Moysi ibidem invenit. Sed et ipsum Esdram sacros codices secum detulisse non obscure indicat Scriptura, cum eum appellat *scribam velocem in Lege Moysi*, scribam *Legis Dei* doctissimum, ac de ipso affirmat « Esdras paravit cor suum, ut investigaret Legem Domini, et faceret, et doceret in Israel praeceptum et iudicium » 1 Esdr. VII. 6-12; quae quidem ab Esdra praestari non potuissent, nisi scriptos codices Legis secum habuisset. Hinc est quod 2 Esdr. VIII. legitur, Esdram rogatum a populo, libros Legis protulisse, et populo legisse « Et dixerunt Esdrae scribae, ut *afferret libros Legis Moysi*, quam praeceperat Dominus Israeli: at-

tulit ergo Esdras Sacerdos Legem: et legit in eo aperte in platea etc. » Ergo libros secum habebat, qui proinde non restituendi, sed solum legendi ac promulgandi fuerunt. Addi potest argumentum gravissimum quod desumitur ex 4 Reg. XXV et ex Ier. LII, quibus in locis accurate et minute describuntur ea omnia quae a Chaldaeis, capta Hierosolyma, incensa ac direpta fuerunt; de sacris vero codicibus ne verbum quidem occurrit, qui tamen primo loco fuissent nominandi, si in urbis direptione destructi fuissent. Ex hisce omnibus clarissime apparet, ante Esdram sacros codices ex integro non periisse, ideoque nullam fuisse necessitatem eos ex integro restituendi.

Arg. 2^m. Sententia adversariorum quocumque etiam extrinseco fundamento destituta est.

Sane in Iudaeorum traditione nullum occurrit huius opinionis vestigium, quinimo apud Iosephum Flavium Antiq. XI. Cap. I. contrarium aliquid legitur, scilicet Cyro Persarum regi, antequam de Iudaeis liberandis cogitaret, ostensum fuisse vaticinium Isaiae (Is. XLV. 1 et 13) in quo eius nomen descriptum erat, et amplissimum eius praedicebatur imperium. Et notandum est huiusmodi Hebraeorum silentium de sacris codicibus deperditis, et ab Esdra ex integro reparatis, eo magis faciendum esse, quo magis constat de Iudaeorum studio in extollendis Esdrae meritis. Ad Christianos quod attinet, opinio, de qua loquimur, vix ullos inter veteres habuit adsertores: siquidem Patres, qui pro hac sententia afferri solent, praeterquamquod pauci sunt, fere omnes alio sensu intelligi possunt, ut inferius videbimus.

Totum igitur fundamentum, cui fautores huius opinionis innituntur, revocatur ad testimonium libri IV Esdrae, et ad quasdam loquutiones SS. Patrum. Verum haec nullius ponderis esse facile demonstrari potest.

Testimonium libri IV. Esdrae reperitur in cap. XIV, ubi expresse dicitur, Esdram quadraginta dierum spatio sacros libros, incensos et penitus destructos, Deo inspirante, iterum dictasse. En ipsa auctoris verba a vers. 21 usque ad finem capituli: « Quoniam Lex tua incensa est, propter quod nemo scit quae a te facta sunt, vel quae incipient opera. Si enim inveni in te gratiam, immitte in me Spiritum Sanctum, et scribam omne quod factum est in

saeculo ab initio, quae erant in Lege tua scripta, ut possint homines invenire semitam, et qui voluerint vivere in novissimis vivant. Et respondit ad me et dixit: vadens congrega populum¹, et dices ad eos, ut non quaerant te diebus quadraginta. Tu autem praepara tibi buxos multos, et accipe tecum Saream, Dabriam, Salemiam, Echanum et Asiel quinque hos, qui parati sunt ad scribendum velociter. Et venias huc, et ego accendam in corde tuo lucernam intellectus, quae non extinguetur quoadusque finiantur quae incipies scribere. Et tunc perfectis quaedam palam facies, quaedam sapientibus absconse trades: in crastinum enim hac hora incipies scribere. Et profectus sum, et congregavi omnem populum..... et accepi quinque viros, sicut mandavit mihi, et profecti sumus in campum, et mansimus ibi. Et factus sum in crastinum, et ecce vox vocavit me dicens: Esdra aperi os tuum, et bibe quo te potavero. Et aperui os meum, et ecce calix plenus porrigebatur mihi. Hoc erat plenum sicut aqua. Color autem eius ut ignis similis. Et accepi et bibi: et in eo cum bibissem, cor meum cruciabatur intellectu, et in pectus meum incresebat sapientia. Nam spiritus meus conservabatur memoria. Et apertum est os meum, et non est clausum amplius. Altissimus dedit intellectum quinque viris, et scripserunt quae dicebantur excessiones noctis, quas non sciebant. Nocte autem manducabant panem, ego autem per diem loquebar, et per noctem non tacebam. Scripti sunt autem per quadraginta dies libri ducentiquatuor. Et factum est cum complevisset quadraginta dies, loquutus est Altissimus dicens: priora quae scripsisti in palam pone, et legant digni et indigni: novissimos autem septuaginta conservabis, ut tradas eos sapientibus de populo tuo. In his enim est vena intellectus, et sapientiae fons, et scientiae flumen. Et feci sic ». Haec est historia, cui potissimum innititur sententia, quam hic refellimus. Verum duo sunt, quae huic testimonio opponi possunt: 1° scilicet, etiamsi veritas huius historiae admitteretur, non ideo confecta res esset: non enim videtur testimonium citatum de nostris libris canonicis intelligi posse. Sane ibi dicitur Esdras dictasse 204 libros, et etiam sublatis 70, qui dicuntur ab oculis vulgi subtracti fuisse, remanerent 134. Iamvero libri Canonici ab Hebraeis recepti non sunt nisi 39, et etiamsi addantur deuterocanonici ab Ecclesia probati, non superant nume-

rum 45. Praeterea libri isti ab Esdra dictati, tamquam mystici et enigmatici exhibentur illis verbis; *excessiones noctis quas non sciebant*. Quare de aliis libris videtur esse sermo. Verum 2° tota haec historia inter fabulas amandanda est; notum est enim, hunc librum quartum Esdrae suppositum esse et fabulosum: plures enim continet Iudaeorum fabulas, cabbalistarum nugas, et somniorum deliramenta, ad quae certe referenda sunt, quae in citato testimonio narrantur, ut ex ipsa eorum lectione satis innotescit. Auctor libri videtur fuisse quidam Iudaeo-Christianus cabbalista, qui post Christi aetatem scripserit. Sane ad iactatam cabbalae divinam originem referenda videntur, quae in fine testimonii leguntur de 70 libris, qui solis sapientibus absconse traditi sunt: rursum de Christo Domino nimis clara in hoc libro occurrunt testimonia, ex. gr. cap. II, v. 46, et cap. VII. praesertim v. 28 seqq. (1) Quare omnibus perpensis, nihil prorsus concludi potest ex citato testimonio.

Quod pertinet autem ad auctoritatem SS. Patrum, adversarii plura afferunt testimonia, in quibus Patres videntur eorum sententiam tueri. Imprimis afferunt testimonium Irenaei superius a nobis adductum, prout legitur apud Eusebium Hist. Eccl. Lib. V. Cap. 8, ubi iuxta Valesii versionem Irenaeus affirmat Esdram a Deo impulsus fuisse « ut omnes veterum Prophetarum libros *de novo componeret* ». Addunt Clementem Alex. in 1. Strom. dicentem « In captivitate Regis Nabuchodonosor, cum interiissent Scripturae, tempore Artaxersis Esdras Sacerdos prophetavit *omnes veteres scripturas renovans* », itemque Theodoretum adfirmantem (Praef. in Ps.) « Esdram sacrorum voluminum *memoriam renovasse* » nec non Hieronymum lib. I adv. Helvidium appellentem Esdram « *instauratorem Pentateuchi*. » Verum prae caeteris urgent testimonium S. Basilii in epistola ad Chilonem, ubi de terra sancta loquens, haec habet « Hic sita est campestris planities, in quam seorsim a coeteris cum se Esdras submovisset, libros Scripturae divinitus inspiratae *omnes ex Dei mandato ad communem omnium usum eructavit et exprompsit* ». Cui concinit Leontius in libro De Sectis Act. 2°.

Responsio tamen ad haec testimonia facilis est. Vel enim Patres non dicunt quod adversarii volunt, ut de plerisque dicen-

(1) De hoc libro plura inferius dicemus in Cap. IV. ubi de apocryphis V. T.

dum est, vel si qui pauci illud adfirmant, relinquendi sunt, utpote qui a praefato testimonio apocrypho libri IV Esdrae decepti fuerint. Sane, quod pertinet ad Irenaeum, quamvis in versione Vallesii apud Eusebium dicat Esdram *denuo composuisse* sacros libros, possunt tamen graeca verba textus aliter reddi, quemadmodum ex ipsis libris Irenaei superius recitavimus, ut scilicet dicat Esdram *rememorasse*, vel melius *reordinasse* Prophetarum scripta: graecus enim textus habet: *τους των προγεγονοτων προφητων παντας αναταξασθαι λογους*, quo scilicet nihil aliud significare vult, nisi quod et nos defendimus, scilicet Esdram a Deo inspiratum collegisse, et in ordinem redegissee sacros libros in captivitate dispersos. Eodem sensu intelligendus est Clemens Alex. cum ait Scripturas *interiisse* et ab Esdra *renovatas* fuisse: id scilicet tantum contendit, Scripturas tempore captivitatis a pristina puritate excidisse, aut neglectas fuisse, et maxima ex parte dissipatas et corruptas, exceptis tamen paucis exemplaribus apud Prophetas et Sacerdotes custoditis, quod paulo ante satis clare expressit Clemens, cum Esdrae tribuit inspiratorum eloquiorum recensionem et renovationem, ut supra vidimus. Theodoretus tantum abest quominus adversariorum sententiam confirmet, cum dicit Esdram sacrorum voluminum *memoriam renovasse*, ut potius contrarium adfirmet in eadem Praef. in psalmos, dicens Esdram sacros libros descripsisse Iudaeorum incuria, aut Babyloniorum impietate depravatos; quod profecto de maiori exemplarium numero, non vero de omnibus et singulis intelligendum est, nisi forte ea verba accipiantur de levioribus exemplarium corruptionibus ac mendis. Eodem sensu explicandus est Hieronymus, vocans Esdram *instauratorem Pentateuchi*. Testimonium S. Basilii graviolem difficultatem praesefert, imo, ut verum fateamur, nimis aperte sententiam adversariorum continet: verum unicuique patet S. Basilium, ea quae adfirmat, deprompsisse ex citato testimonio libri IV Esdrae; hoc enim evidenter apparet ex ipsis verbis, quibus utitur et circumstantiis quas commemorat de Esdrae recessu in campestem planitiem, de singulari modo quo Esdras omnes scripturas *eructavit*, et quidem ad *communem usum* omnium, quo manifeste alludit ad distinctionem illam inter communes et secretos libros, quae in testimonio occurrit. Cum igitur S. Doctor ex illo testimonio factum illud allegaverit, cumque ipsum

testimonium nullius ponderis sit, etiam eius auctoritas non est attendenda. Eadem prorsus dicenda sunt de citato testimonio Leontii et de aliis quibusdam antiquis Patribus, apud quos valuit aliquando auctoritas Libri IV Esdrae. Reliqui tamen non modo ex superius laudatis, ut Chrysostomus, auctor Synopseos, Hilarius etc., sed etiam ex aliis graecis ac latinis Patribus nostrae sententiae favent, quae sententia ab omnibus recentioribus theologis et biblicis scriptoribus sine ulla contradictione defenditur.

Et haec satis sint de prima theses parte (1).

II. *Pars secunda.* Esdras libros antiquiores S. Scripturae in compendium non redegit.

Haec singularis opinio Richardi Simonii pluribus argumentis refutari potest.

Et 1° quidem haec opinio nullo prorsus fundamento innititur. Ea enim quae adducit ad suae sententiae confirmationem, ut ex gr. testimonia Origenis Epist. ad Africanum, Theodreti quaest. XIV in Iosue, Gregorii magni praef. in librum Iob etc. eatenus tantum valerent, quatenus verum esset, quod auctor ut certum supponit, publicos scribas seu notarios et annalium scriptores apud Hebraeos prophetas fuisse, et inspiratos sacrorum librorum scriptores. Verum tantum abest quominus hoc certum sit, ut potius falsum demonstrari possit. Sufficeret ad hoc ostendendum testimonium librorum Regum et Paralipomenon ab Simonio allegatum, quod contra ipsum facile retorqueri potest: in his enim libris apprime distinguuntur libri sacri et inspirati a commentariis publicis vel annalibus, qui *verba dierum Regum Iuda et Israel* dicebantur, quique citantur quidem aliquando in hisce libris, nunquam tamen habiti sunt ut sacri et canonici, ideoque sensim sine sensu in oblivionem traditi fuerunt, et perire permissi. Quapropter tota auctoris demonstratio in paralogismo fundatur.

2° Contraria est haec opinio Scripturae N. T. et perpetuae traditioni Iudaeorum et Christianorum. Siquidem Christus et Apo-

(1) Conferri possunt pro hac quaestione et pro communi sententia: Belarminus de Verbo Dei Lib. 2. Cap. V. Dupinius Dissert. praelim. Lib. I Cap. 4; Natalis Alexander Hist. Ecclesiast. V. T. Tom. 2. ad VI mundi aetatem Dissert. IV. et praesertim pro sententia Sanctorum Patrum *Bible de Vence* 2me Dissert. sur Esdras praefixa eiusdem Esdrae libris.

stoli singulos libros V. T. suis auctoribus tribuunt. Pentateuchum Moysi, psalterium Davidi, Isaiae, Ieremiae aliisque prophetis eorum vaticinia, Proverbia Salomoni, et ita de reliquis, et quidem non solum libros generatim sumptos, sed etiam singulas eorum partes et singula verba quae citant, illis tamquam auctoribus attribuunt. Iamvero haec vix conciliari possunt cum sententia de qua loquimur: si enim sacri libri per Esdram in epitomem redacti fuerunt, pluribus resecatis, immutatis aut additis, (1) certum non esset, saltem singulas partes et singula testimonia uniuscuiusque libri ad originalem eius auctorem pertinere; eo vel magis quod iuxta Simonium, etiam alii scribae ante Esdram simili libertate usi fuissent.

3° Denique interna librorum sacrorum indoles praefatam opinionem excludit. Imprimis enim libri veteris Testamenti Esdra antiquiores puriori hebraica lingua, et quidem non parum diversa pro variis libris, exarati sunt. Iamvero si Esdras compendium eorumdem scripsisset, videtur potius Chaldaicam linguam Iudaeis tunc melius notam adhibiturus fuisse; aut certe vestigia aliqua chaldaizantis styli, quo ipsius Esdrae liber exaratus est, alicubi reliquisset. Praeterea antiquiores libri V. T. nullam epitomes seu compendii speciem praeseferunt: nam in pluribus partibus redundantes apparent, in aliis repetitiones occurrunt, tum in diversis, tum in eodem libro, ordo etiam rerum non semper attenditur: porro haec omnia in compendiis librorum vitari debent, et semper vitantur cum a viris doctis, qualis certe fuit Esdras, compendia fiunt (2).

Concludamus igitur, Esdram neque ex integro restituisse canonicos libros, neque eos in compendium redactos iterum scripsisse, sed tantum dispersos collegisse, ordinasse, et a mendis expurgatos in unam authenticam collectionem seu canonem conflasse.

Reliquum est, ut breviter dicamus de characteribus hebraicis, et de punctis vocalibus: de quibus sit altera Thesis.

(1) Sunt ipsius auctoris verba loci citi: ubi ait Esdram collegisse antiquiora scripta « *en y ajoutant, y diminuant et changeant ce qu'il croyait necessaire* » unde concludit paulo post « *Comme donc ces livres ne sont que des abregés des memoires beaucoup plus étendus, on ne peut pas établir sur l'Ecriture une chronologie exacte et certaine etc.* »

(2) Adversus Simonii opinionem disputant Dupinius *Dissert. praelim.* Lib. I. C. II. §. 4, et Carpzovius in *Critica sacra* Part. 1. C. 1. §. 5, et in *Introd. ad libros V. T.* Part. III. C. 3.

THESIS LII.

Probabilius est Esdram in Sacris Libris describendis antiquiores hebraicos characteres cum recentioribus quadratis, quibus adhuc Iudaei utuntur, commutasse: puncta vero vocalia et accentus eum excogitasse et sacro textui apposuisse, nullatenus defendi potest.

Duae sunt theseos partes distincte probandae.

I. Pars prima de characterum mutatione in S. Textu.

S. Hieronymus in Praef. ad libros Regum quae dicitur *Prologus Galeatus*, absolute affirmat, Esdram hodiernos hebraicos characteres in s. textum induxisse. Postquam enim animadvertisset apud Hebraeos, Syros et Chaldaeos duas et viginti esse literas alphabeti subdit « Samaritani etiam Pentateucum Moysi totidem literis scriptitant, figuris tantum et apicibus discrepantes: certumque est Esdram scribam, legisque doctorem, post captam Hierosolymam, et instaurationem templi sub Zorobabel, alias literas reperisse, quibus nunc utimur, cum ad illud usque tempus iidem Samaritanorum et Hebraeorum characteres fuerint » Eadem habet Eusebius in Chronico ad a. 4740 scribens « Fuit Esdras legis divinae eruditissimus et clarus omnium Iudaeorum magister, qui de captivitate regressi fuerant in Iudaeam, affirmaturque Divinas Scripturas memoriter condidisse, et, ut Samaritanis non miscerentur, literas Iudaicas commutasse ». Unde hauserint hanc notitiam Eusebius, et Hieronymus non dicunt: praesumendum tamen est, id ex Iudaeorum sui temporis testimonio accepisse, quamvis recentiores Iudaici scriptores plerique contradicant, ut postea dicemus.

Itaque recentiores critici in diversas abeunt sententias. *Prima sententia* affirmat cum Hieronymo, Esdram antiquos characteres Hebraicos commutasse cum Babilonicis literis, quas nunc Hebraicas appellamus, quia Hebraeis veluti propriae manserunt et adhuc manent, quasque ipsi Hebraei et cum illis recentiores philologi appellant *scripturam quadratam* כְּתָב מְרֻבָּע ob formam dominantem. Affirmant enim, Hebraeos in diuturna illa captivitate assuevisse tum linguae, tum scripturae Babiloniorum, quae cum insuper elegantior et commodior esset, suasit Esdrae, ut in nova Sacrorum Codicum

descriptione eam unice adhiberet, relicta rudiori scriptura, quae apud Samaritanos plus minus immutata permansit (1). Hanc sententiam tuentur Genebrardus (in *Chronographia* ad a. 3640), Lud. Capellus (in *Arcano punctationis revelato* c. 4), Bellarminus, Io. Morinus, Serarius, Grotius, Bochartus, Bern. Lamy, Waltonus, Erpenius, Casaubonus, Scaligerus et plerique alii optimae notae critici, ita ut haec sententia communis dici possit.

Secunda sententia negat hodiernos characteres Hebraicos ab Esdra inductos fuisse, sed eos antiquiores et originarios Hebraeorum characteres esse putat, ita ut Hebraei tum ante tum post captivitatem, duplicem scripturam habuerint, alteram rudiozem cum Phoenicibus et Samaritanis communem, alteram elegantiozem sibi propriam, quae est hodierna Hebraica scriptura. Observant tamen alteram hanc scribendi rationem ante captivitatem minus notam fuisse vulgo Hebraeorum, et a Sacerdotibus et scribis usitatam, post captivitatem vero communem et vulgarem factam esse, priori scriptura relicta, quae in solis nummis cudendis deinceps adhibita est — Hanc sententiam defendunt passim recentiores Iudaei, qui hodiernos characteres ab ipso Moyse et Prophetis adhibitos fuisse credunt, et innumeris mysteriis plenos esse. His assentiuntur plures Christiani scriptores, ut Baronius (Annal. to. II. ad a. 480. §. 43), Reuchlinus, Picus Mirandulanus, et imprimis antiquiores nonnulli critici protestantes, ut Buxtorfius (Dissert. de lit. hebr.) Leusden (in Philologo Hebr. et Hebraeo mixto), Postellus, aliique.

Tertia sententia addi potest plurium recentissimorum philo-

(1) Dicimus *plus minus immutata*; siquidem Samaritanorum codices non parum inter se differunt pro varia aetate qua scripti sunt, et etiam antiquiores Samaritanorum characteres paulisper diversi sunt ab antiquis Hebraicis literis, quae supersunt in nummis Hebraicis identidem effossis in Palaestina. Utrumque alphabetum Samaritanum et Hebraicum antiquum evidenter derivatum est ex vetustissimo alphabeto Phoenicio cum levioribus quibusdam immutationibus, ita ut Hebraicum numismaticum sit veluti medium inter Phoenicium, et Samaritanum. V. tabulas comparatas horum characterum apud Montfauconium Palaeographia Graeca Lib. II. c. 1. et in Grammaticis Hebraicis Iahnii, et Gesenii. Sed fortasse antiquissima illa aetate, ex qua nulli supersunt scripti codices, nulla erat differentia inter Hebraeorum et Samaritanorum characteres, ut Hieronymus et Eusebius inuunt, et posteriori tantum epocha ab invicem divergere coeperunt.

logorum, qui in oppositum extremum incurrentes, contendunt hodiernos characteres esse originis omnino recentis, et diu post Esdram a Iudaeis receptos fuisse.

Laudati auctores multis argumentis inter se pugnant, quibus sedulo perpensis, nobis videtur primam sententiam probabilioribus rationibus innixam esse, ideoque ceteris praeferendam. En argumenta.

I. Certum est antiquitus Hebraeos alios characteres habuisse ab hodiernis valde diversos, deinceps vero eos amplius non adhibuisse, et hodiernos, seu quadratos, unice adhibere coepisse in sacris codicibus exarandis. Constat id 1° veluti a priori ex historia Hebraeorum: ut enim alias innuimus, Hebraicae gentis origines suadent eos scribendi artem a Phoenicibus suscepisse: Abrahami enim familia in terra Chanaan enata, et educata est, indeque initia hebraicae gentis repetenda sunt; Chananaei autem Phoenicibus propinqui erant, imo unam eandemque gentem constituisse videntur. Iamvero recentior Hebraica scriptura a Phoenicia toto coelo differt; quare aliam habuisse dicendi sunt Hebraei, vel identicam cum Phoenicia, vel saltem ab ea derivatam, qualis certe est vetusta Hebraica scriptura, quae in nummis Hebraeis superest.

2°. Idem suadet scriptura Samaritanorum, quae eadem est, vel valde affinis numismaticae Hebraeorum scripturae. Porro haec Samaritanorum scribendi ratio antiquissima est, et diu ante captivitatem apud eos viguit; neque enim ullum in historia vel traditione illius gentis occurrit vestigium de mutata ab eis scribendi forma, nec ulla eis occasio fuit hanc mutationem efficiendi, sicut Hebraeis postea fuisse contendimus. Hisce positis, pronum est concludere etiam apud Iudaeos ante captivitatem Babilonicam eandem vel similem scripturam in usu fuisse. Siquidem Samaritanorum gens ex Israelitarum reliquiis, et Assyriis colonis conflata est (A. C. circ. 700), iique in lege et cultu veri Dei a sacerdote Israelita ad eos misso ex captivitate Assyriaca edocti fuerant (4 Reg. XVII) a quo etiam Pentateucum susceperunt, qui, ut notum est, literis ab Hebraicis diversis exaratus est. Hinc consequi videtur, etiam Israelitas tunc temporis seu decem tribus a Iuda separatas iisdem literis usos fuisse, proindeque etiam Iudaeos, qui si non unum regnum, tamen unam cum illis gentem constituebant. (V. Vol. I. sect. II. C. II. art. III. pag. 472 seqq.)

3° Referunt antiqui et fide digni scriptores, quasdam literas apud antiquos Hebraeos diversam omnino figuram habuisse ab ea quam hodie gerunt. Ita ex. gr. Origenes, in fragmento vulgato a Montfaucon in sua *Palaeographia Graeca* Lib. II. pag. 119, refert in sacris codicibus Hebraicis sui temporis, nomen Dei tetragrammaton diversis a reliquo textu characteribus scriptum fuisse tamquam vetustae scripturae reliquias, quo declarato statim subdit « *Ferunt enim Esdram, veteri scribendi more abrogato, novum post captivitatem substituisse* »

Item plures antiqui Patres testantur, literam *Thau* in antiquiore Hebraeorum scriptura, formam crucis praesetulisse, et ita explicant visionem illam Ezechielis (Ezech. IX, 4-6) ubi *viro lineis vestito* praecipitur, ut *signet Thau super frontes* iustorum, quo signo liberati sunt ab universali excidio. Animadvertunt scilicet signum illud salutare adumbrasse crucem Christi, per quam salvati sumus, cuius figuram imitabatur. Ita Origenes in h. l. adducens testimonium cuiusdam docti Iudaei ad fidem conversi; item Hieronymus comment, in hunc loc. scribens « Antiquis Hebraeorum literis, quibus usque hodie utuntur Samaritani, extrema *Thau* litera Crucis habet similitudinem, quae in Christianorum frontibus pingitur, et frequenti manus inscriptione signatur » Iamvero in hodierno alphabeto Hebraico, litera *Thau* nullam cum cruce similitudinem habet; contra vero in alphabeto Samaritano antiquo, et Phoenicio haec figura literae *Thau* reipsa apparet (1).

Ergo antiqua Hebraeorum scriptura ab hodierna diversa erat.

4° Idem probatur ex pluribus nummis identidem effossis in Palaestina et Ierosolymae, in quibus vetus scriptura Hebraica apparet. Horum figuras exhibet inter ceteros Calmet in suo diction. Biblico.

Plerique habent in parte adversa vasculum (forte manna) cum inscriptione caractere samaritano *Scekel Israel* (Siclus Israel),

(1) In hodierna Scriptura Samaritana figura Crucis in *Thau* non satis discernitur; sed hoc non probat olim illam figuram non habuisse, cum in monumentis phoeniciis, et in antiqua Scriptura nummorum Hebraicorum figura illa clarissima sit. Hoc si animadvertisset Scaligerus non accusasset falsitatis Hieronymum, ut temere facit in Chronic. Euseb. ad a. 1657 *Digressio de liter. orig.* (Vide antiquum alphabetum Samarit. apud Montfaucon *Palaeographia Graeca* L. II. c. 1.)

in parte autem aversa virga Aaronis cum inscriptione, eodem characteris genere, *Ieruschialaim hakkadosciah* (Ierusalem sancta). De antiquitate horum nummorum, diversae sunt eruditorum sententiae; multi eos referunt ad epocham regum, quod si verum esset, argumentum esset directum pro thesi, scilicet probaret quod ante captivitatem scriptura Samaritana vel Phoenicia erat in usu apud Hebraeos. Verum plerique recentiores critici opinantur, laudatos nummos pertinere ad tempora Asmonaeorum seu Machabaeorum a quibus cusi fuerint post restauratum regnum Iuda. Etiam si hoc admitteretur, argumentum sua vi non careret pro re nostra, scilicet ad demonstrandum characteres illos ante tempora captivitatis in usu fuisse apud Hebraeos; siquidem incredibile omnino est, Iudaeos post captivitatem scripturam suscepisse a Samaritanis, a quibus maxime abhorrebant: sed omnino credendum est, eam uti propriam habuisse ante captivitatem, imo etiam ante schisma Israeliticum ob eamdem rationem.

Ex his concludere licet Hebraeos olim scripturam ab hodierna omnino diversam habuisse, postea vero ea reiecta, nonnisi hodiernam quadratam adhibere coepisse; certum est enim, usque ab remotissima aetate, antiquam illam scripturam in desuetudinem abiisse, ita ut a Iudaeis vix aut ne vix quidem legi posset, ut ex laudatis Origenis et Hieronymi testimoniis, et ex auctoritate Thalmudis inferius citanda clarissime patet.

II. Hisce positis quaerendum est, quando nam hodierna scriptura veteri substituta est, et an illa ex Chaldaea derivata fuerit et sacro Codici describendo ab Esdra usurpata. Habemus hic varias eruditorum opiniones. Alii enim volunt scripturam hodiernam aequae antiquam esse ac samaritanam apud Hebraeos, et ante captivitatem pro sacris usibus inservisse, post captivitatem vero ad omnes usus adhiberi coepisse, samaritana relictā. Alii contendunt usum antiquae scripturae diu post Esdram mansisse, et nonnisi post epocham Machabaeorum, a quibus eadem scriptura in nummis cudendis adhibebatur, locum cessisse scripturae hodiernae ex priori illa derivatae. Alii denique communi sententia tenent, ante tempora captivitatis Babilonicae, Iudaeos hodiernam scripturam penitus ignorasse, eamque in Babilonia didicisse, unde illam in Palaestinam revertentes secum tulerunt, atque Esdram novae consuetudini sese

accommodasse, et novis hisce characteribus sacrum textum descripsisse, veteri scribendi ratione praetermissa, quae tamen in publicis monumentis, ut e. g. in nummis cudendis, usque ad aetatem Machabaeorum adhiberi continuavit; quemadmodum ex. gr. apud Syros vetusta scriptura quam vocant *Estranghelo*, licet in desuetudinem abierit, adhuc tamen ornamenti causa usurpatur in titulis librorum, inscriptionibus codicum etc. Hanc postremam sententiam caeteris praeferendam esse contendimus.

Et imprimis contendimus aetate Esdrae, et per ipsum Esdram non vero serius post Machabaeos, mutationem illam factam esse. Sane pro hac sententia nullum argumentum, sed solum leves coniecturae afferri possunt: quod enim in nummis hebraicis antiqua scriptura observetur, non probat eam tunc temporis in usu populi mansisse, aut eadem scriptura sacros codices descriptos fuisse. Contra vero pro Esdrae aetate positiva adsunt argumenta. Et sane negari non potest, pro hac epocha extare antiquam et certam Iudaeorum traditionem, cui in re domestica, mere historica, et admodum verosimili non est cur fidem detrectemus. Testantur de hac traditione laudati Origenes, Eusebius, et Hieronymus, qui certe a Iudaeis id acceperunt; notandum est imprimis testimonium S. Hieronymi quem scimus a doctissimis Iudaeorum magistris Hebraicas literas didicisse (V. Hieronymi Praefationem in Iob. Epist. 65 ad Pammach. et al.) a quibus etiam hanc traditionem didicisse credendum est, praesertim cum in *Prologo galeato* hoc uti certum tradat (V. l. c. sup.). Accedit testimonium Ven. Bedae a Lud. Capello allegatum, ubi sanctus ille et doctissimus scriptor affirmat « apud Hebraeos nullam esse hac de re dubitationem, Esdram leviores literas sub nominibus earum, quas eatenus habuerunt, excogitasse, priores Samaritanis reliquisse. » Idipsum testantur etiam praecipui Iudaeorum scriptores, quorum opera supersunt. Sane in Talmude Babilonico Tract. *Sanhedrin* sect. 2 affirmatur Legem, idest libros Moysi, Israeli datam esse in principio quidem *scriptura Hebraica* בְּכֶתֶב עֵבְרִי deinde vero in diebus Esdrae *scriptura Asiriaca* בְּכֶתֶב אֲשׁוּרִי Idem affirmatur in Talmude Hierosolimitano Tract. *Meghilla*. sect. 4. Consentiunt plures ex posterioribus Rabbinis, ut Rabbi Moses ben Nachman, et R. Ioseph Albo. Nec deest coniectura ad hoc confirmandum desumpta ex Iudaeorum venera-

tione erga sacros libros, quae eo usque progressa est, ut nullas vel minimas mutationes in sacrum textum admittere unquam voluerint. Quare nonnisi Esdras, qui a Iudaeis ut Legis restaurator habitus est, potuisset veterem sacri textus scripturam immutare; si autem ille non fecisset, nemo deinceps id ausus fuisset. Concludendum itaque est, per Esdram characteres hebraicos hodiernos in sacros codices inductos esse.

Quod autem hi characteres ex Babilonia derivati sint suadetur sequentibus rationibus. Imprimis etiam si haec ut mera hypothesis spectetur, multo tamen verosimilior videri deberet hypothesi adversariorum. Hi enim, ut vidimus, contendunt scripturam hodiernam Hebraeis propriam usque ab initio fuisse non minus ac Samaritanam, et post captivitatem non de novo inductam fuisse, sed tantum universalem factam esse, altera scriptura exclusa. Verum haec hypothesis 1° gratuita prorsus est: nullum enim argumentum vel testimonium afferre possunt, quo probetur nostros characteres ante captivitatem notos Iudaeis fuisse. Nonnulli ex auctoribus contrariae sententiae in medium afferunt quosdam nummos hebraicos cum characteribus hodiernis, quos nummos dicunt ad prima tempora regni Hebraeorum ascendere; habent enim in parte adversa effigiem regis iuvenis, quem dicunt esse Salomonem, et in aversa effigiem templi quod dicunt esse templum a Salomone aedificatum; unde concludunt tempore aedificationis primi templi nostros characteres Iudaeis proprios fuisse. Sed perperam omnino: nunc enim omnes fatentur praedictos nummos non esse Salomonis; sed vel adulterinos omnino, praesertim quia Iudaei non possent aut certe non solerent hominum effigies repraesentare, aut saltem referendos esse ad ultima tempora Iudaeorum, fortasse ad regnum Herodis Magni, ut probabilius coniectantur Villalpandus, et Capellus; tunc autem effigies illa non esset Salomonis, sed Marci Antonii, cuius ope Herodes regnum adeptus fuerat (Tacitus Histor. V. 9) et templum illud non esset templum primum, seu Salomonicum, sed templum secundum ab ipso Herode restauratum et ornatum. Nihil igitur exinde concludi potest pro hac hypothesi. Sed insuper 2° inverosimile omnino videtur, Hebraeos duas eodem tempore habuisse scripturas aequae proprias, et tamen valde inter se diversas: cuius rei exemplum deest etiam apud alias gen-

tes (1). Hypothesis igitur adversariorum gratuita et inverosimilis est. Contra vero hypothesis quam defendimus de origine Babilonica hodiernae scripturae hebraicae 1° verosimilis omnino apparet et adiunctis historiae Iudaeorum respondens. Siquidem Iudaei in tam longa commoratione inter Chaldaeos, necessarie debuerunt quemadmodum eorum linguae, ita etiam eorum scribendi rationi assuescere, quam ab Hebraica diversam fuisse certum est, et in ipsis Sacris libris innuitur (e. g. I. Esdrae VII. 7, Dan. I. 4) Quemadmodum igitur post reditum ex captivitate lingua Chaldaica plus minus familiaris Iudaeis evasit, ita credibile est, etiam characteres Chaldaicos, qui insuper commodiores et elegantiores erant, vetustis Hebraeorum literis apud eosdem usu receptos fuisse. 2° Accedit quaedam nomina literarum hodierni alphabeti Hebraici chaldaica esse; ita ex. gr. vigesima litera non appellatur *rosc*, sed *resc* (caput), quod Chaldaicam ipsarum literarum originem ostendere videtur, nisi forte hae appellationes recentius invectae fuerint a Rabbinis chaldaizantibus. 3° Denique haec opinio positivum habet in traditione fundamentum. Hodiernas enim literas ex Babilonia derivatas fuisse, expresse tradunt Talmudistae loc. cit. distinguentes scripturam Hebraicam עֵבְרִי, quam initio in sacro codice adhibitam fuisse affirmant, et scripturam Assyriacam אֲשֻׁרִי ab Esdra invectam. Verum quidem est, Rabbi Iudam Hakkadosc vocem illam *Asciuri* aliter interpretari, ita ut non significet *Assyriacam*, sed *beatam* vel *beatificantem* (ex rad. אָשַׁר); verum ei contradicunt ibidem R. Iose, et R. Levi aliique Iudaeorum magistri passim, et manifestum aliunde est, praedictam explicationem a longe petitam esse, et contextui Thalmudis parum conformem (2). Adde alia te-

(1) Verum quidem est apud Syros triplicem Scripturam praecipue inveniri, sed praeterquamquod hae ad diversas aetates et ad diversas Syrorum provincias referendae sunt evidens est, eas fuisse per leves immutationes alteram ab altera derivatas, nempe Nestorianam ex Estranghelo, et Maroniticam seu Syriacam vulgarem ex Nestoriana. Idem dicendum de triplici Aegyptiaca Scriptura, ut alias observavimus. Verum hodierna Hebraica scriptura ab antiqua multo magis differt, et plures literae ad eam referri nullo modo possunt, ut ex. gr *Jod*, *Mem*, *Samech*, *Thau* et aliae.

(2) En utrumque Talmudis locum. In tract. *Sanhedrin* sect. 2 « In principio data est lex Israeli Scriptura hebraea בְּכַתֵּב עֵבְרִי et lingua

stimonia superius adducta ex Rabbiniis, et ex antiquis Ecclesiasticis scriptoribus, quae ad praesentem quaestionem aequè pertinent; qui enim tradunt scripturam sacri textus per Esdram immutatam fuisse, iidem plerumque admittunt novos characteres ex Babilonia derivatos fuisse. Ven. Beda affirmat Esdram *novas literas excogitasse* (loc. sup. cit.), verum haec assertio vel est lato sensu intelligenda de literis Babilonicis sacro textui primo applicatis, vel secus est relinquenda, utpote inverosimilis, et nullo prorsus argumento vel testimonio antiquorum innixa. Rabbinos recentiores passim nobis adversari fatemur: verum eorum auctoritas in hoc attendenda non est, cum contradicat antiquorum testimonio, et aliunde constet eorum nimiam venerationem erga hodiernam scripturam ex cabbalisticis superstitionibus originem ducere.

Et haec satis sint de prima theseos parte.

§. 2. Pars secunda de punctorum vocalium appositione.

Notum est literas alphabeti Hebraici, quemadmodum et Syriaci et Arabici et Samaritani omnes consonantes esse, vocales autem exprimi solere per exiguas lineolas vel puncta, quae supra vel infra literas adiiiciuntur ad sonos vocalium designandos. Quaeri igitur solet, quaenam sit horum punctorum vocalium origo, et utrum ab Esdra eorum inventio repetenda sit.

Diversae occurrunt de hac re eruditorum sententiae.

Prima sententia est quorundam Rabbiorum praesertim recentiorum, qui contendunt ab ipso Moyse puncta vocalia sacro Codici adiecta fuisse. Altera sententia, quam Iudaei passim defendunt, a Moyse simul et ab Esdra punctationem repetit; putant enim

sancta: postea data est illis in diebus Esdrae **בכתב אשורי** (scriptura *asciuri*) et lingua Aramaea; postea elegerunt Israelitae scripturam *asciuri* et linguam sanctam, et reliquerunt idiotis scripturam Hebraicam et linguam Chaldaicam. Qui sunt illi idiotae? Respondet R. Chasda: Cuthaei (idest Samaritani). » In Tract. *Meghilla* legitur: « *Asciuri* est ei scriptura sed non est ei lingua: hebraica est ei lingua, sed non ei scriptura: elegerunt illi scripturam *asciuri* et linguam *Ibri* (hebraicam). Quare autem vocatur *Asciuri*? quia character eius **בכתני מאושר** *excellens et ornatus*. Respondit R. Levi: quia *ascendit* per manum eorum *de Assyria*. »

Moysem vocalia signa non quidem scripsisse, sed oretenus senioribus tradidisse, per quorum traditionem usque ad Esdram conservata fuerunt, ipsum autem Esdram post captivitatem ea in lucem protulisse, et in sacris libris descripsisse. Tertia sententia tenet, vocalia signa ab ipso Esdra et Synagoga magna excogitata fuisse, et sacris codicibus apposita. Quarta demum sententia longe recentiore facit punctorum hebraicorum originem, contendens ea a doctoribus Tiberiensibus inventa fuisse, qui opus Masorae digesserunt ab initio saeculi VI aerae vulgaris usque ad saeculum IX.

Tota tamen quaestio ad duas tantum opiniones revocari potest. Nam prima ex enumeratis sententiis obsoleta est, nec amplius invenit fautores; secunda et tertia, practice saltem, parum differunt, et ad unam reduci possunt, qua affirmatur Esdram fuisse punctorum vocalium sive auctorem, sive promulgatorem. Haec autem sententia plures doctos et celebres nacta est patronos, imprimis Buxtorfium utrumque, patrem et filium, Leusden (in *Philologo Hebraeo*) aliosque nonnullos ex antiquioribus Protestantibus (1), praeter Rabbinos quamplures. Quarta demum sententia multo plures habet fautores tum inter Catholicos, tum inter Protestantes, et nunc communis omnino dicenda est; eam defendunt Lud. Capellus (ex professo in opere: *arcanum punctuationis revelatum*), Brianus Walton (in *Prolegom.* 3. ad biblia polyglotta N. 38 seqq.), Stephanus Morinus (Dissert. *De lingua primaeva*); Fagius (ad *Targum Gen.* 47, 24), Ludovicus de Dieu (*Grammat.* Lib. I. c. 7), Mayer (*Philologia sacra*), Drusius (ad loc. diffic. Pentat. c. 25), Casaubonus, Mercerus, Usserius, Erpenius, Sixt. Amama, Seldenus etc., et ex Catholicis Reuchlinus, Picus Mirand. Lyranus, Villalpandus, Bellarminus, Genebrardus, Serarius, Salmeronius, Io. Morinus, Lindanus, Natalis Alexander (Hist. Eccles. in VI Mundi aetat. Diss. IV. a. 2) aliique illustres biblici scriptores, ac theologi fere omnes.

(1) Veteres Protestantes hanc quaestionem veluti fundamentalem considerare solebant, ita ut cum Lud. Capellus recentem punctuationis originem strenue defendit in suo *Arcano punctuationis*, Protestantes adversus illum conclamaverint, eumque exagitaverint perinde ac si causam Christianismi prodidisset. Verum deinceps quaestionis aestus defervuit, et Capelli opinio etiam in Protestantium scholis praevaluit.

Ad duas hasce opiniones coarctata quaestione, minime haesitamus primam reicere, et alteri subscribere.

Contendimus itaque puncta vocalia hebraicae scripturae non ab Esdra excogitata vel adiecta fuisse sacro textui, sed multo recentius a Masorethis Rabbinis celebris scholae Tiberiensis post saeculum V aerae vulgaris. Quae autem de punctis vocalibus dicemus a fortiori intelligenda sunt de accentibus, quibus nunc hebraica scriptura onusta est, quin necesse sit, ut de his speciatim agamus. En itaque argumenta.

Arg. I. Ab aetate Esdrae usque ad epocham masorethicam, nullum punctorum vocalium in scriptura Hebraica occurrit vestigium, contra vero cum masora eorum usus incipit. Ergo.

Et sane 1° antiquissimi Iudaeorum scriptores Thalmudici, et Cabbalistae nullam de punctis vocalibus mentionem faciunt, etiam ubi omnino necessaria fuisset. Sane quoties in Thalmude quaestio fit de alicuius vocabuli ambigua pronuntiatione, verus legendi modus per varias formulas saepe obscuras determinatur, numquam vero per appositionem vel mentionem vocalium signorum, quae fuisset compendiarie via ad quaestionem finiendam. Item veteres Cabbalistici scriptores ex solis consonantibus literis arguunt ad mysteria insinuanda, nunquam vero ex vocalium signis. Contra vero in *Masora* saepe adhibentur et nominantur vocalia signa ad voces irregulares vel ambiguas definiendas (1).

2° Idem deduci potest ex variantibus lectionibus in editionibus hebraicis adnotatis, quae vocantur *keri chetiv*, quibus admonetur lector vocem aliquam in textu aut male scriptam esse, aut deesse, vel redundare, legendam vero, aut supplendam, vel omitendam prout in margine notatur. Iamvero *keri chetiv* solas litteras alphabeti respicit, nunquam vero vocalium sonos: quod certe mirum esset et prorsus inexplicabile, si antiquis nota fuissent signa vocalia; nam multo plures ambiguitates, et errores in codici-

(1) Opus Masorae, ut alias innuimus, non una eademque aetate confectum est, sed incoceptum sub initium saeculi VI, continuatum est usque ad saeculum IX vel X. Itaque antiquiores Masorethae punctationem invenerunt (saltem in substantia, nam fortasse systema punctationis successive completum et expolitum fuit), posteriores vero in suis adnotationibus in sacrum textum, eandem punctationem invocant ad quaestiones de vocabulis finiendas.

bus occurrere debuissent ex horum signorum varietate, quam ex consonantibus literis.

3° apud Christianos scriptores hebraice doctos usque ad Hieronymum inclusive, nulla pariter mentio occurrit de punctis vocalibus: nihil de his apud Origenem, nihil apud Epiphanium, Iohannem Chrysostomum, Eusebium, Theodoretum et ceteros quos in lingua hebraica peritos fuisse novimus, et qui saepe in suis scriptis de vocum Hebraicarum significatione loquuntur. Hieronymus quidem in epist. 126 ad Evagrium affirmat Hebraeos *vocalibus in medio literis perraro uti* (1) quod videretur significare saltem aliquando vocalia puncta adhibita fuisse, proindeque iam eis nota. Verum praeterquamquod Hieronymi aetas sera est, et a Masora parum vel nihil distat, certum est praeterea verba Hieronymi non esse intelligenda de punctatione Hebraica proprie dicta; nam alibi Hieronymus absolute negat signa vocalium in usu fuisse (Comm. in Ierem. IX), et in pluribus locis commentariorum suorum de ambiguitate inde orta in vocibus Hebraicis conqueritur, ut mox videbimus. Itaque laudata Hieronymi verba intelligenda sunt de literis א, י, ך, quae aliquando inserebantur inter literas vocum ambiguarum aut singularium, ad vocalium pronunciationem utcumque determinandam, ideoque a Rabbinis appellantur *matres lectionis* (אִמּוֹת הַקְּרִיָּאָה). Hac de causa S. Doctor eas appellat vocales *literas*, quo nomine hodierna *puncta* vel *lineolae* nullatenus vocari possunt.

Arg. II^m. desumi potest ex *positivis indiciiis* defectus vocalium punctorum ante Masorethas Tiberienses.

Sane 1° id concludi posset ex analogia linguarum affinium Syriacae, Arabicae, Samaritanae, quas constat antiquitus et usque ad epocham non valde remotam, signis vocalium caruisse, et punctationem post plura saecula, et per successiva incrementa ad eum statum pervenisse, in quo nunc est. De Syriaca lingua id testantur post Andream Masium, philologi recentiores passim, qui tenent, Syros antiquitus nulla signa habuisse ad vocales sonos

(1) Loquens de vera pronunciatione vocis *salem* scribit « Non refert utrum Salem an Salim nominetur, cum vocalibus in medio literis perraro utantur Hebraei, et pro voluntate lectorum, atque varietate regionum, eadem verba diversis sonis atque accentibus proferantur. »

exprimendos, postea vero unum punctum adhibere coepisse, quod varie collocatum supra vel infra literas aliqua ratione sonos vocales designabat, deinde duo puncta varie disposita, et tandem (apud Syros occidentales) distinctas figuras pro singulis vocalibus, quae, ut notum est, ex Graeco alphabeto deprompta sunt, postquam scilicet linguae Graecae usus et notitia familiaris syris evasisset (1). De Arabica lingua idipsum constat, quam philologi libenter admittunt usque ad Mahummetis aetatem signis vocalibus caruisse, quae post vulgatum Coranum tandem excogitata sunt ad faciliorem eius lectionem reddendam (2). De Chaldaica lingua idem dicendum; nam punctatio, quae nunc apponitur partibus Chaldaicis Danielis, et Esdrae, et antiquis paraphrasibus Sacrae Scripturae, seu *Thargumim*, est ipsa punctatio Hebraica eis accommodata ex quadam analogia, non autem originaria ipsius linguae Chaldaicae, quod imprimis apparet ex fluctuatione eiusdem punctuationis, et ex literis superfluis post adiecta puncta (3). Samaritani denique numquam signa vocalium habuerunt, neque nunc habent. Iamvero hoc phaenomenon quod in tota familia Semitica linguarum observatur, praesumptionem gravissimam parit, ne dicam moralem certitudinem, quod etiam Hebraica lingua antiquitus caruerit signis vocalibus, eaque recentiori aetate, postquam lingua ex ore vulgi recessisset ad eius lectionem iuvandam excogitata fuerint.

2° Aliud indicium defectus vocalium in antiqua scriptura Hebraica exhibent antiquae versiones V. T. in quibus saepe varietates occurrunt, quae aliter explicari nequeunt, quam ex diversa eiusdem vocis lectione pro diversis vocalibus, quibus affici poterant literae eius radicales. Sufficiat afferre unum vel alterum exemplum ex multis. In psalmo 109 (Hebr. 110) legitur: עֵמֶךְ נִדְבֹרֹת בְּיוֹם חֵילֶךְ בְּהִדְרֵי קֹדֶשׁ, quae verba sensu omnino diverso redduntur in variis versionibus antiquis. In versione LXX ita reddun-

(1) Cfr. hac de re A. Oberleitner *Elementa Aramaicae linguae* Vienne 1820. *Appendix I.*

(2) V. Golium in Praefatione ad cap. XXXI Corani, apud Erpenium in *Grammatica Arabica* edit. Lugduni Batavorum a. 1767 in fine.

(3) Id scite animadvertunt Ludovicus De Dieu in suo opere *Comparatio trium linguarum* Lib. 1. c. 7., et Buxtorfius in *Grammatica Syriaca et Chaldaica* Lib. 1, c. 1. et ex recentioribus laudatus Oberleitner, et Io. Jahn in *Gramm. Hebraica*.

tur: Μετα σου ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέραις τῆς δυναμείας σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἀγίων σου, idest: *Tecum principatus* (vel *principium* ut habet Vulgata Latina) *in die virtutis tuae in splendoribus Sanctorum tuorum*; Vulgata eamdem lectionem habet, itemque versio Aethiopica et Arabica. Attamen alii sensum omnino diversum tribuunt huic loco: Hieronymus vertit: *Populi tui spontanei erunt in die fortitudinis tuae* etc.; vel, ut reddit magis literaliter Sanctes Pagnini: *Populus tuus devotionum in die fortitudinis tuae*, quem sensum ita paraphrastice exponit Targum in Psalmos: *Populus tuus Domus Israel, qui libenter incumbunt Legi* (1), *in die quo proelium commiseris, adiuvaberis cum eis, in splendoribus sanctitatis misericordiae Dei ad te properabunt* etc. Versio syriaca in substantia eamdem lectionem sequitur, quamvis versiculum hunc cum praecedente coniungat, et ita sensum paulo diversum exhibeat. Porro tota ista varietas originem habet ex diversis vocalibus adiectis primae voci עִמָּךְ si enim legatur עִמָּךְ (*himmecha*) non significat nisi *tecum* (praeos. עִם *cum*, et suff. ךְ *te*), si vero legatur חִמָּךְ (*hammecha*) non potest aliud significare, quam *populus tuus* (ex voce עַם *populus* et suff. 2 pers. masc.); hoc altero modo legerunt Hieronymus, Paraphrasta Chaldaeus aliique interpretes, et ita habet hodiernus textus iuxta punctuationem masorethicam, primo autem modo legerunt LXX interpretes, et Vulgata. Aliud exemplum fortasse praebet celeberrimus locus cantici Habacuc Habac. III, 2., ubi vulgata Latina legit: *Domine, opus tuum, in medio annorum vivifica illud; in medio annorum notum facies; cum iratus fueris misericordiae recordaberis*: » Versio autem τῶν LXX, et exinde antiqua Vulgata Latina (Itala) diversa ratione vertebant « *Domine consideravi opera tua et expavi; in medio duorum animalium cognosceris, cum appropinquaverint anni cogno-*

(1) Vox illa נְדִיב si iuxta etymologiam accipiat (a rad. נָדַב *spontanum, vel voluntarium esse*) significat proprie *spontaneitates, vel promptitudines*, seu *devotiones*, quod iunctum cum voce *populus*, efficit phrasim hebraicam: *populus tuus erit spontaneitates*, seu *devotiones* idest, *spontaneus vel devotus valde*, promptus ad tibi serviendum. Si vero vox illa accipiat iuxta significationem derivatam *imperandi vel principatum exercendi* (נָדִיב *princeps* quasi *liberalis*, promptus ad tribuendum) tunc significaret *principatum* et ita accepta est a LXX senioribus, et a Latino Vulgato interprete, qui verterunt ἀρχή, *principatus, principium*.

sceris, cum advenerit tempus demonstraberis, quum conturbata fuerit anima mea, misericordiae recordaberis ».

Tota haec diversitas praecipue orta est ex vario modo legendi duas voces שנים et חיהי, quae pro diversis vocalibus eisdem appositis significare possunt vel: *duo, animalia*, vel: *annorum, vivifica illud*. Alia exempla praebet S. Hieronymus in locis mox citandis. Iamvero huiusmodi ambiguitates, semel fixa vocalium pronunciatione per puncta et signa, impossibiles evaserunt. Ergo eo tempore, quo laudatae versiones confectae sunt (scilicet diu post Esdram) nondum in usu erant scripta vocalium signa.

3° Simile argumentum desumitur ex testimonio veterum Patrum, qui ante epocham Masorae floruerunt, in primis Hieronymi in literis Hebraicis doctissimi. Is itaque in Comm. in Isaiam c. XXVI 14, in quo loco interpretando valde differunt LXX interpretes ab hodierna lectione textus, et ab aliis versionibus, ita de hac varietate loquitur: « Nec nos terrere debet, quod septuaginta *masculum*, et ceteri interpretes *memoriam* transtulerunt, cum iisdem tribus literis *zain, chaph, resc* utrumque scribatur apud Hebraeos, sed quando memoriale dicitur, legitur *zecer*, quando masculum, legitur *zacar*: et hac verbi ambiguitate deceptum arbitrantur Iudaei Saulem, cum pugnavit contra Amalecitas » (1). Quae ambiguitas sublata omnino fuisset, adiectis duobus vocalibus punctis nempe duobus *saegol*, uti nunc habet textus. Similem ambiguitatem notat Hieronymus in voce דבר, quae tribus modis legi potest diversa significatione. V. Comm. in Is. IX, 8. et in Habac. III, 5. et clarius in c. IX Ieremiae, ubi etiam expresse affirmat, signa vocalium Hebraeis defuisse. « Verbum hebraicum, inquit, quod tribus literis scribitur, *daleth, beth, resc* (vocales enim in medio non habent, sed pro consequentia et legentis arbitrio legunt) si legatur *dabar*, sermonem significat, si *deber*, mortem, si *daber*, loquere: Unde septuaginta et Theodotion iunxerunt illud praeterito capitulo, ut dicerent: disperdens parvulos de foris, iuvenes de plateis *morte*; Aquila vero, et Symmachus transtulerunt: *loquere*, ut im-

(1) Cum Deus praecepisset, ut omnis *memoria* Amalecitarum deleteretur, Saulus pro memoria interpretatus est *omnem masculum*, non tam errore, quam praedae cupiditate. Ita quidam Rabbini, ad quos hic appellat Hieronymus.

peret Deus prophetae loqui quae sequuntur: Haec dicit Dominus etc.» Eadem habet in c. XXXII Isaiæ circa vocem אֵשׁ « *Ignis et lumen*, inquit, hebraice iisdem scribuntur literis *aleph*, *vau*, *resc*, quod si *ur* legatur ignem sonat, si *or* lucem ». V. etiam Hebraic. quaest. in Gen. XXIII de nomine *Ephron*.

Ex his aliisque testimoniis concludi merito potest saec. IV. et initio saec. V. nondum in scriptura hebraica adfuisse signa illa vel puncta, quae nunc vocalium vice funguntur.

Argumentum III. desumimus ex ipsorum Iudaeorum auctoritate, quae quidem tum ex eorum praxi, tum ex doctissimorum quorundam Rabbiorum testimonio constat. Et ad praxim quod attinet notum est, Iudaeos codices pro usu synagogarum destinatos (1) numquam punctis vocalibus ornasse, nec adhuc ornare, immo codices punctati, ut profani habentur, ex quibus scilicet non licet in synagoga legere. Testatur id Rabbi Ioseph Karo in Libro cui titulus *mena instructa* Part. II. n. 274 inquit: « Liber quo Iudaei in synagogis utuntur punctatus profanus est, etiamsi ab eo eradatur punctatio; similiter liber in quo est versiculorum distinctio profanus est ». Iamvero quis crediderit Iudaeos neglecturos et ut illicitam et profanam habituros fore punctationem, si ab Esdra propheta, et altero veluti eorum legislatore invecata fuisset?

Testimonia vero Rabbiorum non desunt contra sententiam ceteroquin communiorem inter Iudaeos de Esdra auctore punctationis hebraicae. Rabbi Elias Levita doctissimus inter grammaticos

(1) De his scribit Walton in Proleg. III°. §. 41 « Iudaei praeter libros typis excusos et punctatos, unum habent *volumen legis* in singulis Synagogis peculiari modo descriptum, circa columellam convolutum, quod in arca peculiari asservatur serico coopertum, et auro ac gemmis ornatum, quod in magna veneratione apud eos est. Cum vero ex arca proferunt, ut ex eo aliquid legatur magna cum reverentia tractant; populusque cum iubilo et acclamatione, honorem (tantum non divinum) ipsi tribuit: post lectionem vero eadem cum pompa et reverentia in arcam reponunt. Hoc vero volumen non punctatum, volunt ipsum Moysis volumen in arca Dei iussu servatum referre, quod fatentibus plerisque eorum doctoribus, erat punctis destitutum ». Ceterum non solum libri Moysi, sed etiam posteriores absque punctis in Synagoga leguntur, non excluso ipso libro Esdrae et sequenti Nehemiae, pro quibus ratio illa non valeret, si revera Esdras puncta vocalia illis addidisset.

Iudaicos sententiam illam refellit pluribus argumentis in libro quem de *Masora* edidit, et ostendit punctorum vocalium inventionem non Esdrae, sed Masorethis Tiberiensibus adscribendam esse. Ibidem vero antiquiorum Rabbiorum auctoritatem allegat pro sua et nostra sententia, scilicet Aben Ezrae, David Kimchi, et Iehudae Levitae, quorum primus in lib. *Elegantiarum* fol. 138 scribit: « *Talis est consuetudo sapientum Tiberiadis, qui nobis sunt pro fundamento et norma: ex his enim sunt viri Massorethae, a quibus totam punctationem accepimus.* » Et David Kimchi in opere grammatico *Michlol* inscripto, agens de discrimine inter *Praeteritum* et *Participium* formae *Niphal* (quae per solum ultimum punctum vocale differunt) inquit: « *Ordinatores punctationis posuerunt discrimen inter lapidem fundamentalem (praeteritum), et Benoni (participium) etc.* » *Ordinatores*, inquit, non *ordinator*: ergo non Esdras.

Ex his apparet falsos fuisse Buxtorfium, et Leusden, cum asserunt omnes Iudaeorum magistros, excepto Elia Levita, nobis adversari; quamvis fatendum sit, postremum hunc scriptorem primum inter Iudaeos fuisse, qui sententiam inter Christianos communem ex professo, uti aiunt, defenderit.

Obiiciunt tamen contrariae sententiae patroni auctoritatem libri *Zohar* antiquissimi et celeberrimi inter opera Iudaeorum Cabalistica, cuius libri auctorem nonnulli faciunt *R. Simeon ben Iochai*, qui obiit sub initium saeculi II aerae vulg., alii vero alium antiquiorem doctorem, qui ante Christum floruerit. Porro in hoc libro saepius affirmatur puncta vocalia ab ipso Moyse tradita fuisse, quae postea ab Esdra vulgata fuerint. Ita in fol. 110 legitur: « *Puncta et vocales sunt traditio Moysis de monte Sinai;* » et postea de accentibus dicitur: « *motiones accentuum confirmatae sunt per manum Moysi,* » et etiam in specie mentio occurrit de *saegol*, *chirek*, etc. Ergo ante Tiberienses Masorethas puncta in usu erant.

Respondemus negantes libri *Zohar* iactatam antiquitatem.

Plura enim sunt quae ostendunt hunc librum longe posteriorem esse aetate Masoretharum, et *R. Simeoni ben Iochai* falso adscriptum. Imprimis enim nulla de eo memoria extat ante annum aer. vulg. 1290, quamvis multi ante illud tempus pertractaverint de ea cabalae specie, in qua liber ille versatur: testantur hoc plures ex Rabbinis, et *R. Gedalias* (in *scialsceleth hakkabbalah*).

Reponunt adversarii exinde non posse inferri librum non extitisse ante a. 1290; potuit enim alicubi latere, et revera dicunt servatum fuisse in Aegypto. Verum facile est hoc effugium praecludere; si enim liber Zohar in Aegypto servabatur, quomodo factum est, ut ignoraretur ab illis quos scimus in Aegypto moratos fuisse, et res ac monumenta Iudaeorum diligenter perscrutatos fuisse? Tales sunt Rabbi Saadias, qui, tota Aegypto peragrata, ad scholas Babiloniae regendas evocatus fuit saec. X, item R. Moses ben Nachman qui totas Orientis provincias perlustravit ante a. 1260, R. Benjamin Tudelensis, qui, peragrato Oriente, *Itinerarium* scripsit et de rarioribus quibusque rebus apud Iudaeos inventis diligenter meminit, Moses Cordubensis diu in Aegypto commoratus, Abraham Levita saec. XIII qui historiam Iudaeorum exaravit, qui omnes quamvis de libris Iudaeorum loquantur, et in specie etiam de Cabbala, quamvis etiam de R. Simeone ben Iochai aliquando mentionem iniiciant, de libro tamen Zohar altum silentium tenent; existentia igitur libri Zohar in Aegypto ante saec. XIII est mera assertio nullo probabili testimonio aut monumento innixa. Praeterea in Zohar plura occurrunt recentioris aetatis indicia, ut ex. gr. frequens mentio de literis maiusculis et minusculis, et earum mysteriis, de quibus nullum vestigium in *Tikkun Sophirim*, et in tractatibus Talmudis, sed primum a Masorethis excogitata sunt, item plures voces exoticae et barbarae, denique ellogium doctrinae et eruditionis Ismaelitarum seu Arabum, quos tamen aliunde constat, non ante saeculum VIII vel IX aerae Vulgaris artes ac scientiis inclaruisse. Ex his aliisque argumentis concludunt recentiores Critici, non excluso Buxtorfio in *Bibliotheca Rabbinica*, librum Zohar recentem esse (1).

Leusden urget factum *Codicis Hilleliani* a Iudaeis laudati in libro *Iuchasin*, quem punctatum fuisse testatur David Kimchi in *Michlol* ad vocem חילל: porro Hillel a quo nomen accepit ante Christi adventum floruit.

Verum unde novit clarissimus vir codicem illum ab antiquo illo Hillele scriptum fuisse, et non ab alio eiusdem nominis recen-

(1) V. inter ceteros Walton Prolegom. III. § 52, et Io. Morinum in suis *Exercitationibus de Hebr. Graecique textus sinceritate* Lib. II, exercit. IX. c. 5. 6.

tiore magistro? Nonne etiam potuit falso illi adscribi laudatus codex, ut saepe apud Iudaeos fit ex defectu critices, et ex studio rerum suarum antiquitatem extollendi? Vel si id admittere recuset, saltem fieri potuit, ut codex nomine magni illius doctoris ornaretur, non quia ab illo scriptus esset, sed eius memoriam honorandi causa, et ad venerationem codici conciliandam, quod saepe a Iudaeis factum esse testatur ipse Abraham Zachutus ab adversario laudatus, et libri *Iuchasin* auctor. Denique fieri potuisset, ut codex ille ab antiquo aliquo Hillele scriptus absque punctis, postea punctuationem receperit, nec enim solliciti erant veteres imprimis Iudaei de critica codicum integritate servanda. His atque aliis modis explicari potest laudati codicis punctatio, quin admittamus puncta vocalia ante masoram extitisse, quod falsum esse tot argumentis aliunde petitis demonstravimus.

Sed iam satis sit de hac quaestione. Nunc ad graviora properandum.

§. V. Utrum post Canonem Esdrinum alius canon sacrorum Librorum apud Iudaeos conditus fuerit?

Questio haec gravissima est praesertim ob nexum quem habet cum quaestione de libris, ac partibus deuterocanonicis, eorumque insertionem in Canonem Ecclesiae Catholicae. Critici ac Theologi in varias abeunt sententias, quae hic diligenter exponendae sunt.

Sententia 1^a communis tenet nullum alium canonem praeter Esdrinum apud Iudaeos unquam fuisse, et canonem Esdrinum usque ad Christi et Apostolorum tempora immutatum mansisse, scilicet non adiectis deuterocanonicis, quamvis hi in honore ac veneratione haberentur extra canonem. Ita fere omnes antiquiores Theologi ac critici. Innituntur autem imprimis saepius laudato testimonio Iosephi Fl. C. Apion. l. 4. §. 8., ubi libros post Artaxersis tempora conscriptos extra canonem collocari, et in minori veneratione haberi dicit a sua gente; nec non testimonio veterum Patrum Origenis, Melitonis, Epiphanii, Hieronymi, qui expresse affirmant apud Iudaeos in canone non recipi VII deuterocanonicos, eosque uti *apocryphos* haberi.

Sententia 2^a quam tenent Serarius (Prolegom. c. VIII q. XVI)

et Tourneminius (In *Ephemer. Trivolt.* a. 1727. art. 1.) (1) duos distinguit canones alterum Iudaeorum Palaestinensium, qui canonem Esdrinum immutatum servaverint absque deuterocanonicis; alterum vero Iudaeorum Alexandrinorum seu Hellenistarum, in quo adiecti fuerint libri ac partes deuterocanonicae, qui canon proinde cum nostro canone Veteris Testamenti omnino conveniret. Innititur haec sententia praesertim auctoritati versionis Alexandrinae seu των LXX, quae apud Iudaeos Hellenistas in usu fuit inde a saeculo III ante Christum, et in qua libri omnes deuterocanonici cum partibus deuterocanonicis Danielis et Estheris inveniuntur, et quidem absque ulla distinctione commixti suis locis cum libris protocanonicis. Hunc autem alterum canonem dicunt a Christo et ab Apostolis probatum fuisse, cum scripturas iuxta versionem LXX laudarunt, confirmarunt et Ecclesiae tradiderunt.

Sententia 3^a contendit tres canones apud Iudaeos constitutos fuisse, seu melius Canonem Esdrinum semel atque iterum sequentibus aetatibus auctum fuisse. In epochis autem assignandis patroni huius sententiae aliquatenus differunt inter se. Genebrardus (in Chron. l. 2) putat primum Canonem ab Esdra conditum fuisse una cum Synagoga magna coacta in synodo, quam ipse *synodum quintam* appellat: deinde saeculo III A. C. recensionem et ampliationem Canonis factam dicit in *synodo sexta* Hierosolymae habita, cum ageretur de sacris libris una cum LXX interpretibus ad Ptolomeum Philadelphum mittendis ad versionem Graecam conficiendam: in hoc canone adiecti sunt alii libri inspirati, qui inter quintam et sextam hanc synodum editi fuerant nempe *Tobias, Iudith, Ecclesiasticus, Sapientia* et *Baruch*, nisi forte hic postremus iam extaret in Canone Esdrino, ut verosimile videtur (2). Tertiam denique recensionem putat factam esse postremo ante Christum sae-

(1) Extat haec dissertatio etiam in Comment. Menochii Vol. III. editionis Venetae p. 58 seqq.

(2) Liber Baruch inter Deuterocanonicos computatur, eo quod in multis Canonibus antiquae Ecclesiae omissus fuerit, et in textu Hebraico non amplius reperiatur; sed non desunt argumenta, quae suadent eum apud Iudaeos semper ut canonicum habitum fuisse, tamquam appendicem Ieremiae: ut aperte testantur Constit. Apostol. V. 20, et Epiphanius haer. VIII, 6. sed de his alias.

culo in *synodo septima* coacta occasione controversiarum de resurrectione et aliis doctrinae capitibus inter Sadducaeos, et Phariseos: in hac synodo putat praecedentes libros rursum confirmatos fuisse, et adiectos duos libros *Machabaeorum*. Alii vero cum Frassen (*Disquis. biblicae*) contendunt alteram canonis recensionem factam a Nehemia, ad quam dicunt spectare quod legitur 2. Mach. II. 13 « Inferebantur autem in descriptionibus et commentariis Nehemiae haec eadem: et ut construens *bibliothecam* congregavit de regionibus *libros*, et *prophetarum*, et *David*, et *epistolas regum*, et *de donariis* »; tertiam vero recensionem Iudae Machabaeo tribuunt propter testimonium quod ibidem legitur v. 14. « Similiter autem et Iudas ea quae deciderant per bellum, quod nobis acciderat, *congregavit omnia*, et *sunt apud nos*. Si ergo desideratis haec, mittite qui perferant vobis ». Per Nehemiam itaque et Iudam arbitrantur Canonem Esdrinum completum fuisse, et omnes deuterocanonicos eidem adiectos (1).

Ex recentissimis scriptoribus etiam catholicis non pauci, praesertim in Germania, huic postremae sententiae subscribunt, ut Movers, Danko, Neteler aliique (2) quorum nonnulli etiam plures quam tres recensiones videntur admittere, ita ut Canon sacrorum Librorum apud Iudaeos paulatim accreverit usque ad aetatem Machabaeorum quando absolutus est (3).

(1) Obstat huic opinioni quod libri Machabaeorum post mortem Iudae Machabaei conscripti fuerunt, ideoque non potuissent ab ipso Iuda in canonem referri. Hanc difficultatem vidit Neteler (op. infer. cit.) eamque evadit contendens Iudam, de quo in 2. Mach. II. 14. non esse Iudam Machabaeum, sed Iudam Essenium celebrem Iudaeorum magistrum, et ut prophetam habitum aetate Iohannis Hyrcani, et Aristobuli, de quo Iosephus Flav. Antiq. XIII. 11, 2 seq.

(2) V. Movers; *De utriusque recen. Vat. Ieremiae independ.* Hamburgi 1837 p. 49, et *Loci quidam historiae Canonis V. T. illustrati* Wratislaviae 1842, Danko: *De sacra Script. eiusque interpret. Commentarius* Vindob. 1867. c. 1. §. 3, Neteler: *Die Bücher Esdras, Nehemias und Esther aus dem Urtexte übersetzt und erklärt* Münster 1877. B. Anhang. n. II.

(3) Ex his cl. Danko saltem quatuor diversas recensiones Canonis videtur admittere, nempe 1.) per Ieremiam ex 2 Mach. II. 2, 2.) per Esdram, 3.) per Nehemiam ex 2. Mach. II 13. et 4) per Iudam Machabaeum ib. 14. Esdrae laborem et operam fere ad nihilum redigit, putans illum in id tan-

Si ingenue fatendum sit quid de his opinionibus sentiamus, quamvis laudata recentiorum quorundam opinio multum commodi afferret in defensione deuteroconanicorum, et obiectionem ex Iudaeorum canone petitam funditus everteret, haud tamen videtur tam solidis fundamentis innixa, ut antiquae et communi sententiae praevalere possit, quamvis probabilitate sua non careat, nec spernenda sit. Haec breviter suadere conabimur in sequenti thesi.

THESIS LIII.

Probabilius videtur post Canonem Esdrinum nullum alium proprie dictum sacrorum Librorum Canonem ampliorem apud Iudaeos sive Palaestinenses, sive Alexandrinos unquam constitutum ac vulgatum fuisse.

Ad hanc thesim ostendendam duo argumentorum capita breviter proponemus.

Argum. 1° ex defectu sufficientis probationis pro contraria sententia.

Sane, cum de re facti agatur oporteret adversae sententiae patronos aliquod afferre certum testimonium vel solidam rationem, qua evinceretur reipsa apud Iudaeos praeter hodiernum canonem Esdrinum alium vel alios canones conditos fuisse. Sed hoc laudati auctores nunquam effecisse videntur. Et re sane vera, nullum expressum testimonium, nullamque certam traditionem de hac re extare ipsi adversarii fatentur; quinimo antiquorum testimonia contraria sunt, ut infra videbimus. In defectu igitur testium auctores isti coniecturis, et indiciis quibusdam rem agunt. Sed neque ista solida omnino videntur. Haec possunt, ex dictis, ad tria revocari; sunt autem 1° factum versionis Alexandrinae, seu LXX interpretum in qua reperiuntur praeter libros canonis Esdrini etiam alii libri, et aliae pericopae, quae deuterocononicae appellari solent. 2° testimonium 2 Machab. II. 13. ubi de *bibliotheca* sacra a Nehemia collecta fit sermo. 3° aliud testimonium ibid. v. 14. de altera colle-

tum incubuisse, ut *quinque libri Moysi* quam emendatissime describerentur, et in novo templo collocarentur (Op. cit. pag. 12 et ib. nota 4.)

ctione sacrorum codicum facta a Iuda post debellatos Graecos, et cultum divinum restauratum.

Verum quod pertinet ad 1^m non negamus quidem aliquam probabilitatem vel praesumptionem exurgere pro canone Alexandrinorum ex facto versionis LXX, praesertim quia libri deuterocanonici ibi coniuncti et permixti occurrunt cum libris canonis Esdrini absque ulla prorsus distinctione. Verum ex alia parte gravior praesumptio oritur adversus hanc hypothesim ex eo quod incredibile prorsus sit, Alexandrinos Iudaeos voluisse in re tam gravi et essentiali differre a Iudaeis Ierosolymitanis et Palaestinensibus, quos canonem Esdrinum unice habuisse adversarii fatentur. Et sane in magno errore versaretur qui crederet Iudaeos Alexandrinos a Palaestinensibus divisos ac veluti independentes fuisse in rebus praesertim quae ad religionem pertinebant. Siquidem contrarium omnino constat tum ex Iosephi Flavii historia, tum ex ipsis sacris libris (1). Huc pertinet imprimis historia versionis τῶν LXX; nam ut alias ostendimus, iuxta traditionalem et veriore sententiam ad laudatam versionem conficiendam postulati sunt et missi ex Palaestina ac Ierosolyma interpretes, qui ex suis codicibus sacram scripturam Graecam facerent in usum Iudaeorum Alexandrinorum; haec quidem facta sunt sub Ptoletheo Philadelpho tertio ante Christia-

(1) De his plura habent Hornemann: *Exercit. Crit. in Versionem LXX ex Philone. Havniae 1776 p. 9 seq.*, Movers *Loci quidam de Canone V. T. etc. p. 21 seq.* et Danko *Op. cit. p. 14 seqq.* qui tamen oppositam exinde conclusionem deducunt. Ita enim ratiocinium instituunt: certum est Iudaeos Alexandrinos ante aeram Christianam omnes libros deuterocanonicos in suo Canone habuisse. Atqui impossibile est canonem Iudaeorum Alexandrinorum diversum fuisse a Canone Palaestinsium. Ergo etiam Iudaei Palaestinsenses libros deuterocanonicos aliquando in Canonem receperunt. Nos autem argumentum ducimus inversa ratione: certum est in canone Iudaeorum Palaestinsium nunquam receptos alios libros, praeter illos qui extabant in canone Esdrino. Atqui Canon Alexandrinorum alius esse non potuit, quam ipse canon Palaestinsis. Ergo nec ille continebat alios libros praeter libros Canonis Esdrini. In nostra argumentatione hoc commodi est, quod initium sumitur ex facto quodam historicis argumentis et certae traditioni innixum, et exinde ad rem incertam determinandam proceditur: contra vero in altera argumentandi ratione initium ducitur a re incerta, et mere coniecturali, et inde conclusio deducitur contraria antiquorum attestationibus et communi persuasioni.

nam aeram ineunte saeculo. Huc pertinet etiam quod legimus de libro *Ecclesiastici* in prologo ei praefixo a Graeco interprete: ait enim librum a Iesu Siracide (doctore Ierosolymita Eccli. L. 29) hebraice scriptum, a se in Graecum versum fuisse propter eos qui in Aegypto studio Legis incumbabant. Accedit locus libri Esther (Esther XI. 1 seqq.) ubi narratur subiectam epistolam de somnio Mardochei ex Hebraeo in Graecum translatam fuisse Ierosolimae, et inde allatam in Aegyptum, regnantibus Ptolomaeo et Cleopatra, et hac de causa receptam esse, et libro Estheris in eadem graeca versione adiectam. Denique seriori etiam aetate et paulo ante Christi adventum occurrit testimonium libri 2. Machabaeorum, in cuius initio refertur epistola Iudaeorum Palaestinensium ad Iudaeos Alexandrinos, in qua perfecta inter utramque Iudaeorum partem communio innuitur, mutuae orationes (I, 5. 6.), communicatio dierum festorum (I, 9. 18), et pressius ad rem nostram, etiam sacrorum librorum traditio (II, 14. 15.). Cum igitur tanta esset inter Iudaeos Alexandrinos et Palaestineses concordia, communio et dependentia in negotio religionis, quis sibi persuadere poterit diversum apud eos extitisse sacrorum librorum Canonem?

Ad 2° quod attinet ex 2 Macch. II. 13 desumptum, animadvertimus nimis incertum esse illius loci sensum, ut possit firmum in eo argumentum constitui; ut enim observat Hengstenberg ex Protestantibus, et ex nostris Marchini, verba illa fortasse nihil aliud significant nisi quod Nehemias curaverit monumenta suae gentis in bibliothecam a se extractam inferri, quin canonem conderet, aut aliquid novi catalogo librorum sacrorum adiceret. (1) Vel si omnino intelligi velint verba illa de opera a Nehemia collata in canone conficiendo, quod probabile existimamus, id nostrae Thesi proprie non obstaret; libenter enim fatemur, et superius expresse contendimus, Nehemiam Esdrae adiutorem fuisse in Canonis constitutione, et aliquid etiam post Esdrae mortem probabilius in hac re praestitisse. Igitur possent ea verba intelligi non de novo canone a Nehe-

(1) Mirum est quanto molimine et quam operosis disquisitionibus laudatum versiculum 13, et seq. vexant contrariae sententiae fautores, ut ex eis, quod volunt extendant: interim vero testimonia antiquorum clara et aperta negligunt.

mia confecto, sed de confectione ipsius canonis Esdrini. (1) Denique indicium 3^m ex sequenti v. 14 minus etiam valet ad probandum quod adversarii contendunt. Non enim dicitur Iudas canonem librorum sacrorum confecisse ab antiquo diversum, scilicet novos libros antea non receptos in canonem contulisse, sed dumtaxat collegisse exemplaria canonicorum librorum tempore persecutionis dispersa, et distracta « *Ea, inquit, quae deciderant per bellum quod nobis acciderat, congregavit omnia, et sunt apud nos:* » quod quidem temporis illius adiuncta postulare videbantur, quatenus scilicet tunc Iudaei ex crudelissima persecutione respirare incipiebant, in qua potissimum contra divinam Legem et sacros codices saevitum est (1 Machab. I. 46-54, 59, 60.). Imo refert Iosephus Flavius Lib. 1. Cont. Apion. hoc in more Iudaeorum positum fuisse, ut post bella et tumultus politicos, quibus etiam in religioso cultu perturbatio aliqua induta esset, Sacerdotes codices sacros relegerent, recognoscerent, et expurgarent: mirum igitur non est aliquid huiusmodi etiam a Iuda Machabaeo, viro generis sacerdotalis, simulque populi duce, post terribilissimam illam persecutionem, et rerum omnium sacrarum perturbationem perfectum fuisse.

Ex his apparet, argumenta a laudatis auctoribus adducta ad probandam existentiam alterius canonis apud Iudaeos praeter Esdrinum, minus solida esse. Ex alia vero parte pro unitate canonis Iudaeorum positiva quaedam argumenta afferri possunt.

Argum. II. itaque desumitur ex antiquorum testimonio.

Occurrit hic imprimis Iosephi Fl. testimonium superius citatum ex lib. I. C. Apionem c. 8. ubi catalogum exhibet librorum, quos Iudaei ut sacros et divinos habebant, eorumque numerum ad XXII definit, manifeste excludens septem deuterocanonicos, ut superius ostendimus. Serarius l. c. conatur ostendere Iosephum Fl. etiam hos libros admisisse, et adducit locum ex lib. 2. C. Apion. ubi inter alias S. Scripturae sententias hanc etiam Iosephus allegat: « *Mulier vero in omnibus peior viro, cuius nequitia mulierem etiam beneficam superat* » quam sententiam dicit allegatam esse ex libro Ecclesiastici (deuterocanico) c. XLI v. 14 ubi legitur: « *Melior est*

(1) *Epistolae regum, et de donariis* quae ibidem dicuntur collectae a Nehemia in suam bibliothecam, ostendunt hic non agi de solis libris canonicis, sed etiam de aliis publicis civilibus documentis.

iniquitas viri, quam mulier benefaciens ». Verum imprimis dubitari posset an sententia illa ex citato loco Ecclesiastici derivata sit, cum hic liber a Iosepho non nominetur, et priora sententiae verba ibidem non legantur; quare potuissent ex vulgari proverbio depromi potius quam ex S. Scriptura: sed praeterea incertum est, an revera ad textum Iosephi pertineat haec citatio: siquidem in vetusta Rufini lectione ea verba non leguntur. Itaque suspicatur Martianaus (1) sola prima verba a Iosepho citata fuisse « *Mulier in omnibus peior viro,* » quae forte ex loco Gen. III. 16 quoad sensum derivari potuerunt, nam ibi Iosephus varias Moysis sententias adducit mutatis verbis; deinceps vero ab aliquo codicum exscriptore, veluti explicationis causa, additam fuisse sententiam illam Ecclesiastici. Caeterum quamvis Iosephus ipse verba Ecclesiastici allegasset, exinde concludi non posset, eum agnovisse hunc librum ut canonicum, sed tantum in aliqua veneratione eum habuisse, quo sensu etiam historiam Machabaeorum, et gesta Estheris in partibus deuterocanonicis narrata aliquando adducit in suis *Antiquitatum* libris et alibi. Itaque certum est, Iosephum Flavium non alium canonem sacrorum librorum tradidisse loco citato, quam sic dictum canonem Esdrinum. Iamvero quomodo potuisset Iosephus tanta confidentia id affirmare nomine totius gentis Iudaeorum (*apud nos*), si cognovisset alium ampliorem canonem, et maiorem librorum numerum apud suos receptum esse? praesertim cum graece contra Graecum scriberet; et praedictus amplior canon maxime apud Iudaeos graece loquentes in hypothesi extare debuisset. Respondent contrariae sententiae fautores Iosephi testimonium non esse attendendum utpote hominis Pharisaei, et ex praeiudicio suae sectae loquentis (2). Verum duae quaestiones hic distinguendae sunt. Alia est quae respicit simplex factum, utrum nempe libri deuterocanonici in canone Iudaeorum tempore Iosephi Fl. recenserentur, altera vero

(1) V. Martianay 2me *Traité du canon des livres de la sainte Ecriture*, pag. 93 seq.

(2) Haec pluribus prosequantur Ios. Khell. S. I. in op. *Auctoritas utriusque libri Machabaeorum canonica historice esserta*. Viennae 1749 pag. 48 seqq.; Vincenzi: *Sessio quarta Concilii Tridentini vindicata*. Romae 1844 vol. II. pag. 3. seqq. et Danko op. cit. c. 1. § 5 pag. 17 seqq. quorum argumenta suo loco exponemus.

quaestio respicit auctoritatem, quam dicit his reliquis libris tribuendam esse, minorem scilicet, et quidem ob causam ab eo assignatam, idest, ob *minus exploratam successionem prophetarum*. Ad hoc alterum quod attinet, concedimus Iosephum praeiudiciis suae sectae aliquid concessisse, ut in cap. sequenti melius explicabimus; verum quod pertinet ad simplicem facti attestationem de numero librorum canonicorum, nulla est ratio fidem ei denegandi, cum de re agatur quam nec ignorare poterat, nec ullo modo confingere. Accedit testimonium Talmudis (*Babba Bathra* fol. 44), quod traditionem continet non quidem unius sectae, sed indiscriminatim praeceptorum Iudaeorum doctorum; in Talmude itaque, ut superius vidimus, idem canon Esdrinus traditur, nec ulla fit mentio de alio ampliore catalogo sacrorum librorum apud Hebraeos recepto, quamvis libri deuterocanonici ignoti non fuerint Talmudistis, imo etiam cum reverentia aliquando ab iis citentur, non tamen ut canonici, sed ut in diverso gradu auctoritatis constituti. Ergo canon Esdrinus nunquam apud Iudaeos immutatus et ampliatus fuerat.

Confirmatur hoc ipsum testimonio veterum Ecclesiae Patrum, et scriptorum, qui aperte testantur libros deuterocanonicos a Iudaeis receptos non fuisse: quorum testimonium plerumque independens est ab attestatione Iosephi Flavii vel Talmudis. Huiusmodi est testimonium Melitonis Sardensis, qui peragrata Palaestina, et consultis Iudaeorum magistris, ut disceret Iudaeorum canonem, non alium invenit quam canonem Esdrinum, quem refert in epistola ad Onesimum fratrem (1); huc pertinet etiam testimonium Origenis in epist. ad Africanum, et in exposit. Psalmi 1. (apud Eusebium Hist. Eccl. VI. 25); in primo ex dictis locis respondens Africano circa auctoritatem partium deuterarum Danielis, fatetur eas apud Hebraeos non recipi, deinde etiam integros libros ab eorum canone excludi testatur, quos tamen ob Ecclesiae auctoritatem omnino recipiendos docet. « De quo, inquit, nos oportet scire, Hebraeos Tobia non uti, neque Iudith, nec enim hos libros etiam in apocryphis hebraice habent, *ut ab ipsis discentes cognovimus*, sed quoniam Ecclesiae Tobia utuntur, sciendum est etiam in captivitate nonnullos captivos divites fuisse etc. » In altero vero Origenis loco

(1) Apud Eusebium H. E. l. IV. c. 26.

legitur: « Non igitur ignorandum est veteris Testamenti libros, ut Hebraei tradunt, viginti duos, quibus aequalis est numerus elementorum hebraicorum, non abs re esse: ut enim duae et viginti literae introductio ad sapientiam, et divinam doctrinam his characteribus impressam hominibus esse videntur, sic ad Sapientiam Dei, et rerum notitiam fundamentum sunt et introductio libri Scripturae duo et viginti. Sunt autem viginti duo *iuxta Hebraeos* hi. Primus qui a nobis Genesis habetur... usque ad Esther quos hic vanum recensere existimo... *Extra horum censum sunt* libri Machabaeorum, qui inscribuntur *Sarbet Sarbaneel* ». Idem testatur Epiphanius Haeres. VIII et Lib. de Pond. et Mens. c. V, ubi affirmat Hebraeos XXVII libros sacros numerare, quos iterum ad XXII redigunt iuxta elementa alphabeti, reliquos autem (deuterocanonicos) habere quidem, sed ut apocryphos, et extra canonem, atque haec sunt (inquit in primo loco) viginti septem volumina, quae a Deo data sunt Iudaeis, quae ad viginti duo rediguntur iuxta eorum literas... Sunt et alii duo libri, quos et illi pro dubiis habent, nimirum Sirach, et Salomonis sapientia (1), praeter quosdam alios libros in apocryphis ». Idem testantur S. Augustinus, Eusebius Caesaraensis, Gregorius Naz. alique quorum testimonia inferius recitabimus. Omittere tamen hic non possumus testimonium Hieronymi, cuius auctoritas in hac re gravissima est, ex eo praesertim quod Iudaeorum traditiones apprime notas haberet. Is itaque non solum numquam vel leviter innuit apud Iudaeos alium canonem praeter Esdrinum conditum fuisse, in quem scripta deuterocanonica relata essent, sed expresse affirmat pluribus in locis haec a Iudaeis extra canonem collocari, et apocryphis accenseri. Sane in *Prologo Galeato*, numeratis omnibus libris ab Hebraeis receptis subdit: « Atque ita fiunt pariter Veteris Legis libri viginti duo, idest Moysi quinque, et Prophetarum octo, Agiographorum novem... Hic prologus, scripturarum quasi galeatum principium, omnibus libris, quos de Hebraeo vertimus in latinum convenire potest: ut scire valeamus quidquid extra hos est inter *apocrypha* esse

(1) Liber Ecclesiastici solebat ab antiquis vocari *Sapientia Sirach* (fortasse ex verbis Eccli. L. 29), ad distinctionem libri Sapientiae, quem vocabant *Sapientiam Salomonis*. Huiusmodi appellationes adhuc habentur in editione graeca LXX interpretum.

ponendum. Igitur sapientia quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirach liber, et Iudith et Tobias, et Pastor non sunt in canone»: eundem librorum catalogum iuxta mentem Iudaeorum refert in *Epistola ad Paulinum* de studio SS. Scripturarum. Ex his testimoniis evincitur alterum canonem post Esdras apud Iudaeos nunquam extitisse, si enim extitisset laudati Doctores certe eum non ignorassent (1).

Idem confirmatur ex ipsa historia deuterocanonicorum Vet. Test. Negari enim non potest in antiqua Ecclesia a pluribus dubitatum fuisse de auctoritate illorum librorum. Sed hoc factum explicari non posset, si iidem libri non minus ac ceteri a Iudaeis recepti et in canone recensiti fuissent ante aeram Christianam, quo tempore veram Dei Ecclesiam constituebant; tunc enim praefati libri una cum caeteris probati fuissent a Christo Domino et ab Apostolis, eo ipso quod Sacram Scripturam seu Canonem a Iudaeis tunc receptum confirmarunt, et Ecclesiae tradiderunt. Quare ratio dubitandi nulla existere potuisset.

Concludamus igitur sententiam, quae admittit apud Iudaeos Canonem Esdrinum aliquando immutatum et auctum fuisse, adiectis scilicet deuterocanonicis, non satis solidis momentis innixam videri.

Et haec satis sint de historia Canonis apud Iudaeos.

ARTICULUS II.

HISTORIA CANONIS SS. LIBRORUM APUD CHRISTIANOS ET PRIMUM HISTORIA CANONIS VET. TESTAMENTI.

Historia Canonis Ecclesiastici Divinorum Librorum eadem non est pro Veteri ac pro Novo Testamento: oportet igitur ea separare quemadmodum etiam in nonnullis antiquae Ecclesiae mo-

(1) Respondet cl. Danko op. cit. C. 1 §. 3 pag. 13. 14 *nota* 3 haec omnia testimonia *de recentiorum Iudaeorum Canone testari*, quos putat post Christi adventum e canone expunxisse libros deuterocanonicos, quos antea in canonem receperant. Sed incredibile prorsus videtur aut Iudaeos id fecisse, aut veteres omnes Patres id ignorasse, qui numquam distinxerunt inter antiquorum et recentiorum Iudaeorum canonem. Sed de his plura inferius (c. III); ubi etiam apparebit opinionem nostram cum sententia laudati auctoris in pluribus convenire si aequivocationes removeantur, et quaestionis termini accurate definiantur.

numentis separata inveniuntur, et primo agendum de canone Librorum V. T. de quo maior est difficultas, et praecipua cum Protestantibus controversia: deinde vero agemus de canone N. T.

Agentes itaque de *Canone V. T.* in Ecclesia Christiana, animadvertimus imprimis totam controversiam respicere Libros Deuterocanonicos, quos Iudaei in canone non recipiunt, quique in textu Hebraico non leguntur. Siquidem ad libros protocanonicos quod attinet, nemo ignorat eos a Christianis semper receptos, et in Canone Sacrorum librorum semper numeratos fuisse, quia scilicet totus canon Iudaeorum, seu tota Scriptura V. T. apud Hebraeos recepta a Christo Domino et Apostolis probata fuit, et Ecclesiae a se fundatae tamquam verbum Dei commendata et tradita est, ut alias ostendimus (V. Vol. I. Thes. XXI), et in capite sequente distinctius exponemus. Hinc omnes hi libri a Synagoga ad Ecclesiam transierunt, non solum Prophetarum, sed et ipsius Domini suffragio ac veluti sigillo muniti, proindeque nulla de iis dubitatio oriri poterat, nec unquam orta est. Suspicio aliqua moveri potest de libro *Esther*, quasi nempe a Iudaeis receptus non fuerit, nec proinde ab initio receptus in canone Ecclesiae. Ratio dubitandi oritur ex facto quorundam antiquorum scriptorum, qui in suis catalogis librorum canonicorum, praesertim cum Hebraeorum sententiam se referre dicunt, librum *Esther* omitunt; hi sunt Melito Sardensis in epistola ad Onesimum fratrem, in qua canonem sacrorum librorum a Iudaeis Palaestinensibus susceptum tradit, item Iunilius Africanus, Athanasius, Gregorius Naz. in Carmine de S. Scripturis, et iuxta quosdam etiam Iosephus Flavius in L. I. C. Apion. §. 8. (1) Horum auctoritate permoti nonnulli auctores, ut Bellarminus (*De Verbo Dei* L. I. c. 4), Mellini (*Institut. Bibl.* p. I. diss. I. c. III.), Dixon (*General introduction Dissert.* I. ch. 4.), librum *Esther* deuterocanonicis annumerant. Verum haec tanti momenti non sunt ut laudatum librum ex numero protocanonicorum excludendum suadeant contra communem et probatam Theologorum opinionem qui eum ut protocanonicum habent, ex-

(1) Iosephus Flavius l. c. numerum tantum et divisionem librorum Canonicorum innuit quin libros ipsos nominet; itaque nonnulli existimant librum *Esther* in illo librorum censu non comprehendi: ita ex. g. Neteler op. cit. Sed communis opinio est librum *Esther* esse ex XXII libris a Iosepho numeratis ut superius vidimus art. 1.

cepta postrema eius parte seu *additamentis*, uti vocant, quae deuterocanonica esse omnes concedunt (1). Sane, exceptis paucis illis doctoribus, reliqui omnes, quemadmodum etiam R. Pontifices, et Concilia in suis catalogis numerant librum Esther *etiam quando deuterocanonicos* omittunt: ita Origines, Cyrillus Ierosolim., Epiphanius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus alique, item Gelasius, Innocentius I. Eugenius IV. RR. PP. et Concilia Hipponense et Carthaginense, Florentinum, Tridentinum, Vaticanum. Accedit posse facile explicari paucas illas exceptiones, si dicamus vel ex negligentia librariorum excidisse nomen Esther ex quibusdam SS. Librorum canonibus, ut alias accidit ex. gr. in canone Origenis apud Eusebium L. VI. c. 25., ubi omissus est liber XII Prophetarum, vel si supponamus librum Esther fuisse alteri libro adiectum, ut Baruch Ieremiae, ideoque implicite in illis canonibus contineri; quae coniectura a Carpzovio et Glaire proposita, innititur testimonio auctoris synopseos Athanasianae, qui affirmat Hebraeos hunc librum alteri libro adiacere solitos fuisse. Ad Iosephum quod attinet, ostendi non potest eum in suo canone librorum XXII non conclusisse librum Esther, imo contrarium tenent, eruditi ut superius vidimus. Iudaei autem posteriores de libro Esther nunquam dubitarunt; numeratur enim inter libros canonicos in Talmude, legitur in synagogis et exhibetur in omnibus editionibus textus Hebraici, imo a Iudaeorum scriptoribus singularibus elogiis insignitur (2). Theologi autem omnes eum libris protocanonicis annumerant; imo e-

(1) Duae scilicet quaestiones de libro Esther distinguendae sunt: altera de ipso libro, an in canone Iudaeorum fuerit et ideo protocanonicus sit, altera de *additamentis* sive postremis septem capitibus (a c. X. v. 4. — XVI, 24) Liber ipse est unus ex XXII vel XXIV semper a Iudaeis receptis ut canonicis, quare et in canone Christianorum usque ab initio recensitus est; praedicta vero pericopa, quae in textu Hebraico non invenitur, a Iudaeis non recipitur ut canonica, ideoque dubitatio aliqua de eius canonicitate aliquando extitit etiam in antiqua Ecclesia, et ideo deuterocanonica censetur.

(2) Narrant Maimonides, alique Rabbini, librum Esther praeferrī ab Hebraeis ipsis vaticiniis Isaiae et Danielis, et comparari cum libris Moysi: est enim apud eos superstitiosa quaedam traditio omnes libros prophetarum et agiographorum in adventu Messiae abolendos esse, et solos mansuros libros Moysi et librum Esther, cuius lectio *in aeternum* durare debet iuxta oraculum quod ibidem legitur C. IX. v. 18.

tiam Protestantes, qui deuterocanonicos e canone suo expungunt, librum tamen Esther retinent. De hoc igitur libro idem dicendum est quod de ceteris protocanonicis, scilicet eos omnes usque ab initio fuisse in canone Ecclesiae, nec unquam de eis dubitationem motam esse.

Tota igitur quaestio revocatur ad libros deuterocanonicos, qui in textu Hebraico non reperiuntur, nec leguntur ab Hebraeis, et a pluribus etiam inter Christianos aliquando in dubium vocati fuerunt, et in canone SS. Librorum omissi. Quaerendum igitur est quomodo et quando in canone Christianorum recepti fuerint hi libri, de quorum canonica auctoritate post Ecclesiae decreta dubitare nefas est (1). Claritatis causa dividemus historiam in quasdam periodos, scilicet 1° agemus de tribus prioribus saeculis; 2° de tribus sequentibus IV–VI. 3° de reliquo tempore a saeculo VI usque ad Concilium Tridentinum.

§. I. Historia Canonis V. T. ab aevo Apostolico usque ad initia saec. IV.

Cum, iuxta superius dicta, nullum dubium sit Ecclesiam Christianam usque ab initio suscepisse omnes libros Protocanonicos V. T., inquirendum superest an etiam libri et partes deuterocanonicae in hac prima Ecclesiae aetate receptae fuerint, seu an Canon Christianorum iam tunc amplior esset, et plures contineret libros V. T. quam Canon Iosephi Flavii aliorumque illius aetatis Iudaeorum.

Imprimis vero hic supponimus libros Deuterocanonicos in principio Ecclesiae extitisse, et notos fuisse tum Iudaeis tum Christianis. Id sane constat ex historia et ab adversariis ultro admitti-

(1) Recolendum est libros deuterocanonicos esse septem, nempe: 1° *Baruch*. 2° *Tobias*. 3° *Iudith*. 4° *Sapientia*. 5° *Ecclesiasticus*. 6° I *Machabaeorum*. 7° II *Machabaeorum*—Hisee accedunt partes, sen, uti aiunt, *addita-menta* Danielis et Estheris, scilicet in libro Danielis *Oratio Azariae cum hyano trium puerorum* (C. III.), *historia Susannae* (C. XIII), *historia Beliac Draconis*, et *Danielis in lacum missi* (C. XIV), et in libro Esther *septem postrema capita*, nempe a C. X. v. 4. usque ad finem libri. Hae partes in textu Hebraico pariter desiderantur, et a quibusdam in dubium vocatae fuerunt; quare inter deuterocanonicas Scripturas computantur.

tur: exstabant enim libri illi in versione Alexandrina qua Iudaei usi fuerant diu ante Christum, et quam primitiva Ecclesia receperat ab ipso Christo et Apostolis commendatam; ipse Iosephus Flavius in loco sup. cit. C. Ap. 1. 8. admittit praeter viginti duos libros Canonis Esdrini alios etiam adesse apud Iudaeos, quamvis assermet eos non tantam ac priores auctoritatem assequutos; Talmudistae etiam eos libros in honore habent a suis maioribus acceptos. Haec omnia plenius declarabimus in sequenti c. III. Hoc igitur admissio, ulterius quaerimus an laudati libri una cum partibus Danielis et Estheris in Ecclesia Christi tribus prioribus saeculis etiam *ut sacri et divini* habiti fuerint, eiusdemque cum protocanonicis auctoritatis, ita ut iam tunc dici possent ad Ecclesiae canonem *de facto* saltem pertinere? Utrum hoc verum sit, apparebit ex monumentis et testimoniis Ecclesiarum sive explicitis, quales sunt *indices* seu *canones* librorum sacrorum apud antiquas Ecclesias confecti, sive implicitis, quae in ipso usu librorum tum publico tum privato continentur. In hoc paragrapho de tribus prioribus saeculis dicemus, in sequentibus autem de posterioribus aetatibus usque ad Concilium Tridentinum (1).

I. Primum esto testimonium *Ecclesiae Latinae*; in qua quidem nulli confecti sunt canones librorum V. T. saec. I-III, aut si forte conditi sunt, ad nos non pervenerunt (2). Verum eius sententia aliunde innotescit, nempe ex usu eorundem librorum.

Ac primo quidem generale argumentum pro universa Ecclesia Latina desumi potest ex antiqua Latina versione (vulgo *Itala*), quam vidimus ab aetate Apostolica descendere. Si enim constet libros Deuterocanonicos et additamenta Danielis et Estheris in hac

(1) Historia Canonis et testimonia quae huc pertinent, fusius exponuntur a pluribus auctoribus tum Catholicis tum Protestantibus, quorum praecipui sunt: Humphredus Hody in fine operis: *De biblicorum textibus originariis et versionibus etc.* Oxonii 1705 pag. 646 seqq. Al. Vincenzi: *Scissio quarta Concilii Tridentini vindicata Romae* 1842 - 44, Schmid: *Historia antiqua Canonis Sacri Vet. Novique Testamenti.* Lips: 1775, I. B. Malou: *La lecture de la sainte Bible en langue Vulgaire etc.* Louvain 1846. Vol. II

(2) Canon qui continetur in fragmento Muratoriano, et certe pertinet ad aetatem de qua loquimur, non respicit libros Veteris sed tantum Novi Testamenti.

versione semper extitisse, argumentum erit gravissimum pro sensu totius Ecclesiae Latinae circa eosdem libros: nam eadem versio universaliter recepta erat, unde et *vulgata* dicta est a Hieronymo (in c. XIV. 16. Isaiæ), eaque tum publice tum private, antequam nova Hieronymi versio reciperetur, semper usa est Ecclesia Latina, eam in liturgia, et in publica lectione adhibuit, ex ea haereticos refutavit et dogmata confirmavit, ita ut vere dixerit idem Hieronymus versionem hanc *nascentis Ecclesiae fidem roborasse*. Porro difficile non est demonstrare in hac versione Itala nostros libros ab initio fuisse. Constat id imprimis ex eo quod haec versio derivata erat ex graeca LXX interpretum, eamque repraesentabat inter Latinos, ut alias vidimus: iamvero versio LXX interpretum libros et partes deuterarum continebat. Praeterea si antiqua versio eos libros non continuisset, vix explicari posset quomodo deinceps in eam irrepserint, quin ullum vestigium occurrat in historia de qualibet mutatione in antiqua Scripturae versione, atque adeo in publica eius lectione inducta. Quod quidem argumentum non exigui ponderis est, cum aliunde notum sit, mutationes etiam minimas in Scripturarum lectione statim animadversas fuisse, et rumores etiam in populo excitasse, ut ex. gr. vidimus factum esse in Africa et alibi occasione novae versionis Hieronymianae. Accedit expressum testimonium Cassiodori, qui in *Instit. Div. Lit.* c. XII–XIV describit triplicem divisionem sacrorum librorum, quarum tertia est *secundum antiquam translationem*, quo nomine intelligenda est haec ipsa latina versio de qua loquimur: nam post receptam in Ecclesiis Hieronymi versionem ex hebraeo, distinguere coeperunt Patres inter *antiquam translationem*, idest versionem Italam, et *novam translationem*, idest Hieronymianam: ita Cassiodorus hoc loc., Gregorius M., Isidorus et alii. Itaque secundum antiquam illam translationem ita Cassiodorus sacros libros V. T. enumerat: « Scriptura sacra secundum antiquam translat. in Testamenta duo ita dividitur idest, in Vetus et Novum. (Vetus Testamentum) in Genesim, Exodum, Leviticum, Numerorum, Deuteronomium, Iesu Nave, Iudicum, Ruth, Regum libros quatuor, Paralipomenon libros duos, Psalterii librum unum, Salomonis libros quinque, idest, Proverbia, *Sapientiam*, *Ecclesiasticum*, Ecclesiasten, Canticum canticorum, Prophetas, idest, Isaiam, Ieremiam, Ezechielem, Danielelem, Osee, Amos, Mi-

chaeam, Ioel, Abdiam, Ionam, Nahum, Habacuc, Saphoniam, Aggaeum, Zachariam, Malachiam, qui et Angelus, Iob, *Tobiam*, Esther, *Iudith*, Esdrae duos, *Machabaeorum duos*. « Ubi notandum est libros deuterocanonicos non post alios aut seorsim recenseri, sed cum aliis commixtos iuxta argumentum vel aetatem singulorum quod ostendit in veteri illa translatione nullum factum fuisse discrimen inter protocanonicas et deuterocanonicas scripturas: neque id ad Cassiodori aetatem referendum est sed omnino ad prima Ecclesiae saecula de quibus hic loquimur: siquidem hic Cassiodorus antiquam illam Scripturae versionem iuxta antiquos et probatos codices comprehensam suis monachis Vivariensibus commendat ac legat. « Quos ego cunctos, inquit, novem codices auctoritatis divinae, ut senex potui, *sub collatione priscorum codicum*, amicis ante me legentibus, sedula lectione transivi. Ubi me multum laborasse, Domino adiuvante, profiteor » (Praef. in Instit. Div. liter.). Quod liber *Baruch* ibi non nominetur, difficultatem parere non debet, quia solebant antiqui illum comprehendere sub nomine Ieremiae cuius appendix est Baruch, et aliunde constat hunc librum semper apud latinos perfectum fuisse inter sacras Scripturas, ut infra patebit. Constat igitur tribus prioribus saeculis libros de quibus agimus in communi usu Ecclesiae Latinae adhibitos fuisse.

Praeter hoc generale argumentum praestabit praecipuarum Ecclesiarum Latinarum sententiam explorare.

Harum prima est *Ecclesia Romana* ceterarum mater et magistra, cuius in hac re testimonium certissime constat. Et primo quidem indirecte ex canone Ecclesiae Africanae, quem illa a Romana Ecclesia suscepit. Scilicet ex testimoniis Tertulliani, Conciliorum Hipponensis et Carthaginensis III, S. Augustini et aliorum constat Ecclesiam Africanam Saec. III, et IV, libros omnes V. T. etiam deuterocanonicos suscepisse; aliunde autem constat et ipsi Africani scriptores fatentur, se fidem a Romana Ecclesia et in specie sacram Scripturam suscepisse saeculo II. Unde fit eosdem libros prima illa aetate in Ecclesia Romana fuisse receptos, quod clarius apparebit ex inferius dicendis de sententia Ecclesiae Africanae saeculi IV. Verum directa quoque argumenta afferri possunt ad canonem Ecclesiae Romanae dignoscendum. Constat enim Scriptores, qui in ea floruerunt per hanc aetatem libros tum proto tum deuterocanoni-

cos promiscue in suis scriptis tamquam sacros et divinos allegasse. Primus itaque nobis occurrit *Clemens Rom.* discipulus ac successor Beati Petri Apostoli in Cathedra Romana. Is in sua *Epist. 1. ad Corinthios* libros V. T. protocanonicos fere omnes in medium adducit, et cum illis plerosque deuterocanonicos scilicet *Sapientiam, Ecclesiasticum, Iudith, et additamenta Estheris*. Ita cap. IX. non obscure alludit ad Eccli. XLIV. 16., in cap. III. allegat verba *Sapientiae* II. 24. « Per quam (invidiam) mors in mundum intravit » et in c. XXVII. citat alterum locum Sap. XII. 12. « In verbo magnificentiae suae constituit omnia, et in verbo potest illa evertere. Quis dicet ei: quid fecisti? vel quis resistit virtuti fortitudinis eius? » item in cap. LV. summatim refert historiam libri *Iudith*, quam *beatam* appellat, et *Estheris*, quam dicit *non minus perfectam secundum fidem fuisse*, ac laudat ob fortitudinem, qua se periculo mortis obiecit: « in ieiunio et humilitate precata omnium inspectorem Dominum Deum saeculorum, qui animi eius humilitatem cernens populum liberavit, cuius gratia periculis sese obiecerat » quae circumstantia de oratione cum ieiunio legitur in parte deuterocanonica Estheris cap. XIV et XV. Etiam Machabaeorum verba allegare videtur Clemens in cap. II. coll. 2. Mach. VII. 37. Praeterea in duabus *Epistolis ad virgines*, quarum authenticam optimae notae critici recipiunt (prae coeteris Illm̃s Beelen in sua harum epistolarum editione syriace et latine Lovanii 1856), in his, inquam, epistolis Clemens librum *Ecclesiastici* inter Scripturas commemorat Epist. 2. cap. 13. scribens « Scilicet recordati non sunt effati illius Scripturae quo dictum est: *alienam pulchritudinem ne inspectes*, aut illius: *pulchritudo mulieris multos perdidit* (Eccli. IX. 8. 9.); aut huius: *cum muliere maritata ne sedeas*: (ib. v. 12); aut rursus illius quod dixit (Scriptura): num est aliquis qui ignem ponat in sinum suum et vestimenta sua non comburat? (Prov. VI. 27.).... et rursus dixit (Scriptura): *Pulchritudinem mulieris noli concupiscere ut ne captivet te palpebris suis; et iterum: cum muliere quae pulchre canit noli esse assiduus* (Eccli. IX. 4. 5.) » ubi manifestum est verba Ecclesiastici promiscue et eadem ratione allegari ac verba Proverbiorum qui est protocanonicus liber. In eodem cap. XIII historiam castae, Susannae commemorat tamquam fidelibus notam ex lectione Scripturarum: utitur enim formula illa: *nonne legisti*,

et nosti? qua formula antea allegaverat historias protocanonicas Davidis, Ammonis, Salomonis (Cap. X-XII). Porro historia illa Susannae in parte deuterocanonica Danielis cap. XIII occurrit (1). Baruch a Clemente non citatur: verum cum frequenter Ieremiam citet ex. gr. cap. VIII et XIII, praesumendum est etiam librum Baruch, qui Ieremiae adiungi solebat, prae eius manibus fuisse. Ceterum ex eo quod liber aliquis a Clemente allegatus non fuerit, non sequitur illum non fuisse Clementis aetate receptum; non enim librorum canonicorum indicem pertexit, sed pro data opportunitate testimonia ex diversis libris adducit; quod etiam de aliis Patribus infra citandis notari debet. Animadvertendum est etiam *Ecclesiasticum* et *Sapientiam* frequentius citari ab antiquis Patribus quam *Iudith*, *Tobiam*, et *Machabaeos*, quia illi morales libri sunt ideoque aptissimi ad ipsorum Patrum scripta, plerumque moralia, illustranda, hi sunt historici, quorum proinde sententias allegandi rarior opportunitas sese offerebat. Et haec de S. Clemente Romano.

In Decretalibus epistolis S. Cornelio Papae tributis (a. 250) inveniuntur plures allegationes ex libris utriusque Testamenti: et inter ceteras locus ex Sap. I. 11. « *Os quod mentitur occidit animam* ». Idem Pontifex laudat librum secundum Machabaeorum in Epistola XII ad S. Cyprianum, et eum vocat *divinam scripturam* (Gallandi Bibl. PP. to. III. p. 353.) Coeterum Ecclesiae Romanae traditio luculentius apparebit in §. seq., ubi proferemus canones Romanorum Pontificum saeculi V appellantium ad antiquam traditionem.

Hic commemorandus videtur S. Hippolytus utpote qui Romani Portus Episcopus vulgo creditur, et a Nicephoro in chronographia simpliciter *Romanus* appellatur, et saec. III floruit. In eius libris genuinis non pauca occurrunt ad rem nostram pertinentia, ubi scilicet appellat ad libros *Sapientiae*, *Baruch*, *Ecclesiastici Tobiae*, *Iudith* et *Machabaeorum*. Sane in commentario in cant. cantic. de Salomone loquens eiusque mirabili scientia scribit. « Et ubinam est copiosisissima illa scientia? ubi illa mysteria et ubi libri? supersunt enim sola Proverbia, et *Sapientia*, et Ecclesiastes, et Canticum cantico-

(1) Cf. ed. cit. Illm̃i Beelen Pag. 103 seqq. cum adiectis notis. Legantur ibidem argumenta externa et interna pro authenticis harum epistolarum de Virginitate, in *Prolegom.* Sect. II. pag. XXI - LXXXIX

rum ». Sub nomine sapientiae σοφία solebant antiqui tum librum *Ecclesiastici* tum *Sapientiae* designare. Item in libro adversus Iudaeos scribit: « Producam in medium *prophetiam* Salomonis de Christo, quae aperte et perspicue quae ad Iudaeos spectant, edisserit. Ait enim *Propheta*; Non recte cogitaverunt impii dicentes, circumveniamus iustum quoniam inutilis est nobis (Sap. II. 12.) ». Ita etiam alibi passim librum Baruch memorat ex. gr. in *Libro contra Noetum*, qui ad huius prophetae testimonium appellabat. « Utuntur autem, inquit, et aliis testimoniis dicentes ita scriptum est; iste Deus noster, non reputabitur alius ad eum. Adinvenit omnem viam disciplinae et dedit eam Iacob puero suo: post hoc in terram apparuit et cum hominibus conversatus est » quae sunt notissima verba Baruch III. 36-38. Porro Hippolytus testimonium non negat, imo ut sacram Scripturam recipit, et tantum observat adversarios eius sensum pervertisse. « Noetiani, inquit, nec quidquam istorum intellexerunt: prout ipsae Scripturae inscitiam eorum redarguant, quae testimonium veritati perhibent; » et deinde rectam illius loci explicationem proponens addit « recte enim dicunt *Scripturae*, sed alia Noetus intelligit ». Ex quibus apparet tum apud Hippolytum tum apud haereticos librum Baruch inter Scripturas receptum fuisse. Librum etiam Iudith non obscure commendat in *Libro de charismatibus*, ubi Iudith inter foeminas prophetico spiritu afflatae connumerat. *Historia Susannae* ab Hippolyto exposita est, ut apparet ex fragmento quod inter eius commentarios legitur, et videtur pars amplioris commentarii in Danielelem, quod laudatur a Suida in lexico; in quo fragmento obiter etiam Tobiae historiam laudat; quod ita refert Suidas. « Missum fuisse, inquit, ad eam, idest Susannam, Angelum qui eam adiuvaret, quemadmodum Tobiae et Sarrae evenit, quorum exaudita est oratio, et missus est Angelus Raphael, ut curaret eos » (Dan. XIII. Tob. III. 25). Etiam in *canticum trium puerorum* affertur expositio Hippolyti in catena Patrum. Denique in libro de Antichristo expressam de libris Machabaeorum ingerit mentionem: postquam enim breviter perstrinxit historiam persecutionis sub Antiocho Epiphane, subdit: « Si quis haec singillatim legere velit et singula lustrare in libris *Machabaeorum* perscripta inveniet. » Ex quibus omnibus colligitur Scripturas omnes deuterocanonicas ab Hippolyto receptas fuisse.

Pro *Ecclesiis Galliarum* nobis occurrit hac prima aetate testis locupletissimus S. Irenaeus Episcopus Lugdunensis. Sane Irenaeus in suis adv. haereses libris allegat *Baruch, Sapientiam*, historias *Susannae, Beli et Draconis*, nec non *Ecclesiasticum* et *Tobiam*. In lib. IV. cap. 20. de prophetis loquens, manifeste alludit ad celebrem locum Baruch III. 38: deinde vero lib. V. cap. 35. clarius adducit integrum caput V. eiusdem Prophetiae una cum fine cap. IV. sub nomine tamen Ieremiae. « Et quotquot, inquit, ex credentibus ad hoc praeparavit Deus ad derelictos multiplicandos in terra, et sub regno sanctorum fieri, et ministrare huic Ierusalem et regnum in ea, significavit Ieremias Propheta: circumspice dicens ad orientem, Ierusalem, et vide laetitiam quae adventat tibi ab ipso Deo. Ecce venient filii tui quos emisisti..... exuere, Ierusalem habitum luctus et afflictionis tuae etc. (Baruch IV. 36, et V. tot.) Ex libro Sapientiae testimonium affert in lib. IV. cap. 38. n. 3. « Deus enim est qui habet videri: Visio autem Dei efficax est incorruptelae: incorruptela vero proximum facit esse Deo » (Sap. VI. 49. 20.), quae verba ex loco Sapientiae deprompta esse etiam Eusebius testatur Hist. Eccl. Lib. V. Cap. 8. qui etiam affirmat eiusdem libri Sapientiae mentionem fecisse Irenaeum in *libro de variis quaestionibus* nunc deperdito. Librum Ecclesiastici laudat Irenaeus lib. IV. cap. 36, ubi haereticos et incredulos ita alloquitur: « Audistis mensos esse caolos in palmo, et dicite mihi mensuram, et enarrate multitudinem cubitorum caelorum innumerabilem, et exponite mihi plenitudinem, latitudinem, longitudinem ». Quae deprompta videntur ex Eccli. I. 2. Librum *Tobiae* Irenaeus non laudat, quemadmodum etiam observat editor eius operum Massuetus in dissertatione praevia III *de Irenaei doctrina* art. 1° §. 5, verum ut, idem auctor animadvertit, etiam hunc librum inter Scripturas Irenaei aetate receptum fuisse, colligi potest ex eo quod S. Doctor lib. I. cap. 30 Sethianorum et Ophitarum deliria describens, ait n. 10. et 11. sic eos inter septem Angelos mundi rectores prophetas partitos fuisse, qui illorum nomine et afflatu vaticinia funderent, ut suo Eloei (uni ex septem rectoribus) Tobiam et Aggaeum adscriberent. « Sic autem, inquit, prophetas distribuunt: huius quidem laldabat Moysem fuisse, et Iesum Nave, et Amos et Abacuc.... illius autem Adonei Isaiam, et Ezechiel, et Ieremiam et

Daniel; illius autem Eloei *Tobiam*, et Aggaeum etc. »: ubi cum Tobias adnumeretur aliis Agiographis antea et postea nominatis, satis clare innuitur tum a praedictis haereticis tum ab Irenaeo Tobiae librum in canone habitum fuisse (1). Historias Susannae, Beli et Draconis Dan. XIII. et XIV. Irenaeus ut sacras, et canonicas, ac a Daniele propheta scriptas agnoscit Lib. IV. cap. 5. n° 2. et cap. 26 n° 3. « Quis enim, inquit, est vivorum Deus, nisi qui est Deus super quem non est alius Deus? quem et Daniel propheta cum dixisset ei Cyrus rex Persarum: quare non adoras Bel? annuntiavit dicens: quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit caelum, et terram, et habet omnis carnis dominationem. Et iterum dixit: Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus. » Dan. XIV. 3. 4. 24. In altero autem loco de historia Susannae scribit: « Qui vero crediti quidem sunt a multis presbyteri serviunt autem suis voluptatibus... et in absconsis agunt mala et dicunt: Nemo nos videt, redarguentur a Verbo; qui non secundum gloriam iudicat, neque faciem attendit sed in cor, et audient eas quae sunt a Daniele propheta voces: semen Chanaan et non Iuda, species seduxit te, et concupiscentia avertit cor tuum; inveterate dierum malorum nunc advenerunt peccata tua, quae faciebas antea iudicans iudicia iniusta etc. » Dan. XIII. 20. 52-56. Et haec quidem de Irenaeo; cuius auctoritas, ut alias diximus, maxima est, tum quia Apostolorum aetati proximus fuit, et Apostolicorum virorum discipulus, tum quod Oriente atque Occidente peragrato Ecclesiarum apostolicarum traditiones diligenter undequaque collectas in suis libris deposuit. Si Machabaeorum libros et additamenta Estheris nusquam laudat, nihil exinde contra horum librorum canonicam auctoritatem deduci potest, ut superius in Clemente animadvertimus.

Africanae Ecclesiae luculentos nobis testes huius aetatis suppeditant, Tertullianum imprimis, et Cyprianum idem de canone scripturarum sentientes, quod postea Africanorum Patrum Concilia oppositis decretis firmarunt. Sane *Tertullianus* licet indicem divinarum librorum nusquam exhibeat, in suis tamen scriptis Machabeo-

(1) Laudata Massueti dissertatio invenitur praefixa etiam editioni *Migne Patrol. Graec. Tom. 7*, ubi etiam loca Irenaei a nobis citata legi possunt col. 984, 1054, 1108, 1219 etc.

rum historiam, librum Sapientiae, Ecclesiasticum, Iudith, Baruch, et historias Susannae et Danielis in foveam leonum proiecti commemorat. In libro *adv. Iudaeos* Cap. IV ex *Machabaeorum libris* verba refert: « Qui sabbatis pugnando fortiter fecerunt, et hostes allophilos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitae statum revocarunt. (2 Mach. IV) » In libro *adv. Valentinianos* Cap. II. *librum Sapientiae* laudat hisce verbis: « Porro facies Dei spectat in simplicitate quaerentes, ut docet ipsa sophia non quidem Valentini sed Salomonis » (Sap. I. 1.). In libro *De monogamia* Cap. XV. quaedam ex *Ecclesiastico* refert scribens: « Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbitrii cuiuscumque liberi vitio; ecce, inquit, posui ante te bonum et malum, elige quod bonum est » quae deprompta sunt ex Eccli. XV. 18. In eodem libro exemplum *Iudith* affert ad suadendam viduis continentiam una cum exemplis Isaac, Iohannis, et aliorum V. T. Sanctorum. In libro *Scorpiaci* cap. VIII. allegat *Epistolam Ieremiae*, quae legitur in libro *Baruch* cap. VI. « Meminerant enim, inquit, et Ieremiae scribentis ad eos, quibus illa captivitas imminebat: et nunc videbitis Deos Babyloniorum aureos, et argenteos, et ligneos portari super humeros, ostentantes nationibus. timorem etc. » (Bar. VI. 3. 4). In libro *de Corona* quaerens an possit ostendi ex Scripturis virgines velandas esse « Quaero, inquit, Legem, Apostolum dissero » ex his igitur Scripturis praeter alia adducit exemplum *Susannae* « Si et Susanna in iudicio revelata argumentum velandi praestat, possum dicere et hic velamen arbitrii fuit » (Dan. Cap. XIII.). In libro *De Jeuniis* Cap. VII. inter alia exempla Scripturarum affert Danielis historiam Dan. XIV. « Aspice Danielis exemplum.. Si Deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus ministravit ». Exceptis igitur libro *Tobiae*, et *additamentis* Estheris, Tertullianus Scripturas omnes deuteris in medium adducit, quin unquam insinuet discrimen aliquod auctoritatis inter has, et caeteras sacras Scripturas in Ecclesia sui temporis admissum fuisse.

Tertullianum excipit alterum Ecclesiae Africanae lumen S. *Cyprianus* Carthaginienensis Episcopus in prima parte Saeculi III. Hic etiam S. Doctor inter sacras Scripturas absque ullo discrimine allegat libros *Tobiae*, *Sapientiae*, *Ecclesiastici*, *Baruch*, *Machabaeorum*, nec non hymnum trium puerorum et historiam *Susannae* ac *Beli*;

et quidem ita allegat, ut horum etiam inspirationem ac divinitatem se admittere ostendat. Ita in *Libro de mortalitate* Cap. 10 postquam ex Scripturis docuit necessitatem patientiae, exemplum adducit Iobi, et statim *Tobiae* historiam subdit « et Tobias, inquit, post opera magnifica, post misericordiae suae multa et gloriosa praeconia, caecitatem luminum passus, timens et benedicens in adversis Deum, per ipsam corporis sui cladem crevit ad laudem; quem et ipsum uxor sua depravare tentavit dicens: ubi sunt iustitiae tuae? Ecce quae pateris (Tob. II. 14.): at ille circa timorem Dei stabilis, et firmus et ad omnem tollerantiam passionis fide religionis armatus tentationi uxoris invalide in dolore non cessit, sed magis Deum patientia maiore promeruit; quem postmodum Raphael Angelus collaudat et dicit: opera Dei revelare et confiteri honorificum est. Nam quando orabas tu et Sara nurus tua etc. (Tob. XII. 11-15) ». Ad eundem *Tobiae* librum appellat in *Libro III. Testim. ad Quirinum* Cap. I, ubi ex Scripturae testimoniis illustrans excellentiam bonorum operum et sapientiae, post testimonia *Isaiae*, et Iobi subdit: « De hoc ipso *apud Tobiam*: et dixi *Tobiae* filio meo: vade et adduc quemcumque pauperem inveneris ex fratribus nostris etc. (Tob. II. 2)... Item illic: omnibus diebus vitae tuae, fili Deum in mente habe... munus bonum est eleemosyna omnibus qui faciunt eam coram summo Deo (Tob. IV. 5-11). » Deinde addit sub iisdem allegationis formulis testimonia *Proverbiorum*, *Psalmorum*, *Evangeli*i etc. Librum *Sapientiae* adducit in medium in epistola 55. et iterum in *Exhortatione martyrii* ad Fortunatum Cap. I, ubi coniungit testimonium huius libri cum testimoniis *Psalmorum*, et *Moysi*. « Ostenditur, inquit, in psalmo 113: idola gentium argentum, et aurum, opera manuum hominum... item in *Sapientia* Salomonis: omnia idola nationum aestimaverunt Deos, quibus neque oculorum usus est etc.. melior est autem ipse (figulus) iis quos colit, quoniam ipse quidem vixit, illi autem nunquam (Sap. XV. 15-17). Item in *Exodo*: non facies tibi idolum neque cuiusquam similitudinem (Ex. XX. 4). Item *apud Salomonem* de elementis: neque opera attendentes agnoverunt quis esset artifex (Sap. XIII 1-4) ». Ubi manifestum est verba *Sapientiae* promiscue allegari cum verbis *Moysi* et *Davidis* tamquam verba divinae Scripturae (1). *Ecclesia-*

(1) V. etiam lib. *De idolorum vanitate* c. XXIV, ubi citat verba Sap. V. 1-9 cum formula: *secundum Scripturae sanctae fidei dicentis*: etc.

sticus frequenter allegatur a Cypriano inter Sacras scripturas ex: gr: in *Libro de opere et eleemosynis* Cap. II, ubi verba Ecclesiastici simul cum verbis Proverbiorum tamquam Spiritus Sancti oracula adducit inquit: « Loquitur in Scripturis divinis Spiritus Sanctus, et dicit: eleemosynis et fide delicta purgantur (Prov. XV. 27)... item denuo dicit: sicut aqua extinguit ignem, sic eleemosyna estinguit peccatum » (Eccli. III. 33). Item in citato lib. III Testim. (1) passim ex: gr: Cap. 1 coll. Eccli. III. 33, XIV. 11. 12. XXVII. 12; Cap. 35 coll. Eccli. V. 4. et alibi, et in *lib. De mortalitate* c. 9. « Docet et praemonet divina scriptura dicens: Fili accedens ad servitutem Dei, sta in iustitia et timore etc. et iterum: In dolore sustine et in humilitate tua patientiam habe etc. » (Eccli. II. 1, 4, 5). *Librum Baruch* sub nomine Ieremiae affert in *libro III. Testimon.* Cap. 6 una cum Isaia, Osea, Psalmis etc. inquit: « Item apud Ieremiam: Hic Deus noster et non deputabitur alius absque illo, qui invenit omnem viam prudentiae etc. » (Bar. III. 36-38). Item in *lib. de Orat. Domin.* c. V. « Per Hieremiam quoque haec eadem Spiritus S. suggerit et docet dicens: In

(1) Laudati libri tres *testimoniorum adv. Iudaeos* nihil aliud sunt, nisi catena quaedam textuum sacrae scripturae ad certa capita revocatorum, ad ostendendam Christianae Religionis veritatem et sanctitatem. Hinc liber aliquis eo ipso quod citetur in laudato opere, censendus est citari ut S. scriptura. Id clarissime apparet ex praefatione Cypriani ad Lib. I et II. ubi ait: « Obtemperandum fuit, fili charissime, desiderio tuo spiritali impensissima petitione divina magisteria poscenti, quibus nos Dominus *per scripturas sanctas* erudire et instruere dignatus est.... Plus roboris dabitur et magis ac magis intellectus cordis operabitur scrutanti *scripturas veteres et novas plenius; et universa librorum spiritalium volumina perlegenti.* Nam nos nunc *de divinis fontibus* implevimus modicum quod tibi interim mitteremus. » Item in praefatione ad librum tertium: « Pro fide ac devotione tua quam Domino Deo exhibes, fili charissime, petisti ut ad instruendum te *excerperem de scripturis sanctis* quaedam capitula etc. »

Omittendum non est hosce libros a Cypriano scriptos fuisse ante episcopatum, vel in eius primordiis, ideoque ante medium saeculum III. Plura de horum librorum genuinitate et pretio legi possunt in praefationibus editorum Maran, Baluzii et aliorum relatis in Patrol. Latina Migne to. IV. ubi etiam loca Cypriani a nobis citata suis locis reperiuntur. Dissimulandum tamen non est libros testimoniorum apud quosdam criticos de aliqua interpolatione suspectos esse, ut Baluzius ibidem fatetur.

sensu autem tibi debet adorari Deus » (Baruch VI, 5). In laudato opere lib. III. Testim. Cap. 15 ad testimonium *Machabaeorum* appellat: volens enim probare homines aliquando a Deo tentari probationis causa post adducta testimonia Gen. XXII. 1, Deut. XIII. 3, Sap. III. 4-8, subdit: « De hoc ipso in *Machabaeis*: Abraham nonne in tentatione inventus est fidelis? et deputatum est ei ad iustitiam? » (1 Mac. II. 52). Etiam alterum Machabaeorum librum adhibet in epist. ad Fortunatum *de exhort. martyr.* cap. 11, ubi totam historiam septem fratrum Machabaeorum recitat ex 2 Mac. VII, unde ipsa verba secundi, quarti, quinti, et sexti fratris refert, ut ibidem leguntur vv. 9. 14. 16. 18. et etiam verba matris Machabaeorum v. 28, et haec quidem coniungit cum aliis biblicis narrationibus Abelis, Iacobi, Iosephi, David, Zachariae, Tobiae etc. his enim recitatis subdit laudatam Machabaeorum historiam incipiens his verbis: « Quid vero in *Machabaeis*, septem fratres et natalium pariter et virtutum sorte consimiles, septenarium numerum sacramento perfectae consummationis implentes? etc. ». In eodem loco partes Deuterocanonicas *Danielis* in medium affert, scilicet verba Danielis XIV. 4. « Et Daniel, inquit, Deo devotus et sancto Spiritu plenus exclamat et dicit: Nihil colo ego, nisi Dominum Deum meum, qui condidit coelum et terram » eadem citat. in epist. 56. *Hymnum trium puerorum* in fornace tamquam sacram Scripturam affert in *lib. De Oratione Domin.* c. 8, ubi declarans utilitatem publicae et communis orationis scribit: « Hanc orationis legem servaverunt tres pueri in camino ignis inclusi, consonantes in prece et spiritus consensione concordēs. Quod declarat Scripturae divinae fides: et dum docet quomodo oraverint tales, dat exemplum quod imitari in precibus debeamus ut tales esse possimus: Tunc illi tres, inquit, quasi ex uno ore hymnum canebant et benedicebant Dominum (Dan. III. 51) ». Etiam in *libro De lapsis* cap. 31 trium puerorum hymnum commemorat, nec non orationem Azariae, quae in eodem loco legitur: « Loquitur, inquit, *scriptura divina*: stans Azarias precatus est, et aperuit os suum, et exomologesim faciebat Deo simul cum sodalibus suis in medio ignis » (Dan. III. 25). Denique *Susannae historiam* Dan. XIII. affert in epistola 40 (alias 39 vel 43) quae est ad plebem de quinque presbyteris schismaticis cap. 4 inquit: « Nec aetas vos eorum nec auctoritas fallat, qui ad duorum presby-

terorum veterem nequitiam respondentes, sicut illi Susannam pudicam corrumpere et violare conati sunt, sic et hi adulterinis doctrinis Ecclesiae pudicitiam corrumpere, et veritatem Evangelicam violare conantur ».

Ex recitatis testimoniis apparet Cyprianum Scripturas omnes deuteris citasse, excepto tantum libro Iudith, et quidem ita ut evidens sit, tum ipsum Cyprianum, tum in genere africanam Ecclesiam in prima parte saeculi III. nullum agnovisse discrimen inter proto et deuterocanonicos libros, ideoque canonem V. T. illius Ecclesiae iam tunc, imo etiam inde a Saec. II. cum nostro canone consensisse.

Confirmatur Ecclesiae Africanae sententia ex *concilio Carthaginiensi II.* anno 253, in cuius actis citatur liber primus Machabeorum (1), item ex *vita et passione S. Cypriani* a Pontio Diacono conscripta, ubi c. X. allegatur Tob. II., nec non ex variis Epistolis et Decretis tum Cypriani tum eius sectatorum in causa rebaptizantium, ubi aliquando adducitur, quamvis perperam, sententia Ecclesiastici: « qui baptizatur a mortuo et iterum tangit eum, quid proficit lavatio illius? » (Eccli. XXXIV. 30) quo conabantur ostendere, tamquam *ex sacra Scriptura*, Baptismum ab haereticis collatum non valere.

Hisce addere possumus *Arnobium* qui sub exitum saeculi III. eloquentia et philosophia inclaruit. Quamvis enim is in suis septem adversus Gentes libris vix unquam occasionem habeat Scripturam citandi, ut recte notat Le Nourry in dissert. praevia in *Arnobium* cap. 2 Art. III. (2). nihilominus videtur aliquando citasse librum Sapientiae I. 4. 5. (Apud Vincenzi op. cit. Part. I. pag. 21.) cui addi possunt citationes libri Ecclesiastici VI. 40 et II. 1. quae occurrunt in comment. in Psalmos eidem Arnobio adscripto, qui tamen videtur esse alterius Arnobii (ib. apud Vincenzi.)

Et haec quidem sufficiant pro Ecclesiae Africanae sententia de qua plura inferius dicenda erunt.

(1) Apud Harduini *Acta Concilior.* to. I. pag. 152.

(2) Haec dissertatio legitur etiam in *Patrol. Latina* Migne Tom. V. ante Arnobii libros. Ibi clarissimus editor postquam notasset in libro II. Arnobii fortasse allusionem fieri ad 1 Cor. I. 19. subdit: « utrumque autem res se habeat, vix ullum aliud in omnibus Arnobii libris testimonium invenies *ex Sacra Scriptura* totidem ipsius verbis vel auctoris nomine citatum ».

Pro aliis Ecclesiis latinis huius temporis deficiunt scriptores. Omittendus tamen non est S. Victorinus martyr saec. III. quem alii Pictaviensem, alii melius Petabionensem (Petabii in Styria) appellant. Quamvis de huius sancti et docti viri scriptis magna existat controversia, omnes tamen critici consentiunt in ei tribuendis *Fragmento de fabrica mundi*, et commentariis seu *Scholiis in Apocalypsim* (1). In iis itaque operibus multa ex libris sacris excerpit. Ex quibus allegationibus aliqua difficultas oriri posset: nam libros deuterocanonicos expresse non nominat, imo eos excludere videtur. Scribit enim in praedictis *Scholiis* loquens de quatuor animalibus sex alas habentibus: « *Habentia alas senas*. Testimonia sunt V. T. librorum. Ideo viginti et quatuor totidem faciunt quot sunt seniores super Tribunalia sedentes... Sunt autem libri V. T. qui recipiuntur *viginti quatuor*, quos in epitomis Theodori invenies ». Huius tamen Theodori opera interciderunt, quare nec certo dicere possumus quomodo hi libri numerati fuerint, et utrum in hoc numero etiam deuterocanonici comprehenderentur; quamvis ex analogia opinari liceat Victorinum *hebraici* canonis divisionem hic sequutum esse, in quo, ut diximus, volumina vel XXII vel XXIV passim distinguebantur, exclusis nempe septem deuterocanoniceis. Verum id nos movere non debet ut credamus Victorinum laudatos libros reiecisse, cum aliunde constet eius aetate apud Latinos absque ulla haesitatione eos receptos fuisse. Itaque dicendum videtur Victorinum noluisse plenum Ecclesiarum canonem indicare, sed hebraicum potius, seu libros illos V. T. de quibus inter Christianos et Iudaeos conveniebat. Id imprimis videtur insinuare contextus, nam ibidem de libris a Iudaeis receptis loquitur: ingeniose enim explicans allegoricas significationes animalium et alarum ita scribit: « Haereticis autem qui testimonio prophetico non utuntur, adsunt eis animalia, sed non volant, quia sunt terrena. Iudaeis autem qui non accipiunt N. T. praedicationem, adsunt alae, sed non volant, idest inanem vaticinationem hominibus afferunt, facta dictis non conferentes. Sunt autem libri V. T. qui recipiuntur *viginti quatuor*, quos in epistolis Theodori invenies ». Unde videtur consequi de libris apud Iudaeos simul et Christianos receptis eum lo-

(1) Haec videri possunt in laudata Patrol. latina Tom. V. Col. 301 seqq.

quutum esse. Praeterea accommodatio illa numeri librorum V. T. ad numerum Seniorum in Apocalypsi occurrentem est satis communis apud antiquos Patres, non excluso Hieronymo (in Prol. Galeat.), quin tamen ob id censendi sint alios libros exclusisse, quos alias in suis scriptis uti divinos commendant, quia scilicet nondum stabilito per solemne Ecclesiae decretum canone Scripturarum, usus invaluerat recitandi canonem Esdrinum cum agebatur de libris V. T. Quare ostendi non potest testimonium Victorini contrarium esse traditioni Latinae Ecclesiae superius demonstratae. Haec responsio valet etiam pro testimonio anonymi auctoris carminis adversus Marcionem, quod Tertulliano falso adscriptum est, sed certe est auctoris saec. III, et fortasse huius Victorini, de quo modo loquuti sumus. In hoc carmine libro III. exhibetur quidam veluti canon scriptorum sacrorum in quo mentio non fit de libris deuterocanonicis. Omittere tamen non possumus in hoc ipso libro cap. VII disertum testimonium occurrere pro partibus deuterocanonicis Danielis; ait enim:

*Quam magnus Daniel! qualis vir! quanta potestas
Qui falsos testes ipsorum prodidit ore,
Servavitque animam damnatam crimine ficto.*

Quibus verbis designat Susannae historiam Dan. XIII. Mox narratis aliis gestis Danielis (1) prout in eius libro leguntur, subdit trium puerorum historiam prout occurrit Dan. III, 16-23, 46-50:

*Huius tres socii vix digna laude canendi
Ex numero tanto decretum regis iniquum
Contempsere pii, quorum data corpora flammis
.....
Iam praeclara fides iam spes super omnia fulgens
Estinxit rabidos ignes et vicit iniquos.*

Et quoniam de antiquis carminum auctoribus loquimur, addere possumus coeteris latinis testibus *Commodianum* auctorem carminis cui titulus: *Instructiones adversus gentium Deos*. Hunc auctorem

(1) Historia Susannae a nostro auctore commemoratur antè alia Danielis gesta, quemadmodum a graecis scriptoribus fit, et revera chronologice inter prima Prophetæ gesta collocanda est cum ad eius adolescentiam pertineat, quamvis in nostris editionibus circa finem libri inveniatur.

alii Gazaeum dicunt, alii, ut videtur, verius Afrum, et S. Cypriano coaevum faciunt. Is itaque carmine, seu *quasi-versu*, ut scite illud vocat Gennadius (*de Scriptor. Eccles.* cap. XV,) multa disserens contra Gentilium errores ex Christiana philosophia, librum *Ecclesiastici* sub nomine Salomonis, et tamquam Scripturam divinam (*Legem*) in medium adducit, scribens cap. LXXIII.

*Filiorum casus licet, et dolium cordis relinquat,
In nigris exire tamen nec plangere fas est,
Lex prudenter ait, animo nec pompa dolere,
In Salomoniaco libro, septimana finita.*

Quae deprompta sunt ex illo Ecclesiastici XXII. « Luctus mortui septem dies; fatui autem et impii omnes dies vitae illorum. »

Haec de sententia *latinae Ecclesiae* tribus prioribus saeculis: in qua vidimus libros deuterocanonicos V. T. absque ulla haesitatione receptos fuisse tamquam divinae Scripturae partes, quin ullum certum occurrat vestigium discriminis a latinis Ecclesiis constituti inter *protas*, et *deuteras* Scripturas.

II. Sententia Ecclesiae Graecae et Orientalis Saec. I-III.

Consulenda nunc est Graecarum et Orientalium Ecclesiarum traditio, num scilicet a Latinis discordent circa canonem Scripturarum. Videbimus autem eundem prorsus fuisse Orientis ac Occidentis canonem in hac prima Ecclesiae aetate, quamvis prima fronte contrarium aliquid sese offerat in catalogis seu canonibus divinatorum librorum, qui apud Orientales maturius quam apud Latinos vulgari coeperunt. Verum quomodo haec intelligenda sint ex decursu tractationis apparebit. Itaque imprimis eruemus Ecclesiae Orientis sensum ex eiusdem praxi, et ex eius scriptorum testimoniis; in fine vero speciatim dicemus de catalogis seu canonibus quibusdam hac aetate in Orientali Ecclesia editis, in quibus libri de quibus agimus omittuntur.

1° Primum Ecclesiae graecae monumentum occurrit in *graeca editione* V. T. quemadmodum latina versio quae ex illa derivata est primo a nobis adducta fuit ad ecclesiae latinae sensum dignoscendum. Est itaque res certissima primas ab Apostolis fundatas ecclesias in Oriente Scripturam ab iisdem Apostolis suscepisse iuxta graecam editionem, quam vocant Alexandrinam, seu LXX. Inter-

pretum. Ut enim vidimus in prima parte (Vol. I. pag. 556. seqq.) laudata versio ante Christum, et aetate Christi universaliter apud Iudaeos recepta erat. Quare Christus et Apostoli eadem versione usi sunt eandemque Ecclesiae commendarunt, quemadmodum magis distincte probabitur in capite sequenti. Hinc factum est, ut Apostolicae Ecclesiae, graeca lingua loquentes non aliam V. T. versionem haberent quam istam, eaque uterentur in publica Sacrae Scripturae lectione, in sacra liturgia, in publica praedicatione, in haeresum confutatione, et in universo usu ecclesiastico. Quapropter eo ipso quod aliquis liber demonstratur in laudata versione seu editione inde a primordiis Ecclesiae adfuisse, iam constat eum tamquam Sacram Scripturam a Graecorum ecclesiis receptum fuisse. Iamvero dubitari non potest septem libros deuterocanonicos cum partibus Danielis et Estheris semper in Alexandrina editione comprehensos fuisse, ut apparet tum ex facto antiquae latinae versionis seu Italiae, quae ex Alexandrina deducta est, et in qua vidimus eosdem libros ab initio extitisse, tum etiam ex opere hexaplari Origenis, cuius fragmenta supersunt, denique ex omnibus antiquis adhuc extantibus codicibus versionis Alexandrinae, ut Vaticano, Sinaitico, Alexandrino, Rescripto Ephremi etc. in quibus iidem libri leguntur, et quidem cum coeteris commixti pro varia aetate vel argumento uniuscuiusque (1). Quare certi essemus de primitivae ecclesiae graecae sententia, etiamsi praescinderemus ab expressis Patrum testimoniis. Verum etiam haec summatim referre placet incipiendo ab aetate Apostolica.

2° Sane in scriptis Patrum Apostolicorum, quae plerumque in Oriente apparuerunt, quaedam ex deuterocanonicis scripturis ci-

(1) Quod pertinet ad Danielis et Estheris additamenta notandum est, orationem Azariae et canticum trium puerorum Dan. III. 24–91 certissime in antiqua versione LXX. reperta fuisse, ex qua Theodotion ea mutuavit, et deinceps vulgatus latinus interpres; historia Susannae Dan. XIII. extabat quidem in laudata versione, unde a Theodotione cum levioribus mutationibus derivata est ex qua Theodotionis emendatione latina versio prodiit, quae est in vulgata nostra; idemque dicendum est de Cap. XIV. Antiquam Danielis versionem Alexandrinam, quam etiam Ecclesia iam diu cum accuratiori Theodotionis versione immutaverat, adhuc superest in unico codice Chisiano, quem elapso saeculo edidit Simon De Magistris Romae 1772, et iterum nuperrime clarissimus Iosephus Cozza Luzi praeses Monasterii Basiliani Cryptae ferratae typis Abatiae 1877.

tata inveniuntur. Ita ex. gr. in epistola Barnabae n° 19. citatur *Ecclesiasticus* (IV, 36); item in epistola Polycarpi ad Philippenses n. 10. citantur verba *Tobiae*: « Cum potestis benefacere, inquit, nolite differre quia: *eleemosyna de morte liberat* » (Tob. IV. 10. XII. 9); item in Pastore Hermae lib. III. simil. 9. n. 23. laudantur *Sapientia* et *Ecclesiasticus*.

His addere possumus S. Iustinum martyrem Apostolorum aetati proximum, qui licet expressis verbis non laudet nostros libros, tamen in dialogo cum Triphone non obscure docet canonem Scripturarum V. T. ampliorem fuisse apud Christianos quam apud Hebraeos, scilicet Ecclesiam quaedam in Scripturis legisse, quae a Iudaeis de canone excludebantur. Ibi enim versionem LXX laudat, et Iudaeos reprehendit tum quod eam reiecerint, tum quod *permultas Scripturas* de medio sustulerint. « Sed minime, inquit, mihi probantur magistri vestri, qui septuaginta illos senes apud Ptolomaeum Aegyptiorum regem recte interpretatos esse assentiri nolunt, sed ipsi interpretari aggrediuntur. Neque illud etiam vobis ignoratum velim, *permultas scripturas*, ex quibus, perspicue hunc ipsum qui cruci affixus fuit, et Deum, et hominem et crucifixum, et morientem praedicatum esse demonstratur, omnino ab eis ex illa interpretatione, quam senes apud Ptolomaeum adornarunt, deletas fuisse. Quas quia scio ab omnibus vestri generis hominibus negari, in eiusmodi quaestiones non delabor, sed in eas quae sunt ex illo genere quod adhuc a vobis ratum habetur, investigationem dirigere aggredior: nam quascumque vobis attuli (Scripturas) eas agnoscitis etc. » n. 71. In sequentibus autem nn. 72. 73. rogatus a Tryphone nonnulla exempla profert locorum, quae a Iudaeis rescata fuisse contendit ex graeca τῶν LXX. versione. Quamvis autem S. Iustinus directe loquatur de particularibus textibus, non autem de integris libris, vel pericopis longioribus, eius tamen testimonium ad rem nostram pertinet, tum quia in genere testatur aliter Scripturam lectam fuisse in Ecclesia Christi, aliter a Iudaeis sui temporis, et quaedam ab Ecclesia recepta fuisse, quae a Iudaeis non recipiebantur, tum maxime quia versionem τῶν LXX. caeteris Iudaeorum versionibus praefert, eamdemque tum a seipso tum a reliquis Christianis suae aetatis admissam fuisse docet, in qua ver-

sione, ut vidimus, integri septem libri cum partibus deuterocanonici continebantur.

Addere etiam possumus testimonium ex *constitutionibus Apostolicis*, quae licet non sint genuinae, antiquissimae tamen sunt et saltem sex priores libri ad saeculum III. pertinere creduntur. In his itaque sex libris non solum libri protocanonici V. T. passim citantur, sed fere omnes etiam deuterocanonici scilicet *Baruch*, *Tobias*, *Iudith*, *Sapientia*, *Ecclesiasticus* et *addimenta Danielis* (1).

3° *Ecclesia Alexandrina* testimonium luculentissimum praestat pro re nostra; omnes enim scriptores huius Ecclesiae libros nostros agnovisse, et inter Scripturas adnumerasse dignoscuntur. Primus occurrit circa finem saec. II. Clemens Alexandrinus, qui non semel aut iterum, sed frequenter et passim ad nostras scripturas appellat in suis scriptis, et, ut ex indice locorum ad calcem paginarum appposito innotescit, librum Tobiae *ter* citat, librum Iudith *bis*, plusquam *vicies* Sapientiam, Ecclesiasticum plusquam *quingages*, *quater* librum Baruch sub nomine Ieremiae, et in eclogis *semel* citat librum secundum Machabaeorum. Ut ex his speciminis gratia aliquid proferamus Clemens Alexandrinus in lib. II. Paedagogi Cap. 3. citat Baruch sub nomine divinae Scripturae. « Pulcherrime, inquit, alicubi dicit *divina Scriptura* ad eos qui sunt sui amantes et arrogantes verba dirigens: Ubi sunt qui gentibus imperabant, et qui dominabantur feris quae sunt super terram? Qui in avibus coeli illudebant, qui argenti et auri thesauros congregabant...? Non est inventio operum eorum: evanuerunt, et ad inferos descenderunt » quae sunt verba Baruch III. 16. seqq. Et in lib. I. Paedagogi cap. 40 scribit: « Iamvero per Ieremiam quoque enarrat (Dominus) prudentiam: beati sumus Israel, dicens, quod quae Deo grata sunt a nobis cognita sunt » (Bar. IV. 4.) Item in eodem libro cap. 8. ad Ecclesiasticum appellat. « Rursus, inquit, eosdem vicissim conatur adhortari (Dominus), quos enim laus non movit eos incitat vituperatio, et quos tamquam mortuos vituperatio non excitat ad salutem, eos ad veritatem expergefacerit maledictum: flagella enim et disciplina in omni tempore Sapientiae: qui testam conglutinat et stultum docet, ad sensum, inquit, terram ducens, et eum qui est desperatus acuens

(1) Vide haec inter opera S. Clementis Rom. in Patrol. graeca Tom. 1 pag. 555 - 992.

ad prudentiam. Propterea aperte subiunxit excitans dormientem de profundo somno, qui est ex aliis rebus omnibus maxime morti similis » Cfr. Eccli. XXII. 6-8. Susannae historiam laudat in lib. IV. Stromatum cap. 19. ubi fortium mulierum exempla proponens ait: « Taceo enim Susannam, et Moysis Sororem, quod haec quidem una duxit exercitum cum Propheta princeps omnium mulierum, quae apud Hebraeos erant insignes sapientia; illa vero per summam honestatem vel ad mortem usque procedens, cum ab intemperantibus condemnaretur amatoribus, perstitit firma et constans martyr pudicitiae ». In eodem capite etiam Estheris historiam deuterocanicam adducit inquit: « Et rursus perfecta illa in fide Esther, Israellem a tyrannica potestate liberans, et a crudelitate Satriapae, sola mulier *afflicta ieiuniis* restitit armatis copiis innumrabilibus, tyrannicum per fidem solvens decretum. Et tyrannum quidem mitigavit, Aman vero repressit et Israellem *perfecta ad Deum oratione* conservavit ». Circumstantiae illae ieiunii et perfectae orationis leguntur in additamentis Est. XIV. Ibidem etiam laudat historiam Iudith. « Sed etiam Iudith, inquit, quae consummata fuit inter mulieres etc. ». Denique aliis omissis in Lib. I. Strom. habet quamdam synopsis totius veteris Testamenti omniumque eius librorum iuxta hodiernum canonem, excepto tantum libro Iudith, quem tamen alibi citat, ut modo vidimus.

Origenes Clementis discipulus non minus clare sententiam suam expressit de libris canonicis. Omisso enim catalogo, quem exhibet iuxta Hebraeorum consuetudinem, de quo inferius dicemus, in aliis locis suorum scriptorum ad Scripturas deuterocanonicas non modo laudat, sed data opera defendit et quidem ex sententia et auctoritate Ecclesiae. Sane in operibus Origenis citati inveniuntur *Baruch* nomine Ieremiae quinques, *Tobias* plusquam decies, *Iudith* ter, *Sapientia* plus minus vices, *Ecclesiasticus* plusquam septuagies, 1. *Machabaeorum* semel, 2. *Mac.* decies et quinques *additamenta Estheris* semel aut iterum, *Danielis* bis aut ter. Speciminis causa in lib. III. cap. 72. contra Celsum vocat librum Sapientiae *sermonem divinum*, inquit: « Sapientia cognitio divinarum et humanarum rerum est, et harum causarum, aut quomodo *sermo divinus* definit: Vapor divinae potestatis, et affluentia lim-

pida omnipotentis gloriae, splendor lucis aeternae, et speculum sine macula Dei maiestatis et imago bonitatis illius ». Quae leguntur Sap. VII. 25. 26. Eundem librum vocat: *Scripturam Sanctam* in comment. in Epist. ad Hebraeos, ubi citatis iisdem verbis Sap. VII. 25. subdit. « Oportet autem scire nos quia per ineffabilia quaedam et secreta ac recondita, quemdam modum sibi faciens *Scriptura Sancta* conatur hominibus indicare, et intellectus suggerere subtilem. Vaporis enim nomen inducens, hoc de rebus corporalibus assumpsit etc. » Eodem nomine Scripturae Sanctae laudat *Ecclesiasticum* in hom. XVII. in Ieremiam. « Nos autem, inquit, non exprobramus illis qui poenitentiam agunt et convertuntur dicente Scriptura. Ne impropere viro convertenti se a peccatis » (Eccli. VIII. 6.). Itemque in lib. 2. de principiis annumerat Ecclesiasticum Scripturis Sanctis « denique, inquit, laudabiliter animam poni in *Scripturis Santis* require, si facile invenias; culpabiliter autem frequenter occurrit, ut ibi in libro Ecclesiastici: anima mala perdit eum, qui possidet eam; et anima quae peccat ipsa morietur » (Eccli. VI. 4.). Pariter *Tobiae* librum inter Scripturas refert lib. de Oratione cap. 11. « Raphael, inquit, obtulit Deo rationabile obsequium Tobiae et Sarrae: nam post orationem utriusque exaudita est, *dicit Scriptura*, oratio amborum coram gloria magni Raphael, et missus est ad sanandum ambos.... itaque iuxta Raphaelis sermonem: bonum oratio cum ieiunio, et eleemosyna, et iustitia » Tob. III, 2. 4., XII, 12 et 15. Eodem modo *Machabaeorum* libros saepe allegat, ut ex. gr. in lib. de *exhortatione ad martyrium* Cap. 22-27 ubi loquens de fratribus Machabaeis totam illam historiam, plerumque ipsis Scripturae verbis (2. Mach. VII.) recitat, quemadmodum etiam historiam Eleazari senis ut ibidem legitur cap. VI, et utramque *Scripturam* appellat: nam unius ex fratribus verba referens scribit: « Quorum unus, ut quidem *Scriptura* nominavit, primus ait ad tyrannum: quid vis quaerere et discere? parati enim sumus mori, magis quam patrias leges transgredi (2. Mac. VII, 2) ». Et utraque historia recitata concludit his verbis: « Arbitror me utilissime ad propositum haec breviter *e Scriptura* proposuisse, ut videamus quid adversus cruciatus acerbissimos et gravissima tormenta possit pietas, et amor Dei quovis amore longe potentior ». Primum etiam Machabaeorum librum laudat in comment. in Epistola ad Romanos lib. VIII. loquens

de zelo secundum scientiam: « Et sicut Mathatias, de quo in primo libro Machabaeorum scriptum est: quia zelatus est in lege Dei (1. Mach. II. 26-27). » Ut alia omittamus, in homilia 27 in Numeros cumulatim de pluribus libris deuterocanonicis testatur eos inter Scripturas sacras adnumeratos fuisse. Ibi enim loquens de methodo quadam in legendis scripturis adhibenda, et debilioribus incipiendum esse a libris minus obscuris, haec habet: « His ergo cum recitetur talis aliqua *divinorum voluminum lectio*, in qua non videatur aliquid obscurum, libenter accipiunt, verbi causa ut est libellus *Esther*, aut *Iudith* aut *Tobiae*, aut mandata *Sapientiae* ». Verum Origenis testimonium et auctoritas imprimis valet ad canonicitatem partium deuterarum Danielis defendendam (1). Has enim non solum recipit, sed contra Iudaeos defendit, et quidem ex Ecclesiae traditione in celebri *Epistola ad Africanum* qui eum de hac re consuluerat. Ob quaestionis gravitatem inutile non erit totum contextum huius epistolae afferre. Incipit itaque responsionem suam ad epistolam Africani hoc modo: « Epistola tua, qua tuam mihi sententiam aperuisti, de Susannae historia *quam in suis Danielis exemplaribus ecclesiae circumferunt*, brevis quidem esse videtur, et paucis verbis multas habet quaestiones, quarum quaelibet non vulgari indigeat pertractatione, sed tanta ut epistolae modum superaret, et in voluminis molem excresceret ». Deinde post aliquot excusationes ad quaestionem tractandam accedit n. 2. « Dicebas primum me in eo quod cum amico nostro Basso habui colloquio, usum esse Danielis adhuc iuvenis prophetia de Susanna ac si me lateret hanc libri partem esse spuriam. Aiebas insuper eam quidem laudare te ut lepidam, sed improbare ut recens conflictam; neque etiam ipsum Philistionem mimum, si eiusmodi scriptum confinxisset, usum unquam fuisse hac nominum propinquitate $\pi\rho\iota\nu\omicron\upsilon$ ad $\pi\rho\iota\sigma\iota\nu$ et $\sigma\chi\iota\nu\omicron\upsilon$ ad $\sigma\chi\iota\sigma\iota\nu$; quem verborum lusum recipit quidem graeca

(1) Etiam Estheris additamenta laudantur ab Origene tamquam pars Scripturae in homilia 1 in Iohannem ad illa verba: Sine ipso factum est nihil, et omnia per ipsum facta sunt: scribit enim « Et adnotamus num e *Scripturis* possint haec accuratissime ostendi ». Deinde addit testimonium Pauli Rom. XI. 35 seq. et prosequitur: « Sed Mardocheus etiam in libro Esther iuxta Septuaginta non existentes inimicos Israel vocat dicens: Ne tradas scelerum tuum, Domine, his qui non sunt (Esth. XIV, 11.). »

lingua sed hebraea nullo modo ». Ad haec igitur respondens Origenes tum praefatam historiam, tum alias deuterocanonicas Scripturas defendit, et totam quaestionem in pleno lumine collocat. Respondet itaque: « Scias igitur ad haec quid nobis agendum sit non solum de Susannae historia, quae in graeco graecorum exemplari per totam Christi Ecclesiam circumfertur, licet apud Hebraeos non extet; nec solum de aliis, ut aiebas partibus, quae in fine libri sunt descriptae, nempe de Belo et Dracone, quae pariter in hebraico Danielis textu desiderantur (1); sed et de aliis innumeris, quae pro modulo nostro dum exemplaribus hebraeis compararemus nostra, plurimis in locis invenimus. Nam in ipso Daniele, ubi de camino ardente, illud: *compedibus vincti* invenimus: Sed in nostris exemplaribus, praeter ea quae in hebraicis sunt abundant versus non pauci quorum initium, secundum quaedam quae in Ecclesia circumferuntur exemplaria sic habebat: *precatus est Ananias, et Azarias, et Misael et laudaverunt Dominum*, usque ad illud: *Benedicite omnes colentes Dominum Deum Deorum laudate et confitemini, quoniam in saeculum misericordia eius in saeculum saeculorum. Et factum est cum audiret rex illos laudantes et videret eos viventes*. At secundum alia exemplaria etc. (hic notat leviores quasdam varietates inter versionem LXX. et Theodotionis, post quae subdit textum hebraicum iuxta versionem Aquilae, ubi haec omnia omittuntur): quibus positis prosequitur: « In multis quoque aliis sanctis libris invenimus alicubi quidem plura esse apud nos quam apud Hebraeos, alicubi vero pauciora. Exempli causa, quoniam non omnia simul possunt comprehendere, aliqua tantum proponemus. In libro Esther neque Mardochei neque Esther preces quae legentem aedificare possunt, apud Hebraeos habentur: neque etiam epistola Aman ad eversionem gentis Iudaeorum scripta, nec altera Mardochei ex Artaxersis nomine gentem a morte libe-

(1) De his enim omnibus quaestionem moverat Africanus in sua ad Origenem epistola, quae legi potest ante Origenis responsionem in huius operum Tom. I, qui est in cit. patol. graec. Tom XI. pag. 42 seqq. Notandum tamen est, Africanum haec proponere tamquam privatam suam opinionem, seu potius dubie, quemadmodum opportune observat Eñus Franzelin in tractatu de divinis Scripturis Thesi X. Et, ut alioquin ex modo ipso quo Africanus quaestionem proponit, satis innotescit.

rans (Est. X-XVI) ». Notetur hic expressum Origenis testimonium in critica biblica doctissimi de differentia iam tunc existente inter canonem Hebraeorum et Christianorum. Deinde aliis exemplis productis ex libro Iob, Geneseos et Exodi, quae tamen minutas varietates respiciunt inter codices hebraicos et graecos, pro quibus provocat ad hexapla a se antea exarata (1) ad difficultatem solvendam redit n° 4, et ita prosequitur: « Tempus est igitur, si haec nos non latent, abrogare quae in Ecclesiis feruntur exemplaria, et fratribus lege praecipere, ut abiectis quos penes se habent sacris libris, adulando Iudaeis persuadeant, ut nobis puros, et qui nihil habeant figmenti impertiant » (quae, ut patet, ironice scripta sunt, quasi nempe Iudaeorum consuetudo Ecclesiae auctoritati praeferenda esset). « An etiam, prosequitur, Providentiae quae in Scripturis dedit omnibus Christi Ecclesiis aedificationem, curae non fuerunt empti pretio, pro quibus Christus mortuus est? cui licet filio, non pepercit Deus, ipsa charitas, sed pro nobis omnibus tradidit illum, ut cum ipso omnia nobis donaret? Ad haec considera an non bonum sit meminisse illius dicti: non transpones terminos aeternos, quos posuerunt antecessores tui. Et haec quidem dico, non quod praedesidia recusem scrutari Scripturas quae apud Iudaeos sunt, illasque cum omnibus nostris comparare, ac videre quid inter eas sit discriminis. Hoc enim graviter, nisi arrogans dictu est, pro virili fecimus, collatis magna cura inter se editionibus: conamur non ignorare quas habent Scripturas, ut cum Iudaeis disserentes, non proferamus ea quae in eorum exemplaribus desunt, sed simul utamur iis quae penes se habent, licet in nostris libris desiderentur... Atque haec dicta sint ad illud quod obiecisti, apud Hebraeos non extare Susannae historiam ». Ubi planum est prudentem hanc oeconomiam ab Origene insinuari, ut scilicet cum Iudaeis disputantes utamur iis tantum Scripturis, quas ipsi recipiunt, pro nostra

(1) Citatae varietates ab Origene collatis codicibus sublatae sunt, quemadmodum ipse testatur in Tom. XV, in Matthaum inquires: « Profecto discrepantiae quae in V. T. exemplaribus occurrit Deo annuente, remedium adhibere potuimus; reliquis editionibus usi, ut ex iis indicium faceremus: nam quae apud interpretes LXX. propter exemplarium varietatem dubia erant, • reliquis editionibus aestimatione facta, perpetuum cum illis consensum retinuimus: et nonnulla quidem in hebraeo non extantia obelo confiximus etc. ».

autem fide utamur omnibus ab Ecclesia receptis, quamvis in Hebraeorum codicibus non legantur. In sequentibus numeris internas difficultates ab Africano propositas solvit, et quidem ex sententia doctissimorum Iudaeorum, quos hac de re consuluerat, et Iudaeos accusat n° 9. de sublata ex libro Danielis Susannae historia: postea respondens ad Africani coniecturam, quod nec Philistion mimus ita locutus esset, comparisonem adducit ex historia duarum mulierum, de quarum filiis rex Salomon celebre tulit iudicium 3. Reg. III. 16, et subdit « Enimvero si liceret de his quae in Ecclesiis feruntur pronuntiare cavillatoria, potius duarum meretricum quam venerabilis Susannae historia Philistionis mimo comparanda esset.... Et quoniam, perinde ac si compertum haberes, dixisti Daniele ex inspiratione seniores iudicasse, forte quidem sic convincentem, forte autem aliter, attende: etiam haec quae a Daniele gesta sunt, mihi videntur similia iudicio Salomonis, de quo testatur Scriptura vidisse populum Sapientiam Dei in illo fuisse ad faciendum iudicium. Hoc itaque de Daniele dici possit, cum sapientia polleret ad faciendum iudicium, ab ipso iudicatos fuisse seniores eo quo scriptum est modo » deinde breviter soluta obiectione ex graecis vocabulis desumpta, in numero 13 ad alteram obiectionem reponit, cuius occasione etiam de libris Tobiae, et Iudith, et de Estheris additamentis egregium testimonium praebebat « Praeterea, inquit, haec a te obiiciuntur: quomodo qui Babylone captivi erant, qui talorum lusu veniebant, qui, ut de priori Israelis captivitate narratur, in plateas proiciebantur insepulti... hi iudicium mortis ferebant, et quidem contra uxorem regis sui Ioachim (Susannam) quem throni sui consortem fecerat rex Babyloniorum? Quod si non fuit iste, sed alter ex plebe Ioachim, unde nam captivo tantae aedes, unde nam ei erat tam elegans et spatiosus hortus? Unde nam vero habes quod dixisti hos lusu talorum venisse, et in plateas proiectos esse insepultos nisi, quantum ego novi, ex Tobia? Verum nos oportebat scire hebraeos *Tobia* non uti, neque *Iudith*. Nec enim hos libros, nisi etiam in apocryphis hebraice habent, ut ab ipsis didicimus ». Hic notandum est Africanum librum Tobiae opposuisse historiae Susannae, proindeque hunc librum in Ecclesia Palaestinaensi, in qua debebat Africanus receptum fuisse inter Scripturas. Imo ex Origenis loquendi ratione apparet Africanum

ignorasse ullam dubitationem aut dissensionem inter Iudaeos et Christianos de hoc libro existere. Obiectioni autem respondens Origenes ita prosequitur « Sed quoniam *Ecclesiae Tobia utuntur*, sciendum est etiam in captivitate nonnullos captivos divites fuisse, ac bene res suas gessisse » quod postea ex ipsis Tobiae verbis Cap. I. v. 12, 13, 16–20, 22, demonstrat (1). De testimonio Origenis in *comment. in Psalmum primum*, ubi libros deuterocanonicos omittit, paulo post dicemus.

Post haec luculenta Clementis Alex. et Origenis testimonia inutile esset alios adducere eiusdem Ecclesiae Alexandrinae scriptores, quorum tamen testimonia non desunt. Ex his Dionysius Alexandrinus circa medium saeculum III. libros deuterocanonicos passim allegat in suis scriptis, scilicet *Sapientiam*, *Ecclesiasticum*, *Baruch* et *Tobiam*, et quidem sub consuetis formulis: *scriptum est*, *dicit Scriptura* etc. Ita ex. gr. in epistola adversus Germanum citata ab Eusebio Hist. Eccles. VII. 11. aiebat « Equidem vereor ne in dementiam ac stuporem lapsus esse videar, dum referre cogor admirabilem erga nos Dei providentiam ac dispensationem: sed quoniam: secretum, *dicit Scriptura*, regis abscondere bonum est, opera autem Dei revelare gloriosum, (Tob. XII. 7.) adversus Germanum decerto » Et in libro adversus Pauli Samosat. quaest. scribit « Scriptum est enim: Spiritus Sanctus sapientiae fugit dolum et recedit a cogitationibus, quae sunt sine intellectu etc. (Sap. I. 5). Item Petrus Alex. in fragmento de Paschate n. 5., et Alexander Alexandrinus Epist. ad Alexandrum Constantinopolitanum num. 5., utuntur testimoniis *Ecclesiastici* ut sacra Scriptura.

4° *Ecclesiae Antiochenae* sententia colligi potest tum ex epistolis S. Ignatii M. superius laudatis, tum ex scriptis S. Theophili Antiocheni, in quibus nonnullae occurrunt sententiae ex Scripturis deuterocanonicis excerptae (Cfr. Vincenzi op. cit. p. I. pag. 117); itemque ex Epistola synodica Concilii Antiocheni II. a. 272 missa ad Dionysium Rom. Pontificem, in qua laudatur testimonium Ecclesiastici IX. 3. 4 sub formula: *sicut scriptum est*.

(1) Epistola Origenis ad Africanum legi potest in cit. Patrol. graec. Tom. XI. col. 47 – 87: ibi etiam alia loca a nobis citata reperiuntur ex: gr: col. 590 seqq. 137, 415, 445, 488 etc. item in seqq. Tom. XII. et XIII. et aliis passim.

5° Pro *Ecclesia Palestinensi* in hac prima aetate praeter Iustinum martyrem, et Athenagoram superius laudatos, sequentes testes afferri possunt. Hegesippus historicus, quem referunt Eusebius et Nicephorus (Hist. Eccles. Lib. IV. Cap. 7) librum Sirach, seu Ecclesiasticum parabolas Salomonis nuncupasse (1); item S. Gregorius Thaumaturgus Origenis discipulus, et Neocaesareae in Palestina Episcopus, qui pluries ad deuterocanonicas Scripturas appellat nempe ad *Baruch, Ecclesiasticum* et *Tobiam*; ita ex. gr. in *Metaphrasi in Ecclesiasten*, ex *Ecclesiastico* Siracidis multa excerpit; pariter in *Oratione panegyrica de Origene*, circa finem, ad *Tobiae* historiam respicit orans ut « consolationem aliquam ab eo capiamus, quando a te destituimur; ductoremque bonum mittat comitem angelum. Pete autem ut et redire nos faciens, iterum ad te ducat: quod unum omnium maxime nos consolabitur », quibus clare alludit ad historiam Tobiae. Sequenti aetate clariora occurrent testimonia Ecclesiae Palestinensis, de quibus infra. Hic addi potest Methodius Tyri Episcopus, qui sub finem III. saeculi florebat. Is enim non semel in paucis eius scriptis quae ad nos pervenerunt Scripturas deuterocanonicas laudat praesertim *Baruch, Ecclesiasticum, Sapientiam* et *additamenta Danielis*. Ita ex: gr: in *Sermone de sancta Deipara* scribit: « Ut celeberrimus quodam loco Propheta ait: quam prorsus incomprehensibilis sis nos erudiens: quam magna, inquit, domus Dei et ingens locus possessionis eius; magnus, et non habet finem, sublimis atque immensus » (Bar. III. 34.). Item paulo post Ecclesiasticum citat Eccli. XVI. 7 sub formula: *sicut scriptum est*. In convivio Decem Virg. orat. II. § 3 sub nomine Scripturae allegat Sap. III. 16 et paulo post § 6 et 7 et alibi eundem librum laudat. Ecclesiasticum affert in orat. V. §. 4. et in orat. I. allegat plura testimonia ex eodem libro Eccli XVIII. 30, XIX. 2. XXIII. 1. 5. 6. Denique orat. XI. § 2 excerpit aliqua ex libro Iudith (VIII. 4) et ex historia Susannae Dan: XIII. 19. Coeterum Ecclesiae Palestiniensis sententia in quaestione de qua agimus etiam ex eo colligi po-

(1) Nicephori verba haec sunt: Παναρετον δε σοφιαν παροιμιας Σολομοντος καλει, quae verba a latino interprete Lanzi aliter reddita sunt, ita ut de Proverbiis et non de Ecclesiastico sint intelligenda. Verum sensum a nobis expressum defendit cl. Vincenzi, quem confer Op. cit. *Sessio quarta* etc. Part. 1. Pag. 134 seqq.

test, quod testatur Eusebius Hist. Eccles. Lib. VI cap. 2 de familiaritate quam habuit Alexander Hierosolymorum episcopus cum Clemente Alex. et cum Origene, quos vidimus Scripturas deuterarum ut divinas habuisse. Aliunde etiam constat Origenem in Palestina etiam docuisse et ibidem plures habuisse discipulos.

6° *Ecclesia Syriaca* non minus clara nobis suppeditat testimonia. Et sane ad Syrorum antiquiorum sensum dignoscendum, imprimis adduci potest versio syriaca simplex, quae, ut alias vidimus, ab aetate Apostolica vel a tempore proxime sequente descendit. Porro Ecclesia Syrorum usque ab immemorabili aetate Scripturas de quibus loquimur in laudata versione legit, quidquid sit de quaestione utrum ab initio ii libri in versione simplici continerentur. Dubitant enim de hoc eruditi ob codices huius versionis adhuc extantes, in quibus soli libri canonis hebraici continentur. Verum hoc saltem certum est, saeculo IV. libros nostros syriace extitisse, ut apparet ex frequentibus allegationibus inde factis a S. Ephrem et aliis Syris scriptoribus, de quibus postea dicemus: imo laudatus S. Ephrem in quodam loco relato ab Assemani (Biblot. Orient. Tom. I. pag. 143) loquens de sacrificiis offerendis in suffragium defunctorum ad probandam hanc Ecclesiae doctrinam adducit testimonium Machabaeorum et testatur hos libros apud Syros inter sacras Scripturas lectos fuisse. « Si, inquit, filii Mathathiae, qui solum in figura celebrabant festa et commemorationes, *quemadmodum legistis in Scripturis*, oblationibus expiabant debita eorum, qui in bello ceciderant (2 Mac. XII. 43)... quanto magis sacerdotes filii Dei expiabant debita defunctorum oblationibus suis? » Omittendus hic non est Archelaus Episcopus Mesopotamiae, qui medio saeculo III. floruit. Hic enim in *Disputatione cum Manete Haeresiarcha* habita an. 277, et ab Epiphania haer. 66, Cyrillo Hieros. in catechesibus, Hieronymo in Catalogo et ab aliis laudata, testimonium adduxit in num° 29 ex Sap. I. 19 una cum testimoniis plurimis Moysis, Prophetarum, Evangeliorum et omnium fere Scripturarum utriusque Testamenti. De aliis Syris scriptoribus inferius sermo erit.

7° Ex aliis *Orientis Ecclesiis* alia occurrunt testimonia: ut ex: gr: Melitonis Sardiensis qui saeculo II. floruit. Is enim in sua Clavi Sacrae Scripturae, quam primus edidit Eñus Pitra in To. III° *Spici-*

legii Solesmensis, et nuper novis curis expolitam seorsim vulgandam suscepit, una cum libris protocanonicis citat libros *Baruch*, *Tobiae*, *Sapientiae* et *Ecclesiastici*. Ex quibus concludere licet, libros de quibus agimus non solum in Occidentali sed etiam in Orientali ecclesia primis tribus saeculis receptos, et in usu tum publico tum privato adhibitos fuisse, ita ut nulla distinctio fieret inter eosdem libros, et caeteras scripturas quas protocanonicas appellamus.

Huic tamen generali persuasioni contradicere videntur nonnulli *Canones*, seu indices librorum sacrorum V. T., qui, ut diximus, in Oriente maturius quam in Occidente vulgari coeperunt, in quibus soli libri ab Hebraeis recepti numerantur. De his itaque, iuxta id quod initio proposuimus, aliquid hic dicendum est. *Canones* huiusmodi per hanc primam aetatem editi, tres omnino sunt: nempe canon S. Melitonis, canon Origenis, et canon Apostolicus 85.

Canon Melitonis reperitur in eius epistola ad Onesimum fratrem relata ab Eusebio Hist. Eccles. IV. 26 quae ita se habet: « Melito Onesimo fratri salutem. Cum pro amore ac studio tuo erga verbum Dei, saepius a me postulaveris, ut excerpta quaedam ex Lege ac Prophetis, quae ad Servatorem, et ad universam fidem nostram pertinent, tibi componerem; cumque libros V. T. accurate cognoscere concupiveris, quot numero et quo ordine sint conscripti, id perficere omni studio laboravi... Ego igitur cum in Orientem profectus essem, et ad locum ipsum pervenissem, in quo haec et praedicata et gesta olim fuerunt, Veteris Testamenti libros diligenter didici, eorumque indicem infra subiectum ad te misi. Est autem eiusmodi: Mosis libri quinque, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Iesus Nave; Iudices; Ruth; Regnorum libri quatuor; Paralipomenon duo; Psalmi Davidis; Salomonis Proverbia quae et Sapientia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum; Iob: Prophetarum Isaiae, Ieremiae, et duodecim Prophetarum liber unus: Daniel; Exechiel; Esdras. Ex his igitur excerpta collegi quae in sex libros a me distributa sunt. » In hoc indice, ut apparet, libri omnes deuterocanonici omittuntur, et insuper liber Esther, qui tamen fortasse ob notariorum oscitantiam ex textu Melitonis excidit.

Origenis Canon occurrit in eius Commentario in Ps. 1. ubi scribit. « Quoniam in numerorum loco singuli numeri vim et potestatem in rebus aliquam habent, qua usus est opifex omnium

interdum ad constitutionem universi, interdum ad speciem singulorum constituendam, animadvertenda sunt e Scripturis, et pervestiganda ea, quae ad ipsos numeros singillatim pertinent. Non igitur ignorandum est, Veteris Testamenti libros, ut Hebraei tradunt, viginti duos, quibus aequalis est numerus elementorum hebraeorum, non abs re esse: ut enim duae et viginti literae introductio ad sapientiam et divinam doctrinam his characteribus impressam hominibus esse videntur, sic ad sapientiam Dei, et rerum notitiam fundamentum sunt atque introductio libri Scripturae duo et viginti. Sunt autem viginti duo iuxta Hebraeos hi. Primus qui a nobis Genesis habetur etc ». Hic numerat libros singulos iuxta canonem Esdrinum usque ad librum Esther, omisso tamen libro duodecim Prophetarum, quod certe librarii negligentiaetribuendum est, nam dixerat libros esse viginti duos, numerat autem tantum viginti et unum. Deuterocanonicos omittit: imo de Machabaeis expresse subdit: « Extra horum censum sunt libri Machabaeorum, qui inscribuntur *Sarbet Sarbaneel* ». (1) Duo isti canones prima fronte viderentur obstare conclusioni a nobis superius deductae de Ecclesiae Orientalis et Graecae consensu circa Scripturas deuterocanonicas. Verum si res attentius inspiciatur apparebit aliter prorsus esse iudicandum.

Sane clarissime patet Melitonem et Origenem non de canone in Ecclesiis Christianis recepto, sed de canone Hebraeorum sui temporis loquutos esse. De Melitone quidem id manifeste apparet ex citata eius epistola, ubi fatetur eos libros numerare voluisse, quos a Iudaeis Palestinensibus didicerat, iuxta fratris Onesimi desiderium. Libros autem deuterocanonicos ab illis non receptos non nominat, quin tamen inde sequatur Melitonem eos non agnovisse ut sacros et divinos. Imo in aliis suis scriptis, ubi iuxta Ecclesiae sensum loquitur, hos etiam inter Scripturas refert, ut supra vidimus. Voluit igitur eos tantum libros numerare, quos tum Christiani tum Iudaei communi consensu recipiebant: et hoc sensu intelligendus est Eusebius in loco citato ubi canonem Melitonis recitaturus praemittit: « Idem (Melito) in excerptis ab ipso compositis universos

(1) Legatur integer locus in citata Patrol. graeca Tom: XII. col. 1083 vel apud Eusebium H. E. Lib. VI. c. 25 ubi hoc Origenis fragmentum servatum est.

Veteris Testamenti libros, qui omnium consensu recepti sunt (των ομολογουμένων της παλαιας Διαθηκης Γραφών... καταλογόν) statim in principio operis recenset. Quem quidem librum hoc loco apponere necessarium putavi ».

Ad Originem quod attinet evidens, est non posse eius testimonium ita intelligi, ac si Scripturas deuterocanonicas repudiaverit, vel ut divinas non habuerit. Eius enim sententia nimis clare constat ex aliis eius testimoniis, quorum plura superius recitavimus, ubi Scripturas omnes tum proto, tum deuterocanonicas, nulla facta distinctione, laudat et contra Iudaeorum sententiam defendit. Itaque manifestum est, quemadmodum Melitonem, ita quoque Origenem, distinctione facta inter canonem Hebraeorum et Christianorum, quam distinctionem in laudata epistola ad Africanum clarius exponit, voluisse in obiecto loco Hebraeorum tantum canonem referre, et mysticam numeri sacrorum librorum rationem iuxta Hebraeos. De hac enim mystica ratione ibi directe loquitur, et obiter tantum de librorum sacrorum numero, quem quidem expressis verbis apponit non ex sua, sed ex Hebraeorum sententia scribens libros V. T. esse viginti duos *ut Hebraei tradunt*, et postea eos nomine tenus recensens *juxta Hebraeos*.

Superest aliquid dicendum de *Canone 85° Apostolico*. Inter canones sic dictos Apostolicos ultimo loco (n°. 84 al. 85) legitur canon librorum veteris et novi Testamenti, qui iuxta versionem Gentiani Herveti ita se habet: « Sint vobis omnibus clericis et laicis libri venerandi et sancti veteris quidem Testamenti: Moysis quinque Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium: Iesu Nave unus, Iudicum unus, Ruth unus, Regnorum quatuor, Paralipomenon, idest derelictorum libri dierum duo, Esdrae duo, Esther unus, Machabaeorum tres, Job unus, Psalterii unus, Salomonis tres, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica Canticorum: Prophetarum XII. unus, Isaiae unus, Ieremiae unus, Ezechiel unus, Daniel unus. Extrinsecus autem a vobis intelligatur debere vestros adolescentes discere Sapientiam eruditissimi Sirach. Nostra autem, idest, novi Testamenti: Evangelia quatuor, Matthaei, Marci, Lucae, Iohannis, Pauli Epistolae quatuordecim, Petri epistolae duae, Iohannis tres, Iacobi una, Clementis epistolae duae, et ordinationes vobis Episcopis per me Clementem in octo libris editae, quae non sunt omnibus divulgantur ».

dae propter ea quae in eis sunt mystica: et actus nostri Apostolatus ». Laudatus Canon singularis prorsus est; nam neque cum canone Hebraeorum convenit, dum Machabaeos recipit, nec cum canone Christianorum, dum deuterocanonicos partim recenset, partim omittit, aut omnino excludit, ut Sapiientiam, denique librum tertium Machabaeorum, imo etiam Epistolas et constitutiones Clementis canonicis adnumerat. Huiusmodi anomaliae Canonis huius auctoritatem elevant. Verum, quod magis est, laudatum canonem supposititium esse omnes critici conveniunt: non solum enim omnes canones Apostolici apocryphi sunt, scilicet nec ab Apostolis, nec a S. Clemente R., cui aliquando tributum sunt, fuerunt conscripti, (1) sed praeterea canon iste 84 vel 85 inter ipsos canones Apostolicos infimum locum tenet utpote sequiori aetate caeteris adiectus. Deest enim in antiquioribus horum canonum collectionibus, praesertim in collectione Dionysii exigui, ubi tantum priores 50 canones numerantur ex graeco in latinum ab eo conversi. Reliqui serius adiecti sunt, et postremo omnium canon de quo loquimur, qui fortasse ab obscurioribus Orientalibus haereticis adiectus est (Vide de his De la Bigne Tom. I. *Conciliorum pag 18* in notis ad hunc canonem). Nec omittendum est in diversis codicibus hunc canonem diversimode referri, ita ut aliquando contineat etiam *Tobiam*, *Sapiientiam*, et *Ecclesiasticum* (Vid. Card. Pitra: *Iuris Eccles. Graecorum etc.* Tom. I. pag. 34 - 36 et 41).

Ex his quae paulo fusius exposuimus de Ecclesiae tum Occidentalis tum Orientalis sententia tribus prioribus saeculis concludere possumus, iam tunc Canonem Christianorum praeter libros protocanonicos etiam septem deuterocanonicos cum partibus deuteris Danielis et Estheris complexum fuisse, scilicet eos omnes ut divinam Scripturam fuisse habitos: nec ullam proprie dictam, seu *realem* oppositionem, aut dissensionem in hac prima aetate apparere circa numerum librorum sacrorum Veteris Testamenti. (2)

(1) S. Isidorus Hispalensis de canonibus Apostolicis ita loquitur « Canones qui dicuntur Apostolorum, nec Sedes Apostolica recepit, nec sancti Patres illis assensum tribuerunt, pro eo quod ab haereticis sub nomine Apostolorum compositi dignoscuntur: quamvis in eis utilia inveniantur, tamen ab auctoritate canonica atque Apostolica eorum gesta constat esse remota, atque inter Apocrypha deputata » Decr. Grat. Dist. 16 Cap. I.

(2) Ecclesiae praesertim Latinae sensus circa deuterocanonicos libros tum

§ II. Historia Canonis V. T. in Ecclesia Christi
a Saec. IV. usque ad VII.

Prosequimur nunc historiam canonis Veteris Testamenti in tribus sequentibus saeculis IV — VI, in qua epocha videbimus plures canones editos fuisse tam in Occidente, quam in Oriente, tum a privatis doctoribus, tum ab Episcopis a Conciliis, et a Romanis Pontificibus, et ex hac canonum multitudine, quemadmodum etiam ex doctorum sententiis difficultatem aliquam creari adversus libros deutero-canonicos, quia non raro omittuntur vel excluduntur, et quidem non modo cum canon Hebraeorum recitatur, ut in praecedenti epocha factum vidimus, sed etiam cum de canone Christianorum, et de propria quorundam Episcoporum sententia quaestio est. Tota igitur haec historia diligenter a nobis exponenda erit. Initium autem ducemus ab ipsis *Canonibus*, qui magno numero editi sunt per hanc aetatem ex utraque parte Ecclesiae, deinceps vero de *usu Ecclesiastico* loquemur.

A. De canone magnae synodi Nicenae I.

Inter criticos ac biblicos scriptores diu agitata est quaestio, utrum in Concilio primo Oecumenico, seu Nicaeno I. sub Sylvestro Papa et Constantino Imperatore habito anno 325, aliquis index seu catalogus divinorum librorum propositus fuerit, et quinam iste sit. Doctissimi quidam auctores, ut sunt inter antiquiores Ioseph Blanchini, (1) P. Iohannes Crystost. a S. Ioseph (2), et ex recentioribus Iohannes Baptista Malou (3), Aloysius Vincenzi (4) et Ioseph Danko (5)

in hac de qua loquimur, tum in sequenti aetate, innotescit etiam ex monumentis antiquis, quae in catacumbis, coemeteriis et basilicis antiquarum Ecclesiarum reperta sunt: sed totum hoc argumentum ex Christiana Archeologia desumptum ad sequens caput III., ubi Tridentinum canonem ex hoc etiam capite verum ac legitimum esse demonstrabimus, remittendum censuimus.

(1) Ios. Blanchini: *Vindiciae Canonicarum Scripturarum Vulgatae latinae editionis* Romae 1740 pag. CCCLXI. seq.

(2) Io. Chrysost. a S. Ioseph: *De Canone SS. Librorum constituto a Sanctis Patribus in magno Nicaeno Concilio. Dissertatio.* Romae 1742.

(3) Io. Baptista Malou: *La Lecture de la Sainte Bible en langue vulgaire* Tom. II. Lovanii 1846. Cap. VIII. n°. II. pag. 114. seqq.

(4) Aloysius Vincenzi: *Sess. IV. Concilii Tridentini vindicata* Part. I. Propos. VII. Pag. 177 seqq.

(5) Ios. Danko: *De S. Scriptura eiusque interpretatione commentarius.* Vindobonae 1867 Cap. I. Sect. 1 § VIII. pag. 28.

gravissimis ducti rationibus contendunt non solum aliquem canonem sacrorum librorum a Nicaena Synodo confectum fuisse, sed hunc esse ipsum, eundemque canonem, quem paulo post Synodi Carthaginienses, Romani Pontifices Innocentius et Gelasius, ac denique Concilium Tridentinum sanxerunt. Aliis vero criticis haec parum explorata videntur, et factum ipsum negant. Operae pretium erit utriusque sententiae argumenta in medium afferre, ut ex his iudicari possit quid verosimilius de hac re tenendum sit.

Argumenta pro Nicaeno librorum sacrorum canone sunt sequentia. 1°. Aliquem canonem Sacrae Scripturae a Concilio Nicaeno editum fuisse ex antiquis ac fide dignis testibus colligitur. S. Hieronymus in Praefatione ad librum Iudith, postquam dixisset hunc librum ab Hebraeis in canone non computari, addit: « Sed quia hunc librum Synodus Nicaena in numero sanctarum Scripturarum legitur computasse, acquievi postulationi vestrae, imo exactioni: et, sepositis occupationibus quibus vehementer arctabar, huic unam lucubrationunculam dedi magis sensum e sensu, quam ex verbo verbum transferens ». Hisce verbis indicat S. Doctor numerationem quamdam, seu censum, vel catalogum divinorum librorum in laudato concilio conditum fuisse: non enim dicit Nicaenos Patres librum Iudith laudasse, vel citasse, vel eius verbis tamquam Scripturae parte usos fuisse, sed *in numero sanctarum Scripturarum computasse*; neque ait: dicitur, vel fertur, sed *legitur*, quod innuit haec Hieronymum legisse in actis eiusdem concilii. Quamvis enim nunc haec Acta amplius non existant integra, et eorum tantum pars (excepto nempe symbolo fidei et paucis canonibus) ex scriptis S. Athanasii, et ex incompleta historia Gelasii Cyziceni et aliorum veterum scriptorum vix colligi possit, aetate tamen S. Hieronymi integra existebant, et eidem sancto Doctori nota erant, ut apparet ex eius testimonio in dial. adv. Luciferianos n° 20 (1). Praeterea Hieronymus nimis proximus erat aetati Concilii Nicaeni, ut posset in hac re hallucinari.

(1) In eo loco S. Hieronymus loquens de receptione Episcoporum Arianorum qui Symbolo Nicaeno subscripserant, de qua in Actorum fragmentis adhuc extantibus nihil legitur, Luciferianos provocat ut interrogent Patres Nicaenos adhuc superstites, tum vero subdit « Si hoc parum est, quia propter temporis antiquitatem rari admodum sunt, et in omni loco testes adesse non possunt, *legamus acta* et nomina Episcoporum Synodi Nicaenae.»

Hieronymo accedit Magnus Cassiodorus, qui in Libro de instit. Div. Litterarum Cap. XIV. loquens de variis modis dividendi et numerandi sacros Libros, varios canones nominat, inter quos recenset canonem Synodi Nicaenae. « Ubi nos, inquit, omnia tria genera divisionum iudicavimus affigenda, ut inspecta diligenter atque tractata, non impugnare, sed invicem se potius exponere videantur. Unde licet multi Patres, idest, S. Hilarius Pictaviensis urbis antistes, et Rufinus presbyter Aquileiensis, et Epiphanius episcopus Cypri, et *Synodus Nicaena*, et Chalcedonensis non contraria dixerint, sed diversa; omnes tamen per divisiones suas libros divinos sacramentis competentibus aptaverunt ». Quod testimonium ab auctoritate Hieronymi prorsus independens est, quem Cassiodorus ne nominat quidem, et in constanti traditione, seu potius in Actorum Nicaenorum lectione fundari dicendum est. Haec quidem tantorum virorum testimonia gravissimum praebent argumentum ad existentiam Canonis cuiusdam Nicaeni Sacrarum Scripturarum comprobendam. Verum 2° laudati PP. Blanchini et Io: Crysost. a S. Ioseph aliquid ulterius se invenisse contendunt in antiquis codicibus, quo non solum canonis existentia confirmatur, sed ipse canon quinam fuerit, et quos libros complectatur, ostendi potest. Contendunt scilicet, canonem Nicaenum esse ipsum canonem Sacrorum Librorum qui in Concilio Hipponensi (a. 393,) et deinde in conciliis Carthaginiensibus III° (a. 397) et VI° (a. 419) recitatus est, quique proinde a patribus Africanis nequaquam conditus fuerit, sed ex actis Nicaenae Synodi dumtaxat excerptus, et inter canones Africanae Ecclesiae adnumeratus. Id autem sequentibus rationibus evincere satagunt. In antiquis quibusdam codicibus Decretorum Carthaginiensium Canon Sacrarum Scripturarum, qui est canon 47 Concilii Carthag. III, et canon 27 Concilii Carthag. VI. profertur sub nomine canonis Nicaeni: quod laudatus Blanchini, presbyter congregationis Oratorii Romani, probat ex antiquissimo codice Bibliothecae eiusdem Oratorii (seu Vallicellianae), quem ipse refert ad saeculum VIII (1), et ibidem notatur litera B. num° 58, in quo codice pag. 76 legitur canon Carthaginiensis sub rubrica *Capitulorum Nicaeni Concilii* hoc modo:

(1) Alii tamen Critici hunc codicem recentiorem putant. Vide ex. gr. Ballerini in Appendice opp. S. Leonis Papae to. III. pag. 101 seq. in *nota*.

« *Ut praeter scripturas Catholicas nihil in Ecclesia legatur*
Capituli (sic) XXIV. Nicaeni Concilii.

« Item ut praeter Scripturas Canonicas nihil in Ecclesia legatur sub nomine divinarum Scripturarum. Sunt autem canonicae Scripturae, idest, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Hiesus Nave, Iudicum, Ruth, Regum libri IV, Paralipomenon libri II, Iob, Psalterium, Salomonis libri V, libri XII Prophetarum. Ysaïas Hieremias, Hiezechiel, Daniel, Tobias, Iudith, Esther, Esdrae libri II, Machabaeorum libri duo. Novi Testamenti: Evangeliorum libri IV. etc. (Sequuntur omnes libri N. T). Hoc etiam fratri et consacerdoti nostro Bonifacio, vel aliis earum partium Episcopis pro confirmando isto canone innotescat, quia a Patribus ista accepimus in Ecclesia legenda ».

Hic igitur canon, qui ipsissimus est canon concilii Tridentini, non a Concilio sive Hipponensi sive Carthaginensi conditus fuisset, sed ex capitulis Nicaeni Concilii desumptus, quamvis nunc in incompletis Concilii eiusdem actis non legatur, scilicet ille ipse esset canon, ad quem Hieronymus et Cassiodorus appellabant in locis supra citatis. Testimonium autem Africanae Ecclesiae in hac re summi ponderis est. Scimus enim Coecilianum Cathaginiensem Episcopum unum fuisse ex 348 Patribus, qui magnae Synodo Nicaenae interfuerunt, unde reversus in Africam eiusdem Concilii decreta ad varias Africae, Numidiae, et utriusque Mauritaniae Ecclesias misit, ut habetur in collectione Conciliorum Labbaei Tom. II. pag. 227 ubi legitur: « Catalogus Sanctorum Episcoporum per quos Sancta Synodus Nicaena misit omnibus in toto terrarum orbe Dei Ecclesiis ea quae ab ipsis per Spiritum Sanctum in ea constituta sunt.... Caecilianus Carthaginensis, Sanctis Dei Ecclesiis in provinciis Africae, Numidiae ac Mauritaniae utriusque ». Haec autem acta Nicaenae Synodi per Coecilianum suscepta diligenter ab Ecclesia Africana custodita fuisse suadet tum florentissimus eiusdem Ecclesiae status, quae saeculo IV. et V. innumeras fere sedes episcopales complectebatur, tum eius observantia et in acceptis traditionibus constantia, tum denique factum ipsum quod locum habuit in causa Apiarii presbyteri Siccensis sub Papa Zosimo. Cum enim presbyter ille a sententia Episcoporum appellasset ad Rom. Pontificem con-

tra consuetudinem Ecclesiae Africanae, missi sunt a Zosimo in Africam tres legati qui causam cognoscerent, idque parum aequae ferentibus episcopis Africanis, quod eorum disciplinae contrarium esset, romani legati protulerunt in medium canones Concilii Sardicensis de appellationibus ad Sedem Romanam, eosque tamquam canones Nicaenos urgebant, eo quod in multis codicibus una cum Nicaenis canonibus commixti legerentur. Verum Africani praesules cum debita reverentia observarunt laudatos canones in Actis Concilii Nicaeni non contineri, idque prolatis sinceris, quae apud eos servabantur exemplaribus eorundem Actorum demonstrarunt. Quare controversia tunc dirimi non potuit, et per plures deinceps annos continuavit. (1) Idem apparet ex actis Concilii Carthaginensis VI. uti prostant in laudato codice Vallicelliano et a Blanchinio loc. cit. allegantur. Capite IV. ita legitur: « Petendus est autem literis nostris et venerabilis Romanae Ecclesiae Episcopus Bonifacius, ut ipse quoque dignetur ad memoratas Ecclesias aliquos mittere, qui eadem exemplaria praedicti Nicaeni concilii secundum eius possint scripta proferre. Nunc autem memorati concilii Nicaeni qualia exemplaria habemus his gestis sociemus ». Et capite V: « Aurelius Episcopus dixit: praeter ista quae praemisimus actis, necesse est, ut etiam nostrae parvitatibus litteris sancto fratri, et consacerdoti nostro Bonifacio singula quae tractamus plenissime intimemus ». Et capite VII: « Universum Concilium dixit: omnia quae in Nicaeno Concilio statuta sunt nobis omnibus placent. » Denique Capite IX: « Omne concilium dixit: exemplaria fidei et statuta Nicaenae Synodi, quae ad nostrum Concilium per beatae recordationis olim praedecessorem tuae Sanctitatis (qui interfuit) Caecilianum episcopum allata sunt, sed et quae Patres, ea exemplaria sequentes, hic constituerunt, vel nunc communi tractatu statuimus, his gestis ecclesiasticis inserta manebunt; ita ut quemadmodum superius venerabilibus viris Antiochenae, et Alexandrinae, sed et Constantinopolitanae Ecclesiarum Episcopis scribere Vestra Beatitudo dignetur, ut exemplaria verissima Concilii Nicaeni sub adstipulatione literarum suarum

(1) Plura de hac re legi possunt apud Coustant in praef. ad Tom. I. Epistolarum Pont. Part. 2, § VI n°. 101, et apud Io: Marchetti in egregio opusculo: *Del Concilio di Sardica e de'suoi canoni* etc. Roma 1783 Part. II. § 5.

dirigant; quo, declarata veritate, ea capitula, quae in commonitorio praesens frater et coepiscopus noster Faustinus, et compresbyteri Philippus et Asellus secum attulerunt, aut ibidem reperta, a nobis firmabuntur, aut si non inveniuntur, collecta Synodo, de hoc in sequenti tractabimus. Daniel notarius Nicaeni Concilii professionem fidei, vel eius statuta recitavit in Concilio Africano ». Ex his apparet etiam modus quo Canones quidam Nicaeni in acta Conciliorum Africanorum migrarunt, et tamquam horum statuta vulgo habiti fuerint, inter caeteros etiam canon de Sacris Scripturis. (1)

Alia etiam testimonia ad hoc confirmandum afferuntur a laudato Io: Crystostomo a S. Ioseph. Ex quibus omnibus apparet Patribus Conciliorum Carthaginensium III. et VI. statuta Nicaena apprimè nota fuisse, etiam ea quae nunc amplius non extant, eaque in suis decretis invocasse ac tamquam ius Africanæ Ecclesiae recepisse. Haec sunt quae a laudatis auctoribus proferuntur ad ostendendum Nicaenam Synodum canonem divinorum librorum constituisse, eumque inter statuta Concilii Carthaginensis tamquam in alieno fundo collocatum inveniri.

Hisce addi possunt quaedam rationes, seu coniecturae, quae rem magnopere confirmare videntur. Et primo quidem veluti *a priori* canon ille conici posset; siquidem valde opportunum, ac veluti necessarium videri debuit Patribus Nicaenis aliquid de sacris Scripturis decernere: illud enim erat primum oecumenicum Concilium ad fidem stabiliendam et vindicandam coactum, tunc primum emergebat Ecclesia ex longa persecutionum serie, et collectis simul viribus novam periodum pacis solemnibus actibus conciliaribus veluti inaugurari satagebat: nihil igitur magis opportunum videbatur, quam ante caetera constituere et declarare fundamenta fidei, seu fontes unde fides orthodoxorum nutrienda erat, et eterodoxorum commenta refutanda, praesertim cum haeretici iam plures Sacrarum Scripturarum partes repudiassent, ut Mani-

(1) Aliquid circa SS. Scripturas Nicaenum Concilium constituisse innuitur etiam ab Abrahamo Ecchellensi Syro Maronita in libro de Canonibus et Constit. Nicaenae I. Synodi, quas ipse ex Arabico idiomate latine reddidit: ibi enim inter titulos Canonum Nicaenorum legitur trigesimus sextus secundae classis qui ita se habet: *quomodo agendum est cum iis haereticis qui sacras Scripturas integras retinent.*

chaei, qui vetus Testamentum reiciebant, et ipsi Ariani, contra quos concilium coactum fuerat, Epistolam ad Hebraeos, quae eorum haeresim invicte refutabat reiecerant (1), fortasse etiam inter catholicos orta fuerant dubia de quibusdam libris quemadmodum ex inferius dicendis colligi potest. Quemadmodum igitur Concilium Tridentinum, postquam reformatores saeculi XVI. omnia sua deque verterant, et totam Ecclesiam turbaverant, necessarium putavit canonem Scripturarum constituere antequam ad singulos errores refutandos accederet (2), ita ob similem rationem et similia rerum adiuncta, videbatur idem praestandum a Concilio Nicaeno. Nonnulli auctores hanc coniecturam confirmari putant ex modo quo numerantur Pauli epistolae in laudato canone Carthaginensi. Non enim dicitur, ut in aliis plerisque canonibus: *Epistolae Pauli quatuordecim*, sed: *Pauli Epistolae tredecim, eiusdem ad Hebraeos una*; quo non obscure indicatur aliquid specialiter de hac epistola recenter constitutum, scilicet contra Arianorum errorem. Et cum Africani Patres de authenticis Epistolae ad Hebraeos non dubitarent, hinc iterum confirmari dicunt laudatum canonem non esse proprie Carthaginensem, sed Nicaenum. Altera coniectura a *posteriori* colligitur ex diversa agendi ratione Patrum et Ecclesiarum ante et post Concilium Nicaenum. Siquidem observant nonnulli (3) post synodum Nicaenam dubia et haesitationes quorundam de libris deuterocanoniciis N. T. paulatim evanuisse: quoad libros Veteris Testamenti licet id generatim non appareat, ut inferius videbimus, non est tamen omittendum Hieronymi exemplum, qui licet semel atque iterum dixisset librum Iudith *apocryphum* esse, et ad stabilienda dogmata minus idoneum, simul tamen ac innotuit eum librum a Nicaena Synodo Scripturis adnumeratum fuisse, a sua sententia reces-

(1) Id testatur Theodoretus in Praef. in epistolam ad Hebraeos, ubi eos refellit ex antiqua traditione. In principio tamen controversiae, Ariani epistolam ad Hebraeos recipiebant, eiusque verbis abutebantur ad suum errorem firmandum (V. Epiphanium haer. 55.)

(2) Decretum Concilii Trident. de Canonicis Scripturis in Sess. IV. est proprie primum decretum in causa reformationis latum ab ipso Concilio: in praecedentibus enim sessionibus nonnisi praeliminaria, et formalitates continentur, et professio fidei iuxta formulam Nicaeno Constantinopolitanam.

(3) Vide inter caeteros P. Gabriel I. B. Güntner: *Introductio in Sacros Novi Testamenti libros*. Praegae 1863 Part. I. § 28.

sit, et eius versionem, quam diu facere recusaverat, ex chaldaico textu confecit. Et haec de sententia affirmante Nicaenum Scripturarum Canonem.

Alii tamen critici (1) hunc canonem admittere recusant sequentibus ducti rationibus. 1° Si decretum tanti momenti a Concilio Nicaeno editum fuisset, quomodo fieri potuisset ut in actis eiusdem Concilii non servaretur? 2° Si illud decretum extitisset quomodo Patres Carthaginenses illius confirmationem postulassent a Bonifacio, et ab Ecclesia transmarina, quemadmodum vidimus eos fecisse in clausula eiusdem decreti? 3° Quomodo S. Athanasius, qui in Concilio Nicaeno interfuit, eiusque defensor acerrimus fuit, in suo canone sacrorum Librorum omisisset deuterocanonicos V.T.? 4° Denique in laudata hypothesi quomodo explicari posset exclusio praefatorum Librorum ex canone clarissimorum doctorum, qui circa tempus Concilii Nicaeni floruerunt, ut S. Gregorius Nazianz., S. Amphilo-chius, Patres Concilii Laodicensi et alii plures? Nonne ipse Augustinus semipelagianis negantibus librum Sapientiae canonem istum Nicaenum obiecisset? quod tamen nunquam fecit, sed tantum eis obiicit antiquam Ecclesiae traditionem (Lib. 1° de Praedest. Sanct. cap. 14).

Hisce tamen rationibus respondent fautores sententiae affirmantis, ut videre est praesertim apud laudatum Malou opere et loco citato pag. 116 et seqq. nec non Blanchini op. cit. pag. CCCLXII; quorum responsiones hic breviter indicabimus. Itaque ad 1^m respondent non hoc tantum, sed plura alia decreta Nicaeni Concilii periisse. Scimus enim ex antiquis, et saepe etiam coaevis testimoniis plurima in laudato Concilio constituta fuisse. In ipsa praefatione Concilio praefixa legitur Episcoporum congregationes trium annorum spatio perdurasse; Eutychius Alexandrinus in chronico affirmat Patres Nicaenos statuta in Concilio in libros XL distribuisse eosque ad Constantinum imperatorem misisse; Photius in Bibliotheca mentionem facit de opere a se perlecto et in tres partes diviso, in quo acta Nicaeni Concilii exposita erant; laudatus Abraham Ecchellensis plura ex arabica versione collegit a Nicaena Sy-

(1) Ita inter caeteros Martianaus in editione Operum S. Hieronymi in notis ad *Praef. in Iudith*, et Fratres Ballerini in *Appendice* operum S. Leonis ab eis editorum to. III. pag. 102.

nodo constituta quae in vulgatis actis non reperiuntur. In his enim nihil aliud reperitur nisi fidei symbolum et viginti canones disciplinares, de quorum etiam authentia dubitatio aliqua existit, cum diverso modo legantur in variis codicibus et aliquando plures, aliquando pauciores inveniantur (1). Mirum igitur non esset si inter tot decreta laudati Concilii quae perierunt numerandum esset etiam decretum de canonicis Scripturis, seu potius hoc minime periisse dicendum foret, sed tantum ab actis Concilii Nicaeni avulsum inter statuta Ecclesiae Africanae servatum fuisse. Si quis autem miretur tam imperfecte et confuse decreta Nicaena ad nos pervenisse, eum meminisse oportet quanta fuerit Arianorum vafrities, furor ac violentia in catholicorum scriptis perquirendis, corrumpendis, et dissipandis, quod eos pertinaciter effecisse praesertim post Constantini mortem historia docet. Quapropter, excepto Symbolo fidei, quod statim ab universa ecclesia receptum est, ex reliquis decretis eiusdem Concilii pauca tantum supersunt de quibus dubitari non possit. Decretum autem de Sacris Scripturis non fuisset latum prae- cise tamquam definitio fidei, cum haec quaestio incidenter ibidem tractata fuerit, sed potius tamquam simplex expositio doctrinalis, et norma qua fideles prudenter dirigi possent in Scripturis legendis. Sane in superius recitato canone, quem Nicaenum diximus, non additur anathema adversus eos qui contrarium senserint, ut fit in Canone Tridentino; et generatim in omnibus canonibus dogmaticis, sed decretum effertur per modum praecepti: *ut praeter Scripturas canonicas nihil legatur* etc. quemadmodum fieri solet in decretis disciplinariis. Et haec de prima obiectione. Ad 2^m respondent, Africanos patres canonem illum ad Bonifacium Papam mittere potuisse quamvis Nicaenum crederent, quia ut diximus non fuerat ut definitio dogmatica in universa Ecclesia receptus; quare poterant

(1) Legendi sunt de hac re laudatus Io. Chrysost. a S. Iossph in alia dissertatione: *De numero Canonum quos S. Patres in magna Synodo Nicaena constituerunt*. Romae 1742, et saepius laudatus Vincenzi in nuperrimo scripto: *De Hebraeorum et Christianorum sacra Monarchia* Romae 1875 Part. II Cap. I, V. VI. Paucis abhinc annis in Bibliotheca Regia Taurinensi detecta fuerunt a cl. M. Révillout fragmenta quaedam decretorum Nicaenorum lingua coptica, quae ab eodem deinceps edita sunt in opere: *Le concile de Nicée d'après les textes Coptes*, Paris 1873.

S. Sedis approbationem petere tum istius, tum aliorum decretorum disciplinarium Nicaenae Synodi, quae tunc confirmaverant et adoptaverant, tamquam partem disciplinae Ecclesiae Africanae. Posset etiam quis suspicari praefatam clausulam canonis Carthaginensis non referri ad Scripturarum canonem, sed potius ad permissionem legendi Martyrum passiones, quam in fine decreti concedunt, pro qua consulere volebant Ecclesiam transmarinam et Romanam Sedem. Ad 3^a et 4^a desumptum ex facto sanctorum Doctorum, qui paulo post Nicaenum Concilium in suo canone omiserunt Scripturas deuterocanonicas, responderi potest hos Doctores paucos esse, immo vix ullum adduci posse qui praefatos libros uti sacros et divinos non habuerit, ut inferius videbimus, quamvis in indice texendo librorum V. T. ex inveterata consuetudine solerent aliquando canonem Hebraeorum exscribere, quia ex dictis canon Nicaenus non fuerat absolute tamquam fidei regula universae Ecclesiae propositus. Agendi ratio S. Augustini ex prudentia explicari debet: quamvis enim ipse canonem Nicaeno-Carthaginiensem reciperet ut expresse facit Lib. II. de Doct. Christ. Cap. 8, disputans tamen cum Semipelagianis noluit illum urgere, sed traditione potius, et Patrum testimoniis rem agere, quod argumentum illi recipere parati erant.

Ex hisce omnibus hinc inde disputatis videtur concludi posse, si non cum omnimoda certitudine, saltem multo probabilius, in magna Synodo Nicaena canonem quemdam Librorum sacrorum conditum fuisse, in quo deuterocanonici Libri una cum caeteris numerati fuerint.

B. Canones a RR. Pontificibus editi.

Quaestio de canonicis Scripturis Rom. Pontificum diligentiam effugere non poterat. Quare hac aetate, de qua loquimur, duo imprimis occurrunt Romanae Sedis documenta, in quibus catalogus librorum divinatorum continetur. Primum habetur in epistola Innocentii I anno 405 data ad Exuperium Tolosanum Episcopum, qui eundem Pontificem de variis quaestionibus, inter caetera de numero sacrarum Scripturarum, consuluerat: cui Innocentius respondet; « Consulenti tibi, frater charissime, quid de proposita specie unaquaque sentirem, pro captu intelligentiae meae, quae sunt visa respondi, quid sequendum vel lucidior ratio persuaderet, vel auctoritas le-

ctione ostenderet, vel custodita series temporum demonstraret.... Proponam igitur singula, subiiciamque responsum » Sequuntur hic sex responsa ad quaestiones diversas: septimum vero responsum ad Scripturarum canonem pertinet, et ita se habet: « Qui vero libri recipiantur in Canone SS. Scripturarum, brevis adnexus ostendit. Haec sunt ergo quae desiderata moneri voce voluisti. Moysis libri quinque, idest, Genesis, Exodi, Levitici, Numeri, Deuteronomii; et Iesu Nave unus, Iudicum unus, Regnorum libri quatuor, simul et Ruth; Prophetarum libri sexdecim; Salomonis libri quinque; Psalterium; item Historiarum, Iob liber unus, Tobiae unus, Esther unus, Iudith unus, Machabaeorum duo, Esdrae duo, Paralipomenon duo. Item Novi Testamenti Evangeliorum libri quatuor, Apostoli Pauli epistolae quatuordecim (sequuntur reliqui usque ad Apocalypsim). Caetera autem quae vel sub nomine Matthiae, sive Iacobi minoris; vel sub nomine Petri et Iohannis, quae a quodam Leucio scripta sunt; vel sub nomine Andreae, quae a Xenocharide et Leonida Philosophis; vel sub nomine Thomae, et si quae sunt alia non solum repudianda, verum etiam noveris esse damnanda. Datum X Kal. Mart. Stilicone II et Anthemio viris clarissimis Consulibus. » (Ita apud P. Coustant *Epistolae Rom. Pont.* inter Innocentianas ep. VI. c. 7). In hac epistola, quae certissime genuina est, et etiam in collectione Dionysii Exigui reperitur, Ecclesiae Romanae canon continetur, qui cum canone Tridentino prorsus idem est. Quod enim omittatur liber Baruch id quomodo intelligendum sit superius vidimus, animadvertentes prophetiam Baruch sub nomine Ieremiae ab antiquis Patribus comprehensam et allegatam fuisse. Notandum etiam est Innocentium I. laudatum Canonem proponere non tamquam aliquid novum, aut a se stabilitum, sed tamquam ex traditione et usu Ecclesiae receptum. Non enim dicit: hos libros aut illos *recipe*, sed: « *qui libri recipiantur* in canone SS. Scripturarum brevis (index) adnexus *ostendit*. » Quare haec fuit una ex responsionibus, quas in proemio dixerat *per custoditam seriem temporum demonstrari*: quod profecto referendum est imprimis ad traditionem Romanae Ecclesiae, et antiquiorum Pontificum Innocentii praedecessorum.

Sub finem ejusdem Saeculi V nempe an. 495 idem canon Scripturarum iterum apparet in Decreto edito a Gelasio Papa in Concilio Romano 70 episcoporum, ubi libri sacri et authentici

ab apocryphis discernuntur. Hoc decretum vulgo appellatur *Decretum Gelasii*. Notandum tamen est in quibusdam codicibus hoc decretum adscribi Damaso Papae, in aliis vero Hormisdæ: ex qua codicum varietate nonnulli critici protestantes, ut Io. Pearsonius, Guill. Cave, Gottlieb Wernsdorff, I. Ernestus Grabe et alii inferre non dubitarunt decretum ipsum spurium esse. Verum nihil minus ex illa varietate deduci poterat, aut ex aliis quibuscumque criticis rationibus, quemadmodum ostendunt inter caeteros Iustus Fontanini (1) et Franciscus Ant. Zaccaria (2), qui adductis antiquis codicibus aliisque argumentis ostendunt praefatum decretum editum fuisse in Concilio Romano habito anno 495 *Asterio et Praesidio Coss.*, quo anno Gelasius Romanam Sedem occupabat. Si in quibusdam codicibus hoc decretum Hormisdæ tribuitur, qui viginti circiter annis post praefatum concilium Romanum cathedram Romanam ascendit, hoc ita explicari potest juxta laudatum Pagium, Norisium, et Baluzium, quod scilicet Hormisdas rogatus a Possessore Episcopo Africano tunc Constantinopoli exulante ad eum miserit catalogum divinatorum Librorum jam antea a Gelasio vulgatum, qui postea in varia exemplaria exscriptum latius per Europam, Africam, et Orientem disseminatus est, cumque ab Hormisda nomine suo missus fuisset, coepit a multis canon Hormisdæ appellari. Quod autem aliquando Damaso Papae tribuatur hoc inde ortum est, juxta quorundam criticorum conjecturam, quod decretum istud satis prolixum de canonicis et apocryphis Scripturis, a Damaso quidem inceptum fuerit, a Gelasio autem (quod pertinet ad apocrypha) continuatum et absolutum in praefato concilio Romano: Siquidem complexus testium et codicum certissime ostendit decretum Gelasio essetribuendum. Caeterum controversia ista pro re nostra parvi momenti est, cum inter Gelasium et Hormisdam exiguum temporis spatium intercesserit, si vero decretum Damaso esset tribuendum

(1) Vide Iustum Fontanini: *De Antiquitatibus Hortae* Lib. 2. cap: III, qui tamen Codice usus est imperfecto et lacinioso.

(2) Vide Fr. A. Zaccaria in *Historia polemica prohibitionis librorum*, pag. 39 seqq. et iterum in Tom XIV *Dissertationum ad hist. eccles. pertinentium* Dissert. VIII. Conferri etiam possunt Antonius Pagi in *Critica Annalium Baronii* sub anno 494, et Labbaeus in Tom. IV *Conciliorum* col. 1260.

maior esset eiusdem gravitas utpote integro fere saeculo antiquioris. Quibus breviter praemissis, decretum ipsum iuxta veriorum editionem a Blanchinio (1) adornatam ita enumerat libros V. T. « Genesis liber unus, Exodi liber unus, Levitici liber unus, Numerorum liber unus et Deuteronomii unus. Iesu Nave liber unus, Iudicum liber unus, Ruth liber unus, Salomonis libri tres, Proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum, item Sapientiae liber unus, Ecclesiastici liber unus. Item ordo Prophetarum, Isaiae liber unus, Ieremias unus, Cinot unus, idest, de lamentationibus suis, Ezechielis, Danielis et duodecim Prophetarum minorum libri.... Item ordo historiarum: Regum libri quatuor, Paralipomenon libri duo, Iob liber unus, Tobiae unus, Esdrae unus, Esther unus, Iudith liber unus, Machabeorum liber unus ». Sequuntur libri N. Testamenti nullo excepto, et deinceps n. III, IV. alii libri probati et extra canonem Scripturarum legendi, denique n. V. longa series apocryphorum, de qua dicemus suo loco. Laudatus canon idem prorsus est cum Innocentiano, excepto tantum quod habeat: *Esdrae unus*, et *Machabaeorum liber unus*. Verum hoc imprimis ad codicum varietatem referri potest, nam, teste Harduino, in quibusdam antiquissimis codicibus Gelasiani decreti legitur: *Esdrae libri duo*, et *Machabaeorum libri duo*. Sed, admissa etiam prima lectione, dicendum omnino esset Gelasium sub nomine unius libri Esdrae intellexisse utrumque librum Esdrae, siquidem nec de primi, nec de secundi (qui Nehemias dicitur) auctoritate canonica ulla unquam dubitatio extitit; quare in hoc sequutus esset Hebraeos qui ex utroque unum librum efficiebant, teste Hieronymo in Prol. galeat. « *Octavus*, inquit, Esdras, qui et ipse similiter apud Graecos et Latinos in duos libros divisus est. » Fortasse noluit Gelasius ponere: *duos libros Esdrae*, ne quis intelligeret in hac expressione comprehendi librum illum apocryphum qui nunc *tertius Esdrae* dicitur, et a nonnullis in canone Scripturarum recipiebatur. Similia dicenda sunt de libris Machabaeorum.

(1) Hoc decretum primus edidit Chiffletus ex codice Furensi sub nomine Hormisdæ Papæ; deinde Iustus Fontaninus illud vulgavit accuratius ex antiquo codice Palatino-Vaticano n° 493. fol. 101. in append. ad suum opus: *De antiquit. Hortæ*; denique accuratissime Ios. Blanchinius in *notis ad Anastasium Bibliothec.* to. IV. *Prolegom. Opusculo III.* pag. LXI. seq. ex optimo et antiquissimo codice Florentino.

Duo laudata decreta Innocentii et Gelasii praecipua sunt Romanorum Pontificum statuta circa canonem SS. Librorum aetate de qua loquimur. Omittenda tamen non sunt alia duo canonis Romani monumenta alterum a laudato Vincenzi memoratum op. cit. Part. I. pag. 484., alterum a fratribus Ballerinis in editione operum S. Leonis. to. III.

Itaque primum monumentum occurrit in antiquissimo *codice Amiatino* antiquae Vulgatae latinae a Servando saeculo VI exarato, et nunc Florentiae in Bibliotheca Laurentiana asservato (1). Ex hoc itaque codice apparet canon librorum Sacrorum juxta *S. Hilaram* seu *Hilarium Romanum Pontificem* qui an. 463 in cathedra Romana sedebat. Siquidem in praefatione laudati codicis Ms. legitur primo loco divisio SS. Librorum a S. Hieronymo secundum Hebraeos proposita: deinde vero alia divisio, in qua etiam libri deuterocanonici numerantur, et more Graecorum in forma Crucis distribuuntur, scilicet in una Cruce libri V. T. in altera Cruce libri N. T. Itaque in prima Cruce sequentes libri nominantur: « Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium, Iesus Nave, Iudices, Ruth, Regum quatuor, Paralipomenon duo, Psalmorum quinque libri (2), Salomonis quinque, Proverbia, *Sapientia, Ecclesiasticus*, Ecclesiastes, Canticum Canticorum. Prophetae Isaías, Ieremias cum *Baruch*, Ezechiel, Daniel, duodecim prophetae minores, Iob, *Tobis*, Esther, *Iudith*, Esdrae libri duo, *Machabaeorum libri duo.* » Deinde sequitur Crux cum libris N. T. nullo excepto: quibus numeratis in fine paginae adduntur haec verba. « Sic fiunt Veteris et Novi Testamenti libri, sicut dividit *S. Hilarius Romanae Urbis Antistes*, et Epiphanius Cyprius, quem latino facimus sermone transferri, libri LXX in illo palmarum numero fortasse praesagati, quas in mansione Helim invenit populus Hebraeorum. » Denique

(1) Antiquissimum hoc et praestantissimum Vulgatae latinae exemplar, ad N. T. quod attinet, typis expressum fuit Lipsiae curante Constantino Tischendorfio an. 1850, et rursum accuratius an. 1854. Vetus autem Testamentum adhuc est ineditum. Complectitur autem universa Biblia vulgata, excepto libro Baruch. Psalterium habet secundum Hieronymi ex hebraeo versionem.

(2) Psalmi canonici 150 ab Hebraeis dividuntur in quinque *Sectiones*, quae hic appellantur *libri*.

additur tertia divisio Bibliorum juxta S. Augustinum, quam inferius videbimus.

Ultimum documentum canonis Ecclesiae Romanae saeculo V et VI occurrit in *Codice Canonum et Constitutorum Sedis Apostolicae*, quem primum Quesnellus vulgavit ad calcem operum S. Leonis Papae, et iterum ad antiquissima et praestantissima Mss. exemplaria recognitum ediderunt laudati fratres Ballerini presbyteri Veronenses tamquam appendicem egregiae eorum editionis operum ejusdem S. Leonis Tom. III. Inter has igitur constitutiones Apostolicae Sedis, quae a Saec. V descendunt, legitur Canon divinorum Librorum qui idem prorsus est ac canon Innocentii I et Gelasii superius recitatus. Vide citatam editionem Ballerini Tom. III. pag. 98. seq. (1) Et haec de Canone Romanorum Pontificum saeculo IV–VI.

C. Canones Ecclesiae Africanae.

Ad Africanam Ecclesiam quod attinet primum memorandi sunt Canones Librorum sacrorum in conciliis Africanis editi, seu potius unus idemque canon in diversis conciliis repetitus et confirmatus. Hic autem est ipse canon seu catalogus divinorum librorum, quem superius ex codice Vallicelliano exscripsimus, cum ageremus de canone Concilii Nicaeni. Hic itaque canon in tribus saltem Africanis conciliis probatus et receptus est, scilicet 1° in concilio Hipponensi coacto anno 393 (canon 27), quod Concilium plurimorum episcoporum praesentia decoratum est, et a Possidio (in vita S. Augustini Cap. VII) appellatur *totius Africae plenarium*. 2° In concilio Carthaginensi, vulgo III, quod habitum fuit anno 397, cui S. Augustinus cum aliis 44 Episcopis interfuit. In hoc enim concilio recepti sunt et iterum confirmati canones laudati Concilii Hipponensis, quorum complexus dicebatur *Breviarium canonum*

(1) Dissimulandum tamen non est laudatos editores Veronenses non admittere Romanam originem huius collectionis canonum, eamque potius tribuere Ecclesiae Gallicanae. Verum Quesnellus in sua editione huius documenti magno argumentorum apparatu contendit demonstrare illud a Romana Ecclesia prodiisse. Quidquid sit de hac quaestione, nobis sufficit titulus quem collectio illa praesefert in vetustis codicibus, qui ostendere videtur eos canones saltem fuisse in Ecclesia Romana receptos, quicumque tandem sit qui eos in unum codicem collegerit.

Hipponensium, et inter caeteros in cap. XLVII praedictus canon SS. Scripturarum, qui proinde communiter huic Concilio Carthaginiensi III adscribi solet. 3° Denique renovatus est idem canon Scripturarum in alio Concilio Carthaginiensi, vulgo VI, celebrato anno 419, cui etiam Augustinus interfuit; in quo postremo Concilio addita fuit illa clausula: *Hoc etiam fratri et consacerdoti nostro Bonifacio* etc. ut supra vidimus: tunc enim Bonifacius I Romanum Pontificatum gerebat. Alia vero clausula quae in quibusdam Codicibus legitur: *ut de hoc transmarina ecclesia consulatur*, vel in Concilio Cartaginiensi III addita est, vel fortasse in ipso concilio Hipponensi. (1) Quare injuria prorsus nonnulli critici Protestantes ex hisce clausulis inferre maluerunt canonem illum Carthaginiensem supposititium esse eo quod appellatio ad Bonifacium fieri non potuerit a Concilio Carthaginiensi III seu anno 397; nam, ex dictis, clausula illa posterius addita est, quamvis a nonnullis collectoribus sub nomine concilii eiusdem referatur. Nec minus falsum est quod nonnulli asseruerunt, in canone Hipponensi, et Carthaginiensi anno 397 libros Machabaeorum omissos fuisse, qui postea in alio Concilio (anno 419) adjecti fuerint. Contrarium enim demonstrant laudati Constant et Ballerini in citatis locis afferentes in medium antiquissimos et praestantissimos codices Mss. canonum Africanorum praesertim Cod. Corbejensem, Barberinum, et Vaticanum Palatinum.

Praeter laudatum Canonem sententia Ecclesiae Africanae luculenter ostenditur ex scriptis S. Augustini Episcopi Hipponensis,

(1) Distinctio trium Conciliorum Africanorum, et constitutio vel renovatio canonis eiusdem Sacrorum Librorum in singulis facta egregie demonstrantur ab optima notae criticis praesertim a Labbaeo Tom. II Conciliorum pag. 1177, a Constant op. cit. pag. CI, imprimis vero a fratribus Ballerini in citata Appendice opp. S. Leonis pag. 98, seqq. in *notis*, et in dissertatione seu *Tractatu* praeliminari: *De Antiquis Collectionibus et Collectoribus Canonum* Part. II Cap. III: *De Canonibus Ecclesiae Africanae*. Diximus autem laudata Concilia Carthaginiensia vulgo diei III et VI. In hoc enim non parva est inter criticos dissensio; alii ea appellant IV et V, alii III et XVII; sed de existentia et de epocha horum conciliorum, quae ex antiquis monumentis certissime demonstratur, inter omnes convenit. Habita sunt haec concilia, cum multis aliis, sub Aurelio Episcopo Carthaginiensi, qui diutissime in ea sede Episcopatum tenuit.

et magni ejusdem ecclesiae luminis. Augustinus itaque non solum libros omnes canonis nostri passim in suis scriptis adducit tamquam divinam Scripturam, eorumque divinam auctoritatem etiam, cum opus est, adversus negantes defendit, ut superius vidimus, sed eorum quoque indicem seu catalogum proponit in libro II de Doctr. Christ. cap. 8. En integrum locum iuxta editionem Romanam anno 1735, quae prodiit ex antiquo codice Card. Sirletii: « Totus autem canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus, his libris continetur: quinque Moyseos, idest Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio: et uno libro Iesu Nave, uno Iudicum, uno libello qui appellatur Ruth, qui magis ad Regnorum principia videtur pertinere: deinde quatuor Regnorum, et duobus Paralipomenon, non consequentibus, sed quasi a latere adiunctis simulque pergentibus. Haec est historia quae sibimet annexa tempora continet atque ordinem rerum. Sunt aliae tamquam ex diverso ordine, quae neque huic ordini, neque inter se connectuntur, sicut est Iob, et Tobias, et Iudith, et Ester, et Machabaeorum libri duo, et Esdrae duo, qui magis subsequi videntur ordinatam illam historiam usque ad Regnorum vel Paralipomenon terminatam. Deinde Prophetiae, in quibus David unus liber psalmodum; et Salomonis tres, Proverbiorum, Cantica Canticorum et Ecclesiastes. Nam illi duo libri unus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de similitudine Salomonis esse dicuntur. Nam Iesus filius Sirach eos conscripsisse perhibetur (1) qui tamen quoniam in auctoritatem recipi meruerunt inter propheticos numerandi sunt. Reliqui sunt eorum libri qui proprie Prophetiae appellantur, duodecim Prophetarum libri singuli qui connexi sibimet, quoniam numquam seiuncti sunt, pro uno habentur. Quorum Prophetarum nomina sunt haec, Oseae, Ioel, Amos, Abdias, Ionas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias: deinde quatuor Prophetiae sunt majorum voluminum, Isaias, Jeremias, Daniel, Ezechiel. His quadraginta quatuor libris Testamenti veteris terminatur auctoritas. Novi autem, quatuor libris Evangelii.... quatuordecim Pauli Apostoli epistolis.... (hic caeteros libros enumerat usque ad Apocalypsim). In his omnibus libris timentes

(1) Hic minus accurate affirmat Augustinus *Sapientiae* auctorem esse Siracidem, quod postea retractavit. Vid. Lib. 2. Retractationum Cap. IV n. 2.

Deum, et pietate mansueti quaerant voluntatem Dei. » In sequentibus capitibus de divina Scriptura interpretanda pertractat iuxta praedictum canonem. Quod pertinet ad librum Baruch hic comprehendendi debet sub nomine Ieremiae.

Et haec sufficiant de canone Ecclesiae Africanae.

D. Alii canones Latinorum.

Praeter laudatos canones integros V. T. alii quoque occurrunt apud Latinos per hanc aetatem inter quos eminet canon Cassiodori iam superius recitatus in §. I. ex libro *de instit. Divin. Literar.* Cap. XII, in quo nullus ex libris nostri Canonis omittitur. Huic addi potest canon Dionysii Exigui apud Iustellum in *Biblioth. Iuris Canon. Veteris*. Tom. II. pag. 201. Addere etiam possemus Canonem S. Gregorii Magni, qui licet proprie indicem librorum Canonicorum nusquam exhibeat, in suis tamen scriptis libros omnes commemorat ut Sacram Scripturam, ac praeterea in Praefatione in libros Moralium fatetur se utramque latinam versionem, antiquam scilicet Italam, et novam S. Hieronymi, recipere et adhibere; sci- mus autem in duplici illa versione (ex quarum compositione exurgit Vulgata nostra) omnes et singulos libros etiam deuterocanonicos contineri. Verum quominus Gregorii auctoritate hic utamur obstat singularis prorsus locus in *Moralibus* lib. XIX. c. 13, ubi, explicans caput XXVIII Iobi, libros Machabaeorum appellat *non canonicos*. Attamen quid de hoc loco sentiendum sit, et utrum S. Gregorius dicendus sit a suorum praedecessorum sententia et decretis recessisse inferius disputabimus. Haec igitur sufficiant de Canonibus V. T. integris seu completis, quae saec. IV–VI apparuerunt imprimis apud Latinos. Siquidem apud Graecos et Orientales desunt proprie dicti canones hujusmodi per hanc aetatem: qui enim occurrunt imperfecti sunt, de quibus in sequenti numero agendum est.

E. Quamquam, ad Graecos quod attinet, hic omitti non debet testimonium *Codicum Librorum V. T.* seu versionis Alexandrinae των LXX, qui cum Librorum sacrorum seriem contineant ad instar Canonum haberi possunt. Itaque ex iis allegari possunt praecipue sequentes. Codex Ms. *Alexandrinus* (Cod. A) qui certe ad hanc aetatem pertinet, et ab Ecclesia Alexandrina ad nos pervenit. In hoc itaque codice, quod utrumque Testamentum complectitur, li-

bri omnes tum proto tum deuterocanonici continentur, non excepto Baruch, quamvis in indice codici praefixo non nominetur, quia scilicet comprehensus sub Ieremiae nomine. Imprimis vero notandum est libros sacros in hoc codice non eodem ordine descriptos esse ac in nostris editionibus, sed deuterocanonicos cum protocanonicis etiam magis commixtos inveniri, scilicet Baruch inter prophetiam Ieremiae et ejus Lamentationes, Tobiam, et Iudith inter Esther et Esdram, Machabaeos inter Esdram et Psalmos, et Sapientiam et Ecclesiasticum post Canticum Canticorum. Similia dicenda sunt de codice *Vaticano* (Cod. B), ubi pariter omnes libri reperiuntur, exceptis libris Machabaeorum, quia codex in fine mutilus est, quemadmodum etiam in principio magna pars libri Geneseos desideratur ob eandem rationem. Etiam in hoc Vaticano Codice Tobias, et Iudith collocantur inter Esdram, et Esther, et Baruch inter Ieremiam et ejus Lamentationes, Sapientia vero et Ecclesiasticus hic apparent inter Canticum et Prophetas minores. Idem dicendum est de codice *Sinaitico* a Tischendorfio invento, et vulgato, in quo omnes reperiuntur sacri libri, nullo prorsus excepto. Et hi quidem codices cum integri sint vel quasi integri aliquo modo vicem gerunt canonis librorum qui in Ecclesia graeca, praesertim Alexandrina, ad quam pertinent, inter Scripturas recipiebantur. Difficultas moveri posset ex eo quod libri aliqui non canonici in iis codicibus adiecti reperiantur scilicet 3 Esdrae, 3 et 4 Machabaeorum, Epistolae Barnabae, et Clementis: verum quo sensu id intelligendum sit, dicemus capite IV.

F. Hisce monumentis canonis Ecclesiae Graecae addi potest testimonium *Versionum* quarumdam *Orientalium*, quae hac aetate prodierunt ex graeca V. T., uti sunt versio *Aethiopica*, quam vidimus probabilius saec. IV exaratam fuisse, versio *Syriaca hexaplaris*, quam nonnulli *figuratam* dixerunt, quaeque ad initia saeculi VII pertinet, ideoque Syrorum fidem aetate de qua loquimur repraesentare dicenda est, nec non *Armeniaca* saeculo V. confecta: in quibus omnibus libri deuterocanonici cum protocanonicis permixti sine ullo discrimine leguntur. Et haec sufficiant de Ecclesiae Orientalis canone in defectu canonis seu catalogi *integrì* omnium V. T. librorum.

Nunc pauca de Canonibus tum Occidentalibus, tum Orientalibus *non integris*.

Post expositionem canonum in quibus omnes libri etiam deuterocanonici numerantur, afferendi sunt illi, in quibus laudati libri vel omnes, vel aliqui omittuntur, aut excluduntur, hac ipsa aetate (saec. IV–VI), ut historiam iuxta veritatem exponamus nec difficultatem dissimulare videamur. Hic itaque plures occurrunt canones proprie dicti imprimis Graecorum et Orientalium, plura etiam testimonia Patrum et Ecclesiasticorum Scriptorum, quae canonis hucusque exposito contradicere videntur. De his igitur omnibus monumentis breviter dicendum est historice: quid autem de his iudicandum sit partim ex hac ipsa historia apparebit, clarius autem dicetur in cap. III in Canonis Tridentini defensione.

A. Canones Graecorum non integri, seu deficientes.

Primum itaque sermo sit de Graecorum canonibus seu vere, seu specie tenus contrariis, quorum praecipui sunt canon 60 Concilii Laodicensis, et canones Epiphani, S. Athanasii, synopsis Athanasianae, Gregorii Nazian. Amphilocho, Cyrilli Hierosolimitani.

1° In concilio Laodicensi saec. IV et, ut fertur, sub Silvestro Papa habito, canon Scripturarum editus est, qui in plerisque editionibus sexagesimus et postremus est. Qui canon ex interpretatione Gentiani Herveti sic se habet: « Haec sunt quae legi oportet ex Veteri Testamento: 1. Genesis. 2. Exodus, idest, exitus ex Aegypto. 3. Leviticum. 4. Numeri. 5. Deuteronomium. 6. Iesus Nave. 7. Iudices, Ruth. 8. Esther. 9. Regnorum primus et secundus. 10. Regnorum tertius et quartus. 11. Paralipomenon primus et secundus. 12. Esdrae primus et secundus. 13. Liber psalmodum centum quinquaginta. 14. Proverbia Salomonis. 15. Ecclesiastes. 16. Cantica Canticorum. 17. Iob. 18. Duodecim Prophetiae. 19. Esaias. 20. Ieremias, et Baruch, Lamentationes et epistolae. 21. Ezechiel. 22. Daniel. Novi autem Testamenti haec: Evangelia quatuor etc.... ad Philemonem una ». Itaque in hoc canone desunt in V. T. libri *Tobiae, Iudith, Sapientiae, Ecclesiastici et Machabaeorum*: adest tamen liber *Baruch* et *epistola Ieremiae*, quae habetur in ultimo capite eiusdem *Baruch*. In novo autem Testamento deuterocanonici omnes censentur, excepta *Apocalypsi*.

2° S. *Epiphanius* in haeresi VIII, quae est *Epicuraeorum*, numerat pariter libros XXII Veteris Testamenti quemadmodum in canone Laodicensi, et passim in canone Hebraeorum, addito tamen *Baruch*: quibus numeratis haec subiicit: « Sunt et alii duo libri

quos illi (Hebraei) pro dubiis habent, minimum *Sirachi* (Ecclesiasticus) et *Salomonis Sapiaientia*, praeter alios quosdam, qui *apocryphi*, hoc est obscuri dicuntur ». Quo nomine designare videtur reliquos deuterocanonicos, Idem habet in *Libro de ponderibus et mensuris* n. 4. et 23. ubi enumeratis iterum libris XXII protocanonicis subdit: « Ita duo et viginti libri pro literarum hebraicarum numero censentur. Quod enim ad duos libros attinet qui versibus distincti sunt, *Salomonis* videlicet *Sapiaientiam*, quae *παναρετος* inscribitur, et *Iesu filii Sirach librum*tamen si utiles ac fructuosi illi sint, in *Scripturarum numerum nequaquam referri solent*. Unde nec in Testamenti arca collocati sunt (διὸ καὶ ἐν τῇ ἀρῶν οὐκ ἀνετέθησαν) ». Eundem canonem refert in haeres. LXXVI, 5, sed cum aliqua animadversione, de qua inferius dicemus.

3° S. *Athanasius* in epistola Festali n.° 39. ita loquitur: « Quia vereor ne aliqui.... impingere incipiant in libros dictos apocryphos.... Evangelistae Lucae forma utar dicens et ego: quoniam quidem aliqui conati sunt ordinare sibi *quae apocrypha dicuntur*, et haec immiscere Scripturae divinitus inspiratae, de qua plenam habemus persuasionem, sicut Patribus tradiderunt qui ab initio ipsi viderunt et ministri fuerunt sermonis: visum est et mihi a germanis fratribus admonito et edocto, ab alto per seriem exponere libros in *canone positos* (κατανομιζόμενα) et traditos, et divinos creditos.... Sunt igitur V. T. libri omnes numero XXII; tot enim literas, ut audiui, apud Hebraeos esse traditum est. Ordine ac nomine singuli sunt ita. Primus Genesis, Secundus Exodus, Tertius Leviticus, Quartus Numeri, Quintus Deuteronomium.... Prophetarum duodecim in unum librum numerati; dein Isaias et Ieremias et cum ipso *Baruch*, Lamentationes, *Epistola* (sequuntur reliqui protocanonici) » In hoc catalogo omittuntur omnes deuterocanonici praeter *Baruch* qui Ieremiae adiungitur, et praeterea omittitur *Esther* ut in canone Melitonis. Recensitis deinde libris N. T., nullo excepto, ita concludit *Athanasius*, « Hi sunt salutis fontes.... in his solis pietatis doctrina annuntiatur, nemo iis addat, neque ab iis aliquid subtrahat... Verum maioris accuratationis causa scribendo etiam illud necessario addo, quod scilicet sunt etiam alii libri extra hos, *non in canonem quidem redacti* (οὐ κατανομιζόμενα), sed a Patribus designati, ut legantur recenter accedentibus, et volentibus institui in

doctrina pietatis: *Sapientia Salomonis*, et *Sapientia Sirach*, et *Esther*, et *Iudith*, et *Tobias*, et Doctrina quae dicitur Apostolorum, et Pastor. At vero, dilectissimi, dum et illi sunt in *canone*, et isti *leguntur*, nusquam *apocryphorum* mentio habetur, sed haereticorum sunt commentum... ut quasi vetera proferentes occasionem habeant fallendi simplices ». Hic igitur libri deuterocanonici, et *Esther*, neque inter *canonicos* collocantur, neque inter *apocryphos*, sed inter eos quos legere in ecclesia licebat, quosque alii cum Rufino appellare solebant *Ecclesiasticos*.

4. *Synopsis Athanasiana* eundem canonem exhibet, ac verus Athanasius, scilicet Deuterocanonicos omittit una cum *Esther*, Baruch autem cum Ieremia coniungit. Notandum est etiam quod initium singulorum librorum designat, et exinde apparet, hunc auctorem admittere in canone *additamenta Danielis*, nam librum Danielis inchoat ab historia Susannae (Vulg. Dan. XIII.); quod etiam apparet de libro *Esther*, nam illum inchoat a somnio Machabaei (Vulg. Esth. XI). Numeratis autem libris XXII subdit: « Praeter istos autem sunt adhuc alii eiusdem V. T. libri *non canonici*, qui cathecumenis tantum leguntur » et inter istos refert *Sapientiam Salomonis*, *Sapientiam Iesu filii Sirach* (Ecclesiasticum) *Esther*, *Iudith*, ac *Tobis*: quibus recensitis concludit: « Tot sunt libri V. T. *non canonici*. Quidam vero ex veteribus apud Hebraeos pro canonicis reputari dixerunt librum *Esther*, et historiam Ruth cum historiis Iudicum uno libro comprehendi et adnumerari, *Esther* vero pro alio libro computari: atque ita rursus numerum XXII canonicorum librorum apud illos compleri ». In sequentibus vero duos alios ordines librorum distinguit scilicet libros: 1° *controversos* (αντιλεγόμενους) 2° *apocryphos*. Inter libros controversos refert « *Sapientiam Salomonis*, *Sapientiam Sirac*, *Esther*, *Iudith* et *Tobiam*... Machabaeorum libros quatuor, Ptolemaicos, Psalmos et canticum Salomonis, Susannam ». Deinde numerat apocryphos in quorum classem refert « Libros Sophoniae prophetae, Zachariae patris Iohannis, Baruch, Habbacuc, Ezechieli et Danieli falso inscriptos »: ubi manifestum est non esse sermonem de libris omonymis Davidis, Salomonis, Baruch etc. quos antea inter canonicos expresse collocaverat (1).

(1) Vid. textum graecum in Patrol. graec. Tom. XXVIII Col. 481.

5° *Gregorius Nazianzenus* in carmine 33, quod est de sacris Scripturis, pariter libros V. T. enumerat XXII quemadmodum *Athanasius*, omisso pariter libro *Esther*, et sex deuterocanonicis, et in N. T. *Apocalypsi*, et quidem ut *Athanasius* ita etiam *Gregorius* hunc indicem, seu stabilitum numerum (των εγχειτον αριθμων), profite-tur se tradere ad hunc finem, ut veri ac divini libri a suppositi-tiis secerni possint, et lectores ab errore arceantur. Carmen ita se habet iuxta *Billii* metricam versionem latinam (1).

At tua ne libris fallatur mens alienis
(Namque adscriptitii multi falsique vagantur)
Hunc habeas certum numerum a me, lector amice.
Bisseni libri Veteris sunt Foederis omnes
Historici: Genesis primus, mox Exodus, inde
Leviticus, Numeri, Legis tum scita secundae,
Post Iesus, Critae, Ruth, Regum gestaque bini
Describunt libri; sequitur liber ille vocatur
Qui Paralipomenon; cunctorum est ultimus Esdras.
Quinque metris constant: Iob, David, tres Salomonis,
Concio, et insignes Cantus, Proverbia sacra.
Quinque Prophetarum sunt libri rursus: in uno
Bisseni vates sunt iuncti, nomina quorum,
Oseas, Amos, Michaeas tertius inde,
Ioel, ac Ionas, Abdias sextus, at hunc post
Nahumque, Habbacucque octavus, tum Sophonaeus,
Aggaeus post, Zacharias, atque ultimus horum
Malachias: liber hos unus complectitur omnes.
Esaiam est alter, Ieremiam tertius autem
Ezechiel quarto, Daniel post ordine quinto.
Hinc libros numerare duo datur atque viginti,
Tot nempe hebraeae quot sunt elementa loquclae.
Perge age iam Pacti libros numerare Recentis:
Matthaeus etc. (sequuntur libri N. T. omissa Apocalypsi)
. Sunt haec
Omnia divinae germana volumina chartae.
Quidquid praeterea est haud inter certa locandum
ΕΙ ΤΙ ΔΕ ΤΟΥΤΩΝ ΕΚΤΟΣ ΟΥΚ ΕΝ ΓΥΗΣΙΑΙΣ.

(1) Graecum textum vide in *Patrol. Graec. Tom. XXXVII. pag. 371 seqq.*

6° *Amphilochii carmen ad Seleucum* eundem librorum censum exhibet, cum hoc tantum discrimine, quod de libro *Esther* monet eum a nonnullis in canone collocari. Recitatis enim libris canonicis, ut supra, in fine addit:

Τουτοις προσεγκρινουσιν την Εσθηρ τινες
His adiudicant nonnulli Esther.

Numeratis deinceps libris N. T. et indicatis dubiis de quibusdam deuterocanonicis, concludit

*Canon hic sacrati certus est voluminis,
Cui si obsequutus labilis mundi plagas
Fugias inanes, spesque proicies humi etc. (1).*

7. *S. Cyrillus Hierosolymitanus* in *Catechesi IV* cap. 35. quemadmodum praecedentes Patres sibi proponit docere quinam sint canonici libri, ut fideles apocrypha vitare possint. « *Studiose, inquit, ab ipsa Ecclesia disce, qui sint V. T. libri qui vero Novi; nec quidquam apocryphorum legas. Qui nescis quae apud omnes in confesso sunt (ομολογουμενα), quid circa dubia (αμφιβαλλομενα) frustra laboras? Lege divinas Scripturas, illos XXII libros V. T. a. LXXII. interpretibus translatos.... Horum XXII libros lege, cum apocryphis autem nihil habeto commune. Hos solos studiose meditare, quos etiam in Ecclesia cum certa fide (μετα παρρησιας) legimus. Multo prudentiores et religiosiores te erant Apostoli, et veteres Episcopi Ecclesiae praesides, qui eos tradiderunt. Tu ergo, Ecclesiae filius cum sis, ne transponas terminos* ». Sequitur recensio librorum V. T. secundum numerandi modum Hebraeorum; cum Ieremia tamen coniungit « *Baruch et Lamentationes et epistolam* » sicut ab Athanasio factum vidimus. *Esther* numerat inter XXII canonicos, et ideo ad numerum servandum iungit Ruth et Iudices in unum librum. In N. T. ponit omnes, excepta Apocalypsi. Demum concludit: « *Reliqua omnia extra sunt in secundo loco; et quae in Ecclesia non leguntur, ea neque privatim legas, sicut iam audisti* ». Quibus verbis Cyrillus tres librorum classes indicat iuxta

(1) Textus Carminis ad Seleucum legi potest in tom. XXXVII Patrol. Graec. inter carmina S. Gregorii Nazianz. pag. 1578 seqq. siquidem a pluribus criticis non Amphilochii creditur esse, sed ipsius Gregorii.

morem Doctorum illius aetatis scilicet 1° Libros *canonicos* XXII, 2° Libros *secundo loco in Ecclesia* legendos (Ecclesiasticos), 3° Eos qui nec publice nec privatim legendi sunt (apocryphos). Et haec de Graecis.

B Canones Latinorum non integri.

Quamvis apud Latinos Scriptores saec. IV-VI, minor difficultas occurrat circa Scripturarum canonem, non desunt tamen etiam apud eos canones divinorum librorum incompleti, et etiam expressa testimonia, quae contraria esse videntur libris deuterocanonicis. 1° S. Hilarius in prol. in Psalmos n. 15. scribit: « Et ea causa est, ut in viginti duos libros lex Testamenti veteris deputetur: ut cum litterarum numero convenirent. Qui ita secundum traditiones veterum deputantur, ut Moysi sint libri quinque, Iesu Nave sextus, Iudicum et Ruth septimus, primus et secundus Regnorum in octavum, tertius et quartus in nonum, Paralipomenon duo in decimum sint, sermones dierum Esdrae in undecimum, liber Psalmorum in duodecimum, Salomonis proverbia, Ecclesiastes, Canticum Canticorum in tertium decimum, et quartum decimum, et quintumdecimum, duodecim autem Prophetiae in sextum decimum, Esaias denique, et Ieremias cum Lamentatione et Epistola, sed et Daniel, et Ezechiel, et Iob et Esther viginti et duorum librorum numerum consumment. Quibusdam autem visum est, additis *Tobia* et *Iudith*, viginti quatuor libros secundum numerum graecarum litterarum connumerare ». Itaque S. Hilarius protocanonicos omnes in canone connumerat, incluso libro Esther, et, ut videtur, ex Deuterocanonicis Baruch, nominat enim Epistolam Ieremiae quae in libro Baruch legitur; Tobiam autem et Iudith a quibusdam dicit in canone numerari.

2° Rufinus in Expositione Symboli libros sacros V. T. enumerat iuxta canonem Hebraeorum, admisso tamen Baruch, quibus numeratis, et additis libris N. T. omnibus (nullo excepto) concludit his verbis: « Haec sunt quae Patres *intra canonem concluderunt*, et ex quibus fidei nostrae assertiones constare voluerunt ». De reliquis autem deuterocanonicis Sapientia, Ecclesiastico, Tobia, Iudith et Machabaeis haec subdit: « Sciendum tamen est, quod et alii libri sunt, qui non canonici sed *ecclesiastici* a maioribus appellati sunt, idest, Sapientia quae vocatur Salomonis, et alia sapientia

quae dicitur Sirach... Eiusdem ordinis libellus est Tobiae, et Iudith et Machabaeorum libri... Quae omnia legi quidem in Ecclesiis voluerunt, *non tamen proferri ad auctoritatem ex his fidei confirmandam*. Caeteras vero scripturas *apocryphas* nominarunt, quas in Ecclesiis legi noluerunt » quibus verbis distinctionem superius memoratam inducit inter libros *canonicos*, libros *ecclesiasticos* (seu in Ecclesia legendos) et *apocryphos*: hoc tamen speciale habet de ecclesiasticis, quod auctoritatem in dogmaticis quaestionibus iis denegare videtur. Quod pertinet tamen ad partes Danielis deutero-canonicas, eas in canone recipit; siquidem in lib. 2. Investiv. n. 32 seqq. Hieronymum accusat quod eas partes repudiare videretur, cui accusationi respondet Hieronymus in lib. 2. contra Rufinum cap. 33.

3° *Hieronymus* etiam in eadem sententia fuisse videtur, eiusque testimonio maxime gloriantur adversarii canonis Tridentini. Sane Hieronymus in pluribus locis catalogum librorum V. T. proponit, semper tamen deutero-canonicos omittit, imo etiam eos expressis verbis excludit et inter *apocrypha* amandat. In *Epist. ad Paulin.* ubi summam loquitur de libris sacris utriusque Testamenti, nullum verbum habet de deutero-canonicis V. T. In *Prologo galeato* autem numeratis libris canonis Hebraeorum, seu protocanonicis, haec subdit: « Hic prologus Scripturarum quasi galeatum principium omnibus libris quos de hebraeo vertimus in latinum convenire potest: ut scire valeamus, quidquid extra hos est inter *apocrypha* esse ponendum. Igitur Sapientia, quae vulgo Salomonis inscribitur, et Iesu filii Sirac liber, et Iudith, et Tobias, et Pastor *non sunt in canone*. Machabaeorum primum librum hebraicum reperi. Secundus graecus est: quod ex ipsa quoque phrasi probari potest ». In prologo ad libros Salomonis idem repetit, et quidem non de Hebraeorum, sed certe de Ecclesiae canone loquens; ait enim de Sapientia, et de Ecclesiastico, quos Salomoni abiudicat. « Sicut ergo Iudith, et Tobiae, et Machabaeorum libros legit quidem Ecclesia, sed eos inter canonicas Scripturas non recipit; sic et haec duo volumina (Sap. Eccli.) legat ad aedificationem plebis, non ad auctoritatem Ecclesiasticorum dogmatum confirmandam » Quos duos libros etiam *dubios* appellat in altero prologo in libro Salomonis iuxta LXX. « In Sapientia et Ecclesiastico, inquit, calamo tempe-

rari, tantummodo canonicas Scripturas vobis emendare desiderans, et studium meum certis magis, quam *dubiis* commendare ». Eadem repetit in pluribus aliis locis, ita ex. gr. in praef. in lib. Iudith « Apud Hebraeos liber Iudith inter apocrypha legitur (ubi tamen aliae editiones habent: inter *Hagiographa*): cuius auctoritas ad roboranda illa quae in contentionem veniunt, minus idonea indicatur: Chaldaeo tamen sermone conscriptus inter historias computatur ». Idem repetit de libro Tobiae in praefatione in hunc librum, et de additamentis Danielis in praefatione in Danielelem.

4° *Iunilius Africanus* circa annum 560 in libro De partibus Divinae Legis lib. I. cap. 3-7 enumerat libros Sacrae Scripturae, et de eorum auctoritate disserit ad modum dialogi inter magistrum et discipulum. Itaque in capite 3° scribit: « Disc. In quibus libris *divina* continetur *historia*? Mag. In septemdecim: Genesis 1, Exodi 1, Lev. 1, Num. 1, Deuter. 1, Iesu Nave 1, Iudicum 1, Ruth 1, Regum secundum nos 4, secundum Hebraeos 2,... (sequuntur historici N. T.) Disc. Nulli alii libri ad divinam historiam pertinent? Mag. adiungunt plures: Paralipomenon 2, Iob. 1, Esdrae 2, Iudith 1, Esther 1, Machabaeorum 2. Disc. Quare hi libri inter canonicas Scripturas currunt? Mag. quoniam apud Hebraeos quoque super hac differentia recipiebantur, sicut Hieronymus caeterique testantur ». In sequenti capite 4° loquitur de libris propheticiis. « Disc. In quibus libris *prophetia* suscipitur? Mag. in septemdecim: Psalmorum 150 liber 1, Oseae lib. 1, Isaiae lib. 1, Ioel lib. 1, Amos lib. 1, Abdiae lib. 1, Ionae lib. 1, Micheae lib. 1, Naum lib. 1, Sophoniae lib. 1, Habacuc lib. 1, Ieremiae lib. 1, Ezechiel lib. 1, Daniel lib. 1, Aggaei lib. 1, Zachariae lib. 1, Malachiae lib. 1. » In capite 5° de libris proverbialibus loquitur hoc modo: « Disc. In quibus haec (*proverbialis species*) libris accipitur? Mag. In duobus Salomonis Proverbiorum lib. 1. et Iesu filii Sirac lib. 1. Disc. Nullus alius liber huic speciei subditur? Mag. Adiungunt quidam librum qui vocatur Sapientiae, et Cantica Canticorum ». In capite 6° tractat de libris qui *simplicem doctrinam* continent, et de his scribit: « Disc. Qui libri ad simplicem doctrinam pertinent? Mag. Canonici sexdecim, idest: Ecclesiastis liber 1, et Epistolae Pauli Apostoli ad Rom. 1.... Hebr. 1, Beati Petri ad gentes 1, et Beati Iohannis prima. Disc. Nulli alii libri ad simplicem doctrinam perti-

nent? Mag. Adiungunt quamplurimi quinque alias, quae Apostolorum canonicae nuncupantur ». Hucusque canon iste qui profecto valde singularis est, cum nonnullos deuterocanonicos inter certos libros recenseat, ex. gr. Ecclesiasticum, et contra quosdam protocanonicos, de quibus nemo unquam dubitavit ex. gr. Paralipomena, Iob, Esdras inter controversos enumeret. Quod tamen fortasse ita intelligi posset, ut non sit sermo de canonica Librorum auctoritate, sed potius de classe ad quam singuli referendi sunt. Verum difficultas oritur ex capite 7°, ubi praecise de auctoritate Scripturarum auctor loquitur. Hic igitur sequentem auctoritatis distinctionem inducit: « Disc. quomodo divinorum librorum consideratur auctoritas? Mag. quia quidam *perfectae auctoritatis* sunt, quidam *mediae*, quidam *nullius*. Disc. qui sunt perfectae auctoritatis? Mag. quos Canonicos in singulis speciebus *absolute* enumeravimus. Disc. qui mediae? Mag. quos *adiungi a pluribus* diximus. Disc. qui nullius auctoritatis sunt? Mag. Reliqui omnes. Disc. In omnibus speciebus hae differentiae inveniuntur? Mag. in historia et in simplici doctrina: omnes namque in prophetia mediae auctoritatis libri non, praeter Apocalypsim, reperiuntur: neque in proverbiali specie omnino cessata » Quibus verbis *perfectam auctoritatem* denegat non solum pluribus deuterocanonicis, sed etiam protocanonicis quibusdam, quos dicit a pluribus adiungi: imo de his, scilicet de libris Paral. Iob. Esdr. Iud. Esth. Mach. affirmat *inter canonicas scripturas non currere*, et quod mirum est, ad hoc probandum invocat Hebraeorum sententiam et Hieronymi testimonium (1).

S. Gregorius M. etiam huc refertur a multis propter locum moralium Lib. XIX. cap. 34. ubi Machabaeorum libros extra canonem collocare videtur. Ibi enim historiam Machabaeorum adducens sese excusat quod exempla ex libris non canonicis afferat. « De qua re, inquit, non inordinate agimus, si ex libris *licet non canonicis*, sed tamen ad aedificationem Ecclesiae editis testimonium proferamus ».

Nonnulli auctores, ut Glaire et Malou, in tabula synoptica canonum antiquae Ecclesiae, huc referunt etiam quemdam *Bellatorem* Cassiodori aequalem et amicum (de cuius scriptis idem Cassiodorus loquitur in libro Instit. Divin. Litterarum Cap. VI) tam-

(1) Haec videri possunt in cit. Patrol. Lat. Tom. LXVIII. col. 16-20.

quam si incerta esset eius sententia de canonicitate librorum Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch et partium Danielis atque Estheris. Verum nihil huiusmodi deduci posse videtur ex citato Cassiodori loco, non enim ibi de canone a Bellatore admissio sermo est, sed tantum de quibusdam expositionibus eiusdem in libros Machabaeorum, Iudith, Esther ac Tobiae, quas ibi Cassiodorus laudat, quemadmodum etiam alias eiusdem auctoris lucubrationes praesertim in opera Origenis: quid autem doctus ille ac pius scriptor de canonicitate librorum senserit ne verbo quidem innuitur; quare potius praesumendum est eum cum Cassiodoro de hac re consensisse, qui, ut vidimus, omnes deuterocanonicos iuxta antiquam vulgatam recipiebat.

III. Observationes in praecedentem historiam canonis saec. IV–VI.

Ex iis quae hucusque narrata sunt colligitur omnia Ecclesiastica monumenta huius aetatis saec. IV–VI. in duos ordines dividi posse. Alia enim plura et graviora libros deuterocanonicos in canone recensent, et quidem nulla facta inter eos et protocanonicos distinctione: alia vero distinctionem hanc inducunt, et quidem diverso modo. Monumenta prioris ordinis *plura ac graviora* diximus, sunt enim decreta Conciliorum Patrum numero celeberrimorum, itemque Romanorum Pontificum; dum vero monumenta, quae contraria dicuntur, plerumque a privatis scriptoribus seu doctoribus prodierunt. Praeterea animadvertendum est, primi ordinis monumenta melius respondere antiquae utriusque Ecclesiae sententiae, in cuius usu ac praxi vidimus saec. I–III. discrimen poene ignotum fuisse inter protas et deuteris scripturas: ita ut praedicti canones *integri* nihil aliud esse videantur, quam explicita et auctoritativa confirmatio sensus atque usus in Ecclesia communiter recepti; canones vero secundi ordinis, seu *deficientes*, aliquid novum praeseferunt, scilicet omissionem quorundam librorum, et distinctionem a caeteris, cum quibus praecedenti aetate semper coniuncti fuerant. Quapropter operae pretium erit de huiusmodi canonum discrepantia seu oppositione aliquid in specie animadvertere, ut mens illorum scriptorum intimius inspiciatur, et quid de ea sentiendum sit sive per se, sive in comparatione cum communiore Ecclesiarum ea de re sententia iudicari possit (1).

(1) Hic praecipuas tantum observationes proponemus ad historiam canonis et ad Ecclesiae mentem melius dignoscendam; defensionem enim ca-

Itaque, ad canones deficientes quod attinet, apparet aliquam in iis distinctionem induci inter protocanonicas et deuterocanonicas Scripturas; hoc tamen diverso modo fit in diversis monumentis, et a diversis scriptoribus. Quidam enim deuterocanonicos simpliciter omittunt in librorum numeratione: alii eos enumerant, sed extra canonem, et *non canonicos* vocant: alii vero distinguunt libros nostri Canonis in libros *certos*, graece *ομολογουμενους*, et libros *dubios* seu controversos, graece *αμφιβαλλομενους*, *αντιλεγομενους*, et hoc nomine designant deuterocanonicos, ut Gregorius Nazianz., Amphilocheus et Eusebius; quidam etiam libros secundae classis absolute *apocryphos* vocant, ut Hieronymus, et Epiphanius; alii denique tres librorum classes distinguunt scilicet 1° *Canonicos*, 2° libros in Ecclesia *legendos* seu *Ecclesiasticos*, in quorum numero collocant vel omnes, vel aliquos deuterocanonicos; 3° *Apocryphos*, qui neque uti divini habendi sunt, neque in Ecclesia legendi, sed potius reiciendi: ita S. Athanasius, Synopsis Athanasiana, Rufinus et aliquando etiam Hieronymus. Quod pertinet autem ad auctoritatem horum librorum, praeter libros ab iis canonicis appellatos, nonnulli ex laudatis scriptoribus nihil de hac re affirmant, alii vero diversos veluti gradus inducere videntur, ita ut libri primi ordinis plenam habeant auctoritatem, libri secundi ordinis (deuterocanonici) habeant *mediam auctoritatem*, et ad probanda dogmata *minus idonei* sint, libri vero tertii ordinis (apocryphi) infimae seu potius *nullius* sint auctoritatis, saltem divinae vel Ecclesiasticae. Ut autem haec clarius intelligantur, animadvertere opus est omnes praedictas distinctiones verbis potius quam re inter se differre. Siquidem omnes laudati scriptores tres admittunt librorum classes, licet non semper explicite eas omnes commemorarent, scilicet 1° classem librorum canonicorum, de quibus nulla unquam fuit inter Christianos et Hebraeos discordia, quibus plerique addunt etiam *Baruch*, quamvis in hebraico textu non comprehensum. 2° Aliam classem librorum constituunt ex libris quos nos dicimus deuterocanonicos, et qui in hodierno canone Hebraeorum non recipiuntur, quibus nonnulli addunt librum *Esther*, quam-

nonis integri a Concilio Tridentino solemniter confirmati ad cap. III. remittimus, ubi etiam plura dicemus de testimoniis contrariis, quae tum in hoc, tum in sequenti paragrapho in medium adducta sunt.

vis hebraicum et a Iudaeis receptum. 3° Denique veniunt alii libri, qui licet aliquando ab uno vel altero scriptore tamquam divini habiti fuerint, numquam tamen sive omnium sive etiam plurium Ecclesiarum suffragium nacti sunt, ut ex. gr. Epistola Barnabae, Pastor Hermae, Evangelium Infantiae et alii innumeri, quorum plures ab haereticis vel impostoribus conficti erant. In hac divisione omnes conveniunt. Differunt tamen in ratione appellandi diversas hasce librorum classes. Classem secundam nonnulli appellarunt libros dubios vel incertos, alii Ecclesiasticos vel in Ecclesia legendos, alii libros mediae auctoritatis vel secundo loco habendos, alii denique apocryphos. Verum una eademque notio circa ipsos libros variis hisce nominibus designatur. Quod quidem de prioribus appellationibus satis clarum est: de ultima vero aliqua difficultas oriri potest ob vocis ambiguitatem, nam etiam libri tertiae classis, seu supposititii et ab haereticis conficti apocryphi passim vocantur. Sciendum est itaque vocem *αποκρυφον* *apocryphum*, quae etymologice spectata nihil aliud nisi *occultum* seu *absconditum* significat, apud veteres scriptores Ecclesiasticos non semper eodem sensu usurpata fuisse. Duae autem sunt praecipuae significationes hujus vocis apud veteres Ecclesiae Doctores. 1° A multis accipitur latiori ac benigno sensu ad oppositionem libri canonici, ita ut *apocryphum* idem sit ac *non canonicum*, quamvis alioquin liber bonus sit, utilis, et fide dignus. Hoc sensu apocryphum accipit S. Augustinus de Civit. Dei Lib. XV. cap. 23, Hieronymus comment in Cap. II. Epist. ad Titum, item Gelasius in laudato decreto Cap. V. passim. 2° Apocryphum in sensu strictiore accipitur pro *spurio* vel *pseudo-epigrapho*, et generatim pro reiiciendo ac damnando: hoc sensu vocem istam usurpat S. Athanasius loc. cit: Origenes in praef. in Cant. Canticorum et Hieronymus in aliis locis, ut ex. gr. in epistola ad Laetam XII inquit: « Caveat apocrypha: et si quando ea non ad dogmatum veritatem sed ad signorum reverentiam legere voluerit, sciat non eorum esse quorum titulis praenotantur, multaque his admixta vitiosa, et grandis esse prudentiae aurum in luto quae-rere. » Utraque significatio ex vocis etymologia derivata esse videtur hac ratione: scilicet libri simpliciter non canonici, apocryphi, seu occulti, vel absconditi dicti fuisse videntur, eo quod minus publici, noti ac probati essent quam libri canonici; qui vero positive

ab Ecclesia reprobati et damnati fuerunt multo magis hac ipsa de causa absconditi, idest, ab usu fidelium remoti dici potuerunt. Primam significationem explicat Augustinus in lib. XI. contra Faustum Cap. 2. scribens: « De iis qui appellantur apocryphi, non quod habendi sunt in aliqua auctoritate secreta, sed quia nulla testificationis luce declarati, de nescio quo secreto, nescio quorum praesumptione prolati sunt » Alteram vero significationem explicat Origenes in loc. cit. scribens: « Apocryphi illi dicuntur libri, pro eo quod multa in eis corrupta cum sint, et contra fidem veram a maioribus traditam non placuit eis dare locum, nec admitti ad auctoritatem, et extra canonem habebantur. » Utramque significationem conjungit S. Isidorus Etymologiarum lib. VI. cap. 2, ubi enumeratis omnibus libris canonicis addit n° 51 et 52 « Praeter haec et alia volumina apocrypha nuncupantur. *Apocrypha* autem dicta, idest *secreta*, quia in dubium veniunt. Est enim eorum occulta origo, nec patet Patribus, ex quibus usque ad nos auctoritas veracium Scripturarum certissima et notissima successione pervenit. In iis apocryphis etsi invenitur aliqua veritas, tamen propter multa falsa, nulla est in eis canonica auctoritas, quae recte a prudentibus iudicantur non esse eorum credenda quibus adscribuntur. Nam multa et sub nominibus Prophetarum, et recentiora sub nominibus Apostolorum ab haereticis proferuntur, quae omnia sub nomine apocryphorum, auctoritate canonica diligenti examinatione remota sunt. » Declarata hac duplici acceptione vocis apocryphum, facile componuntur testimonia Patrum superius citata: qui enim libros deuterocanonicos appellant *apocryphos*, in primo tantum sensu vocem istam accipiunt, scilicet tantum negative pro *non canonico*: hoc evidenter apparet non solum ex ipsis locis horum Doctorum ex. gr. Hieronymi, et Epiphani, superius adductis, sed multo magis ex facto, quod nempe ii ipsi Doctores in aliis locis eosdem libros tamquam sacros ac divinos laudant, quamvis timuerint eos formaliter canonicos dicere, aut in canone recensere ob causas inferius exponendas. Contra vero illi qui apocryphum strictiori sensu, et in malam partem accipiunt ut ex. gr. Cyrillus, et Athanasius, numquam ausi sunt hoc nomine appellare libros deuterocanonicos; et provocamus adversarios ut vel unum ex Patribus in medium adducant, qui laudatos libros apocryphos in hoc secundo sensu di-

xerit, tamquam vitiosos, spurios et ab Ecclesia proscriptos. Sublata itaque hac verborum aequivocatione, apparet omnes laudatos scriptores unum idemque sensisse circa librorum triplicem divisionem, quamvis diversis vocibus, vel diverso sensu acceptis usi fuerint. Nunc igitur aliquid distinctius observandum est tum de extensione, ac valore huius qualiscumque oppositionis, seu dissensionis in hac secunda Ecclesiae epocha exortae circa SS. Scripturarum canonem, tum de origine et causis eiusdem dissensionis, ut tota haec controversia in suo vero lumine collocetur.

Imprimis igitur circa valorem et extensionem praefati dissensus duae occurrunt contrariae, et extremae opiniones. Prima est Protestantium, praesertim Anglicanorum, qui contendunt laudatos scriptores exhibentes canonem incompletum sacrorum librorum, omissis nempe deuterocanonicis, hos inquam scriptores, repraesentare verum ac genuinum Ecclesiae antiquae sensum, ideoque libros deuterocanonicos ex canone excludendos, et inter apocryphos benigniori sensu acceptos amandandos esse: his accedere videntur nonnulli ex Catholicis, qui tum ante, tum etiam post Concilium Tridentinum affirmare ausi sunt minorem esse auctoritatem deuterocanonicorum quam protocanonicorum librorum: de quibus postea dicemus. Altera opposita sententia est quorundam theologorum, qui uno ictu quaestionis nodum praecidere se posse arbitrantur affirmantes omnes illos Doctores, et omnia illa monumenta in contrarium adducta explicanda esse de canone Hebraeorum, ex quo libri deuterocanonici excludebantur, non vero de canone Christianorum, seu Ecclesiae, quasi scilicet in hoc laudati libri non essent recensendi.

Utraque sententia relinquenda est, et veritas, ut in plerisque aliis quaestionibus, in medio est quaerenda. Sane imprimis falsissimum est canones illos incompletos repraesentare universalis Ecclesiae sensum, ut plane elucet tum ex dictis in num^o praecedenti, tum ex inferius dicendis in sequenti numero et maxime in canonis Tridentini defensione, ubi melius ostendemus quaenam sit vera et traditionalis Ecclesiae sententia circa deuterarum Scripturas, quae non ex paucis monumentis, vel ex una tantum epocha, sed ex toto instrumentorum complexu, ex omnium aetatum comparatione, et ex constanti Ecclesiarum usu ac praxi desumenda est. Verum ex

altera parte impossibile est negare factum oppositionis et dissensionis, quamvis verum sit eam intra arctiores limites coercendam esse, sublati scilicet adversariorum aequivocationibus, et exaggerationibus, quibus eam amplificare conati sunt (1). Quapropter ad totius quaestionis declarationem imprimis dicemus quomodo praefata oppositio vel dissensio restringenda sit, tum vero quinam praecise sit ejus valor ac sensus. Itaque libenter admittimus, imo et contendimus plura ex objectis monumentis perperam adduci adversus pleniorum Ecclesiae canonem. Sane nonnulli ex laudatis Doctoribus evidenter loquuntur de *canone Hebraeorum* non autem de *canone Ecclesiae*. Haec distinctio inter canonem Hebraeorum et canonem Christianorum evidens est in scriptis antiquorum Patrum, quorum nonnullos alias citavimus ex. gr. Iustinum martyrem, et Origenem in *Epistola ad Africanum*. Hac igitur distinctione admissa, clarum est, quemadmodum Origenes, et Melito Sardensis, ita etiam nonnullos posteriores Patres, qui nobis obiciuntur, tantum de canone Hebraico loquutos esse cum libros deuterocanonicos extra canonem posuerunt, quos alibi insinuant vel affirmant in canone Ecclesiae comprehensos fuisse. Ad hanc classem revocamus S. Epiphanium qui in citatis locis haer. VIII. num^o 6° et Lib. de pond. et mens. nn. 4, 22 et 23, profitetur se numerare libros V. T. iuxta Hebraeorum canonem in XXII libros divisum secundum numerum literarum hebraicarum. Quod autem praeter istos libros etiam alios admiserit, scilicet iuxta canonem Ecclesiae Christianae, ostenditur non solum ex eo quod istos libros, seu deuterocanonicos, in suis scriptis allegat promiscue cum caeteris ut divinas Scripturas, sed etiam ex aperto eius testimonio in haer. LXXVI. n° 5 ubi Aetium quem ibi refellit, hisce verbis compellat « Etenim si a Spiritu Sancto genitus esses atque a prophetis Apostolisque edoctus, facere te illud oportebat, ut, sacris omnibus codicibus pervolutis a Genesi ad Estheris tempora, qui sunt septem et viginti libri Testamenti veteris, et viginti duo numerantur; tum sacrosanctis quatuor Evangeliiis, et S. Pauli quatuordecim epistolis, nec non et Apostolorum actis,

(1) Huius exaggerationis specimen exhibent Anglicani scriptores cum suum canonem imperfectum adversus catholicos demonstrare conantur ex antiqua traditione, uti faciunt Lardner, Burnet et prae caeteris Horne in vol. I. suae Introductionis cit. editione.

quae vel superiora illis tempora, vel posteriora continent, catholicis item epistolis Iacobi, Petri, Iohannis et Iudae, Apocalypsi Iohannis; *Sapientiae* quoque libris, hoc est *Salomonis* et *fili* *Sirach*, *omnibus* denique *Scripturae libris* percursis, temetipsum damnares. » Ubi manifestum est Epiphanium in censu scripturarum collocare non solum deuterocanonicos N. T., sed etiam illos V. T. scilicet *Sapientiam* et *Ecclesiasticum* una cum Baruch, quem adiunctum Ieremiae in canone praeposuerat, denique caeteros omnes quos in globo designat postremis illis verbis: *omnibus denique Scripturae libris*; et hos omnes recipiendos esse dicit ab iis qui ex Spiritu Sancto geniti sunt, et ab Apostolis edocti, scilicet a veris et orthodoxis Christianis. Eadem repetenda sunt de testimonio S. Hilarii Pictaviensis. Is enim in citato prologo in Psalmos non agit directe de librorum auctoritate, sed de eorum accommodatione ad numerum litterarum hebraicarum, ita ut sententiam tantum et canonem Hebraeorum proponere dicendus sit, quos illis verbis designat: *secundum traditiones veterum*. Caeterum alios libros Hilarium admisisse apparet tum ex eo quod ibidem dicit Tobiam, et Iudith addi posse caeteris libris, si numerentur iuxta alphabetum graecum, quod XXIV litteras continet, tum praecipue ex eo quod deuterocanonicos alias adducit una cum reliquis Scripturis, et quidem etiam in disputatione cum haereticis, ut infra videbimus. De aliis quoque Scriptoribus idem suspicari licet ex eo quod in numerandis libris V. T. plerumque numerum litterarum hebraicarum sequuntur, et mysticam huius rei significationem expresse declarant, quo ipso ostendunt se ab hebraico canone pendere. Haec igitur est prima restrictio in objecta veterum dissensione adhibenda. Verum praeterea nonnulli ex obiectis canonibus ob varias causas seponendi sunt. Ita ex. gr. obiectus canon Iunilii Africani auctoritatem nullam habere videtur: si enim aliquid probaret non solum deuterocanonici, sed etiam protocanonici plures, unanimi consensu a Christianis et a Iudaeis semper recepti, ex canone excludendi essent, aut saltem in minori auctoritate habendi, quod neque adversariis placet. Nisi forte cum Richardo Simonio (1) dicere velimus opusculum Iunilii in codicibus corruptum fuisse, quod

(1) Rich. Simon: *Critique de la Bibliotheque des auteurs Ecclesiastiques*. Tom. III pag. 32.

quidem ipsa singularitas et absurditas illius librorum divisionis, praesertim in homine Africano, in Scripturarum studio doctissimo, ut multis videtur piscopo, et medio saeculo VI. scribente, insinuare videtur (1). Vel forte responderi posset hic Iunilium non suam exponere sententiam, sed cuiusdam Pauli natione Persae, ex cuius ore plura exceperat, quae profitetur se breviter exposuisse in duobus libellis de partibus Divinae Legis (Vid. eius epistolam seu praefationem): quae coniectura vehementer urgetur a Iunilii apologeta Twelsio Anglicano scriptore (Vid. huius auctoris *Vindicias Iun. Afric.* Lond. an. 1732 deinde a Wolfio insertas in *Curis Phil. et crit.* tom. V. pag. 427).

Etiam testimonium S. Gregorii M. ex lib. XIX. Moralium n° 34 merito seponi potest ex numero obiectorum Scriptorum, ut scite observant editores Benedictini in Praef. generali ad opera S. Gregorii n° 46. Imprimis enim constat S. Gregorium M. utramque latinam versionem, Italam nempe et Hieronymianam recepisse, ut ipse expresse testatur in eodem opere moralium (in Praef.). Porro sciimus libros Machabaeorum in versione Itala comprehensos fuisse; valde autem singulare esset, si S. Gregorius solos libros Machabaeorum ex canone expulsisset, cum nulla unquam specialis ratio pro illis valeret quae non valeat pro caeteris deuterocanonicis, qui aut omnes simul recepti sunt in canone, aut omnes simul exclusi. Deinde nemo sibi persuadere poterit S. Gregorium sub finem saeculi VI. in dubium revocasse quod eius praedecessores Hilarius, Damasus, Hormisdas, Innocentius, Gelasius tam asseveranter statuerant de librorum sacrorum canone, in quo Machabaeorum libros incluserant. Itaque manifestum est S. Pontificem cum ait Machabaeorum libros, quos citat, *canonicos non esse*, respicere ad canonem Hebraeorum non autem ad canonem Ecclesiae, iuxta quem illi ut vere

(1) Hanc coniecturam non leviter confirmat circumstantia illa quod Iunilius opus suum conscripsit iussu Primasii Africani Episcopi et praecise Adrumetini, cui etiam opus ipsum dedicat, ut apparet ex epistola nuncupatoria opusculo praefixa. Porro quis sibi persuadere poterit vel hunc episcopum, vel ipsum Iunilium ignorasse Scripturarum canonem, quem Africana Ecclesia tam solemniter in suis conciliis et constitutionibus definiverat, et quem paulo ante magnus illius Ecclesiae doctor Augustinus tam expresse ac strenue inculcaverat, et defenderat?

canonici habendi erant. Quod pertinet ad canonem 60 concilii Laodicensi, qui caeteris gravior esset utpote decretum Concilii quamvis Provincialis tamen Patrum numero satis illustris observamus canonem istum dubiae originis esse imo probabilius supposititium. Quod quidem critici deducunt ex eo quod in antiquis collectionibus canonum ille omissus fuerit: ita in collectionibus Dionysii exigui, Martini Bracarensis et Iohannis Antiocheni reliqui canones synodi Laodicenae reperiuntur praeter istum in codicibus autem graecis nonnullis et in nomocanone Fotii (Apud Mai Tom. VII. Romani Par. II pag. 131.) adiectus invenitur ultimo canoni Laodicensi sub eodem numero 59, quod suspicionem posterioris inersionis confirmat (1). Praeterea observandum est a pluribus criticis suspectam esse legitimitatem huius concilii. Plures enim cum Pagio contendunt Synodum Laodicenam ab Arianis Episcopis coactam fuisse, quamvis ejus decreta disciplinaria deinceps a catholicis episcopis recepta fuerint, non tamen ultimus ille canon qui, ut diximus, in vetustis canonum collectionibus omittitur. Denique praetereundum non est codices qui hunc canonem referunt magnam varietatem exhibere: alii enim, ut codex Veronensis, in catalogo addit Apocalypsim, quae in aliis codicibus desideratur, et codex Vaticanus addit librum Iudith in aliis omissum, quae varietas tum suspicionem suppositionis confirmat, tum etiam vim difficultatis extenuat, etiam canonis genuinitate admissa (2).

Quod pertinet ad S. Athanasium, non desunt eruditi qui *Epistolam Festalem* in qua canon Scripturarum occurrit in dubium revocent, ut contendit ex. gr. laudatus Vincenzi ex eo praesertim quod Athanasius in suis scriptis deuterocanonicos passim usurpat, et quidem etiam ad dogmata catholica probanda praesertim contra

(1) Opportune observat Vincenzi op. cit. part. I. pag. 193 et 194 etiam apud Syros eterodoxos praefatum canonem non recipi; quod probat ex variis codicibus Syris et Arabicis, in quibus collectio canonum Laodicensium explicit cum canone 59 in illis verbis « Quoniam non oportet ut psalmi privati hominis dicantur in Ecclesiis, neque Scripturae non canonicae, sed tantum illae canonicae novi et veteris Testamenti » catalogus vero horum librorum non legitur. Sed legenda est tota disputatio cl. auctoris de hoc canone loc. cit. pag. 186-197.

(2) De his vide Eñum Card. Pitra: *Iuris Eccl. Graecor. historia et munimenta*. Tom. pag. 503-506.

Arianos, quod vix conciliari posset cum laudatae epistolae verbis, ubi ii libri extra canonem ponuntur, et cathecumenis vel neophitis tantum utiles praedicantur, quemadmodum etiam constitutiones Apostolicae, et liber Pastoris. (1) Maurini editores tamen, et generatim eruditi Epistolam illam genuinam putant. De Amphiloerii carmine ad Seleucum iam diximus illud probabilius non constituere testimonium diversum a Gregorio Nazianzeno, cui plerique hoc etiam carmen adscribunt.

De Hieronymo gravior est quaestio. Siquidem in pluribus locis suorum operum ita loquutus est, ut parum secum ipso cohaerere videatur, et difficile sit eius mentem circa nostrorum Librorum auctoritatem definire. In *Prologo galeato* clarissime apparet Hieronymum non loqui de canone ecclesiastico: ait enim se libros numerare quos de hebraeo in latinum vertit, scilicet qui in hebraico textu extabant et ab Hebraeis in canonem recipiebantur. « Hic prologus, inquit, Scripturarum quasi galeatum principium omnibus libris *quos de hebraeo vertimus in latinum* convenire potest: ut scire valeamus quidquid extra hos est inter apocrypha esse ponendum » scilicet relate ad canonem Hebraeorum: quare postea addit deutero-canonicos *non esse in canone*, scilicet in illo canone quem superius recitaverat hebraicis librorum titulis, et iuxta hebraicas litteras divisum; unde etiam Machabaeorum librum primum seorsim nominat et non dicit eum non esse in canone « Machabaeorum primum librum, inquit, hebraicum reperi » quasi nempe ob hanc causam anceps haereret num forte oporteret eum in canone hebraico computare. Est igitur manifestum hic de canone Hebraeorum esse quaestionem. Eadem apparent ex *Praefat. in lib. Iudith*, et in *librum Tobiae*, quos expresse dicit *ab Hebraeis* non recipi « Apud Hebraeos, inquit, liber Iudith inter apocrypha legitur » et in altero loco: « Librum Tobiae, inquit, quem Hebraei de catalogo divinarum Scripturarum secantes his quae apocrypha memorant manciparunt » Semper igitur de Hebraeis et de eorum canone fit sermo. Quinimo in apologia adversus Rufinum Lib. II. se defendit ab accusatione, quod partes deuterarum Danielis reiecisset dicens se non ex propria sententia, sed in persona Iudaeorum

(1) Vide laudatum Vincenzi loc. cit. pag. 102 seqq.

loquutum fuisse « Non enim, inquit, quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicere soleant explicavi. » In hisce locis non solum non excluduntur nostri libri ex canone ecclesiastico, sed potius innuitur canonem istum in hac re cum hebraico non convenire: quod etiam clarius exprimitur in cit. *Praefutione in lib. Tobiae*, ubi ita alloquitur Chromatium et Eliodorum qui ab eo versionem huius libri postulaverant « mirari non desino exactionis vestrae instantiam. Exigitis enim ut librum chaldaeo sermone conscriptum ad latinum stylum traham, librum utique Tobiae, quem Hebraei de catalogo Div. Scriptur. secantes his quae Agiographa memorant manciparunt. Feci satis desiderio vestro, non tamen meo studio. Arguunt et nos Hebraeorum studia et imputant nobis contra suum canonem, ista transferri. Sed melius esse iudicans *Pharisaeorum displicere iudicio* et Episcoporum iussionibus deservire institi ut potui. » Quod etiam ex *Praef. in Iudith* colligitur: ibi enim postquam dixisset Iudith ab Hebraeis non recipi in canone, sed inter apocrypha (al. Agiographa) computari, subdit: « Sed quia hunc librum synodus Nicaena in numero sanctarum Scripturarum legitur computasse, acquievi postulationi vestrae » scilicet librum ipsum ex chaldaeo textu in latinum vertit. Quibus in locis apparet quosdam libros a canone Hebraeorum excludi, qui tamen ab Episcopis Christianae Ecclesiae recipiebantur, et ipsi Ecclesiae latina lingua legendi ab ipso Hieronymo tradebantur contra Iudaeorum sententiam. Hinc est quod idem S. Doctor in epistola ad Principiam absolute pronunciat « Ruth, Esther, et Iudith tantae gloriae sunt ut, *sacris voluminibus* nomen dederint. » Ex hisce et similibus locis videretur Hieronymus libros deutero-canonicos e canone exclusisse relative tantum ad Hebraeos, non autem ad canonem Christianorum. Verum dissimulandum non est alias occurrere in scriptis Hieronymi sententias, quae ad ipsum canonem Ecclesiae spectare videntur, quemadmodum sunt verba superius citata ex prologo in libros Salomonis, ubi ait *Ecclesiam* Iudith, Tobiam et Machabaeos legere quidem, sed *inter canonicas scripturas non recipere*, et tum hos libros, tum Ecclesiasticum et Sapientiam legendos esse ad aedificationem plebis, *non ad auctoritatem Ecclesiasticorum dogmatum confirmandam*; itemque verba ex alio prologo in libros Salomonis, ubi hos duos postremos libros *dubios* appellat, denique ex *Praef.*

in Tobiam, ubi iterum de hoc libro affirmat minus idoneum iudicari *ad roboranda illa quae in contentionem veniunt*. Quare, ut diximus, difficile est Hieronymi mentem circa deuterocanonicas scripturas accurate definire. Fortasse idem de eo dicendum est quod de pluribus aliis huius aetatis Doctoribus, scilicet eum privatim quidem dubitationem aliquam animo retinuisse de auctoritate divina horum librorum, et de hoc dubio etiam monuisse lectores cum de librorum canone expresse scribebat (quamvis nunquam hos libros reiecerit aut cum apocryphis stricto sensu acceptis commiscuerit) in praxi tamen cum de Scripturis commentandis vel allegandis ageretur nullum fecisse discrimen inter hos et protocanonicos libros V. T., sed utrosque inter divinas Scripturas computasse. Ut igitur concludamus, dissensio quae per hanc epocham occurrit apud Patres et Scriptores ecclesiasticos, sublati aequivocationibus, et incertis testimoniis, ad paucos Doctores coarctanda est, scilicet ad Athanasium, Auctorem synopseos, Gregorium Nazianzenum, Cyrillum Hierosolymitanum ex Graecis, et ex Latinis ad Rufinum et (probabilius) Hieronymum, qui vere ac proprie discrimen inducunt valoris seu auctoritatis inter protocanonicos et deuterocanonicos libros. Verum hic sedulo notandum est 1° hosce auctores numquam positive repudiassent deuterocanonicos, immo magna cum reverentia de iis loquutos esse, quamvis timerent eos cum protocanonicis connumerare. 2° eos in praxi istam distinctionem non observasse, sed promiscue utriusque classis libros tamquam Scripturam Sacram adhibuisse, ut inferius videbimus. 3° Cum laudati scriptores libros deuterocanonicos *secundo loco* habendos esse affirmant, vel ad probanda dogmata controversa *minus idoneos* esse, seu *minori cum fiducia* allegari, et alia huiusmodi, cum, inquam, haec dicunt censendi sunt non tamen de intrinseca et absoluta librorum auctoritate loqui, sed potius de extrinseca et relativa: cum enim Ecclesia nondum definisset generali et dogmatico decreto numerum SS. Librorum, et ex alia parte Iudaei laudatos libros ex canone expungerent, factum est ut in controversiis, praesertim cum ipsis Iudaeis, ab horum librorum testimoniis allegandis prudenter abstinere quemadmodum vidimus Iustinum, et Origenem fecisse; inde vero apud quosdam usus invaluit vel dubios appellandi eosdem libros, vel monendi ut caute adhiberentur. Quare ipsemet Augu-

stinus qui alioquin omnes deuterocanonicos in suo canone habebat, prudenter tamen monet De Civ. Dei XVII. 20 n° 1. « Adversus contradictores *non tanta firmitate proferri* quae scripta non sunt in canone Iudaeorum. » Idem monent Hieronymus, Rufinus, Athanasius et alii. Haec tria iam sufficerent ad valorem huius dissensionis, si tamen ita vocari potest, recte percipiendum.

Sed iam nonnulla de causis, seu de *origine* huius dissensionis proferenda sunt. Eruditi viri multa scite observant circa originem dubiorum de quibus loquimur. Nonnulli enim ea potissimum repetunt ab exemplo et auctoritate Melitonis, qui primus in Oriente canonem librorum sacrorum edidit. Cum enim is non canonem Ecclesiae, ut potius facere debuisset, sed canonem Hebraeorum a Iudaeis Palestinensibus exquisitum tradidisset, posteriores canonum conditores eius vestigiis insistendum esse putarunt: hinc magnus ille canonum numerus, in quibus libri V. T. iuxta Hebraeos et iuxta numerum hebraicarum literarum recensebantur, seclusis scilicet vel omnibus, vel plerisque deuterocanonicis. Ex hac autem frequenti exclusione horum librorum a viris doctissimis et sanctissimis facta, sensim sine sensu dubium ingenerari coepit in quorundam mentibus, num forte libri isti minoris auctoritatis essent quam reliqui, quos videbant semper et ab omnibus in canone numeratos fuisse. Hinc itaque coeptum est serius dubitari de aequali horum librorum dignitate ac valore. Explicationem paulo diversam a praecedente affert doctissimus Card. Franzelin in op. cit. Thes. XII. ubi causam praecipuam praedictorum dubiorum collocat in comparatione instituta inter Scripturas Canonis Ecclesiastici, et Scripturas hebraici canonis, quam tamen comparisonem non tam ex catalogis seu canonibus factam dicit, sed potissimum ex editione graeca hexaplari Origenis, quae hac aetate scilicet saec. IV-VI. late diffusa est. Siquidem in editione hexaplari Origenes minute et accurate notaverat quidquid in versione Alexandrina occurrebat quod in textu hebraico deesset, de quibus per signa diacritica, scilicet obelos hinc inde appositos, lectores monebat. Hinc fideles animadvertere coeperunt non solum aliquas sententias, sed integros etiam libros obelis istis munitos esse, atque inde discebant eos in hebraico textu desiderari; atque ita paullatim dubitatio apud quosdam exorta est de eorum librorum aut partium canonica au-

cloritate. Haec ingeniose et docte confirmat cl. auctor tum ex nexu synchrono inter originem dubiorum de Scripturis deuterocanonicis, et latam diffusionem editionis hexaplaris Origenianae, tum ex singulari facto, quod liber Baruch a Iudaeis non receptus, tamen in plerisque catalogis imperfectis superius allatis recensetur, itemque partes deuterocanonicae Danielis, contra vero liber Esther, qui in textu et canone hebraico reperitur in multis ex praedictis catalogis omissus est. Hoc inquam factum dicit cum praedicta coniectura apprime convenire: nam librum Baruch Origenes reperit a LXX interpretibus verum ex textu hebraico vel chaldaico, qui fortasse Origenis aetate adhuc supererat, hinc librum ipsum obelis non transfixerat in singulis lineis, ut fecit in libris hebraice non extantibus, sed tantum hinc inde in quibusdam locis ad indicandas quasdam differentias seu redundantias versionis τῶν LXX, cum textu hebraico comparatae, ut adhuc videre est ex. gr. in vetustissimo codice Chisiano. Idemque dicendum de partibus deuterocanonicis Danielis. Contra vero liber Esther in editione hexaplati incipiebat a somnio Mardochoaei, quae pars hebraice non extat (Vulg. cap. XI,) et ideo ab Origene obelis est transfixa quemadmodum aliae partes in decursu libri (Vulgatae capp. XI-XVI.) suis in locis distributae iuxta ordinem historiae: quare ex hoc decepti nonnulli totum librum ab Hebraeis reiici putarunt. Denique id confirmat ex eo quod praefati canones contrarii plus vel minus explicite omnes pendent ab hebraico textu et hebraica librorum censione. Aliam causam dubiorum assignat cl. Vincenzi op. cit. Part. I. pag. 168 seq. putat enim dubia circa Scripturas deuteranas ex eo potissimum orta fuisse quod Hebraei, vel potius Pharisei, usque a saeculo II. coepissent versionem τῶν LXX, in qua ii libri reperiebantur, impugnare ac reiicere, et novas graecas versiones ei substituere, imprimis Aquilae versionem, in qua praedicti libri omittebantur. Hinc factum est ut plures Christiani vel hac oppositione Iudaeorum decepti, vel potius prudentiae causa sive ad offensionem Iudaeorum vitandam, sive ad inutiles controversias declinandas, sive ad adversarios plenius revincendos (ut iam praestiterant Iustinus, et Origenes) libros ipsos deuterocanonicos in quaestionibus allegare omiserint, aut etiam monuerint minus certam esse eorum auctoritatem: quorum exemplo posteriores nonnulli

permoti sunt ut eosdem libros quasi dubios vel minoris auctoritatis haberent (1).

Omnes laudatae opiniones et coniecturae solido fundamento innixae videntur: fortasse tamen propius ad veritatem accedet qui haec omnia simul coniunxerit, et praefatam controversiam ex duabus istis vel tribus causis simul sumptis ortum habuisse dixerit. Hoc autem ex huc usque disputatis concludendum est, et sedulo notandum, praedicta dubia de libris deuterocanonicis nullam habuisse intrinsecam vel dogmaticam causam, sed extrinsecam potius et mere accidentalem. Non enim ex Apostolica traditione, vel ex decreto aliquo ecclesiae aut ex errore in libris detecto, sed ex quorundam privata interpretatione et praepostera Iudaeorum contradictione aliisque similibus de causis dubitari coeptum est. Hinc etiam explicatur cur Ecclesia in sua praxi minime se commoveri permiserit huiusmodi doctorum controversiis, et paulo post, dissipatis dubiis ipsa controversia cessaverit, ut mox demonstrabimus ad pleniorum totius traditionis expositionem et intelligentiam.

IV. De usu Ecclesiastico deuterocanonicorum V. T. saec. IV–VI.

Post ea quae diximus de variis catalogis SS. Librorum sive completis sive incompletis per hanc aetatem editis, nec non de valore et de causis huius differentiae, operae pretium erit consulere practicum usum librorum de quibus est quaestio in hac ipsa aetate, ex quo melius apparebit quonam in censu hi libri haberentur in Ecclesia, non obstantibus speculativis, ut ita dicam, doctorum virorum dubiis. Itaque adductis testimoniis apparebit libros deuterocanonicos in hac secunda aetate non minus ac in praecedenti tamquam divinos habitos fuisse in publica Ecclesiae lectione, in praedicatione, et in scriptis SS. Patrum, et, quod mirum videbitur, etiam in scriptis illorum qui alias hosce libros ex canone

(1) Admissis huiusmodi explicationibus probabilis quoque ratio reddi potest alterius circumstantiae, quod scilicet dubia de quibus agimus et canones deficientes frequentius, et maiori numero occurrant in Oriente, quam in Occidente. Scilicet praedictae causae multo maiorem influxum exerere debebant in Ecclesiis Graecis et Orientalibus, ubi Graeca editio hexaplaris in usum generalem deducta erat, et Iudaeorum scholae florebant Aquilae versione utentes, et magna erat auctoritas Melitonis et Origenis; minorem vero in Ecclesiis latinis ubi haec minus nota, et usitata fuisse per se patet.

excluserunt vel dubios appellarunt. Sufficiat indicare praecipua testimonia.

A. Testimonia de usu Ecclesiae Latinae.

Non est cur hic repetamus argumentum desumptum ex versione latina: scilicet etiam hac aetate latinae Ecclesiae pergebant legere antiquam vulgatam seu Italam, in qua libri deuterocanonici continebantur; cum vero nova Hieronymi versio ex Hebraeo post multas controversias in Ecclesiis adhiberi coepit, libri quidem Tobiae et Iudith ex hac Hieronymi recepti sunt, reliqui vero quinque deuterocanonici quos Hieronymus interpretari omiserat, ex antiqua illa interpretatione retenti sunt, et inde Vulgata nostra exorta est, quae omnes indiscriminatim libros V. T. continet, ut in Vol. I. Sect. II. fusius exposuimus. Publicum usum nostrorum librorum in Ecclesia latina probant etiam libri liturgici, ut antiqui missales Romanum, Gallicanum, Ambrosianum, item vetustus Ordo Romanus quem inferius citabimus, antiqua Lectionaria, et alia huiusmodi documenta. Patres etiam testantur deuterocanonicos publice in Ecclesia perlectos et usurpatos fuisse. Ita Hieronymus epist. 99. de Machabaeis dicit: « Totius orbis in Ecclesiis Christi laudibus praedicantur » et de Baruch idem insinuat in praef. in Ieremiam ubi ait: « librum Baruch notarii eius (Ieremiae), qui apud Hebraeos nec legitur nec habetur, praetermisimus. Pro his omnibus maledicta ab aemulis praestolantes. » Quod supponit librum hunc in Ecclesiis receptum et perlectum fuisse, qua de causa latini Doctores aegre ferebant eum a Hieronymo praetermitti. Augustinus idem testatur de Libro *Sapientiae* in *Libro de praedestinatione Sanctorum*. Cap. XIV. ubi postquam exinde attulisset verba illa « Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius » (Sap. III. 11.) et animadvertisset hunc librum a quibusdam Semipelagianis repudiari tamquam non canonicum, eorum sententiam refellit inquires: « Quae cum ita sint, non debuit repudiari sententia libri Sapientiae, qui meruit in Ecclesia Christi de gradu lectorum *tam longa annositate recitari*, et ab omnibus Christianis, ab Episcopis usque ad extremos laicos fideles, poenitentes, catechumenos, *cum veneratione divinae auctoritatis* audiri. » Et paulo post ad veterum Patrum sententiam appellat inquires: « Sed qui sententiis tractatorum instrui volunt, oportet ut istum librum Sapientiae... omnibus

tractatoribus anteponant, quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi *divinum testimonium* crediderunt. » Idem alii Patres testantur.

Quod pertinet ad singulos latinos Doctores testimonia nobis suppeditant tum caeteri omnes, tum etiam illi qui in canone librorum texendo ab aliis dissentire videbantur. Ita S. Hilarius in suis libris etiam contra Arianos deuterocanonicos allegat ut divinae auctoritatis, scilicet *Tobiam* in tract. in Ps. 129 n° 4 coll. Tob. XII. 15. et in Prologo in Psalm. n. 15; *Sapientiam* in tract. in Ps. 127, et in Ps. 135 n° 12 et in lib I De Trin. n° 7 sub formula: *docet propheta*; *Ecclesiasticum* ut librum *Salomonis* allegat in Prol. in Psalmos n° 20, et in Tract. in Ps. 140 n. 5; *Baruch* (III. 36) sub nomine *Ieremiae* in lib. IV. de Trin. n° 24; *Iudith* (XVI, 3) in Ps. 125 n° 6 postquam praemisisset se testimonia allaturum « *ex Lege, et Prophetis, et Evangeliiis et Apostolis* » idest ex veris et canonicis Scripturis. Libros *Machabaeorum* saepius adhibet, ut ex. gr. in lib. contra Imperatorem Constantium n° 6° et in tract. in Ps. 134: et alibi etiam partes deuterocanonicas *Danielis* profert (Tract. in Ps. 52. n. 19.)

Hieronymus, non obstantibus testimoniis ex eo superius recitatis, non minus frequenter aut confidenter hos libros adducit in suis scriptis ut partes sacrae Scripturae. Praeter testimonium superius adductum ex epistola ad Principiam, ubi librum *Iudith sacrarum voluminibus* adnumerat, in epistola ad Iulianum citat verba *Ecclesiastici* cap. XXII. 6. inquit: « *Divina Scriptura loquitur: musica in luctu importuna narratio* » eodem modo in commentario in cap. XVIII. *Ieremiae Sapientiae* librum Scripturam appellat. « *Dicente Scriptura: in malevolam animam non intrabit sapientia* ». (Sap. II.) et in aliis operibus saltem duodecies eundem librum citat sub formulis *scriptum est: dicit Scriptura* et similibus. Qua ratione etiam *Ecclesiasticum* plusquam vicies affert. Utrumque librum aliquando sub nomine *Salomonis* laudat ut ex: gr: in epistola 58 ad Paulinum n° 1 et in caput X. *Ecclesiastis. Tobiae* librum affert in comment. in Ionam et in cap. VII *Ecclesiastis. Fragmenta Estheris* ut partem Scripturae laudat in tribus saltem locis inquit expresse in uno loco: « *Qui Deo non vivit in Scripturis Sanctis*

dicatur non subsistere; unde et Esther contra idola loquens: ne tradas, inquit, sceptrum tuum his qui non sunt » (Esther XIV. 41). *Partes* deuterocanonicas *Danielis*, ut vidimus, fatetur se admittere respondens accusationi Rufini, easque citat in comm. in Oseam et in Nahum. *Tobiam* adducit tamquam divinum testimonium in comment. in Ecclesiasten (coll. Tob. XII. 7). *Machabaeorum libros* tamquam Scripturae partes tractat comment. in Zach. X. Quare merito concludere possumus Hieronymum, quamvis fortasse speculativa quaedam dubia admitteret circa auctoritatem plenam librorum de quibus agimus, in praxi tamen ad haec dubia non attendisse, sed consuetudini et sensui Ecclesiae obsequutum fuisse, ut superius diximus.

Rufinus etiam quamvis in canone omiserit deuterocanonicos, eodem tamen modo aliquando se gerit ac Hieronymus in his libris allegandis, quamvis Rufinus multo pauciora scripserit, et parcius Scripturis etiam protocanonicis utatur. Itaque in libro de Bened. Patriarch. *Ecclesiasticum* allegat sub formulis: *Scriptura dicit, Sanctae Scripturae sententia est*. In *Ipsa expositione Symboli* quae obiici solet, tamen in n° 5° recitat verba *Baruch* (III. 36) tamquam prophetica « quod, inquit, et Propheta praedixerat, ubi ait: hic Deus noster et non reputabitur alius etc. » et in n° 46 testimonium *Sapientiae* adducit coniunctum cum verbis *Danielis* sub formula: *Prophetae praedicarunt*. Denique, ut supra vidimus, Hieronymo irascitur eo quod putaret eum *partes Danielis deuterocanonicas* d. Susanna, tribus Pueris, et de Belo ac Dracone reiecissee (Lib. II. In-vectiv. n° 33 seqq.), ibique defensionem harum partium agit.

S. Philastrius in haeresi 88 summam describit canonem utriusque Testamenti, non indicans utrum deuterocanonicis V. T. in canone sint includendi nec ne. Verum in haer. 446 affirmat « Legendam esse cum *Ecclesia Catholica* versionem LXXII. interpretum » in qua versione notum est deuterocanonicos inclusos fuisse. Hinc in haer. 80 *Sapientiam* et *Baruch* ut Scripturam citat.

S. Gregorius M. passim nostris libris utitur in suis scriptis, ut videre est in indice locorum a Maurinis editoribus appposito, nec non in opere Paterii eiusdem S. Gregorii discipuli, quod appellavit *Opus de expositione V. et N. T.* in quo, suadente et probante ipso Gregorio, in unum congegessit omnia Scripturae testimonia ab eodem in variis scriptis explicata.

De reliquis latinis Doctoribus nulla quaestio est: quare sufficiat eorum testimonia breviter indicare.

S. Optatus Milevitanus (saec. IV.) adversus Parmenianum libros VII. reliquit, in quibus saepius deuterocanonicos Libros usurpat praesertim *Sapientiam* I. 13, IV. 3, et *Ecclesiasticum* XXIX. 15 sub formula *Scriptum est*, et quidem ad scopum convincendi Parmenianum haëreticum: denique 2^m *Machabaeorum* VII. adducit laudans septem fratrum et Eleazari senis constantiam.

Lactantius pariter *Sapientiam* et *Ecclesiasticum* laudat sub nomine Salomonis, et *Baruch* sub nomine Prophetæ.

Iulius Maternus Firmicus eodem saec. IV. *Sapientiam* pariter et *Baruch* adducit contra gentilium superstitiones, illam sub nomine libri Salomonis, hunc vero (Bar. VI. 1, 6) sub nomine *Divini iussi*.

Phaebadius Agenni Galliarum Episcopus in libro Contra Arianos consubstantialitatem Verbi probat testimoniis *Sapientiae* et *Ecclesiastici*.

S. Ambrosius contra Arianos disputans lib. II. De Fide affert testimonium *Ecclesiastici* XXIV. tamquam ex ipso Christi ore: « Ut dixit ipse qui natus est: Ex ore Altissimi prodivi » et iterum in Ps. 1 adducit Eccli XI. 30. *Sapientiam* sub nomine Salomonis et Scripturae laudat. Partes deuterocanonicas *Danielis* scilicet Daniel. XIV. 35 et historiam septem Fratrum et Matris *Machabaeorum* 2 Mach. VII. affert lib. II. De vita beata cap. 9. *Tobiae* librum in speciali opere exposuit qui sic incipit: « Lecto prophetico libro, qui inscribitur Tobias quamvis plene vobis, virtutes Sancti Prophetæ *Scriptura* insinuavit, tamen compendiario mihi sermone de eius meritis dicendum est etc. ». Librum *Iudith* sub nomine Scripturae commendat in libro de viduis, et iterum in lib. III. de Virginibus, ubi etiam historiam *Susannae* Dan. XIII. refert. Denique lib. I. de Fide Cap. III. sub nomine scripturae affert *Baruch* III. 36.

Idem dici potest de Idacio Claro Hispano episcopo et de S. Gaudensio Brixienti qui saec. IV. exeunte scribebat, quorum primus frequenter allegat *Ecclesiasticum*, *Sapientiam*, *Baruch*, *Iudith* (IX. 17), fragmenta *Estheris* (Esth. XIII. 9), *Tobiam*, 2^m *Machabaeorum*, et quidem disputans contra Varimadum Arianum, et professus se exponere Prophetarum et Apostolorum doctrinam. Alter

vero, tractatus in quasdam Scripturae partes conscripsit in quorum Praefatione citat *Tobiam* et *Ecclesiasticum* sub formula, *scriptum est*, et in tract. XV. 2^m *Machabaeorum* et *Sapientiam* adducit.

Sequentibus saeculis V. et VI. magis etiam abundant testimonia quae nimis longum esset singillatim referre. Ita Prudentius historiam *Iudith* versibus exornat in *Psychonomachia*, et historiam *Danielis* et *Habacuc* eum refocillantem in hymno IV. exponit. S. Paulinus Nolanus epist. XIII. ad Pammachium *Tobiae* verba adducit, et iterum *Ecclesiastici* XXXVIII. 16 sub formula: *monstrat Scriptura divina*; item *Sapientiae* IV. 7 sub formula: *Solacium praebet sermo divinus*: in epist. XXXVIII. verba *Baruch* III. 36 usurpat, et in hymno de S. Felice *Iudith* et pueros in fornace Deo canentes sistit. S. Maximus Taurinensis in suis sermonibus et homiliis librum *Ecclesiastici*, *Sapientiam* et *Susannae* historiam affert. Sulpitius Severus in duobus libris de *Sacra Historia* quoddam veluti compendium sacrorum librorum exhibet in quo comprehendit gesta *Tobiae* et *Iudith*, historiam *Machabaeorum* et partes deuterarum *Estheris* et *Danielis*. S. Eucherius Lugdunensis Episcopus in comment. *Sacrae Scripturae*, qui a pluribus criticis eidem tribuuntur *Danilem*, *Iudith*, *Tobiam*, *Susannam*, *Machabaeos* commemorat tamquam personas biblicas. S. Prosper Aquitanus sub formulis: *dictum est*, *scriptura sancta loquitur*, allegat librum *Sapientiae*, et *Tobiae*, et bis verba *Baruch* sub nomine *Ieremiae*, item *Susannae* historiam *Danieli* tribuit, itemque hymnum trium puerorum, et historias *Beli* et *Draconis*, et *Habacuc*, nec non *Iudith*, cuius historiam cum *Estheris* coniungit: deinceps *Tobiae* et *Machabaeorum* gesta laudat. Haec quidem omnia habentur in lib. De *Promissionibus* et *Praedict. Dei* in cuius Prologo promiserat se « *Divina testimonia collecta*, coniunctaque ex *omnibus divinis Scripturis* per capitula » decerpturum. Mittimus *Sedulium presbyterum*, *Eusebium Emissenum*, *Petrum Chrysologum*, *Vincentium Lerinensem*, *Salonium Viennae Galliarum episcopum*, *Valerianum Cemelliensem*, *Faustum Regensem*, *Gildum Sapientem Anglum*, *Caesarium Arelatensem*, *Remigium Rhemensem*, aliosque saeculi V. scriptores, qui passim verba *Sapientiae*, *Ecclesiastici*, *Tobiae*, *Machabaeorum* una cum aliis *Scripturae* sacris testimoniis adducunt. S. Augustini testimonia superfluum esset adducere post recitatum eius canonem de *Doctr. Christ.*

Lib. 2. Cap. VIII. (1). Omittendum non est testimonium libelli ab octodecim episcopis Pelagio et Caelestio faventibus ad Sedem Apostolicam missi, quem profert Marius Mercator (Edit. Parisien. Pag. 320), in hoc enim libello allegantur testimonia Ecclesiastici, Machabaeorum et Tobiae ut verba Scripturae postquam in prima parte isti Pelagiani professi fuissent: « Novum et vetus Testamentum recipimus in illo librorum numero quem Catholicae Ecclesiae tradit auctoritas. » Addimus gravissimam auctoritatem S. Leonis M. qui in suis homiliis saepe ad Scripturas deuterarum appellat ut ex: gr: ad *Tobiam* in serm: V., ad historiam *Machabaeorum* in serm: de Septem Fratribus Machabaeis ubi incipit: « Causam ergo, dilectissimi, festivitatis hodiernae plenissime *sacrae historiae lectione* didicistis ». Ibidem *Ecclesiastici* verba II. 1. affert sub formula: *inquit Deus*. Item *Sapientiam* et *Susannae* historiam affert. Citationes ex libris Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch, et Iudith occurrunt etiam in scriptis Possidii, Victoris Ulicensis, Fulgentii, Ferrandi Diaconi, Cerealis, et aliorum Africanorum huius aetatis scriptorum; quae innuisse sufficiat. Consentiant Africani episcopi qui subscripserunt libello Leporii monachi ad Episcopos Galliarum misso de mysterio SS. Incarnationis, ibi enim adducitur testimonium Eccli. XIX, 17 sub formula: *sicut scriptum est*.

Etiam in epistola IV. Zosimi Papae ad episcopos Africanos de Pelagio et Caelestio affertur Ecclesiastici testimonium (Eccli. XI.) sub nomine *Veteris testamenti*. Item Felix III. cum synodo Romana sub finem saeculi V in epistola ad Petrum Fullonem ad probandam Divinae substantiae unitatem adducunt testimonium Baruch III. 36. Et haec de usu deuterocanonicorum apud Latinos.

B. Usus Scripturarum deuterarum in Ecclesiis Orientis.

Non minus frequens et universalis apparet usus librorum de quibus loquimur in Ecclesiis Graecis et Orientalibus per hanc ipsam aetatem (saec. IV–VI) ita ut neque ab hoc usu recesserint illi ipsi qui superius tamquam contrarii afferebantur. Imprimis hic recolendum est quod superius innuimus de versione graeca praesertim iuxta Origenis recensionem quae, hac aetate longe lateque in Ec-

(1) Specimen doctrinae S. Augustini circa deuterocanonicos, et frequentissimi eorumdem usus videri potest apud Vincenzi op. cit. Part. I. pag. 76–80.

clesiis graecis diffusa est, et in publica lectione et praedicatione, nec non in Patrum Graecorum scriptis universaliter recepta: unde sequitur etiam deuterocanonicos qui in eadem versione continebantur in publico Ecclesiarum graecarum usu positos fuisse. Pro aliis Orientis Ecclesiis simile argumentum desumitur ex versionibus Orientalibus plerumque ex graeca τῶν LXX. derivatis, ut Armeniaca saeculi V, Aethiopica saeculi IV. et aliis. Item constat ex codicibus antiquis tum graecae tum Orientalium versionum, et ex libris liturgicis illarum Ecclesiarum, in quibus nullum fit discrimen inter protas et deuteran Scripturas. Pauca nunc proferemus ex harum Ecclesiarum Patribus et Scriptoribus incipientes ab illis, quorum sententia difficultatem creaverat. Imprimis itaque S. Athanasius quamvis in canone omiserit libros deuterocanonicos, eos tamen frequenter adhibet etiam in quaestionibus dogmaticis tamquam divinas Scripturas. Ita ex: gr: Tobiae verba coniungit cum textibus protocanonicis sub formula: *scriptum est* Tom. I. pag. 433 et 305. (Edit. Paris. 1698): item Sapientiae librum sub formulis: *Scriptum est; Scriptura dicit*, citat una cum aliis textibus ib. pag. 11 et 125, et iterum pag. 674, 675 ad probandam divinitatem Spiritus Sancti. Ecclesiastici testimonia frequenter adducit ut *verba Spiritus Sancti* vel *Sacrae Scripturae* (ib. pag. 183, 272, 1204, 1210, 1214). Baruch sub nomine Ieremiae pag. 88, et iterum nomine Baruch pag. 517, et fragmenta Danielis sub Danielis nomine pag. 417 commemorat. Et notandum postrema haec testimonia Baruch et Danielis ab eo adduci ad probandam Verbi aeternitatem Orat. I. contra Arium. Item in Orat. II. n° 59 et 71 Arianos arguit ex notis verbis Bar. III. 36, et ex cantico trium Puerorum. Quemadmodum ibidem n° 45 argumentatur ex Sapientiae II. Tobiae librum affert in *apologia ad Constantium* n° 17 sub formula: *scriptum est*, et iterum sub eadem forma in apolog. contra Arian. n° 11. Verba Ecclesiastici affert in *epist. ad Episcopos Aegypti et Libiae* n° 3 sub formula « *quae a Spiritu dicta sunt*. Item alibi pluries. Iudith verba VIII. 15. affert sub formula « *hoc enim dicit Scriptura* ». Denique Machabaeorum historiam laudat in ps. 78. Ex quibus apparet quanta confidentia S. Athanasius nostris libris utatur absque ullo vestigio dubitationis de eorum divinitate et aequali cum protocanonicis auctoritate.

S. Cyrillus Hierosolymitanus etiam libros quos in canone omisit, in praxi tamen ut sacros et divinos habuit, quod apparet tum ex eo quod versione Alexandrina non secus ac reliqui Graeci Patres uteretur, tum etiam ex variis testimoniis quae exinde allegat in suis scriptis. Ita ex: gr: Ecclesiasticum XXXIV. 9 affert in catech. XXIII. Cap. 17. cum formula: *dictum est*, et Eccli. III. 22. in catech. VI. Sapientiam sub nomine Salomonis allegat catech. IX. Cap. 2. coll. Sap. XIII. 5, et Baruch III. 36 sub nomine prophetae ib. cap. 15. Historiam Susannae sub formula: *scriptum est*, in catech. XVI Cap. 31 et canticum trium puerorum in catech. IX. S. Gregorius Nazianzenus orat. XXXIV. n° 13 simul coniungit textum Ieremiae cum verbis Sap. I. 7 ad probandam Dei simplicitatem et immensitatem, et in orat. II. de fide Nicaena consubstantialitatem Verbi demonstrat argumento deducto ex eodem libro Sapientiae XVI. 21. Ecclesiasticum sub formula: *dicit Scriptura* laudat in Orat. De Caesario fratre. Verba Baruch III. 36 affert ad convincendos haereticos de Verbi divinitate; Susannae historiam Dan. XIII. sub nomine Danielis commemorat in orat. XXVII. et historiam Machabaeorum in tota orat. XXII. concludens se haec exempla (fratrum Machabaeorum et Eleazari) enarrasse « ut et per vetus et novum (Testamentum) celebretur Deus in nobis ». Historiam Estheris deuterocanonica (cap. XV.) commemorat adversus mulieres vanis ornamentis addictas in carm. 63. Verba Tobiae in alio carmine de sua peregrinatione usurpat (Tob. V. 21. et 27).

S. Epiphanius, qui, ut diximus, libros deuterocanonicos omisit tantum in ordine ad canonem Hebraeorum, consequenter eosdem libros absque ullo discrimine allegat tamquam divinas Scripturas quoties occasio illi sese offert. Ita in Ancorato cap. XII. probaturus unitatem divinae essentiae in tribus personis (quod est libri argumentum) una cum aliis textibus Sacrae Scripturae affert Eccli. III. 22. his verbis: « Sic enim nos arguit *divina Scriptura* dicens: quae statuta sunt tibi haec cogita... et altiora te ne quaeras etc. » eundemque librum adducit adversus Basilidianos haer. 6. cap. VI. Sapientiae verba affert in Ancorato Cap. II. sub formula: *dicit Scriptura* (Sap. XIV, 12) et alia verba Sap. III, 1-4 sub formula: *Dominus per Salomonem dicit* (Lib. II. Adv. haereses, haer. 44. Cap. XXXVI.). Canticum trium Puerorum recitat in Ancorato

cap. XXIII, et ibidem paulo post Susannae historiam, quam Danieli tribuit *repleto Spiritu Sancto*. Baruch consueta verba Cap. III. v. 36 sub eadem formula: *ut dicit Scriptura*, contra Noetianos profert lib. II. adv. haeres. haer. 37. cap. II. caeteris locis missis, Epiphanius alibi Iudith laudat inter mulieres prophetissas, Machabaeorum gesta commemorat, et utrumque Machabaeorum librum. Denique recolenda sunt quae superius recitavimus ex haer. 46. n. 5. ubi Aetium redarguens dicit eum debuisse iuxta Prophetarum et Apostolorum doctrinam praeter libros XXII, V. T. et omnes N. T. etiam *Sapientiam Salomonis*, et *Sapientiam filii Sirach*, omnes denique *Scripturae libros* percurrere. Ex quibus omnibus apparet Epiphanium nullum instituisse discrimen inter proto et deuterocanonicas Scripturas.

Et haec quidem de graecis Patribus qui solent contra canonem Catholicae Ecclesiae afferri. De reliquis adhuc clarior res est.

In *Ecclesia Alexandrina* praeter laudatum S. Athanasium reliqui etiam Doctores huius aetatis eodem modo Scripturis deuteris utuntur ac in tribus prioribus saeculis vidimus fecisse Clementem Alex., Origenem et alios. Sane Didymus Alex. qui magnae fuit in toto oriente auctoritatis, et quo magistro ipse Hieronymus usus est, plenam deuterocanonicis auctoritatem tribuebat, ut vel ex paucis quae supersunt eius scriptis ostendi potest. Ita lib. I. de Trinitate cap. 10. volens ostendere ex Scripturis aequalitatem divinarum personarum, inquit: « Vetus Testamentum hasce hypostases aequali honore prosequutum dixit etc. » Hic enumerat plura testimonia V. T. inter quae duo ex libro Sapientiae XII, 1 et I, 7. et concludit: « Nemo enim adeo stupidus invenietur, ut *sinceris* hisce ac *genuinis* testimoniis immensitatem Unigeniti et Sanctissimi Spiritus non colligat; » eiusdem libri verba XI. 27. affert sub nomine Salomonis in lib. II. cap. 6. Verba Baruch III. 36. sub nomine Scripturae allegat in lib. I. cap. 27, ubi etiam observat ea posse vel Ieremiae vel Baruch adscribi: « Nam, inquit, unus est amborum liber; » Ecclesiastici auctoritatem invocat in lib. III. cap. 3. et iterum in lib. de Spiritu Sancto apud Hieronymum. Tobiae verba XII. 18. de Ieiunio et Oratione repetit lib. II. cap. 27. Historiam Susannae sub nomine Danielis affert lib. II. cap. 11. et quidem ad ostendendam divinitatem Spiritus Sancti affert verba quae le-

guntur ibidem XIII. 45. Et iterum in expositione Epistolae 1. Iohannis eiusdem Susannae sententiam adducit ibi vers. 42. Denique trium Puerorum hymnum affert lib. 1. De Trinitate cap. 32. in-
quiens creaturas Deum glorificare « de quo *scriptum est*: Benedi-
cite omnia opera Domini Domino etc. »

Eadem est sententia Theophili Alexandrini, in cuius paucis scriptis invenitur citatus liber Sapientiae, et quidem sub *Scripturae* nomine (Epist. Paschal. ad Episcopos Aegypti). Item Machabaeorum libros laudat in epist. III. inquiens, fratres Machabaeos 2. Mach. VII. « Totius orbis in Ecclesiis Christi laudibus praedicari. » Eadem quoque est sententia Cyrilli Alexandrini qui etiam Machabaeorum historiam comment. in cap. I. Ioelis, et Baruch sententiam in lib. de fide ad Theodosium, et iterum in lib. de Incarnatione in medium adducit, item verba Sapientiae sub nomine *Paraemiastae* (Salomonis) in comment. in Isaiam cap. LVII. » et in lib. III. adv. Nestorium verba Sap. I. 7 affert sub formula: *scriptum est*, Ecclesiasticum affert in lib. I. in Isaiam et in epistola ad quemdam Nestorii fauorem sub formula: *iuxta id quod scriptum est*, et iterum comment. in Abdiam sub formula: *Scriptura divina dicente* (Eccli. VII. 42), denique Susannae historiam ex qua verba Danielis XIII, 56. producit. Etiam apud Eulogium Alexandrinum in orat. de Ramis Palmarum inveniuntur citata sub nomine Ieremiae verba Baruch III. 36.

In reliquis *Aegypti Ecclesiis* non desunt testes pro re nostra, uti sunt praesertim S. Antonius abbas Aegyptius, duo Macarii, Serapion episcopus Thmuensis, Orosiesis monachus et alii, in quorum epistolis, homiliis, tractatibus testimonia occurrunt desumpta ex libris *Sapientiae, Ecclesiastici, Baruch, Machabaeorum* et historia *Susannae*, plerumque sub nomine *Scripturae* et sub formulis: *scriptum est*. Addendus est S. Isidorus Pelusiota (monasterii apud Pelusium in Aegypto moderator) qui in quinque libris epistolarum fere omnes de Sacra Scriptura pertractantes plura habet ex libris nostris hausta. Ita in lib. II. Epist. 270. sub formula: *scriptum est*, adducit *Eccliesiasticum*. (XIX. 43), et alibi eundem librum citat fere quinques et decies. Alibi *Sapientiam* nomine Salomonis laudat, ex. gr. lib. I. Ep. 76; lib. IV. Ep. 146. In lib. III. epist. 4 ad Eutonium diaconum recenset *Machabaeorum* gesta; et in lib. I. Epist. 87. si-

mul laudat « *Susannam illam gloriosam*, et filiam Iephte, et admirandam Iudith » et iterum exemplum Susannae una cum Iosephi patriarchae affert in lib. IV. Ep. 71, et 146; denique *canticum trium puerorum* ad probandam animae immortalitatem tamquam ex *Scriptura* adducit lib. III. Ep. 295. Prae caeteris autem hic notandum est testimonium Episcoporum ex Thebaide, Lybia, et Pentapoli in *Epistola Synodica*, quam ad omnes orthodoxos episcopos miserunt, quae legitur inter opera S. Athanasii to. I. edit. Maur. p. 125. In hac itaque epistola verba Sapientiae I. 11. citantur ut sancta scriptura. « Nec timent, inquit, quod in SS. *Scripturis descriptum est*: testis falsus non est impunitus, et os quod mentitur occidit animam » et paulo post eodem modo laudantur verba Raphaelis Archangeli (Tobiae XII. 7.) « *Sicut scriptum est*: mysterium regis abscondere bonum est etc. »

Pro *Ecclesiis Palestinensibus* praeter testimonium Cyrilli Hierosolymitani, notanda est imprimis Eusebii Caesareensis sententia pro libris deuterocanonicis. Is itaque canonem tantum librorum N. T. exhibet in celebri loco hist. Eccles. Lib. III. cap. 25, Librorum autem V. T. catalogum nusquam proponit, sed contentus est Origenis locum ex comment. in Ps. 1. exscribere lib. VI. cap. 25. et historice tantum referre, quin mentem suam de libris deuterocanonicis aperiat. Unus est locus hist. Eccles. Lib. VI. cap. 13. ubi de Clemente Alexandrino observat eum in libris Stromaton testimonia afferre ex *Scripturis controversis* (ἀπὸ τῶν ἀντιλεγόμενων γραφῶν). « Nempe, inquit, ex Sapientia Salomonis, et ex ea quae dicitur Sapientia Iesu filii Sirach ». Verum haec Eusebium historice tantum notasse, non autem ex eo quod dubitaret de illorum aliorumque deuterocanonicorum auctoritate luculenter ostendi potest ex aliis eiusdem scriptoris testimoniis, ubi nostros libros aequae ac protocanonicos *Scripturis divinis* accenset. En pauca testimonia ex scriptis Eusebii quae supersunt. In libro VI. Demonstr. Evang. Cap. 19, ut probet Messiae adventum ex Prophetarum testimoniis, inter alios Prophetas adducit integrum locum Baruch. III. 29–38, et concludit: « Nihil addere oportet *divinis vocibus*, quae abundantissime propositum confirmant » alibi etiam testimonia Baruch adducit tamquam Ieremiae, ut ex. gr. in lib. II. ad Marcellum cap. I. et in indice vel synopsi librorum propheticorum quae extat apud Pro-

copium. Librum Sapientiae affert in lib. XI. Praep. Evang. Cap. 14, ubi de Verbo Dei disserens inter Prophetarum testimonia allegat verba Sap. VII. 22, et aliis testimoniis ex eodem libro prolatis, concludit: « Haec quidem *Scriptura* (dicit); » et clarius in lib. I. cap. 9. eiusdem operis Sapientiam vocat divinum oraculum « Iuxta illud, inquit, quod est apud nos *divinum oraculum* dicens: initium fornicationis exquisitio idolorum ». De libro Ecclesiastici, et de libris Machabaeorum loquitur in lib. VIII. demonstr. Evang. ubi explicat epocham LXX. hebdomadam Danielis. De quibus libris etiam alibi testatur ut ex. gr. lib. I. ad Marcellum Cap. XII. ubi adversus illos qui curiosius modum divinarum processionum scrutantur, recitat verba Ecclesiastici III. 22; et clarius in comment. in ps. 69 (apud Corderium in catena Patr. Graec. in Ps.) ubi eiusdem Ecclesiastici verba vocat *divinum oraculum*. De Machabaeis autem iterum loquitur lib. X. Demonstr. Evang. Cap. 2. referens historiam persecutionis Antiochi. « Cui, inquit, fidem facit, quae Machabaeorum vocatur *Scriptura* ». Gesta Iudith laudat in chronico, et librum Iudith putat sub rege Cambyse conscriptum. Tobiae etiam verba XII. 7, seu potius verba Angeli inveniuntur citata in epist. Dionysii Alexandrini ab Eusebio relata hist. Eccles. lib. VII. cap. 10. Denique historiam Susannae laudat inter gesta Danielis, et tamquam partem libri Danielis in citato indice Prophetarum apud Procopium, ubi etiam commemorat ex eodem libro canticum trium Puerorum, secundam Danielis proiectionem in foveam leonum, et Beli ac Draconis historias. Historiam Susannae rursus adducit tamquam *Scripturam* lib. VI. Praep. Evang. Cap. I. « Deum, inquit, igitur omnia futura praescire, quamquam etiam per communem de Deo conceptum clarissimum sit, tamen et e *Scriptura* nonnihil afferamus. *Susannam* ergo audiamus *dicentem*: Deus aeternae qui absconditorum es cognitor, qui nosti omnia antequam fiant, tu scis quod falsum testimonium tulerunt adversum me » (Dan. XIII. 42. 43). Addi potest testimonium Procopii Gazaei, in cuius operibus, ex graecorum Patrum commentariis plerumque excerptis, inveniuntur citata testimonia ex libris Sapientiae (Sap. IV. 8. VI. 6. etc.) [Ecclesiastici, Baruch (III. 3) sub nomine Ieremiae, Machabaeorum, Iudith, et ex historia Susannae quam Danieli tribuit.

Pro Ecclesiis *Syriae Occidentalis*, scilicet Provinciae imprimis

Antiochenae et Damascenae, testes sunt luculentissimi S. Ioannes Chrysostomus, Eustatius Antiochenus, Theodoretus et alii. Sententia Chrysostomi circa Scripturas deuterocanonicas vel ex eo dignosci posset, quod versionem LXX. interpretum summis laudibus celebrat, eiusque originem a speciali divina providentia repetit, ut alias vidimus. Praeterea in eius homiliis frequens occurrit mentio de laudatis Scripturis tamquam divinis et canonicis. Ita *Sapientiae librum* sub nomine *Scripturae* vel *divinae Scripturae* citat in tom. IV. pag. 83. et tom. VI. pag. 297. (Edit. Maur.). *Iudith* gesta laudat tom. VII. pag. 368. quemadmodum et *Esther*, cuius verba ex parte deuterocanonica (cap. XIV. v. 13) recitat tom. II. pag. 88, et *Machabaeorum*, de quorum laudibus totam homiliam tertiam contexuit. *Tobiae* gesta ac verba saepius laudat, et quidem una cum Pauli testimoniis tom. XII. pag. 138, 227 etc. *Ecclesiasticum* (XIX.) adducit sub formula: *ipsa Scriptura dicit*, tom. I. pag. 348. et sub consueta formula: *dicit* (Scriptura) in tom. III. pag. 140. *Baruch* verba (III. 36) allegat in oratione de S. Phoca martyre loquens de quaestione dogmatica, et adversus haereticos Anomaeos hoc modo: « Audi prophetam dicentem: iste Deus noster etc... Quid dicis ad hoc? contradicis ne his verbis? Sed non potes ». Denique partes deuteris Danielis adducit, scilicet trium Puerorum orationem Tom. V. p. 451 et Susannae historiam tom. IV. pag. 291 sub nomine *Scripturae*: « Audi *Scripturam* dicentem in modum maledictionis: semen Chanaan et non Iuda (Dan. XIII. 56). » Haec ex certis Chrysostomi libris, ut nihil interim dicamus de Synopsi sacrae Scripturae, quae licet S. Doctori a pluribus abiudicaretur, tamen ut eius opus a Maurinis editoribus strenue defenditur. Accedit testimonium Eustatii Antiocheni, qui in suo libro *de Engastrimytho* contra Origenem affert verba *Sapientiae* XVIII. 14 tamquam *Salomonis oracula*. Idem facit Anastasius Sinaita Antiochenus Patriarcha saec. VI. qui in suis scriptis *Sapientiam*, *Ecclesiasticum*, *Baruch*, *Iudith* sub nomine *Scripturae*, *legis Dei*, *Prophetarum* commemorat. Non minus explicita est sententia Theodreti qui fuit Cyri in Syria episcopus, quique varias etiam Syriae, et Orientis Ecclesias lustravit, et in fide confirmavit. Is itaque *Ecclesiasticum* (II. 11) sub nomine *Prophetarum* adducit in *comment. in Daniele* cap. I, et iterum in *sermone de Martyribus* sub formula: *quae dicta sunt a divina Scriptura* (Ec-

cli. XI. 30); Librum Sapientiae ad convincendos haereticos Macedonianos allegat in libro *adversus Maced.*, et iterum in *praef. in Cant. Cantic.* coll. Sap. IX. 13, et in Epist. 114. ubi expresse ait: « Inquit enim *Scriptura divina*: potentes potenter tormenta patientur (Sap. VI. 7) » Librum Baruch, seu nota eius verba III. 36. explicat in *Dialogo primo*, ubi, recitatis his verbis, Eranistes interrogat « Quid ergo? falsum ne dicit *Propheta* illis verbis? (loquitur de verbis postremis: *in terra visus est* etc.) Orthodoxus respondet: absit: *divini enim spiritus et haec*, et illa sunt verba (scilicet verba Pauli apparenter contraria Tim. I. 17). » Libros Machabaeorum primum et alterum non semel commemorat, ut ex. gr. *comment. in Dan.* XI, et alibi. Hymnum trium puerorum affert una cum testimoniis Psalmorum in lib. V. *haeretic. Fabul.* volens ostendere angelos a Deo creatos esse; item verba Danielis XIII. 65. tamquam eiusdem Prophetae recitat in *comment. in eundem*.

Pro *Ecclesiis autem Syriae interioris*, seu Orientalis plures occurrunt testes qui Syriaca lingua per hanc aetatem scripserunt. Horum praecipuus est S. Ephrem diaconus Edessenus saeculo IV, in cuius genuinis operibus (Edit. Rom. Syr. Lat. et Graece) multa pro re nostra occurrunt. Ita Machabaeorum narrationes et verba tum ex 1° tum ex 2° *Machabaeorum libris* recitat in *comment. in Daniele*, cuius vaticinium cap. VIII. in Machabaeis impletum fuisse contendit; et iterum in suo Testamento, ubi probans doctrinam de Suffragiis mortuorum appellat ad auctoritatem 2. Mac. XII. 43 sub formula: *quemadmodum legistis. Ecclesiastici librum* laudat in *sermone de proverbiiis*, qui graece tantum superest (Opp. Tom. I. pag. 83) inquit: « *Scriptum est*: qui honorat Patrem iucundabitur in filiis, et in die orationis illius exaudietur (Eccli. III. 6) » et sub eadem formula eundem librum allegat Tom. III. pag. 100. coll. Eccli. VI. 36. *Sapientiae* verba (Sap. IV. 7) adducit sub formula: *sicut scriptum est*, tom. I. pag. 240, ubi etiam deinceps reliquos versiculos eiusdem, et sequentis capitis exponit: ex quo libro aliud quoque testimonium alibi adducit inquit: « *Scriptum est enim*: excoecavit eos malitia eorum etc. (Sap. II. 21.) ». Prophetiam *Baruch* in *sermone adversus Iudaeos* urget recitatis verbis Bar. IV. 15 et 16, Tom. III. pag. 213 », et paulo post enumerans Prophetas primo loco ponit Baruch « Primus di-

cit: quia hic est quem dixi qui in fine venturus est in terram (Bar. III. 38) ». *Estheris* orationem et ieiunium laudat in *Serm. XVI. de diversis* tom. III. pag. 668. (Esth. XIV. et XV.). *Iudith* fortitudinem laudat in *comment. in Ezecl. XXXII* dicens vaticinium Ezechielis contra Aelamitas, et domum Gog impletum fuisse per Iudith. *Tobiam* non semel in medium profert ut ex. gr. in *ellogio S. Basilii* coll. Tob. XII. 7, in *sermone de compunctione* coll. Tob. III. 2, in *sermone de Poenitentia* et alibi. Historiam *Danielis* et *Habacuc* (Dan. XIV.) commemorat Deum alloquens, cuius angelus Prophetam illum ad Danielelem attulit in *serm. de Patientia*. Historiam etiam *Susannae* et ipsa verba Dan. XIII. 9. adducit sub formula: *quod scriptum est* in *serm. adversus impudicos*. Plura alia in scriptis S. Ephremi occurrunt e nostris libris deprompta sub usitatis formulis: *ut Scriptura dicit, ut scriptum est, dicente Propheta, Dominus ait*, et similibus. Accedit testimonium Iacobi Edesseni apud quem etiam recepti inveniuntur saltem libri *Iudith, Ecclesiastici* et *Baruch*. Item Dadiesu Patriarcha Nestorianus saec. V. teste Assemani] (in *Bibliotheca Orient. Tom. III. pag. 214*) commentarios scripsit in *Ecclesiasticum*; quod etiam testatur Ebediesu in catalogo Libr. Syr. inquit: « Dadiesu fecit in Danielelem commentarium admirabilem, et librum Regum et *Siracidae* tribus tomis explicavit ». Addimus hunc ipsum Ebediesu, quamvis posterioris aetatis, quia de fide Syrorum antiquiorum testatur: is enim (apud Assemani ibidem tom. III. pag. 5) omnes V. et N. T. libros enumerat. Denique ad Syrorum sententiam dignoscendam clariss. Vincenti adducit testimonium Naironis Maronitae qui in sua *Evoplia fidei Catholicae* ostendit consensum Ecclesiae Syrorum cum Ecclesia Romana ut in caeteris dogmatibus, ita speciatim in canone Scripturarum, quem eundem esse ostendit ac canonem nostrum, in medium adducens antiquos codices Syriacos, Vaticanos et Damascenos, et Acta Conciliorum Syriacorum et constitutiones illius Ecclesiae, quae in codicibus Bibliothecae Vaticanae et in collegio Maronitarum in Urbe asservantur.

Ecclesiae Armeniacae consensus circa deuterocanonicos constat tum ex praedicto testimonio ecclesiae Syriacae, cuius magna fuit connexio et conspiratio cum Armeniaca primis Ecclesiae saeculis, tum ex Armeniaca versione per S. Miesrobium eiusque discipulos

saec. V. confecta; in qua, uti vidimus, semper recepti fuerunt libri deuterocanonici V. T. Accedit testimonium ex liturgia Armeniaca, ubi in ritu consecrationis Episcopi hic profiteri debet se omnes libros V. et N. T. suscipere, inter quos numerantur etiam deuterocanonici. Hisce addi potest testimonium Procli Constantinopolitani Episcopi qui in epistola ad Armenos contra Theodori doctrinam, eos instruens in recta fide SS. Trinitatis et Incarnationis Domini allegat verba Baruch III. 38. « Quomodo autem, inquit, receperimus *Propheticas voces*: Deus noster super terram apparuit, et cum hominibus conversatus est ».

Nimis longum esset ex reliquis graecis ac orientalibus Scrip-
toribus testimonia afferre: quare sufficiat hic praecipua indicasse. Ita S. Basilius Cappadox in libris *adversus Eunomium* verba Sapientiae, Ecclesiastici, Esther et Baruch, profert tamquam ex Scripturis; in *epistola VI. ad uxorem Nectarii* historiam Machabaeorum adducit; in libro *de Consolatione* verba Tobiae laudat; partes autem deuterocanonicas Danielis in libro *de Spiritu Sancto* cap. XXIII. et in *epist. 243*, nec non in *homilia in Proverbia*. Eius frater S. Gregorius Nyssenus eadem ratione utitur libris deuterocanonicis adhibitis plerumque formulis: *dicit Scriptura, dicente divina Scriptura*, etc. S. Proclus Constantinopolitanus tum in loco superius citato, tum scribens contra Origenem testimoniis Baruch et Sapientiae utitur. Omittimus aliorum testimonia.

Ex hisce quae hactenus exposita sunt evidens fit Scripturas deuterocanonicas saec. IV-VI. in utraque Ecclesia Orientis et Occidentis usu receptas fuisse. Siquidem absque ulla haesitatione a praecipuis Doctoribus adhibitae sunt promiscue cum Scripturis protocanonicis, et allegatae sub iis citationis formulis quae pro sacra tantum Scriptura adhiberi solent, et quidem etiam in quaestionibus dogmaticis et adversus haereticos; unde sequitur has etiam Scripturas uti sacras et divinas eos recepisse. Usus iste generalis Ecclesiarum, decretis etiam Pontificum et Conciliorum firmatus, ut superius vidimus, tantam vim habuit ut etiam illi pauci Doctores qui theoretice, ut ita dicam, proponebant dubia de quorundam librorum divina et canonica auctoritate, practice tamen eidem consuetudini se conformabant: publica Scripturarum lectio tum graece, tum latine, aliisque linguis pro Ecclesiarum et versionum varietate

libros deuterocanonicos comprehendebat; et quidem huiusmodi lectio iuxta Ecclesiae sensum involvebat testimonium de librorum divina auctoritate: illa enim distinctio inter libros proprie *canonicos*, et libros *ecclesiasticos*, seu in Ecclesia legendos, ad subtiliores Rufini et aliorum quorundam speculationes referenda est: fideles enim et episcopi apprime distinguebant ea quae in Ecclesia legentur tamquam divina Scriptura, ab iis quae aedificationis causa legi permittebantur, ex. gr. SS. Martyrum passiones: quam distinctionem expressis verbis indicant Africani Patres in laudato Scripturarum canone aetate Rufini confecto, ubi praecipitur ut « nihil aliud in Ecclesia legatur *sub nomine divinarum Scripturarum* » praeter libros qui in eodem canone recensentur, quos inter etiam deuterocanonici numerati sunt; deinde vero permittunt *legere martyrum passiones*, scilicet non sub nomine Scripturae divinae. Notandum etiam est non omnes deuterocanonicos eadem frequentia allegatos fuisse nec semper sub usitatis formulis sacram Scripturam designantibus, ut in expositis testimoniis observari potest. Maxima citationum copia desumpta est ex libris Sapientiae, Ecclesiastici et Baruch, minus frequenter citantur Tobias, Machabaei, et partes deuterocanonicae Danielis; adhuc rarius Iudith et additamenta Estheris. Verum huiusmodi discrimen non arguit diversam auctoritatem horum librorum ex mente Ecclesiae, sed unice ex diversa librorum indole desumendum est. Tres enim priores libri toti morales, dogmatici, ac prophetici sunt, ideoque aptissimi erant ad moralia et dogmatica argumenta de quibus Patres scribebant confirmanda. Sequentes autem cum historici sint, non tam frequens sese offerebat occasio eos allegandi, aut si id fieret, necessarium non erat ipsa verba citare sub formulis: scriptum est, dicente Scriptura etc. sed sufficebat facta in iis narrata in memoriam revocare, aut longas eorum narrationes in pauca verba contrahere, ut factum vidimus plerumque de gestis Machabaeorum et Iudith. Historia Susannae et oratio Esther paulo frequentius citantur etiam cum usitatis formulis non tam propter historiam, sed propter verba Danielis et Estheris, quae in ea referuntur, quae omnia magis magisque declarant vim testimonii quod ex usu Ecclesiarum et Patrum deprompsimus,

§. III. Historia Canonis V. T. in Ecclesia Christi a saeculo VII.
ineunte usque ad Concilium Tridentinum.

In hac postrema epocha adhuc clarior apparet Ecclesiae sensus circa integrum canonem V. T. nec adversarii diffitentur traditionem utriusque ecclesiae huius aetatis magis Catholicorum quam Protestantium canonem favere. Quare in hac epocha breviores esse licebit. Itaque imprimis nihil in specie dicemus de usu nostrorum librorum ecclesiastico in publica scilicet lectione, in liturgia, in praedicatione et scriptis SS. Doctorum. Sufficiat tantum animadvertere haec omnia, quae in praecedenti epocha locum habuisse vidimus, deinceps nunquam intermissa fuisse, immo etiam maiora incrementa cepisse, prout nempe ecclesia latius propagata est post saeculum septimum in variis Europae regionibus, et novae versiones S. Scripturae confectae sunt ut ex. gr. Syriaca hexaplaris, Slavonica, Anglo-Saxonica et aliae in quibus libri etiam deuterocanonici pro usu illarum Ecclesiarum translati continebantur. His igitur breviter indicatis de usu nostrorum librorum, hic contenti erimus tantum exponere praecipua testimonia, in quibus catalogus librorum V. T. recensetur, et Conciliorum vel RR. Pontificum decreta, quae ad eius confirmationem edita sunt tum apud Latinos tum apud Orientales; postremo vero contraria quaedam testimonia ad sinceram historiae enarrationem complendam indicabimus.

I. Ad Latinos quod attinet, qui omnes libros nostri Canonis numerarunt inter sacras Scripturas, primus sese offert S. Isidorus Hispalensis in principio saeculi VII. Is enim in pluribus locis nostrum canonem recenset scilicet in *lib. I. De divinis officiis* cap. 44. et in *lib. VI Etymologiarum* cap. 4. Hic alter locus notatu dignissimus est, quia clare et sine ambagibus proponit discrimen inter canonem Hebraeorum, et canonem Ecclesiae. Imprimis enim divisionem librorum V. T. in *tres ordines* scilicet Legem, Prophetas, et Agiographa exponit: « Hebraei, inquit, Veteris Testamenti, Esdra auctore, iuxta numerum literarum suarum viginti duos libros accipiunt, dividentes eos in tres ordines, Legis scilicet, et Prophetarum, et Agiographorum. » Deinde recenset tres istos ordines iuxta consuetam numerationem S. Hieronymi, Epi-

phanii et aliorum, qui libros sacros secundum Hebraeorum canonem recensuerunt; hisce autem enumeratis addit de libris deuterocanonicis « *Quartus est apud nos ordo Veteris Testamenti eorum librorum qui in canone hebraico non sunt. Quorum primus Sapientiae liber est, secundus Ecclesiasticus, tertius Tobias, quartus Judith, quintus et sextus Machabaeorum; quos licet Iudaei inter apocrypha separent, Ecclesia tamen Christi inter divinos libros et honorat, et praedicat.* » De singulis autem hisce libris sine discrimine in sequentibus capitibus nonnulla historice exponit.

Eundem prorsus canonem exhibent alii Doctores Hispani qui paulo post Isidorum floruerunt, ut S. Eugenius Toletanus (ap. *Patres Tolet.* Tom. I. pag. 68) et S. Ildephonsus Toletanus in lib. de cognit. Bapt. Cap. LXXIX. (ib. Tom. I. pag. 199.)

Pro Ecclesiis Galliarum extat testimonium in vetusto Sacramentario Gallicano Cod. Bobbiensis saec. VII. (apud Mabillon: *Museum Italicum* tom. I. p. 396) ubi legitur: « Capitulus de vetere (Testamento) canonizatus... Liber Genesis etc... Libri mulierum Ruth, Sterh (Esther) et Judith, Machabaeorum libri duo, Iob, et Tobias libri singuli etc. »

Saeculo VIII. occurrit antiquus ordo Romanus, in quo lectiones reperiuntur per anni circulum a clero recitandae, inter quas suis locis reperiuntur lectiones ex libris tum proto tum deuterocanonicis (1). Idem deducitur ex indice sectionum S. Scripturae a B. Tomassio Cardinali edito (opp. edit. Vezzosi Tom. I. Romae 1747) sub titulo: *Sacrorum Bibliorum iuxta editionem seu LXX. Interpr. seu B. Hieronymi Veteres tituli sive Capitula, Sectiones, et Stichometria*; ubi collecti habentur tituli capitum seu sectionum ex variis libris utriusque Testamenti juxta usum Ecclesiae Romanae; unde apparet omnes indiscriminatim libros etiam deuterocanonicos cum additamentis Danielis et Estheris ab Ecclesia Romana perlectos fuisse. Praefati tituli ex antiquissimis codicibus extracti sunt et certe anterioribus saeculo XI: immo observat in *Praefatione* cl. auctor ipsos titulos iam a saeculo V. vel VI. in Ecclesia

(1) Antiquus ordo Romanus vulgatus est a pluribus antiquitatum Ecclesiasticarum collectoribus, inter ceteros a Io. Mabillonio in to. II. *Musaei Italici*, et a De la Bigne in *Bibliotheca Patrum* to. XV. ed. 3^a pag. 397 seqq.

latina sacris libris appositos fuisse, ut constat ex testimonio Casiodori *De instit. Divin. liter.* c. 1. seqq. qui titulos commemorat non solum sectionibus Octateuchi, Regum, et Paralipomenon, itemque Cantico Canticorum, Proverbiis et Ecclesiasti Salomonis appositos, sed etiam Sapientiae, Ecclesiastico, Tobiae, Esther, Iudith, et Machabaeis, quos ipse se apposuisse narrat ib. c. 6.

Addere possumus canonem Alcuini celeberrimi diaconi Eboracensis et moderatoris scholae imperialis sub Carolo Magno, quem certissimum est, libros deuterocanonicos cum caeteris recepis, ut constat ex eius libro primo adversus Elipandum, et ex editionibus Vulgatae Latinae ab eodem correctis, quae dicuntur *Biblia Alcuini*, quas inter eminet codex *Vallicellianus* totius scripturae (1). Si Baruch prophetam expresse non nominat recolendum est hunc librum sub nomine Ieremiae ab antiquis comprehensum fuisse (2).

Paulo post eundem canonem integrum exhibent Theodulphus Aurelianensis in carm. apud Sismondi *Varia* Tom. II. pag. 763, et Lupus Ferrariensis in epist. 128. Post medium saeculum IX. Rabanus Maurus in *lib. V. De Universo* Cap. I. omnes libros nostri canonis recenset. Eadem aetate (anno 865) Nicolaus I. in Concilio Romano praecedentium Pontificum canonem supra relatam confirmavit (apud Harduinum Concil. Tom. V. pag. 592). Cui addere possumus canonem quem laudatus Ios. Blanchini sub nomine Leonis M. allegavit ex codice Palatino Vaticano n°. 277, ubi legitur sententia Papae Leonis de Scripturis apocryphis: hic canon

(1) Cl. Ios. Blanchini in suis *Vindiciis canonicarum Scripturarum* Pag. 322 seqq. exhibet brevem conspectum totius codicis Vallicelliani quem dicit autographum Alcuini, idest recenset titulos singulorum librorum et aliorum quae in eodem codice continentur.

(2) In Codice Vallicelliano etiam deest liber Baruch, quemadmodum et in Cod. *Amiatino* et in aliis nonnullis antiquis vulgatae Hieronymianae MSS. exemplaribus, fortasse quia Hieronymus hunc librum in sua versione praetermisit. Caeterum in longe maiore parte Codicum latinorum Liber Baruch apponitur post Ieremiam; et aliunde constat scriptores et Doctores ex ordine S. Benedicti, a quibus plerumque descripti fuerunt antiqui illi Codices latini, eum Librum ut Canonicum habuisse et allegasse, ut opportune observat Cl. Vincenzi op. cit. part. II. pag. 107, et ex his etiam quae in hoc paragrapho excerptis de Rabano Mauro, Ratberto, Petro Damiani aliisque doctis ac sanctis monachis medii aevi luculenter apparet.

referendus videtur non ad Leonem M. sed ad Leonem III. In hoc itaque Romanae Sedis documento post reprobatas apocryphas scripturas subditur index librorum qui in Basilica S. Petri tamquam divinae Scripturae legi solebant saec. VIII. et IX. Ibi igitur praeter libros protocanonicos nominantur pro tempore autumnali: « Libri Salomonis, et Mulierum, atque Machabaeorum, et liber Tobii usque ad Kalendas Decembris » Sub nomine Librorum Salomonis comprehendebantur etiam *Ecclesiasticus* et *Sapientia*, sub nomine Mulierum veniunt *Iudith* et *Esther*: *Baruch* sub nomine Ieremiae comprehenditur ut solet. Saeculo X. speciatim nominanda est collectio canonum Ecclesiae Hispaniae, ubi canon Conciliorum Carthaginensium et Innocentii I. recipitur et inculcatur pag. 138 edit. Matriti 1808.

Doctores et theologi plures per hanc aetatem uti testes eiusdem canonis adduci possunt, ut Luitprandus *Lib. de Romanorum Pontif. vitis* pag. 233 edit. Antuerp. 1660, et Burchardus Wormatiensis *Decret. lib. III. Cap. 217.*

Sequenti aetate Petrus Cluniacensis in epistola contra Petrobusianos, Honoratus Augustodunensis in *Gemma animae* l. III. c. 118; Gratianus in *Decreto* Part I. dist. XV. cap. 3; Gislebertus Westmunsterensis in *Disput. cum Iudaeis* (inter opera S. Anselmi Tom. II. pag. 262 edit. Venet. 1644.); Anonymus apud Martene *Theses anecd.* tom. I. pag. 486; Ivo Chartusianus in *Decret.* part. IV. Tom. 64; Petrus De Riga in *Aurora*, (apud Hody op. cit. pag. 655) aliique auctores saeculi XI. et XII. nostrum canonem recitant, et uti ab Ecclesia receptum commendant. Idem canon occurrit sequenti aetate nempe saec. XIII. et XIV. apud plures auctores. Ita ex. gr. Petrus Blessensis in *Tract. de divis. et Script. Sacror. Libr. opp.* pag. 599 (1); Alexander Neckam (apud Hody pag. 656); Vincentius Bellovacensis in *Speculo* Lib. XVI. cap. 33; Correctorium Bibliorum

(1) Hic auctor post recensitos tres ordines librorum V. T. ab Hebraeis receptos, quartum addit de sententia Ecclesiae hisce verbis: « Quartus est apud nos V. T. ordo librorum eorum, qui in canone Hebraeorum non sunt, quorum primus *Sapientiae* liber, secundus *Ecclesiasticus*, tertius *Tobias*, quartus *Iudith*, quintus et sextus *Machabaeorum* libri: quos licet Iudaei inter apochryphos separent, *Ecclesia tamen Christi inter divinos libros et honorat et praedicat.* » Sunt ipsa verba Isidori.

apud Hody pag. 656, S. Thomas Aquinas et alii libros omnes deuterocanonicos cum reliquis admittunt inter divinas Scripturas.

Saeculo XV. occurrit testimonium Thomae Waldensis in *Doctrinale fidei* lib. II. cap. 20, Iohannis Ragusensis in Conc. Basileensi (Labbe Concil. Tom. XII. pag. 1147) (1) Menardi Monachi (anno 1450) apud Natalem Alex. (Hist. Eccl. Tom. III. pag. 327.) Tostati seu Abulensis Praef. in Paral. Quaest. VII, et aliorum.

Prae caeteris tamen eminent hac aetate testimonium Eugenii IV, et concilii Florentini in decreto pro Iacobitis quod incipit *Cantate Domino*. In hoc itaque decreto integer Librorum Sacrorum canon legitur his verbis « Sacrosancta Romana Ecclesia Domini et Salvatoris Nostri voce fundata. . . . unum atque eundem Deum Veteris et Novi Testamenti, hoc est, Legis, et Prophetarum, atque Evangelii profitetur auctorem, quoniam eodem Spiritu Sancto inspirante utriusque Testamenti Sancti locuti sunt, quorum libros suscipit ac veneratur, qui titulis sequentibus continentur. Quinque Moysis, Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronomium; Iosue, Iudicum, Ruth, Quatuor Regum, duobus Paralipomenon, Esdra, Nehemia, *Tobia, Iudith, Esther*, Iob, Psalmi David, Parabolae, Ecclesiaste, Canticum Canticorum, *Sapientia, Ecclesiasticus*, Isaia, Ieremia cum *Baruch*, Ezechiel, Daniel, Duodecim Prophetae, et Machabaeorum duo. » Praeterea in ipso Concilio Florentino auctoritas deuterocanonicorum advocata est in quaestionibus contra Graecos, imprimis testimonia *Sapientiae* et *Ecclesiastici* sub nomine divinae Scripturae in quaestione de processione Spiritus Sancti, et *Machabaeorum* in quaestione de Purgatorio, ubi Patres nota verba 2 Mac. XIV. afferunt tamquam ex *Veteri Testamento*.

Post Concilium Florentinum alii quoque occurrunt canones, ut Augustini Dathi in *orat. De Laude S. Hieronymi*, Card. Ximenes in poliglottis Complutensibus etc. Notatu etiam dignum est de-

(1) Notatu digna sunt verba huius Doctoris in concilio Basileensi prolata. « Insuper, inquit, manifestum est multos in eodem volumine (Sacr. Scr.) contineri libros, qui apud Iudaeos in auctoritate non habentur, sed inter apocryphos computantur: qui tamen *apud nos in eadem veneratione et auctoritate habentur sicut et ceteri; et hoc utique non nisi ex traditione et acceptione universalis Ecclesiae Catholicae, quibus contradicere nullo modo licet pertinaciter.* »

cretum Concilii Senonensis, quod non multis annis ante Concilium Tridentinum a Card. Antonio de Prato habitum est ad remedium aliquod afferendum malis, quae tunc Ecclesiam turbabant, et ingruentibus Reformatorum haeresibus (a. 1527-28). Cum autem inter Lutheranorum errores ille etiam esset quo Deuterocanonicos libros negabant, contra illum statuitur in can. 4 « In enumerandis igitur canonicae Scripturae libris, qui praescriptum Ecclesiae usum et auctoritatem non sequitur, sacrum Carthaginense Concilium III, Innocentii, et Gelasii decreta, et denique definitum a Sanctis Patribus librorum catalogum respuit... is veluti schismaticus et haereseon inceptor et fautor a tanta temeritate reprimatur. » Denique Concilium Tridentinum in Sessione IV. anno 1546 antiquum Ecclesiarum et praesertim Romanae canonem solemniter renovavit, et confirmavit, addita poena anathematis contra eos qui omnes et singulos illius canonis Libros pro sacris et canonicis non receperit.

Et haec quidem de Latinorum sententia quatenus ex canonibus apud eos exaratis innotescit. Verum, ut diximus, spectandus est etiam constans et universalis Ecclesiarum et doctorum usus qui nostri canonis libros omnes indiscriminatim comprehendebat tota hac aetate saec. VII-XVI, ita ut etiam illi qui in canone recensendo excluserunt deuterocanonicos, vel eos dubios appellarunt, in praxi tamen eosdem tamquam divinos venerarentur. Sed haec testimoniis confirmare superfluum iudicavimus (1).

II. Testimonium Ecclesiarum Orientis saec. VII-XVI.

Etiam pro sententia Graecae et Orientalis Ecclesiae in hac postrema epocha non exponemus *practicum usum* divinorum librorum, quem constat generalem prorsus fuisse. Versio enim hexaplaris graeca in publico et privato Ecclesiarum graecarum usu semper permansit, excepto Danielis libro, qui, ut alias diximus, cum versione Theodotionis commutatus est; in hac tamen versione partes deuterocanonicae Cap. III. XIII. et XIV. aequae continentur,

(1) Haec testimonia videri possunt apud laudatum Vincenzi *sessio IV. Conc. Trident. vindicata.* par. I. prop. VIII. et IX. pag. 198-236, ubi plura afferuntur loca ex Gregorio III. R. P. ex synodis Aquisgranensi, Trosleiana, Atrebatensi, aliisque, item ex Andrea Cretensi, Ven. Beda, Paschasio Ratberto, Hinchmaro Rhemensi, Ioanne Damasceno aliisque tum Latinis tum Graecis scriptoribus.

et ex ea Hieronymus easdem partes latinas deprompsit, ut in nostra vulgata expresse monetur. In aliis etiam Orientis Ecclesiis Scriptura legebatur, et adhuc legitur iuxta varias versiones, plerumque ex graeca των LXX. derivatas, in quibus libri deuterocanonici continentur, uti sunt versio Armenica, Syriaca hexaplaris, Aethiopica, Arabica aliaeque, ut videre est in polyglottis Waltonianis, et, apud auctores qui de rebus Orientalium speciatim scripserunt, imprimis Martene et Renaudot. Hic itaque subiiciemus dumtaxat praecipua monumenta in quibus proprie Canon, seu catalogus Sacrorum Librorum continetur. Itaque nostrum canonem V. T. inclusis scilicet libris et pericopis deuterocanoniceis, exhibent praecipue sequentia monumenta.

Saeculo VII. Concilium Trullanum solemniter probavit in canone secundo Cartaginiensium Synodorum canonem utriusque Testamenti superius recitatum. (Labbe Concil. Tom. VI. pag. 1140.)

Eumdem canonem sequenti saeculo exhibet Photius in *Syntagm. canon.* apud Mai Spicileg. Rom. Tom. VII. pag. 131. Sequenti aetate idem canon recurrit apud alios collectores iuris Graecorum uti Zonaram apud Beveregium Pandectae Canon. Tom. I. pag. 60, 75 et 549, et Balsamonem ibid. (1)

Accedit consensus Ecclesiae graecae schismaticae, ut constat ex immemorabili earum consuetudine a Graecis schismaticis solemniter confirmata et declarata in concilio Hierosolymitano saeculo XVII; idem quoque dicendum de Ecclesia graeco-Russica seu Moscovitica, idemque de Nestorianis, et Iacobitis Syris, ut testatur Assemani, et de schismatica ecclesia Abissinica, teste Ludolpho (Historia Aethiopiae Lib. III. cap. 4.) Sed de his iterum sermo erit ubi de canone Eterodoxorum agemus. Interim haec sufficiant ad Orientalis Ecclesiae sensum dignoscendum praesertim si, uti diximus, his addatur constans et perpetuus usus nostrorum librorum apud illas Ecclesias, earumque praecipuos doctores et scriptores.

III. Testimonia contraria Scriptorum utriusque Ecclesiae a saeculo VII-XVI.

(1) Concilium Trullanum, Photius, Zonaras et Balsamon recepisse videntur in canone etiam librum *tertium Machabaeorum*, quem Ecclesia Moscovitica adhuc recipit.

In generali Ecclesiarum et Scriptorum consensu non desunt exceptiones, quorundam scilicet scriptorum, qui, seu vere, seu specie tenus visi sunt libros deuterocanonicos ex canone exclusisse, vel in dubium revocasse, ante solemne Concilii Tridentini decretum. De his quoque breviter dicendum est ad complendam canonis V. T. historiam in hac postrema aetate. Sunt itaque praecipue sequentes auctores, qui ut contrarii solent in medium afferri.

Leontius Bizantinus saec. VII. in *libro de sectis* act. II. n° 4 canonem quemdam exhibet divinorum librorum, et ad V. T. quod attinet, recenset libros 22, omissis scilicet deuterocanonicis, et insuper libro Esther. Verum satis aperte indicat se eos Libros sacros numerare velle de quibus inter Iudaeos et Christianos conveniebat, siquidem horum librorum censum refert ubi aggreditur Iudaeorum confutationem, et eodem censu relato: hisce verbis concludit: « Veteris Testamenti hos libros omnes recipiunt Hebraei. Quae cum ita sint, decet Hebraeorum dogmata exponere etc. »

S. Iohannes Damascenus saec. VIII. in libro IV. *de Fide Orthodox.* cap. 17 catalogum librorum V. T. recitat distinguens libros qui ab Hebraeis in arcam admiserunt, et inter eos enumerat solos protocanonicos. Hoc quidem Damascenus evidenter desumpsit ex Epiphonio in lib. de pond. et mens. n° 4 cuius verba fere exscribit: quapropter quemadmodum ille non quidem Ecclesiasticum, sed hebraicum scripturarum canonem referre censendus est. Quod valet etiam de Nicephoro, qui in canone V. T. sequitur et exscribit synopsim Athanasianam; quare non suam opinionem aut sensum Ecclesiae graecae saec. IX, sed potius antiquiorum doctorum saeculi IV. opinionem historice referre putandus est. Hinc etiam in N. T. omittit apocalypsim quamvis, de hoc libro nulla amplius dubitatio superesset saec. IX. Et caeteris omissis impossibile est Damasce-num et Nicephorum fidem Ecclesiae graecae, ut erat eorum aetate, repraesentare, quum ambo scripserint post Concilium Trullanum in quo canon noster receptus, et probatus est.

Sequentibus saeculis inter scholasticos doctores, aliosque scriptores nonnulli occurrunt, qui pariter libris deuterocanonicis minus favere videntur. Ita saec. IX. desinente Notkerus Balbulus (apud Hody loc. cit.) in libro *De interpr. Script.* Cap. III. singularem prorsus librorum V. T. recensionem exhibet. Nam Para-

lipomena, Esdram, et Esther collocat inter libros dubios, contra vero Ecclesiasticum inter protocanonicos. En eius verba « Sapientia Salomonis... ab Hebraeis penitus respuitur, et apud nostros quasi incertus habetur. Tamen quia priores nostri eum propter utilitatem doctrinae legere consueverunt, et Iudaei eundem non habent, Ecclesiasticus etiam apud nos appellatur. Quod de hoc, id etiam de libro Iesu filii Sirach sentias oportet, nisi quod is ab Hebraeis habetur et legitur.... In librum Tobiae, et Esdrae Beda presbyter aliqua scripsit magis iucunda quam necessaria. De libro Iudith et Esther et Paralipomenon quid dicam? a quibus vel qualiter exponentur, cum etiam ipsa in eis litera *non pro auctoritate*, sed tantum pro memoria et admiratione habeantur? Idem de libris Machabaeorum suspicari poteris. » Huic auctori addere possumus Radulphum quemdam saeculi XII. scriptorem, qui in libro XIV. in Leviticum divisionem librorum V. T. exhibet fere desumptam ex Iunilio Africano, in qua vidimus praeter omnium opinionem quosdam protocanonicos reiici, contra vero quosdam deuterocanonicos tamquam ab omnibus receptos repraesentari. Quare duo isti auctores ipsa singularitate suae opinionis fidem nullam merentur: nisi enim dicere velimus eorum textum corruptum esse, affirmandum omnino esset eos neque antiquorum traditionem, neque sui temporis Ecclesiae sententiam in hac re perspectam habuisse.

Eodem saeculo XII. contrarii testes occurrunt Petrus Comestor, Hugo Victorinus, Iohannes Belet et Iohannes Salisberensis. Petrus Comestor in *Historia Scholastica* in nota in Iosue c. 1 post recensitos libros Canonis Hebraeorum iuxta Prologum galeatum S. Hieronymi addit caeteros libros, seu deuterocanonicos, eosque *apocryphos* vocat. Verum ex contextu apparet eum hoc affirmare tantum in ordine ad canonem Hebraeorum, nam statim subdit libros illos ab Ecclesia recipi. « Sapientia, inquit, Ecclesiasticus, Iudith, Tobias, Pastor, Machabaeorum apocrypha sunt, *quod auctor ignoratur eorum*; sed quod de veritate non dubitatur *ab Ecclesia recipiuntur*. Si autem nec auctor nec veritas sciretur non recipebantur, ut liber de Infantia Salvatoris, et de Assumptione B. M. V. » Imo ex his verbis apparet hunc auctorem in sensu diverso a S. Hieronymo intelligere vocem *apocryphum*: quod etiam iterum declarat in expositione libri Tobiae, quem dicit a Iudaeis inter Apo-

crypha, a Hieronymo inter Agiographa computari, tum vero addit: « Recole supra in principio Iosue dictum, quod Apocryphum dicitur vel cuius auctor incertus, vel cuius materia incerta. De materia autem huius (Tobiae) patet et constat. Agiographum autem Sacra Scriptura interpretatur, et sic quaelibet Scriptura Sacra dici potest. » Ex hisce apparet hunc auctorem quamvis minus accurate loquentum nobis, tamen favere. Cl. Malou opinatur laudatum opus Petri Comestoris interpolatum esse (op. cit. to. II. p. 101). Hugo a S. Victore in *praenot. Elucid. S. Script.* cap. VI canonem librorum V. T. refert ex prol. galeato S. Hieronymi, exclusis nempe septem deuterocanonicis. Ioannes Salisberensis Epist. 172 pariter 22 libros V. T. enumerat, declarans se in opinionum varietate sequi voluisse testimonium S. Hieronymi. Iohannes Belet in libro cui titulus: *Divinorum officiorum brevis explicatio* cap. LX. (legitur ad calcem *Rationalis divin. Offic.* Durandi) admittit pariter XXII. libros V. T. verum in iis numerandis recedit aliquando etiam a S. Hieronymo. Nam duos libros Esdrae ex canone excludit, Iudith vero in eo includit. Deinde obscure etiam et inaccurate loquitur de Ecclesiae sententia circa libros Sapientiae, Ecclesiastici, Tobiae et Machabaeorum inquiens: « Verum hos quatuor quidem non recipit Ecclesia; tamen eos approbat.... etiamsi eorum auctores pro certo et vero non sciat. » Inaccurate etiam libros numerat, nam cum dixisset eos esse viginti duos, postea solum viginti recenset, et quatuor Prophetas maiores in unum volumen compingit, quod numquam factum fuisse constat.

Saec. XIII. Glossa ordinaria (in editionibus anterioribus anno 1506) ex canone excludit Tobiam, Iudith et Machabaeos; de libris autem Sapientiae, Ecclesiastici et de historia Susannae in praefationibus nihil affirmat. In praefat. vero in Tobiam videtur canonem S. Hieronymi omnino recipere. Hugo a S. Charo in comment. in V. T. Hieronymum sequi videtur scribit, enim post numeratos protocanonicos:

Lex vetus his libris perfecte tota tenetur.

Restant apocrypha: Iesus (Eccli), Sapientia, Pastor,

Et Machabaeorum libri, Iudith atque Tobias.

Hi quia sunt dubii sub canone non numerantur,

Sed quia vera canunt Ecclesia suscipit illos.

Caeterum hic auctor in singulos deuterocanonicos commentaria scripsit.

Saec. XIV. Guillelmus Okkam in *Dial. part. III* Tract. I. cap. XVI. scribit « Secundum Hieronymum in prol. galeato, et Gregorium in Moralibus, libri Iudith, Tobiae et Machabaeorum, Ecclesiasticus et Sapientia non sunt recipiendi ad confirmandum aliquid in fide. Hos libros legit quidem Ecclesia, sed inter canonicas Scripturas non recipit. »

Iohannes Hornaeus iuriconsultus Anglus in *Praef. summae Iuris Angl.* (Apud Hody loc. cit. col. 93) ulterius progreditur, nam post numeratos libros protocanonicos V. T. XXII. subdit : « praeter istos alii sunt V. T. libri, quamvis auctoritate divina careant, neque in canone recipiantur, hoc est Tobias, Iudith, Machabaeorum libri, Ecclesiasticus » Sapientiam et Baruch ne nominat quidem.

Nicolaus Lyranus in *Praef. ad Postillas*, et in specie in postilla super librum Tobiae cap. I. deuterocanonicos libros appellat non canonicos. Et praeterea librum secundum Esdrae ultimo loco ponit inter libros non canonicos post Sapientiam, et Ecclesiasticum « Ultimo vero loco, inquit, secundus Esdrae, qui minoris auctoritatis (quam Sap. et Eccli.), merito reputatur. »

Saec. XV S. Antoninus et Alphonsus Tostatus deuterocanonicis. libris auctoritatem detrahere visi sunt. Primus enim in *Summa Theol.* part. III. tit. 18 cap. VI. § 12 libris deuterocanonicis non aliam auctoritatem tribuere videtur quam eam, quae scriptis doctorum Ecclesiae competit: praeterea verbis S. Hieronymi utitur inquiring libros Sapientiae et Ecclesiastici *authenticos* non esse *ad probandum ea quae veniunt in contentionem fidei*: et in genere libros ab Hebraeis non receptos *apocryphos* vocat. Alter autem, seu Tostatus *Praef. in Matth.* quaest. II. dubitare videtur de inspiratione deuterocanonicorum; ait enim « imo nescit ecclesia an Spiritu Sancto inspirante scriptores eorum dictaverint illos. »

Denique ipso saeculo XVI. paulo ante Concilium Tridentinum Card. Cajetanus in fine comment. in libr. Esther in dubium revocat auctoritatem divinam quorundam librorum etiam V. T. (1)

(1) Hic auctor ob singulares opiniones notissimus nullam aliam normam agnoscere videtur pro canone S. S. constituendo nisi auctoritatem S. Hie-

Eodem tempore Sanctes Pagnini in sua *Nova translatione utriusque Instrumenti* (Lugduni 1528) separat a libris canonis Hebraeorum septem deuterocanonicos eosque appellat *apocryphos*: omittit etiam additamenta Estheris et Danielis. Libris Tobiae et Iudith praefigit praefationes S. Hieronymi: Ecclesiastico praemittit prologum quemdam ex Rabano Mauro mutuatum, quin tamen de eius divina auctoritate aliquid pronunciet: libros vero Machabaeorum divina volumina appellat: « Machabaeorum libri, inquit, licet non habeantur in canone hebraeorum, tamen ab Ecclesia inter divinorum voluminum adnotantur historias. » Caeterum evidens est Sanctem Pagnini quaestionem criticam vel theologicam de canonica auctoritate nequaquam definire aut serio tractare, voluisse; eius opus mere philologicum est ad studium hebraicae linguae promovendum, de auctoritate autem librorum suam opinionem non prodit, sed contentus est veterum quorundam doctorum verba repetere. Hisce addendus est Erasmus qui varios gradus auctoritatis in sacris libris distinguit in *Ratio verae Theologiae*, et Isaïam ex. gr. *plus ponderis habere* putat quam Iudith aut Esther. Verum haec haesitanter proponit, inquiens « neque fortassis absurdum fuerit in sacris quoque voluminibus ordinem auctoritatis aliquem constituere. » Alibi etiam protestatur se nolle adimere deuterocanonicis auctoritatem « Non quod, inquit, caeteris adimam auctoritatem, sed quod horum (protocan.) praecipua sit auctoritas » (Lib. De Rat. concionandi). Quae quidem possunt benigne explicari de extrinseca librorum auctoritate antequam scilicet solemni decreto Concilii Oecumenici canon Scripturarum definitus esset; praesertim

ronymi: « Non turberis novitie, inquit, si alicubi repereris libros istos (deuterocan.) inter canonicos reputari vel in Sacris Conciliis, vel in sacris doctoribus. Nam ad *Hieronymi limam reducenda sunt tam verba conciliorum quam doctorum*, et iuxta illius sententiam ad Chromatium et Heliodorum (episcopos) libri isti, et si qui alii sunt in canone Bibliae similes, non sunt canonici, hoc est, non sunt regulares ad firmandum ea quae sunt fidei. Possunt tamen dici canonici, hoc est regulares, ad aedificationem fidelium, utpote in Canone Bibliae ad hoc recepti et authorati. Cum hac enim distinctione discernere poteris et dicta Augustini, et scripta in Concilio Florentino sub Eugenio IV. scriptaque in provincialibus conciliis Carthaginiensi et Laodicensi, et ab Innocentio et Gelasio Pontificibus. »

cum in praefatione operum S. Hieronymi (Tom. IV. edit. 1525) iudicium suum submittat Ecclesiae iudicio, et in explan. Symb. catechesi IV. Ecclesiam affirmat probe scire quinam sint divini, quamvis id ipsi certo non constaret « Caeterum, inquit, an Ecclesia receperit hos libros (deuterocan.) eadem auctoritate qua caeteros, novit Ecclesiae Spiritus. »

Haec sunt praecipua testimonia auctorum medii aevi, usque, ad epocham Concilii Tridentini, quae libris deuterocanonicis V. T. contraria esse videntur. Ex dictis tamen apparet quid de iis sentiendum sit. Scilicet imprimis nonnulli ex laudatis auctoribus vere contrarii non sunt, sed tantum specietenus, et verbis potius quam re ac sententia. Alii vero licet revera dubitaverint de auctoritate quorundam librorum, eorum tamen testimonium censendum non est repraesentare sensum Ecclesiae medii aevi de sacris Scripturis. Nonnulli enim ita singularem et absurdam proponunt opinionem et ita a maiorum traditione discrepantem, ut eo ipso appareat eos quaestionem mature non perpendisse, et verum Ecclesiae sensum ignorasse, ut de Iunilio, Notkero, Radulpho aliisque vidimus. Alii satis noti sunt ob singulares et temerarias opiniones, qui proinde etiam in aliis quaestionibus a theologis praetermitti solent ut ex: gr: Caietanus et Erasmus; alii sunt obscuri nominis scriptores et potius philosophi, iurisconsulti, philologi quam Theologiae candidati, quorum proinde testimonium in gravissima hac quaestione theologica minus attendendum est. Reliqui vero qui et auctoritate et doctrina valent imprimis omnes pendent ex testimonio Hieronymi (1) cuius auctoritatem plus aequo illi extollebant, neglectis aliis doctoribus, aut etiam minus clare proponebant tentantes componere eius dicta cum Ecclesiae praxi, quam aliunde sciebant favere Libris deuterocanonicis. Hinc illa apparens confusio, vel fluctuatio, aut etiam verbalis contradictio quae in scriptis quorundam laudatorum auctorum observatur, cum ex. gr. dicunt libros deuterocanonicos ab Ecclesia *non recipi* sed tamen *probari*, ut Iohannes Belet, vel esse

(1) Omnes fere laudati scriptores Hieronymi Praefationes, et imprimis *Prologum galeatum* verbo tenus excribunt, et tamquam normam sibi proponunt cum disserunt de Librorum Sacrorum Canone. Notum est Praefationes Hieronymi usque ab immemorabili tempore exemplaribus vulgatae Latinae praefigi solere.

dubios et tamen *veros*, ut Hugo a S. Charo, aut esse *apocryphos* et tamen ab Ecclesia *receptos*, ut Petrus comestor, et alia similia. Huc pertinet etiam ambiguus ille et incertus modus explicandi voces *Canon*, *apocryphum*, *agiographum*, *authenticum* apud eosdem doctores ex. gr. Petrum comestorem, et Caietanum. Ab hac fluctuatione immunis non est S. Antoninus, in cuius testimoniis inter se conciliandis frustra a nonnullis laborari videtur: parum enim sibi constare dicendus est. Ex una parte enim admittit canonem Gelasii, quia insertum in iure communi Canonico: etenim in loco citato repetit verba Hieronymi de libro Iudith, quod scilicet a Nicaena Synodo inter sacras Scripturas computatus fuerit, et subdit: « Hoc dicit Hieronymus de libro Iudith, et idem de aliis quatuor videtur dicendum, et de hoc habetur dist. XV. *Sancta Romana* ». Verum praeterquam quod nihil dicit hic de libro Baruch, et de fragmentis Danielis et Estheris, etiam de illis quinque deuterocanonicis dubitare videtur, siquidem paulo post addit « Unde *forte* habent auctoritatem talem, qualem habent dicta sanctorum Doctorum approbata ab Ecclesia » quod haesitanter uti apparet pronunciat. Iterum in chronico part. I. Tit. III° Cap. 9 § 12 libros nostros appellat *apocryphos* cum Hieronymo, sed tamen eos ab Ecclesia *recipi* dicit ut veros « Ecclesia Sancta, inquit, etiam apocrypha recipit ut vera, ut patet dist. XV. *Sancta Romana*, et ut utilia et moralia veneratur, etsi in contentionem eorum quae sunt fidei non urgentia ad arguendum » En iterum verba Hieronymi. Eadem fluctuatio occurrit apud Alphonsum Tostatum, quamvis fortasse facilius sit huius testimonia conciliare cum communi traditione. Quamvis enim in praef. in Matth. de divina inspiratione quorundam librorum dubitare videatur, id tamen de defectu extrinseci et solemnis Ecclesiae iudicii intelligi potest, nam alibi mentem suam clarius explicans te praesertim quaest. XXVIII. et XXIX. in Prologum galeatum Hieronymi (1) apprime distinguit inter canonem Hebraeorum, et canonem Christianorum, et libros ab illo exclusos *authenticos* appellat, et *ab Ecclesia receptos*, imo etiam alibi contendit eos in quaestionibus dogmaticis efficaciter allegari posse. (Praef. in Paral. q. VII.). Rursus in Praef. in Matthaeum q. II. clarius determinat quo

(1) Prologum galeatum Tostatus exponit more suo per varias quaestiones in proluxa praefatione praefixa commentariis in Libros Regum.

sensu deuterocanonici dicantur non esse in canone, scilicet quia Ecclesia nondum iusserat sub poena excommunicationis eos recipi, quamvis aliunde eos retineret: « Hos (protocan.) inquit, posuit in Canone, idest ordinavit recipiendos esse regulariter et legendos, et a nemine respuendos aut negandos *sub poena infidelitatis* et rebellionis. Alii sunt libri, qui *licet ab Ecclesia teneantur*, in canone tamen non ponuntur, quia non adhibet illis hanc fidem, nec iubet illos regulariter legi aut recipi, et *non recipientes non iudicat inobedientes et infideles*. » Denique de Libro Sapientiae affirmat (quaest. XXVII, et quaest. XXVIII. in Prol. Gal.) eum olim a Iudaeis receptum fuisse, deinceps vero in odium Christianae religionis reiectum, ideoque apud Iudaeos recentiores tantum haberi ut apocryphum; de libro vero Tobiae ait ibidem in quaest. XXIX: « Quum dicitur hic, quod non est Tobias in *Canone*, intelligendum est *secundum Hebraeos*; et tamen Ecclesia *suscipit illum in canone suo*, cum legat eum in divinis mysteriis » Notatu etiam digna sunt quae statim postea subdit de hoc, et de aliis libris deuterocanoniceis: « Sed tunc dicet aliquis: quid proficit nobis hoc quod de canone dicitur, quia *non est idem canon S. Scripturae apud nos et Hebraeos*, quia pleraque ipsi improbant, quae nos *tamquam authentica habeamus*? Respondendum quod proficit ad hoc, ut sciamus, in quo possumus habere argumentum efficax contra Hebraeos, et in quo non, cum quidam libri nostri sint efficaces contra eos, et alii nequaquam, » et paulo post id repetit speciatim de libris Machabaeorum, affirmans eos, quamvis non sint in canone Hebraeorum, tamen *recipi ab Ecclesia ut authenticos*. Ex his itaque apparet testimonia paucorum scriptorum qui obiiciuntur aut posse cum nostro canone conciliari, aut si contradicunt non esse attendenda, utpote quae ex idearum confusione, et ex non bene intellecta Hieronymi sententia originem haberent, et intra scholarum septa coarctata essent ac generali Ecclesiarum praxi et sententiae contradicerent. Ut enim superius innuimus, Ecclesia tum latina tum graeca toto hoc temporis spatio pergebat libros deuterocanonicos una cum protocanoniceis, adhibere absque ullo prorsus inter eos discrimine, sive in liturgia, sive in publica praedicatione, sive in privato fidelium usu, nihil attendens ad theoreticam illam distinctionem inter libros, et libros, quam pauci illi scriptores adhuc urgebant. Denique

Concilium Tridentinum sess. IV, spretis hisce dubiis, solenni decreto firmavit traditionalem Ecclesiae sensum enumerans in canone tum proto tum deuterocanonicos libros nullo facto inter eos discrimine.

Hic finem imponimus prolixae huic historiae canonis V. T. ab aetate Apostolica usque ad concilium Tridentinum. Post hanc epocham controversia de libris sacris apud Catholicos finita est, excepta tantum singulari quadam opinione Bernardi Lamy, et Iahnii de qua dicemus in capite sequenti. Interim vero retrospectantes totam saeculorum seriem superius expositam, placet in mentem revocare quod ex dictis satis colligi potest traditionem Ecclesiasticam de libris sacris V. T. deuterocanonicis tres phases subisse, quae in aliis quoque dogmatibus observantur. Sed praestat haec exponere verbis Eñi Franzelin in laudato opere de divinis Scripturis in fine Thesis XIV: « Ex omnibus quae in hac et in antecedentibus thesibus dicta sunt, manifestum est triplex stadium, quod in explicatione dogmatis de divinitate librorum deuterocanonicorum V. T. distingui potest *a*) simplicis fidei et susceptionis librorum in usu et praxi Ecclesiae usque ad initia IV saeculi; *b*) ortae deinde ex comparatione Scripturarum Ecclesiae cum canone hebraico inquisitionis, et haesitationis penes doctores praesertim in Ecclesia graeca saec. IV. et V, quae paulatim, ad perseverantem usum Ecclesiae accedentibus decretis Conciliorum Africae, Pontificum Innocentii I et Gelasii, desiit quidem in consensionem moraliter universalem, non tamen ita, ut adhuc media aetate non remanerent vestigia prioris controversiae. *c*) Sequitur deinde sollemnis definitio ac iudicium, quo controversia omnis terminatur, et dissensio inter Catholicos excluditur. Huc transferenda omnino sunt, quae de triplici stadio in explicatione dogmatum quorundam praeunte Augustino diximus in Tractatu de Traditione th. XXIII. n. IV. » Ex his etiam apparet fundamentum solidum cui innititur veritas canonis catholicorum seu Concilii Tridentini. Sed de hoc in capite sequenti. Interim properamus ad historiam canonis N. T. esponendam.

ARTICULUS III.

HISTORIA CANONIS LIBRORUM NOVI TESTAMENTI IN ECCLESIA CHRISTI

De libris Sacris N. T. multo levior et facilior est quaestio. Dubia enim de nonnullis libris exorta vix unquam serio agitata sunt, excepto uno vel altero libro, scilicet Epistola ad Hebraeos, et Apocalypsi Iohannis. Sed de his etiam nonnisi certa quadam aetate et in quadam tantum parte Ecclesiae a nonnullis dubitatum est. Quapropter distinctio inter proto et deuterocanonicos libros N. T. etiam historice tantum considerata, vix admitti potest et potius ex analogia cum libris V. T. quam ex historiae veritate originem habuisse dicenda est (1). Verum consuetudini morem gerentes appellabimus deuterocanonicos N. T. eos libros qui aliquando in controversiam quomodocumque vocati fuerunt. Sunt autem, ut alias vidimus, numero VII. scilicet: Epistola ad Hebraeos, Epistola Catholica S. Iacobi, Epistola secunda Petri, Epistolae secunda et tertia Iohannis, Epistola Iudae, et Apocalypsis Iohannis Apostoli.

De his septem libris speciatim agendum est cum agitur de historia canonis N. T. (2). Siquidem de libris protocanonicis nulla unquam dubitatio extitit, sed usque ab initio uti sacri et divini ab omnibus recepti sunt, et in omnium Ecclesiarum catalogis absque ulla exceptione connumerantur. Quod pertinet etiam ad deuterocanonicos, eorum historia magna saltem ex parte praeoccupata est in Volum. I. Sect. I. quamvis enim ibi ageremus de librorum genuinitate, non autem de canonica auctoritate, saepe tamen animadversum est duas hasce quaestiones ita intime connexas fuisse, ut

(1) Etiam Protestantes qui deuterocanonicos Veteris Testamenti ex suo Canone reiecerunt et inter apócrýpha amandarunt, libros tamen deuterocanonicos Novi Testamenti nunc passim retinent inter sacras Scripturas.

(2) De paucis illis pericopis Evangeliorum, nempe Matthaei I. et II. Marci XVI. 9-22, Lucae XXII. 42-43 Iohannis VII. 53-VIII. 11 et XXI. 1-25 quae a nonnullis in dubium vocatae sunt, sufficiant quae in Parte prima diximus cum ageremus de integritate textus N. T. Quaestio enim de his ut finita habenda est, imo nunquam proprie inter orthodoxos et in Ecclesiarum traditione de canonica illarum partium auctoritate ita dubitatum est, ut meriti vocari possint deuterocanonicae.

practice saltem et iuxta fidelium sensum altera a priore omnino penderet, scilicet ex dubio de librorum auctoribus oriebatur dubium de eorundem auctoritate, et de loco illis in canone adsignando: quae igitur in citato loco exposuimus huc etiam transferri possunt. Itaque in hac historia texenda breviores erimus. Dividemus autem historiam in duas periodos primam scilicet a saeculo I. usque ad VI. inclusive, alteram vero a fine saeculi VI. usque ad epocham concilii Tridentini: in utraque autem periodo expendemus tum usum nostrorum librorum in Ecclesia sive Occidentali sive Orientali, tum canones qui in utraque Ecclesia identidem vulgati sunt, quorum plerique sunt iidem illi quos superius adduximus pro V. T., nam etiam libros N. T. complectuntur, ac praesertim canones completi et maioris auctoritatis: pauci tamen praeterea afferendi erunt qui solos libros N. T. respiciunt.

§. I. Historia Canonis librorum N. T. a saec. I-VI.

Libri N. Test. variis in locis et diversis annis editi a sacris auctoribus mature admodum coeperunt in unum corpus componi, ut apparet ex antiquissimis testimoniis Patrum Apostolicorum, et ex vetusta traditione. S. Ignatius Martyr in epist. ad Philadelphienses Cap. V. innuit distinctionem librorum N. T. in duas partes, quas appellat *Evangelium* et *Apostolos*, quemadmodum pro V. T. distinctionem usitatam adhibet inter *Legem* et *Prophetas* quam ibidem coniungit, ostendens ita se loqui non de doctrina Evangelica et Apostolica sed de *scriptis* libris « Oratio vestra, inquit, ad Deum me perficiet, ut sorte per misericordiam mihi adsignata potiar, confugiens ad *Evangelium* tamquam ad corporaliter praesentem Christum, et ad *Apostolos* tamquam ad praesens Ecclesiae presbyterium: *Prophetas* etiam diligamus etc. »; et cap. 9 « Dilecti namque *Prophetae* annunciaverunt Christum; *Evangelium* vero est perfectio vitae aeternae »; et in epist. ad Smyrnenses c. 5. loquens de haereticis Docetis ait « Quibus nec *Prophetiae* persuaserunt, nec *Lex*, sed neque *Evangelium* usque in hunc diem. » Ubi manifestum est S. Ignatium non loqui de personis, seu de doctrina Apostolorum, sed de eorum scriptis, ad quae poterat cum vellet confugere, utpote quae semper prae manibus essent, et quae una cum

libris V. T. unam sacram Scripturam constituerent divisam in *Legem, Prophetas, Evangelium* (IV. Evangelia), et *Apostolos* (reliqui libri N. T.), qui modus dividendi totum canonem Scripturarum saepe occurrit postea apud Patres, et etiam in Decretis Ecclesiae ex. gr. in professione fidei Concilii Cartag. IV. et in Decreto Eugenii IV. pro Iacobitis. Sunt qui vestigium collectionis librorum N. T. vident etiam in 2^a Petri epistola c. III, v, 15, 16 ubi de epistolis Pauli loquitur tamquam in unum collectis. Quidam etiam volunt S. Iohannem Apostolum canonem Librorum Sacrorum N. T. conclusisse, additis nempe suis scriptis, eumque testimonio tuo confirmatum Ecclesiae tradidisse; quod quidem valde verosimile est ex ipsa rei natura, et Iohannis adiunctis. Quidquid autem de hoc sit, certum est saltem saeculo II. extitisse in Ecclesiis collectionem Librorum sacrorum, ut apparet ex PP. saeculi II. et ex variis versionibus, quas tunc in usu Ecclesiastico iam extitisse constat. Quaeritur itaque quinam, et quot libri in hac collectione et canone comprehenderentur, et utrum septem deuterocanonici in hoc numero extarent. Ad hoc determinandum tum practicum et implicitum testimonium, quod in usu et sensu Ecclesiarum continetur, tum explicitum, quod ex canonibus seu catalogis librorum divinatorum in Ecclesia editis constat consulendum erit.

1° *Usus et Sensus* Ecclesiae circa libros N. T. saec. I-VI. Inspeculo usu Ecclesiastico librorum N. T. manifestum fit omnes eos libros, qui sunt in canone nostro N. T. uti sacros et divinos receptos fuisse saec. I-VI. et cum libris sacris Legis et Prophetarum utpote aequalis auctoritatis coniunctos id 1° ex variis editionibus sacrae Scripturae sive in textu originario sive in versionibus. Sane in codicibus manuscriptis Graeci textus N. T. sive pro usu Ecclesiarum sive pro privatis personis exaratis, semper coniungebantur libri deuterocanonici cum protocanonicis, nullo prorsus facto inter utrosque discrimine: et ne dubium ullum hac de re oriri possit, notetur quod in pluribus graecis codicibus adhuc existentibus (unde etiam de iis antiquioribus qui perierunt iudicare licet) libri deuterocanonici non ad calcem caeterorum, sed in medio, et cum iis commixti reperiuntur. Ita in Cod. A epistolae Catholicae Septem inter actus Apostolorum et epistolas Paulinas collocantur, et inter Paulinas legitur epistola ad Hebraeos post 2 Thessal.; in

ipsis Catholicis epistolis primum locum tenet epistola Iacobi ante protocanonicas Petri et Iohannis: eundem ordinem sequuntur Codex B. seu Vaticanus, Codex C. Ephremi; in Codice Sinaitico statim post IV. Evangelia ponuntur XIV. Pauli epistolae, et illa quae est ad *Hebraeos* ponitur ante epistolas ad Timotheum et Titum, seu pastorales, deinde sequuntur actus Apostolorum, *septem* epistolae Catholicae, et *Apocalypsis*.

Idem dicendum de versionibus antiquis, quae pariter libros N. T. tum proto tum deuterocanonicos complectuntur indiscriminatim. De versione Latina tum ante Hieronymum (Itala), tum post Hieronymi recensionem (Vulgata) id certissimum est. Hoc enim apparet ex testimonio Patrum, et scriptorum Latinorum, qui hac versione utebantur, de quibus mox dicendum erit, ex canonibus apud Latinos confectis, et ex antiquis codicibus, puta Amiatino, in quibus nullus ex libris nostri canonis omissus est. Ad versiones Orientales quod attinet versio *Syriaca Philoxeniana*, quae circa finem huius epochae (Anno 608) confecta est ad usum praesertim Syrorum Monophysitarum, omnes continet libros N. T. etiam deuterocanonicos: de versione Syriaca simplici difficultas aliqua occurrit, ut saepius animadvertimus: certum est usque ab initio in ea lectam fuisse epistolam ad Hebraeos, et epistolam Iacobi, nec non secundam Iohannis; de reliquis dubium motum est ex eo quod in codicibus adhuc extantibus generatim desint. Verum, praeterquamquod aliunde certum est Syros Orientales hosce etiam libros recepisse usque a saeculo IV, ut apparet ex scriptis S. Ephremi, praeterea doctissimi viri contendunt in ipsa versione simplici primitus adfuisse etiam hasce epistolas (2 Pet., 2 et 3 Io., et Iud.) cum Apocalypsi, postea vero ex quibusdam codicibus haec excidisse: siquidem ex una parte certum est hosce libros perlectos fuisse Syriace aetate S. Ephremi, ex alia vero constat nullam aliam extitisse apud Syros versionem usque ad initia saeculi VI. praeter hanc *Phscito* seu *Simplicem*. Addi possunt versiones Copticae, in quibus Epistola ad Hebraeos legitur post 2. Thes. vel post 2 Cor., item versio Armenica initio saec. V, in qua omnes deuterocanonici libri reperiuntur, excepta fortasse Apocalypsi, quam nonnulli contendunt primitus in hac versione omissam fuisse; sed, quidquid de hoc teneatur, certum est Apocalypsim usque a saec. VI. ab Armenis sua

lingua perlectam fuisse, et in omnibus editionibus laudatae versionis reperiri.

2° Ex editionum N. T. consensu aliud etiam consequitur argumentum, quod ex publica Scripturarum lectione conficitur. Siquidem exemplaria graeca, et variae versiones pro usu publico Ecclesiastico, lectionis scilicet et liturgiae, conficiebantur; quare ex praesentia librorum de quibus agimus in laudatis exemplaribus, aut versionibus, merito infertur eos in laudatis Ecclesiis una cum protocanonicis indiscriminatim lectos fuisse. Id insuper constat ex Patrum testimoniis quorum homilias habemus in libros deuterocanonicos, quae post illorum lectionem ad plebem haberi solebant, itemque ex antiquis libris liturgicis ubi, lectiones ex praefatis libris leguntur vel saltem indicantur. Pro latina versione singillatim testes sunt patres Africani, qui in canone Scripturarum alias recitato expresse affirmant libros omnes ibidem numeratos iamdudum in Ecclesiis lectos fuisse tamquam divinas Scripturas: « Placuit ut praeter Scripturas canonicas, nihil in Ecclesia *legatur sub nomine divinarum Scripturarum* », deinde recitantur omnes canonicae Scripturae et cum caeteris etiam libri deuterocanonici N. T. nullo excepto: in clausula vero apposita anno 449 adduntur illa verba « quia a Patribus ista accepimus *in Ecclesia legenda* ». Non minus explicitum est testimonium Philastrii Brixienensis, qui in haer. LX. « Statutum est, inquit, ab Apostolis et eorum successoribus non aliud legi in Ecclesia debere Catholica nisi Legem, et Prophetas, et Evangelia, et Actus Apostolorum et, Pauli tredecim epistolas, et septem alias, Petri duas, Iohannis tres, Iudae unam, Iacobi unam, quae septem Actibus Apostolorum coniunctae sunt ». Si epistolam ad Hebraeos omittit, paulo post tamen mentem suam declarat inquires: « Epistola Pauli ad Laodicenses... non legitur in Ecclesia, et si legitur a quibusdam non tamen in Ecclesia legitur populo nisi tredecim epistolae ipsius, et *ad Hebraeos interdum* »; unde apparet etiam hanc epistolam Ecclesiastica lectione frequentatam fuisse. De Apocalypsi idem inferri potest ex aliis verbis Philastrii in haeresi XXXII. ubi Apocalypsim cum Evangelio Iohannis aequiparat, et haereticos vocat qui eam non accipiunt « Sunt, inquit, haeretici qui Evangelium Iohannis, et *Apocalypsim ipsius* non accipiunt, et non intelligunt virtutem *Scripturae*. »

3° Haec confirmantur ex usu amplissimo librorum de quibus agimus in scriptis Patrum, et scriptorum Ecclesiasticorum, qui omnes et singulos libros nostri canonis N. T. passim allegarunt tum ad fidelium instructionem et aedificationem, tum ad Catholicae doctrinae confirmationem, tum ad haereticorum confutationem. Nonnulli ex Patribus etiam antiquissimis omnes et singulos libros copiose citarunt (1) alii pro data occasione unum, vel alterum, aut plures, ita ut ex complexu istarum allegationum appareat singulos libros deuterocanonicos in generali Ecclesiae usu fuisse, et una cum reliquis protocanonicis fuisse connumeratos inter Sacras Scripturas. Quoniam vero de singulis his libris plura diximus in Part. I. Sect. I. satis erit hic tantum indicare eorum usum apud Patres.

Epistola ad Hebraeos apud Orientales magno consensu recepta est, et numquam in dubium revocata, ut testantur Origenes (ap. Eusebium VI. 25), ipse Eusebius (III. 3), et Hieronymus (ep. 129 ad Dard.), et nos ostendimus in Thesi II. afferentes testimonia Pantaeni, Clementis Alex., Origenis (quem frustra nonnulli contrarium ostendere conati sunt), S. Athanasii, aliorumque Alexandrinorum, Cyrilli Hierosol., Eusebii Caesar. (Hist. Eccles. I. III. c. 3) Methodii, Ephremi Syri, et Iacobi Nisib., Epiphanii, Gregorii Nysseni, et Nazianzeni, Concilii Laodicensi etc. Inter Latinos etiam, non obstantibus quorundam dubiis saec. III. et IV, longe plures et praestantiores scriptores *Epistolam ad Hebraeos* suscepisse demonstravimus in cit. Thesi II. §. 2. Sane eam inter scripturas receperunt Ambrosius, Lucifer Calaritanus, Victorinus Afer, Hilarius, Rufinus, S. Cornelius R. P. (in Decretali 1^a ei adscripta), Novatianus presb. (Lib. de Trin. c. 31.). Philastrius

(1) Ita ex gr. S. Irenaeus omnes libros N. T. protocanonicos adversus haereticos citat, excepta tantum *epistola ad Philemonem*, ut vidimus in Thesi I, et ex deuterocanonicis *Epistolam ad Hebraeos*, *epistolam 2 Ioannis* (Adv. haer. I. III. c. 16. n. 3 et lib. III. c. 16 n. 8), *Apocalypsim* saepius, ut vidimus in Thesi VII, et nonnumquam alludit etiam ad *epistolas Iacobi*, 2 *Petri* et *Judae*. S. Cyprianus libros omnes deuterocanonicos passim citat, excepta *epistola ad Hebraeos*; item Novatianus presbyter (a. 250) in Lib. de Trinitate, et, ne quidquam dicamus de recentioribus, ipse antiquissimus omnium testium traditionis Clemens Rom. in *Epistolis ad Corinthios* et in *epist. ad Virgines* vix non omnes libros N. T. una cum testimoniis Legis et Prophetarum adducit.

Brixienſis , Gaudentius , Pacianus , Faſtinius Rom., Chromatius , Primasius (Comm. in ep̄. ad Hebr.), Luculentius (Mai *Script. Vet. Vatic. Collect.* to. IX. 189 ſeqq.), S. Auguſtinus , Gregorius M, et ceteri ſaec. V. et VI. ſcriptores; ipſe Hieronymus, licet commemoret non ſemel Latinorum oppoſitionem , non audet tamen eorum opinioni accedere, imo eam expreſſe reiicit (in epist. ad Dardanum), et reiiciendam docet ob Orientalis Eccleſiae conſenſum, et maiorum traditionem. Hiſce addendi ſunt omnes illi qui epistolam ad Hebraeos citarunt ut librum S. Scripturae non expreſſo nomine Pauli , aut etiam ſub alterius nomine , ut Clemens Rom. Irenaeus , Hippolitus , Auctor Conſtit. Apoſtol. Tertullianus et alii. Diſtincta enim quaestione de auctore epistolae , a quaestione de eius divina et canonica auctoritate , ſcriptores qui in priore quaestione minus aperte favebant, aut etiam ut contrarii afferebantur, in altera quaestione ut teſtes idonei afferri poſſunt.

Epistola Iacobi plures etiam teſtes habuit hac aetate in utraque parte Eccleſiae , quorum nonnullos adduximus in Part. I. Theſ. III. Tales ſunt in Occidente Clemens R. in epist. 1^a ad Corinthios n. 10, 12, 30, 38, et in Epistola 1^a. ad Virgines n. 11, 12; Irenaeus adv. haer. l. IV. c. 16, Rufinus in expoſ. Symb., Hieronymus praesertim in ep. ad Paulinum, Auguſtinus, Iunilius, aliique Africani ſcriptores, item Cornelius R. P. in Epist. Decret. 2^a, Stephanus I. R. P. epist. 2 (ap. Mansi Supplem. Concil. to. I) S. Gregorius M. et alii plures latini Patres. In Oriente autem Hermas in Pastore (lib. II. Mand. XII. 6, lib. III. Simil. VIII. 6), Clemens Alex. qui commentarium in hanc epistolam ſcripſit ut in reliquis Catholicas (Euseb. II, 23), Origenes, Athanaſius, Dionysius Alex. (Lib. de Martyr. c. 6) Amphilochius, Gregorius Naz. Iohannes Chryſoſt. et alii plures Graeci Doctores , a quibus non diſſentit Eusebius, nam licet aliorum dubia de hac epistola referat, ipſe tamen eam habet ut ſacram (in Psalm. 56. coll. Iac. V, 13) et *ſeptem* catholicas epistolas alibi enumerat (H. E. II. 23).

Epistola 2^a Petri, quamvis non tam frequenter citata inveniat, teſtes tamen, habet gravissimos Iuſtinum Mart. Dial. cum Tryph. n. 81, Irenaeum l. V. c. 23, Clementem Alex., Origenem, Theophilum Antioch, (Ad Autol. 11. 13), Novatianum De Trin. c. 8, Hieronymum ep. ad Paulinum, praeter Gregorium Naz. Athana-

sium, Augustinum aliosque superius laudatos, qui vel omnes omnino deuterocanonicos in canone SS. Scripturarum enumerant, vel omnes excepta Apocalypsi. Accedunt Firmilianus Cappadox, Methodius Antioch., Ephrem Syrus, Ambrosius, Hilarius, Basilius, Gregorius M. et alii.

Epistolae 2^a et 3^a Iohannis quamvis pro sua brevitate, et pro indole mere familiari quam praeseferunt rarius occasionem praebent Patribus eas citandi, et ipsae tamen aliquando laudatae inveniuntur in Patrum scriptis, praeter Canones divinorum librorum in quibus omnibus recensentur tres epistolae Iohannis. Irenaeus 2^{am} Iohannis adducit adv. haer. lib. I. c. XVI. n. 3 et lib. III. c. XVI. n. 5, 8. Tertullianus ad 2^{am} Io. saltem alludit lib. de Pudic. c. 19, Cyprianus Lib. II. ad Quirin. c. 27, et lib. III. c. 78, Clemens Alex. in lib. II. Strom. c. 15 1^a Io. vocat *maiores epistolam*, et in Adumbrat. 2^{am} Io. laudat; denique in 2^{am} et 3^{am} Io. commentarios scripsit teste Eusebio (VI. 16), quod etiam praestitit Didymus Alex. Accedunt alii Alexandrini Scriptores Origenes, Dionysius, Alexander Alex. Athanasius, Auctor Synopseos et alii. S. Ephrem utramque epistolam allegat, idemque faciunt Eusebius (Praep. Evang. lib. VIII. c. 5), Hieronymus, Augustinus Gregorius M. et alii Patres saeculi V. et VI.

Epistola Iudae minus frequenter a veteribus allegata est, ut notavit Eusebius (II. 23), tum ob suam brevitem, tum quia fere eadem continet quae leguntur in 2^a Petri. Testes tamen eius usus non desunt, etiam omissis canonibus S. Scripturarum, in quibus omnibus numeratur. Eam itaque laudant Tertullianus, Clemens Alex., Origenes, Pamphilus, Didymus Alex., S. Ephrem, Rufinus, Hieronymus, Anonymus ad Novatianum *De lapsis* c. 16 Augustinus et alii (V. Part. I. Thes. VI.)

Apocalypsis denique, ut vidimus in Thes. VII, apud Latinos quidem usque ab initio recepta fuit inter divinas Scripturas, nec unquam postea in dubium revocata: apud Orientales vero usque ad epocham Dionysii Alex. pariter unanimi consensu recepta est; aetate vero Dionysii, seu circa finem saeculi III, dubiis nonnullis obortis, coepit a quibusdam ut suspecta haberi, et in canone scripturarum omitti, ita tamen ut longe maior pars Graecorum et Orientalium huic innovationi minime faveret, sed in antiqua per-

suasione et in practico usu Apocalypseos perseveraret, donec, dissipatis dubiis, universalis iterum evaderet consensus. Haec omnia adductis in medium testimoniis demonstravimus. Pro sententia et praxi Latinorum citavimus Irenaeum, Tertullianum, Cyprianum, Ippolitum, Confessores Romanos in Epist. ad Cyprianum, Victorinum Petavionensem, Hilarium, Philastrium, Ambrosium, Hieronymum, Augustinum et alios plures, quibus etiam innumeri alii posset adiungi saec. V. et VI. scriptores, cum unanimis prorsus semper fuerit Latinorum in recipienda Apocalypsi consensus. Pro Ecclesia Orientali ante Dionysium Alex. laudavimus Patres Apostolicos Ignatium, Polycarpum, et Papiam, quatenus ex testimonio Irenaei (Lib. V. Cap. 30), et Andreae Caesaraensis (Prol. in Ap.) colligitur, item Iustini M. Melitonis Sardensis, Theophili Antiocheni, teste Eusebio Lib. IV. cap. 24, Clementis Alexandrini et aliorum, incluso testimonio Origenis tom. V. in Io. ubi Apocalypsim una cum aliis N. T. libris enumerat, nulla facta mentione de dubiis, quae circa illam existerent, quamvis in eodem loco dubitationes de epistolis deuterocanonicis utcumque motas accurate recenseat. Testimonia vero eorum qui in Oriente post ortam controversiam, sive aetate Dionysii, sive paulo post floruerunt, ibidem recitavimus, ex quibus apparet longe plures et graviore Ecclesiae graecae doctores praefatis dubiis minime consensisse: adduximus enim luculentas attestationes Athanasii, Didymi Alex., Macarii Aegyptii, Cyrilli Alex., Pamphili Caesar., Methodii Antioch., Eusebii Caesar., Epiphani, Basilii, Gregorii Nisseni, Ephrem Syri, nec non haereticarum sectarum quae inde a saec. V. ab Ecclesia Orthodoxa separatae adhuc in Oriente existunt.

Si haec conjungantur cum iis, quae paulo ante diximus de codicibus et versionibus librorum N. T. et de publica eorum lectione, manifestum fit libros omnes N. T. non solum protocanonicos sed etiam deuterocanonicos in generali usu totius Ecclesiae adhibitos fuisse primis sex Ecclesiae saeculis, nec ullum auctoritatis discrimen inter eos generaliter admissum fuisse.

4. Verum dissimulari non debet aliquam circa deuterocanonicos libros N. T. controversiam olim in Ecclesia extitisse. Quid tamen de hac sentiendum sit, et intra quos limites coarctata fuerit, satis superque apparet ex iis quae disputavimus in citata Parte I.

sect. I. Cap. I. toto Art. III°. Cuius disputationis summam sufficiat hic in mentem revocare. Itaque separanda est quaestio de quinque catholicis epistolis, a quaestione de epistola ad Hebraeos, et de Apocalypsi. Quod pertinet ad illas quinque epistolas (Iac., 2 Pet., 2 et 3 Io. et Iud.) dubitatio magis negativa fuit quam positiva. Non enim ob aliquam solidam rationem, vel positivum antiquiorum scriptorum testimonium nonnulli dubitabant de illarum epistolarum genuinitate et auctoritate, sed potius, ut expresse fatetur Eusebius lib. II. cap. 23, ex eo quod minus frequenter allegatae invenirentur a veteribus: quod quidem scrupulum quemdam ingeneravit in animis quorundam saec. IV. et V, ut haesitanter et cum dubio de laudatis epistolis loquerentur. Caeterum horum dubitatio eo minus attendenda est, quo pauciores ii fuisse videntur, et obscuriores: nisi enim Origenes, Eusebius, et Hieronymus de eorum dubiis (auctorum nomina silentio praetereunt) mentionem aliquam fecissent, nihil prorsus de his scire possemus, cum in veterum scriptorum et Patrum libris qui supersunt, contrarium prorsus appareat, scilicet laudatas epistolas ab iis receptas fuisse inter sacras Scripturas. Quod pertinet autem ad *Epistolam ad Hebraeos*, vidimus in Thesi II. dubia et contradictionem ad solos Latinos pertinuisse, in Oriente autem nunquam de illa dubitatum esse, ipso Hieronymo fatente (Epist. 129 ad Dard.). Quinimo apud ipsos Latinos contradictionem non ita generalem fuisse quemadmodum nonnulli existimarunt, et verba Hieronymi prima fronte indicare viderentur: non enim Ecclesia ipsa, non Concilia Latinorum, non Romani Pontifices, sed privati homines dubia illa promovebant, nec quidem multi, aut magnae auctoritatis, nam neque Eusebius neque Hieronymus eos nominare dignantur, et eorum opinionem reprehendunt ac reiiciunt, interim vero praecipui Doctores latini saec. IV. et V. Epistolam ad Hebraeos absque haesitatione recipiunt inter sacras Scripturas, eaque in antiquissima latina versione cum caeteris libris canonicis commixta in Ecclesiis latinis non secus ac caeteri libri publice legebatur, quod etiam Hieronymus, et Philastrius fateri debuerunt. Si quaeratur origo huius controversiae apud Latinos, diximus probabilius eam repetendam esse ab haereticorum petulantia qui inde a saec. II. coeperant abuti testimoniis laudatae Epistolae ad suos errores confir-

mandos, accedente etiam fortasse exemplo Gaii Rom. Presbyteri, et interna aliqua difficultate, praesertim omissione nominis Pauli, et styli diversitate, quae usque ab aetate Pantaeni et Clementis Alex. obiici solebat. Unde iterum concludebamus oppositionem quorundam Latinorum parvi pendendam esse. Nec est omittendum, adhuc minorem habendam esse huiusmodi oppositionem in quaestione quam nunc expendimus, quam in quaestione alias tractata in Thesi II. ibi enim de Epistolae auctore quaerebatur, hic vero de canonica eius auctoritate. Porro multi ex Latinis, qui de auctore Paulo dubitabant, aut alteri epistolam tribuebant, non ideo tamen ex canone reiiciebant eandem epistolam, aut divinae auctoritatis esse negabant, proindeque in quaestione, de qua nunc agimus, contrarii non sunt.

De *Apocalypsi* denique fatendum est graviorem aut saltem diuturniorem fuisse controversiam, ita ut solus hic liber in quibusdam canonibus librorum N. T. adhuc saeculo V. et VI. omitteretur. Verum in citata Thesi VII. demonstravimus imprimis oppositionem ex parte tantum Orientalium factam esse, et quidem non ante mortem Origenis ortam fuisse et ex causis polemicis, et ob exemplum Dionysii Alexandrini, qui in quaestione cum Nepotianis primus inter orthodoxos Doctores Apocalypsim Iohanni apostolo abiudicavit, et variis intrinsecis rationibus impugnare conatus est, unde orta est apud nonnullos quaestionem critice non expendentes persuasio, vel saltem suspicio de altero auctore; exinde vero facile originem habuit dubitatio etiam de divina auctoritate libri, et haesitatio in illo recipiendo in canone librorum N. T. Hisce tamen non obstantibus, praecipui inter graecos scriptores Apocalypsim recipiebant, et in Ecclesiis legebant, ut supra vidimus, et sub finem saeculi VI. vix amplius mentio fiebat de hac controversia, nisi tantum historice, et ex consuetudine quadam ab antiquioribus accepta.

Haec quidem de usu librorum N. T. in Ecclesia Saec. I-VI.

II. Canones librorum N. T. in Ecclesia editi Saec. I-VI. id amplissime confirmant. Quod implicite ostendit usus Ecclesiae eiusque Doctorum id explicite declaratur per canones seu catalogos librorum sacrorum ab Episcopis, Conciliis, vel Doctoribus Ecclesiae vulgatos, in quibus libri ab Ecclesia recepti tamquam sacri et divini ex ordine recen-

sentur. Canones librorum N. T. plurimi occurrunt hac prima aetate; non solum enim illi quos citavimus in articulo praecedente huc etiam pertinent, quia plerumque complectuntur tum V. T. tum etiam N. T. libros, sed nonnulli etiam afferri possunt qui ad solos libros N. T. pertinent. Plerique autem deuterocanonicos continent. Hic itaque breviter indicabimus primo canones integros utrique Testamento communes, deinde canones solius N. T. pariter integros, denique canones nonnullos qui aliquos ex libris deuterocanonicis omittunt, aut cum significatione dubii proponunt, in specie vero de canone Muratoriano, et de Canone Eusebii aliquid dicemus.

1° Inter canones *integros* utriusque testamenti numerandi sunt imprimis canones Ecclesiae Africanae et Rom. Pontificum superius laudati. Canon 47 Concilii Cartaginiensis III, quem diximus ex praecedente concilio Hipponensi anno 393, et fortasse ex magno Concilio Nicaeno I. derivatum esse, inter *canonicas Scripturas* quae iuxta Patrum traditionem in Ecclesia legendae sunt sub nomine *divinarum Scripturarum* non solum libros omnes V. T. recenset, sed etiam omnes N. T. qui in canone Tridentino numerantur: absoluto enim catalogo librorum V. T. addit. « Novi autem Testamenti: Evangeliorum libri quatuor, Actuum Apostolorum liber unus, Pauli Apostoli Epistolae tredecim, eiusdem ad *Hebraeos* una, *Petri Apostoli* duae, *Iohannis Apostoli* tres, *Iudae Apostoli* una, et *Iacobi* una, *Apocalypsis* Iohannis liber unus. » Ubi notandum est epistolam ad Hebraeos seorsim a caeteris Paulo tribui, quod emphasim praeserferre videtur, et Iacobi epistolam ultimo loco inter catholicas numerari.

Idem canon, ut superius vidimus, renovatus est in concilio Cartaginiensi VI. anno 419. Idem quoque repetitur a S. Augustino in celebri loco de doctrina Christiana Lib. II. cap. 8. ubi post libros V. T. addit etiam libros N. T. omnes ut in canone Cartaginiensi, cum hoc tantum discrimine quod singula Evangelia, et singulas Pauli Epistolas distincte nominat, et actus Apostolorum in penultimo loco reponit ante Apocalypsim.

Accedunt canones Rom. Pontificum Innocentii I, Hilarii, Gelasii et aliorum quos superius laudavimus. In canone Innocentii I. post libros V. T. leguntur omnes N. T. libri tum proto tum deuterocanonici eodem ordine ac apud S. Augustinum sed brevius hisce

verbis: « Item N. T. Evangeliorum libri 4, Apostoli Pauli epistolae 14, Epistolae Iohannis 3, Epistolae Petri 2, Epistola Iudae, Epistola Iacobi, Actus Apostolorum, Apocalypsis Iohannis ». Idem librorum census in canone S. Hilarii reperitur, quem superius laudavimus ex codice Amiatino. Idem quoque in canone Gelasii et Concilii Romani anno 495, ubi pariter post V. T. Libros additur catalogus librorum N. T. cum omnibus deuterocanonicis usque ad Apocalypsim, quemadmodum in canone Innocentiano. Idem quoque canon insertus est in *Codicem canonum et constit. Sedis Apostolicae*, quem superius adduximus ex editione opp. S. Leonis Balleriniana T. III, in canone Cassiodori lib. de Instit. divin. Litt. cap. XII et XIII, et in collectione Dionysii Exigui, ubi pariter cum libris V. T. recensentur omnes XXVII libri V. T. ut in canone nostro. Inter Graecos etiam Canones divinatorum Librorum occurrunt, qui omnes libros N. T., nullo excepto, enumerant, ut superius vidimus.

Hisce addimus canonem Origenis in homilia VII in Iosue, quem locum ex versione Rufini laudavimus in Parte prima Thes. I; ibi enim sub figura sacerdotum tubis clangentium circa moenia Ierichuntis omnes Agiographos N. T. eorumque libros recenset. « Sacerdotali tuba, inquit, primus in Evangelio suo Matthaeus increpuit; Marcus quoque, et Lucas, et Iohannes suis singulis tubis sacerdotalibus cecinerunt. Petrus etiam *duabus* epistolarum suarum personat tubis, *Iacobus* quoque, et *Iudas*. Addit et nihilominus Iohannes tuba canere per *epistolas suas*, et *Apocalypsim*, et Lucas Apostolorum gesta describens. Novissime autem veniens (Paulus)... in *quatuordecim epistolarum* suarum fulminans tubis muros Ierichos et omnes idololatriae machinas, et philosophorum dogmata usque ad fundamenta deiecit ». Hic canon Origenis confirmatur ex alio, quem ex duobus eius locis (tom. I. in Matthaeum, et tom. V. in Iohannem) concinnavit Eusebius hist. Eccl. lib. VI. cap. 25: quamvis enim in altero ex citatis locis, quem nos recitavimus in Parte I Thes. IV, obiter innuat dubia a nonnullis mota contra quasdam epistolas catholicas, ea tamen non probat, imo excludere prorsus dicendus est, praesertim si eius scopus attendatur, ut in citata Thesi declaravimus. Addi etiam potest canon Philastrii Brixienensis paulo ante memoratus, ubi post Legem et Prophetas inter libros cano-

nidos enumerat. « Evangelia, et actus Apostolorum, et Pauli tredecim epistolas, et septem alias (catholicas), *Petri duas*, *Iohannis tres*, *Iudae unam*, *Iacobi unam* » quibus postea addit Epistolam *ad Hebraeos*, et alibi *Apocalypsim* in priori loco omissam. (Haer. XXXII, LX et LXI).

2. Alii tamen canones occurrunt per hanc aetatem, praesertim apud Orientales, in quibus nonnulli ex nostris libris desiderantur. Plerique ex his solam *Apocalypsim* omittunt. Tales sunt canon 84 inter Apostolicos, ubi post libros V. T. numeratos additur census librorum N. T., dempta *Apocalypsi*, et in nonnullis codicibus etiam Epistola *Iudae*. Idem quoque fit in canone 60 Concilii Laodicensi, ubi pariter in novo Testamento numerantur: « Evangelia quatuor... Actus Apostolorum, Epistolae catholicae septem, videlicet *Iacobi una*, *Petri duae*, *Iohannis tres*, *Iudae una*, Epistolae Pauli *quatuordecim*. » Ubi notandum Epistolam *Iacobi* primum locum tenere inter catholicas, ut in plerisque aliis monumentis et in nostris editionibus fit, Epistolam autem *ad Hebraeos* ante epistolas pastorales collocari. Idem librorum census habetur in canonibus Gregorii Nazianz., Cyrilli Hierosolymitani et Nicephori in locis alias citatis, ubi post libros V. T. numerantur libri N. T. cum omnibus deuterocanonicis, excepta tantum *Apocalypsi*.

In canone Amphilochoii, et in Synopsi S. Scripturae inter opp. Chrysostomi Tom. VI pag. 318 duae tantum epistolae deuterocanonicae (Hebr. et Iac.) inter scripturas *ομολογουμενας* recensentur, caeteris quatuor epistolis una cum *Apocalypsi* inter *αντιλεγουμενας* reiectis, quemadmodum etiam in pluribus codicibus versionis Syriacae simplicis adhuc extantibus observatur.

Iunilius Africanus lib. I de part. Divinae Legis in cap. III-VII inter Scripturas unanimi consensu receptas enumerat epistolam *ad Hebraeos* tantum: verum etiam de quinque aliis epistolis deuterocanonicis vix dissentire videtur a communi canone, ait enim: « Adiungunt *quamplurimi* quinque alias, quae Apostolorum canonicae nuncupantur: idest *Iacobi unam*, *Petri secundam*, *Iudae unam*, *Iohannis duas* » id est 2 et 3 Io: nam primam inter *ομολογουμενας* paulo ante recensuerat. De *Apocalypsi* Iohannis tantum observat in cap. IV post numeratos Prophetas V. T. « Ceterum de Iohannis *Apocalypsi* apud Orientales admodum dubitatur. »

3. Speciali mentione digni sunt duo canones N. T. alter propter antiquitatem, idest canon Muratorianus, qui omnium antiquissimus habetur inter canones N. T., alter propter criticum valorem, idest canon Eusebii hist. Eccl. lib. III. cap. 25. Operae pretium erit in utroque exponendo paullisper immorari.

Canon Muratorianus reperitur in celebri fragmento antiqui manuscripti, quod Antonius Lud. Muratori elapso saeculo in Bibliotheca Ambrosiana detexit, et typis excudendum curavit in suo opere: *Antiquitates Italicae Medii Aevi* tom III. pag. 854. Mediolani 1740.. Fragmentum hoc, ut clarissimus auctor narrat, reperitur in antiquissimo codice membranaceo litteris maiusculis et quadratis exarato, et ex monasterio Bobbiensi oriundo, in quo plura diversi generis documenta simul compacta inveniuntur, quorum unum est fragmentum ad canonem divinarum Scripturarum spectans, de quo tantum nunc loquimur. Muratorius hoc fragmentumtribuendum censet Gajo Rom. Ecclesiae presbytero, qui sub finem saeculi II floruit. Quoniam de hoc fragmento saepe mentionem fecimus, opportunum visum est hic illud sub oculos ponere, iuxta emendationem Wieseler, qua errores orthographici corriguntur, et obscura loca ex coniectura explanantur intra parentheses, relicto scilicet textu originario in sua integritate. Totus igitur locus ita sonat:

« quibus tamen interfuit (Marcus) et ita posuit. Tertio (um) evangelii librum secundo (um) Lucam. Lucas iste medicus post ascensum Christi, cum eo (eum) Paulus quasi ut iuris studiosum secundum adsumsisset, numeri (nomine) suo ex opinione concriset (conscripserit); Dominum tamen nec ipse vidit in carne, et idem prout assequi potuit. Ita et ab nativitate Ioannis incipet (it) dicere. Quarti (um) evangeliorum Ioannis ex decipulis (discipulis). Cohortantibus condecipulis (condiscipulis) et episcopis suis dixit: Conieiunate mihi odie (hodie) triduo, et quid cuique fuerit revelatum, alterutrum nobis enarremus. Eadem nocte revelatum Andreae ex apostolis, ut recognoscentibus cuntis (cunctis), Ioannis (es) suo nomine cuncta describeret. Et ideo licit (licet) varia singulis evangeliorum principia doceantur, nihil tamen differt credentium fidei, cum una ac principali spiritu declarata sint in omnibus omnia de nativitate, de passione, de resurrectione, de conversatione cum decipulis (discipulis) suis, ac de gemino eius

adventu primo (us?) in humilitate dispectus (desp.), quod fo... (fuit), secundum (us?) potestate regali praeclarum (us?) quod futurum (futurus?) est. Quid ergo mirum, si Ioannes tam constanter singula etiam in epistulis suis proferat, dicens in seme (t) ipsu (m): Quae vidimus oculis nostris et auribus audivimus et manus nostrae palpaverunt, haec scripsimus. Sic enim non solum visurem (orem), sed (se) et auditorem, sed et scriptorem omnium mirabilium Dominus (i) per ordinem profitetur. Acta autem omnium Apostolorum sub uno libro scripta sunt. Lucas optime (o) Theophile (o) comprindit (comprehendit), quia (quae?) sub praesentia eius singula gerebantur, sicuti et semote passionem Petri evidenter declarat, sed profectionem Pauli ab Urbe ad Spaniam proficiscentis. Epistulae autem Pauli, quae, a quo loco, vel qua ex causa directe (ae) sint, voluntatibus (volentibus) intellegere (ligere), ipsae declarant. Primum omnium Corintheis (iis) scysme (schisma) haeresis interdicens, deinceps Galactis (Galatis) circumcisione (m), Romanis autem ordine (scripturarum), sed et principium earum esse Christum intimans, prolexius (ixius) scripsit, de quibus singulis (gulis) necesse est a nobis disputari. Cum ipse beatus Apostolus Paulus sequens praedecessoris sui Ioannis ordinem nonnisi nominatim septem (septem) ecclesiis scribat ordine tali: Accorentios (ad Corinth.) prima, ad Ephesios secunda, ad Philippenses (enses) tertia, ad Colossenses quarta, ad Galatas quinta, ad Thessalonicensis (Thessalonicenses) sexta, ad Romanos septima; verum Corinthiis et Thessalonicensibus, licet pro correptione iteretur, una tamen per omnem orbem terrae ecclesia deflusa (diff.) esse denoscitur (dign.). Et Ioannes enim in apocalpsy (apocalypsi) licet septem ecclesiis scribat, tamen omnibus dicit. Verum ad Philemonem una, et ad Titum una, et ad Timotheum duas (ae) pro affecto (u) et dilectione, in honorem tamen ecclesiae catholicae, in ordinatione ecclesiasticae (ae) discipline (ae) sanctificatae sunt. Fertur etiam ad Laudecenses, alia ad Alexandrinos Pauli nomine finctae (fictae) ad haeresim Marcionis, et alia plura, quae in catholicam ecclesiam recepi (recipi) non potest (possunt?). Fel enim cum melle misceri non congruit. Epistola sane Iude (ae) et superscriptio (ti) Ioannis duas (ae) in catholica habentur, et sapientia ab amicis Salomonis in honorem ipsius scripta, apocalapse

(apocalypsis, es?) etiam Ioannis (.) et Petri tantum recipimus, quam quidem (am) ex nostris legi in Ecclesia nolunt, Pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Herma (as) conscripsit, sedente cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre eius; et ideo legi eum quidem oportet, se (sed) publicare vero in ecclesia populo, neque inter profattas (phetas) completum (os) numero, neque inter apostolos in finem temporum potest. Arsinoi autem, seu Valentini, vel Miltiadis nihil in totum recipimus, qui etiam novum psalmodum librum Marcioni conscripserunt. Unacum Basilide Assianum (Assianorum?) Catafrycum (phrygum) constitutorem... (relicimus?). »

Nunc pauca de citato canone observanda sunt. Ad eius epocham quod attinet omnes conveniunt cum Muratorio in eo referendo ad initium saeculi III. seu etiam probabilius ad finem saeculi II (1). Cuius rei plures rationes dantur a criticis, quarum praecipua desumitur ex mentione, quae circa finem legitur de libro Pastoris, quem dicit ab Herma conscriptum « *nuperrime temporibus nostris in urbe Roma, sedente in cathedra urbis Romae Pio episcopo fratre eius* »: cum enim S. Pius I Hermae frater cathedram Romanam tenuerit medio saec. II. (anno 144-151), consequitur canonem de quo loquimur scriptum esse non multo post medium saeculum II, et ante eius finem. Etiam quae postremo memorantur de haereticis Valentinianis, Marcionitis, Cataphrygis in eandem epocham apprime quadrant. Ad auctorem vero quod attinet Muratorius quidem, ut superius innuimus, hoc documentum tribuendum censet Gaio Rom. presbytero qui sub Zephyrino Papa adversus Proculum Montanistam disputavit, cuius disputationis fragmenta recitat Eusebius in Hist. Eccl. variis in locis: eandem opinionem sequitur Gallandius in

(1) Non est confundenda epocha canonis, eiusque auctoris, cum epocha codicis, seu membranae in qua descriptus est. Canon ipse uti diximus in extrema parte saec. II ab auctore conditus est: codex vero muratorianus quamvis uncialis, et valde antiquus non superat tamen saeculum VIII, indice ipso Muratorio. Scilicet totus codex Muratorianus est apographum seu exemplar consarcinatum ex pluribus antiquioribus documentis, et quidem diversae aetatis denno exscriptis ab imperito notario saeculi, ut videtur, VIII, unde etiam explicatur ingens illa copia errorum orthographicorum et grammaticorum, quibus superius recitatum fragmentum, aliaque documenta in eodem codice contenta ubique scatent.

prolegom. tomi II *Biblioth. Patrum* Pag. 23, Freindaller, alique gravissimi auctores. Aliis vero minus probabilia visa sunt argumenta ab his adducta, et malunt fateri auctorem ignotum esse: ita Stoschius in *Comment. de Libror. N. T. canone* §. 63, Keilius in *additamentis* ad Fabricii *Biblioth. graec.* Vol. III. pag. 285, Moshemius *Comment. de Reb. Christ. ante Constantinum M.* § 54, et alii. Nec est huius loci hanc questionem dirimere. Nobis satis est, quod etiam mox laudati critici unanimi consensu admittunt, canonem nostrum antiquissimum esse, et laudato Gaio saltem coevum. Si Gaio tribuatur, certum esset hunc canonem conditum esse in Ecclesia Romana; inde tamen minime sequeretur eum esse *Canonem Ecclesiae Romanae*, ut a quibusdam auctoribus vocari solet. Hic enim Gaius privatae auctoritatis homo erat, et aliunde constat Ecclesiam Romanam, seu Rom. Pontifices, etiam libros in hoc canone praetermissos, nempe epistolam ad Hebraeos, et epistolam Iacobi recepisse. Si vero negetur hoc fragmentum esse Gaii, tunc difficile erit assignare locum, seu Ecclesiam ad quam referendum sit. Nonnulli existimant canonem hunc lingua graeca fuisse originario conscriptum, dein vero ab imperito aliquo interprete latine conversum, quod coniiciunt tum ex indole quarundam dictionum, tum ex erroribus quibusdam, quos ex perperam intellectis graecis vocibus originem habuisse putant: alii contra latine dicunt scriptum esse documentum, et errores praecipue ex imperitia amanuensis repelunt. Hisce breviter praemissis de fragmenti origine, pauca dicamus de censu librorum qui in eo continentur. De maxima parte librorum N. T. nullum dubium moveri potest; de nonnullis autem dubitatur propter quorundam locorum obscuritatem. Libri in eo certe enumerati sunt sequentes: *Quatuor evangelia*, *Actus Apostolorum*, *XIII Pauli Epistolae* (sola ad Hebraeos excepta), *duae epistolae Iohannis*, eiusque *Apocalypsis*, et epistola *Iudae*. Diximus quatuor evangelia certo numerari: quamvis enim Matthaeus et Marcus non appareant, eo quod fragmentum capite imminutum sit, evidens tamen est eorum nomina in originario documento perfecta fuisse. Evangelium enim Lucae *tertium* dicitur, quare duo alia Evangelia supponuntur, quae iuxta communem, etiam saeculo II, Evangeliorum dispositionem alia esse non possunt nisi Matthaei, et Marci: accedit prima verba fragmenti

« quibus tamen interfuit, et ita posuit » manifeste ad Marcum referenda esse, qui iuxta unanimum veterum attestationem (Iren. Papiam, Orig. Clem. etc.) Petri praedicationibus interfuit, et ita ut Petrum praedicantem audierat scripto consignavit. De coeteris libris superius memoratis nulla questio esse potest cum verba clarissima sint. Dubium autem moveri potest de 3^a Iohannis, et de 1^a et 2^a Petri. Ad 3^{am} Iohannis quod attinet non immerito conici posset eam implicite in duabus illis a nostro auctore nominatis contineri. Sane apud auctores saec. II. et III. secunda Iohannis epistola videtur cum prima coniuncta fuisse ad instar appendicis: ita ex. gr. S. Irenaeus lib. III cap. XVI n°. 5 et 8 simul coniungit testimonia ex 1^a et 2^a Ioannis tamquam ex una epistola inquit: « Iohannes in epistola sua sic testificatus est (1 Io. II. 18, 22)... et in praedicta epistola fugere seductores praecepit dicens (2.Io.7,8)... et rursus in epistola ait (1 Io. IV. 1, 3) ». Quapropter sub illis verbis « superscripti Ioannis duae (epistolae) in catholica habentur » intelligere possumus omnes tres epistolas Iohannis; praesertim cum 2^a et 3^a Iohannis aequam semper sortem sequutae fuerint, et vel simul admissae, vel simul in dubium vocatae, nec ulla appareat ratio cur auctor noster alteram in canone concludere voluerit, alteram vero excludere. Quod pertinet autem ad Petri epistolas, quaestio pendet ex obscurissimo illo loco, qui sublata interpunctione ita legitur: « Apocalypse (is? es?) etiam Iohannis et Petri tantum recipimus quam quidem (dam) ex nostris in Ecclesia legi nolunt ». Si verba coniungantur inter se absque nexu cum immediate praecedentibus, sensus hic esset: Apocalypses tum Iohannis, tum Petri apud Latinos, et in Ecclesia Romana receptas fuisse, et solum nonnullos Apocalypsim Petri legi noluisse in Ecclesia. Sed hic sensus admitti nequit, cum aliunde notissimum sit Apocalypsim Petri nunquam receptam fuisse, imo statim ab initio inter Apocrypha reiectam, et damnatam; et praeterea, si hic esset sensus huius loci, epistola 1^a Petri in canone omissa fuisset, quod pariter incredibile est, cum de hac epistola nunquam dubitatum fuerit. Itaque aliam explicationem quaerere debemus: scilicet separanda sunt priora verba de Apocalypsi Ioannis, a sequentibus de Petro, et coniungenda cum praecedentibus ita: « Epistola sane Iudae, et superscripti Iohannis duae in catholica habentur, et Sapientia ab amicis Salomonis in

honorem ipsius scripta, Apocalypsis etiam Iohannis. » Deinde vero in diverso inciso legendum esset. « Et Petri tantum recipimus, quam quidam ex nostris legi in Ecclesia nolunt. » Quae postrema verba nonnulli quidem de 1^a Pet. intelligenda esse volunt, exclusa omnino 2^a Petri. Sed obstat quod de 1^a Petri vere dici non potuisset aliquando in Ecclesiis lectam non fuisse: de hoc enim nunquam auditum est in ecclesiastica historia, aut in sanctis Ecclesiae Patribus. Quare alii cum Hug suspicantur citata verba esse inaccuratam versionem verborum graecorum originalium, quae ita se habuerint: « και Περτου μονην παραδεχομεθα, ης παρξ τινες ημων αναγνωσκεισθαι εν εκκλησια ου θελουσι » idest: « Et Petri unam (epistolam) recipimus, praeter quam quidam ex nostris (aliam) in Ecclesia legi nolunt ». Multis tamen criticis haec parum obvia videntur, et malunt credere in citato loco vel de Apocalypsi Petri, vel saltem de 1^a Petri tantum sermonem esse. Haec itaque sunt saltem dubia. Denique epistola ad Hebraeos, ut supra innuimus, et epistola Iacobi omnino desiderantur. Quare in laudato canone tres libri deuterocanonici certissime recensentur scilicet 2^a Io. Iud. et Apoc.: duo alii probabiliter tantum in canone continentur, nempe 2^a Io. 2^a Pet.: duo autem reliqui (Hebr. et Iac.) omnino desiderantur. Caeterum praefatus canon, quamvis ad normam quamdam proponatur pro discernendis libris canonicis a non canonicis, ut ex postrema parte de Pastore, et de Haereticorum libris apparet, nec non etiam ex iis quae notantur de epistolis sub Pauli nomine vulgatis ad Laodicenses et ad Alexandrinos, quamvis, inquam, eo fine editus sit, non videtur tamen canon iste a publica Ecclesiae auctoritate prodixisse, multo minus ab Apostolica sede, sed potius a privato aliquo homine sive demum is fuerit Gaius, ut fert communis opinio, sive alius quicumque seu Romanae seu latinae Ecclesiae privatus doctor. Nobis satis est in hoc canone saltem quosdam ex libris deuterocanonice tamquam ab Ecclesia catholica indubitanter receptos numerari, alios autem saltem certo ex canone exclusos esse non probari. Quod pertinet autem ad *Epist. Hebr. et Iac.* haec omissio magnam difficultatem non ingerit, cum aliunde notum sit eas etiam a nonnullis aliis praetermissas fuisse, quin tamen id destruat consensum traditionalem de iisdem epistolis, ut superius ostendimus. Quid demum si suspicionem movere-

mus de aliquo errore amanuensis, qui oscitanter duas illas epistolas in censu librorum omiserit? Profecto haec suspicio absone omnino non esset in documento tam imperite transcripto, et tot tantisque cuiusvis generis mendis foedato. Et haec quidem de canone Muratoriano. Nunc pauca de *canone Eusebii*.

Eusebius Caesareensis, quamvis in pluribus locis suae Historiae Ecclesiasticae de libris canonicis pertractet, praecipue tamen, et ex professo, uti aiunt, id facit lib. III cap. 25, ubi diligenter exponit Ecclesiarum et Doctorum etiam antiquiorum iudicium de omnibus libris qui, seu vere, seu falso, sub nomine S. Scripturae vulgati fuerant et circumferebantur. Hos itaque libros omnes in quatuor classes dividit, scilicet 1° in libros qui erant *in confesso apud omnes*, quos vocat uno vocabulo *ομολογουμενους*, 2° in *contro-versos*, seu in controversiam vocatos, quos vocat *αντιλεγουμενους*, 3° in *spurios* seu *νοθους*, de quibus scilicet certo constabat ad Scripturam non pertinere, 4° denique in *haereticorum libros* sub ficto Apostolorum nomine intrusos. « Qui, inquit, neque inter spurios numerandi sunt, sed prorsus repudiandi, ut absurdi et impii ». Porro in prima classe librorum (*ομολογουμενων*) reponit quatuor Evangelia, Actus Apostolorum, omnes Pauli epistolas, 1^a Iohannis, 1^a Petri, et etiam Apocalypsim: alias deuterocanonicas Epistolas in secunda classe collocat, in tertia vero plures apocryphos, et iuxta nonnullos, etiam Apocalypsim Iohannis, quae duae sententiae oppositae de Apocalypsi quomodo accipiendae sint apud Eusebium vidimus in Parte I. Thes. VII. In quarta autem classe plures ab haereticis vulgatos libros collocat, qui vel nomine *Evangeliorum* alicuius Apostoli, vel nomine *Actorum* insigniti erant. Sed praestabit integrum Eusebii locum hic subiicere. « Caeterum, inquit, opportunum videtur hoc loco Novi Testamenti libros de quibus iam diximus, summam recensere. Primo igitur collocanda est sacra Evangeliorum quadriga; quam deinde consequuntur Actus Apostolorum. Post hos numerandae sunt Pauli Epistolae. Inde prior illa Iohannis, ac similiter Petri epistola suscipienda est. Postremo adiungenda est, si ita videbitur, Iohannis Revelatio: de qua quid veteres senserint suo loco exponemus. Et haec quidem *communi omnium consensu recepta* sunt. Ex iis vero quae *in dubium revocantur*, a multis tamen commemorari videmus, est Epistola quae dicitur Iacobi, et

quae Iudae, et secunda Petri: Ioannis item altera et tertia, sive illae ab ipso revera Evangelista, sive ab altero eiusdem nominis compositae sint. Pro *spuriis* habendi sunt etiam *Actus Pauli* et liber *Pastoris* titulo inscriptus, et *Revelatio Petri: Barnabae* item *epistola* et quae dicuntur *Institutiones Apostolorum*. His adiunge, si lubet, Iohannis Revelationem, quam nonnulli, ut superius dixi, ex albo Scripturarum expungunt, alii inter libros omnium consensu probatos adnumerant. Sed et in eundem ordinem iam a quibusdam relatum est Evangelium secundum Hebraeos, quo maxime delectantur Hebraei illi qui Christi fidem susceperunt. Atque hi sunt libri qui in dubium revocantur. Quorum tamen indicem contexere ideoque necessarium putavi, ut cum ex Ecclesiae traditione, veras ac sinceras Scripturas, et omnium consensu probatas, ab iis distinxerimus, quae dubiae quidem auctoritatis sunt, nec in Novi Testamenti corpus relatae, a plerisque tamen Ecclesiasticis scriptoribus agnoscuntur: hoc modo tum hos ipsos libros facilius dignoscere possimus, tum alios sub Apostolorum nomine ab haereticis evulgatos, qui Petri, Thomae, Mathiae, et quorundam aliorum *Evangelia*, Andreae quoque, Iohannis, aliorumque Apostolorum *Actus* continent, quos quidem libros nullus unquam, qui continuata ab Apostolis successione in Ecclesia docuit, in scriptis suis commemorare dignatus est. Sed et ipsum dicendi genus longe ab Apostolica simplicitate discrepat.... quocirca nequidem inter spurius collocandi sunt hi libri, sed tamquam absurdi, et impii prorsus repudiandi. » In hunc canonem sequentes animadversiones subiiciamus. Imprimis de epistola ad Hebraeos nulla dubitatio innuitur in hoc loco, quamvis Eusebius non ignoraret controversiam apud Latinos existentem circa eandem epistolam, de qua mentionem facit Lib. III Cap. 3°, et Lib. VI. Cap. 20. Quod manifeste ostendit saec. IV de canonica auctoritate laudatae epistolae serio dubitatum non fuisse, nec Eusebium quorundam Latinorum dubia tanti fecisse ut Epistolam ad Hebraeos ex prima classe των ομολογουμένων excluderet, praesertim cum praefata dubia epistolae auctorem potius quam eius canonicitatem spectarent, ut alias vidimus (1). De

(1) Hinc Eusebius in l. III. c. 38 libenter concedit in eorum opinionem qui dicebant Paulum Hebraice hanc epistolam exarasse, quae deinde a Clemente in Graecum versa fuerit, et in c. 3. licet mentionem faciat de con-

Apocalypsi fere idem dicendum est. Eusebius enim non veretur eam inter *ομολογουμενας* Scripturas referre, quamvis utatur illo temperamento inquiring; *si ita videbitur*, et deinde haesitanter animadvertat eamdem referri posse « *si lubet* » etiam ad tertiam classem, idest ad libros *νοθους*. Quae duo in specie contraria alias ostendimus ita componenda esse, ut scilicet Eusebius revera existimaret Apocalypsim Iohannis et genuinam et canonicam esse, idque ob unanimem Occidentalium et Orientalium Ecclesiarum consensum (1); cum tamen apud Dionysium Alexandrinum legisset a nonnullis Apocalypsim reiectam fuisse tamquam opus spurium et haereticum, hinc fidelis historici partes absolvens illam animadversionem addit, scilicet posse hunc librum iuxta aliquos inter *νοθους* computari. Verum hoc tanti valet quanti illorum opinio, quos Dionysius citaverat, et quibus non audet assentiri: illos autem fuisse haereticos (Alogos), eorumque opinionem absurdam esse demonstravimus in Thesi VII. Quod pertinet denique ad quinque Epistolas Catholicas deuterocanonicas, quamvis Eusebius eas collocet in secunda classe, nempe inter controversos *αντιλεγομενους* libros, id tamen causae horum librorum non nocet: siquidem hic Eusebius historicum agens narrat dubitationes, quae utcumque circa quosdam libros N. T. inter orthodoxos exortae fuerant, minime vero affirmat eas attendendas esse, aut antiquiori et communiore circa eosdem libros Doctorum et Ecclesiarum sententiae praevalere debere. Immo contrarium ex eius scriptis apparet: pluries enim fatetur laudatas quinque epistolas vulgo receptas fuisse, et a pluribus et gravioribus testibus probatas. Sane imprimis numerum septenarium epistolarum Catholicarum passim commemorat ut ex. gr. lib. II. Cap. 23 ubi loquens de epistola Iacobi fratris Domini, scribit: « Cui etiam adscribi solet epistola prima earum quae catholicae dicuntur »; et paulo post: « Epistola Iudae, quae et ipsa in septem catholicarum numero recensetur ». Item lib. VI cap. 14 loquens de

troversia circa auctorem, tamen absolute pronunciat: « Pauli vero *quatuordecim* epistolae notae sunt omnibus, et perspicuae ».

(1) Hinc est quod Eusebius ubi propriam sententiam libere exponit, ut ex: gr. hist. Eccl. Lib III. cap. 18, et in *Chronico* ad annum 14 Domitiani Apocalypsim absolute recipit ut opus Iohannis Apostoli absque ullo dubitationis indicio.

Clementis Alex. libris hypotyposeon refert eum in hoc opere compendiosam expositionem dedisse in omnes libros etiam controversos, ut « Iudae Epistolam. . . ac reliquas catholicas epistolas. » Quod argumento est laudatas epistolas vulgo in canone Scripturarum receptas fuisse; nunquam enim dubiae aut spuriae epistolae in una collectione coniunctae fuissent cum duabus, quae semper ut sacrae et divinae habitae sunt, nempe prima Petri et prima Iohannis, praesertim cum in hac collectione primus locus vulgo tribueretur, teste eodem Eusebio, epistolae Iacobi, quae ideo praecedebat laudatas epistolas Petri, et Iohannis. Coeterum de communi receptione harum quinque epistolarum Eusebius expresse testatur in hoc ipso libro III. cap. 31, ubi concludens narrationem de Apostolorum gestis et scriptis ait se loquutum esse: « Tum de sacris voluminibus quae nobis reliquerunt (Apostoli): tum de iis libris qui in dubium quidem revocantur, in plurimis tamen Ecclesiis palam leguntur: και των αντιλεγομενων μεν, ομως δ'εν πλεισταις Εκκλησιαις παρα πολλοις δεδημοσιευμενων » et in cap. 3° eiusdem libri de secunda Petri epistola loquens ait, eam « *Cum reliquis Sacrae scripturae libris studiose lectitatam esse* », et in ipso cap. 25 de quinque laudatis epistolis ait: « quae in dubium revocantur, *a multis tamen commemorari videmus* », denique lib. II. Cap. 23 de iisdem ait, post controversiae mentionem, « verumtamen has quoque *cum coeteris in plurimis Ecclesiis publice lectitari* cognovimus »: ubi notandum est graecam vocem δεδημοσιευμενας, qua constanter utitur Eusebius in citatis locis, non ita accurate ab interprete latino versam esse per *lectitatas*, significat enim potius *publicatas*, seu *publice receptas* et adhibitas in Ecclesia.

Ex iis quae diximus de Eusebii canone facile explicantur etiam aliorum testimonia superius adducta, quae contraria videntur seu plurimis deuterocanonicis, seu tantum Apocalypsi Iohannis, quibus addere possemus Origenem propter locum ex Tom. V in Iohannem ab Eusebio recitatum lib. VI. cap. 25, ubi refert dubitationes quasdam de 2^a Pet. et de 2^a et 3^a Io. Itaque hi omnes nihil aliud testantur nisi existentiam quorundam dubiorum circa aliquos libros N. T. quae tamen minime impediabant quominus hi libri passim in Ecclesia reciperentur, et absque ullo discrimine in eadem collectione cum Evangeliiis, Actibus Apostolorum, tresdecim Pauli

Epistolis, prima Petri, et prima Iohannis commiscerentur: neque ullum afferri potest testimonium in quo libri, de quibus agimus positive reiecti fuerint et damnati. Si in catalogis quibusdam omituntur id negative potius accipiendum est; scilicet ob praedicta quorundam dubia quidam Patres nolebant fideles cogere ad eos libros recipiendos, quamvis ipsi eosdem ut sacros haberent, et practice saltem ut divinos in Ecclesia eos adhiberent.

§ II Historia ecclesiastici canonis N. T. a saec. VII-XVI

In hac altera epocha talis ac tantus apparet consensus utriusque Ecclesiae in recipiendis omnibus et singulis libris nostri Canonis N. T., ut omnis de iis controversia iam inde a saeculo VII. finita dicenda sit. Et in hoc melior apparet conditio deuterocanonicorum N. T. quam V. T.: de his enim vidimus usque ad seriorum aetatem dubitationem quamdam, aut haesitationem apud plures scriptores perseverasse, de illis vero vix unus aut alter afferri potest, qui antiqua dubia commemoraverit, iisque adhaeserit. Itaque brevissime dicemus primum de usu pratico nostrorum Librorum a saec. VII-XVI; deinde de catalogis, seu canonibus hac ipsa epocha vulgatis; denique obiter mentionem faciemus de paucis contrariis testimoniis.

I. Ad *usum* quod attinet, sufficiat appellare ad varias versiones, quarum numerus per hanc aetatem valde auctus est ad usum publicae lectionis, et liturgiae diversarum Ecclesiarum. In his enim omnibus septem libri deuterocanonici cum protocanonicis commixti reperiuntur, unde sequitur eos in variis illis Ecclesiis legi consuevisse, et a doctoribus qui illis versionibus utebantur indiscriminatum adhibitos fuisse. De versione latina a S. Hieronymo correctae, quae hac aetate universaliter in omnibus Ecclesiis Occidentis recepta fuit, nullum dubium esse potest. Inveniuntur enim nostri libri in omnibus antiquissimis huius versionis exemplaribus mss. ut Amiatino, Vallicelliano, Paulino, Toletano et aliis; item in liturgicis libris Ecclesiae latinae, nempe in antiquis missalibus, lectionariis etc. quemadmodum etiam videri potest in opere alias citato B. Card. Tommasi: *Sacrorum Bibliorum veteres tituli* etc. *Pars altera*, ubi ex ordine recensentur iuxta antiquos codices latinos

praesertim liturgicos *Tituli*, *Capitula*, et *Breves* septem epistolarum catholicarum (immediate post actus Apostolorum), deinde capitula Apocalypsis (1), et denique capitula epistolarum Pauli inter quas recensetur epistola ad Hebraeos cum argumento et brevibus in eandem, et quidem non ultimo loco, sed inter epistolam ad Philemonem et epistolam primam ad Corinthios. Idem dicendum de graeca Ecclesia, ut apparet ex graecis codicibus tum uncialibus, tum minusculis, qui magno numero adhuc superstites sunt, in quibus omnibus libri deuterocanonici cum protocanonicis commixti leguntur ad publicum et privatum usum graecarum Ecclesiarum descripti. Ad Orientales Ecclesias quod attinet testes sunt versiones Syriacae, tum scilicet *simplex*, quae inde a saeculo VI omnes et singulos libros N. T. certissime complectebatur, tum *Philoxeniana* et *Heracleensis*, idest, *Philoxenianae* recensio saeculo VII facta a Thoma Heracleensi; item versio *Armeniaca*, quae licet dicatur ab initio caruisse libro Apocalypsis, hunc tamen librum saltem a saeculo VIII una cum caeteris deuterocanonicis proculdubio continet, ut apparet ex eius critica editione a Mechitaristis curata ex 20 et amplius mss. codicibus Venetiis 1805. Idem etiam dicendum de *Arabicis* versionibus, et de antiquissima versione *Aethiopica*. Ex quibus omnibus apparet Ecclesiarum etiam Orientalium consensus in recipiendis deuterocanonicis N. T., a quo consensu non discesserunt ipsae haereticae et schismaticae Orientalium sectae, ut dicemus in articulo sequenti. Patrum et Scriptorum ecclesiasticorum testimonia pro libris nostris, et eorumdem librorum constantem et frequentissimum usum in eorum scriptis, exponere superfluum esset. Plena enim sunt opera SS. Patrum, Doctorum Scolasticorum, et Theologorum omnium allegationibus ex libris deuterocanonicis desumptis, et quidem etiam in operibus polemicis, in quibus agebatur de catholicis dogmatibus firmandis, ac de haeresibus confutandis. Vix autem unus vel alter, ut diximus, occurrit qui aliquid discriminis constituere visus sit inter deuteran et protas scripturas N. T.

(1) Scilicet cl. editor sequutus est ordinem librorum, quem invenit in antiquis nonnullis codicibus et lectionariis, in fine tamen iterum titulos Apocalypsis recenset ex aliis codicibus vaticanis (n. 4221) et Vallicellianis (B. VI.)

II. Si consulamus *Canones* librorum Sacrorum per hanc aetatem vulgatos inveniemus eos apprime consentientes in omnibus et singulis libris N. T. numerandis. Ita apud Isidorum Hispalensem Etymol. Lib. VI. Cap. I post canonem V. T. in quatuor ordines divisum, quem superius adduximus, sequitur canon N. T. ita: « In Novo autem Testamento duo sunt ordines: primus Evangelicus, in quo sunt Matthaeus, Marcus, Lucas et Iohannes; secundus Apostolicus, in quo sunt Paulus in *quatuordecim epistolis*, Petrus in *duabus*, Iohannes in *tribus*, Iacobus, et Iudas in singulis; Actus Apostolorum, et *Apocalypsis* Iohannis. » In capite II. autem de singulis breviter disserens nullam ingerit mentionem de dubio, quod adhuc existeret circa quinque epistolas catholicas, et Apocalypsim: tantum de epistola ad Hebraeos animadvertit, utens Hieronymi verbis, eam fuisse a quibusdam Latinis alteri auctori adscriptam, a quibus tamen dissentit cum dicit Paulum *quatuordecim* epistolas scripsisse, et omnes aequae in canone collocat, non obstante controversia illa de Epistolae auctore. Eumdem canonem exhibent alii scriptores Hispani superius laudati, ut S. Eugenius, et S. Ildephonsus Toletanus. Eumdem etiam referunt constitutiones Apostolicae Sedis, item Decretum Leonis IX apud Blanchini, et aliud Nicholai I in concilio Romano an. 865, Biblia Alcuini, Theodulphus Aurelianensis, Lupus Ferrariensis, et Rabanus Maurus, quae omnia documenta ad saec. VIII, et IX pertinent. Sequentibus aetatibus idem prorsus canon recurrit in monumentis citatis in articulo praecedente, scilicet in collectione canonum Ecclesiae Hispan., apud Luitprandum, et Burchardum Wormatiensem: item apud Petrum Cluniacensem, Honoratum Augustodunensem, Gratianum, Gislebertum, Ivonem Chartusianum, Anonymum Marteni, Petrum de Riga aliosque ecclesiasticos scriptores saeculi XI, et XII. His concinunt sequenti aetate Petrus Blessensis, Vincentius Bellovacensis, S. Thomas Aquinas, S. Bonaventura, et paulo post (idest saeculo XV) Thomas Waldensis, Iohannes de Ragusa alique, imprimis vero Eugenius IV in decreto pro Iacobitis edito in concilio Florentino, ubi post recitatum superius canonem V. T. subiicitur census omnium librorum N. T. iuxta antiqua decreta Innocentii I, et Gelasii. Idem dicendum est de canonibus editis in Oriente qui eumdem prorsus librorum utriusque Testamenti syllabum exhibent qui in decreto

Eugenii IV, et concilii Tridentini sancitus est. Huiusmodi sunt canon concilii Trullani, canon Photii, Zonarae et Balsamonis, a quo non dissentit hodiernus canon Ecclesiae Graeco-Schismaticae, et Moscoviticae.

Contrarii testes vix ulli reperiri possunt post saeculum VI. Nullus enim occurrit canon Librorum sacrorum, in quo aliquis ex deuterocanonicis omissus fuerit. De epistola ad Hebraeos nonnulli recentiores dubitantes afferri possunt, ut Erasmus in cap. XIII ad Hebr. Ludovicus Vives in librum XVI S. Augustini De Civ. Dei Cap. 22, Cardinalis Caietanus comment. in Epist. Hebr. et forte alii pauci: verum plerique ex istis potius de epistolae auctore quaestionem movebant quam de canonica eius auctoritate. Si Cardinalis Caietanus etiam hanc negare visus est, quemadmodum etiam ex canone removet epistolam Iacobi, secundam et tertiam Iohannis, epistolam Iudae, caput XVI Marci, historiam adulterae Io. VIII, et apparitionem Angeli Luc. XXIII. 43, recolendum est hunc auctorem in singulares opiniones proclivem in hac re sicut in aliis multis ab omnibus theologis reprehensum fuisse (1). De quinque epistolis catholicis olim in controversiam vocatis nullum dubitationis vestigium apud recentiores Catholicos occurrit, excepto Caietano, de quo modo dictum est, et Erasmo (in adnot. ad has epist.): idemque dicendum de Iohannis Apocalypsi. Tam mirus Christianorum consensus effecit, ut etiam Protestantes libros deuterocanonicos N. T. nobiscum recipiant, non obstante contraria Lutheri sententia, quem fatentur in hac re modum excessisse.

Haec igitur sufficiant de historia canonis tum Veteris tum Novi Testamenti in Ecclesia Catholica.

(1) Vid. Ambrosium Caterini: *Adnot. in Card. Caietani excerpta dogmata*, Cap. I. seqq.

ARTICULUS IV.

HISTORIA CANONIS UTRIUSQUE TESTAMENTI APUD ETERODOXOS.

Ad complendam Canonis historiam operae pretium visum est pauca subiicere de historia Canonis apud Eterodoxos: breviter itaque dicemus de canone 1° veterum haereticorum; 2° ecclesiae schismaticae Graecae, et Moscoviticae, aliarumque sectarum Orientalium; 3° Protestantium.

I. De Canone veterum haereticorum.

Veteres haeretici generatim loquendo ab orthodoxis non dissentiebant circa numerum et auctoritatem Librorum divinorum, contenti dumtaxat sensum locorum S. Scripturae ad suos errores pertrahere. Non desuerunt tamen qui aliquos ex sacris libris repudiarent utpote erroribus suis contrarios. Ex his *Manichaei* reiiciebant Vetus Testamentum, quod Principio malo tribuebant, ut testantur Epiphanius et Augustinus (1). Quod pertinet etiam ad N. T. Manichaei solum Evangelium Iohannis, et Epistolas Pauli recepisse videntur: certe Actus Apostolorum repudiabant ob narrationem de missione Spiritus Sancti; sed reliquos etiam libros ut spurios et auctoritate destitutos ex canone expunxisse videntur, dum e contra delectabantur quibusdam apocryphis, ut Evangelio Matthiae, Evangelio S. Thomae etc.

Simoniani, *Basilidiani*, *Marcionitae* cum Manichaeis conveniebant in repudiandis Libris Legis, et Prophetarum, ut refert S. Irenaeus Adv. haer. l. 1. c. 20, 22, 29.

Nicolaitae, et quidam alii ex Gnosticis Psalmos Davidis ut humano tantum spiritu conscriptos habebant, teste Philastrio haeres. 127.

Alii quidam haeretici apud Philastrium haer. 132 librum Ecclesiastis e numero sacrorum Librorum expungebant eo quod dicerent eum a Salomone conscriptum postquam depravatus amore mulierum laxiora et perniciosa morum principia sectari coepisset. Quibus addit idem Philastrius in sequenti haer. 133 alios quosdam,

(1) V. Epiphanium in haer. 66, Augustinum tum in *Libris contra Faustum Manichaeum*, tum in duobus *Libris contra adversarium Legis et Prophetarum*.

qui Canticum Salomonis repudiabant ut profanum, et amatorium scriptum, nihil continens nisi amores Salomonem inter et filiam Pharaonis.

Nazaraei et *Ebionitae* ex libris N. T. solum videntur recepisse Evangelium Matthaei hebraice scriptum (Evang. secundum Hebraeos), in quibusdam tamen corruptum, ut refert Epiphanius haer. XXX. 13. Habebant quidem librum *Actuum Apostolorum*, non tamen genuinum Lucae, sed apocryphum, in quo praecipue de gestis S. Iacobi sermo erat. Ceteros libros N. T. et in specie epistolas S. Pauli absolute reiciebant, Paulum ipsum aspernantes ut Graecum, et apostatam a Lege Mosaica (1).

Haeretici *Cataphryges* (Montanistae) Actus Apostolorum ex canone expungebant, quemadmodum vidimus fecisse etiam Manichaeos. De his testatur S. Augustinus Epist. 237. n° 2: « Nam quidam Manichaei canonicum librum cuius titulus est Actus Apostolorum, repudiant... quod et illi haeretici faciunt qui vocantur Cataphryges. » In eodem errore etiam alios quosdam fuisse testatur Philastrius haer. 36, et Tertullianus in lib. de Praescriptionibus.

Haeretici quidam saeculi III, quos Epiphanius *Alogos*, seu dementes appellavit, S. Iohannis scripta, vel saltem Evangelium eius et Apocalypsim repudiabant affirmantes ea non esse Iohannis Apostoli, sed Cerinthi haeretici, nec digna esse quae in Christi Ecclesia legerentur. Ita Epiphanius haer. LI. n° 3.

Marcion, cuius canon accuratius prae coeteris antiquis haeticis innotuit, ex quatuor canonicis Evangeliiis tertium tantum secundum Lucam recipiebat, et quidem in multis interpolatum et corruptum. Ex epistolis Paulinis decem tantum admisit, demptis scilicet epistolis Pastoralibus, et epistola ad Hebraeos. Reliquos omnes libros N. T. repudiavit. Testatur haec Irenaeus adv. haer. lib. I cap. 27 scribens « Solus (Marcion) ausus est manifeste circumcidere Scripturas » et iterum lib. III cap. 12. « Unde et Marcion et qui ab eo sunt ad intercidendas conversi sunt scripturas, quasdam quidem in totum non agnoscentes, secundum Lucam autem Evangelium, et epistolas Pauli decurtantes, haec sola legitima esse dicunt quae ipsi minoraverint. » In specie de Pauli epistolis

(1) V. de his Irenaeum l. 1. c. 26, Epiphanium haer. XXIX et XXX, Eusebium Hist. Eccles. l. III. c. 25 — 27.

hoc testatur etiam Epiphanius haer. LXII, et prae caeteris Tertullianus, qui hunc Marcionis errorem copiose refellit in quinque libris adversus eundem scriptis, qui etiam in Lib. de praescript. cap. 38. pulchre de Marcionis audacia inquit: « Marcion exerte et palam machaera non stylo usus est, quoniam ad materiam suam caedem Scripturarum confecit. »

Sectae Gnosticae, imprimis *Valentiniani*, generatim loquendo totum canonem sacrorum Librorum recipiebant contenti dumtaxat testimonia Scripturarum per contortas explicationes ad somnia altioris sapientiae, quam affectabant, pertrahere. Ita praesertim Valentinus, Ptolemaeus, Marcus, Heraclion, Bardesanes aliique doctiores et illustriores Gnostici, ut constat partim ex fragmentis librorum quos ipsi reliquerunt, partim ex expresso testimonio antiquorum Doctorum imprimis Irenaei, Tertulliani et Epiphanii. Irenaeus quidem de his loquitur in lib. I praesertim capp. 3 et 8, ubi etiam adducit testimonia quae illi haeretici proferebant ex variis N. T. libris ad sua somnia confirmanda; Tertullianus de Praescript. cap. XXXVIII affirmat Valentinum « *integro Instrumento uti* » ideoque scripturis pepercisse, secus ac Marcion fecerat « quoniam non ad materiam Scripturas, sed materiam ad Scripturas excogitavit (Valentinus) »; Epiphanius denique haer. LVII n° 2 de Bardesane expresse testatur: « Porro Legis ac Prophetarum libros, adeoque *vetus ac novum Testamentum... adhibet.* » Caeterum si Gnostici generatim loquendo canonem Scripturarum integrum recipiebant, per excessum tamen peccabant, apocryphos quosdam libros ad suum systema confictos Scripturis commiscentes, quos inter eminebant Evangelia ab iis appellata *Evangelium Veritatis*, et *Evangelium Perfectionis* (1).

Reliqui haeretici IV, V, et sequentium saeculorum, ut *Ariani*, *Pelagiani*, *Nestoriani*, *Eutychiani*, *Monophysitae* a canone Ecclesiae orthodoxae non discedebant. Tantum Ariani, ut alias notatum

(1) De his Irenaeus lib. III. cap. 11 n. 9: « Hi vero qui a Valentino sunt... suas conscriptiones proferentes plura habere gloriantur quam ipsa sint Evangelia. Siquidem in tantum processerunt audaciae, ut, quod apud has non olim conscriptum est, Veritatis Evangelium titulent, in nihilo conveniens Apostolorum Evangelii » Vid. etiam Tertullianum Praescript. cap. 49 et Epiphanium haer. XXVI. n. 2.

est, epistolam ad Hebraeos, quam initio cum reliquis Orientalibus receperant, decursu temporis repudiarunt ea tantum de causa quod in eius capite I. validissima contra eos testimonia legantur: qua de re reprehenduntur et refutantur a Theodoro in praef. in hanc epistolam. Item Pelagianos, seu Semipelagianos libri Sapientiae canonicam auctoritatem in dubium revocasse auctor est Augustinus in loco alias citato (Praedest. SS. l. I. c. 14.) Et haec quidem de antiquis haereticis.

II. De canone ecclesiae Graeco-schismaticae, Graeco-Russicae et sectarum Orientalium.

Schismatici Graeci usque ab XI saeculo, et haereticae sectae orientales Nestorianae, Iacobiticae etc. inde a saeculo V, vel VI usque ad praesentem aetatem integrum canonem Veteris et Novi Testamenti nobiscum retinent, nec constat ullam apud eos controversiam de aliquo libro canonico existere, aut unquam extitisse. Haec apparent ex sequentibus testimoniis. Pro Ecclesia quidem Graeco-schismatica sufficeret testimonium Concilii Trullani in quo canon Carthaginiensis sacrorum Librorum receptus est. Concilii enim Trullani decreta apud Graecos semper viguerunt et adhuc vigent. Idem constat ex liturgia Graecorum schismaticorum: denique ex expresse et solemnii testimonio Patriarchae Constantinopolitani, et aliorum Graecorum Episcoporum, quod semel atque iterum editum est saec. XVI occasione qua Reformationis protestanticae doctores conati sunt Graecos schismaticos ad suas partes pertrahere. Primum ex his testimoniis editum est in Concilio Constantinopolitano anno 1642 omnium episcoporum Ecclesiae Graeco-schismaticae sub praesidentia Patriarchae Parthenii. Cum enim Cyrillus Lucaris controversiam aliquam excitasset de libris deuterocanonicis, quos cum Protestantibus ausus est appellare *apocryphos*, Episcopi omnes in praefato concilio eum damnarunt ex sententia antiquae traditionis aientes: « Non solum (Cyrillus) Scripturae interpretationes a patribus nostris elaboratas ut prius reiecit, sed et libros eius aliquos abrogat, quos Sanctae et Oecumenicae Synodi ut canonicos receperunt » (1) Alterum vero editum est in alia synodo

(1) Vid. *Cyrilli Lucaris Confessio Christianae fidei cum gemina eiusdem confes. censura Synod.* Amstel. 1645.

Graecorum Hierosolymis habita anno 1672 sub Patriarcha Dositheo circa eamdem quaestionem de libris deuterocanonicis a Protestantibus excitatam, quod testimonium refertur ab Harduino *Acta Concil.* Tom. XI pag. 258, et ita se habet: « Ecclesiae Catholicae regulam sequentes, Sacram Scripturam eos omnes appellamus libros, quos ab Laodicensi Synodo Cyrillus, ipso quidem corrogante, probatos recenset; iis insuper additis, quos insipienter, inscite, aut magis malitiose vocavit *apocryphos*: Sapientiam videlicet Salomonis, librum Iudith, Tobiam, Draconis historiam, historiam Susannae, Machabaeos, Sapientiam Sirach. Hos etenim cum caeteris genuinis Sacrae Scripturae libris ut germanas eiusdem Scripturae partes censemus esse numerandos, *quoniam quae sancta Evangelia, aliosque Scripturae libros ut genuinos tradidit, antiqua consuetudo, seu magis Ecclesia Catholica, et istos haec ipsa ceu Sacrae Scripturae partes procul dubio tradidit, quatenus istos qui neget et illos recusaverit.* Sin vero ab cunctis haud recenseri omnes fortasse videantur, isti nihilo secius ab Synodis, nec non et a multis cum antiquissimis, tum nominatissimis catholicae Ecclesiae theologis recensentur, et sacras inter Scripturas numerantur. *Quos omnes et nos iudicamus esse canonicos, et Sacram esse Scripturam confitemur* ». Praeterea anno 1674 Macharius Patriarcha Antiochenus vehementer damnaverat Calvinistarum errores, et inter coeteros eorum sententiam, qua libros deuterocanonicos ex canone expungebant, quod testimonium refert cl. Renaudot in celebri opere: *La perpetuité de la foi* etc. tom III. pag. 531. (edit. Paris. 1704): ibi in specie reprehendit Protestantes eo quod repudiaverint Apocalypsim, Epistolam Iacobi, et libros Tobiae, Iudith, Sapientiae, Ecclesiastici et Machabaeorum « Nos autem, inquit, *hos omnes recipimus, et legimus in pura, sancta et orthodoxa ecclesia* ». Idem testimonium occurrit in Professione fidei, cui Neophytus Patriarcha Antiochenus nomine omnium Episcoporum et presbyterorum suae ditionis subscripsit die 3 Maii anni 1673 rogatus a D. De Nointel ministro Ludovici XIV apud Sublimem Portam, ubi circa libros sacros haec professio fit adversus innovationes Protestantium: « Nos recipimus omnes libros divinos, quos sancti Patres, et Concilia receperunt. Ex hoc numero sunt *Tobias, Iudith, Sapientia Salomonis, Ecclesiasticus, Baruch et Machabaei*, credimus-

que verba horum librorum esse *verbum Dei* » (op. cit. tom. III. pag. 547). Post hanc epocham nulla mutatio apud Graecos schismaticos circa hanc quaestionem facta est, imo constat ecclesiam graecam alte reclamasse contra *societates biblicas*, quae exemplaria S. Scripturae, suppressis libris deuterocanonicis, inter Graecos spargere coeperant.

Ecclesia *Graeco-Russica*, seu *Moscovitica*, quae ab Ecclesia graeca proprie dicta, et a Patriarcha Constantinopolitano inde ab anno circiter 1660 separata est, eundem prorsus canonem cum eadem ecclesia, et cum Ecclesia catholica Romana suscipit. Id constat tum in genere ex eo quod *Moscovitae* eandem fidem cum Graecis profiteantur, tum in specie ex authentico indice omnium capitum doctrinae, in quibus Graeci et Russi ab Ecclesia catholica differunt, qui fuit *Moscoviae* confectus anno 1582. siquidem in eo de librorum canone nulla fit mentio. Denique inter tot controversias quae variis temporibus exortae sunt inter Ecclesiam Russicam, et Ecclesiam Romano-Catholicam, de canonica auctoritate Librorum nunquam disputatum est (1).

Idem constat de variis sectis Orientalibus schismaticis, vel haereticis sive *Nestorianis*, sive *Iacobiticis*. De syris *Nestorianis* testatur Assemani in Bibliotheca Orientali Tom. I. pag. 7 not. 4. et tom. IV. pag. 236, et Ebed-Jesu in catalogo librorum Syriacorum. De Ecclesiis *Aegypti* seu *Copticis* testes sunt Bennassal, et Abbulbarcat collectores canonum illius ecclesiae, qui expresse recensent deuterocanonicos inter sacras Scripturas (apud Assemani op. cit. tom. III. pag. 6 in nota). De *Aethiopibus* seu Abyssinis, testis est Ludolphus protestans in lingua et historia Aethiopum doctissimus, qui ait Hist. Aethiop. lib. III cap. IV: « Aethiopes canonicis libris apocryphos (idest deuterocanonicos) miscent, incuria an ignorantia incertum ». Dicere potius debuisset Aethiopes antiquam Ecclesiae traditionem melius cognovisse, et servasse quam Protestantes. Fabricius etiam Protestans in sua: *Salutaris Lux Evangelii* etc. Hamburgi 1731. pag. 717 idem refert ex testimonio Gregorii presbyteri Abyssini, qui interrogatus de Abyssinorum fide circa sacram

(1) Recolendum tamen est Ecclesiam Russicam canonicis libris accensere etiam librum 3. *Machabaeorum*, quem nos non recipimus.

Scripturam respondit, eundem prorsus canonem apud eos obtinere, qui propositus fuit a Concilio Tridentino. Haec omnia confirmari possent ex variis liturgiis Orientalium, quae a viris doctis collectae et illustratae sunt, item ex versionibus Scripturae orientalibus quibus adhuc utuntur superius memoratae, aliaeque schismaticae vel haereticae sectae, quae in Oriente existunt.

III. De Canone Protestantium.

Novatores saeculi XVI dubia de libris deuterocanonicis V. T. iterum excitarunt eo fine, ut hosce libros, ex quibus non pauca argumenta contra eorum errores catholici desumebant, ex albo Scripturarum expungerent, ut revera fecerunt; exinde vero aditum sibi aperiebant ad deuterocanonicos N. T. repudiandos, quod a pluribus ex reformatis theologis factum est ob similem prorsus rationem, ex eo scilicet quod eorum erroribus nimis aperte refragarentur, ut nonnulli ex ipsis protestantium scriptoribus postea ingenuè fassi sunt ex. gr. Münscher in *historia Dogmatum*, et Bretschneider in *manuali Theol. Dogm.* (1). In specie autem *Lutherus* libros deuterocanonicos V. T. ex canone expunxit (Praef. in Versionem germanicam S. S.). Dein vero ex libris N. T. epistolam ad Hebraeos reiecit, item epistolam Iacobi, quam Apostolo indignam, et *stramineam* appellabat, quod scilicet necessitas bonorum operum praeter fidem in hac epistola vehementer praedicetur, reiecit etiam epistolam Iudae, et Apocalypsim, ut apparet ex eius Prologis in hos libros, et ut testatur Cochlaeus in opere; *Acta et scripta Lutheri* anno 1522 pag. 60 edit. Coloniae 1549. *Calvinus*, eiusque primi sectatores libros quidem deuterocanonicos V. T.

(1) Scilicet de recentioribus his novatoribus verum invenitur quod Tertullianus de haeticis sui temporis scribebat lib. De Praescription. Cap. 38 « Illic igitur et Scripturarum, et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas doctrinae invenitur. Quibus fuit propositum aliter docendi, eos necessitas coegit aliter disponendi instrumenta doctrinae. Alias enim non potuissent aliter docere nisi aliter haberent per quae docerent.... Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex causa aemulationis, quae neque prior, neque domestica unquam est eius quod aemulatur, tam incredibile est sapienti cuique ut nos adulterum stylum intulisse videamur Scripturis, qui sumus a principio et primi, quam illos non intulisse, qui sunt et posterius, et adversi. Alius manu Scripturas, alius sensus expositione intervertit. »

reiciiebant, erga libros autem novi Testamenti aequiores sese praebebant eos omnes in canone Scripturarum retinentes. Horum discipuli magistros suos sequuti sunt. *Lutherani* quidem continuarunt non solum deuterocanonicos V. T., sed etiam plures N. T. denegare, quamvis Apocalypsim generatim retinuerint, eo fine, ut eius vaticiniis et visionibus uterentur ad Ecclesiam Romanam, et Romanos Pontifices conviciis, et maledictis lacerandos, impio prorsus sacrorum verborum abusu: iis enim Babylon in Apocalypsi descripta est Roma Papalis, Antichristus est Romanus Episcopus, et ita porro, et hic est veluti locus communis conviciorum contra Romanam Sedem apud veteres Protestantes. Ex Lutheranis magistri sententiam de libris deuterocanonicis utriusque Testamenti expresse tumentur Kemnitius in *Examine sess. IV. Concilii Trid.*, Bientius in *Confessione Wittembergensi*, et Centuriatores Magdeburgenses: hi postremi Apocalypsim adversus ipsum Lutherum, Brentium, et Kemnitium tamquam librum canonicum acriter defendunt in Cent. 1. lib. 2 c. 4. *Calvinistae* autem cum Calvino omnes deuterocanonicos N. T. retinuerunt, reiectis tantum deuterocanonicis V. T. ita habetur etiam in Confessione Calvinistarum Pissiacensi art. 3.

Post saeculum XVI, defervescente aestu quaestionum religionum, Protestantes generatim, non exclusis Lutheranis, deuterocanonicos omnes N. T. receperunt: quare eorum canon, quod pertinet ad N. T. a nostro non differt. Quod pertinet autem ad deuterocanonicos V. T. hos quidem ex canone excludebant, simul autem fatebantur eos utiles esse et a Christianis legendos, quare etiam in suis editionibus V. T. eos retinebant ad calcem tamen aliorum canonicorum librorum sub nomine *agiographorum*, vel, magis generaliter, *apocryphorum*. Id constat imprimis de ecclesia *Anglicana Episcopali*, in cuius confessione, quae constat 39 articulis, legitur in art. 6º: « Sacrae Scripturae nomine intelligimus illos canonicos libros Veteris et Novi Testamenti, de cuius auctoritate nulla unquam dubitatio in Ecclesia extitit » hic additur catalogus librorum V. T. quos protocanonicos dicimus; deinde prosequitur articulus: « Alii autem libri, ut dicit Hieronymus, Ecclesia quidem legit ad exemplum vitae, et ad morum aedificationem, non vero ad fidem dogmatum stabiliendam eos adhibet. Hi sunt sequentes » sequitur index deuterocanonicorum V. T. additis 3º

et 4° Esdrae et oratione Manassis, quae nec a nobis recipiuntur. De libris autem N. T. in eodem articulo sine ulla exceptione affirmatur: « Omnes libros N. T. quemadmodum communiter recipiuntur nos etiam recipimus, et canonicos putamus. »

Presbyteriani in sua confessione Westminsteriensi eundem canonem profitentur ac Episcopales, cum hoc tantum discrimine, quod de libris deuterocanonicis V. T. cum minori reverentia loqui videntur, eosque ad conditionem humanorum librorum simpliciter reducunt. « Libri, inquit, vulgo dicti apocryphi, cum non sint divinitus inspirati, non efficiunt partem canonis Scripturarum; ideoque nullius auctoritatis sunt in Ecclesia Dei, nec aliter probari debent quam alia quaecumque humana Scripta » (*Westminster Confession* chapt. 1, sect. 3).

Aliae sectae dissidentium ut *Baptistae*, *Anabaptistae*, *Methodistae* etc. quarum infinitus est numerus, generatim in supradicto canone conveniunt, scilicet libros N. T. omnes admittunt, deuterocanonicos autem V. T. reiiciunt ex canone. Nonnulli tamen ex recentioribus protestanticis scriptoribus dubia movent de quibusdam partibus Evangeliorum, ut Mat. I et II, Mar. XVI 9–20, aliisque, de quibus loquuti sumus in Parte I. Sect. I. cap. II.

Hi omnes tamen, uti superius innuimus, solebant deuterocanonicos V. T. cum caeteris coniungere in suis Bibliorum editionibus, idque unanimi consensu factum est usque ad annum 1826. Hoc anno autem immutatio locum habuit opera *Societatis biblicae Britannicae* (1) quae ausa est formali decreto suppressere omnes libros deuterocanonicos V. T. ex editionibus Scripturae, et omnem opem et cooperationem recusavit aliis societatibus biblicis, quae vellent laudatos libros in suis editionibus retinere. Plures ex his societatibus, et multae ex sectis protestantibus serviliter se subie-

(1) Societas haec biblica Londini instituta fuit anno 1804 eo fine ut sacra Scriptura in varias linguas vernaculas translata per omnes regiones celerius spargeretur, ad quod opus fere revocatur totum ministerium missionariorum protestantium. Haec societas veluti caput et centrum habetur aliarum societatum biblicarum, quae in omnibus fere mundi partibus magno numero existunt, et ab illa magna ex parte pendent, quamvis inter se plurimum differant religione ac fide. De his vid. Gregoire: *Histoire des Sectes* Liv. VII. chap. 9.

cerunt huic decreto Societatis Biblicae Londinensis, et inde ortae sunt innumerae editiones Scripturae, in quibus desunt omnino deuterocanonici V. T. una cum additamentis Estheris; contra quas proinde merito conclamarunt non solum Romani Pontifices (qui etiam praedictas societates damnarunt) sed etiam heterodoxi sanioris mentis, imprimis Ecclesia Graeco-schismatica, et ipsi Anglicani Episcopales. Ex hac tamen innovatione factum est ut librorum illorum non solum auctoritas, sed etiam lectio, et simplex notitia apud Protestantes magis magisque in dies evanescat.

Denique *rationalismus biblicus* ex sinu Protestantismi exortus, et in plurimas scholas et Universitates Protestanticas per Germaniam, Angliam, Americam Septentrionalem aliasque regiones invehctus effecit ut multi ex Protestantium doctoribus non solum deuterocanonicos, sed et Protocanonicos Libros utriusque Testamenti aggressi fuerint, eorumque divinam inspirationem, imo etiam historicam veritatem audacter impugnaverint. Ita in ipsa hierarchia Anglicana Colenso paucis abhinc annis libros historicos V. T. tamquam spurios, fabulosos, erroribus refertos traduxit, et tamen sedem suam episcopalem Natal in Africa meridionali adhuc tenet; anonymus auctor pariter Anglicanus recentissimi operis cui titulus: *Supernatural Religion* ed. 6^a London. 1875 Evangelia supposita esse, et nec historica fide digna ostendere satagit, ut caeteros omitamus quos alias nominavimus neotericos biblicos scriptores, qui modo unum, modo alterum, modo omnes simul sacros libros Legis, Prophetarum, et Apostolorum aperte aggrediuntur, iisque non divinam modo sed et humanam auctoritatem denegant. Verum quidem est plures ex Protestantibus qui se orthodoxos appellant ab huiusmodi excessibus abhorreere. Verum ii nullum efficax remedium malo afferre possunt, destituti scilicet omni ecclesiastica potestate, et reiecto infallibili magisterio a Christo instituto, quo primitiva traditio et conservatur et exponitur, et exortae controversiae dirimuntur.

Haec sufficiant de historia Canonis tum apud *Orthodoxos* tum apud *Eterodoxos*.

CAPUT III.

DE CANONE SACRORUM LIBRORUM A CONCILIO TRIDENTINO PROPOSITO

Canon Sacrorum Librorum, quem nunc Catholici omnes retinent, in quo septem libri deuterocanonici V. T., itemque septem N. T. cum caeteris commixti in uno catalogo continentur, a Concilio Tridentino Sess. IV solemniter editus, et definitus est, addita anathematis poena in eos omnes, qui libros ipsos « *integros cum omnibus suis partibus, prout in ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri vulgata latina editione habentur pro sacris et canonicis non susceperint*: » atque hic videtur esse proprie primus universalis et praeceptivus canon ab Ecclesia propositus, cum praecedentes omnes sive Rom. Pontificum, sive Conciliorum particularium canones non habuerint praecise vim definitionis dogmaticae, sed potius tamquam expressiones sensus Ecclesiae, et ad instar normae alicuius practicae habiti fuerint. Canonem Tridentinum nuper renovavit, et confirmavit Oecumenicum Concilium Vaticanum in Sess. III. Const. dogmat. de Fide Catholica cap. II et in adnexo can. IV. Ut igitur verum Scripturarum canonem defendamus, quod nostrae disputationis caput est, oportet ut canonis huius Tridentini defensionem suscipiamus. Postea quae diffuse exposuimus in praecedenti capite de canonis historia facile erit veritatem Tridentini Canonis demonstrare. Tamen ut haec tractatio plenior evadat imprimis nonnulla dicemus de valore legali, ut ita dicam, Decreti Tridentini, contra quem plures obiectiones propositae sunt tum ab haereticis, tum ab aliis auctoribus Romanae Sedi et Ecclesiae auctoritati infensis, imprimis a celebri Paulo Sarpi in *Historia Concilii Tridentini*, quam sub ementito nomine *Petri Soave Polani* vulgavit paulo post absolutum Concilium. Deinde breviter inquiremus de *proprio*, ac vero sensu Canonis Tridentini, et ad examen revocabimus singularem et falsam prorsus quorundam recentiorum sententiam contententium, etiam post canonem Tridentinum diversum auctoritatis gradum distingui posse in libris eiusdem canonis, ita ut deuterocanonici adhuc haberi possint ut inferioris auctoritatis

si comparentur cum protocanonicis. Denique, et praecipue, immorabimur in demonstranda et defendenda Canonis Tridentini veritate.

Haec tria distinctis Articulis ac Thesibus expendemus.

ARTICULUS I.

DE CANONIS TRIDENTINI LEGITIMITATE ET VALORE ECCLESIASTICO

THESIS LIV

Canon divinorum librorum a Concilio Tridentino Sess. IV. propositus legitimus est et vim legis, oecumenicae prorsus habere dicendus est.

Cum Concilium Tridentinum tamquam oecumenicum in universa ecclesia semper habitum sit, cumque eius decreta et definitiones a summo Pontifice Pio IV solemniter confirmata fuerint, valor seu auctoritas decreti de quo loquimur a nullo catholico homine in dubium revocari potest. Verum cum nonnullae speciosae cavillationes adversus Sessionem quartam huius Concilii, et duo decreta in ea promulgata in medium allatae fuerint (1) inutile non erit has breviter expendere, ut, iis remotis, veritas in clariori luce ponatur.

I. Rationes dubitandi ab adversariis propositae ad sequentes revocari possunt. 1° Obiiciunt exiguum nimis fuisse Patrum numerum, qui sessioni IV interfuerunt; plures enim nondum advenerant, alii aberant aliis negotiis Concilii occupati. Aderant tantum in Sessione IV. Cardinales quinque, et Episcopi quadraginta et octo. Quare inquit Sarpi, valde obmurmuratum fuisse etiam Romae, eo quod tam pauci Patres de quaestione gravissima, et fundamentali finale iudicium tulissent. 2° Arguunt ex qualitate et conditione laudatorum Patrum. Aiunt enim eos fuisse fere omnes Italos, parvarum dioecesium rectores, nec omnes Theologiae, et eruditionis fama il-

(1) Obiectiones istae proponuntur a P. Sarpi sub ficto nomine Petri Soave, ab Innocentio Gentileto, et a Carolo Molinaeo, itemque a pluribus scriptoribus Protestantibus, qui contra Concilium Trid. scripserunt.

lustres. 3° Addunt adversarii quaestiones gravissimas de libris canonicis absque maturo examine et festinanter in laudata Sessione a paucis illis Praelatis diremptas fuisse, quod erroris periculum involvit; praesertim si attendatur apud ipsos illos Tridentinos Patres dissensionem ortam fuisse in congregationibus praeparatoriis, nec eos potuisse in unam sententiam convenire. 4° Addit Sarpus specialem difficultatem ortam fuisse circa librum *Baruch*, quia, inquit, nec in concilio Laodicensi, nec in Carthaginensi, nec in Decretis Rom. Pontificum connumeratus fuerat inter sacras Scripturas, insuper etiam principio caret: quare, inquit, « Omissus facile fuisset. Verum obstabat quod lectiones ex eo libro in Ecclesia legantur: quae ratio ita valida reputata fuit ut congregationem induceret ad librum recipiendum, affirmantes eum ab antiquis tamquam Ieremiae partem habitum fuisse, et sub huius nomine comprehensum ».

II. Hisce adversariorum cavillationibus facile erit respondere et valorem Tridentini decreti certis argumentis demonstrare. Quod ut clarius fiat, imprimis quaestionem revocabimus ad theologica et dogmatica criteria, deinde vero aliqua proferemus de historia huius quartae Sessionis ad calumnias et falsitates adversariorum circa facta eliminandas, ex quibus omnibus denique sponte sua fluet solutio singularum obiectionum.

1°. Imprimis itaque, praetermissa omni quaestione circa numerum Patrum qui Sessioni IV interfuerunt, circa examen institutum etc. dicimus valorem dogmaticum decretorum oecumenicorum non esse dimetiendum dumtaxat ex numero Episcoporum, a quibus primo edita sunt, sed ex morali eorum unione cum aliis Patribus, qui sive antea, sive postea in eandem sententiam convenerint, denique ex probatione seu confirmatione Romani Pontificis, sine qua etiam plurimorum Episcoporum sententia vim oecumenici decreti non habet, contra vero ea accedente pauciorum etiam sententia (ex. gr. concilii provincialis) oecumenicum valorem recipere potest. Porro si iuxta haec theologica criteria quaestio consideretur, impossibile erit dubitare de laudati decreti oecumenica, et infallibili auctoritate. Quamvis enim ab initio ob adiunctorum necessitatem non multi Episcopi decretum de canonicis Scripturis ediderint, eique subscripserint, aliorum tamen consensus seu universae

Synodi deinceps accessit. In posterioribus enim Sessionibus praecedentes Sessiones confirmatae sunt, et sub finem Concilii omnia praecedentia decreta sub Paulo III, Iulio III, et Pio IV edita iterum lecta et confirmata sunt, et unanimi Patrum consensu ad Sanctam Sedem missa pro Rom. Pontificis confirmatione, ut legitur in fine Sessionis XV: « Quoniam diversis temporibus, tam sub fel. rec. Paulo III, quam Iulio III multa in hoc Sacro Concilio quoad dogmata ac morum reformationem statuta et definita sunt, vult Sancta Synodus ut illa nunc recitentur et legantur ». Quibus recitatis interrogati sunt Patres utrum placeret ut finis Concilio imponeretur, et omnia eius decreta sub Paulo III, Iulio III et Pio IV edita ad Sanctam Sedem pro confirmatione remitterentur nomine Sanctae Synodi, et omnes « responderunt: Placet. » Porro tunc temporis in Concilio aderant Cardinales duo, Legati quatuor, Patriarchae tres, Archiepiscopi viginti quinque, Episcopi centum sexaginta octo ex diversis gentibus, Abbates septem, Superiores generales ordinum religiosorum septem, episcoporum absentium procuratores triginta novem, ut patet ex indice Patrum ad calcem postremae Sessionis adiecto: qui omnes a Legatis Praesidentibus rogati subscripserunt cunctis Concilii Decretis et Canonibus. Quare omnium istorum suffragio confirmatum est decretum de quo loquimur, ut nihil dicamus de aliis qui antea assensum praebuerant, dein vero discesserant, vel obierant. Denique Summus Pontifex Pius IV omnia et singula laudata decreta Concilii Tridentini solemniter confirmavit; ut habetur in fine actorum Concilii, et iterum in apposita Bulla: *Benedictus Deus* data sub die VII Kal. Febr. a. MDLXIV et ab ipso Pio IV. et S. R. E. Cardinalibus subscripta.

Quae cum ita sint nullum relinquitur dubium de valore decretorum quae in Sess. IV edita sunt; etiamsi daremus aliquem in citata sessione defectum extitisse circa numerum et scientiam Patrum, vel circa maturum examen quaestionum, de quibus actum est.

2° Verum dicimus etiam in Sess. IV. omnia legitime peracta fuisse, quidquid Sarpus aliique praeiudicatae opinionis historici cavillentur. Vera Sessionis illius historia quae ex authenticis documentis eruitur totam rem declarat, et adversarios ignorantiae, et mendacii redarguit (1).

(1) Hanc historiam copiose et graviter exponit iuxta originalia docu-

Sane imprimis dubitari non potest Concilium Tridentinum iam oecumenicum characterem habuisse cum haec gesta sunt die 8 Aprilis a. 1546. Iam enim ante quatuor annos Bulla Indictionis seu convocationis Concilii a Paulo III promulgata fuerat sub die XI Kal. Iun. anno 1542 in qua omnes praelati totius orbis catholici una cum saecularibus principibus Tridentum invitabantur tamquam ad oecumenicum Concilium ad negotia universalis ecclesiae tractanda. « Itaque, inquit, Tridentinam civitatem elegimus, qua in civitate *oecumenicum Concilium* ad proxime venturas halendas Nov. haberetur, idoneum locum illum statuantes, quo ex *Germania* quidem *aliisque Germaniae finitimis nationibus* facillime, ex *Gallia, Hispania coeterisque provinciis remotioribus* non difficiliter Episcopi et praelati convenire possint »; et paulo post « *Sacrum oecumenicum et generale Concilium* in civitate Tridentina loco commodo et libero *omnibus nationibus* opportuno... incipiendum, prosequendumque, et, eodem Domino adjuvante, ad ipsius gloriam ac laudem et *Christiani totius populi salutem* absolvendum, perficiendumque indicimus, annuntiamus, convocamus, statuimus ac decernimus; *omnes omnibus ex locis* tam Venerabiles Fratres nostros *Patriarchas, Archiepiscopos, Episcopos* et dilectos filios *Abbat*es, quam *alios quoscumque*, quibus iure aut privilegio in Conciliis generalibus residendi, et sententias in eis dicendi permissa potestas est, requirentes, hortantes, admonentes ac nihilominus eis vi iurisiurandi quod Nobis et huic Sanctae Sedi praestiterunt, ac sanctae virtuti obedientiae, aliisque sub poenis iure, aut consuetudine in celebrationibus Conciliorum adversus non accedentes ferri et proponi solitis, *mandantes, arcteq*ue *praecipientes, ut ipsimet*, nisi forte iusto detineantur impedimento, de quo tamen fidem facere compellantur, aut certe per suos legitimos procuratores et nuntios, *sacro huic Concilio omnino, adesse et interesse debeant.* » Postquam vero ultra tres annos expectatum fuisset, cumque iam sufficiens numerus Patrum convenisset tandem die 13 Decem. anno 1545 Sessio I habita est, in qua solemniter decreta est inchoatio *Sacri Tridentini et generalis Concilii*, ut in eadem sessione legitur. Ex hoc igitur tempore actus Conciliares legitimi erant. Nihilominus in menta in archiviiis Romanis asservata Card. Pallavicini in sua *Istoria del Concilio di Trento* lib. VI. c. XI seqq.

hac Sessione I, et in Sessione II (die 7 Ian. 1546) nihil de fide et moribus statutum est, sed tantum de modo vivendi, et aliis durante concilio servandis: in Sessione etiam III tantum symbolum Fidei Nicaeno-Costantinopolitanum recitatum est, et in fine Sessionis, praesidentibus tribus legatis Apostolicae Sedis, indicta est futura Sessio IV habenda post aliquod tempus, scilicet die 8 Aprilis eiusdem anni, ut scilicet amplius spatium daretur praelatis advenienti; quamvis enim iam Synodus oecumenica proprie constituta esset et decreta praecedentium Sessionum incipiant: « *Sacrosancta Oecumenica et generalis Tridentina Synodus, in Spiritu Sancto legitime congregata, in ea praesidentibus eisdem tribus Apostolicae Sedis legatis etc.* » tamen consultius existimabant Patres maiorem Episcoporum numerum expectare, non quod id absolute necessarium esset sed eo quod cogitarent « Omnia ab ipsa Sacra Synodo decernenda eo maioris apud omnes existimationis et honoris videri posse, quo maiori fuerint, et pleniori Patrum consilio, et praesentia sancita et roborata ». Itaque cum alii Episcopi advenissent (1) tandem supra memorato die, post plures praecedentes congregationes, de quibus modo dicemus, habita est Sessio IV, in qua duo decreta promulgata sunt, alterum de canonicis Scripturis, alterum de editione et usu Sacrorum Librorum quae sunt prima decreta in rebus fidei et morum a Concilio Tridentino edita. Ex hisce apparet omnia haec regulariter processisse, et ut vere oecumenica acta habenda esse, quamvis numerus Patrum varius esset in variis Sessionibus, quemadmodum etiam in sequentibus accidit, aliis scilicet adventantibus, aliis discedentibus aut etiam obeuntibus in toto illo decem et octo annorum spatio, quibus Concilium inter difficillima temporum adiuncta perduravit.

Ut tamen clarius appareat maturitas consilii, et prudentia qua praefata decreta sessionis IV, de qua unice loquimur, confecta et

(1) Pallavicinus l. VI. c. 13 narrans historiam eorum quae facta sunt mense Martio a. 1546 in praeparationem sessionis IV. scribit: « Andava crescendo fra questo mezzo e lo splendore al Concilio, e però l'animo ai congregati ». Et paulo post in fine c. 15. imminente iam die stabilita pro Sessione IV. « Non conveniva, inquit, prorogarla; specialmente essendosi accresciuto il Concilio colla presenza dell'oratore Cesareo, e con la venuta di molti altri Vescovi Spagnuoli, Greci, e Italiani. »

edita sunt, operae pretium erit pauca enarrare de his quae Sessionem ipsam praecesserunt. Absoluta igitur Sessione III, statim congregationes praeparatoriae haberi coeperunt pro Sessione sequenti. Itaque in congregatione generali die 8 Feb. Cardinalis Legatus (Del Monte) proposuit materiam in sessione IV tractandam animadvertens ante omnia opportunum sibi videri ut de canonicis Scripturis aliquid decerneretur. Suscepto hoc consilio in congregatione particulari die 11 Feb. tres quaestiones propositae fuerunt circa praedictam materiam. 1° An omnes libri tum Veteris tum Novi Testamenti prout vulgo recipiebantur probandi essent? 2° An probandi essent post novum examen in singulos institutum, an vero sine examine. 3° An expediret duos ordines librorum sacrorum distinguere quorum primus contineret libros protocanonicos, eosque ut divinos et ad auctoritatem dogmatum sufficientes, alter vero libros olim controversos, qui tantum ut boni atque utiles probarentur, non vero ad fidem stabiliendam.

Circa *primam* quaestionem post levissimam dissensionem omnes convenerunt semel atque iterum, pro sententia affirmativa perorante Card. Cervino. Circa *tertiam* quaestionem quae proposita fuerat a Bertano, et Seripando levior etiam discussio peracta est. Licet enim idem Card. Seripandus eruditissima disputatione, quae adhuc inter eius scripta legitur, praefatam distinctionem defendere conatus fuisset, vix tamen aliquos laudatores invenit, et denique ab omnibus reiecta est. Ad quaestionem secundam quod attinet, utrum scilicet novum examen de singulis libris instituendum esset magna dissensio in congregatione generali orta est, ipsis Legatis inter se non convenientibus, scilicet Cardinali Del Monte vehementer adversante novo isti examini tamquam superfluo, inopportuno et Ecclesiae dignitati minus consentaneo, Cervino autem et Polo Cardinalibus eiusdem examinis opportunitatem defendentibus. Patres inter se fere aequo numero divisi sunt, quamvis in Congregatione privata altera sententia affirmativa tandem praevaluerit. Hae ipsae quaestiones in sequentibus Congregationibus generalibus die 12, et 15 Febr. iterum propositae sunt: verum ob multorum animadversiones, et incidentes quaestiones tanta confusio orta est, ut necessarium visum fuerit per promotorem singulos Patres secreto interrogare, et singulorum sententias numerare. Hoc facto, inventi

sunt iterum omnes consentientes circa quaestionem primam de probandis omnibus indiscriminatim canonicis Libris: dissensio tantum orta est utrum esset apponendum anathema contradicentibus, affirmante Card. Pacecco cum Legatis, et plusquam viginti Patribus, negante vero Card. Madruccio cum quatuordecim Episcopis. In congregatione particulari die 18 Februarii ordo rerum in Sessione IV tractandarum stabilitus est, ut scilicet primum de canone Scripturarum, et de Traditionibus divinis ageretur, dein vero de tollendis abusibus circa easdem Scripturas et Traditiones obortos: electi etiam fuerunt sex docti Episcopi, qui decretum de hisce rebus exararent examini Patrum subiicendum. Interim quaestio de canone Scripturarum ab Eugenio IV proposito, quod a Cardinalibus Legatis tamquam norma allegatum fuerat, tractata est: cum unus ex Patribus obiecisset decretum illud post absolutum Concilium Florentinum editum fuisse, scilicet die 4 Feb. anno 1441, Legati cum magna eruditionis copia demonstrarunt decretum illud stante adhuc laudato Concilio vulgatum fuisse pro instructione Iacobitarum, qui paulo ante in eodem Concilio ad unitatem Catholicam recepti fuerant: scilicet ex authenticis documentis Romae asservatis Legati demonstrarunt Concilium Florentinum adhuc tres annos post laudatum decretum stetisse, donec scilicet Romam avocaretur. Soluta est etiam a Card. Cervino difficultas quae orta fuerat circa librum Baruch, de qua postea dicemus. Confectis tandem decretis de canonicis Scripturis et Traditionibus, iterum res examini subiecta fuit, instituta ad hunc finem speciali commissione doctissimorum theologorum, qui privatim expenderent materiam decretorum, invitatis autem Episcopis ut his Theologorum discussionibus interessent, quod et fecerunt. In his congregationibus privatis iterum stabilitum est omnes et singulos libros Veteris et Novi Testamenti una cum Traditionibus divinis probandos esse, quod pertinet autem ad examen, media via incedendum esse, examen scilicet privatum instituendum, non autem publicum et in acta Concilii referendum. Itaque in his privatis congregationibus continuatum est examen tum primi huius decreti, tum alterius de abusibus, crescente interim Patrum numero, ex Hispania praesertim, Graecia et Italia, ut superius innumimus. Paulo post congregationes generales habitae sunt diebus 27 Martii, 1, 3, 5 et 7 Aprilis, ubi coram omnibus Patri-

bus de iisdem decretis disputatum est, et plures animadversiones propositae sunt, sed omnes circa formam potius quam substantiam rerum, ut ex. gr. de titulo libri Psalmorum, de loco ubi esset nominandus Liber Actuum Apost., de modo denunciandi eos qui anathemati subiicendi essent, et alia minoris momenti. Post haec tandem Sessio IV publice habita est die 8 Aprilis 1546: duo decreta superius memorata promulgata sunt, et ab omnibus solemniter probata, tribus tantum, vel quatuor Patribus aliquot exceptiones proponentibus, non tamen circa rerum veritatem sed circa formam decreti. Rumor etiam aliquis ortus est eo quod omissum fuerit decretum contra eos qui ad Concilium venire negligebant: verum Legatis huius omissionis rationem reddentibus (1), omnes acquieverunt, et Sessio pacificum exitum habuit. Haec quidem ex authenticis documentis innotescunt de huius Sessionis historia.

III. Ex his quae hucusque disputata sunt facile erit solvere obiectiones superius propositas tum a Protestantibus tum a Paulo Sarpi eorum fautore.

Ad 1^m et 2^m quod attinet, de numero et qualitate Patrum, quamvis ex criteriis superius expositis necessarium non esset respondere (2), animadvertimus tamen cum laudato Pallavicino, nu-

(1) Ratio erat quod timebatur ne forte offenderentur plures Episcopi, praesertim Germani, qui legitima de causa, immo in bonum ipsius Concilii adhuc differebant suum adventum in urbem Tridentinam. Accesserat desiderium legati Caesarei, qui vehementer rogaverat ut praefatum decretum adversus contumaces omitteretur. Quare Legati, de consensu etiam plurium Episcoporum, quos ea de re consuluerant, huic desiderio annuendum esse censuerunt, et decretum contra absentes omissum est.

(2) Praeter ea quae superius diximus de subsequenti consensu omnium Patrum Tridentinorum, et de Summi Pontificis solemnī confirmatione posset hic addi ad adversariorum temeritatem magis magisque retundendam consensus universae Ecclesiae Catholicae, qui statim decretis Tridentinis accessit, ut constat potissimum ex pluribus Conciliis particularibus in toto Catholico Orbe celebratis, ubi decreta Concilii Tridentini fidelibus promulgata, et reverenter suscepta sunt. Talia fuerunt Concilium Rhemense a. 1564, Concilium Cameracense a. 1565, Mediolanense sub S. Carolo Borromeo a. 1565, et alterum ab eodem habitum a. 1569, item alia a. 1573, 1576, 1579, 1582 ad eundem finem coacta; Concilia Provincialia Hispanica quinque, Toletanum, Salmanticense, Bracarense, Caesaraugustanum, et Valentinum, Concilium Mechliniense provinciale a. 1570, alia plura in Galliis habita circa idem tempus,

merum quidem satis magnum fuisse, neque inferiorem aliis quibusdam Conciliis, de quibus quaestio nunquam mota est. Erant scilicet 48 Episcopi, quibus addendi sunt Cardinales, qui omnes, excepto Polo, episcopi antiquiorum et nobiliorum dioecesium erant, imo nonnulli iuxta eorum temporum morem plures simul dioeceses regebant. Deinde Episcopi ipsi repraesentabant praecipuas ecclesias diversarum regionum Italiae, Siciliae, Sardiniae, Galliae et Hispaniae, et a variis principibus Christianis ad hoc fuerant selecti; nec deerant episcopi ex Dalmatia, Graecia, Svevia et Scotia. Praeterea aderant tres Abbates ordinis S. Benedicti, et quinque Generales ordinum mendicantium omnes viri gravissimi et in theologia doctissimi, ut etiam adversarius aliquando fateri coactus est. Germani quidem praelati absentes erant; verum imprimis huius rei causa fuit quod eodem tempore celebratum fuerit colloquium Ratisbonense, et generalia comitia regni, ubi praelatorum praesentia omnino necessaria erat ad ipsa Concilii Tridentini negotia promovenda et expedienda, de his enim etiam in his comitiis agebatur: deinde praecipui et doctiores ex Germaniae episcopis tamquam praesentes, ut ita dicam, in Concilio et in Sessione IV haberi poterant; licet enim corpore abessent, consilio tamen et studio aderant, de quaestionibus in laudata Sessione tractatis saepe a Legatis consulti fuerant, eorumque animadversiones et sententiae per epistolas transmissae in congregationibus legebantur, et earum ratio habebatur; denique omittendum non est, inter Cardinales Madruccium episcopum Tridentinum Germanorum sententiam repraesentasse, eorumque causam magno zelo ac studio tutatum fuisse. Et haec quidem de Patrum numero ac morali repraesentatione. Quod autem pertinet ad scientiam, nonnisi per summam iniuriam, et contra historiae veritatem haec in dubium revocatur. Ex Patribus plerique insignes erant theologica scientia, et ob id potissimum selecti ut statim ad Concilium se conferrent. Ex Legatis Cardinalibus, qui omnes doctrina illustres erant, insignis omnino fuit Card. Cervinus, non solum theologica scientia, sed omnigena etiam eruditione, et

item Mexicanum a. 1585, Patereaawense in Polonia, Eboracense in Anglia et alia plura de quibus lege Natalem Alexandrum in *Historia Ecclesiastica saeculi XV, et XVI. c. VI, a. XI. cum notis Mansi* (to. IX. p. 182 seqq.)

linguarum antiquarum notitia (quae in quaestione de qua agimus valde utilis erat) ut coevi scriptores testantur et ex eius scriptis inferius memorandis apparet. Alii duo Cardinales Madruccius, et Pacecco inter primos Germaniae et Hispaniae doctos viros reputabantur. De doctrina Abbatum et Generalium superius mentionem fecimus. Denique ad pleniorum quaestionum discussionem advocati fuerant non minus 40 theologi et iurisperiti ex omnibus fere nationibus christianis, quorum plerique publicas theologiae cathedras diu illustraverant, et editis quoque libris doctissimis inclauerant (1). Quare merito dici potest vix unquam alias tantam scientiam ac doctrinam in subsidium vocatam fuisse quantam in istis Sessionibus Tridentini Concilii.

Ad 3^m de examinis defectu ac iudicii praecipitatione vix respondendum est post ea quae superius narrata sunt de his, quae praecesserunt sessionem IV. Ex his enim apparet utrumque decretum huius sessionis mature omnino paratum, et discussum fuisse tum in pluribus congregationibus particularibus theologorum et Cardinalium, tum in generalibus omnium Patrum, quae sibi brevi intervallo succedebant a die 8 Februarii usque ad diem 7 Aprilis: in his obiectiones praecipuae solutae fuerunt, documenta authentica quaesita et expensa, traditionis sensus diligenter consultus: ad eundem finem, ut superius innuimus, Card. Seripandus prolixam et valde eruditam scripturam confecerat, qua conabatur ostendere minorem auctoritatem librorum deuterocanonicorum, eaque diligenter perlecta et expensa est: his addenda sunt ea quae discussa fuerunt per epistolas tum cardinalium Legatorum ad doctos viros Romae et alibi, praesertim in Germania, degentes, tum horum ad Legatos; has inter speciatim commemorandae sunt epistolae Cardinalis Cervini ad Sirletum Bibliothecae Vaticanae custodem missas Romam, in quibus plura dubia etiam ex linguis originariis biblicis petita circa Sacram Scripturam docte et copiose proponuntur et expenduntur, quibus totidem responsiones habentur laudati Sirleti, quae in unum volumen collectae cum Cervini epistolis in Bibliotheca Vaticana adhuc extant. Quare absonum prorsus esset in dubium revocare debitum examen, et praeparationem pro

(1) Horum index apponi solet ad calcem decretorum Concilii Tridentini.

decretis de quibus agimus (1). Quod autem addunt adversarii de dissensione, quae inter Patres orta est iam ex dictis solvi potest: vidimus enim circa quaestionem, utrum omnes libri absque distinctione auctoritatis probandi essent, nonnisi levissimam oppositionem initio factam esse, suadente praesertim auctoritate Cardinalium Caietani et Seripandi, verum postea unanimem consensum factum esse pro sententia affirmativa, qui consensus iterum ac tertio in congregationibus renovatus, et expressus fuit. Si quae autem dissensiones deinceps ortae sunt hae respiciebant non rei substantiam sed incidentes quaestiones, titulum decreti, verborum formam, et alia huiusmodi.

Ad 4^m circa librum Baruch, mentitur prorsus Sarpi dum narrat magnam difficultatem in hoc libro recipiendo expertos fuisse Patres, eo quod antiqui canones eum non continerent, et ob unicam rationem lectionis ecclesiasticae eundem librum in canone positum fuisse. Revera enim nulla hac de re difficultas orta est, sed dumtaxat Card. Cervinus praeoccupavit difficultatem, quae moveri poterat ex eo quod in decreto Eugenii IV, ab eo potissimum invocato, liber Baruch expresse nominaretur qui in antiquioribus nonnullis catalogis omissus fuerat: cui difficultati consuetam et tri-

(1) Hic notat Pallavicinus (Lib. VI Cap. 18.) aliquem rumorem Romae excitatum fuisse circa alterum decretum de Vulgata latina ex parte quorundam qui hanc quaestionem non satis mature perpenderant, et hac de re epistolam ad Legatos datam fuisse a Card. Farnese die 17 Aprilis 1546, in qua etiam nonnulla obiciebantur de Vulgatae defectibus et codicum varietate, alteram etiam ea de re epistolam a Maffeo, et alias item eodem die Tridentum pervenisse: « A queste lettere, inquit, fu risposto e dal Cervino in privato al Maffeo, e dai Legati in comune al Card. Farnese: che nulla opponevasi loro che dal Concilio non si fosse maturamente considerato, intervenendo quivi teologi scelti d'ogni nazione, i quali procedevano con tanto esame, che *specialmente le osservazioni da loro apportate sopra i libri canonici, e sopra le tradizioni sarebbono potute riuscire onorevoli in Wittemberga* » deinde summatim refert responsiones et conclusiones Congregationum, denique addit, « Conchiudevano, che intendendosi il gran momento di quel decreto, non v'era sillaba che non fosse stata discussa con diligenza tale, che a molti sembreria scrupolosa: questa risposta dei Legati cambiò in Roma la vituperazione appresso molti in applauso, ed appresso gli altri almeno in sospension di giudizio, come lo stesso Maffeo continuando nella solita confidenza fe' noto al Card. Cervino ».

tam adhibuit responsionem, scilicet librum Baruch ab antiquis Patribus frequenter cum Ieremia coniunctum fuisse, et sub Ieremiae nomine citatum, cuius Baruch fuerat interpres et scriba. Neque amplius de hac re disputatum est.

Ex hisce omnibus apparet nullam dubitationis umbram existere circa legitimitatem et valorem decreti Tridentini de Canone Scripturarum, sive huius decreti historia inspiciatur, sive ratio habeatur subsequenter consensus omnium Patrum Tridentinorum, Summi Pontificis Pii IV, et universae Catholicae Ecclesiae.

ARTICULUS II.

DE VERO SENSU CANONIS TRIDENTINI

Hunc articulum subiicimus ob quorundam Theologorum praeposteram interpretationem, qui contra unanimitatem totius Ecclesiae consensum existimarunt discrimen intrinsecum auctoritatis inter proto et deuterocanonicas Scripturas admitti adhuc posse post Canonem a Concilio Trid. latum, quasi non fuerit mens eiusdem Concilii parem omnibus libris in eo canone numeratis auctoritatem adserere scilicet divinam, sed tantum catalogum librorum exhibere, qui in usu Ecclesiastico probati erant sive ut divini, et ad fidem dogmatum adstruendam idonei, sive ut pii et ad fidelium aedificationem tantum legendi. Hanc interpretationem primus tradidit Bernardus Lamy in suo *Apparatu biblico* Lib. 2. Cap. V. ubi tres librorum ordines distinguit nempe *protocanonicos*, *deuterocanonicos*, et *apocryphos*, de secundo autem ordine ait: « In secundo censentur ii, quorum *non aequae certa et explorata est auctoritas*; legabantur tamen in Ecclesia ad aedificationem... Idcirco libri qui in secundo canone sunt, licet coniuncti cum ceteris primi canonis, tamen *non sunt eiusdem auctoritatis* » (1). Hunc sequitur et laudat

(1) Plures Theologi excusant Bern. Lamy ab errore, licet minus clare et accurate eum loquutum fuisse admittant; putant enim laudatum auctorem de solo discrimine accidentali et extrinseco, et quidem ante declarationem Concilii Trid. intelligendum esse. Idem affirmant etiam de Dupinio, quem nonnulli in eodem errore fuisse putant ob ea quae scribit in *Dissert. prelim. to. I, ch. I. §. 6.*

Io. Iahnus qui in sua *Introductione in Libros Sacros V. T.* Part. I. c. II. §. 30 scribit: « Quum Protestantes libros deuterocanonicos ex Ecclesiis eliminatos vellent, Concilium Trid. de constituendo Canone deliberavit, atque... acriter de eo decertatum est, contententibus non paucis hos libros a primis distinguendos, et in separatum secundum Canonem reiiciendos esse; cum autem alii opponerent, deesse exemplum alicuius concilii, in quo duplex canon statutus esset, et *Librorum discrimen aliunde notum esse eruditis*, omnes tandem praesentes, nempe 48 Episcopi, et 5 Cardinales, consenserunt ut Libri uno ordine recenserentur, prout sessione IV legimus... *Discrimen itaque librorum nequaquam est sublatum*, atque hinc deuterocanonicos libros eiusdem cum protocanonicis esse auctoritatis negat Bernardus Lamy » (1). Idem sensit Xistus Senensis quod spectat tantum ad Estheris additamenta (2). Contra hos sit sequens

(1) Hic locus Jahnii emendatus est in editione adornata a Fourerio Ackermann. Vindob. 1853

(2) V. Xisti Senensis *Bibliotheca Sancta* lib. 1. Sect. 3. ubi affirmat Decretum Tridentinum de recipiendis libris canonicis *cum omnibus suis partibus* intelligendum esse « *de veris ac germanis partibus, quae ad librorum integritatem spectant, non autem de laceris quibusdam appendicibus, et pannosis additamentis* » cuiusmodi esse dicit, additamenta Estheris, quae proinde in *tertio ordine*, seu apocryphorum collocanda esse censet. Haec sententia iussu Sanctae Inquisitionis expuncta fuit ex subsequentibus editionibus *Bibliothecae Sanctae* laudati auctoris, ut refert P. Antonius a Matre Dei in suis *Praelection. Isagog. in Lib. Esther*; quod si verum est, non possumus non mirari hunc locum intactum mansisse in *Bibliothecae Sanctae* editione Neapolitana a. 1742 pag. 45, quamvis verum sit in pag. 33. errorem Xisti animadversum et refutatum esse in nota a Cl. editore P. Milante adiecta. Sed melius fuisset totum locum ex textu abradere, vel saltem lectorem aliqua ratione monere, eumque remittere ad pag. 33. pro erroris refutatione.

THESIS LV.

Concilium Tridentinum parem omnino auctoritatem omnibus S. Scripturae libris in Canone Sess. IV numeratis attribuit, ita ut vi illius decreti nullum discrimen inter Proto et Deuterocanonicas Scripturas, quod pertinet ad valorem theologicum et canonicum, amplius admittendum sit.

I. Haec propositio certissime demonstratur argumentis internis et externis.

1° Enim contextus decreti Sess. IV nullum locum relinquit praedicto discrimini. Ubi enim lex non distinguit, nec nos distinguere debemus. Porro in laudato Decreto libri deuterocanonici non solum cum ceteris coniunguntur, sed etiam commiscuntur, pro librorum scilicet argumento, vel aetate, et absoluta omnium enumeratione concluditur cum anathematis irrogatione in eos qui *omnes libros* (ita numeratos) *integros cum omnibus suis partibus* pro sacris, et canonicis non susceperint. Accedit etiam scopus Concilii in illo Decreto vulgando, ut scilicet Reformatorum temeritati sese opponeret, qui deuterocanonicos libros ex canone expungebant. Iamvero illi fatebantur laudatos libros bonos et utiles esse, et in Ecclesia legendos ad fidelium aedificationem, negabant tamen vere divinos esse, et cum protocanonicis aequiparandos. Ergo hoc praecise est quod Concilium, debuit et voluit per suum Decretum sancire.

2° Interpretatio quam omnes fideles, omnesque Theologi, exceptis auctoribus supra nominatis, dederunt Canoni Tridentino, et quam Ecclesia sua agendi ratione semper probavit, ea ipsa est, quam hic defendimus, scilicet omne discrimen auctoritatis inter Proto et Deuterocanonicos Libros sublatum, et exclusum fuisse, quam interpretationem denique iterum confirmavit, et sanxit Concilium Vaticanum Sess. III cap. II. et Can. 4.

II. Rationes ab adversariis adductae pro sua interpretatione nullius momenti sunt.

1° Dicunt Concilium Tridentinum non definisse omnes Libros in Decreto Sess. IV. numeratos divinos et inspiratos esse, sed

tantum pro *sacris et canonicis* habendos. Verum ex contextu apparet divinam inspirationem praefatis Libris tribui; antea enim dictum fuerat omnes libros tum Veteris tum Novi Testamenti, *cum utriusque unus Deus sit auctor*, a Concilio reverenter suscipi. Denique omnem cavillationibus locum ademit Concilium Vaticanum in Sess. III cap. II declarans quid per *libros sacros et canonicos* iuxta Concilii Trid. et Ecclesiae Catholicae mentem intelligendum sit, nempe libros *Spiritu Sancto inspirante conscriptos*.

2° At vero, inquit Iahn, discrimen inter utrumque Librorum ordinem *aliunde notum erat eruditis*. Bene quidem; sed si isti eruditi intelligebant hoc discrimen eo sensu quod deuterocanonici minori auctoritate praediti sint, proculdubio errabant, et Concilium eorum errorem emendavit.

3° Verum ante definitionem acriter decertatum est utrum unus vel duo Canones distincti proponendi essent pro duplici librorum ordine, ut referunt tum Sarpius, tum Pallavicinus. Concedimus: at simul narrant iidem auctores praefatam distinctionem, quamvis erudite a Seripando expositam, vix ullos laudatores invenisse, et denique unanimi suffragio a Patribus reiectam; porro in Conciliis attendendum unice est ad finalem definitionem, non autem ad disceptationes quae in congregationibus praeparatoriis libere fiunt antequam ultimum de quaestione iudicium feratur. Quod autem Iahnus ibidem insinuat contra hanc definitionem ex parvo numero Patrum quibus constabat sessio IV. in praecedenti articulo solum est.

Nullum igitur superest dubium de sensu Canonis Tridentini, quod scilicet omnibus omnino Libris in eo enumeratis eadem auctoritas tributa sit.

ARTICULUS III.

DE CANONIS TRIDENTINI INTRINSECA ET THEOLOGICA VERITATE

Accedimus nunc ad id, quod totius controversiae caput est, utrum scilicet libri omnes Tridentini canonis iure ac merito tamquam sacri ac divini declarati fuerint: nos affirmamus, negant vero Protestantes.

THESIS LVI.

Canon Scripturarum a Concilio Tridentino Sess. IV. propositus verus est, seu omnes Libri in eo enumerati divinitus inspirati sunt.

Iterum monemus quaestionem unice versari circa libros deuterocanonicos, imo fere tantum circa deuterocanonicos V. T., siquidem, ut superius animadvertimus, circa deuterocanonicos N. T. vix ulla superest quaestio etiam inter adversarios. Ut igitur demonstremus veritatem canonis Tridentini ostendere oportet omnes et singulos libros in eo canone numeratos, etiam deuterocanonicos V. T. vere divinos esse, seu divinitus inspiratos, ideoque iure ac merito inter sacras Scripturas recenseri potuisse. Ut autem id demonstremus, redeundum est ad criteria alias stabilita circa modum, quo nobis innotescere potest librorum divinitas seu inspiratio; scilicet recolendum est divinam inspirationem quorundam librorum nobis certo et adaequate non innotescere nisi ex *divino testimonio*. Ad hoc igitur recurrendum est ut divina inspiratio librorum omnium canonis Tridentini demonstretur, idest probandum nobis erit divinum testimonium existere de inspiratione omnium et singulorum Librorum quae in laudato canone recensentur, seu integrae illius collectionis Librorum, quae a concilio Tridentino tamquam sacra et canonica Scriptura tradita est. Rursum vidimus divinum testimonium de quo loquimur duobus modis nobis innotescere, seu in duobus veluti organis vel fontibus transmissum et ad nos usque conservatum fuisse, scilicet partim in ipsis Scripturis praesertim N. T. partim vero, seu potius integrum ac plenum, in ecclesiastica traditione, quae est alterum revelationis seu divini testimonii organum et instrumentum legitimum.

Ex his facile desumitur divisio totius disputationis. Primo scilicet afferemus argumenta ex Scripturis deprompta ad ostendendum divinum testimonium pro Libris nostris. Secundo idem demonstrabimus ex constanti traditione Ecclesiae. Tertio denique obiectiones adversariorum dissolvemus, eas praesertim quae diligenter

collectae sunt ab Horne in appendice 1° Volum. I. suae *Introductionis* adversus divinitatem deuterocanonicorum V. T.

§ I. Argumenta ex Sacris Scripturis petita.

Inutile erit hic repetere argumenta quae ex libris V. T. alias produximus, praesertim cum haec ad libros deuterocanonicos nullatenus extendi possint. Insistimus igitur tantum in testimonio Christi et Apostolorum quod in libris N. T. continetur, sed respicit libros etiam V. T., quos dicimus ab ipso Christo et Apostolis uti divinos probatos, et traditos fuisse, non solum protocanonicos, de quibus nulla est quaestio, sed etiam deuterocanonicos. Ut autem hoc probemus imprimis *expressa* testimonia afferemus pro libris etiam deuterocanonicis, deinde *implicitum* argumentum desumptum ex probatione versionis graecae Alexandrinae facta ab ipso Christo et Apostolis.

I. Ad *expressa* testimonia quod attinet, statim animadvertimus non posse ex iis formari apodicticum et adaequatum argumentum pro integro Canone Scripturarum. Non solum enim ea testimonia ad solum fere Vetus Testamentum spectant, ut alias vidimus, sed quoad ipsum V. T. raro ad libros deuterocanonicos referuntur, nec semper clarum est eos ut divinos citari. Cum tamen aliqua saltem vis insit huic argumento illud praeterire noluimus. Omittimus autem hic generica illa testimonia quae superius in Thesibus XXI et XLIII adduximus, in quibus Christus et Apostoli Scripturae libros, seu, *Legem, Prophetas et Agiographa* laudant, in argumentum veritatis allegant, infallibiles prorsus praedicant, et omnibus fidelibus tamquam divinitus inspiratos legendos et meditandos tradunt. Haec enim omnia iam fuse declarata sunt in citatis Thesibus, et generatim loquendo ad libros protocanonicos coarctanda videntur. Hic igitur dumtaxat proferemus ea testimonia quae libros deuterocanonicos speciatim respiciunt. Sunt autem potissimum sequentia.

1°) Pro *Libro Sapientiae*, omissis pluribus locis Evangeliorum quae afferri solent, ut ex. gr. Matth. XIII. 43 coll. cum Sap. III. 7 de futura iustorum gloria, item Matth. XXVII. 43 coll. Sap. II 18., Io. VIII 55. coll. cum Sap. II. 13 et aliis similibus, quae parum certa videntur, his, inquam, praetermissis, clariora et certiora sunt loca ex epistolis Pauli: nempe Rom. I. 20-32, ubi sermo est de

inexcusabili Gentilium ignorantia circa cognitionem Dei, quae ex creaturarum consideratione oritur, et de malis quae ex neglecta hac cognitione apud Gentiles orta sunt; quae videntur deprompta ex Sap. XIII et. XIV; ibi enim pariter de facilitate cognitionis Dei ex creaturis fit sermo, et Gentiles reprehenduntur eo quod neglexerint hanc veri Dei cognitionem, et inexcusabiles dicuntur, deinde vero (c. XIV) describitur mira Paganorum corruptio ex idololatria consequens eodem prorsus modo ac apud Paulum loco citato. Item in eadem epistola cap. IX. 20 et 21 ubi legitur: « Numquid dicit figmentum ei qui se finxit: quid me fecisti sic? an non habet potestatem figulus luti ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam? » quae sententia gemina prorsus est illi quae legitur Sap. XV 7. Item cap. XIII. 4 ubi humanae potestatis origo a Deo repetitur apprime respondet iis quae leguntur Sap. VI. 4. Pariter Ephes. VI. 13 seqq. tota illa pulchra allegoria armaturae Dei, quam sumere iubemur manifeste desumpta est ex Sap. V. 18 seq. ubi legitur. « Accipiet armaturam zelus illius.... induet pro thorace iustitiam, et accipiet pro galea iudicium certum: sumet scutum inexpugnabile aequitatem etc. » In Epistola ad Hebr. I. 3 quae dicuntur de Verbo quod sit *splendor gloriae et figura substantiae Dei* non obscure alludunt ad Sap. VII 26 seqq. ubi eadem de divina Sapientia praedicantur, quae est ipsum Dei verbum. In Epistola Iacobi plura ex libro Sapientiae hausta videntur, ut Iac. I. 5. coll. Sap. VIII 21. item II. 8. coll. Sap. V. 17; Item in epistola I Petri V. 7 verba illa « quoniam ipsi (Deo) cura est de vobis » citantur ex Sap. XII. 13. In Actis Apostolorum I. 7 Christus alludere videtur ad Sap. VIII. 8 ubi sermo est de scientia temporum et momentorum in Deo. Item Act. XVII. 27. Paulus Athenienses alloquens inquit homines « quaerere Deum, si forte attrectent eum, aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum » quae forte desumuntur ex Sap. XIII. 6. Ibidem vers. 29 respicere videtur ad Sap. XIII. 10, ubi de idolorum vanitate sermo est. Omittimus plura alia testimonia quae citari solent, quia vel nimis incerta sunt, vel facile potuerunt ex simili aliquo testimonio protocanonico derivari (1).

(1) De huiusmodi citationibus ex libris deuterocanonicis in N. T. factis

2°) Pro libro *Ecclesiastici* plures occurrunt citationes in Evangeliiis et in Epistolis Apostolicis. Ita ex. gr. Matth. V. 28 idem legitur quod Eccli. XLII. 12. de mulieris aspectu et consortio vitando. Item in 2 Cor. VII Paulus ad eleemosynas fideles exhortans ait: « Unusquisque prout destinavit in corde suo non ex tristitia: hilarem enim datorem diligit Deus » quae sententia ita absolute posita videtur per modum citationis ex Eccli. XXXV. 11 ubi de oblationibus ad Dei honorem faciendis ait: « in omni dato hilarem fac vultum tuum, et in exultatione sanctifica decimas tuas ». Item Gal. III. 9. ait Apostolus « Igitur qui ex fide sunt benedicentur cum fidei Abraham » quae alludere videntur ad Eccli. XLIV. 20 ubi de Abrahamo dicitur: « Et in tentatione inventus est fidelis ». Pariter Iac. I. 6-8 conferri possunt cum Eccli. V. 9, et Iac. I. 12 cum Eccli. I. 8, item Iac. V. 3, 4 et 6 cum Eccli. XXIX. 10 et XXXI. 21 seqq.

3°) Pro *Libro Tobiae* sequentia loca inter coetera notari possunt. Luc. XIV. 13 coll. Tob. IV. 7, ubi de pauperibus et infirmis convivio excipiendis sermo est; Item Luc. VI. 20 de eleemosyna facienda recurrunt poene eadem verba quae Tob. IV. 7 et 9. Item in Pauli epistolis ad Titum II. 13 verba illa « Expectantes beatam spem, et adventum gloriae magni Dei etc. » sumpta videntur ex Tob. II. 18. Afferri etiam potest locus Apoc. XXI. 18. coll. Tob. XIII. 21 seqq. ubi iisdem fere verbis describitur coelestis Ierusalem. Iohannes enim ait: « Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: Ipsa vero civitas aurum mundum simile vitro mundo, et fundamenta muri civitatis omni lapide pretioso ornata.... et duodecim portae duodecim margaritae sunt per singulas etc. ». Apud Tobiam autem legitur: « Portae Ierusalem ex saphiro et smaragdo aedificabuntur: et ex lapide pretioso omnis circuitus murorum eius. Ex lapide candido et mundo omnes plateae eius sternentur etc. »

4°) Pro *libris Machabaeorum* nonnulla etiam occurrunt in N. T. Ita ex. gr. Io. X. 22. legitur: « Facta sunt autem *encaenia* in Hie-

extant speciales quaedam lucubrationes criticorum praesertim protestantium ex: gr. G. J. Hencke *Dissert. de usu librorum apocryph.* V. T. in N. T. Halae 1714; I. C. Biel in *Novo Thesauro philologico.* Hagae Comitum 1779; et ex nostris Vincenzi: *Sessio IV* etc. Tom. I. pag. 16 seqq.

rosolymis et hiems erat »: porro haec solemnitas, quam praesentia sua Iesus honorasse ibidem dicitur, non aliunde originem habuit nisi ex historia quae legitur 1. Mac. IV. 54, 60 ubi Iudas Machabaeus celebravit dedicationem altaris et templi antea a gentilibus polluti, et in eius memoriam festum hoc instituit: « Et statuit (inquit) Iudas et fratres eius et universa Ecclesia Israel, ut agatur dies dedicationis altaris in temporibus suis ab anno in annum per dies octo, a quinta et vigesima die mensis Casleu, cum laetitia et gaudio ». Haec, inquam, erat unica origo solemnitatis a Iohanne commemoratae. Non enim intelligi potest de festo dedicationis templi Salomonici, quia hoc festum recurrebat tempore autumnali in mense *Tizri*, contra vero Iohannes dicit hiemem fuisse; neque intelligi potest de anniversario dedicationis secundi templi scilicet Zorobabelici, quod recurrebat tempore verno in mense *Adar*: denique ipsa vox *encoenia* (ἐγκαίνια), quae *renovationem* vel *festum renovationis* significat, duabus illis solemnitatibus aptari non potest, bene vero solemnitati dedicationis Machabaicae, in qua templum non denuo exstructum sed dumtaxat restauratum, et ad cultum divinum celebrandum iterum sanctificatum, et renovatum est. Ad Machabaeorum historiam evidenter alludit etiam Paulus in magnifico illo elogio fidei iustorum V. T. Hebr. XI: postquam enim laudasset Patriarchas, Moysen, Iudices, Prophetas, sequens scilicet ordinem historiae et librorum V. T., de posterioribus iustis in fine haec addit vers. 34. seqq. « Extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum: acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos: alii autem distenti sunt non suscipientes redemptionem ut meliorem invenirent resurrectionem. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula, et carceres: lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiat, afflicti, quibus dignus non erat mundus. In solitudinibus errantes in montibus, et speluncis, et in cavernis terrae ». Quae Pauli verba quoddam veluti compendium exhibent historiae Machabaeorum, et, saltem plura hic memorata, de nulla alia epocha, et de nullis aliis sanctis V. T. intelligi possunt. Conferantur haec cum iis quae leguntur in Machabaeorum libris. Quod ait: *distenti sunt* omnino referendum est

ad supplicium Eleazari senis, qui in tympano distentus flagris caesus est: in Graeco enim Pauli textu habetur vox *ετυμπανίσθησαν* *in tympano distenti*, vel tympano cruciati, quod est adamussim illud supplicii genus quo dicitur affectus Eleazarus 2. Mach. VI. 19, ubi vulgata legit: voluntarie praeibat *ad supplicium*, sed Graecus habet: *ad tympanum*, ἐπὶ τὸ τυμπανον ἐυθέως ἦλθε: etiam fratres Machabaei simili supplicio affecti videntur 2. Mach. VII. Quod ait Paulus: *secti sunt*, de fratribus item Machabaeis legitur (ib. v. 4. 10. etc.), quibus lingua, manus, pedesque abscissi, et secti sunt. Mirabilem *in bello fortitudinem* a Deo acceptam, et *exterorum castra* a Machabaeis *eversa* uterque Machabaeorum liber passim testatur. Multi quoque fidelium Iudaeorum *in occisione gladii* perierunt, vel vincti, aut venundati sunt sub Antiocho Epiphane (1. Mach. I. 39, 60, 64; 2. Mach. V. 12-14, 26). Innumeri quoque tunc temporis erant qui *in montibus*, et in *cavernis* perfrugium quaerebant, et extra urbes in *solitudinibus errabant* terribili illa angustia et afflictione compulsi. Sane 1. Mach. II. 28-30 de Matathia et sociis legitur: « Et fugit ipse et filii eius *in montes*, et reliquerunt quaecumque habebant in civitate. Tunc descenderunt multi quaerentes iudicium, et iustitiam *in desertum*: et sederunt ibi ipsi, et filii eorum, et mulieres eorum et pecora eorum: quoniam inundaverunt super eos mala » qui postea v. 31 dicuntur recessisse *in loca occulta*, et v. 41. trucidati fuisse *in occultis*, et plenius in 2. Mach. V. 27. « Iudas autem Machabaeus... secesserat *in desertum locum*, ibique *inter feras* vitam in montibus cum suis agebat, et foeni cibo vescentes demorabantur ne participes essent coinquinationis », et X. 6. Machabaei dicuntur festum purificationis cum magna laetitia celebrasse « recordantes quod ante modicum temporis, diem solemnem tabernaculorum *in montibus, et in speluncis* more bestiarum egerant » Vide etiam VI. 14. Haec autem omnia facile potuissent vitare Machabaei eorumque socii, si tantum conditionem a tyranno oblatam acceptassent, renunciandi patriis legibus, sed id facere recusabant « non suscipientes redemptionem ut meliorem invenirent resurrectionem »: ut expresse notatur de Matathia eiusque filiis 1. Mach. II. 17-22, de pluribus eorum sociis ib. 33. seq., de Eleazaro 2. Mach. VI. 21-23, 27, 28, et de fratribus Machabaeis ib. VII. 7-9, 23, 30, 37.

Pro libro *Baruch* non occurrunt quidem testimonia in libris N. T. nisi forte intelligamus hunc librum citari sub nomine Ieremiae, vel Prophetarum; verum eius testimonia allegantur in posterioribus libris V. T. quos Christus et Apostoli una cum reliquis tamquam divinos probarunt, et Ecclesiae tradiderunt. Conferantur imprimis sequentialoca: Bar. I. 15 cum Dan. IX. 7. et 2 Esdr. IX. 32; Bar. II. 7. cum Dan. IX. 13; Bar. II. 11. cum Dan. IX. 15. et cum 2 Esdr. IX. 10; Bar. II. 15. cum Dan. IX. 19; et Bar. II. 19. cum Dan. IX. 18.

Ex libro *Iudith* nulla occurrit citatio in libris N. T., quemadmodum neque ex *additamentis Estheris, et Danielis*. Verum nihil exinde concludi potest adversus horum librorum, aut partium divinam auctoritatem: non enim propositum erat sacris Scriptoribus N. T. omnes et singulos Sacrae Scripturae libros numerare, aut citare, quare etiam nonnullos libros protocanonicos omittunt ut ex. gr. Canticum Canticorum, Ecclesiasten, historiam Esther, Prophetiam Sophoniae, duos libros Esdrae, quos tamen libros inter Scripturas divinas ab Hebraeis computatos fuisse certissimum est. Fortasse etiam hi libri, et alii deuterocanonici superius laudati a Christo et ab Apostolis viva voce allegati fuerunt quamvis in Scriptis N. T. haec non legantur; non enim omnes Christi et Apostolorum sermones, sed minima eorum pars, in his Scriptis consignata est.

Nec etiam difficultatem facere debet quod testimonia ex deuterocanonicis allegata in N. T. non proferantur sub consuetis formulis: *scriptura dicit, sicut scriptum est*, aut aliis similibus, nec Librorum et Auctorum nomina expressa legantur. Siquidem etiam libros protocanonicos aliquando allegant Agiographi simili modo: ita ex. gr. Christus Matth. XI. 19. ad sui abnegationem discipulos exhortans subdit: « Et invenietis requiem animabus vestris », quae sunt verba Ieremiae VI. 16: etiam Paulus Hebr. XIII. 15. dam ait: « per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, idest, fructum laborum consentientium nomini eius » haec postrema verba excerpta sunt ex Os. XIV. 3, suppresso tamen nomine Auctoris, et Libri. Item 1. Cor. XV. 55. exclamat Apostolus post narratum mysterium finalis resurrectionis: « Ubi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus? » quae spectant verba Os. XIII. 14; et ita de pluribus aliis locis dicendum. Quare omissio consuetae formulae

allegationis et nominis auctoris non aufert omnino vim argumento nostro. Illud autem apprime observandum est, testimonia quae ex deuterocanonicis petita sunt commisceri cum testimoniis ex libris protocanonicis desumptis, nunquam vero ex apocryphis proprie dictis aliquid citari, nisi forte unum ex libro Henoch in epistola Iudae vers. 14 et 15, de quo tamen multi interpretes dubitant, ut alias animadvertimus; quod factum ostendit libros nostros in eodem censu habitos fuisse ab agiographis N. T. ac reliquos Sacrae Scripturae libros. Haec quidem de expresso Christi et Apostolorum testimonio.

II. Testimonium *implicitum* in probatione versionis graecae Alexandrinae.

Quamvis argumentum superius adductum sua vi non careat, fatendum tamen est illud solum rei evincendae satis non esse: non solum enim non extenditur ad omnes et singulas Scripturas deuterocanonicas, sed etiam pro libris qui citantur non semper certitudinem parit; nam plures ex illis citationibus non sunt undequaque certae, neque unquam expresse affirmatur libros unde sumuntur esse divinos, sacram Scripturam, in Spiritu Sancto scriptos, quemadmodum pro libris protocanonicis saepe factum vidimus: quare ad argumentum ipsum complendum, et roborandum addimus nunc *implicitum* Christi et Apostolorum testimonium. Hoc autem ita proponi potest. Christus et Apostoli probarunt, et tradiderunt ut divinam Scripturam totam librorum collectionem quae tunc existebat in Bibliis graecae Versionis των LXX, seu Alexandrinae. Atqui collectio ista, seu biblia Alexandrina, praeter protocanonicos complectebatur etiam libros septem deuterocanonicos cum partibus deuteris Danielis et Esther. Ergo etiam ii libri, et hae partes una cum reliquis Scripturae libris divino Christi et Apostolorum testimonio probatae sunt. Afferemus hic breviter rationes quibus tum maior, tum minor propositio argumenti innituntur, ex quibus de valore conclusionis iudicandum erit.

Quod Christus et Apostoli probaverint integra Biblia graeca quemadmodum apud Iudaeos praesertim Hellenistas circumferebantur multis rationibus evinci potest. Primo enim in historia huius versionis vidimus eam ad usum Iudaeorum in Aegypto degentium exaratam fuisse tertio A. C. saeculo: porro constat tunc plura cen-

tena Iudaeorum millia in provincia praesertim Alexandrina sedem habuisse, qui a Ptolomaeo Lagi eo deportati, deinde libertate ac privilegiis donati, deinceps plurimum aucti sunt: hi omnes graeca lingua tunc ibi vernacula utebantur, unde et Hellenistae Iudaei appellari coeperunt quamvis oriundi essent plerique ex Palestina, plures etiam ex aliis regionibus praesertim Media, et Perside. Notitia veri Dei, et Mosaicae Legis observantia ab his constantissime servata est ut constat tum ex prologo Ecclesiastici, tum ex epistola Phurim in libro Esther (Cap. IX. Vulg.), tum potissimum ex Machabaeorum libris, quorum secundus exorditur a pulcherrima epistola quam Iudaei Hierosolymis degentes ad fratres in Aegypto commorantes dirigunt: denique Iosephus Flavius in libris contra Apionem narrat Hebraeos hellenistas « institutis suis semper usos fuisse usque ad imperium Tiberii Claudii Caesaris »; immo lib. VII. de Bello Iud. narrat etiam templum ab eis Heliopoli aedificatum fuisse, Ptolomaeo rege permittente, in quo Deum colebant iuxta legem per Moysem latam. Lectio itaque S. Scripturae in Synagogis Aegypti frequentabatur iuxta graecam versionem. Iamvero etiam Iudaeos Palestinenses hanc versionem veneratos fuisse vel ex eo constat quod arctissimus nexus et plena in sacris communio inter duos hosce Iudaici populi quasi ramos existeret, ut superius innuimus: deinde graeca lingua usque a Seleuci tempore in Palestina notissima erat, quare et Iosephus Flavius Palestinus, et Apostoli Galilaei graece loquebantur, et scribebant.

Accedit testimonium Philonis lib. II. de vita Moysi, et Talmudistarum qui expresse testantur apud omnes Iudaeos versionem graecam των LXX. in honore fuisse: quare idem Iosephus in suis operibus Scripturam passim allegat iuxta hanc versionem, etiam in iis locis ubi a textu Hebraico aliquantum discrepat. His accedit Iustinus Martyr in Apolog. II. scribens « Libros hosce graecos constat ab omnibus ubique Iudaeis legi ». Ex his iam inferre liceret Christum et Apostolos Scripturam probasse non solum prout in codicibus hebraicis continebatur, sed etiam prout extabat in exemplaribus graecis, quorum multo amplior erat usus in omnibus fere mundi regionibus, in quibus tunc plurimi Iudaei dispersi degebant. Quod quidem divinae Providentiae tribuitur a sanctis Ecclesiae Patribus Irenaeo,

Chrysostomo, Augustino aliisque quorum verba alias recitavimus (1). Verum praeterea ex ipso facto Agiographorum N. T. constat eos ad graecam versionem respexisse; plura enim loca quae citantur in libris N. T. iuxta hanc versionem citantur etiam ubi ab Hebraico textu paullisper discrepat. Conferantur ex. gr. sequentia loca: Luc. III. 35, in Christi genealogia recensetur nomen Cainan quod in textu hebraico praetermissum est, legitur vero apud LXX Gen. X. 14. et XI. 12; similiter Act. VII. 14 Stephanus in oratione quam ad Iudaeos habuit enumerans animas, quae cum Iacobo ingressae sunt in Aegyptum affirmat eas fuisse 75, quod est iuxta graecam versionem Gen. XLVI. 27, in textu enim hebraico huius loci numerantur tantum animae 70. Item clarissime Act. VIII. 33. allegatur locus Is. LIII. 8. hoc modo: « In humilitate iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit? quoniam tolletur de terra vita eius » quae manifeste ex LXX deprompta sunt, nam textus hebraicus huius loci paulo diversum sensum praesefert scilicet: « Ex carcere et iudicio raptus est etc. ». Item in Act. VII. 43. legitur: « Suscepistis tabernaculum Moloch » ex LXX; nam hebraeus legit: *tabernaculum regis vestri*. In Epistolis Pauli exempla abundant: ita ex. gr. Hebr. XI. 21 Apostolus ex graeca versione citat verba Gen. XLVII. 31. « Et adoravit fastigium virgae eius », licet in textu hebraico paulo diverse legatur: « Et adoravit conversus super caput lectuli »; ita etiam in pluribus locis argumentatur ex voce testamentum *διαθηκη* in variis textibus V. T. recurrente, quae tamen ex versione *τῶν* LXX potissimum derivatur, hebraicus enim textus vocem habet *בְּרִית* (berith), quae non necessario testamentum significat. Hinc merito S. Irenaeus adv. haer. lib. III. Cap. 21. ad laudem versionis *τῶν* LXX prae coeteris addit: « Etenim Apostoli cum sint his omnibus (novis interpretibus) vetustiores consonant praedictae interpretationi, et interpretatio consonat Apostolorum traditioni: Petrus enim, et Iohan-

(1) Rem ita paucis verbis contrahit Lud. Capelli protestans: « Porro in locis illis V. T. quos citant (Agiographi N. T.), vel ad quos alludunt, sequuntur ut plurimum translationem Graecam LXX interpretum, utpote quae sola tum extabat quaeque illis, ad quos, vel in quorum gratiam scribebant, erat notissima, atque usu iam ab aliquot ante saeculis in Ecclesiam Iudaicam recepta. Idque ab iis est factum etiam iis in locis, in quibus translatio illa discrepat, et discedit ab Hebraeo textu, qui hodie in usu est. »

nes, et Matthaeus, et Paulus, caeterique deinceps, et horum sectatores prophetica omnia ita annuntiaverunt quemadmodum Seniorum interpretatio continet ». Eadem fuit sententia Theodori Antiocheni cuius testimonium affertur in Catena graeca in Prophetas, et Olympiodori in Catena graecorum Patrum in Iob pag. 43: idemque Hieronymus in versionum et textuum comparatione doctissimus aliquando affirmat, quod illi in mentem revocat Augustinus in Epistola ad eundem (104 al. 88 inter Hieronymianas), ubi versionem των LXX laudans, inquit: « Non parvum habet pondus illa (versio LXX) quae sic meruit diffamari, et qua usos Apostolos non solum res ipsa indicat, sed etiam te attestatum esse memini ». Eadem quoque recurrunt apud Eusebium et alios antiquos scriptores. Constat igitur reipsa Christum et Apostolos saltem in pluribus circumstantiis Scripturam commendasse iuxta graecam versionem (1). Quo semel admissio, de hac graeca versione intelligenda erunt testimonia illa in quibus totam Scripturam, seu *Legem, Prophetas, et Hagiographa* tamquam divinam, infallibilem, a Deo inspiratam traducunt. Speciali tamen mentione dignum est Pauli testimonium 2. Tim. III. 15-17, ubi de Scripturarum inspiratione fit sermo: ex contextu enim apparet ibi Scripturam designari, quae in graeca editione continebatur; agit enim Apostolus de Sacris Litteris, quarum lectioni Timotheus assuetus erat usque ab infantia: « Et quia, inquit, ab infantia Sacras Litteras nosti, quae te possunt instruere ad sa-

(1) De allegationibus Scripturae in N. T. factis, utrum scilicet iuxta LXX proferantur, magna olim controversia extitit, aliis affirmantibus, aliis negantibus, pro vario praesertim studio extollendi sive versionem Graecam supra textum Hebraicum, sive textum supra versionem. Hieronymus visus est negare citationes iuxta LXX a Christo et Apostolis factas fuisse (V. Apol. II. cont. Rufinum, Proem. in Lib. XV in Isaiam, Praef. in Paralipom): alibi tamen concedit id factum esse a Luca, et a Paulo in Epistola ad Hebraeos (Comm. in Is. VI, et XXVIII.). Alii contra contendunt semper, vel fere semper Apostolos ex LXX allegasse. Ita Irenaeus, et Theodorus superius citati, et ex recentioribus Isaacus Vossius (de Oraculis sybill. c. 14), et Morinus Praef. in edit. των LXX. Media tamen sententia tenenda est, quam passim interpretes et critici defendunt, scilicet Christum Dominum et Apostolos non quidem semper, sed saepe versionem LXX sequutos esse, et aliquando etiam in locis, quorum sensus paulo diverse redditur: a LXX ac sonet in Hebraico textu.

lutem; » porro Timotheus cum Iudaeus non esset, sed ex patre gentili natus non alias profecto Scripturas ab infantia legerat nisi graecas: quare de graeca editione Scripturae intelligendum est sequens ellogium: « Omnis Scriptura divinitus inspirata etc. » Ex his igitur satis arbitramur demonstratum esse, testimonium Christi et Apostolorum ad Scripturas omnes extendi, quae in graeca versione Alexandrina, seu LXX virali legebantur prima illa Ecclesiae aetate.

Quod autem in graeca editione tunc temporis non solum protocanonici, sed etiam deuterocanonici libri comprehenderentur, sequentibus rationibus suaderi potest. Primo quidem dubium nullum existit de additamentis Danielis, et Estheris. Haec enim in omnibus graecae versionis exemplaribus reperiuntur, et quidem non ad calcem librorum eorundem reiecta, ut in Vulgata latina, sed suis locis inserta, eademque uniformi prorsus stylo ac phrasi cum reliquis librorum partibus coniunguntur. Idem semper fuisse usque ab initio testatur etiam Hieronymus, licet quodammodo invitus, quod scilicet hebraicum textum potissimum tueatur, ubi ista desiderantur (Vid. monitum Hieronymi post Esther X. 3. XI. 4. XII. 6. etc. et Praef. in Dan.), et ante Hieronymum Origenes in epistola ad Africanum, in qua pericopas istas data opera defendit, ut superius vidimus. Idem constat ex facto Theodotionis, qui in sua graeca versione Danielis, quam postea Ecclesia suscepit, partes istas inseruit, quod nempe ab omnibus receptas in graecis bibliis sciret: denique omnes antiquissimi Patres qui graeca versione Alexandrina utebantur ut Irenaeus, Iustinus, Clemens Alexandr. et alii, partes istas tamquam ad Scripturam pertinentes unanimi consensu recipiebant, quibus accedit etiam Latinorum consensus qui usque ad Hieronymum antiqua Italia usi sunt, quae ex versione Alexandrina derivata erat, et omnia haec latine legebant in laudatis Danielis et Esther libris. Idem constat de libro Baruch, qui certissime in graeca versione usque ab initio continebatur Ieremiae scilicet adiectus. Hoc scilicet apparet ex eo quod liber iste in graecis editionibus eundem praeseferat stylum ac versio Ieremiae, et cum huius fine eius initium connectatur; deinde codices omnes et antiqui Patres graeca versione utentes Baruch Ieremiae adiungunt. Pro aliis libris tum eadem argumenta, tum alia quaedam specialia afferri possunt. Ita ex. gr. liber Sapientiae, et 2. Machabaeorum graeca lingua, seu

dialecto hellenistica scripti fuerunt, in usum scilicet Iudaeorum praesertim hellenistarum, qui eos susceperunt, et inseruerunt graecae reliquarum Scripturarum versioni, in qua semper extitisse hosce libros certum est. Quod pertinet ad librum Ecclesiastici, hic hebraice quidem scriptus est ante tempus Ptolemaei Evergetis, dein vero in graecum versus a nepote auctoris, ut ex eius Prologo discimus, cuius versio pariter sacrorum librorum graecae editioni adiuncta est, ut apparet ex antiquis eius exemplaribus, et ex graecis Patribus: non obscure etiam id colligitur ex ipso laudato prologo in quo declaratur Iesum Siracidem libri auctorem ipsum librum scripsisse tamquam sacris voluminibus adiiciendum, et ad eundem finem graecam eius versionem a nepote susceptam fuisse: « Multorum, inquit, nobis et magnorum per Legem et Prophetas, aliosque qui sequuti sunt illos, sapientia demonstrata est..... Avus meus Iesus postquam se amplius dedit ad diligentiam lectionis Legis, et Prophetarum et aliorum librorum qui nobis a parentibus nostris traditi sunt, voluit *et ipse scribere aliquid* horum quae ad doctrinam et sapientiam pertinent... Non autem solum haec, sed et ipsa Lex, et Prophetae, caeteraque aliorum librorum non parvam habent differentiam (hebraice nempe, vel graece) quando inter se dicuntur ». Iosephus Flavius qui, ut diximus, Versione Alexandrina utebatur, quaedam ex libris deuterocanonici graece affert praesertim in libris contra Apionem. Denique omnes deuterocanonici in graeca editione inventi sunt quando antiqua latina versio ex ea derivata est, quod saeculo apostolico factum esse vidimus: in hac enim antiquissima latina versione omnes et singuli continebantur. Origenes etiam in suis hexaplis, quamvis hebraice apprimè doctus, et in vetustis codicibus τῶν LXX colligendis diligentissimus, nullum ex istis libris omisit, simul tamen adnotavit eos in hebraicis exemplaribus desiderari. Usus denique liturgicus, et lectio horum librorum in Ecclesia graeca usque ab apostolica aetate manifeste ostendit, Ecclesiam ipsam, et ex ea latinam, hosce omnes libros cum laudatis partibus Danielis et Esther in primitivis exemplaribus S. Scripturae comprehensos habuisse (1). Hoc autem admisso, consequi-

(1) Fatetur hoc etiam Walton licet Anglicanus. Scribit enim in Proleg. IX. n. 13: « Libri itaque Apocryphi (deuterocanonici) ut a variis auctoribus, ita variis temporibus scripti sunt, quidam Hebraice, quidam Graece: et licet

tur libros istos ac partes cum reliquis Scripturis Ecclesiae traditos fuisse a Christo et ab Apostolis, ac proinde divinum Christi et Apostolorum testimonium de auctoritate et inspiratione sacrarum Scripturarum ad hosce etiam libros extendi.

Argumentum hucusque expositum ex directo testimonio tum explicito, tum praesertim implicito Christi et Apostolorum, nobis quidem magnam vim praeseferre videtur, ut etiam plerisque auctoribus visum est. Verum nonnulli existimant non omnia ibidem asserta omnino indubia esse, praesertim quod pertinet ad unum et identicum valorem omnibus libris tum proto tum deuterocanonis concessum. Plenissimum autem, et omni exceptione maius nobis suppeditat argumentum *traditio Ecclesiastica*, quae, ut diximus, est alterum medium, quo divinum testimonium de librorum inspiratione conservatum, et transmissum est.

§. II. Argumentum ex Ecclesiae traditione

Traditio Ecclesiastica clarius ac plenius nobis manifestat quid Christus et Apostoli senserint, ac docuerint de Scripturae libris, utrum scilicet eos omnes tamquam divinos tradiderint, qui in canone Tridentino enumerantur. De hac traditione satis copiose dictum est in capite praecedente, quare hic satis erit intimius expendere, et in unum conspectum ordinare, ac colligere quae ibidem fusius expo-

apud Hellenistas primum recepti fuerint, tempus tamen praecise assignari non potest quando *cum reliquis libris sacris in unum volumen compacti fuerunt*. Hoc tamen clarum est, a Iudaeis Hellenistis *cum reliqua Scriptura Ecclesiam eos recepisse* : deinceps vero n. 36 seqq. admittit Scripturam graecam fuisse a Christo et Apostolis allegatam in suis sermonibus et scriptis, etiam ubi differt ab Hebraico textu, multisque exemplis id probat, et n. 55 ait Christum et Apostolos « in sacro Novi Testamenti Canone omnia fere ex illa, (versione LXX) citasse, et quasi consecrassse et authenticam fecisse » dicit *quasi*, nam eos id vere ac proprie fecisse negat n. 38, et ideo dicit eos aliquando reliquisse LXX, et sequutos esse textum Hebraicum, ne scilicet versionem illam omnino probasse viderentur: quae animadversio recurrit etiam apud Usserium, Leusdenum aliosque criticos Protestantcs, qui nolunt admittere deuterocanonicos V. T. vere divinos esse, et cum Protocanonicis comparandos.

Ceterum de Iudaeorum sententia circa libros Deuterocanonicos plura dicemus infra in § IV in solutione obiectionum.

sita sunt. Addemus tamen in sequenti paragrapho novum argumentum desumptum ex *Christiana Archaeologia*, quae unum est ex mediis vel instrumentis per quae nobis Ecclesiae antiquae sensus, et traditio innotescit. Interim vero de Patrum, et Ecclesiarum testimonio dicamus.

Traditionem ecclesiasticam pro omnibus et singulis canonis Tridentini libr's usque ab immemorabili tempore existere ex dictis in capite II. colligitur: demonstrandum nunc est magis explicitè hanc traditionem divinam esse, seu originem habere a divino Christi et Apostolorum testimonio, atque illud fideliter nobis transmississe. Verum quidem est hoc pro Catholicis certum fieri ex ipsa Concilii Tridentini definitione: siquidem iuxta catholica principia nihil ab Ecclesia definiri potest iuxta Ecclesiae traditionem, quod ex divina revelatione non procedat. Verum ad adversarios revincendos, et ad theologicam methodum sequendam directe ostendendum erit Concilium Tridentinum non errasse in illa definitione edenda, seu traditionem, cui definitio illa innititur reipsa divinam habere originem.

Ut hoc ostendatur recolendae sunt dotes seu conditiones, quae requiruntur ut traditio aliqua tamquam divino-ecclesiastica, seu dogmatica habenda sit. Conditiones autem sequentes adsignantur: 1° scilicet ex parte obiecti, ut sit aliquid *ad fidem et mores* pertinens, ut expresse monet idem Tridentinum Concilium Sess. IV. Decret. I, ubi de Traditionibus recipiendis tamquam a Christo vel a Spiritu Sancto dictatis (1) agit; 2° ex parte durationis requiritur *perpetuitas*, ut scilicet traditio ab Apostolico tempore usque ad nos sine interruptione, seu, ut ibidem loquitur Conc. Trident. continua successione conservata fuerit; 3° ratione extensionis *universalitas* character est divinae traditionis.

(1) Inquit enim Revelationem divinam « contineri in libris scriptis, et sine scripto traditionibus, quae ipsius Christi ore ab Apostolis acceptae, aut ab ipsis Apostolis Spiritu Sancto dictante, quasi per manus traditae, ad nos usque pervenerunt ». Quo perspecto Sancta Synodus « Orthodoxorum Patrum exempla sequuta, omnes libros tum V. tum N. T., cum utriusque unus Deus sit auctor; nec non traditiones ipsas tum *ad fidem*, tum *ad mores pertinentes*, tamquam vel oretenus a Christo, vel a Sp. S. dictatas, et continua successione in Ecclesia Catholica conservatas, pari pietatis affectu, ac reverentia suscipit, et veneratur ».

De primis duobus characteribus seu requisitis nulla quaestio moveri potest. De tertio vero quaedam monenda sunt, ut eius necessitas, et valor recto sensu intelligatur. Itaque notandum est universalitatem traditionis non esse accipiendam in sensu composito uti aiunt, perpetuitatis, quasi nempe requiratur ut dogmatis alicuius traditio semper et *perpetuo universalis* esse debuerit: tunc enim magna pars divinarum traditionum seponenda esset, eoquod primis Ecclesiae saeculis explicita et formalis quarundam veritatum professio apud omnes Ecclesias et fideles minime reperiretur, antequam scilicet quaestio exorta fuisset, et Ecclesiae declaratio innotuisset. Imo, si strictius loqui velimus, universalitas traditionis ante Ecclesiae definitionem absolute non requiritur, cum Ecclesia ex suo munere infallibilis magisterii iudicare possit aliquam traditionem vere divinae originis esse quamvis non omnibus innotuerit, nec unquam universalis extiterit. Et haec sine dubio fuit ratio cur de universalitate mentio facta non fuerit in laudato Tridentino decreto de divinis Traditionibus. Verum relate *ad nostram cognitionem* fatendum est nullum certiores aut splendidiorem characterem in aliqua traditione reperiri posse, quo iudicemus eam divinam esse, quam eius universalitatem. Et huc pertinent notissimi illi canones ab Augustino et Vincentio Lirinensi propositi ad traditiones Ecclesiasticas iudicandas. Augustinus inquit de Bapt. Lib. IV cap. 24. « Quod universa tenet Ecclesia, nec a Conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate Apostolica traditum rectissime creditur ». Lirinensis autem in Commonit. n° 3° scribit: « In ipsa item catholica Ecclesia magnopere curandum est ut id teneamus quod *ubique*, quod *semper*, quod *ab omnibus* creditum est. Hoc est enim vere proprieque catholicum: quod ipsa vis nominis ratioque declarat, quae omnia fere universaliter comprehendit. Sed hoc ita demum fiat, si sequamur Universitatem, Antiquitatem, Consensionem ». Verum hic rursum notandum est, criterium istud positive quidem acceptum maxime valere, ubi scilicet universalitas est cum perpetuitate coniuncta, ibi divinam traditionem esse agnoscendam; non vero negative sive exclusive, quasi nempe divina traditio esse non possit ubi universalitas aliquando defuit. Denique observandum est, quando universalitas ante Ecclesiae definitionem extitit, hanc generatim, et exceptis tantum clarioribus et fundamen-

talibus dogmatibus, non statim sed sensim sine sensu et per quosdam veluti gradus efformatam fuisse. Scilicet ab initio quidem veritas a Christo et Apostolis accepta ab Ecclesiis praesertim Apostolicis custodita fuit, et a quibusdam tantum Doctoribus data occasione indicata et proposita, quibusdam aliis eam ignorantibus, aut non animadvertentibus, quandoque etiam dubitantibus aut contradicentibus: deinceps vero in pleniore revelationis expositione eadem veritas coepit a pluribus animadverti, eius nexus cum deposito revelationis expresse intelligi, et contra impugnantes defendi ex maiorum testimonio, atque ita paullatim, dissipatis dubiis, ab omnibus explicite credi et teneri coepit, quae antea implicite tantum credebatur. Contrarius omnino est erroris progressus in Ecclesia: quamvis enim aliquando multos ab initio decipiat, paullatim locum cedere debet, agentibus praesertim Ecclesiae Doctoribus, et repugnante fidelium sensu, donec gradatim imminuto fautorum numero, et contraria veritate in pleniori lumine collocata, ab Ecclesia prorsus eliminatur, accedente praesertim expressa Ecclesiasticae auctoritatis sententia (1).

Nunc ut ad rem nostram veniamus, ut scilicet demonstramus canonem Tridentinum iuxta traditionem vere divinam constitutum esse, oportet ostendere praedictos characteres in ea traditione inveniri, quae libros omnes canonis praedicti conservavit, et tamquam inspiratos tradidit. Porro de *obiecto* nulla dubitatio moveri potest: non solum enim ad fidem et mores pertinet quaestio de divinis Scripturis, sed ad ipsa fidei et morum fundamenta. Ad alias duas conditiones quod attinet, demonstrabimus traditionem de integro canone nostro perpetuam esse seu ab Apostolica aetate descendere, nec unquam interruptam fuisse, eamque etiam universalem extitisse non quidem ita ut nunquam dissensio de libris quibusdam mota fuerit, sed eo sensu quod longe maior Ecclesiarum et Doctorum pars in integro canone semper convenerit, et post aliquantam quaestionem universa prorsus Ecclesia eundem unanimi consensu receperit.

Ad hoc ostendendum breviter revocabimus ea quae superius

(1) Haec et alia de Ecclesiastica traditione opportuna criteria egregie evolvuntur et demonstrantur a Card. Franzelin in *Tract. de Divina Traditione* praesertim *Thes. XI, XXIII, et XXIV.*

enarrata sunt I° de canonibus antiquae Ecclesiae, II° de Ecclesiarum et Doctorum usu ac sensu circa singulos nostri Canonis Libros.

I. Argumentum ex *antiquis canonibus* Scripturarum facile colligitur ex dictis in capite II. Ex his enim constat canonem Tridentinum non aliquid novum esse a Concilio constitutum, sed praecedentibus saeculis pluries sancitum fuisse, ita ut series quaedam confici possit decretorum a primis Ecclesiae temporibus usque ad Concilium Tridentinum in quibus idem prorsus librorum numerus ac census continetur. Sane Tridentinus canon librorum sacrorum saeculo XV iam constitutus fuerat ab Eugenio IV in Decreto pro Iacobitis nomine Romanae Ecclesiae, et Concilii Florentini. Rursus ante Eugenium Nicholaus I epist. 75 ad Episcopos Galliarum saec. IX eundem canonem proposuerat, eodemque tempore a privatis doctoribus ex. gr. Rabano Mauro, et Theodulpho Aurelianensi pariter tradebatur tamquam ex sensu totius Ecclesiae. Saeculo VIII occurrit idem canon in decreto Leonis III superius recitato ex Blanchinio. Saeculo VII praeter plures Ecclesiae Patres, ut S. Isidorum, S. Ildephonsum aliosque, eundem canonem recepit tota Ecclesia Graeca in synodo Trullana. Saeculo V desinente iterum apparet noster canon in Decreto Gelasii Romani Pontificis anno 495, et eodem saeculo ineunte in decreto Innocentii I, seu epistola ad Exuperium Tolosanum anno 405, atque iterum circa idem tempus in Concilio Carthaginensi VI (anno 419) canone 29, cui Concilio 218 Episcopi interfuerunt cum legatis Romanae Sedis. Saeculo IV idem prorsus canon librorum sacrorum recurrit in Concilio Carthaginensi III (anno 397) can. 47, et paulo ante in Concilio Hipponensi (anno 393) totius Africae plenario canon. 36, quibus adamussim consentit canon a S. Augustino propositus Lib. II de Doctr. Christ. Cap. VIII. In prima parte eiusdem saeculi idem canon stabilitus fuisse videtur in concilio Nicaeno I, ut loc. cit. demonstrare conati sumus. Atque ita per varias aetates retrocedentes invenimus eundem canonem Scripturarum, quem postea Concilium Tridentinum definivit, promulgatum, sancitum et inculcatum primis temporibus pacis Ecclesiae. Exinde facile est ascendere usque ad aetatem Apostolicam. Imprimis enim quod Ecclesia tanta constantia docet, et proponit non potest nisi a Christo et ab Apostolis acceptum esse. Deinde primi illi Canonis nostri adsertores

ipsum non tamquam novum, sed tamquam canonem a maioribus acceptum tradiderunt. Ita Innocentius I ut vidimus loc. cit. appellat ad *custoditam temporum seriem*, Patres Africani appellant ad suos praedecessores aientes: « *A patribus ista accepimus in Ecclesia legenda* » scilicet sub nomine divinarum Scripturarum omnes libros in canone numeratos acceperant, ut ex principio decreti apparet. Denique tribus prioribus Ecclesiae saeculis si deest monumentum aliquod in quo canon Tridentinus descriptus appareat, aequivalenter tamen eiusdem Canonis existentia innotescit ex usu ecclesiastico omnium et singulorum librorum eiusdem Canonis, ut antea dictum est, et infra sub oculos iterum ponemus: hic sufficiat appellare ad Biblia Graeca et Latina quorum prima continebant versionem Alexandrinam V. T. ante Christum factam, et textum originarium N. T., altera vero antiquissimam utriusque Testamenti versionem, quae ipso aevo Apostolico prodierat. Hae duae editiones Scripturae, quae in universa paene Ecclesia legebantur, omnes prorsus nostri canonis libros comprehendebant, ac proinde ad instar canonis, seu census librorum sacrorum in primitiva Ecclesia haberi possunt. Atque ita tandem Tridentinus canon cum aevo Apostolico coniungitur, et ab Apostolorum aetate descendere dignoscitur.

Sed opus est quaedam ulterius animadvertere circa superius expositam canonum Ecclesiasticorum seriem ad pleniorē huius argumenti declarationem.

Primo itaque notatu dignum est omnes canones a *publica aliqua auctoritate* Ecclesiae vulgatos cum canone Tridentino convenire. Tales enim sunt omnes canones a Romanis Pontificibus editi, tales etiam canones Conciliorum Provincialium vel Nationalium utriusque Ecclesiae. Unica exceptio esset canon 60 Concilii Laodicensi: verum de huius canonis tum auctoritate, tum etiam existentia valde dubitandum esse superius vidimus. Coeteri canones, qui libros aliquos omittunt seu V. T. seu N. T. quos recitavimus in citato loco, etiam quando vere referendi sunt ad Ecclesiasticum et non ad Hebraicum librorum censum, omnes editi sunt a *privatis* scriptoribus aliquando quidem Episcopis, non tamen simul coadunatis, et decretum aliquod ad fidelium normam auctoritative statuentibus, sed ad suam potius opinionem proferendam:

eiusmodi sunt canones Epiphani, Gregorii Naz., S. Athanasii, Hieronymi, Rufini, Iunilli Africani et aliorum.

Secundo notandum est, libros illos, de quibus aliquando controversia orta est, a nulla unquam Ecclesiastica auctoritate sive generali sive particulari fuisse *positive reiectos*, aut damnatos, sed potius *negative*, scilicet in canone librorum recensendo aliquando omissos fuisse, aut dubitatum fuisse de eorum aequali cum libris proto-canonicis auctoritate. Quod quidem apprime notandum est: ostendit enim nullum proprie contrarium de iis libris prolatum fuisse iudicium, sed tantum definitivam de eorum divinitate sententiam quodammodo suspensam a quibusdam Patribus fuisse ob defectum scilicet certae cognitionis, quae postea, ulteriori facta inquisitione, ab omnibus comparata est, et affirmativa sententia universalis evasisit (1).

Tertio notandum est in laudata canonum serie praecipuas partes habere canones a Rom. Pontificibus editos, ita ut *Romanus Canon* prorsus dominans sit toto illo temporis spatio quod a prima Ecclesiae aetate usque ad Concilium Tridentinum protenditur. Quanti ponderis sit huiusmodi circumstantia facile intelliget qui secum reputaverit Romanam Ecclesiam, omnium Christianorum consensu, tamquam praecipuam traditionis custodem et totius Ecclesiae magistram semper habitam fuisse: « Ad hanc enim Ecclesiam, inquit Irenaeus, propter potentiolem principalitatem necesse est omnem convenire Ecclesiam, idest omnes qui sunt undique fideles ». Magnum igitur pondus Canonis nostro accedit ex eo quod videamus illum a Romana Ecclesia receptum usque a primis Ecclesiae saeculis, nec unquam Romanae Ecclesiae sententiam circa illum variasse. Nemo autem dubitare potest canonem istum a Romana Ecclesia receptum fuisse etiam ante Innocentium I, qui eum data opera exposuit, et Gallicanae Ecclesiae tradidit. Imprimis enim iam animadvertimus Innocentium in eo canone tradendo ad

(1) Vid. de hac re Card. Franzelin Thes. XIII *de Div. Scripturis*, ubi demonstrandum assumit, canones, seu catalogos librorum Scripturae deficientes a Patribus saec. IV et V. editos habendos esse non velut canones *conclusos*, sed velut *supplendos*: eosdemque canones non ad *negationem* pertinere, sed ad *stadium inquisitionis* ante definitivum iudicium Ecclesiae.

traditionem appellare, quod manifeste intelligendum est, saltem principaliter, de traditione Romana, et praecedentium Pontificum RR. Praeterea licet non habeamus expressum alicuius Pontificis canonem de SS. Scripturis ante Innocentium, idest ante initia saeculi V, facile tamen est colligere Romanae Ecclesiae sensum de omnibus et singulis canonis Innocentiani libris ante eius aetatem, sive ex usu et lectione versionis Latinae usque ad tempora Damasi Papae, qui eius correctionem Hieronymo commisit, sive ex allegationibus factis ex omnibus poene libris etiam deuterocanonicis a Clemente Rom. Pontifice viro Apostolico, sive demum indirecte ex canone Africanæ Ecclesiae. A multis enim observatum est canonem Africanum qui Innocentianum praecedit, et ex antiqua traditione acceptus dicitur, necessario concordare debuisse cum canone Romano primis quatuor Ecclesiae saeculis. Observari enim solet, Ecclesiam Africanam ab Ecclesia Romana fidem recepissee ab aetate fere Apostolica, ut aperte testantur idem Innocentius I in epist. 25 ad Decentium Eugubinum n° 2, et Augustinus in pluribus locis: imo ante hos Tertullianus Africanæ Ecclesiae lumen, nec multum ab Apostolica aetate remotus, non solum de fide in genere, sed in specie de SS. Scripturis testatur (in Lib. de Praescr. Cap. XXXVI) eas a Romana Ecclesia Africanis traditas et communicatas fuisse: « Si autem, inquit, Italiae adiaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ista quam felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt.... Videamus quid didicerit, quid docuerit, cum Africanis quoque Ecclesiis contesserarit. Unum Deum novit... et Christum Iesum ex virgine Maria filium Dei creatoris... *Legem et Prophetas, cum Evangelicis, et Apostolicis literis miscet*, et inde potat fidem. Si haec ita se habent ut veritas nobis adiudicetur... constat ratio propositi nostri definientis non esse admittendos haereticos *ad ineundam de Scripturis provocationem* ». Cum igitur videamus Africanos Patres saeculo IV tanto consensu libros omnes, qui sunt in canone nostro, tamquam divinos et canonicos tradentes, et ad Patrum traditionem appellantes, cum insuper Saec. II° et III° eosdem libros inter Scripturas allegatos videamus a Cypriano, Tertulliano aliisque eiusdem Ecclesiae Scriptoribus, merito exinde concludere possumus eos omnes, seu integram eorum collectionem, a Romana Ecclesia

admissam fuisse, et cum Africana Ecclesia communicatam ipso aevo Apostolico, quando haec, agentibus Petri successoribus, fundata est. Nec obstat huic argumento quod alias diximus, canonem Carthaginensem probabilius ex actis Concilii Nicaeni desumptum fuisse. Nam praeterquamquod canon Nicaenus diversus esse non poterat a canone Romanae Sedis, cuius Legati eidem Concilio praesederant, et a qua Concilium confirmatum est, praeterea nihil impedit quominus Africani Patres in canone Scripturarum stabiliendo simul respexerint tum ad acta Nicaeni Concilii, tum ad Patrum seu Episcoporum suorum traditionem, quae a praedicatoribus Roma missis, et a fide Romanae Ecclesiae, ut diximus, originem suam ducebat: quod etiam confirmatur ex eo quod laudati Africani doctores, qui ante Concilium Nicaenum, et ante pacem Ecclesiae redditam floruerunt, in suis scriptis eundem canonem sequantur. Et haec quidem de perpetua Ecclesiae Romanae sententia pro canone nostro, quae tamquam praecipua traditionis divinae testis habenda est.

Quarto canon Romanus pluribus aliis Ecclesiis communis fuit usque a primis saeculis. Id quidem posset imprimis veluti a priori deduci ex veneratione qua semper suscepta est fides et traditio Romanae Ecclesiae praesertim in Occidente. Constat insuper praecipuas Occidentales Ecclesias per Italiam, Hispaniam, Galliam et Africam a Rom. Pontificibus fundatas et institutas fuisse, ut expresse affirmat Innocentius I in laudata epist. ad Decentium, et quidem tamquam rem apud omnes certam et admissam (1); quare credendum omnino est omnes hasce Ecclesias quemadmodum in fide, ita etiam in Canone Scripturarum, cum Romana Ecclesia concordasse. Insuper positiva argumenta non desunt ad hunc consensum probandum. Iam vidimus Ecclesias Africanas expresse numerasse inter divinas Scripturas omnes libros Canonis Romani. Notum est autem Ecclesias illas usque a Saeculo II. et plurimas et florentissimas fuisse. De Ecclesiis Galliarum idem deduci potest ex laudata epistola Innocentii I ad episcopum Tolosanum, qui R. Pontificem

(1) Ait enim: « *Cum sit manifestum, in omnem Italiam, Gallias, Hispanias, Africam, atque Siciliam insulasque interiacentes nullum instituisse Ecclesias, nisi eos quos Venerabilis Apostolus Petrus, aut eius successores constituerint Sacerdotes* ».

de pluribus rogaverat, et inter cetera de authentico Scripturarum canone; quare canon Innocentii ab episcopo illo statim receptus fuit, nec dubitari potest quin etiam aliae Gallicanae Ecclesiae eundem sequutae fuerint. Praeterea idem canon paulo post repetitus fuit in Concilio Carthag. VI. an. 419, et missus ad Bonifacium, et ad alios *earumdem partium, episcopos* seu ad *transmarinam*, inquit, *Ecclesiam*, quo nomine Africani intelligebant Ecclesias Italiae, Hispaniae et etiam Galliae. Et re sane vera harum Ecclesiarum canonem cum Africano convenire patet ex monumentis et ex scriptoribus earumdem alias citatis. Hisce addenda est Ecclesia Graeca, et in genere Ecclesia Orientalis, ut potest deduci ex testimonio et praxi sectarum separatarum. Vidimus enim ex testimoniis prolatis ab Assemani, Renaudoto, Ludolpho et aliis, sectas haereticas, vel schismaticas quae in Oriente adhuc existunt, nempe Syros Iacobitas et Nestorianos, Armenos, Coptos, et Abyssinos eundem prorsus catalogum librorum divinatorum retinere, quem nos habemus. Iamvero constat has sectas inde a saeculo V^o vel VI° separatas esse a communione latinæ et Romanae Ecclesiae. Ergo *ante* illam aetatem receperant canonem Romanum Scripturarum: neque enim credibile est eas post separationem sacros libros ab orthodoxis recipere voluisse, aut omnino maiorum suorum sensum, et traditionem in hac re mutasse.

Quare ex serie canonum in variis Ecclesiae aetatibus vulgatorum colligitur tum *perpetuitas* Ecclesiasticae traditionis pro canone nostro, tum eius receptio saltem apud *plures et illustres Ecclesias*. Verum *universalitas* traditionis huius clarius innotescit ex sequenti argumento desumpto ex praxi et sensu Ecclesiae.

II. *Praxis et sensus Ecclesiae* circa omnes et singulos libros Canonis Tridentini ex iis colligitur, quae fusius enarravimus cap. II. art. II. et III. Ibi enim vidimus libros nostros per totam Ecclesiam receptos fuisse in publico et privato usu tamquam sacros et divinos, nullo facto discrimine inter proto et deuterocanonicos. Sufficiat hic in mentem revocare praecipua facta et testimonia ex quibus hic Ecclesiarum usus ac sensus innotescit. Sunt autem sequentia.

1° *Editiones sacrae Scripturae* praesertim Graeca et Latina. Sane usque a prima aetate coeperunt simul coniungi et vulgari

omnes libri qui ad Scripturam pertinere credebantur. Libri scilicet V. T. in versione Graeca Alexandrina iam collecti inventi sunt, et a Christianis recepti in exemplaribus quae sive Iudaei Hellenistae, sive Gentiles ad fidem conversi secum tulerant: his paullatim additi sunt libri N. T. graece ab Apostolis, eorumque discipulis conscripti, et in unum veluti corpus Sacrarum Scripturarum compacti inde a Saeculo I. I vidimus probari ex. gr. ex testimonio S. Ignatii Martyris qui totam scripturam indicat generali illa divisione in *Legem, Prophetas, Evangelium* et *Apostolos* (Philadelph. c. 5 et 9, Smyrn. c. 5, et 7), et ex testimonio S. Iustini M. Apol. I n. 67, et Tertulliani Apologet. c. 39, ubi narrant hosce libros simul perlectos fuisse in Christianorum coetibus diebus dominicis; idem in Occidente factum est de iisdem libris ex Graeca editione in latinam linguam conversis, et deinceps de aliis quoque versionibus. Quae quidem editiones S. Scripturae non privatorum hominum arbitrio fiebant, sed ex usu et sensu Ecclesiae ab ipsis Episcopis magna fide, et vigilantia curabantur, ad publicum scilicet et ecclesiasticum usum divinarum Scripturarum, et in Ecclesiarum archiviis diligentissime servabantur. (1) Iamvero hasce editiones complexas fuisse libros utriusque Testamenti non solum protocanonicos sed etiam deuterocanonicos certissimum est. Nam codices Graeci antiquissimi qui utrumque Testamentum continent, ut Vaticanus, Sinaiticus, Alexandrinus, hos libros comprehendunt, et quidem cum protocanonicis intermixtos, ut superius vidimus: etiam Codices partiales, qui aliquos tantum libros exhibent, tamen unum vel alterum aut plures ex deuterocanonicis sistunt, scilicet si libros Salomonis continent plerumque eis adiungunt *Sap.* et *Eccli.*, si libros

(1) De archiviis et bibliothecis Ecclesiarum in quibus sacri libri custodiebantur plura occurrunt testimonia apud veteres ex. gr. apud S. Ignatium M. in Epist. ad Philadelph. n. 8, Origenem in Epist. ad Africanum n. 4. et Tertullianum De Praeser. c. 36. et C. Marc. IV. 3; item apud Hieronymum Epist. ad Augustinum (inter epistolas Aug. 75.) Reclenda etiam sunt quae alias recitavimus ex Cassiodoro codices sacros diligenter conquisitos et recognitos suis monachis relinquente; ante illum Eusebius commemorat *apparatum Codicum divinarum scripturarum* Ecclesiae maxime necessarium (in Vita Constantini IV. 36). In archaeologia Christiana saepe occurrunt monumenta in quibus mentio fit de sacris Codicibus in Basilicis custoditis.

historicos cum eis exhibent Tobiam, Iudith, et Machabaeos, (nisi forte in fine mutili sint), si demum Prophetas habent Ieremiam cum Baruch coniunctum; idemque dicendum est de N. T. ubi epistolis Paulinis adnumeratur constantissime epistola ad Hebraeos, epistolae Catholicae septem simul coniunguntur, et Apocalypsis vel seorsim, vel cum epistolis, aut cum actis Apostolorum comparet. De editionibus Latinis idem constat. Nam antiqua Itala, continebat omnes libros nostri Canonis iuxta Versionem Alex. quoad V. T. et iuxta Textum originarium quoad N. T. ut testatur inter ceteros Cassiodorus in Instit. divin. liter. c. 14, ubi catalogum librorum Sacrorum pertexit *secundum antiquam translationem*, cuius antiquos et probatos codices suis monachis relinquebat. Versio Vulgata proprie dicta, quae partim ex antiqua translatione, partim ex nova Hieronymiana conflata est, pariter continebat omnes libros nostri canonis, ut apparet non solum ex usu Patrum Latinorum, et ex Liturgia latina, sed etiam ex antiquissimis eiusdem Vulgatae Codicibus. Accedunt etiam aliae Orientales et Occidentales versiones, quae pro usu Ecclesiarum factae sunt, ut Syriaca utraque, Aethiopica, Armenica, Slavonica aliaeque in quibus libri deutero-canonicali utriusque Testamenti cum aliis divinis libris commixti sunt, et si forte ab initio unus vel alter omissus fuerat, ut de Armenica versione constat, et de Syriaca simplici multi opinantur, tamen postea additi sunt, ne scilicet a ceterarum Ecclesiarum usu discordarent.

2° Idem probat *publica lectio* omnium et singulorum librorum nostri canonis. Quae quidem ostendit Ecclesiae sensum de omnium illorum divina auctoritate; nam Ecclesia apprime distinguebat lectionem librorum utilium ex. gr. passionum Martyrum, quae in Ecclesia permittebatur, a lectione divinae Scripturae, ut probavimus superius ex testimonio Canonis Muratoriani, et Concilii Hipponensis et Carthaginienensis III (1). Porro lectionem huiusmodi se se extendisse ad omnes libros canonis Tridentini constat manifestis-

(1) S. Augustinus in Epist. 64. (al. 235.) ad Quintianum Episcopum n. 3. aperte enunciat solos libros in *Canone* Scripturarum comprehensos, publice legendos esse tamquam S. Scripturam: « Vos ipsi, inquit, prius nolite in scandalum mittere Ecclesiam, *legendo in populis Scripturas quas Canon Ecclesiasticus non recepit* ».

sime tum ex praedictis Graecis, Latinis, aliisque exemplaribus pro isto publico Ecclesiarum usu destinatos, tum ex lectionariis, aliisque libris liturgicis alias citatis, et ex canone Hipponensi et Carthaginensi. Quod autem Rufinus, et alii nonnulli Saec. IV et V scriptores, una cum Hieronymo, affirmant libros deuterocanonicos V. T. in Ecclesia lectos fuisse *ad aedificationem*, non vero ad auctoritatem, id, inquam, non exprimere genuinum Ecclesiae sensum, vel saltem referendum esse ad extrinsecum tantum defectum formalis iudicii Ecclesiae, superius vidimus.

3° Hunc ipsum universalem Ecclesiae sensum probat *amplissimus usus* omnium et singulorum librorum canonis nostri apud SS. *Ecclesiae Patres* omnium temporum et locorum, qui hisce libris constanter usi sunt in docendis fidelibus, in Catholicis dogmatibus evincendis, in haereticis refutandis, nullo facto discrimine inter proto et deuterocanonicos; sed omnes ut divinam Scripturam, ut verbum Dei, et ut infallibili oracula allegarunt. Horum Patrum testimonia, tum Occidentalium tum Orientalium, tum eorum qui a saeculo I-VI, tum eorum qui deinceps floruerunt copiose exposita sunt supra cap. II. art. II et III. A quo generali usu vidimus non recessisse eos ipsos Doctores qui in canone librorum Sacrorum texendo aliquos libros seu Veteris seu N. T. omittebant, vel theoretice de eorum plena auctoritate dubia proponebant, in praxi tamen libros eosdem absque ulla haesitatione afferebant etiam in quaestionibus dogmaticis tamquam sacros et divinos; ita Hieronymus, Rufinus, Gregorius Naz. Athanasius aliique.

Ex his omnibus apparet integrum nostrum canonem practice receptum fuisse in universa Ecclesia.

Ad *dubia* vero quod attinet, quae a nonnullis Ecclesiasticis Doctoribus mota fuerunt circa deuterocanonicos libros, praeter ea quae in superiori numero diximus de canonibus in antiqua Ecclesia editis, duo potissimum hic animadvertenda sunt. 1°) Scilicet usum Ecclesiae eiusque sensum publicum omnino fuisse, et auctoritate Ecclesiastica confirmatum sive implicite, in permittenda et fovenda editione, lectione, et applicatione Scripturarum deuterocanonicarum promiscue cum protocanonicis, sive etiam explicite per decreta Conciliorum, et RR. Pontificum: contra vero oppositionem illam ex parte privatorum Doctorum ortam fuisse, nullaque publica Ec-

clesiarum auctoritate confirmatam fuisse. 2° Oppositiones et dubia de quibus loquimur non destruunt sive perpetuitatem, sive moralem universalitatem traditionis Ecclesiasticae circa integrum canonem. Siquidem imprimis serius orta sunt, postquam omnes hi libri in usu Ecclesiae recepti fuissent, et variis modis ab Ecclesia probati; semel autem orta haec dubia, quamvis erudite proposita et promota fuerint a pluribus doctis viris, et Ecclesiae Patribus, nunquam potuerunt influxum exercere in publicum Ecclesiarum sensum, nec usum quorundam librorum impedire aut imminuere, quinimo ii ipsi qui dubia fovebant practice se conformabant generali omnium opinioni; denique post breve tempus dubitatio omnis cessavit etiam apud privatos Doctores, et consensus unanimis effectus est: quod, ut antea animadvertimus in quaestionibus huius generis, est evidens veritatis, et divinae traditionis argumentum. Haec omnia ex dictis in cap. II apertissime constant.

Dubitandum igitur non est traditionem de integro canone Tridentino et *perpetuam*, et *universalem* esse, ideoque divinam, seu a divino Christi et Apostolorum testimonio profectam.

§. III Confirmatur Ecclesiae traditio ex Christiana Archaeologia.

Antiqua Christianorum monumenta, ut picturae coemeteriorum et Basilicarum, sculpturae in sarcophagis praesertim conspicuae, opera musiva, lucernae, vasa vitrea figuris ornata, annuli aliaque diversa cimelia, in quibus scrutandis et interpretandis versatur *Archaeologia Christiana*, constituunt unum ex mediis, per quae nobis innotescit antiquae Ecclesiae sensus de pluribus doctrinae capitibus, quae in his monumentis expressa vel adumbrata conspiciuntur. Hunc fontem non neglexerunt theologi praesertim recentiores, et qui Romae scripserunt vel commorati sunt, ubi praecipuum horum monumentorum domicilium et quasi depositum reperitur. Omissis aliis theologiae quaestionibus, quae ex laudatis monumentis illustratae fuerunt (1), ad rem nostram quod attinet,

(1) Nonnulla de his breviter perstringit, aptisque exemplis illustrat Card. Franzelin in *Tract. de Div. Tradit.* Sect. II. Thes. XIII.

plures docti viri exinde confirmarunt veritatem Canonis Tridentini divinatorum Librorum, ostendentes scilicet sensum fidelium et Ecclesiae circa libros deuterocanonicos ex eo quod promiscue cum protocanonicis adhibiti fuerint in repraesentandis scenis biblicis, quibus ornata sunt monumenta Christiana. Id elapso saeculo praestitit Fr. Blanchinius in *Notis ad to. III. Anastasii Bibliothecarii* in Sect. 64 vitae S. Gelasii, ubi canonem Gelasianum defendit (V. p. 196–200), item saeculo nostro Io. Brunati in *Dissert. De Christianorum Veterum monumentorum in res biblicas utilitate* (V. *Dissertazioni bibliche*. Milano 1838. Dissert. n°. XIV) et Al. Vincenzi in saepius laudata *vindicatione Sessionis IV Conc. Trid.* Romae 1842 parte II. Propos VII pag. 113 seqq. Verum cum Christiana Archaeologia postremis hisce tribus decenniis miros quosdam progressus fecerit, et plurima monumenta in lucem prodierint, quae antea vel prorsus ignota erant, vel non bene intellecta, hinc speramus non ingratum fore lectoribus si rem iterum tentaverimus, et ex recentiore et perfectiore Christianae Archaeologiae statu lucem mutuaverimus ad illustrandam Ecclesiae traditionem de Librorum divinatorum Canone (1).

Distincte autem agemus de canone Veteris, et de canone Novi Testamenti, et conabimur traditionem de libris deuterocanonicis ex Archaeologiae monumentis praesertim primae et secundae epochae (2) illustrare.

(1) Usi sumus in hac brevi tractatione pertexenda optimae notae scriptoribus ut Bottari, Boldetti, Buonarroti, Garrucci aliisque, quos data occasione laudabimus. Prae ceteris vero adhibuimus opera Cl. viri Io. Bapt. De Rossi inter sacrae Archaeologiae cultores facile principis, cuius etiam sapientibus monitis, et consiliis tum hic, tum in aliis quaestionibus non parum debemus.

(2) Archaeologia Christiana solet in tres epochas dividi. *Epocha prima* complectitur tempora persecutionum a fundatione Ecclesiae usque ad pacem Constantini, et dici solet epocha. *Primitiva*, vel epocha *Catacumbarum*. *Secunda Epocha* protenditur a pace Constantini usque ad finem circiter saeculi VII. haec epocha vocari potest Epocha *Basilicarum*, et vulgo etiam dicitur epocha *Bizantina* ob influxum plus minusve directum elementi Bizantini in artes, et mores Christianorum. *Tertia epocha* extenditur a saeculo VIII usque ad XV, et dicitur epocha *Medioevalis*. Facile est animadvertere monumenta primae epochae praecipuum pondus habere pro re nostra,

I. Monumenta Archaeologica pro Deuterocanonice Veteris Testamenti.

In Christiana Archaeologia fortasse magis abundant monumenta pro libris V. T. quam pro libris N. T. quod quidem satis commode accidit, cum pro illis, potius quam pro istis, testimoniis traditionis indigeamus. Huius autem rei ratio esse potest, quod ad symbolismum Christianum aptiora erant facta librorum V. T. quam ea quae in N. T. habentur. Notandum est enim veteres Christianos sive ob religiosum quemdam veluti instinctum, sive etiam ob studium tunc necessarium celandi Christianae religionis mysteria ab oculis profanorum, solitos fuisse haec symbolice repraesentare in coemeteriis, Basilicis, et etiam in annulis, gemmis, vitreis vasibus, aliisque parvis obiectis. Haec vero symbola aliquando mere conventionalia aut figurata erant, ut ex. gr. piscis, anchora, ramus palmae, columba, et alia similia; et ex his nonnulla etiam ex novo Testamento derivata sunt, imprimis figura boni Pastoris, et agni Apocalyptici (1). Aliquando autem erant *historica*, idest quaedam facta vel personae repraesentabantur ad aliquam veritatem, vel mysterium, vel pium affectum exprimendum; et haec plerumque ex V. T. desumebantur, et constituunt praecipuum argumentum pro re nostra, quia scilicet saepissime ex libris et pericopis deuterocanonice deprompta sunt. Vis autem argumenti ex eo desumitur quod huiusmodi historiae figuris expressae, acceptae fuerint promiscue tum ex protocanonice tum ex deuterocanonice Scripturis ex. gr. Jonas a certe deglutitus, tres pueri in fornace, adoratio magorum, Tobias cum pisce et ita porro; contra vero ex libris apocryphis nihil depromptum est quamvis isti symbolis abundant magis etiam quam libri canonici, neque etiam ex profanis libris et historiis aliquid occurrit, nisi in raris quibusdam casibus, et ob speciales circumstantias, et plerumque ad ornatum potius quam ad veritates exprimendas. Quod factum clare demonstrat Scripturas deuterocanonicas in eadem veneratione ac proto-

quamvis etiam ea quae pertinent ad secundam epocham, praesertim antiquiora, magni momenti sint.

(1) De hoc symbolorum genere mentionem faciunt vetustissimi scriptores, prae coeteris Tertullianus, et Clemens Alex.; cuius insigne testimonium habetur Paedag. lib. III Cap. XI. ubi praecipua huiusmodi signa enumerat.

canonicas in antiqua Ecclesia habitas fuisse. Verum praestat nunc in specie de singulis libris, ac partibus deutero-canonicis dicere.

1° *Partes deutero-canonicae Danielis.* (Dan. III. 24-92, XIII, XIV).

Tres pueri in fornace Babylonica frequentissime occurrunt in Christianis monumentis, ut prae caeteris ostendit cl. De Rossi in: *Bollettino di Archeologia Christiana*. Serie I^a anno II pag. 84, 91 et alibi, et Martigny: *Dictionnaire des Antiquités Chrétiennes*. Paris 1877 art°. *Hébreux*. Verum, apprime notandum est, non semper huiusmodi repraesentationem vim probandi pro re nostra habere, nam historia trium puerorum Dan. III usque ad vers. 24 protocanonica est, deinceps vero deutero-canonica usque ad vers. 91, in qua parte exponitur *oratio Azariae, apparitio Angeli in medio fornacis, et canticum puerorum*. Quare illae tantum repraesentationes seligendae sunt, in quibus istae circumstantiae expressae inveniuntur. Ex his igitur citabimus sequentes. In duobus sarcophagis apud Bottari: *Roma Sotterranea* Tom. I Tab. 41 et Tom. II Tab. 87, quae a docto viro Labbus (ap. Brunati dissert. cit.) ad saec. III^m referuntur, tres pueri inter flammās exhibentur manibus expansis, quod orationem seu canticum significat iuxta orandi morem orientalium, et veterum Christianorum. Idem observatur in quibusdam picturis coemeterii Callisti, et Agnetis apud eundem Bottari ib. Tab. 59 n° 3, Tab. 143 num° 3, Tab. 149 etc. item in vase vitreo figurato apud Boldetti op. *Osservazioni sopra i cimiteri de' SS. Martiri* etc. Roma 1720 pag. 187 et 198. In fragmento sarcophagi in coemeterio Callisti reperto superest figura unius ex pueris inter flammās, manibus expansis, et aperto ore, in actu orandi gerens ex collo suspensum orarium cum bulla seu philacterio, quod monumentum cl. De Rossi refert ad saeculum IV. (vid. *Bollettino*. Serie I^a anno II pag. 47.) In Arcosoliis depictis in Coemeterio S. Eusebii, quod constituit tertiam regionem Coemeterii Callisti, occurrit pictura repraesentans tres pueros inter flammās orantes, et post eos angelus alatus. Ap. De Rossi: *Roma sotterranea* to. III. An. 1877 pag. 81 et adnexa tab. XV. referendum autem videtur ad initia saeculi IV (1).

(1) Vid. Tab. I. hic a nobis adiectam, ubi duo postrema monumenta hic memorata repraesentamus sub nn. 1. et 2; ibi etiam sequens monumen-

His addere placet duo alia cimelia in dissitis mundi partibus reperta. Alterum est vas quoddam vitreum apud urbem *Docleam* (nunc Podgoritzza) in Albania, ubi inspiciuntur figurae trium puerorum orantium, et ne dubium superesset supra eos legitur inscriptio: *tres pueri de egne (igne) cami* (ni). (apud De Rossi: *Bollettino Serie II* anno V pag. 153 et tab. XI.) Alterum est lucerna quaedam in Africa reperta ubi pariter tres pueri exhibentur cum angelo alato post ipsos, ubi circumstantia quaedam nova observatur, quod scilicet primus ex pueris ad dexteram spectatoris sinistra manu gerit musicum instrumentum, quod dextera manu pulsatur, quo repraesentari videtur Azarias qui prior orationem seu *canticum* effudisse dicitur in parte deuterocanonica Danielis (III. 25 seqq.) (1).

Susanna a falso crimine liberata (Dan. XIII) non raro occurrit in Christianis monumentis. Notandum tamen est, non omnes figuras, quae pro Susanna habitae sunt ad eam certo referri posse, saepe enim incertum relinquitur an sit tantum figura mulieris orantis, quae frequenter repraesentari solebat in coemeteriis christianis. Aliquando tamen nullum de Susanna dubium relinquitur. Ita ex. gr. in vase vitreo Docleensi superius citato figura mulieris etiam conspicitur in actu orandi, supra quam legitur inscriptio: *Susanna de falso crimine*. Plura alia de hac re collegit cl. P. Garrucci S. I. in opere: *Vetri ornati di figure in oro* etc. edit. 2^a Roma 1864 (2).

Historia *Draconis a Daniele occisi* (Dan. XIV) ex pluribus Christianae Archaeologiae monumentis confirmari potest. Aliquando enim occurrit Daniel offam Draconi porrigens (Dan. XIV. 26) ut ex. gr. in veteri sarcophago musaei Vaticani, cuius figuram exhibet Bottari Tab. 49, et in altero sarcophago Veronensi apud Maffei in op. *Musaeum Veronense* pag. 484, et in *Verona illustrata*

tum Docleense n. 4. exhibemus, quod simul tres pueros, et Susannam repraesentat, nec non Danielelem cum dracone, aliaque symbola biblica.

(1) Huius lucernae figuram cum praedicta explicatione primus vulgavit Héron de Ville-Fosse in suo: *Musée Archéologique* pag. 122, et ex eo Martigny op. cit. edit. 1877 pag. 340.

(2) Vid. pag. 28 et 37. In eodem opere plura exhibentur vasa cum effigie puerorum in fornace orantium Vid. Tab. III. n. 8. 9. 10 et 11, et aliae figurae, quas inferius citabimus.

Part. III cap. 3. Item in superius laudato vase Docleensi apud De Rossi loc. cit. Hisce addendum est vas vitreum prope Urbaniam repertum, et postea in Musaeum Britannicum illatum, ubi etiam ad latus Danielis draconem occidentis cernitur figura Salvatoris ad ostendendum, virtutem adversus daemonem pugnandi a Christo expectandam esse. Vid. Garrucci op. cit. pag. 38, et Tav. III fig. 43 (1).

Daniel autem inter leones frequentissime recurrit, ad exprimendam scilicet fiduciam Christianorum de divina protectione inter pericula huius vitae, et paganorum persecutiones: occurrit etiam in caemeterio Domitillae, quod ad prima omnino tempora, et ad ipsum aevum Apostolicum pertinet. Verum hic quoque notandum est, solam Danielis figuram inter leones non sufficere ad scopum nostrum: Daniel enim bis leonibus proiectus legitur, semel quidem in parte protocanonica cap. VI, iterum vero in parte deutero canonica Dan. XIV. 30 seqq. Quare illa tantum monumenta seligenda sunt, in quibus circumstantia aliqua secundae narrationis propria designatur: huiusmodi autem sunt illa omnia, in quibus cum Daniele repraesentatur propheta Habacuc cibum ei porrigens ut legitur Dan. XIV. 32-38. En quaedam exempla. In sarcophago Lateranensi illustrato a cl. Mozzoni: *Tavole di Storia Ecclesiastica* Sec. IV nota 28, et deinceps a De Rossi: *Bollettino*: Serie I^a. anno III pag. 69 conspiciuntur plures figurae insculptae in duos ordines divisae; in centro ordinis inferioris est Daniel inter leones, et apud illum alia figura ei offerens canistrum cum panibus, retro autem tertius quidam super secundi caput manum tenens, quo exprimitur angelus qui Habacuc capillo apprehensum ad Danielelem adduxit. Alius sarcophagus Brixiae repertus repraesentat Habacuc crine suspensum per manum ex caelo stellato prodeuntem apud Oderici: *Antichità Cristiane di Brescia* tav. XII n° 3 (2). Idem observatur in antiqua lucerna testacea anno 1826 reperta in vetusto sepulchro prope situm veteris urbis Tarquiniorum (Corneto) apud Le Blant (*Inscriptions chrétiennes de la Gaule* tom. II pag. 502), et apud De Rossi (*Bollett.* Serie I^a anno V pag. 91), qui opinantur

(1) V. hic adiectam Tab. I. n. 3. et 5.

(2) V. nostram Tabulam I. n. 6.

hoc cimelium ad saeculum V pertinere. Huc etiam referri potest celeberrimus sarcophagus Iunii Bassi anno 359 insculptus, et in cryptis Basilicae Vaticanae asservatus, ubi pariter Daniel inter leones ab Habacuc prandio recreatus cernitur: quemadmodum etiam alter sarcophagus basilicae Liberianae ex caemeterio Lucinae effossus, et ad eandem aetatem spectans apud Bottari Tav. 49: item lamina aenea figuris ornata apud Buonarroti: *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi* etc. Firenze 1761 Tav. 1.

2° Liber Tobiae.

Effigies Tobiae in Christianis monumentis frequentissima est. Aliquando exhibetur Tobias cum Angelo alato, aliquando autem piscem manu suspensum tenens, vel in actu eum exenterandi. Ita in pictura vetustissima (fortasse saeculi III) quam exhibet D'Agincourt in *Storia dell' arte della Pittura*, cernitur Tobias cum Angelo comite; in vitro figurato apud Boldetti op. cit. pag. 197 et in antiqua pictura apud Bottari Tav. 65 observatur Tobias cum pisce, imo in hoc altero monumento etiam Angelus cernitur cui Tobias piscem offert (Tob. VI. 4-6). Tobias solus cum pisce exhibetur etiam in pluribus parvis vitris figuratis ap. Garrucci op. cit. tav. III n° 4. 5 et 6 (1) Immo in quadam pictura Coemeterii S. Saturnini recenter illustrata a De Rossi magis plena repraesentatio occurrit Tobiae piscem ex aqua educentis (2). Aliquando etiam occurrit Tobias cum cane, manu gerens fel piscis, aut etiam canis seni occurrens ante porticum domus, prout scilicet legitur Tob. XI. 9 (Vid. Maffei. *Verona Illustrata* Part. III pag. 54 et Martigny op. cit. pag. 761).

3° Liber Baruch.

Huius etiam Prophetae libro testimonium praebet sacra Archaeologia non quidem in caemeteriis, sed in aliis monumentis praesertim Basilicarum, ubi figurae Prophetarum aliquando exhibentur, et inter eos Baruch apud Ieremiam; quo etiam confirmatur factum alias commemoratum, quod scilicet liber Baruch Ieremiae

(1) V. infra Tabulam I. n. 7.

(2) Vid. De Rossi: *De Christianis monumentis Ixduv exhibentibus* pag. 13. Tobias piscem angelo afferrens occurrit etiam in antiqua pictura detecta a. 1849 in Coemeterio SS. Thrasonis et Saturnini et delineata a Perret: *Catacombes* to. III. tab. XXVI.- Vid. nostram Tabulam I. n. 8.

adiungi soleret ab antiquis. Ita cernebatur in aeneis portis Constantinianae Basilicae S. Pauli extra muros, ubi Baruch cum Ieremia insculptus erat, et in huius pugillari incisa nota verba: « *Hic Deus noster et non reputabitur alius ad eum* (Bar. III. 36.).

4° *Iudith* et *Estheris* gesta in caemeteriis quidem nunquam expressa cernuntur, sed non desunt alia monumenta paulo posteriora, in quibus etiam haec facta biblica occurrunt.

Inter haec eminent picturae, quas in porticu ecclesiae S. Felicis urbis Nolae S. Paulinus illius urbis episcopus saec. V. ineunte fieri iussit, et quas ipse describit in carmine X de Natali S. Felicis (1), ubi inter alia legitur v. 23 seqq.

*At geminas (cellas) quae sunt dextra, laevaeque patentes
Binis historiis ornat pictura fidelis:
Unam sanctorum complent sacra gesta virorum:
Iobus vulneribus tentatus, lumine Tobit;
Ast aliam sexus minor obtinet: inclita Iudith,
Qua simul et regina potens depingitur Esther.*

5° Ex *libris Machabaeorum* historia septem Fratrum, qui una cum matre martyrium fortiter subierunt sub Antiocho Epiphane (2 Mac. VII) celeberrima erat in antiqua Ecclesia. Huius historiae repraesentationem nonnulli se deprehendisse arbitrati sunt in quibusdam Christianis monumentis, ubi cernuntur septem iuvenes una cum muliere, ut ex. gr. in vitro figurato apud Buonarroti op. cit. Tab. XX. n° 1, quod laudatus Buonarroti subtiliter observat ad praedictam historiam referendum esse eo quod unus ex filiis in aetate puerili appareat. Attamen aliis haec dubia videntur, eo quod effigies ista aequo iure referri possit ad similem aliquam historiam Christianorum martyrum ex. gr. S. Felicitatis, quae cum septem filiis martyrium fecit sub M. Aurelio Antonino, et Publio urbis praefecto, vel S. Symphorosae quae pariter cum septem filiis passa est sub Hadriano. Sed necesse non est ad haec recurrere, cum alia certissima habeamus monumenta ab antiquis Patribus

(1) Hoc carmen a S. Paulino editum est anno 403 die 14 Ianuarii; sed de iisdem picturis loquitur etiam in carm: IX edito anno 401. Quare hoc testimonium ad saeculum IV referri potest, et certe decreto Innocentii I antèrius est.

memorata. S. Augustinus in *Sermone 109 De diversis* refert Antiochiae exstructam fuisse Basilicam sub nomine Fratrum Machabaeorum, et aliunde etiam constat in illa Ecclesia memoriam et solemnitatem martyrum Machabaeorum usque ab immemorabili tempore celebratam fuisse, in qua solemnitate S. Iohannes Chrysostomus tres celebres orationes habuit de illorum laudibus (Homil. 44. 49 et 50). In Africa etiam festum Machabaeorum celebratum fuisse colligitur ex duabus homiliis S. Augustini de hoc argumento, ubi pluribus ostendit fratres Machabaeos cum matre veros martyres fuisse, et merito a Christianis colendos esse; constat etiam ex Calendario Ecclesiae Carthaginensis ubi legitur: *Kalendis Augusti Sanctorum Machabaeorum* (Vid. Migne Patrol. Lat. tom. X col. 1223). In aliis quoque Ecclesiis illorum martyrum memoriam celebratam fuisse apparet ex plurium sanctorum Patrum sermonibus et homiliis, ut ex. gr. S. Gregorii Nazianzeni (Orat. XXII de Machabaeis), S. Gaudentii Brixienensis (Serm. XV), Eusebii Emisseni (Hom. de Machab.). Celebris Ecclesia S. Iusti in urbe Lugdunensi antea dicata erat in honorem Machabaeorum. In Ecclesia etiam Romana cultus Machabaeorum eorumque memoria maxime vigit usque a remotissima aetate, ut apparet tum ex testimonio Leonis M. serm. 73 de Machabaeis, tum ex libris liturgicis Romanae Ecclesiae; nam in Sacramentario Gelasiano (apud Muratori Lit. Rom. Vet. Tom. I col. 658) et in Martyrologio Romano Kalendis Augusti legitur: « Antiochiae passio Sanctorum Septem Fratrum Machabaeorum cum matre sua qui passi sunt sub Antiocho Epiphane »: ubi etiam additur, reliquias eorundem martyrum Romam deinceps translatas fuisse, et in Basilica Eudossiana, seu in Ecclesia S. Petri ad Vincula, honorifice repositas fuisse: quare etiam festum S. Petri in vinculis, et dedicatio eiusdem Basilicae eodem die Kal. Aug. Romae celebratur. Anno 1876 die 3 Septembris cum effoderetur solum praedictae Basilicae Eudossianae ad novum altare et subiectam confessionem extruendam, sub loco altaris unius circiter metri profunditate inventus est sarcophagus Christianis sculpturis ornatus cum septem separatis loculis, qui evidenter habendus est ut sarcophagus in quo reliquiae illorum martyrum sub Pontifice Pelagio I collocatae fuerant.

6° Quae superius ex Christiana Archaeologia protulimus ad unum vel alterum ex deuterocanonicis libris spectant. Sunt et

alia monumenta, quae integrum canonem, aut magnam eius partem respiciunt. Ita ex. gr. in vetusta Basilica S. Pauli via Ostiensi a S. Leone Magno picturis et musivis operibus ornata olim inspiciebantur expressa oracula ex omnibus fere Sacris Libris deprompta a Genesi usque ad Apocalypsim. In antiqua ecclesia S. Clementis adhuc cernitur inscriptio a quodam Gregorio presbytero apposita (saec. VIII), in qua expressa fit mentio de omnibus Sacrae Scripturae libris, quos ipse Ecclesiae illi donabat, iuxta ordinem versionis Alexandrinae (1). Denique omittenda non sunt monumenta illa quae appellari solent *Biblia figurata*, seu *Biblia pauperum*, quamvis ad medium aevum generatim pertineant. Appellantur hoc nomine quaedam opera biblica quae Saec. XV ligneis typis impressa fuerunt paulo ante inventionem artis typographicae, et tamquam huius praeludia haberi possunt; in his itaque operibus repraesentantur praecipuae historiae et personae novi Testamenti, una cum personis et factis V. T. quae cum illis historicam vel mysticam habent relationem, additis brevibus explicationibus lingua vernacula similiter ex ligneis typis expressis. Quamvis autem haec opera tam sero apparuerint, certum tamen est ea ex antiquioribus exemplaribus manu exaratis, et depictis, derivata fuisse, ex quibus adhuc extat codex monasterii S. Floriani prope Viennam Austriae ab Heider et Camesina vulgatus et illustratus (Viennae 1863). Quin imo fundamentalis idea repraesentandi historiam biblicam utriusque Testamenti per figuras depictas, vel musivo opere expressas, et sibi invicem ex adverso respondentibus ad commodum illiteratae et rudis plebis, antiquissima est. S. Paulinus, ut paulo ante vidimus, id effecerat in Ecclesia S. Felicis; idem in Basilicis Romanis, et alibi factum est usque a saeculo IV, ut ex. gr. in Ecclesiis S. Caeciliae, S. Eustachii, S. Eusebii, et praecipue in Basilica Liberiana, ubi et musivis, et picturis expressae fuerunt historiae Veteris et Novi Testamenti curante Xisto Papa (V. Ciampini: *Vet. Monim.* I, 206, 211), quemadmodum et in Basilica Salvatoris factum fuerat ab ipso Constantino Magno musivo opere, de quibus postremis musivis mentio facta est in Concilio oecumenico VII

(1) Vide Franc. Blanchini in *notis ad Anastasium Bibliothecarium* Tom. III pag. 196 seqq. ubi etiam alia plura argumenta adducit ex sacra Archaeologia ad confirmandum canonem Gelasianum, de quo ibi agit.

Act. IV a Legatis Papae Hadriani; ubi etiam perlecta est epistola S. Nili ad Olympiodorum, in qua laudat et suadet pium morem pingendi in parietibus Ecclesiarum historias sacras tum Vet. tum Novi Testamenti « *quo scilicet, inquit, hi qui literas non norunt, neque Sacram Scripturam legere queunt, contemplatione picturae in memoriam reducant quinam germane vero illi Deo per fortia facta servierunt, atque in certamen excitentur gloriosorum et laudatorum facinorum* ». In hisce autem sive picturis sive musivis promiscue repraesentabantur tum proto tum deuterocanonicae historiae. Serius vero ad faciliorem populi usum coeperunt istae repraesentationes membranae, vel chartae consignari, et inde orta *Biblia pauperum*.

Pro libris *Sapientiae* et *Ecclesiastici* monumenta supradicta non valent, ut manifestum est, eo quod libri isti didactici sint, nec ullas exhibeant historias quae in christianis monumentis pingi, aut insculpi potuerint: quare pro his argumentum ex Archaeologia nullum proferri potest, nisi forte aliquot sententiae ex iis libris decerptae, et incisae, vel delineatae in absidibus vel in *transennis* veterum Basilicarum, in quibus saepe occurrunt biblicae sententiae. Hic tamen defectus cum ex peculiari horum librorum conditione unice pendeat, eorumdem canonicitati nullatenus officere potest, quae ex aliis traditionis monumentis, ut superius vidimus, clarissime ostenditur. Et haec satis sint de canone Veteris Testamenti.

II. Monumenta Archaeologica pro canone Novi Testamenti.

Ex libris N. T. generatim multa expressa inveniuntur in christianae Archaeologiae monumentis, aliquando symbolice, aliquando historice. Figura boni Pastoris, sub qua Christus Dominus saepe in Evangelio adumbratur in catacumbis passim recurrit, ut notissimum est: resurrectio Lazari, sanatio paralytici, adoratio Magorum in caemeterio Callisti depictae cernuntur. In coemeterio Praetextati cernitur expressum factum mulieris Emorroissae, colloquium Christi cum Samaritana, et impositio spineae coronae super Christi caput, quae repraesentationes ad medium saeculum III^m pertinent. In catacumbis Alexandriae Aegypti repertis et a Wescher illustratis praeter quasdam sententias Evangelicas ex. gr. Mar. I. 3., Io. I. 29, etc. occurrit etiam depictum miraculum multiplicationis

panum. Miraculum etiam conversionis aquae in vinum alicubi cernitur (Vid. De Rossi *Bullettino* Serie I^a. Anno III. pag. 84). Item aliae historiae Evangelicae in coemeteriis et Basilicis exhibentur. Quatuor Evangelia saepissime occurrunt expressa in Basilicis et alibi sub figura quatuor rivulorum ex rupe defluentium, supra quam Crux, vel Agnus, vel expressa imago Salvatoris conspicitur, infra autem cervi, vel oves aquas potantes: ita ex. gr. in abside Ecclesiae S. Pudentianae (an. 390), in basilica Ostiensi, et in quibusdam sarcophagis saeculi IV in Gallia meridionali repertis; imo in coemeterio Callisti anno 1864 effossum est cubiculum, ubi reperta est pictura Salvatoris inter quatuor Evangelistas consistentis, et super portam cubiculi vestigia picturae cervorum ut supra. (De Rossi: *Bullettino* Serie I^a. anno III. pag. 11 et 12.) Codex Evangelii super altare collocatum cernitur in pictura relata a Ciampini tom. I cap. XVI pag. 70, imo apud Buonarroti op. cit. Tab VIII n° 1 et Tab. XIV n° 2 occurrunt in duobus vitreis vasibus delineata quatuor distincta volumina Evangeliorum. In aliis monumentis cernitur arca, vel locus ubi sacri Codices a christianis servabantur prope altare quemadmodum Hebraei pro codicibus V. T. praestare solebant (Vid. Musivum Ravennatense anno 440 apud Ciampini op. cit. tom. I. pag. 127 et tab. 46), item epistolam duodecimam (al. 32) S. Paulini, ubi loquitur de *secretariis* prope altare hinc inde, ubi sacri Codices servari solebant.

Quod pertinet ad deuterocanonicos N. T. in specie pauca haberi possunt ex Christianis monumentis ad eorum confirmationem, cum hi libri fere omnes epistolae Apostolorum sint, in quibus nulla sive facta, sive symbola occurrunt, quae in monumentis utcumque repraesentari possent. Pro epistola *secunda Petri* argumentum aliquod desumi potest ex voce *depositio* in inscriptionibus christianis, et antiquis Martyrologiis frequentissime occurrente, d significandam Christianorum mortem: haec enim vox, alioquin non latina in hac significatione, quemadmodum Graeca αποθεις, desumpta omnino videtur ex 2 Pet. I. 14 ubi Apostolus ait « Velox est *depositio* tabernaculi mei » graece « ἡ αποθεις του σκηνωματος μου. »

Pro *Apocalypsi Iohannis* autem argumenta archaeologica plura afferri possunt, ex quibus quaedam in Catacumbis etiam occurrunt,

alia vero in Basilicis posterioris aetatis. Primum vestigium habetur in siglis α et ω ad Christum Dominum designandum, quae frequentissime apparent in Christianis monumentis, et manifeste derivatae sunt ex Apocalypsi I. 8. et XXII. 13 ubi idem Christus Iohanni dicit: « *Ego sum Alpha et Omega, primus et novissimus, principium et finis* ». Porro usus praedictae siglae ita universalis est, ut paene in omni genere monumentorum reperiatur, et non solum in iis quae ad epocam secundam pertinent post ortum haeresis Arianæ, sed etiam in picturis et sculpturis coemeteriorum epochae primæ. Frequentissime cernuntur intra nimbium, quo solet ornari caput Salvatoris, saepe etiam suspensae cernuntur ex brachiis Crucis aut intra angulos eiusdem monogrammati ita $\alpha\text{X}\omega$, saepissime etiam in sepulchris supra epigraphem: de usu et significatione huius signi plura habet S. Paulinus in Natali undecimo S. Felicis vers. 645 seqq. (1). Inter monumenta primæ epochae cum Λ et Ω citari potest inscriptio apud Caesaream Mauritaniae (Cherchel) reperta, quae ad III saeculum spectat (Vide L. Renier *Inscriptions de l'Algérie* n° 4025); item phiala vitrea sanguine tincta in coemeterio Callisti reperta apud Boldetti Tab. III n° 4 pag. 194. Coeterum non negamus usum huius signi frequentiore fuisse post ortum Arianismi: hoc enim signo orthodoxi volebant contra Arianorum haeresim profiteri veram fidem de aeternitate, ideoque consubstantialitate Verbi cum Patre.

Praeter laudatum symbolum alia quoque ex Apocalypsi desumpta occurrunt in sacra Archaeologia ex. gr. figura Agni, quae ubique recurrit, et iuxta elegantem phrasim recentioris archaeologi, erat veluti Crucifixus Ecclesiae primitivæ. Quamvis enim symbolum Agni ad Christum designandum in aliis etiam libris ex. gr. in Isaia, et in Evangeliiis occurrat, saepe tamen ita expressum invenitur ut ex Apocalypsi depromptum dicendum sit, ut ex. gr. cum agnus supra montem stans repraesentatur iuxta visionem Iohannis Apoc. XIV. 1; ita enim observatur in pluribus monumentis saeculi IV. ut in vitro figurato apud Bonarroti: *Vetri* etc. tab. VI n° 1, et in pluribus sarcophagis ex. gr. apud Bottari tab. XXI et XXII,

(1) Varios modos adiungendi Alpha et Omega monogrammati Christi simul exhibet laudatus Martigny *Dictionnaire* etc. Art°. *Monogramme du Christ*. pag. 476. seqq. edit. cit.

et apud Millin: *Midi de la France* tab. LIX n° 3. Accedit etiam figura libri cum septem sigillis, quae aliquando in Basilicis occurrat, ex. gr. in antiquis musivis Basilicae Liberianae, quae Xistus III facienda curavit anno 443; haec enim repraesentatio manifeste derivatur ex visione Apocalypsis V. 1. (Vide Ciampini *Monim. Vet.* To. I pag. 201.) Denique scena Apocalyptica Salvatoris cum XXIV senioribus iuxta visionem Iohannis Apoc. III. 11 seqq. cernitur in omnibus fere vetustis Basilicis et Ecclesiis generatim in arcu maiori, seu in fornice absidis depicta, ut populus Ecclesiam ingrediens statim figuram Salvatoris conspiceret, et ad eum adorandum incitaretur. Heic posset difficultas quaedam proponi ex eo quod visiones Apocalypticae, quae plurimae et pulcherrimae sunt, in monumentis primae epochae nusquam recurrant. Verum id adversus traditionem primitivam de canonicitate Apocalypsis nihil valet, non solum quia alia ex Apocalypsi desumpta etiam in epocha primitiva occurrunt, ut supra vidimus, sed etiam quia potest illius defectus ratio quaedam mere extrinseca et accidentalis adsignari, ut scite mihi animadvertibat Cl. De Rossi; haec autem ratio in ipsa difficultate et amplitudine symbolorum Apocalypseos invenitur. Quomodo enim potuissent implexae et magnificae visiones Iohannis, in quibus tot difficiles, et tam multae figurae locum habent, commode repraesentari in angustis cryptis, arcosoliis vel frontibus sarcophagorum? Itaque haec potius depingi coeperunt in epocha Basilicarum, cum scilicet parietes, absides vel arcus maiores Ecclesiarum ampliorem iis locum praebebant.

Pro epistolis Apostolorum deuterocanonicis, excepto laudato indicio de 2^a Petri, nihil ex Archaeologia Christiana afferri potest ob rationem superius indicatam: nisi forte huc transferre velimus ea quae alias adduximus ex libris liturgicis, puta ex Ordine Romano, et ex Titulis Sectionum, quae aliquo modo ad monumenta archaeologica referri possunt, et huic argumento adiunguntur a nonnullis ex. gr. a P. Perrone in *Locis Theologicis* quaest. De Canone.

Haec quidem sunt *positiva* argumenta, quae pro canone Librorum N. T. ex Christiana Archaeologia afferri possunt. Verum *negativum* etiam argumentum ex hoc capite deduci potest ut recte animadvertit saepe laudatus De Rossi. Hoc autem argumentum

ex eo petitur quod in tanta multitudine et varietate symbolorum et historiarum quae in Christianis coemeteriis cernuntur nihil unquam occurrit ex *apocryphis* libris petitu, quamvis in istis maior aliquando copia symbolorum et figurarum suppetat, quam in libris canonicis. Ita ex. gr. *Pastor* Hermiae plenus est huiusmodi symbolis, et visionibus praesertim in toto libro primo, ubi quatuor complexae et multiplices *visiones* occurrunt, et in magna parte libri III, ubi plures aliae referuntur sub nomine *similitudinum*, quae omnia veteribus Christianis satis nota, et familiaria erant ob frequentem usum et lectionem operis laudati: nihilominus tamen ex tot imaginibus et visionibus ne una quidem cernitur in symbolismo Christianorum monumentorum. Idem dicendum est de quibusdam Evangeliiis apocryphis, puta de Evangelio Infantiae Salvatoris, de Protoevangelio S. Iacobi, quae multas historias et imagines Christianis praebere potuissent in coemeteriis aut basilicis exprimendas si ex illis haurire voluissent: hoc tamen factum non est, sed omnia ex quatuor tantum Evangeliiis derivata fuisse apparet; nonnulla tantum leviora vestigia alicubi cernuntur historiarum apocrypharum in posterioribus monumentis saeculi V, et VI, in catacumbis Neapolitanis, et in quibusdam monumentis Romanis, ad quae referri potest ex. g. effigies S. Iosephi in aetate senili, quae circumstantia ex apocryphis evangeliiis originem ducere videtur. Hoc factum pro re nostra magni momenti est. Ostendit enim certitudinem et stabilitatem canonis ecclesiastici praesertim in ecclesia Romana, et discrimen quod fideles constanter servabant inter libros canonicos, et eos qui extra canonem relictii fuerant, etiam illos quos aliunde et legere solebant, et in veneratione habebant. Quod ad confirmandam, et recte intelligendam ecclesiasticam traditionem de canone Novi Testamenti non parum conducit.

Sane haec agendi ratio ostendit Ecclesiam primis tribus vel quatuor saeculis, cum apocryphi libri passim vulgarentur, et apud quosdam favorem aliquando invenirent, prudenter cavisse ne quidquam in publicis monumentis appareret quod a fidelibus accipi posset tamquam indicium, vel declaratio divinae et canonicae auctoritatis eorundem apocryphorum ex parte ipsius Ecclesiae, sub cuius vigilantia Christianorum coemeteria constituta erant; et

ipsi fideles spiritu Ecclesiae imbuti sibi religioni ducebant aliquid exprimere ex libris illis quos sciebant ab ecclesiastica auctoritate non probari ut canonicos: quando vero canon ecclesiasticus ita certo constitutus erat, et ita omnibus notus, ut nullum esset periculum apocryphos pro canonicis suscipiendi, tunc demum ausi sunt quaedam ex apocryphis libris desumpta picturis, aut musivis exprimere, semper tamen sobrie et in raris casibus, qui omnino exceptionis loco habendi sunt. Eadem animadversio posset plus minus applicari etiam canoni V. T.: nam hic etiam, quamvis nonnulli apocryphi libri extarent fidelibus satis noti, ut ex. gr. *liber assumptionis Moysi, Testamentum XII Patriarcharum* et alia similia, et in his satis multa sive historica sive symbolica occurrerent, quae aptam pictoribus materiam praebuissent, nullum tamen eorum vestigium in Christianis monumentis cernitur, sed tantum historiae et symbola ex libris canonicis deprompta, non exclusis libris qui deuterocanonici dicuntur, ut modo ostendimus.

Et haec satis sint de argumento ex Christiana Archaeologia desumpto.

§. IV. Obiectionum solutio

Quamvis omnes fere difficultates adversus Canonem Tridentinum quodammodo praeoccupatae fuerint, sive in hoc, sive in praecedente capite, ad plenioram tamen totius controversiae tractationem hic directe solvemus praecipuas obiectiones quas Protestantes afferre solent, quarum occasione nonnulla accuratius exponemus de traditione praesertim Iudaeorum, et alia in superioribus paragraphis brevius tractata.

Obiiciunt 1° (1) contra deuterocanonicos libros V. T. Concilium Tridentinum non potuit eos libros V. T. uti divinos et cano-

(1) Obiectiones omnes respiciunt libros *Deuterocanonicos*, de quibus maxime quaestio movetur a Protestantibus. Omisimus autem obiectiones contra deuterocanonicos N. T. tum quia minoris momenti sunt, et etiam a Protestantibus generatim repudiatae et solutae, tum potissimum quia de his egimus in Part. I. Sect. I. Thes. II- VII. Itaque expendemus dumtaxat obiectiones tum externas tum internas a Protestantibus propositas adversus Deuterocanonicas scripturas V. T. quas obiectiones in unum collectas copiose exponit Horne in cit. *Introductione* Vol. 1. Append. 1.

nicos declarare, quos Synagoga uti tales non habuit: nam ante Ecclesiae Christianae foundationem Synagoga erat legitima custos et iudex Sacrarum Scripturarum, quae ante Christi adventum exaratae sunt, dicente Apostolo Rom. III, 2. « quia credita sunt illis eloquia Dei » scilicet Iudaeis; « quorum (inquit ib. IX. 4) adoptio est filiorum, et gloria, et testamentum, et legislatio, et obsequium et promissa ». Atqui Iudaei, seu Synagoga non recipiebat ut divinos et canonicos libros Baruch, Tobiae, Iudith, Sapientiae, Ecclesiastici et Machabaeorum, quemadmodum nec admittebat additamenta Danielis, et Estheris. Id enim testantur non solum Christiani Doctores Melito, Origenes, Hieronymus, sed etiam Talmudistae in Tract. *Babba Bathra* ex antiqua maiorum suorum traditione, et ipso aevo Apostolico Iosephus Fl. in celebri loco contra Apionem l. 1. §. 8. ubi ex populi Hebraici sententia libros canonicos *duos tantum et viginti* numerat, scilicet Moysis 5, Prophetarum 13, et Agiographorum 4: de ceteris autem (deuterocanonicis) affirmat: *haud parem cum illis auctoritatem consequutos fuisse.*

Ergo hi libri immerito a Concilio Trid. protocanonicis aequiparati et commixti fuerunt.

Respondemus: In proposito argumento tum maiorem tum minorem propositionem negari posse. Et 1° quidem falsa est *maior*, seu principium in argumento adversariorum enunciatum. Sane fides Ecclesiae non in Synagogae testimonio fundatur, sed in testimonio et revelatione Christi, qui est *auctor et consummator fidei nostrae* (Hebr. II, 2), eiusque Apostolorum, qui acceptam a Christo et a Spiritu Sancto revelationem infallibiliter tum scriptis, tum praesertim voce et praedicatione Ecclesiae tradiderunt, et commendarunt. Hoc criterium sequuntur, et urgent in quaestione de canonicis Scripturis sancti Ecclesiae Patres et Doctores, quorum testimonia superius recitavimus; ut Iustinus, qui Scripturis a Iudaeis receptis addendas dicit eas quas Ecclesia recipiebat (Dial. cum Tryph. n. 71. seqq.), Origenes qui in Epistola ad Africanum irascitur contra illos qui additamenta Danielis in dubium revocabant, eo quod in Iudaeorum exemplaribus Hebraicis et in versione Aquilae non legerentur, item Rufinus, Augustinus, Isidorus, et alii; a quibus non abludit ipse Hieronymus, licet de Hebraico textu et de Iudaeorum canone defendendo sollicitus. (V. Praef. in Tob. et in Iudith).

Etiam si igitur verum esset Synagogam nullatenus recepisse inter divinas Scripturas libros deuterocanonicos, non ideo consequeretur hosce libros non potuisse ab Ecclesia Christi, et a Concilio Tridentino verissime tradi uti divinos, seu a Spiritu S. inspiratos, si nempe accepisset Christi Domini et Apostolorum hac de re testimonium. Nec ulla contradictio per hoc inducitur inter veterem et novam Dei Ecclesiam. Synagoga enim, ut ipsi adversarii fatentur, nunquam positive reiecit laudatos libros, sed ad summum dicenda esset abstinuisse a definitivo iudicio ferendo de eorum divinitate, idque, secundum testimonium Iosephi Flavii, ob defectum clarioris prophetici testimonii eosdem libros confirmantis. Quare sententia Ecclesiae Christi non contradiceret sententiae Synagogae, sed tantum illi aliquid adderet, scilicet plenam certitudinem de divina origine quorundam librorum; quod enim a Prophetis V. T. clare definitum non fuerat, id tandem Christus Propheta maximus a Moyse promissus, et a Iudaeis expectatus (Deuter. XVIII, 15. Ioh. VI. 44) declarasset, ita ut, quemadmodum in aliis multis, ita et in hoc doctrinae capite plenior et certior esset scientia Ecclesiae, quam Synagogae.

Verum 2° *minor* etiam propositio, seu assumptum in argumento adversariorum, negari posset, aut saltem in dubium revocari. Nondum enim probatum est Iudaeos ante Christum, vel aetate Christi non recepisse libros deuterocanonicos V. T. inter divinas Scripturas.

Circa hanc rem duae quaestiones distinguendae sunt, 1° scilicet de *canone* vere ac proprie dicto, utrum nempe Iudaei ante Christum libros deuterocanonicos in authenticum, et publicum canonem, seu catalogum divinatorum librorum unquam receperint, 2° utrum libros eosdem, quamvis extra canonem positos, practice tamen venerati fuerint ut divinos, et ut sacram Scripturam. In hac distinctione admittenda nulla erit difficultas si tantum recolamus historiam sacrorum librorum apud Christianos; vidimus enim etiam in Ecclesia Christi aliquando factum esse ut nonnulli Patres omitterent libros deuterocanonicos in catalogo seu canone Scripturarum, sed eodem tempore eosdem libros haberent ut divinos, et uti tales eos allegarent et adhiberent non secus ac protocanonicos. De prima itaque quaestione superius diligenter tractavimus (V.

cap. II. a. I. §. V.), et varias doctorum hominum opiniones expendimus, quas diximus ad tres revocari posse. Prima scilicet opinio communior, praesertim apud antiquiores, contendit libros deuterocanonicos nunquam insertos fuisse in Canone Iudaeorum, qui per Esdram et Nehemiam conclusus nunquam postea immutatus, et auctus fuerit: libros igitur deuterocanonicos mansisse extra canonem quamvis in Graeca versione Iudaeis noti essent, et legerentur. Secunda opinio plurium recentiorum duos distinguit Iudaeorum Canones, alterum in Palaestina receptum, in quo nunquam recensiti fuerint libri deuterocanonici, alterum vero apud Iudaeos Hellenistas, in quem deinceps collati fuerint laudati libri iuxta Graecam eorum versionem. Christus et Apostoli, iuxta hos auctores, probassent et Ecclesiae tradidissent non canonem illum deficientem Iudaeorum Palaestinensium, sed hunc alterum pleniorum Iudaeorum Hellenistarum, atque hoc ipso divinos declarassent etiam libros deuterocanonicos. Iosephus Flavius autem, et Talmudistae repraesentarent traditionem tantum Palaestinensium Iudaeorum, ideoque canonem imperfectum tradidissent. Tertia denique opinio ulterius progreditur, et contendit non solum Hellenistas, sed etiam Palaestinenses Iudaeos, scilicet universam Hebraeorum gentem, tandem recepisse in canonem libros deuterocanonicos, qui successive et variis aetatibus sive in synodis identidem celebratis, sive per doctos et sanctos viros ac prophetas, antiquo Canoni Esdrino adiecti fuerint, ita ut tandem saeculo quod praecessit Christi nativitatem canon authenticus, et publicus omnium Iudaeorum perfectus fuisset, et omnes libros deuterocanonicos continuisset, et in hoc statu fuisset a Christo Domino repertus et confirmatus. Quod autem Iosephus Flavius loc. cit. solos libros XXII numeraverit, id referendum esse dicunt non ad communem Hebraeorum illius temporis sententiam et fidem, sed ad praeiudicium Phariseorum, ad quorum sectam pertinebat Iosephus, qui in hac re, ut in aliis quibusdam doctrinae capitibus, a ceterorum sensu discrepabant; idemque dicunt de Talmudistarum testimonio existimandum esse. Si hae duo posteriores sententiae recentiorum auctorum admittantur, adversariorum difficultas funditus evertitur, ut manifestum est: tunc enim Scripturae deuterocanonicae reapse a Iudaeis vel omnibus, vel plurimis fuissent in Canonem receptae, et deinceps a Christo et Apo-

stolis probatae. Verum cum duae illae sententiae non videantur satis solidis rationibus innixae, ut superius diximus, et ostendere conati sumus (Cap. II. art. I. Thes. LIII), nolumus hic ad eas confugere. Itaque, admissa etiam prima et communiori sententia de unico canone Esdrino a Iudaeis recepto, et nunquam immutato, vel aucto, respondemus, demonstrari posse libros deuterocanonicos V. T., quamvis extra canonem relictos, tamen apud Iudaeos in honore semper fuisse habitos, a profanis libris distinctos, et uti sacram Scripturam practice saltem consideratos. Quod quidem nobis satis est ad obiectionem dissolvendam. Sensus enim Synagogae circa auctoritatem sacram et divinam librorum non est unice desumenda ex publico canone Scripturarum apud eos recepto, sed potest etiam aliunde innotescere, scilicet ex modo agendi et loquendi Hebraeorum circa eosdem libros, quemadmodum etiam de sensu Christianorum saepius observavimus. De Iudaeis Alexandrinis aliisque Graeca liturgia utentibus id certum est, cum ii omnes Graeca editione V. T. uterentur quae, ut vidimus, tum libros omnes, tum partes deuterocanonicas Danielis et Estheris cum Scripturis protocanonicis commixtas continebat: accedunt alia argumenta in §. 1. exposita. De Iudaeis autem Palaestinis vel de omnibus in genere Hebraeis idem probari potest ex pluribus testimoniis ac rationibus. Argumenta quidem directa, seu testimonia aetatis anterioris aevo Christiano, non adsunt, excepto implicito testimonio versionis τωv LXX: nam haec versio, ut superius diximus, etiam in Palaestina, et in genere apud omnes Hebraeos in honore erat ante aetatem Christi. Paulo post Christum occurrit testimonium Iosephi Flavii Cont. Apionem I. 8, quod prima fronte assumptum nostrum omnino evertere videtur. Attamen Iosephus in eo loco fortasse nihil aliud innuit nisi diversum gradum inspirationis deuterocanonicorum iuxta doctrinam Rabinicam, de qua inferius dicemus; atque hoc ipso fatetur libros illos fuisse habitos ut sacros et divinos apud suam gentem (1). Praeterea merito suspicari possumus Iosephum praeiudiciis Phari-

(1) Fatetur id ipse Walton inter protestantes: nam in Proleg. IX n. 11. « Libros, inquit, qui vulgo Apocryphi (deuterocanonicici) vocantur, licet inferiori loco collocet Iosephus, *pro sacris tamen agnoscit* l. 1. Contra Apionem ». Idem concedit Vitranga, *De defectu Prophet. post Malachiam*, in Miscellan. lib. VI. c. 6.

saeorum addictum non accurate repraesentasse communem Hebraeorum sententiam, ut infra clarius explicabimus.

Verum quid senserint Hebraei de libris deuterocanonicis aetate Christi et Apostolorum ex posteriorum Hebraeorum sententia, et traditione commode dignosci potest: nam gens ista veterum traditionum tenacissima antiquorum sententiam fideliter servat, et religioni sibi ducit ab ea discedere. Iamvero ex pluribus fontibus hauriri potest Hebraeorum post Christum sensus, et traditio favens libris et partibus deuterocanonicis V. T. Et imprimis id discere possumus ex testimoniis antiquorum Patrum, qui de Iudaeis testati sunt. Ita librum Baruch in synagogis perlectum fuisse discimus ex testimonio Constitut. Apost. l. V. c. 20; Tobiam et Iudith a Iudaeis inter agiographa receptos fuisse testantur Hilarius Prol. in Psalter. et Hieronymus in Praef. in Tob. et in Iud.; Sapientiam et Ecclesiasticum apud Iudaeos in honore fuisse, et ab apocryphis distinctos refert Epiphanius haer. VIII. n. 6. qui etiam prophetiam Baruch absolute ab eis receptam una cum epistola Ieremiae asserit in haer. LXXVI. Clarius id affirmat S. Isidorus saltem de libro Sapientiae (1). Libros Machabaeorum apud Iudaeos invenit Origenes sub nomine *Sarbet Sarbaneel*, ut ipse testatur apud Eusebium l. VI. c. 25.

Idem demonstrari potest ex testimoniis ipsorum Iudaeorum. In Talmude saepe fit honorifica mentio nostrorum librorum tamquam sacrorum. Ita in Meghillah c. 1. Baruch, et Mardocheus (Esth. X–XII) *prophetasse* dicuntur: « *Baruch* filius Neriae,...: *Daniel* vir desideriorum, *Mardocheus*... *Aggaeus*, *Zacharias* et *Malachias prophetarunt* anno secundo Darii ». In Tract. *Babba bathra* fol. 92. verso liber *Ecclesiastici* inter *agiographa* numeratur: « *Rabba* quaesivit a *Rabba bar Mari*: unde venit proverbium hoc populare: arbor sterilis deambulat, et confert se ad arborem infructuosum? Respon-

(1) De Offc. l. I. c. 12 « Hoc opus (inquit) Hebraei, ut quidam sapientum meminit, inter Canonicas Scripturas recipiebant. Sed postquam comprehendentes Christum interfecerunt, memorantes in eodem libro tam evidentissima de Christo testimonia, quibus dicitur: *Dixerunt inter se impii: comprehendamus iustum etc.* collatione facta, ne nostri eis pro tam aperto sacrilegio derogarent a prophetis eum voluminibus reciderunt, legendumque suis prohibuerunt ».

dit: hoc scriptum est in Lege, repetitur in Prophetis, et iterum in Agiographis (בְּכִתּוּבֵיהֶם)... In Agiographis enim scriptum est: *omnis avis ad similem sibi coniungetur* » porro haec non inveniuntur nisi Eccli. XXVII. 10, vel etiam XIII, 19. 20. et in *Thosephoth gemarah* expresse monetur in citato loco Talmudis alludi ad *librum Ben Sirach* (Ecclesiasticum). Alii etiam libri Deuterocanonici citantur in Talmude: ita in Misna (Saeculo II. Ecclesiae) Tract. *Rosc hascianah* c. 3; item Tract. *Berachoth* fol. 48. Tract. *Cherubim* fol. 54 et 64. Tract. *Hhagigah* fol. 12. Tract. *Chetuboth* fol. 110. Tract. *Babba Kama* fol. 38. et 145. Tract. *Sanhedrin* fol. 100 bis. Item in *Midrasch Rabba* sect. *Mikketz* §. 91. et sect. *Berescith* §. 8.

Denique posteriores magistri Iudaeorum, seu Rabbini, in variis suis operibus de libris et partibus deuterocanonici V. T. cum honore et veneratione loquuti sunt, eosque inter libros sacros secundi ordinis collocarunt, quos nempe inspiratos credebant gradu quodam inferiore inspirationis, quem appellant *filiam vocis*, de quo inferius dicemus. Horum testimonia videri possunt apud Duvoisin in *Observation. ad Proëm. Pugionis fidei* Raymundi Martini (1), ubi affert verba R. Maimonidis, R. Azariae, R. Bechai, libri *Sepher Ik-karim* et aliorum. Sed de his plura inferius in responsione ad obiectiones internas. Hic addere possumus testimonium Theodotionis (saec. II) hominis Iudaei, qui in sua versione Graeca libri Danielis etiam partes deuterocanonicas in gratiam Iudaeorum vertit, ut apparet ex omnibus editionibus et codicibus Ecclesiasticis versionis LXX, in quibus, ut alias monuimus, liber Danielis legitur iuxta versionem Theodotionis, et ex ea etiam praedictae partes translatae sunt in latinam Vulgatam. Idem dicendum videtur de Aquilae et Symmachi versionibus, ut apparet ex nota marginali in unico codice Chisiano Danielis secundum LXX apposita ad historiam Susannae, ut notat editor illius Codicis Simon De Magistris p. 81. Idem editor ob-

(1) V. Duvoisin: *Observ. ad Proemium Pugionis Fidei* edit. Paris. 1651 pag. 102 seqq. ubi primum generatim exponit doctrinam Rabbiorum de variis inspirationis gradibus, tum vero singillatim tractat de auctoritate omnium librorum deuterocan. et de additamentis Estheris et Danielis iuxta mentem, et testimonia praecipuorum Rabbiorum. Multa etiam afferuntur a Bartolucci in sua celebri *Bibliotheca Rabbinica*, et a Vincenzi op. cit. Part. II. Propos. 1.

servat partes omnes Danielis deuterocanonicas in codice illo exhiberi tamquam ex originaria τῶν LXX versione (ib. 74, 81, 91).

Obiiciunt 2°. Ad cohonestandam Concilii Trid. definitionem, qua libri deuterocanonici cum proto-canonice commixti sunt in eodem Canone, saltem necessarius esset Ecclesiae quatuor priorum saeculorum in iis omnibus recipiendis consensus, seu ut libri deuterocanonici V. T. in canonem antiquae Ecclesiae recepti fuissent. Sed hoc minime verum est. Sane 1°) praecipui canones aetate illa vulgati omittunt praefatos libros: ita in Oriente canones Melitonis, Origenis, Apostolicus, Laodicensis, Epiphani, Athanasii, Cyrilli Hierosol. Gregorii Naz. Amphilochii; et in Occidente Canones Hilarii, Hieronymi, et Rufini. Multi etiam ex Patribus et scriptoribus Ecclesiasticis expresse notant libros illos utiles quidem esse, sed non esse inconcussae et divinae auctoritatis quemadmodum reliquos. 2°) Quod pertinet vero ad usum et lectionem deuterocanonicorum in Ecclesia notandum est Patres apprimè distinxisse inter libros *canonicos*, et libros qui legebantur, et citabantur ut boni et utiles, quos Latini *Ecclesiasticos*, Graeci ἀναγιγνωσκόμενους vocabant, quorum lectio invaluit in Ecclesia, praesertim quia in versione Alexandrina inventi fuissent cum reliquis coniuncti. 3°) Sequenti vero aetate, hac salubri distinctione neglecta, publica lectio coepit haberi tamquam criterium divinitatis librorum, atque ideo in canonibus posterioribus apparent libri deuterocanonici commixti cum protocanonicis tamquam eiusdem auctoritatis. Interim vero doctiores scriptores, et in critica biblica peritiores non omittebant identidem conclamare adversus invalescentem errorem, ut apparet ex testimoniis Iulii Africani, Gregorii M., Hugonis Victorini, Glossae Ordinariae, Hugonis a S. Charo, Nicolai Lyrani, S. Antonini aliorumque Doctorum usque ad Card. Caietanum, qui expresse inculcarunt libros deuterocanonicos V. T. non esse in canone, nec eiusdem esse auctoritatis ac libros canonicos, quamvis usus invalisset illos in Ecclesia legendi. Hisce tamen non consideratis, Concilium Trident. antiquum abusum, seu errorem confirmavit, et quidem ex eodem falso criterio, scilicet ex eo quod libri et partes deuterocanonicae in Ecclesia Catholica legi consueverunt. Haec adversarii.

Respondemus: Adversariorum argumentum et ratio, qua Ecclesiastici sensum originem et progressum explicant (1) quamvis pri-

(1) Haec ratio explicandi originem Catholicae doctrinae ex vulgi prae-

ma fronte speciosa videatur, nullatenus tamen defendi potest, ut apparet ex iis quae superius fuse exposuimus de Canonis historia. Satis erit pauca in mentem revocare. Imprimis ratio vero illa explicandi persuasionem Ecclesiae de divinitate quorundam librorum tota humana est, et conciliari nequit cum Ecclesiae munere custodiendi et explicandi divinam Revelationem, et cum Divina assistentia ei promissa in eodem munere obeundo. Ad hoc enim munus maxime pertinet distinguere in fidelium praxi quid dubium et quid certum sit, et nunquam permittere ut privatae opiniones, vel piee consuetudines ad dignitatem dogmatum fidei erigantur, nisi quando Divinae Revelationi certo innixae sunt. Nec dicant adversarii id de Ecclesia in genere verum esse: non autem de Concilio Tridentino, et de Ecclesia Romana illius temporis. Nam Ecclesiae declarationes, et decreta in favorem librorum deuterocanonicorum longe antecedunt epocham Concilii Tridentini, immo a primis Ecclesiae saeculis descendunt, nec solum ab Latina Ecclesia edita sunt, sed etiam a Graeca et Orientali, non exclusa Ecclesia Schismatica, quae a tot saeculis cum Sede Romana communicare detrectat. Praeterea hic supponimus demonstratam Ecclesiae Romano-Catholicae veritatem, ut in principio huius secundae Partis animadvertimus. Verum, etiamsi directe inspiciantur, quae obiciunt adversarii, facile apparebit rationem qua exponunt Ecclesiasticam traditionem circa deuterocanonicos libros V. T. accuratam non esse. Falsum est enim omnes vel plerosque canones antiquae Ecclesiae contrarios esse: nam multi non continent Ecclesiasticum librorum sacrorum censum, sed Hebraicum illius temporis, alii manifeste conveniunt cum canone Tridentino, ut Canones Africani, canon Romanus, Nicaenus etc. Qui vero omittunt libros deuterocanonicos non ideo censendi sunt positive contrarii, quasi nempe eos libros proscriberent; imo contrarium constat ex eorumdem auctorum testimonio et praxi. Canonis enim constitutio est testimonium *extrinsecum* de librorum inspiratione et divinitate, quod potest prudentiae causa omitti, vel differri licet quis de *intrinseco* eorumdem

iudiciis, et exaggeratione sensim sine sensu inducta quarundam veritatum, est admodum familiaris Protestantibus: ideo quaedam hic dicemus in genere adversus huiusmodi explicationem, quae possunt etiam aliis quaestionibus dogmaticis applicari.

librorum divino caractere persuasus sit. Idemque dicendum de illa loquendi ratione quorundam Patrum, qui minorem deuterocanonis auctoritatem tribuunt in quaestionibus fidei, scilicet ob defectum certi et universalis extrinseci testimonii. Si qui vero sunt qui vere, et ex animo negaverint, vel in dubium vocaverint intrinsecam divinitatem illorum librorum, hi pauci omnino sunt nec fidem Ecclesiae repraesentant. Iudicent enim adversarii ipsi an aequum sit totius Ecclesiae sensum ex paucorum Doctorum opinione desumere, an potius ex publicis et authenticis eiusdem Ecclesiae, ac supremi eiusdem capitis declarationibus, nec non ex universali ipsius Ecclesiae praxi. Dicebant usum legendi libros deuterocanonicos non involvere iudicium de eorum divina auctoritate, quod iudicium seriori aetate a vulgo fidelium perperam deduci coepit. Sed haec admittere nullatenus possumus, si historiae veritatem tenere velimus. Libri enim deuterocanonici primis tribus Ecclesiae saeculis sive Graece, sive Latine legebantur in Ecclesia una cum Lege, et Prophetis, nullo facto inter eos discrimine, et prorsus ut divina Scriptura, eorum testimonia dicebantur verba Spiritus Sancti, et ad probandas veritates fidei absque haesitatione proferebantur a Patribus, qui etiam non semel expresse adnotarunt diversam rationem librorum qui tantum ad aedificationem legi permittebantur, et eorum qui ut Scripturae divinae legendi erant. Distinctio Rufini inter libros *Canonicos*, *Ecclesiasticos* et *Apocryphos*, quatenus in secunda classe collocat deuterocanonicos, inaccurata est, et Ecclesiae traditioni minus apte respondet. Quae omnia ex capite praecedenti constant.

Quare si deinceps clarius praedicata est divinitas laudatorum librorum, id non perperam factum est, nec ex iudicio vulgi tantum, sed potius ex maturo et solemni iudicio Episcoporum, Conciliorum et Romanorum Pontificum, qui in suis decretis aperte declararunt quod antea veluti implicite credebatur. Nulla autem fuit in hoc mutatio, vel hallucinatio, vel defectio, sed tantum progressus, et explicatio fidei ac sensus Ecclesiae, quemadmodum et in aliis pluribus dogmatibus factum est (1). Numquid omnem Theo-

(1) Cl. Franzelin in Tract. de Divin. Script. Thes. XIV distinguit tres veluti epochas, seu triplex stadium, in explicatione dogmatis de Divinitate librorum deuterocan. V. T. scilicet 1°. Stadium *simplicis fidei*, et practicae

logiae progressum negare volunt adversarii, et Ecclesiam immobilitati damnare? Si vero media aetate non defuerunt qui antiqua dubia iterum proposuerunt, id quomodo intelligendum sit superius ostendimus. Scilicet vel isti verbis tantum non sensu differabant a communi Ecclesiae persuasione, vel ex non bene intellectis Hieronymi testimoniis timebant deuterocanonicos in librorum divinorum censu expresse numerare, vel certe privatam suam et speculativam opinionem proponebant sensui et praxi Ecclesiae minime consonam: ideoque Concilium Tridentinum eorum habere rationem non debebat (4), sed potius communis Ecclesiae sensus, et praecedentium declarationum, quarum series exstabat inde a saec. IV Ecclesiae.

Obiic. 3. Series illa canonum, quae in Thesi adducta est, non sufficit ad ostendendam conformitatem Canonis Tridentini cum Canone antiquae Ecclesiae; nam quidam ex illis canonibus dubiae sunt auctoritatis, alii non habent eundem omnino librorum numerum, alii demum, licet omnes numerent, non tamen parem omnibus auctoritatem tribuunt. Sane 1°) Decretum Gelasii a Cave supposititium dicitur, praesertim quia in antiquis collectionibus modo Damaso, modo Hormisdæ tribuitur; insuper in antiquis codicibus ex. gr.

receptionis illorum librorum inter divinas Scripturas saec. I-III. 2° stadium *inquisitionis* post ortas quasdam dubitationes saec. IV seq. 3° stadium sollemnis definitionis Ecclesiae, et cessationis controversiae. Hunc triplicem controversiae statum in pluribus aliis dogmatibus locum habuisse ostendit in Tract. de Tradit. Thes. XXIII.

(1) Opportune animadvertit cl. Malou op. cit. vol. 2. pag. 125, huiusmodi appellationem Protestantium ad paucos scholasticos medii aevi, quos alias solent despicere et irridere, evidens signum esse imbecillitatis causae quam defendunt. Quis sane non miretur cum videat Protestantes doctores, et ministros cum reverentia invocantes testimonium Glossae ordinariae, Nicolai de Lyra, Card. Caietani? « Pour moi, inquit Cl. A., je le déclare, je n'ai jamais mieux compris l'appui, que la tradition Chrétienne prête au Canon de l'Eglise qu'après avoir vu les theologiens protestans recourir au texte de la Glosse ordinaire, et aux opinions du Cardinal Caietan pour justifier celui de la Reforme. Lorsque je les vis contraints d'accepter dans cette controverse des témoins, qu'ils recusent dans toute autre, je ne doutai plus que l'antiquité tout entière ne leur fit défaut, et je fu convaincu que ce n'était point par ignorance, mais par nécessité qu'ils subissaient ici ce singulier patronage ».

in Cod. Palatino-Vaticano n. 493 edito a Iusto Fontanino deest in principio decreti totus canon sacrorum Librorum. Canon etiam Innocentii I. a nonnullis criticis ut dubiae originis habetur. Canon Eugenii IV. a Raynold habetur ut suppositus, quia deest in antiquioribus exemplaribus Actorum Concilii Florentini; imo etiam historice constat non posse tribui laudato Concilio, quia editus post discessum Graecorum. 2°) falsum est etiam omnes illos canones omnino inter se convenire. Sane alii deficiunt; ut Canon Carthaginienensis, et canon Gelasianus qui omittunt librum *Baruch*, et Canon Gelasii qui nominat tantum *unum librum Esdrae*, et *unum Machabaeorum*. Alii e contra redundant: ita in pluribus Graecis exemplaribus leguntur *tres libri Esdrae*; imo tertius Esdrae, qui apocryphus est, primo loco ponitur. Canon 84 vel 85 Apostolicus recenset *tres* libros Machabaeorum, idemque fit in canone Ecclesiae Graeco Schismaticae et Moscoviticae; imo in Codice Alexandrino, et in Sinaitico *quatuor Machabaeorum* libri reperiuntur. Etiam in N. T. plures antiquissimi codices addunt libris canonicis Pastorem Hermae, epistolam Barnabae, et quandoque etiam epistolas Clementis. 3°) denique etiam in illis canonibus, qui adamsim conveniunt cum Tridentino, non est omnino certum omnes Libros numerari tamquam divinitus inspiratos, ideoque ut aequalis omnino inter se auctoritatis. Exemplo sit Augustinus, qui licet enumeret in suo canone omnes libros Canonis Tridentini (Doctr. Christ. II. 8), inter ipsos tamen libros discrimen auctoritatis admittit inquires: « Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas quae ab omnibus accipiuntur Ecclesiis Catholicis (libros Protocanonicos) *praeponat* eis, quas quaedam non accipiunt (libr. Deuterocan.): in eis vero quae non accipiuntur ab omnibus *praeponat* eas, quas plures gravioresque accipiunt eis, quas pauciores minorisque auctoritatis Ecclesiae tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quamquam hoc invenire non possit, aequalis tamen auctoritatis eas habendas puto. Totus autem Canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus his libris continetur: Quinque Moyseos etc. (Sequitur canon). » Eamdem distinctionem inter varios gradus auctoritatis etiam alibi innuit s. Doctor ut in lib. XVII. de Civ. Dei c. 20 ubi affirmat « adversus contradictores *non tanta firmitate* proferri quae scripta non sunt

in canone Iudaeorum » et in lib. XVIII c. 36 ubi de historia recentiori Hebraeorum loquens ait eam « non in *Scripturis sanctis quae canonicae appellantur*, sed in aliis inveniri, in quibus sunt et Machabaeorum libri, quos non Iudaei sed Ecclesia pro canonicis habet », et hos libros ait in Ecclesia receptos *tamquam utiles, si sobrie legantur* (libr. 2 Contr. Gaudent. c. 23) Hinc suspicari licet etiam canonem concilii Carthaginensis cui Augustinus interfuit, imo et canones Innocentii et Gelasii eodem sensu esse accipiendos, scilicet tamquam indices librorum, qui ut sacri circumferebantur, et in Ecclesia legi mittebantur, ad oppositionem scilicet apocryphorum, quamvis tamen alii maiorem, alii minorem auctoritatem haberent, alii veram et proprie dictam, alii latiori sensu acceptam divinam originem praesererent (1).

Respondemus. Quamvis de his omnibus quaedam sparsim dicta sunt Cap. II. in Ecclesiae traditione historice referenda, tamen operae pretium erit hic ea simul componere, et alia quoque addere de singulis obiectis difficultatibus, ad pleniorum ipsius traditionis intelligentiam, et vindicationem.

Itaque ad 1^{am} dicimus, dubia illa critica de praecipuis antiquis canonibus nullius momenti esse. Canon Innocentii I. ab omnibus criticis ut genuinus habetur, cum inveniatur in omnibus collectionibus decretorum Rom. Pontificum, et semper Innocentio I^o adscriptus fuerit. (V. Coustant. adnot. in epist. Innoc. I. ad Exuper.) Canon Gelasii pariter genuinus est, nec quidquam probant rationes in contrarium adductae a Cave aliisque Protestantibus. Si enim Damaso vel Hormisdæ in quibusdam codicibus tribuitur, praeterquamquod id nostro argumento parum vel nihil detraheret, potest satis explicari ex eo quod Damasus Papa illud decretum inceptor, Gelasius autem in Concilio Romano absolverit: continetur enim ibi Cap. V. longa et minuta enumeratio Apocrypho-

(1) Hasce difficultates, quemadmodum etiam nonnullas ex sequentibus erudite et eloquenter proponit inter ceteros Leibniti in variis epistolis ad Illum Bossuet datis cum ageretur de concordia ineunda inter Ecclesiam Catholicam, et ecclesiam Reformatam. Vide imprimis epistolas datas die 14 Maii a. 1700, et die 24 eiusdem mensis et anni, quae una cum responsionibus Bossueti, aliisque epistolis et documentis ad idem negotium spectantibus uno volumine collectae habentur inter opera Bossueti. Extat etiam hoc volumen Italica lingua redditum, et seorsim editum Venetiis 1796.

rum cum brevi iudicio de singulis, quae non poterat sine longiori studio et labore confici: Hormisdas vero decretum ipsum paulo ante ab Innocentio absolutum latius propagavit, et petentibus Episcopis et fidelibus distribuit, unde canon Hormisdæ aliquando dictum est. Paulo gravior videri potest difficultas ex codicibus qui in Decreto Gelasiano omittunt totum indicem Librorum sacrorum in principio. Verum imprimis melioris notae et antiquiores codices praefatum indicem habent, et inter ceteros antiquissimus codex Florentinus ab Holstenio et Schelstrate laudatus, et a Ios. Blanchinio editus (Prolegom. ad Anastas. Bibliothec. to. IV. opusc. III. pag. LXI. seqq.). Alioquin etiam inverosimile est, quod in decreto specialiter edito ad normam fidelium circa libros legendos, vel vitandos nihil diceretur de Libris sacris, praesertim cum dubitationes de nonnullis iam ortae fuissent. Accedit quod in Cod. Palatino a Fontanini vulgato initium numeri III. decreti legitur ut in ceteris exemplaribus ita: « Et quamvis aliud fundamentum nullus possit ponere praeter id quod positum est Christus Iesus, tamen ad aedificationem sancta item Romana Ecclesia *post illas Veteris et Novi Testamenti, quas regulariter suscipimus*, etiam alias suscipi non prohibet scripturas » et deinde sequitur catalogus librorum Ecclesiasticorum (Concil. Opuscula ss. Patrum etc.) quos legere licet: verba illa videntur supponere indicem librorum Vet. et Novi Testamenti antea recitatum, qui scilicet, in primis exemplaribus decreti appositus fuerit, deinde vero in posterioribus quibusdam brevitate causa fuerit omissus utpote omnibus notus. Denique omitendum non est quod observat Cl. Vincenzi, scilicet, decretum Gelasianum pro nostro canone Scripturarum allegari posse etiamsi verum esset in ipso originario decreto omissum fuisse indicem librorum canonicorum: sane ex minuta et diligenti enumeratione sive apocryphorum (nº V.), sive librorum extra canonem legendorum (nn. III. et IV.) sufficienter eruitur libros deuterocanonicos utriusque Testamenti neque in prima, neque in altera librorum classe collocatos fuisse, nullum enim de iis verbum occurrit; ergo erant inclusi in Canone Librorum divinorum.

De Canone Eugenii IV nulla prorsus dubitatio moveri potest. Imprimis enim probare non possunt adversarii decretum illud tamquam Concilii Florentini habendum non esse. Haec quaestio, ut

paulo ante vidimus, excitata fuit etiam inter Patres Concilii Tridentini, seu in Congregationibus praeparatoriis ad Sessionem IV, ubi probarunt Legati Romanae sedis Concilium Florentinum adhuc stetisse cum decretum illud editum fuit ab Eugenio IV: si Graeci a Concilio discesserant id adversarios non iuvat, nam Graeci circa canonem Scripturarum, de quo nunc quaerimus, eandem cum Romana Sede sententiam profitebantur, et adhuc profitentur, ut alias vidimus. Praeterea quidquid statuatur de hac quaestione, et etiamsi daretur decretum illud pro Iacobitis nullo modo posse tribui Concilio Florentino, semper tamen maxima esset eius auctoritas utpote a Romano Pontifice editi, et quidem solemniter in publica Sessione habita in Basilica Lateranensi, et ad normam illorum haereticorum qui paulo ante in Concilio Florentino ad unitatem recepti fuerant. Absurdum autem omnino est dubitare de genuinitate huius decreti: eius enim autographum cum subscriptione Eugenii IV servabatur Romae in arce S. Angeli ubi Card. Cervinus legatus S. Sedis in Concilio Tridentino illud suis oculis inspexit, ut ipse testatur ap. Pallavicinum (*Storia del Conc. di Trento* L. VI. c. XI. n° 11.), antea vero in monasterio Fesulano fratrum Minorum servatum fuerat, unde authenticum illud apographum iussu Leonis X exscriptum fuerat, et typis expressum prodierat Venetiis a. 1514 ad usum Armenorum, et Graecorum.

Ad 2^a quod attinet, discrepantia, quae occurrit in canonibus a nobis adductis potius apparens est quam realis. Canones Carthag. et Gelas. omittunt quidem nomen Baruch, verum saepe animadvertimus non ideo censendum esse ipsum librum Baruch in canone fuisse omissum; includebatur enim in libro Ieremiae, cuius veluti appendix haberi solebat, et unum cum illo volumen constitutebat. Id constat ex plurimis antiquorum testimoniis, ubi verba Baruch tamquam ex libro Ieremiae allegantur, quorum nonnulla hic afferre placet. S. Irenaeus l. V. c. 35: « Significavit Ieremias propheta: circumspice, dicens, ad Orientem, Ierusalem, et vide laetitiam quae adventat tibi ab ipso Deo. Ecce venient filii tui quos emisti etc. » et pergit recitare integrum vaticinium Baruch a c. IV, 36 usque ad V, 9. Clemens Alexandrinus in *Paedagogo* lib. I. c. 10: « Iamvero, inquit, per Ieremiam quoque enarrat Dominus, beati sumus, Israel, quia quae Deo placent manifesta sunt nobis »

(Baruch IV. 4.) Cyprianus in lib. 2 Testimon. c. 5 « Item apud Ieremiam: hic Deus noster, et non deputabitur alius etc. » (Bar. III. 36). Haec postrema verba saepissime allegata inveniuntur a SS. Patribus sub nomine Ieremiae ut superius vidimus. Et hic quidem modus citandi verba Baruch nomine Ieremiae implicite ostendit utrumque Prophetam in unum volumen coniunctos fuisse, quod Ieremias dicebatur: id tamen explicite etiam testantur quidam ex antiquis Patribus, ex quibus Didymus Alexandrinus in lib. 4. De Trinit. c. 27 divinitatem Verbi probans ex variis s. Scripturae locis inter cetera haec affert: « Ieremias vero, vel Baruch, nam unus est amborum liber (βιβλος γὰρ μία ἀμφοτέρων ἐστίν), in hunc modum de illo loquitur: iste Deus noster, non reputabitur alius ad eum etc. ». Quod pertinet ad libros Esdrae et Machabaeorum, licet in codicibus vulgatis decreti Gelasiani legatur: *Esdrae liber unus, Machabaeorum liber unus*, in accuratiore tamen exemplari a Blanchinio edito legitur: *Esdrae lib. II. Machab. libri II.* quemadmodum etiam in aliis antiquis MSS. teste Harduino. Ceterum prior illa lectio, etsi admitteretur, non obstaret nostro Canoni, cum sciamus duos Esdrae libros olim in unum compactos fuisse, teste s. Hieronymo in Prol. Gal. et cum aliunde tum primus tum secundus Esdrae liber semper, et ubique recepti fuerint sive a Christianis sive a Iudaeis: idemque de libris Machabaeorum praesumendum est. Et haec de iis quae videntur deficere in canonibus a nobis adductis. Ad ea quae dicuntur *redundare* animadvertendum est, tertium et quartum librum Esdrae, tertium et quartum Machabaeorum nonnisi in paucis antiquis canonibus recenseri, qui proinde in hac parte relinquendi sunt, non enim ex uno vel altero monumento, sed ex eorum complexu canon Ecclesiae desumendus est, et ex eo in quo omnia monumenta consentiunt, non ex iis in quibus discrepant. Accedit, redundantiam istam non occurrere in praecipuis et gravioribus canonibus a nobis adductis, quales sunt canones Ecclesiae Africanae, et imprimis RR. Pontificum, Vulgata Latina etc., quae repraesentant universalis Ecclesiae praesertim Occidentalis persuasionem et praxim. Hinc factum est ut libri illi paulatim ab usu Ecclesiae remoti fuerint etiam in Oriente, excepta ecclesia Russo-schismatica, quae tertium librum Machabaeorum retinuit; contra vero libri canonis nostri semel admissi nunquam

postea repudiati sunt, imo eorum usus et veneratio magis, magisque aucta est, et, omnibus dubiis et haesitationibus superatis, universalis prorsus evasit. Eadem dicenda sunt etiam de libris illis qui Novo Testamento aliquando additi sunt, ut Pastor Hermae, epistolae Barnabae, Clementis etc. Hi enim libri nunquam fuerunt universaliter recepti tamquam divini, imo a plerisque et praecipuis Canonibus constantur exclusi; donec communi omnium consensu extra canonem relictis fuere, et inter opera SS. Patrum relegati.

Ad 3um de distinctione auctoritatis a s. Augustino admissa in ipsis libris quos *canonicos* appellat, responsio in promptu est: scilicet varios illos gradus respicere auctoritatem *extrinsecam* in ordine ad negantes, vel dubitantes de quibusdam libris, minime vero auctoritatem *intrinsecam*, quam parem in omnibus agnoscit s. Doctor cum tota Ecclesia Africana, auctoritatem scilicet vere ac proprie *divinam*, in qua nulli gradus distingui possunt. Id sane evidens fit tum ex contextu ipsius loci obiecti Doctr. Christ. I. II. c. 8, tum ex aliis pluribus Augustini testimoniis; semper enim supponit, et aperte declarat omnes Scripturas canonicas divinas esse, et ideo in canonem relatas quia divinitus inspiratae sunt. In loco ab adversariis obiecto ita mentem suam aperit: « Erit igitur *divinarum Scripturarum* solertissimus indagator, qui primo totas legerit, notasque habuerit, etsi nondum intellectu iam tamen lectione, *dumtaxat eas quae appellantur Canonicae*. Nam ceteras securius leget fide veritatis instructus... In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicarum quamplurimum auctoritatem sequatur... ut eas quae ab omnibus accipiuntur Ecclesiis Catholicis praeponat eis quas quaedam non accipiunt... *Totus canon* Scripturarum his libris continetur etc. », et recitato canone concludit: « *In his omnibus libris* timentes Deum et pietate mansueti quaerunt voluntatem Dei », quia scilicet omnes sunt aequae verbum Dei, et divinam voluntatem ostendunt, quia Deus in iis loquitur. Antea etiam dixerat post numeratos libros Veteris Testamenti: « His XLIV Libris Testamenti Veteris terminatur auctoritas ». Ex hoc contextu manifeste apparet, a s. Augustino *canonicas* Scripturas etiam *divinas* dici, et cum omnes libri nostri canonici ab eo appellentur, consequenter etiam omnes divinos appellari. Ubi etiam notandum est quod animadvertit de libris Sapientiae, et Ecclesiastici, quos licet

fateatur non esse Salomonis, simulque sciret *non ab omnibus accipi*, tamen de iis affirmat: « Qui quoniam in auctoritatem (canonicam) recipi meruerunt, *inter Propheticos* numerandi sunt », scilicet inter libros *divinitus inspiratos*; nam eos non esse propheticos in sensu proprio apprimè sciebat, statim enim sequitur: « Reliqui sunt eorum libri, qui *proprie Prophetæ* appellantur ». V. etiam lib. 4. Retract. c. 10. n. 3. Ex aliis etiam Augustini locis apparet ei certo persuasum fuisse omnes Scripturas, quas canonicas appellat, esse *divinas*; ita ex. gr. De Civ. Dei XI, 3 scribit: « Hic (Christus, seu Verbum Dei) prius per Prophetas, deinde per seipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicavit, locutus, etiam *Scripturam condidit*, quæ *canonica* nominatur, eminentissimæ auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus, quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus ». Eodemque sensu in epist. 82 ad Hieronymum n. 3 scribebat: « Ego enim fateor charitati tuæ, solis eis Scripturarum libris, *qui iam canonici appellantur*, didici hunc honorem timoremque deferre, ut nullum eorum Auctorum scribendo aliquid errasse *firmissimè credam* », quod, seclusa divina inspiratione absurdum esset: similia habet in lib. II. contra Cresconium Donat. c. 34: « Neque enim sine causa tam salubri vigilantia *Canon Ecclesiasticus* constitutus est, ad quem certi Prophetarum et Apostolorum libri pertinent, *quos omnino iudicare non audeamus* »; idem repetit De Civ. Dei XVIII. 44, ubi opponit dissentientibus Paganorum libris, concordiam *canonicarum* Scripturarum, et ex hoc earum divinam inspirationem infert: « Denique Auctores nostri, in quibus non frustra *sacrarum literarum* figitur et terminatur *canon*, absit, ut inter se aliqua ratione dissentiant. Unde non immerito, cum illa scriberent, *eis Deum vel per eos loquutum*, non pauci in scholis atque gymnasiis litigiosis disputationibus garruli, sed in agris, atque in urbibus cum doctis, atque indoctis tot tantique populi crediderunt ». Ex quibus aliisque testimoniis manifestum fit s. Augustinum pro certo habuisse Scripturas *canonicas*, quas recenset lib. II. Doctr. Christ. c. 8, esse *divinas*, et quidem in proprio ac vero sensu, seu divinitus inspiratas, minime vero in sensu tantum latiore, et abusive, per oppositionem ad libros apocryphos et proscriptos, quemadmodum subtiliter, et pertinaciter contendit suadere Leibnitius in variis epistolis superius

citatis. Exinde apparet etiam in Canone 47. Carthaginensi omnes libros ibidem numeratos eodem sensu divinos dici, et omnes *canonicas* Scripturas eo ipso uti *divinas* tradi. Imprimis enim absonum esset suspicari aliam fuisse in hac re Augustini, et Concilii Carthaginensis mentem, in quo ille praecipuus fuit Doctor; deinde exordium decreti habet, nihil esse legendum in Ecclesia sub nomine *divinarum Scripturarum* praeter *canonicas Scripturas*; denique nequis cavillari posset Scripturas aliquot divinas et canonicas appellatas fuisse tantum in sensu lato, et ad oppositionem librorum damnatorum, in fine decreti additur etiam alios libros, puta passiones Martyrum, in Ecclesia legi posse, dummodo non legantur ut *divinae Scripturae*: ergo aliquid magis tribuitur omnibus libris in canone recensitis quam quod boni et utiles sint, et in Ecclesia legi possint. Idem argumentum valet pro Decreto Gelasii ubi a canonicis Scripturis distinguuntur sub nomine apocryphorum multi libri, qui per se utiles et boni erant. Nullum igitur discrimen auctoritatis admittitur in laudatis canonibus inter varios libros Scripturae si sermo sit de *intrinseca* auctoritate, seu divina inspiratione quae ibidem asseritur. Verum cum de facto existerent, qui de quibusdam libris dubitabant, et Ecclesia nondum pronunciasset definitivum iudicium in hac quaestione, prudenter monere potuit Augustinus quosdam libros *non tanta firmitate proferri adversus contradictores*, scilicet non ex defectu intrinsecae auctoritatis, sed ex conditione ipsorum contradictorum qui illam auctoritatem non admittebant, quo sensu vidimus etiam alios Patres animadvertisse, in fidei controversiis praefereundos esse libros, qui in canone Hebraeorum continebantur. Hoc sensu idem Augustinus in Op. imperf. contr. Iulian. l. IV. c. 402 gratulatur quod Pelagius pro suo errore allegasset librum Sapientiae, quia sic poterat eundem librum adversus Iulianum Pelagii discipulum proferre, et quando Semipelagiani eiusdem libri auctoritatem ab eo allegatam admittere recusarunt, ipse de hac re doluit, et miratus est, et paucis verbis sed gravissimis ostendit librum illum iuxta antiquam traditionem recipi debuisse ut prorsus divinum (lib. de Praedestin. Sanct. c. 14). Ceterum non ignoramus Augustinum aliquando accepisse vocem *Scriptura Canonica* in sensu strictiore, pro iis scilicet quae erant admissae tum ab Hebraeis tum a Christianis,

quas nos dicimus *protocanonicas*, et in hoc sensu dicere potuit De Civ. Dei XVIII. 36, libros Machabaeorum non esse canonicos; sed statim seipsum explicat, et quasi corrigit, addens eosdem libros ab Ecclesia ut *canonicos* haberi, quamvis non ita ab Hebraeis (1).

Obiic. 4° Libri deuterocanonici V. T. scripti sunt postquam cessavit propheticus Spiritus apud Iudaeos. Ergo non possunt haberi ut divinitus inspirati. Sane constans est traditio Hebraeorum propheticum spiritum post Malachiam cessasse, qui ideo ultimus Prophetarum dicitur. In ipsis libris deuterocanonicis id saepius innuitur: ita Siracides desiderat ut duodecim Prophetae resurgant ad domum Iacob confortandam Eccli. XLIX, 12; Auctor libri primi Machabaeorum narrat Iudam Machabaeum iussisse in separato loco reponi lapides altaris ab Ethnicis profanati « *quoadusque veniret Propheta, et responderet de iis* » (1 Mach. IV. 6), et paulo post, narrata morte eiusdem Iudae, addit: « Et facta est tribulatio magna in Israel, qualis non fuit *ex die, qua non est visus Propheta* in Israel » (IX, 27). Notum est autem apud Hebraeos *prophetam* significare quemcumque hominem a Spiritu Sancto inspiratum vel ductum. Accedit testimonium doctorum Iudaicorum. Imprimis Iosephus in cit. loc. Cont. Apionem post recensitos libros XXII Canonicos, qui res Hebraeorum complectuntur usque ad tempora Artaxersis, subiungit: « Ab Artaxerse autem usque ad nostram memoriam sunt quidem singula literis mandata, sed non in aequali auctoritate libri habiti sunt cum praecedentibus, quia non accurate erat perspecta *successio Prophetarum* »; et in Talmude Ierosolim. et Babil. Tract. *Sothah* c. 9. aperte dicitur: « Post mortem Prophetarum posteriorum Aggaei, Zachariae et Malachiae, quorum libri ad nos venerunt, recessit Spiritus Sanctus ab Israel »; idem repe-

(1) Notatu dignum est quod Augustinus in libris Retractionum ubi diligentissime ad examen revocat, et corrigit quaecumque in suis operibus minus accurate, vel ambigue scripserat, tamen in recensendis libris de Doctr. Christ. quos ante triginta fere annos exaraverat (Retractionum l. 2. c. 4.) ne verbum quidem habet ad temperandum quod in iis dixerat de toto Scripturarum canone, vel ad declarandum quo sensu omnes canonicos illos libros appellaverat *Scripturas divinas*, quamvis ibi non omittat quaedam declarare et emendare, quae circa canonem dixerat, imprimis circa auctorem libri Sapientiae, quem ipse perperam tribuerat Iesu filio Sirach.

tit auctor libri *Seder Olam*, et Aben Ezra in *Comment. in Malachiam*.

Respondemus, post Malachiam cessasse quidem *prophetas*, seu *neviim* (נְבִיאִים) in sensu strictissimo acceptos, scilicet prophetas illos publicos, celebres, negotia totius gentis Dei nomine gerentes quales antea extiterant, minime vero cessasse omnino prophetas latiori sensu acceptos, nempe viros Spiritu Dei afflatos sive in loquendo, sive in scribendo, aut etiam futurorum eventuum conscios, licet privatos, et nullo publico ministerio, et officio conspicuos. Hoc enim alterum nulla ratione adversarii demonstrare possunt, imo contrarium apparet tum ex Scriptura, tum ex testimonio Iudaeorum. Sane in Scripturis ipsis occurrunt viri inspirati, et prophetae apud Iudaeos post Malachiae tempora; Zacharias « *repletus est Spiritu Sancto et prophetavit* », Luc. I. 67. Elisabeth eius uxor et ipsa paulo ante « *repleta est Spiritu Sancto* » ib. 41. 42. Iohannem Baptistam omnes habebant « *sicut prophetam* » Mat. XXI. 26, et Christus Dominus vocavit « *plusquam prophetam* » Luc. VII. 26; Simeon iustus et senex erat plenus Spiritu Sancto, et « *responsum acceperat a Spiritu Sancto... et venit in Spiritu in templum* » et eodem Spiritu afflatus Christum puerum agnovit, et sublime canticum, et vaticinium edidit Luc. II. 25–35; cui etiam Anna *prophetissa* sese adiunxit ib. 36. seq. imo ipse Caiphas « cum esset pontifex anni illius *prophetavit* » Io. XI, 41. Ananias etiam, Agabus et alii Spiritu prophetico afflati in Actis Apostolorum dicuntur, et id quidem ex communi Iudaeorum persuasionem; tantum abest quominus hi putarent omnem omnino prophetiam et inspirationem cessasse durante secundo templo, ut vellent adversarii persuadere. Loca autem Scripturae quae obiciuntur id minime probant. Siracides Eccli. XLIX, 12 in illo elogio veterum iustorum duodecim prophetas etiam laudat, et poetice exclamat: « Duodecim prophetarum ossa pullulent de loco suo, nam corroboraverunt Iacob etc. » idest vigeat, et florescat memoria eorum ob beneficia in populum Israel collata. Nullum autem in iis vestigium occurrit de cessatione prophetiae tempore Siracidis. Verba 1. Mach. IV, 46. nihil aliud ostendunt nisi quod in ea occasione qua templum expurgatum est nullus aderat propheta, qui de usu illorum lapidum doceret Machabaeos; sed ex alia parte illum expectatum fuisse ipsa verba docent.

Alter locus 1. Mach. IX, 27. explicandus est de magnis et publicis prophetis, ut superius diximus; et cum nullum tempus designet posset etiam explicari de aliqua interruptione Prophetarum circa epocham Machabaeorum; non enim continua esse debebat prophetarum series, praesertim post restaurationem Iudaicae gentis, et aedificationem secundi templi, quando Iudaei fideliores sese exhibuerunt in Legis observantia, et minor proinde erat necessitas extraordinarii prophetarum ministerii. Et haec quidem de Scripturis. Ex Iudaeorum testimoniis non magis proficere possunt adversarii. Iosephus Flavius loc. cit. non negat prophetiam et inspirationem post tempora Artaxersis, sed tantum dicit minus accurate innotuisse *seriem prophetarum*. Ceterum in aliis locis idem Iosephus loquitur de inspiratis hominibus, ut ex. gr. de Iuda Esenio Antiq. lib. XIII. c. 19. quem prophetam fuisse narrat; quod etiam affirmat de Iohanne Hircano ib. c. 10. Quod autem ex illa obscuritate circa seriem prophetarum deducit iste auctor, nempe libros posterius scriptos haud parem ceteris consequutos fuisse auctoritatem, posset fortasse conciliari cum illorum librorum divina inspiratione, nam Iudaei in ipsa divina inspiratione varios gradus distinguunt, et sicut Moysem praeferunt hac de causa Prophetis tum prioribus, tum posterioribus, quin tamen horum divinitatem inficientur, ut mox videbimus, ita potuit Iosephus gradum quemdam inferiorem inspirationis deuterocanonicis adscribere, non exclusam tamen omnino eorum divina origine. Si vero verba Iosephi videantur id omnino excludere, non deberemus eius testimonio nimis commoveri. Adversarii exaggerant huius scriptoris auctoritatem, quae eorum canonis favere videtur, sed nondum demonstrarunt eum legitime et accurate exposuisse antiquam et universalem Hebraicae gentis fidem de Sacris Scripturis, imo rationes satis graves suppetunt ad contrarium suadendum. Sane Iosephus fatetur se Pharisaicum fuisse, et sectae Pharisaeorum magno zelo addictum: notum est autem Pharisaeos in multis doctrinae capitibus dissensisse a communi Iudaeorum sententia, et imprimis exaggeratam venerationem erga antiquitatem professos fuisse, et scepticismum quemdam in admittendo testimonio prophetico recentiore, qua de causa tam pertinaciter recusarunt postea admittere testimonium Zachariae, Iohannis Baptistae, Christi Domini, et Apostolorum. No-

tae etiam sunt controversiae quae inter varias Iudaeorum scholas ortae sunt Christi aetate et paulo post, circa quosdam libros etiam Protocanonicos, quos repudiare volebant, puta Ecclesiasten Salomonis, Canticum Cantorum, Ezechielis prophetiam; de quibus controversiis in ipsa *Misnah* occurrit mentio; quibus tamen universalitas Iudaeorum, seu integra Synagoga nunquam sese immiscuit. Mirum igitur non esset si Iosephus in hoc loco, postquam numeravit libros sacros canonis iuxta communem Hebraeorum usum, et opinionem, aliquid subinde adnotaverit ex praeiudicio propriae sectae contra auctoritatem aliorum librorum (1). Nec desunt intrinseca indicia in ipso obiecto testimonio, quae eius valorem elevant si in sensu modo exposito accipiat; quod a nonnullis recentioribus criticis scite observatum est, ad auctoritatem huius testimonii infirmandam, de quo tantopere gloriantur adversarii Canonis Tridentini, quasi ab homine Iudaeo et Pharisaeo deberet Ecclesia discere veritatem de sacris et divinis Scripturis (2). Et haec de testimonio Iosephi Flavii.

(1) Hanc coniecturam videtur confirmare Hieronymus in *Praef. in Tobiam* ubi rationem reddens cur hunc librum a Iudaeis in canone non receptum latinum fecerit haec inter alia scribit: „Arguunt et nos Hebraeorum studia, et imputant nobis contra suum canonem ista transferri. Sed melius esse indicans *pharisaeorum displicere iudicio*, et Episcoporum inssionibus deservire, institi ut potui”. Quo videtur insinuare librum Tobiae ex pharisaeorum sententia fuisse a Iudaeis recentioribus repudiatum.

(2) Haec invenies subtiliter, et copiose tractata apud Vincenzi: *Sessio IV Conc. Trid. etc.* Parte II. pag. 1–11, et apud Danko op. cit. *De S. Script. eiusque interpret.* Vindobonae 1867 part. I. pag. 17. seqq. Observant praecipue laudati auctores, valde inaccuratam esse illam distinctionem epocharum factam a Iosepho, et contra illum retorqueri posse, cum nonnulli libri canonis Hebraeorum post Artaxersem scripti fuerint ex. gr. Malachias, et vicissim nonnulli ex deuterocanoniceis ante Artaxersem scripti fuerint ex. gr. Baruch, epistola Ieremiae, additamenta Estheris, et Danielis, fortasse etiam Tobias et Iudith. Ratio etiam, quam assignat pro minori auctoritate posteriorum librorum inepta videtur: nam *series* prophetarum minime requirebatur ad inspirationem librorum testandam, praesertim cum antea in genere affirmasset, apud Hebraeos solis prophetis et sacerdotibus permissum fuisse res gestas suae gentis scribere, et alibi concedat post Artaxersem prophetas, et inspiratos homines non defuisse, et in libris antiquitatum gesta Machabaeorum et additamenta Estheris non secus ac canonicas historias inserat (Antiq. XII, et XIII).

Quod pertinet ad Talmudis, aliorumque Iudaeorum recentiorum testimonium, praeterquamquod non sit omni exceptione maius, ut ex modo dictis colligi potest, adversarii non demonstrant Iudaeos illos scriptores omnem omnino inspirationem divinam negasse tempore secundi Templi, et consequenter libros ea aetate conscriptos iuxta eorum sententiam divinos esse non posse. Sed, ut hoc intelligatur, oportet breviter explicare Rabbiorum doctrinam, quam superius innuimus, de variis modis divinae inspirationis. Sciendum itaque est in Theologia Rabbinica varios distingui modos quibus Deus in hominum mentem operatur, eosque inspirat, quos modos alios aliis nobiliores esse dicunt. Rabbi Maimonides distinguit *undecim gradus Prophetiae*, eosque subtiliter exponit in *More Nevuchim* part. II. cap. 45. (edit. Buxtorfii Basil. 1629. pag. 313). Alii vero hos gradus revocant ad quatuor qui sunt sequentes. 1° *Prophetia* stricte sumpta (הַנְּבוּאָה), qua scilicet Deus immediate revelat veritates humanae menti, vel loquendo *facie ad faciem*, ut Moysi tantum accidisse dicunt, vel per angelos, per visiones, et somnia, ut aliis prophetis. 2° *Spiritus Sanctus* (רוּחַ הַקּוֹדֶשׁ) quod donum distinguunt a *Prophetia*, et collocant in quadam speciali *revelatione divinae maiestatis* (גְּלוּי הַשְּׁכִינָה) homini facta. 3° *Urim et Tummim*, seu manifestatio divina quae fiebat summo Pontifici cum Deum consuleret adhibitis *Urim et Tummim* (אוּרִים וְתַמִּימִים). 4° *Filia vocis* seu *Bath-Kol* (בַּת קוֹל), quae videtur a Rabbiniis collocari in quadam vivida apprehensione veritatis, in qua veluti vox divina auditur manifestans aliquid. R. Bechai haec omnia ita paucis complectitur: « Scito autem quod quatuor in prophetia (late sumpta) existunt gradus: *Filia vocis*, *Urim et Tummim*, *Spiritus Sanctus*, et *Prophetia* (stricte sumpta). Omnium vero graduum subsequens superior est praecedente » (apud Meuschen in op. *Novum Test. ex Talmude illustratum* Lips. 1736. pag. 358). Non loquimur hic de valore theologico istius doctrinae (1), aut de praecisa definitione singulorum graduum, de qua inter Rabbinos non convenit. Hoc tantum animadvertimus, iuxta mentem Iudaeorum

(1) Nullo enim solido fundamento haec innituntur quemadmodum plura alia Rabbinica commenta. De hac re pluribus agit Du Voisin in *Observat. ad Præm, Pugionis fidei*. Edit. Lipsiae 1687 pag. 123 seq. et laudatus Meuschen op. cit.

omnes illos gradus veram ac proprie dictam divinam inspirationem includere, et libros cum aliquo ex hisce modis conscriptos vere divinos dici posse. Sane in citatis testimoniis omnes hi dicuntur gradus *prophetiae*, licet plus minusve nobiles, et alibi etiam id fatentur Rabbini. Ita auctor libri *Cosri* part. III. c. 44. ultimum et infimum gradum seu *filiam vocis* appellat prophetiam, vel prophetiae aequivalentem; in *Sepher Ikkarim* l. IV, c. 11. filia vocis dicitur divina inspiratio: idem asseritur in Talmude tract. *Ioma*, et alibi. Si igitur demonstrari possit, iuxta Rabbinos aliquem saltem ex illis quatuor modis divinae manifestationis concessum fuisse sanctis viris tempore secundi templi, hoc satis erit ad demonstrandum per illam aetatem non omnino cessasse divinam inspirationem iuxta mentem Iudaeorum, et testimonia illa quibus dicitur *Prophetia*, vel *Spiritus Sanctus* cessasse intelligenda erunt de specialibus tantum gradibus divinae communicationis, qui illis nominibus designari solent in scholis Iudaicis. Porro id facile ostenditur ex claris Iudaeorum testimoniis quae collecta sunt praesertim a Duvoisinio (op. et loc. cit). In Talmude tract. *Sothah* c. 9. totus locus in obiectione ex parte allatus ita legitur: « Post mortem Prophetarum posteriorum Aggaei, Zachariae et Malachiae recessit Spiritus Sanctus (intellige alterum gradum revelat.) ab Israel: nihilominus tamen usi sunt *Filia vocis* (seu quarto gradu) ». Etiam in Tractat. *Ioma*, comparatur filia vocis Cedro a tinea exesae, eo quod, ut explicat glossa, haec ex omnibus modis revelationis unice relicta fuerit, tamquam pars exigua ingentis Cedri. In libro *Cosri* part. III. c. 21. legitur: « Praestantiores Sapientum in templo secundo videbant figuras, et audiebant *filiam vocis*, qui gradus est piorum istorum, quo gradus Prophetarum superior est »; et in cap. 44: « Nunquam subduxit se ab illis *prophetia*, aut id, quod istius locum occupabat, *filia vocis* ». Idem affirmant Maimonides, Bechai, Abarbanel aliique: quorum communis sententia est, post tempora Malachiae tres priores, et nobiliores gradus revelationis, et inspirationis cessasse, et solum quartum mansisse qui per *filiam vocis* fit, qui licet ceteris inferior tamen veram divinam inspirationem continet. Hinc sequitur etiam inspirationem librorum qui sunt scripti durante secundo Templo non excludi ex praedicto systemate Iudaeorum. Hoc autem etiam directe ostendi posset ex eorum

testimoniis, unde constat praefatos libros a Iudaeis fuisse laudatos inter Agiographa, in synagogis perlectos, et in veneratione habitos. V. sup. in Respons. ad Obiect. 1. et Duvoisin loc. cit.

Obiiciunt 5° intrinseca quaedam argumenta adversus inspirationem Deuterocanonicorum V. T. Hi enim libri, ait Horneus 1°) non extant Hebraica lingua, quae est lingua sancta Librorum divinatorum V. T. 2°) eorum auctores inspirationis donum sibi non tribuunt, imo vero a se excludunt cum ex. gr. sese excusant apud lectores de erroribus, in quos forte inciderint, ut fit in Prologo Ecclesiastici, et 2. Machab. XV, 39. vel cum libros suos dicunt se ex profanorum scriptis collegisse ut 2. Mach. II. 24. 3°) In his libris plura occurrunt indigna scriptoribus inspiratis, scilicet a) quaedam *fabulosa* ut ex. gr. Esther X. 6. Dan. XIV, 2. Mach. 1, 19–22, in Tobia et Iudith passim; alia b) *pugnantia* sive cum canonicis libris, sive inter se. Ita ex. gr. auctor Sapientiae loquitur Salomonis nomine et Salomon haberi vult, interim vero citat verba Ieremiae, qui tamdiu post vixit, et Iudaeos sistit ab hostibus pene oppressos, quod aetati Salomonis maxime repugnat. Baruch (I, 1, 2.) Babilonen translatus dicitur, cum Ieremias (XLIII, 6. 7.) dicat eum in Aegypto eodem tempore fuisse. Primus et secundus Machabaeorum libri invicem pugnant circa mortem Antiochi; is enim in primo libro (1. Mach. VI, 4–16) Babilone mortuus dicitur, in altero vero libro primum Elymaide in Perside in templo Nanaeae a sacerdotibus occisus fertur (2. Mach. 1. 13. seq.), rursus vero (ib. IX, 28) in regione Ecbatanis inter montes misere obiisse. Item 1. Mach. IX. 3, 18. Iudas Machabaeus dicitur occisus in praelio anno Graecorum 152, sed in 2. Mach. I, 10. adhuc vivus sistitur anno 188. Adde similem pugnam 1. Mach. VII, coll. 2. Mach. XIV, et XV de Nicanore. Adde etiam Esther XVI, 10. coll. Esth. III, 1. 10. VIII, 3. Tob. V. 12. coll. Tob. XII, 15. c) quaedam etiam sunt *erronea*: ita doctrina metempsychosis insinuat Sap. VIII, 19 seq: Purgatorium et suffragia pro mortuis 2. Mach. XII, 43. 44: Hominem sine peccato esse posse Eccli. XIII, 24: Iustificatio ex operibus (Tob. XII, 8. seq. Eccli. III, 3. 30. XXXV, 3); d) Alia *contra bonos mores* occurrunt ut ex. gr. mendacium Raphaelis in libro Tobiae V. 7, 8, 18; suicidium Raziae 2. Mach. XIV, 41–46 narratum ut actus fortitudinis; caedes praemeditata laudata in Iudith (IX, 2–9.);

incantationes more paganorum Tob. VI, 16 seq. e) Alia denique contraria sunt *profanae historiae*: ita ex. gr. 1. Mach. VIII, 16. de Romanis dicitur, quod singulis annis uni viro committerent regimen totius reipublicae, nec zelus aut contentio esset inter illos: quae Machabaeorum aetate nullatenus vera erant. Item 1. Mach. I, 6. seq. Alexander Magnus dicitur ante mortem distribuisse suum imperium inter suos duces et familiares, quod non respondet historiae profanae ex. gr. Q. Curtii, Diodori et Arriani, qui dicunt post mortem Alexandri ministros regios praefecturas inter se partitos fuisse, deinceps vero ex praefectis factos esse reges.

Ex his concludendum est libros deuterocanonicos, quamvis generatim bonos atque utiles, non esse tamen divinitus inspiratos, ac proinde immerito canonici divinorum librorum a Concilio Tridentino adiectos fuisse.

Respondemus breviter ad singula. Quod obicitur 1° de lingua hebraica ineptum prorsus est. Numquid uni linguae hebraicae alligatus erat Spiritus Sanctus, ut non posset etiam alia lingua scribentes inspirare, quemadmodum postea fecit in Agiographis N. T.? Praeterea etiam in libris protocanonicis, scilicet in Daniele, et in 1° Esdrae occurrunt quaedam partes satis magnae quae Hebraice scriptae non fuerunt, sed Chaldaice: et vicissim inter libros deuterocanonicos quidam sunt, imo plerique, qui vel Hebraica, vel saltem Chaldaica lingua exarati sunt, nempe Baruch, 1us Machabaeorum, Ecclesiasticus, Tobias et Iudith, ut alias ostendimus: duos tantum ex illis Graece scriptos fuisse constat, scilicet Sapientiam, et 2um Machabaeorum. Nec obstat quod textus priorum librorum exciderit, et sola Graeca versio supersit: nam idem accidit in Evangelio Matthaei, iuxta communem et veram sententiam, quae tenet illud Hebraice originario conditum fuisse.

Ad 2^m) superius respondimus cum ageremus de S. Scripturae inspiratione, animadvertentes humanam industriam et laborem, et naturales scientiae fontes non excludi a divina inspiratione, quam alioquin necesse non erat ut nostri auctores sibi expresse vindicarent, quemadmodum neque auctores protocanonici, praesertim historici, eam expresse sibi vindicant. Verba autem Auctoris 2 Machabaeorum, quibus sese excusat apud lectorem, non respiciunt rerum substantiam et veritatem, sed formam et stylum sermonis, quemad-

modum etiam dicendum est de simili testimonio quod occurrit in Prologo Ecclesiastici, quamvis hic Prologus proprie non ad libri auctorem, sed ad eius interpretem pertineat.

Ad 3^a) dicimus omnia exempla ab adversario allata minime repugnare divinae horum librorum inspirationi si tantum recte intelligantur. a) Quae notantur ut *fabulosa* in Daniele, Tobia etc. revera talia non sunt, sed tantum supernaturalia, quemadmodum alia multa in SS. Scripturis: et miramur adversarium, qui Scripturae veritatem et inspirationem admittit, nihilominus haec obicere, cum notum sit similia exempla, imo etiam difficiliora inveniri in libris protocanonicis ab eo admissis, puta in libro Iosue, Iudicum, et in parte protocanonica Danielis. De factis in libro Tobiae narratis diximus supra in Thesi XXXV. — 6) *antilogiae*, quas in nostris libris offendunt adversarii, apparentes tantum sunt, non reales. Auctor libri Sapientiae praesertim cap. VII-IX Salomonem loquentem inducit, non quia vult haberi Salomon, quod absonum omnino fuisset in auctore tamdiu post aetatem illius regis, et quidem graeca lingua scribente, sed tantum quia multas Salomonis sententias suo libro inseruit, quas aliquando enunciat tamquam ex persona et ex ore Salomonis, ut alii etiam tum sacri tum profani scriptores aliquando faciunt; imo existimant nonnulli totum librum Sapientiae, vel maximam eius partem ex scriptis et dictis Salomonis excerptum esse, quae aliunde scimus plurima fuisse (3. Reg. IV, 32 seq.); unde originem habuit titulus libri: *Sapientia Salomonis*. Nulla igitur hic latet contradictio. Propheta Baruch reipsa, et in Babiloniam, et in Aegyptum ductus est, diverso tamen tempore; scilicet anno undecimo Sedeciae mense quarto capta Ierosolyma, et mense septimo occiso Godolia, quem Nabuchodonosor praefectum constituerat, multi Iudaeorum in Aegyptum fugerunt regis Babilonis vindictam timentes, et secum adduxerunt Ieremiam cum Baruch (Ier. XLIII): post aliquod vero temporis spatium, fortasse anno quinto ab urbis excidio (Bar. I, 1. 2.), cum etiam Aegyptus a Chaldaeis vastatus fuisset, et Iudaei qui illuc contra Dei mandatum aufugerant occisi essent (Ier. XLIV, 11-14), idem Baruch Babilonem perrexerat ad concives suos captivos consolandos, et in Dei timore roborandos. Hinc nulla est pugna inter Bar. I, et Ierem. XLIII. Ita huic difficultati respondebat Theodoretus Com. in

Baruch: « Admirandus Baruch, inquit, discessit quidem cum Iudaeis, qui aufugerant in Aegyptum, hoc enim in praecedentibus didicimus: verumtamen post quinque annos, ex quo capta est urbs, pervenit Babilonem. Omnem enim operam impendebant pietatis alumni, ut confirmarent infirmos, et ad veritatem deducerent ». Duo libri Machabaeorum invicem non pugnant circa locum, et tempus mortis Antiochi regis. Ad loca autem obiecta inter se concilianda plures vias inierunt interpretes. Nonnulli contendunt in tribus illis locis de tribus diversis Antiochis sermonem esse: quod tamen vix probabile videtur ob historiae parallelismum. Alii dicunt saltem duos Antiochos esse distinguendos, ita ut 1. Mach. VI. et 2. Mach. IX. *Antiochi Epiphanis* exitus referatur, in secundo autem loco, seu 2. Mach. I, 43. narretur mors *Antiochi Sidetis*. Alii denique concedunt in omnibus laudatis locis esse sermonem de eodem Antiocho Epiphane, quin tamen contraria de eo dicantur. Quod in primo et tertio ex obiectis locis de eodem eventu, seu de morte Antiochi Epiphanis sit sermo, dubitari non potest, si tantum ordo historiae, et contextus utriusque loci consulatur. Duae autem narrationes facile inter se conciliantur in eo quod spectat locum mortis: nam in 1. Mach. VI. non dicitur, Antiochum Babilone mortuum esse, sed tantum eum postquam a templi Elimaidos deprædatione deterritus est, et coactus ab urbe fugere, *reversum esse in Babiloniam*, seu, ut in textu clarius habetur, iter suscepisse versus terram Babiloniae (εφυγεν... αποστρεψαι εις Βαβυλωνα), quam invisere volebat antequam Euphratem transiret Antiochiam reversurus; cum autem Babiloniam versus pergeret, et ad Mediae montes circa Ecbatanem pervenisset accepit nuncium de clade ducum suorum Nicanoris, et Timothei (1); tum ira incensus ad Iudaeos exterminandos iter arripuit, sed a Deo percussus, et intestinis doloribus laceratus, cum etiam e curru, quo precipiti cursu ferebatur elapsus esset, brevi in terra illa miseram mortem oppetiit (2).

(1) Nec obstat quod, 1 Machab. VI. 5 dicatur nuncium accepisse in *Perside*; siquidem regio Ecbatanis, et in genere omnes regiones trans Euphratem a Iudaeis tempore Machabaeorum dicebantur Persia, quia Persarum regibus iampridem subditae fuerant. Hinc etiam 2 Mach. I. 19 Iudaei dicunt; « Cum in Persidem ducerentur patres nostri » idest in Babiloniam.

(2) Sacer textus 2 Mach. IX non determinat praecise locum ubi Antio-

Alter locus seu 2. Mach. I. 13. seq. graviolem difficultatem prae-
sefert, et variis opinionibus occasionem dedit. Itaque nonnulli, ut
paulo ante diximus, a difficultate sese expediunt negantes hic mor-
tem eiusdem Antiochi Epiphanis narrari. Putant enim hic sermo-
nem esse de Antiocho Sidete, seu Evergete, qui diu post Epipha-
nem regnavit. Sane Iudaei Palestinenses huius regis mortem nar-
rant in sua epistola loco cit. tamquam recentem eventum, de quo
Iudaeos Alexandrinos certiores facere volunt, ut cum illis gratias
Deo agant: « De magnis periculis, inquit, a Deo liberati, magni-
fice gratias agimus ipsi, utpote qui adversus talem regem dimica-
vimus. Ipse enim ebullire fecit de Perside eos qui pugnauerunt
contra nos etc. », deinde sequitur historia mortis huius regis, seu
ducis, in templo Nanae a sacerdotibus lapidati (2. Mach. I. 11.
seqq.); haec autem epistola scripta est anno Seleucidarum 188
(ib. v. 10). Iamvero Antiochus Epiphanes iam ante 40 annos (a. 148,
vel 149) mortuus fuerat. Quare de illo non videntur loqui aucto-
res epistolae; sed potius de Antiocho Sidete quem constat circa
hoc tempus Hierosolymam obsidione cinxisse (Vide 4. Mach. II. Io-
seph. Antiq. XIII. 16) et anno 186 adhuc regnasse (1); quare de
eius morte ut de recenti eventu loqui poterant, praesertim cum
haec in aliena regione, et clandestine ei illata fuisset, et plures incer-
ti rumores de eadem circumferrentur. Ita quidem plerique interpre-
tes. Alii vero putant posse difficultatem solvi etiamsi concedatur in
hoc loco sermonem esse de Antiocho Epiphane, quamvis diverso mo-
do sacrum Auctorem a contradictione defendere conentur. Acker-
mann (Introd. in libros V. T. p. II. §. 252) nodum secat animad-
vertens hanc narrationem non esse scriptam ab Agiographo, sed

chus mortuus est; quare possemus supponere quod iam fines Persidis iterum
ingressus fuisset ut in Iudaeam rediret, ibique obierit non longe ab Ecba-
tane, cuius montes Mediam, seu Persidem late sumptam, a Babilonia dividunt.
Polybius (inter excerpta Valesii pag. 144) et Hieronymus (Comm. in Dan. XI)
referunt Antiochum in urbe Tabes in Perside diem supremum obiisse.

(1) Extant nummi ab hoc Antiocho Sidete cusi anno 184, 185, et 186
Seleucidarum: Vide P. Fröhlich S. I. in doctissimo opere: *Annales compen-
diarii Regum et rerum Syriae nummis veteribus illustrati* Viennae 1754
c. 4. et in alio op. cui titulus: *Ad numismata regum veterum anecdota
et rariora accessio nova.* pag. 69. item Eckhell: *Doctrina nummorum
veterum* to. III. p. 236.

contineri in epistola Iudaeorum Palaestinensium, quam ipse libro suo praefigit, et tamquam fidelis historicus refert, nulla facta mutatione; error itaque qui ibi continetur circa adiuncta mortis Antiochi Epiphanis Iudaeis illis tribuendus esset, qui de hac re non bene instructi fuerant. Alii vero, ne cogantur admittere auctorem Agiographum sine ulla animadversione retulisse hunc errorem, qui contradicebat suae narrationi 2. Mach. IX, respondent nullum in cap. I. errorem inveniri. Nam ibi non clare asseritur Antiochum a sacerdotibus occisum fuisse, sed tantum dicitur lapides a Sacerdotibus coniectos fuisse in *ducem*, quem ipsi ab Antiocho distinguunt, et in eius socios; Antiochus itaque ex hoc periculo incolumis, vel saltem vivus evasisset, postea vero mortuus fuisset ea ratione qua narratur in cap. IX. Hanc responsionem ut probabilem ex antiquis proposuerant S. Thomas, Hugo a S. Charo, Canus, Pererius, Bellarminus, ex recentioribus Marchini, Glaire, et prae ceteris Vincenzi op. cit. part. III. p. 125-130, ubi, adducto praesertim in medium Graeco textu 2. Mach. 1. 12. seqq. animadvertit quod ibi duo distinguantur viri scilicet *Dux* (ηγεμων), et *Rex* (βασιλευς), qui postea v. 14. Antiochus vocatur, illum vero, non hunc lapidibus obrutum, et membratim concisum dici una cum sociis, qui templum ingressi fuerant. In v. 12. ubi vulgata habet *cecidit*, textus habet plurale verbum κατεκοπησαν *trucidati sunt*, et in v. 13. ubi vulgata habet *dux ipse*, quod referendum videretur ad *regem* in praecedente v. 11. memoratum, textus habet tantum *dux*, qui proinde a rege distingui potest; praesertim cum in toto hoc libro Antiochus, alique reges Syriae nunquam *duces* (ηγεμονες, ηγουμενοι) vocentur, sed ab iis distinguantur (2. Mach. IX. 21, XII, 19. 1. Mach. XIII. 8. etc.). Praeterea syntaxis v. 16. distinctionem illam suadet ait enim: « Cum intrasset *Antiochus*... mittentes lapidem percusserunt *ducem* ». Igitur tota res ita peracta fuisset: Antiochus cum duce illo, et paucis comitibus templum (ιερόν) ingressi sunt pecuniam a sacerdotibus accepturi; post paululum cum Antiochus inde digressus in vestibulum (περιβολόν) templi intrasset, sacerdotes, oclusis ianuis templi, ex secreta superiore fenestra lapides conicere coeperunt in ducem et comites, qui in templo manserant, eosque occisos membratim conciderunt, et foras proiecerunt, ubi Antiochi comitatus expectabat rei exitum; hi autem horrendo aspe-

ctu perterriti una cum ipso Antiocho discesserunt a templo et ab urbe, praesertim quia strages illa occulte patrata, et lapides ex occulto et inexpectato loco demissi viris illis prodigii loco visa sunt, et a Diis iratis profecta, ut innuere videtur Polybius historicus coae-vus (in collectaneis Valesii pag. 144.) inquires Epiphanem: « in-sania, ut aiunt, correptum ob *quaedam signa et ostenta*, quae ob violatam religionem templi ab infenso numine edita erant ». Haec et alia quae videri possunt apud laudatum Vincenzi aliosque au-ctores responsionem hanc probabilem reddunt (1), quamvis prima responsio, quae totum hunc locum refert ad Antiochum Sidetem magis obvia videatur, et certe plures habeat patronos sive inter veteres, sive inter recentiores.

Et haec quidem de Antiochi morte.

Altera difficultas de Iuda Machabaeo facilius solvitur; Ille enim Iudas qui nominatur 2. Mach. I. 10. non est Iudas Machabaeus, qui mortuus dicitur anno 152 1. Mach. IX. 3, 18. sed alius omonymus, et probabilius Iudas Essenius, qui hac aetate vaticiniis et vitae san-ctimonia inclarescebat, de quo scribit Iosephus Flavius Antiq. XIII. 49. Nulla etiam contradictio existit inter duos Machabaeorum li-bros circa Nicanoris gesta: si enim in 1° Mach. VII, 27–29, Nicanor dicitur simulata amicitia conatum fuisse capere Iudam, hoc non pugnat cum 2. Mach. XIV. 23. seqq. ubi dicitur idem Nicanor Iu-dam *habuisse carum ex animo*; nam id quidem initio factum est, sed paulo post, agente pseudo-Pontifice Alcimo, et instante rege Demetrio, Nicanor animum mutavit, et coepit insidias struere Iudae, ut eum vinctum ad regem mitteret, ut ibidem paulo post narra-tur v. 26–33. In parte deuterocanonica libri Esther c. XVI. 10. Aman dicitur: *et animo et gente Macedo, alienusque a Persarum sanguine*, qui tamen in prima parte libri c. III. 1. 3. et c. VIII. 3. dicitur *Agagites, de progenie Agag*; scilicet quia vir iste ut prodi-tor habebatur et partibus Macedonum favens, simulque peregrinus erat, quare Assuerus in epistola c. XVI, et ipse Agiographus c. III et VIII illum appellat nominibus exterarum gentium maxime odio-

(1) Clar. Ghiringhello nimis severe de hac opinione indicasse videtur in op. *De Libris historicis antiqui Foederis* Taurini 1845 pag. 614 ubi in nota 6. rationes praesertim a Vincenzi allatas uti ineptas omnino reiicit, quae tamen suo pondere non carent.

sis, quin certum sit illos voluisse proprie indicare patriam Amani. Simili modo Hebraei aliquem sibi invisum solebant per contemptum vocare *Chananaeum*, *semen Chanaan*, *Samaritanum* (Dan. XIII. 56, Ezech. XVI, 3. Io. VIII. 48 etc.). Nec est omittenda magna varietas quae in diversis codicibus et versionibus libri Estheris observatur circa istam appellationem Amani: Hebraeus et Chaldaeus habent *Agagitem*, idest *Amalecitem*, Graecus (edit. Rom.) habet *Bugaeum* βουγᾶιον, alia edit. Vet. habet *Gogaeum*, γωγᾶιον, quasi de gente Gog, seu ex Scythia, Origenes legebat *Goraeum* γωρᾶιον, denique in Vet. mss. Versionis Italiae (apud Calmet. in Esth. III.) solum nomen Amani occurrit: Iosephus Flav. in altero loco Esth. XVI legit *Amalecitam* pro *Macedone*.

c) *Errores dogmatici* in nostris libris nulli sunt. *Metempsychosis* Pithagoraeorum non docetur Sap. VIII. 19 seqq. Locus enim iste in sensu obvio et familiari accipiendus est, quatenus ille qui loquitur accepta a Deo *anima bona*, id est bonae indolis, et docilis ingenii, accedente etiam pia institutione, et adiuvante imprimis gratia Dei melior in dies effectus (*cum magis bonus essem*), obtinuit etiam *corpus incoinquinatum*, seu gratiam servandi castitatem. Hominem *absolute sine peccato* vivere posse non dicitur Eccli. XIII. 24, sed tantum relative ad graviora peccata, et ad defectus maioris momenti, quo sensu etiam David dicebat: « Beati *immaculati* in via, qui ambulant in lege Domini » (Ps. 118.). *Purgatorium*, et *suffragia pro mortuis* (2 Mach. XII), et *necessitas bonorum operum* eorumque efficacia (Tob. XII. Eccli. III etc.) non sunt errores dogmatici, sed potius veritates fidei, Scripturarum testimonio, et constanti Ecclesiae praxi ac traditioni innixae. De his cum Protestantibus disputare non est huius loci.

d) Quae contraria bonis moribus putant adversarii, revera talia non sunt. De praesumpto mendacio Raphaelis Tob. V. 7, 8, 18 alias diximus. Suicidium Raziae 2 Mach. XIV. historice tantum narratur, et iuxta subiectivam persuasionem illius alioquin honesti et sancti senis, non autem laudatur ut bonum. Vel igitur condemnandus est ille actus, et ad summum excusanda intentio Raziae ob ignorantiam vel animi aestum, ut plerique faciunt, vel etiam cum nonnullis interpretibus referri potest ad specialem Dei inspirationem, vel revelationem, quo in casu etiam obiective conside-

ratus actus ille honestus fuisset. Quod pertinet ad caedem Holofernis a Iudith patrata (Iudith XIII.) ea licita fuit utpote medium expeditum ad debellandos hostes, et patriam a supremo excidio iniuste intentato liberandam. Quae de expulsiōe daemonis Asmodaei in Tobia leguntur alias explicata sunt, et ab omni crimine, vel superstitionis labe purgata (V. Thes. XXXV.).

e) Denique ad ea quae *contraria* dicuntur *profanae historiae* breviter responderi potest. Et ad primum de statu Reipublicae Romanae descripto 1 Mach. VIII. 16, etiamsi aliquis error ibi contineretur non esset adscribendus Agiographo, qui haec non ex propria sententia refert, sed ex ore, et persona quorundam qui haec narrabant Iudae Machabaeo: « Et audivit Iudas (inquit v. 1.) nomen Romanorum, quia sunt potentes viribus etc. ». Quamvis possent aliqua ratione vera dici ea quae ibi narrantur: licet enim penes duos Consules rerum summa tunc esset apud Romanos, poterat tamen dici uni viro regimen Reipublicae commissum fuisse, eo quod *fascēs*, seu insignia supremæ potestatis, penes unum essent, et belli tempore soleret unus ex Consulibus alternis diebus imperium tenere, ut ex. gr. ex historia infelicis praelii Romanorum contra Annibalem ad Cannas manifeste apparet (V. Titum Livium lib. 2, et 22).

Circa mortem Alexandri Auctor 1 Mach. 1. 6, seq. non contradicit profanis historicis; quamvis enim hi dicant ministros Alexandri Magni post eius mortem praefecturas inter se partitos esse, non tamen excludunt id ex voluntate ipsius Alexandri ante mortem expressa factum fuisse, imo quodammodo implicite hoc fatentur cum dicunt Monarcham illum ante mortem annulum suum regium Perdiccae tradidisse cum facultate dividendi regnum, quo facto dici poterat virtualiter saltem divisisse, ut habet auctor noster. Imo refert Q. Curtius quosdam auctores tradidisse reipsa ab Alexandro regnum fuisse divisum ante mortem, quamvis ipse eorum narrationi non assentiatur. Ceterum etiamsi non posset in omnibus conciliari Auctor noster cum laudatis profanis historicis, non esset cur deberemus recedere a sacro historico in eorum gratiam, cum potius eius auctoritas, etiam critice loquendo, illorum testimonio praevalere debeat; erat enim auctor quasi coevus, et fide dignus, dum e contra profani illi historici post plura saecula ab

Alexandri morte scripserunt, et in aliis multis errasse deprehenduntur, nec adamussim inter se conveniunt.

Haec de Canonis Tridentini veritate.

CAPUT IV.

DE LIBRIS DEPERDITIS ET DE APOCYPHIS

Quamvis huc usque multa de Canone Scripturarum dicta sint, abs re tamen non erit quaedam addere de libris qui in canone concilii Tridentini non continentur, sed tamen a nonnullis tamquam divini habitus fuerunt, aut sibi canonicorum librorum auctoritatem arrogare tentarunt. Huiusmodi libri quamplurimi sunt, nec esset iuxta nostrum scopum de omnibus fusè pertractare. Aliqua tamen eorum notitia sacrae Scripturae studiosis utilis esse potest, ideoque breviter de iis dicemus hunc ordinem sequentes: 1° Sermo erit de libris *deperditis* quorum mentio aliqua fit, aut fieri videtur in Sacra Scriptura, et de quorum inspiratione probabilis aliqua ratio occurrit. 2° De libris *apocryphis* qui licet extra canonem positi, tamen aliquando et a nonnullis Patribus inter sacras Scripturas recepti sunt, vel quibus auctoritas quaedam vel utilitas inest. 3° De *apocryphis* in sensu malo acceptis, qui scilicet vel ab haereticis, vel aliquando a catholicis cum aliqua fraude, et sub ficto aliquo nomine, vel titulo vulgati sunt, quique positive exclusi, et proscripti sunt ab Ecclesia. 4° Denique addemus paucas animadversiones de emolumentis sive dogmaticis, sive moralibus, sive historicis quae ex studio et usu apocryphorum percipi possunt.

ARTICULUS I.

DE LIBRIS DEPERDITIS QUORUM MENTIO IN SCRIPTURIS OCCURRIT

In Scripturis utriusque Testamenti plurium librorum fit mentio, qui nunc existimantur deperditi esse, et quorum aliqui si adhuc extarent fortasse sacrae Scripturae partem constituerent. Incipiamus a libris deperditis qui pertinent ad V. T. Hi revocari possunt ad sequentes:

- 1° *Liber Bellorum Domini* (ex Num. XXI. 14).
- 2° *Liber Foederis* (ex Ex. XXIV. 7. et 4 Reg. XXIII 2).
- 3° *Liber Iustorum* (ex Ios. X. 13, et 2 Reg. I. 18).
- 4° *Liber Nathan Prophetæ* (ex 1 Par. XXIX. 29, et 2 Par. IX. 29).
- 5° *Liber Gad Prophetæ* (ex 1 Par. XXIX. 29).
- 6° *Liber Samuelis* (ex 1 Par. XXIX. 29).
- 7° *Salomonis tria millia Parabolurum, Carmina mille et quinque, item liber de animalibus et plantis*: (quæ indicantur 3 Reg. IV. 32, 33).
- 8° *Liber Addo prophetæ, eiusdemque Visio contra Ieroboam* (ex 2 Par. XIII. 22, et IX. 29.).
- 9° *Liber Ahiae Silonitis prophetæ* (ex 2 Par. IX. 29).
- 10° *Liber Semejæ Prophetæ* (ex 2 Par. XII. 15) (1).
- 11° *Liber, seu, verba Iehu filii Hanani* (ex 2 Par. XX 34).
- 12° *Liber, seu, Sermones Hozai* (ex 2 Par. XXXIII. 19).
- 13° *Liber Verborum dierum Salomonis* (ex 3 Reg. XI. 41.).
- 14° *Liber Sermonum dierum Regum Iuda* (ex 3 Reg. XIV. 29).
- 15° *Liber Verborum dierum Regum Israel* (ib. v. 19, et 2 Par. XXXIII).
- 16° *Liber Sermonum Oziae, quos scripsit Isaias filius Amos* (ex 2 Par. XXVI. 22).
- 17° *Descriptiones Ieremiæ prophetæ* (ex 2 Mach. II. 4.).
- 18° *Liber dierum sacerdotii Iohannis Hircani* (ex 1 Mach. XVI. 23–24).
- 19° *Libri V. Iasonis Cyrenæi* (ex 2 Mach. II. 24).
- 20° *Liber Henoch citatus in epistola S. Iudæ* (v. 14.).

De laudatis libris variae sunt Patrum et Theologorum sententiae. Et imprimis, quod pertinet ad eorum inspirationem, nonnulli existimant eos inspiratos divinitus fuisse ideo vero Deum permisisse eos interciderere quia ad usum tantum Synagogae, non autem futurae Christi Ecclesiae destinati fuerant. Ita S. Ioannes Chrysostomus Hom. IX in Matt. et Hom. VII in 1 Cor. quem nonnulli

(1) Nonnulli addunt *Epistolam Eliae Prophetæ ad Ioram regem Iudæ*, de qua sermo est in 2 Par. XXI. 12. Verum hæc epistola quamvis seorsim a ceteris libris non servetur, non potest tamen proprie dici deperdita. nam tota recitatur in prædicto loco Paralipomenon vv. 12–15.

ex recentioribus sequuntur ex. gr. Estius, et Serarius. Alii contra cum S. Augustino De Civ. Dei XVIII. 38. et quaest. 42 in Num. negant laudatos libros inspiratos fuisse, et eorum inspirationem probari ex eo quod in divinis Scripturis citati fuerint, nam etiam poetas et paganos scriptores a S. Paulo allegatos videmus nempe Aratum, Menandrum, et Epimenidem (Act. XVII. 28, 1, Cor. XV. 33, Tit. I. 12). Fortasse ad veritatem propius accedet qui mediam viam inierit, et alios ex memoratis libris inspiratos fuisse, alios autem humano tantum ingenio et industria exaratos fuisse dixerit. Sane nonnulli ex his libris satis clare dicuntur inspirati eo ipso quod Agiographis et Prophetis tribuantur, ut liber Samuelis *videntis*, liber Gad *videntis*, liber Nathan *prophetae*: de aliis vero nullum occurrit indicium, aut fundamentum, quo divina inspiratio eis tribui possit. Ita *liber sermonum dierum Regum Iuda*, et alter, *Verborum dierum Regum Israel*, item *libri Iasonis Cyrenaei*, *liber dierum sacerdotii Iohannis Hircani* nihil aliud fuisse videntur nisi chronica, vel annales publici gentis Hebraeorum a doctis viris ad hoc officium deputatis confecti: hoc enim est quod hebraica phrasis: *verba dierum* significat, ut alias notavimus. Aliunde etiam notum est hunc morem apud veteres populos fuisse ut res gestas maioris momenti in annales paullatim referrent: apud Persas hanc consuetudinem fuisse discimus ex libro Esther cap. VI. 1. apud Babylonios ex 1 Esdr. VI. 1 et 2, apud Graecos ex Plutarcho in Alexandro, apud Romanos ex Tacito Annal. lib. III etc. Nulla autem ratio suppetit cur dicamus chronistas Hebraeorum divinitus inspiratos fuisse, licet hoc existimaverit Richardus Simonius superius a nobis refutatus: quapropter melius est supponere hosce libros ex humana tantum industria conscriptos fuisse, quamvis deinceps auctores divinitus inspirati non solum eos citaverint, sed multa etiam ex eis decerpserint, quae hoc ipso sacra et canonica facta sunt. Idem probabilius tenendum videtur de iis quae Salomon scripsisse dicitur ad historiam naturalem pertinentibus, quae licet originem habuerint ex extraordinario dono sapientiae auctori concesso, nullo tamen certo argumento probari potest sub divinae inspirationis influxu prolata vel scripta fuisse. Haec quidem de librorum inspiratione. Praeterea de nonnullis ex citatis libris notandum est, non certo constare ipsam eorum existentiam, aut eorum allegationem

in Sacris Scripturis factam. Ita *liber Bellorum Domini* a nonnullis Rabinis, et a Grotio creditur nunquam extitisse, nam verba Num. XXI. 14 quae iuxta Vulgatam citationem illius libri continent: « *Unde dicitur in libro Bellorum Domini: sicut fecit in mari rubro sic faciet in torrentibus Arnon etc.* » haec, inquam, verba iuxta textum hebraicum alio modo reddunt, ponentes scilicet pro verbo praesenti *dicitur* futurum *dicetur*, cum utroque modo vox hebraica יאמר *legi* possit, vocem autem ספר quam vulgata vertit *liber*, explicant pro *narratione*; quare totus sensus hic esset: *Dicetur in narratione bellorum Domini*, idest, *cum enarrabuntur bella ab Hebraeis Deo favente gesta etc.* Idem dicendum de *Libro foederis*: Plurimi enim critici existimant in citato loco Ex. XXIV, 7 non indicari librum distinctum a libris Moysi, sed tantum appellari ad leges in praecedentibus capitibus eiusdem libri Exodi descriptas, quemadmodum in altero loco 4 Reg. XXIII. 2 per librum Foederis manifeste intelligendus est liber Moysi. Quidam etiam ex laudatis libris Prophetarum videntur saltem ex magna parte in nostro canone inveniri, sub diverso nomine et forma; ita ex. gr. iuxta probabiliorē opinionem duo primi libri Regum ex commentariis Samuelis, Nathan, et Gad compositi sunt, et, ut videtur, ab ipso Samuele cuius nomen in textu gerunt. De libro Henoc inferius redibit sermo. Haec de V. T.

Quod pertinet ad N. T. existimant nonnulli aliquot libros Apostolorum in Scripturis nominari, qui nunc amplius non existunt. Sunt autem sequentes:

- 1° *Evangelium S. Pauli* (ex 2 Tim. II. 8.).
- 2° *Epistola tertia ad Corinthios* (ex 1 Cor. V. 9).
- 3° *Epistola tertia ad Thessalonicenses* (ex 2 Thess. II. 1. 2).
- 4° *Epistola ad Laodicenses* (ex Colos. IV. 16.).

Verum haec omnia nimis incerta sunt. Ad Evangelium Pauli quod attinet unicum fundamentum ad eius existentiam probandam sunt verba Pauli ad Timotheum loc. cit. « *Memor esto Dominum Iesum Christum resurrexisse a mortuis ex semine David secundum Evangelium meum* ». Attamen Apostolum hic Evangelii librum aliquem a se scriptum indicare voluisse probabile non videtur. Plerique critici putant illis verbis designari Evangelium Lucae, quod Paulus suum appellat, eo quod Lucas eius comes, ac discipulus esset, et sub eius directione Evangelium scripsisset, quo

Paulus praecipue utebatur; quae etiam Hieronymi sententia fuit in *Lib. De Viris illust.* in *Luca*. Posset etiam locus ille explicari de Evangelio vero, idest canonico, ad exclusionem pseudo-evangeliorum, quae coeperant tunc temporis vulgari: aut fortasse simplicius intelligi potest de doctrina, et praedicatione Evangelica, quae alias etiam a Paulo Evangelium appellatur.

Circa epistolam illam *ad Corinthios*, quam nonnulli extitisse coniciunt praeter duas, quae nunc extant, notamus unicum indicium, quo isti utuntur esse illa verba 1 Cor. V. 9: « *Scripti vobis in epistola: ne commisceamini fornicariis* »; unde concludunt ante hodiernam primam epistolam aliam de hoc argumento ab Apostolo datam fuisse. Et hoc quidem probabilius existimant Estius Comm. in hunc locum, et alii docti Theologi. Posset tamen locus ille referri ad ea quae Paulus in praecedentibus scripserat de vitando consortio incestuosi Corinthii. Notandum est adhuc existere quamdam epistolam ad Corinthios apocrypham quam ex codice Armeno vulgavit Fabricius una cum Epistola Corinthiorum ad Paulum; verum has spurias esse inter criticos convenit.

De *Epistola ad Thessalonicenses* praeter duas canonicas olim a Paulo scripta idem dicendum est: verba enim quae afferuntur ex 2 Thess. II. 1, 2. eius existentiam non probant. Verba haec sunt: « Rogamus autem vos fratres per adventum Domini Nostri Iesu Christi, et nostrae congregationis in ipsum ut non cito moveamini a vestro sensu, neque terreamini, neque per Spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tamquam per nos scriptam, quasi instet dies Domini: » manifestum est Paulum illis verbis *per epistolam tamquam per nos scriptam* non solum non indicare aliquam epistolam se scripsisse ad Thessalonicenses, quae postea deperdita fuerit, sed potius illam excludere, et fideles illos praemonere ne credant alicui epistolae forte ipsius nomine inscriptae, quae ipsius vere non erat.

De *Epistola ad Laodicensis* paulo gravior est quaestio. Sane in citato loco Colos. IV. 16. Paulus scribit: « Et cum lecta fuerit apud vos epistola haec, facite ut in Laodicensium Ecclesia legatur, et eam quae Laodicensium est vos legatis ». Praeterea extat in antiquissimis codicibus graecis et latinis quaedam epistola ad Laodicensis, quam Xistus Senensis latine vulgavit in sua *Biblio-*

theca Sancta lib. II sub voce *Paulus*, deinde Fabricius in opere: *Codex Apocryphus* N. T. Tom I. eademque legitur in comm. in S. Paulum S. Anselmi nomine inscriptis. Itaque plures ex antiquis Doctoribus, ut S. Philastrius, S. Gregorius M., S. Thomas concedunt Apostolum Paulum vere ad Laodicenses scripsisse Epistolam. Quod pertinet autem ad illam, quae sub hoc nomine circumfertur alii quidem existimant supposititiam esse, alii vero opinantur esse ipsam Pauli epistolam, sed ab haereticis vel indiscretis fidelibus interpolatam, ideoque a canone librorum sacrorum merito exclusam. Haec quidem probabilitate non carent, verum longe absunt a vera rei demonstratione. Sane altera opinio circa epistolam hodie extantem non videtur admitti posse: incredibile enim est Pauli Apostoli epistolam corrumpi potuisse in omnibus exemplaribus ita ut vera eius editio non supersit; praeterea antiquiores Patres qui de canone Scripturarum loquuti sunt quatuordecim tantum Pauli epistolas constanter enumerant, nulla facta mentione de ista ad Laodicenses; imo eam unanimi consensu reiecerunt, ut apparet ex testimonio Hieronymi in libro *De Viris Illustr.* in *Paulo* ubi enumeratis Pauli epistolis addit: « Legunt quidam et ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur ». Relate vero ad primam opinionem quae tenet saltem aliquam ad Laodicenses epistolam ab Apostolo scriptam fuisse, quae deinceps omnino deperdita fuerit, haec etiam nullo certo argumento probari potest. Sane citata verba Pauli, in quibus unicum fundamentum collocari potest, varias interpretationes admittunt praeter laudatam quorundam explicationem. Sane 1° Significare possent epistolam non *ad Laodicenses* missam, sed quae *ex Laodicaea* missa fuerat: nam graecus textus habet: *καὶ τὴν ἐκ Λαωδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε*, idest « et eam quae ex Laodicaea est et vos legatis ». Porro id referendum esset ad aliquam ex quatuordecim Pauli epistolis Laodicaeae scriptam ex. gr. 1. Tim. quae in graecis codicibus dicitur scripta *ἀπο Λαωδικείας*. 2° Possent intelligi ea verba sive in textu graeco sive in Vulgata non de epistola Pauli ad Laodicenses, sed de epistola Laodicensium ad Paulum. Id autem probabilius videtur; siquidem imprimis hic est obvijs sensus verborum, sive legatur: quae ex Laodicaea est, sive: quae Laodicensium est, nam etiam haec altera lectio non potest nisi violenter de Epistola a Paulo scripta

intelligi. Accedit auctoritas veterum et doctissimorum scriptorum, qui hac ratione verba citata intellexerunt. Ex his Chrysostomus in hom. XII in Epistolam ad Corinthios § 1. scribit: « Quidam dicunt (eam epistolam esse) non Pauli ad ipsos missam, sed ab ipsis ad Paulum. Non enim dixit: eam quae est ad Laodicensis, sed quae scripta est a Laodicaea »; clarius etiam Theodoretus Com. in Colos. IV: « Quidam existimarunt Paulum etiam ad Laodicensis scripsisse, atque fictam etiam epistolam proferunt. At divus Apostolus non dixit: eam quae est ad Laodicensis, sed: eam quae est ex Laodicaea. Illi enim (Laodicensis) de quibusdam rebus ad eum scripserant. Verosimile autem est eos accusasse quae Colossis facta fuerant, vel eodem cum his morbo laborasse. Et ideo dixit, hanc quoque epistolam eis (Colossensibus) esse legendam ». Fortasse etiam in hac epistola Laodicensis suos fidei ac pietatis sensus expresserant, ideoque eius lectio Colossensibus utilis esse poterat. Ecclesia tamen eam epistolam diligenter non custodivit eo quod inspirata non esset, ideoque post aliquod tempus intercidit. Hanc sententiam, quod scilicet in citato loco sermo sit de epistola Laodicensium, potius quam Pauli, plures alii doctissimi interpretes et critici tenent, praeter duos modo laudatos, ut ex. gr. Oecumenius, Photius, Baronius, Estius, Tillemontius, Cornelius a Lapide, Menochius, Worstius, Lightfootus alique.

ARTICULUS II.

DE LIBRIS APOCRYPHIS PRIMAE CLASSIS, SEU PLUS MINUS UTILIBUS,
ET LAUDE DIGNIS

Ad hanc classem revocamus libros quosdam qui ex canone quidem exclusi sunt, ideoque sub hoc respectu *apocryphi* dici possunt et dicuntur, verum ex alia parte utiles et lectu digni sunt, et plerique olim a nonnullis orthodoxis ut sacri habiti fuerunt, et in quibusdam sacrae Scripturae editionibus post canonicos libros adiecti reperiuntur. Praeterea hi omnes adhuc existunt cum e contra apocryphi secundae classis, seu in malo sensu accepti, maxima ex parte perierunt, ut in sequenti articulo videbimus.

Interim laudatorum librorum catalogum dabimus, de quibus postea breves aliquot animadversiones subiiciemus.

1° *Oratio Manassis, sive appendix ad Librum 2^m Paralipomenon.*

2° *Liber III Esdrae.*

3° *Liber IV Esdrae.*

4° *Praefatio Lamentationibus Ieremiae praefixa.*

5° *Prologus Libri Ecclesiastici.*

6° *Appendix ad Librum Iob in versione LXX.*

7° *Allocutio uxoris Iob in versione LXX.*

8° *Psalmus 151us in pluribus codicibus versionis LXX.*

9° *Oratio Salomonis, seu appendix ad librum Ecclesiastici.*

10° *Liber Tertius Machabaeorum.*

11° *Liber Quartus Machabaeorum.*

12° *Epistola S. Barnabae.*

13° *Epistola prima S. Clementis ad Corinthios.*

14° *Liber Pastoris ab Herma conscriptus.*

Hi omnes libri in quibusdam Scripturae editionibus reperiuntur, et a nonnullis Patribus ut divini habiti fuerunt. Hisce addimus alios quosdam, qui licet Scripturae libris additi nunquam fuerint, ad hanc tamen classem potius quam ad alteram sequiorum apocryphorum referendi videntur: sunt autem sequentes.

15° *Epistola Abgari, seu Agabari Regis Edessae ad Iesum missa.*

16° *Epistola, seu rescriptum Iesu ad Abgarum Edessae regem.*

17° *Epistola prima Beatae Mariae Virginis ad S. Ignatium.*

18° *Epistola secunda B. M. V. ad Messanenses.*

19° *Epistola tertia B. M. V. ad Florentinos.*

20° *Epistolae Pauli Apostoli ad Senecam Philosophum.*

De supradictis libris pauca innuenda sunt (1).

Oratio Manassis in antiquis Scripturae editionibus invenitur post librum secundum Paralipomenon tamquam eiusdem appendix, ubi etiam collocatur a Xisto Senensi, aliisque antiquis auctoribus, qui scripserunt ante editionem Vulgatae correctam a Clemente VIII.

(1) De his singillatim disserit Xistus Senensis in Libro I, Sect. III, et Libro II *Bibliothecae Sanctae*, De nonnullis etiam agit Io: Albertus Fabricius in citatis Opp. De apocryphis Vet. et Novi Testamenti: qui auctores etiam de libris apocryphis secundae classis, quos inferius recensebimus, tractant. Plura etiam de his reperies in *Bible de Vence* tomo XXV.

Siquidem post hanc editionem non amplius licet eam imprimere inter libros sacros, sed ad calcem totius Scripturae reici solet. Refert autem haec oratio pios sensus, et sinceræ poenitentiae affectus, quibus imbutus fuit Manasses post quam captivus adductus fuisset in Babyloniam ob suam impietatem, ibique ad bonam frugem reversus esset. De hac eius conversione, et de eius oratione ita legitur in 2 Par. XXXIII. 11 seqq. « *Qui (Manasses) postquam coangustatus est, oravit Dominum Deum suum, et egit poenitentiam valde coram Deo patrum suorum. Deprecatusque est eum, et obsecravit intente* ». Et paulo post (v. 19) additur hanc Manassis orationem scriptam esse in sermonibus Ozai, vel, ut reddit versio LXX (iuxta nominis Ozai significationem): *in sermonibus videntium*; τῶν ὁρῶντων. Verum certo definiri non potest an oratio illa ad calcem Vulgatae extans sit illa ipsa, de qua sermo est in citato loco, et etiam si hoc daretur incertum esset an proprie divinitus inspirata fuerit. Nonnulli latini Scriptores in ea sententia fuerint ut crederent eam inspiratam et canonicam, itemque nonnulli ex graecis, ut Theodorus Studita (Serm. Cathech. 93.), Auctor Sermonis de Public. et Pharis. (inter opp. Chrysostomi To. IV.) aliique pauci, nec non antiqui Armeni qui solebant eam diebus ieiunii quadragesimalis ter recitare. Verum longe maior Patrum numerus, imprimis antiquiores, laudatam orationem ex albo Scripturarum expungunt, et recentiores eam passim uti spuriam habent, et a Iudaeo quodam post initium aerae vulgaris compositam. Coeterum utilis est, et pia, ita ut a fidelibus cum fructu legi, ac recitari possit.

Liber tertius Esdrae etiam exclusus est a canone Tridentino et in editione Clementis VIII una cum IV° Esdrae ad calcem Vulgatae latinae reiectus est. Liber iste hebraice non habetur, sed graece tantum et latine. Apud Graecos simpliciter *Esdras*, vel *Sacerdos* (ο ἱερεὺς) inscribitur, et plerumque in graecis codicibus nec non in antiquioribus editionibus Vulgatae latinae ante duos canonicos Esdrae libros locum habet, aut etiam *primus Esdrae* vocatur, fortasse quia historiam Esdrae altius ab origine repetit. De indole huius libri haec notanda sunt. Historia in eo contenta haberi potest tamquam paraphrasis canonici libri 1. Esdrae. Siquidem pleraque cum primo Esdrae consentiunt, sed tamen multa copiosius

narrantur, alia elegantioribus verbis, et paraphrastice redduntur, quaedam etiam ex libro Nehemiae canonico (2. Esdr.) alia quoque ex Paralipomenis excerpta adduntur (3 Esdrae IX. 37-55 coll. Neh. VII 73. seqq. 3 Esdr. I coll. 2 Par. XXXV et XXXVI), quaedam denique ex incerto fonte hausta, qualia sunt ea quae narrantur cap. III. et IV. de tribus iuvenibus Darii regis corporis custodibus, qui proposito enigmate: *quidnam esset fortissimum*; sese invicem provocarunt, et singuli scriptam sententiam sub Regis dormientis pulvinari reposuerunt. Schedis autem coram rege, et proceribus aulae perlectis, sequentes sententiae inventae sunt: primus responderat omnium fortissimum esse vinum: secundus Regem: tertius (qui Zorobabel Hebraeorum dux erat) respondit vino et rege quidem fortiolem esse foeminam, omnium tamen fortissimam esse veritatem. Huic igitur palma adiudicata est, eaque occasione prudenter usus Zorobabel a rege obtinuit, ut sacra vasa Iudaeis restituerentur, et ipsi Iudaei in patriam redire permitterentur. Hinc apparet totum hunc librum bonum atque utilem esse, et maxima ex parte ex canonicis libris excerptum (1). Si vero loquamur de extrinseca eius auctoritate sciendum est plures ex antiquis Patribus hunc librum laudasse, et aliquando etiam sacris Scripturis adnumerasse. Ita Iustinus in Dial. cum Tryphone, Origenes hom. IX in Ios. Athanasius orat. II contra Arianos n° 20, in Apol. ad Constantium n° 11 et alibi, Synopsis Athanasiana, Cyprianus Epist. 74 ad Pompeianum, alique nonnulli. Etiam in antiquis graecis codicibus, uti superius innuimus, hic liber saepissime legitur. Verum ex alia parte nunquam liber iste in publico Ecclesiae usu receptus est, in canonibus antiquis, excepto uno vel altero, omittitur, et a pluribus auctoribus absolute excluditur ac reprobatur imprimis a Hieronymo *praef. in lib. Esdr. et Nehem.* cuius iudicium tum reliqui posteriores Patres Latini, tum ipsi Graeci in Concilio Florentino sequuti sunt, et recentiores omnes.

(1) Non desunt tamen aliqua minoris momenti fabulosa et inverosimilia ut Hieronymus observat in *praef. in Esdr. et Nehemiam* inquiens non oportere quemquam « *Apocryphorum tertii et quarti (Esdrae) somniis delectari*, eaque inquit esse *procul abiicienda*. Quamvis non desint qui haec a falsitatis nota defendere conantur, inter coeteros Vence *S. Bible To. XXV*, et Marchini: *De Divin. et Can. S. Bibl. Taurini 1777 pag. 146 seqq.*

A multis criticis nunc liber iste tribuitur cuidam Iudaeo hellenistae, qui ex traditione et ex canonicis historiis eum concinnaverit. Eius tamen lectio utilis esse potest, ut ex dictis apparet, et quidem etiam ad criticam biblicam, ut multis ostendere satagit Trendelenburg citatus ab Eichornio.

Liber Quartus Esdrae pariter in fine vulgatae Bibliorum editionis reperitur, et etiam in quibusdam antiquis codicibus olim extitisse existimatur, quamvis nunc neque graece, neque hebraice extet, sed tantum latine. Utrum autem olim graece extiterit disputatur. A nonnullis Patribus liber hic inter Scripturas relatus est ut ex. gr. ab auctore epistolae Barnabae cap. XII, Clem. Alex. lib. 1 Strom. Tertull. De praescr. lib. I cap. I et cont. Marcion. lib. IV, Cypriano adv. Demetrianum aliisque, imprimis vero a S. Ambrosio qui in pluribus locis hunc librum citat tamquam Sacram Scripturam (1). Praeterea vidimus supra Art° I. nonnullos antiquos Patres, ex. gr. S. Basilium, ex capite XIV huius libri accepisse suam opinionem de libris V. T. ab Esdra ex integro restitutis. Hisce tamen non obstantibus, Ecclesia traditionis legitima interpres hunc librum nunquam in canonem recepit. Et merito quidem: nam longe maior pars Doctorum, et antiqui canones Conciliorum, et Rom. Pontificum quartum Esdrae ex albo librorum divinatorum excludunt (2). Si autem quaeratur de argumento, et de interna indole huius libri, hic minorem fidem meretur ac liber

(1) Vide S. Ambrosium lib. De Bono Mortis cap. X. n°. 45 et cap. XI n° 51, Lib. II. in Lucam n° 31. Oratio in obitu Fratris Satyri cap. VII. Epist. V. Lib. Epist. 50. al. 38. ad Orontianum, quibus in locis librum istum Esdrae tribuit et Scripturam appellat.

(2) Verum quidem est, Introitum Missae in feria secunda Pentecostes ex 4. Esdrae c. II. depromptum esse: *Accipite iucunditatem gloriae vestrae gratias agentes Deo, qui vos ad coelestia regna vocavit.* Sed hoc pro libri canonicitate argumentum non suppeditat. Lectio enim et usus Ecclesiae, ad quem appellat Concilium Tridentinum Sess. IV. Decret. De Can. Script., si de liturgia sermo sit, spectandus est tantum in Evangelio, et Epistola, non autem in aliis liturgiae partibus, quae aliquando ex libris non canonicis mutuatae sunt, ut ex. gr. Introitus Missae B. M. V. *Salve Sancta Parens* etc., ex poeta desumptus, et alia similia. Idem dicendum est de responsoriis Divini Officii ubi etiam occurrit in Communi Apostolorum illud: *modo coronantur et accipiunt palmas* ex 4° Esdr. II. 45.

tertius. Continet enim praecipue visiones et nocturna somnia, quae Esdrae oblata fuisse dicuntur, inter quae plura occurrunt falsa et inepta, ut ex. gr. 4 Esdr. I. 11, 22 seqq. 39 seqq. III. 1. IV. 41 seqq. X. 22, XIV. 11. 12 etc. nonnulla etiam ex Rabbiorum fabulis deprompta ex. gr. I. 40, III. 6, IV. 36, VII. 32, XIII. 44 et 47 etc., denique Evangelicam historiam ita praeoccupat, ut manifestum sit auctorem fuisse Iudaeum quemdam ad Christianismum conversum saec. II, ut vulgo creditur, qui ad Iudaeos facilius convertendos, quamdam ad Christi fidem praeparationem Iudaeorum ideis et figmentis involutam conscribere tentaverit tamquam ab Esdra prophetico spiritu profectam; quare etiam a nonnullis liber iste vocatus est: *Apocalypsis Esdrae*. Loca praecipua quae Christianum aevum produnt sunt II. 34, V. 5 seqq. VI. 25 XIII. 1 seqq.; aliquando ipsis Evangeliorum verbis utitur ut ex. gr. I. 35 II. 10 seqq. 23, 26, III. 21 et 22 etc.

Praefatiuncula Ieremiae Lamentationibus praefixa in textu quidem hebraico non reperitur, sed occurrit tum in versione LXX virali, tum in Vulgata latina, et quidem suum locum ante Lamentationes retinuit etiam in editione Clementis VIII. Paucas tantum lineas continet, quae latine ita redduntur: « *Et factum est postquam in captivitatem redactus est Israel, et Ierusalem deserta est, sedit Ieremias propheta flens, et planxit lamentatione hac in Ierusalem, et amaro animo suspirans, et eiulans dixit* ». Hanc igitur *praefatiunculam* nonnulli canonicam esse putant, eo quod in laudata editione Clementis VIII apposita fuerit proprio loco, non autem reiecta ad finem Bibliorum, ut oratio Manassis, et alia de quibus supra diximus. Praesertim cum in praefatione editioni Clementinae praefixa haec legantur: « In hac editione *nihil non canonicum*, nihil adscititium, nihil extraneum apponere visum est: atque ea causa fuit, cur liber III et IV Esdrae inscripti... ipsa etiam Manasse Regis oratio... extra canonicae Scripturae seriem posita sint ». Ita in favorem huius pericopae argumentantur Bonartius Comm. in Eccli. XLIX. 2, Gretserus: Defensio Bellarmini lib. I Cap. 14, Acosta: Comm. in Threnos et alii nonnulli, a quorum sententia non abludit Tirinus in h. l. Verum longe probabilius, et communior sententia tenet laudatam *praefatiunculam* canonicam non esse, sed a recentioribus Bibliorum collectoribus appositam

fuisse declarationis causa. Sane nulla eius mentio occurrit apud veteres interpretes et criticos, puta Eusebium, Hieronymum, Theodoretum, Paschasium, Rabbanum Maurum aliosque qui Threnos Ieremiae illustrarunt: deest etiam in textu hebraico, in paraphrasi chaldaica, et in versione syriaca: ipsi Hebraei ab immemorabili aetate librum lamentationum vocare solebant *Echa*, id est, *quomodo*, quae est prima vox capitis primi: *Quomodo sedet sola civitas* etc. Ergo ab hac voce non autem a praefatiuncula liber incipiebat. Denique in publica Ecclesiae lectione, ex qua desumendum est quaenam partes Scripturae ut canonicae habendae sint, iuxta criterium a Concilio Tridentino indicatum, haec praefatiuncula non includitur, ut apparet ex divino officio feria VI in Parasceve.

Quod autem in editione Clementis VIII relicta fuerit suo loco, non probat eam ut canonicam habendam esse, siquidem ob suam brevitatem, et verba quibus constat, non poterat commode separari a lamentationibus: aliunde autem satis aperte indicatur eam non esse habitam ut partem huius libri canonici, secus apposita fuisset post rubricam: *Caput I*, quemadmodum factum est in exordio Epistolae Ieremiae quae habetur Baruch Cap. VI, et in exordio, seu praefatiuncula Evangelii secundum Lucam. Accedit testimonium Theologorum, qui in pontificia Vulgatae correctione partem habuerunt ex. gr. Agelli, et Bellarmini, cui etiam tribui solet laudata praefatio editionis Clementinae: porro hi Theologi cum pluribus aliis ex. gr. Luca Brugensi, Calmeto, Sanchez, Serario, Bonfrerio etc. canonicitatem huius pericopae, vel in dubio relinquunt, vel aperte negant.

Prologus Libri Ecclesiastici. Liber Ecclesiastici a Iesu filio Sirach conscriptus tum in graecis tum in latinis editionibus praefixum habet brevem *Prologum*, non quidem ab ipso auctore exaratum, ut per memoriae lapsum affirmat Abulensis, seu Alphonsus Tostatus, sed ab eius nepote, qui librum ex hebraico in graecum vertit, ut in ipso Prologo expresse dicitur. Iste Prologus etiam in editione Clementina relictus est in proprio loco, unde quaestio orta est, quemadmodum de praecedenti Praefatiuncula Ieremiae, utrum scilicet canonicae Scripturae partem constituat. Affirmant laudatus Gretserus loc. cit.; Abulensis, et alii nonnulli a Gretsero

citati; negant vero Cornelius a Lapide, Iansenius Gandavensis, Calmetus, Tirinus et reliqui interpretes ac Theologi, quorum opinio longe probabilior est et tenenda, praesertim cum eius auctor non sit scriptor Agiographus, sed solum Scripturae interpres seu translator, cuius divina inspiratio nulla ratione ostendi aut praesumi potest (1).

Appendix ad librum Iob invenitur in exemplaribus omnibus graecis versionis τῶν LXX; sed omittitur in textu hebraico et in vulgata latina: tractat autem de Iob, et eius amicorum genealogia cum nonnullis adiunctis de praecipuis viris in ea nominatis. Ita vero latine reddi potest. Post ultimum versiculum canonici libri Iob, ubi de longa vita huius sancti viri post restitutam sanitatem fit sermo, ita prosequitur Appendix: « *Scriptum est autem ipsum rursum resurrecturum cum quibus resuscitat Dominus. Hic vertitur ex libro Syriaco. In terra quidem Ausitide habitans in finibus Idumaeae, et Arabiae, et erat ei nomen Iobab. Cum autem accepisset uxorem Arabissam generat filium, cui nomen Ennon. Erat autem ipse ex patre quidem Zare filius Esau, ex matre autem Bosorra: ita ut ipse sit quintus ab Abraham. Et hi sunt reges, qui regnaverunt in Edom: cuius regioni etiam ipse dominatus est: primus Balach filius Beor, et nomen civitatis eius Dennaba: post Balach autem Iobab, qui vocatur Iob; post hunc autem Asom, qui erat dux regionis Themanitidos: post hunc autem Adad filius Barad, qui percussit Madian in campo Moab, et nomen civitatis eius Gethaim. Amici autem, qui ad eum venerunt Eliphaz de filiis Esau, rex Themanorum, Baldad tyrannus Sauchaeorum, Sophar rex Minaeorum:..... » Similis appendix occurrit in fine Commentariorum Origenis in Iob iuxta codices Parisienses regio, teste Xisto Senensi (Bibliotheca Sancta Lib. I. Sect. III.), quae fere tota desumpta est ex Gen. XXXIII. Primam ex hisce appendicibus superius recitatam multi ex graecis Patribus recipiunt, et etiam com-*

(1) Duo laudatae praefationes Threnorum, et Ecclesiastici a nonnullis auctoribus seorsim a caeteris apocryphis tractantur tamquam partes *dubiae* sacrarum Scripturarum: ita ex. gr. in docto opere A. Ferrigni De Pison e *Institutiones Biblicae* Vol. I. part. I. Cap. III. Art. IV. §. 3°. Verum cum opinio, quae partes istas ut canonicas habet solido fundamento destituta sit, malimus de iis una cum reliquis apocryphis primae classis tractare.

mentariis exponunt. Verum Hieronymus in *Quaestionibus super Gen.* et cum eo reliqui latini Patres eam ex Scriptura canonica excludunt, et cum aliunde in Vulgata latina non legatur, nec ab Ecclesia Occidentali unquam perlecta fuerit, manifestum est eam in canone Tridentino non comprehendi, qui eas omnes Scripturae partes canonicas declaravit quae in *Ecclesia catholica legi consueverunt, et in veteri Vulgata latina editione habentur.*

Alloquutio uxoris Iob reperitur in Iob. II. 9. in versione graeca τὼν LXX, deest vero in textu hebraico, et quidem etiam in antiquissimis eius editionibus et codicibus eam defuisse testatur Origenes in Epistola ad Africanum; in Vulgata vero latina haec pauca verba uxoris Iob referuntur iuxta textum, et Hieronymi versionem: « Dixit autem illi uxor sua: adhuc tu permanes in simplicitate tua? Benedic Deo, et morere ». Praefata allocutio in versione graeca habenda est tamquam amplificatio huius brevis sermonis, quemadmodum etiam sit in quibusdam aliis locis huius libri, ut iam animadverterant S. Hieronymus *praef. in Iob*, et Origenes loc. cit. Ita vero latine reddi potest: « *Tempore vero multo praetereunte, dixit ei uxor sua: usquequo perseverabis dicens: ecce expecto parvum adhuc tempus ut recipiam spem salutaris mei? Ecce enim deletum est tuum memoriale de terra: filii, et filiae, mei ventris dolores et labores, quos in vanum laboriose eluxi cum molestiis, tuque ipse in foetore vermium considens pernoctans sub aere, et ego erratrix, et cultrix locum ex loco circumiens, et domum ex domo, expectans solem quando occidet, ut requiescam a laboribus meis, et doloribus, qui me nunc comprehendunt: sed dic verbum ad Dominum, et morere* ». Haec oratio servata fuit in citato loco etiam in editione Romana τὼν LXX, et in aliis ex ea derivatis, quamvis omnia ea quae redundant praeter Vulgatam soleant intra virgulas concludi. De canonicitate huius particulae non constat, eo ipso quod in Vulgata latina et in ecclesiae Occidentalis usu non reperiatur. Caeterum quaestio parvi momenti est, cum tota illa allocutio in se inspecta non sit certe a Deo inspirata, imo valde reprehensibilis appareat, et revera a Iob severe reprehensa sit, ut dicitur in sequenti versiculo: *historice vero considerata nihil aliud est quam paraphrasis quaedam, et explicatio paucorum verborum quae in textu et Vulgata habentur.*

Psalmus 151us reperitur in pluribus codicibus laudatae versionis τωv LXX, quamvis extra numerum CL psalmorum, ut ipsa psalmi inscriptio habet. Deest tamen in textu hebraico, in paraphrasi chaldaica, et in Vulgata latina, licet reperiatur in vetusto codice latino monasterii Cavensis Saec. VII: illum etiam recenset inter Sacras Scripturas synopsis Athanasiana inquit: *contra Goliath Psalmus 151us*. Verum ex dictis apparet non esse canonicum hunc psalmum, imo nec genuinum, nec uti talis habetur a plerisque graecis et latinis Patribus, qui constanter numerant tantum Psalmos CL; quare etiam in graecae versionis editionibus non apparet, sed ad calcem editionis reiectus est. Cum tamen satis aptus, et concinnus sit, et pios sensus pro acceptis a Deo beneficiis referat, non erit inutile hic illum subiicere cum suo titulo.

VERSIO LATINA PSALMI CLI

Psalmus hic ab ipso Davide conscriptus est extra numerum CL, cum singulari certamine congressus est cum Goliath.

Pusillus eram inter fratres meos, et adolescentior in domo patris mei: pascebam oves patris mei.

Manus meae fecerunt organum, et digiti mei aptaverunt psalterium.

Et quis annuntiavit Domino meo? Ipse Dominus, ipse omnium exauditor.

Ipse misit Angelum suum, et tulit me de ovibus patris mei, et unxit me oleo unctionis suae.

Fratres mei pulchri et magni, et non fuit beneplacitum in eis Domino.

Exivi obviam alienigenae, et maledixit me in simulacris suis.

Ego autem evaginato ipsius gladio, amputavi caput eius, et abstuli opprobrium a filiis Israel.

Oratio Salomonis reperitur ad modum appendicis post librum Ecclesiastici in antiqua editione vulgatae Moguntina anno 1462. Deest tamen non solum in Bibliis graecis sive impressis sive manuscriptis, sed etiam in plerisque exemplaribus latinis, et in editione Clementina; quare repetenda videtur a quodam Christiano

codicum exscriptore, qui fortasse existimans librum Ecclesiastici a Salomone scriptum fuisse, ut multorum opinio et inveteratus olim usus ferebat, hanc orationem praefato libro adiecit ex canonicis libris excerptam. Sane haec oratio nihil novi continet nisi diversam verborum formam, substantia vero orationis tota reperitur in oratione Salomonis recitata in 3 Reg. VIII. 22 seqq. et 2 Par. VI. 13 seqq. Quare vix apocrypha dici potest, nisi quatenus extra locum posita est, veluti membrum de corpore avulsum. Haec oratio legi potest apud Xistum Senensem Biblioth. Sanct. lib. I. Sect. III.

Liber III^{us} Machabaeorum invenitur fere in omnibus Bibliis graecis, et etiam in nonnullis latinis editionibus ex. gr. in editione Tigurina, et in Bibliis Regiis. Synopsis Athanasiana hunc librum inter Scripturas Sacras refert, idemque fit in canone 85° Apostolico, ut supra vidimus. Etiam Eusebius in Chronico videtur eum recipere, et Ecclesia Graeco-schismatica, et Russica eum Sacris Libris adhuc accenset. Verum ex alia parte plerique graeci Patres, et latini fere omnes eum inter apocryphos referunt, cum duos tantum Machabaeorum in canone admittunt: quare in editione vulgata nec in fine Bibliorum addi solet, in editione autem graeca in finem reicitur una cum 4 Machabaeorum, et aliis de quibus supra. Argumentum quod pertractat hic liber est admiranda liberatio Iudaeorum, qui in Aegypto sub Ptolemaeo Philopatore in hippodromo Alexandrino expositi fuerant ab efferatis elephantis conculcandi, cuius historiae summam breviter perstringit Iosephus Flavius in Lib. II Cont. Apion.: quare haec historia antiquior est aetate Machabaeorum annis fere 50, et proinde si liber canonicus esset vocandus foret *1 Machabaeorum*, quemadmodum supra diximus de 3° Esdrae (1). Scriptus vero creditur hic liber post duos Machabaeorum canonicos ab ignoto aliquo auctore, quem tamen Iudaeum fuisse Alexandrinum satis patet tum ex libri stylo, tum ex religionis sensibus in eo expressis, nec non ex accurata

(1) Hic liber a Machabaeis nomen accipit, quamvis tamdiu ante Iudam Machabaeum gesta fuerint quae in eo narrantur, siquidem nomen *Machabaeorum* ab antiquis datum fuerit non solum familiae Mathathiae, eiusque asseclis, sed etiam iis qui vel antea vel postea eorum constantiam in simili causa sive praecoccupaverant, sive imitati fuerant. Vide Eusebium Hist. Eccl. III. 10. et Prideaux: *Histoire des Juifs. Tom. IV. pag. 214.*

rerum Aegyptiacarum notitia quam prodit. Intrinsecus libri valor despiciendus non est; totus enim pietatem ac religionem spirat, et historicam fidem saltem in factorum substantia meretur.

Liber IV^{us} Machabaeorum nec a graecis, nec a latinis Patribus unquam relatus est inter sacras Scripturas, et ipse auctor Synopseos Athanasianae eum inter apoerypha refert. Eius tamen mentionem fecerunt Philastrius saec. V, Georgius Syncellus saec. VIII. alique veteres citati a Cotelerio in Can. Apost. pag. 117 seqq. 338: verum saepe incertum est an isti revera intellexerint hunc ipsum librum quem nunc habemus. In Bibliis graecis, ut supra innuimus, extat hic liber, sed plerumque sub titulo: *Iosephi de Imperio rationis, seu 4us Machabaeorum*; aliquando autem sub titulo: *Iosephi in Machabaeos libellus*. Itaque de ipsa identitate hodierni libri IV Machabaeorum cum simili libro a veteribus citato valde disputatum est. Xistus Senensis putat verum librum quartum Machabaeorum se reperisse in bibliotheca Sanctis Pagnini Lugduni ab eo invisa, ubi reperit antiquum codicem ms: continentem historiam tricennale Iohannis Hircani, sed cum postea codex ille incendio perierit, impossibile nunc est de hac Xisti opinione iudicium ferre, nisi forte cum nonnullis criticis dicere velimus praefatam historiam adhuc superesse in arabica versione historiae Machabaeorum, quam doctus Le lay primus reperit, et in polyglotta Parisiensi vulgavit, unde postea transiit etiam in polyglottam Londinensem. Verum haec omnia valde incerta sunt, praesertim quia antiqui scriptores, qui continuarunt Iohannis Hircani historiam post Simonis obitum in Machabaeorum libris relatum, ut Eusebius (Demonstr. Evang lib. VIII. Cap. 2) et Hieronymus (in cap. IX Danielis), nullam de libro IV Machabaeorum faciunt mentionem, imo in multis contradicunt iis, quae in hodierno lib. IV. Machabaeorum, vel in praefata arabica historia leguntur. Coeterum haec quaestio parvi momenti est, cum liber iste, quem adhuc habemus non solum ab Ecclesia nunquam probatus fuerit, sed et erroribus dogmaticis scateat, et in historia tum sacra tum profana tam frequenter offendant, ut non solum divina sed plerumque humana quoque et historica auctoritate carere dicendum sit (1).

(1) Plura de huius libri erroribus notantur in *Bible de Vence* Tom. XXV. pag. 323. 429-31.

Epistola Barnabae (1) usque a remotissima aetate in honore fuit, et citata invenitur ab antiquis Patribus atque Doctoribus, diversa tamen sententia. Alii enim S. Barnabae Apostolo illam tribuebant, ut Origenes de Princ. III. 2, et in fine Lib. II. Contr. Celsum, Clemens Alex: Strom lib. II, V et VI, Gregorius Nazianzenus Orat. XX et alii nonnulli. Imo a pluribus inter canonicas Scripturas relata fuisse videtur: non solum enim eam aliquando citant una cum textibus Scripturae, sed etiam Sacrorum Scriptorum codicibus inseruerunt, ut videre est in pluribus mss. graecis, et in nonnullis latinis: ita ex. gr. in stichometria latina iuxta codices regium Parisiensem, et Sangermanensem, collocatur inter epistolam Iudae et Apocalypsim. Alii vero eam ut spuriam, et apocrypham habent, ut ex. gr. Eusebius Hist. Eccl. lib. III. Cap. 19, et ipse Hieronymus, re maturius perpensa, in catalogo Vir. Ill. sub voce *Barnabas*, et in Ezech. lib. XIII, cap. 43. A pluribus saeculis huiusmodi epistola fere in oblivionem abierat, ita ut Xistus Senensis saeculo XVI de ea scribens op. cit. lib. II verbo *Barnabas*, cum eam nusquam reperire potuisset, nonnisi quaedam eius fragmenta ex Clemente Alexandrino collecta protulerit: verum deinceps ex tenebris eruta est, et iuxta plures codices huc illuc repertos vulgata a doctis viris Menardo monacho Maurino, Vossio, Cotelerio, aliisque, imprimis vero a Tischendorffio, qui plenius et accuratius exemplar eiusdem invenit in suo codice Sinaitico et Lipsiae anno 1863 una cum libris N. T. ex eodem Codice in lucem protulit. Hinc rursus agitari coepit quaestio iam poene sopita de auctore eiusdem epistolae, quem alii credunt esse Barnabam Apostolum, Pauli Apostoli socium, ut laudatus Vossius, G. Bullus, W. Cave, L. Dupinius aliique nonnulli; verum multo plures eam alteri tribuendam docent, ideoque, saltem in sensu relativo, spuriam habent: ita Menardus, Papebrochius, N. Alexander, Moshe-

(1) De *Epistola Barnabae*, quemadmodum etiam de *Epistola Clementis* et de *Pastore Hermæ* copiose disserunt *Patrologiae* tractatores imprimis Möhler, et Fessler, nec non noti editores opp. *Patrum Apostolicorum* Cotelarius, Hefele, Dressell aliique. Vel pro his omnibus consuli potest *Patrologia Graeca* ed. Migne to. I, et II. Pauca quae de his recentius inventa, aut notata sunt obiter indicabimus in decursu huius brevis expositionis.

mius, Hugius, Lumperus, Tillemontius et alii recentiores fere omnes. Posterior haec sententia gravioribus innitur momentis, quae hic tantum innuere satis erit. 1) Plura continentur in Barnabae epistola, quae Barnaba Apostolo viro docto, in lege peritissimo, et Spiritu Sancto pleno prorsus indigna sunt. Huiusmodi censi debent fabulae quaedam de animalibus, falsae Indaeorum traditiones, ex. gr. de duratione mundi ad sex millia annorum, allegoricae quaedam Scripturae expositiones prorsus ineptae et contortae, denique allegationes ex apocrypho 4° Esdrae, aliisque obscuris vel ignotis fontibus depromptae. 2) Auctor epistolae cap. IV supponit Hierosolymae eversionem et templi excidium, quae anno 70 aer. vulg. locum habuerunt, quo tempore Barnabas, caeterique Apostoli, praeter Iohannem, supremum diem obierant. 3) Nonnulla etiam occurrunt evangelicae et Apostolicae historiae contraria, ut est illud, Christum in coelum ascendisse die dominico, et illud (Cap. V.) de pravitate, et mala vita Apostolorum ante eorum vocationem. 4) Quod pertinet ad auctoritatem extrinsecam nullum certum argumentum pro epistolae genuinitate afferri potest: veteres enim Doctores in hac re dissentientes apparent et nonnulli etiam ex illis, qui epistolam olim citaverant ut canonicam, postea ut spuriam traduxerunt, ut Hieronymum fecisse superius innuimus, et etiam Clementem Alex. praestitisse colligi potest ex Paedag. Lib. II. C. 10. Existimant nonnulli auctorem epistolae revera Barnabam appellatum fuisse, et unum fuisse ex Apostolorum discipulis, qui circa finem saeculi I. eam scripserit, inde vero nonnullos sequenti aetate deceptos fuisse ut eam crederent ab ipso Apostolo Barnaba conscriptam. De canonicitate laudatae Epistolae nulla amplius quaestio fieri potest cum in Ecclesiasticis canonibus etiam antiquissimis fuerit praetermissa, imo expresse aliquando inter apocrypha numerata, ut apud Eusebium, et Hieronymum. Caeterum haec epistola, ipso Hieronymo fatente, cum fructu legi potest, et in quibusdam Ecclesiis olim ad aedificationem fidelium legi solebat. Exceptis enim paucis superius indicatis, epistola tota versatur in extollenda legis Evangelicae excellentia, quam antiqua lex per typos et figuras tantum adumbraverat, et in inculcanda necessitate vivendi iuxta normas Christianae pietatis, fidem cum scientia coniungendi, et aeterna bona fidelibus Christianis promissa cum fiducia expectandi.

Epistola 1^a S. Clementis ad Corinthios inter omnia scripta huic sancto Pontifici, Petri Apostoli discipulo, et successori tributa certissime genuina est; de secunda ad Corinthios enim, et de epistolis ad Virgines multi dubitant, quamvis multi etiam sint, qui eas defendant: coetera vero quae sub generico nomine Clementinarum nota sunt ab omnibus ut spuria habentur. Itaque epistola prima ad Corinthios a S. Clemente scripta est vel anno Christi 68, ut multi volunt, vel, ut alii probabilius existimant, post an. 90. Tanta fuit huius epistolae auctoritas in antiqua Ecclesia, ut a quibusdam Patribus tamquam sacra Scriptura citata fuerit ex. gr. ab Irenaeo adv. haer. lib. IV. C. 3, et a Clemente Alex. Strom lib. IV. §. 107: et in quibusdam etiam Ecclesiis publice perlegeretur, ut testantur Eusebius lib. III. C. 16 et 38, lib. IV. C. 22 et 23, ubi testimonium adducit antiquiorum scriptorum Hegesippi, et Dionysii Corinth: item Irenaeus, et Clemens in locis citatis, nec non Origenes Comm. in Io. To. VI n° 36 et Hieronymus de Vir. Ill. C. XV. Hinc etiam in nonnullis Scripturae codicibus haec epistola sacris libris adiiicitur ex. gr. in celebri cod. Alexandrino; et in Canone Apostolico 85° absolute inter Scripturas canonicas refertur. Verum aliunde certum est hanc epistolam, quantumvis utilem, et veneratione dignam, non esse tamen canonicam Scripturam: siquidem in omnibus antiquis canonibus a Romanis Pontificibus praesertim, et a Conciliis propositis eadem omittitur, et a sanctis Patribus, exceptis paucis supra citatis, laudatur quidem, sed extra numerum librorum canonicorum. Argumentum huius epistolae ad Ecclesiam Corinthiorum directae in eo versatur, ut dissensiones apud illos exortas removeat, eosque in fide confirmet, et in observantia Apostolicarum traditionum, ac in obedientia Pastoribus Ecclesiae debita. Postquam egregie descripsit Ecclesiae Corinthiacae statum antea florentissimum, nunc vero sat tristem, huius mali causam adsignat aemulationem et invidiam, cuius effectus et pravitatem sub oculos ponit, Corinthios vehementer exhortans ad emendationem, et poenitentiam (Cap. I–XII). Post haec ad primam mali radicem deveniens superbiam insectatur, et multis tum rationibus, tum exemplis necessitatem humilitatis, et subiectionis ostendit, cum quibus coeteras virtutes coniunctas esse docet (Cap. XIII–XXIII). Mox addit stimulos ex recordatione futurae resurrectionis et retri-

butionis, ad quam omnes parare se debent sedulo virtutum exercitio (Cap. XXIII-XXXVI). Iterum redit ad subiectionem, et ad concordiam suadendam per accuratam expositionem Ecclesiasticae Hierarchiae a Christo Domino institutae, cui omnes obtemperare tenentur (Cap. XXXVII-XLIV). Sequitur deinde gravissima et vehementissima adhortatio ad pacem et charitatem a Cap. XLIV-LVII: hucusque scilicet pertingebat haec exhortatio iuxta omnes Clementis editiones quae in cap. LVII mutilae erant, et lacunam relinquebant usque ad epistolae conclusionem, quae signari solebat sub cap. LVIII et LIX. Verum nuperrime (anno 1877) inter codices cuiusdam Metochii Hierosolymitani amplius exemplar epistolarum Clementis inventum est Constantinopoli et ibidem vulgatum, in quo sermo cap. LVII epistolae primae abruptus continuatur per alia *sex integra capita* eodem prorsus stylo gravitate, et eloquentia pleno, una cum pulcherrima et piissima ad Deum oratione, quae extenditur a Cap. LIX (iuxta novam numerationem) usque ad Cap. LXII, qua finita, iterum ad Corinthios redit, et finem epistolae facturum breviter resumit, quae antea fusius docuerat, eosque laudat et iterum ad concordiam exhortatur. Sequitur conclusio epistolae quae nunc constat Cap. LXIV et LXV. In hoc novo fragmento notanda est firmitas, qua potestatem suam asserit supra Corinthios: « *Quod si qui non paruerint, inquit, iis quae per nos ipse (Deus) dixit, sciant isti delicto se ac periculo non exiguo semet obstricturos. At nos immunes erimus ab hoc peccato (cum scilicet officio suo functus sit eos corrigendi)* » (Cap LXV.). Pulcherrima etiam est ea pars eiusdem cap. LXV, in qua pro variis hominum classibus deprecatur: « *Sis, inquit, Domine auxiliator, et defensor noster. Salva eos ex nobis, qui sunt in afflictione; miserere humilium; erige lapsos: adesto indigentibus; sana impios; converte errantes e populo tuo; pasce esurientes; redime vinctos nostros; excita infirmos; solare pusillanimes: sciant omnes gentes Te esse solum Deum, et Iesum Christum filium tuum, et nos populum tuum, et oves pascuae tuae* ». In Cap. LXVI precatur etiam, iuxta Pauli monitum 1 Tim. II, 1, 2, pro saecularibus principibus, quibus a Deo datam potestatem docet: « *ut nos, inquit, agnoscentes gloriam, et honorem eis a Te datum, nulla in re voluntati*

tuae adversantes, nosmet eis subiiciamus » (1). Stylus totius epistolae apostolico viro dignus est, nec multum distat a stylo S. Pauli praesertim in epistola ad Hebraeos, unde etiam factum est ut nonnulli olim opinati fuerint laudatam epistolam ad Hebraeos a Clemente exaratam ad Apostoli mentem, vel saltem ex Hebraico Pauli originali textu in Graecum libere versam fuisse, ut alias vidimus adducto testimonio Eusebii III, 38, et Hieronymi Vir. III. c. 15.

Pastor Hermae, seu opus ad Herma conscriptum sub titulo *Pastoris*, celeberrimum fuit in antiqua Ecclesia praesertim Graeca. Veteres enim Patres saepe illud citarunt, et quidem aliquando inter sacras Scripturas. Ita ex. gr. Irenaeus adv. haer. lib. IV, C. 20 n° 2, Tertullianus *de Orat.* C. 12 (qui tamen postea illud reiecit), Clemens Alex. *Strom.* I. § 181, II. § 3. VI. § 131, Origenes *Comment. in Epist. Rom. Lib. X, C. 31, Hom. VIII. in Num.*, et alii nonnulli ex graecis Patribus, quorum testimonia recitat Gallandi *Biblioth. PP.* Tom. I pag. 54-58: imo etiam in pluribus Graecorum Ecclesiis illud publice perlectum fuisse tradunt Eusebius Lib. III. C. 3, et Hieronymus de Vir. III. C. 10. Verum, hisce non obstantibus, nullum dubium est hoc opus extra canonem Librorum divinatorum habendum esse. Sane in ipsa Ecclesia graeca, paucis tantum exceptis, opus illud a divinis Scripturis distinguebatur, et etiam ubi publice legebatur, id factum esse constat ex eo potius quod eius lectio catechumenis utilis crederetur, quam quod vere ut divinum et canonicum haberetur, ut expresse testatur Eusebius loc. cit. et Rufinus Com. in Symb. Apost. n° 38: ab aliis vero, teste eodem Eusebio, ut dubium reiciebatur. In canonibus autem divinatorum Librorum constanter omittitur, et aliquando etiam expresse notatur eum extra canonem collocandum esse, aut inter apocrypha reiciendum, ut ex. gr. fit in canone Eusebii Hist. Eccl. III, 25, et in canone fragmenti Muratoriani. Haec

(1) Citavimus haec iuxta elegantem versionem Cl. Torq. Armellini S. I., qui optime de nostris sacrarum disciplinarum studiosis meritis est cum laudatum Clementinum fragmentum apud exterarum gentes vulgatum, et nonnisi in amplioribus libris vel extraneis linguis conscriptis obvium, seorsim imprimendum curavit graece et latine ab omnibus facile comparandum. Vid. *Clementis Rom: Epistolae ad Cor. I. supplementum e Cod. Constanti-nopolitano nuper editum, latine vertit Torq. Armellini S. I. Romae.* ex Typ. Polygl. S. C. Prop. Fid. 1878.

autem multo magis vera sunt de Ecclesia latina: siquidem, excepto Tertulliano, qui tamen postea sententiam mutavit (Lib. De Pudicitia C. 40,) et Irenaeo, latinorum Ecclesiae et Doctores Pastorem Hermae paene ignorasse videntur, ut notat Hieronymus loc. cit. De publica eius lectione in Ecclesia latina nullum vestigium extat, quinimo auctor canonis Muratoriani expresse distinguit inter privatam et publicam lectionem, et alteram Pastori negandam docet: « Et ideo, inquit, legi eum quidem oportet, sed publicare vero in Ecclesia populo, neque inter Prophetas completos numero, neque inter Apostolos in finem temporum potest ». et Gelasius cum Synodo Romana in celebri decreto de veris et apocryphis libris, Pastorem inter apocryphos numerat, non quidem eo quod spurius esset, aut erroribus infectus, sed quod divina et canonica auctoritate careret. Quibus omnibus perpensis, merito concluditur hunc librum inter sacras Scripturas numerandum non esse. Haec quidem dicta sint de divina et canonica libri auctoritate. Verum aliunde liber Pastoris valde pius et utilis est, cum totus tendat ad homines ad poenitentiam excitandos, et praestantissimis virtutum omnium praeceptis imbuendos, et ad fideles adhortandos, ut imminentes tyrannorum persecutiones patienter et constanter ferant. Appellatio *Pastoris* huic libro facta est ex eo quod auctor scribat multa se accepisse ab Angelo habitu pastoris sibi apparente, scilicet albo pallio induto, et peram in humeris, virgamque in manu gestante (Proem. lib. II). Totum opus in tres libros distributum est, quorum primus continet *Visiones* quatuor, alter *Mandata* duodecim, tertius *Similitudines* decem. In Libro I. gravis quaedam matrona, quae Ecclesiam repraesentat, Hermae apprensus eum increpat ob malas cogitationes admissas, et ob negligentiam in corrigendis peccatis uxoris et filiorum, multaque praeclara addit de poenitentia, de innocentia, et cordis simplicitate (Vis. I. et II). Rursus in Vis. III eadem mulier turrim ex vario lapide aedificatam Hermae ostendit, eiusque structuram particulatim et elegantissime describit, quae omnia deinceps mystice explicat de Christi Ecclesia. Demum in Vis. IV Hermae oculis obicitur horrenda bellua, quae futuras Ecclesiae et Sanctorum tribulationes figurabat, eiusque mysticas significationes Hermas accepit a Virgine quadam ei apparente, quae etiam eum docuit de

ratione belluam superandi. In sequentibus libris II et III Angelus sub Pastoris specie Hermam alloquitur. In libro II multa praecipuntur de fide et timore Dei, de continentia, simplicitate, veracitate et charitate erga proximum (Mand. I-III). Tum Angelus multa docet de castitate custodienda, de adultera uxore dimittenda, dein vero de matrimonii indissolubilitate, et de difficultate sincere poenitentiam agendi, cum quis in peccata relapsus sit post semel acceptam peccatorum remissionem (Mand. IV). Post nonnulla de patientia sectanda, et de iracundia fugienda (Mand. V), traditur ab Angelo doctrina de duabus hominis viis, et de duobus Angelis, bono nempe, et malo, cuius homini additis, et de utriusque in hominem effectibus, (Mand. VI). Sequuntur multa de timore Dei et diaboli, de bonis et malis operibus, de orationis efficacia, eiusque dotibus, de tristitia et hilaritate, et de terreno et divino spiritu, nec non de mala et bona cupiditate (Mand. VII-XII). Demum in Lib. III prosequitur Angelus sua moralia documenta, quae tamen nunc per varias similitudines exponit, quarum prima est de duplici civitate terrena et coelesti, altera de ulmo et vite ad suadendam beneficentiam erga pauperes, deinde sequuntur similitudines arborum aridarum et viridum, servi fidelis, duorum pastorum, et alia huiusmodi. *Pastor* (Παῖς) graece scriptus est, sed textus hic magna ex parte deperditus est; extat tamen integra eius versio latina, eaque antiquissima. Stylus operis simplex quidem est, nec omnino inelegans, quamvis a gravitate epistolae Clementis multum distare videatur. Quod pertinet ad auctorem duplex est criticorum sententia utraque antiqua, et non spernendis innixa argumentis. Prima sententia tenet auctorem Pastoris esse Hermam illum, quem Paulus nominat Rom. XVI. 14, ideoque opus scriptum fuisse ante finem saeculi I. Haec sententia praecipuos habet auctores Origenem comment. Rom. XVI, Eusebium Hist. Eccl. III. 3, et Hieronymum de Vir. Ill. c. 10. qui tamen rem tradunt ut mere probabilem. Altera sententia Pastorem tribuit Hermeti fratri S. Pii I, qui opus scripserit sub huius Pontificatu saeculo II mediante (An. 141-151). Huic sententiae favet auctoritas libri Pontificalis Anastasii, et catalogus Liberii (Edit. Bucheriana,) nec non canon Muratorianus, qui hoc expresse tradunt. Fortasse prima sententia alteri praeferenda est, praesertim quia opus Pastoris ipso saeculo II notum fuisse

constat, et a Patribus ex. gr. Irenaeo inter Scripturas citatum: nomen etiam auctoris melius respondere videtur, cum ipse auctor sese constanter appellet *Hermam*, non autem *Hermetem*, ut frater S. Pii I vocatus est.

Hucusque disseruimus de iis libris apocryphis primae classis qui aliquando saltem, et apud quosdam in codicibus sacrae Scripturae adiici solebant. Nunc breviter dicendum de nonnullis scriptis quae licet sacris libris nunquam inserta fuerint, ad hanc tamen classem potius quam ad sequentem referenda videntur. Huiusmodi sunt nonnullae epistolae quae circumferuntur tamquam a Christo Domino, vel a Beata Maria Virgine, vel a Paulo Apostolo conscriptae, de quibus breviter dicemus.

Epistola Abgari, vel, ut alii scribunt, *Abagari*, vel *Agbari* Regis, seu Toparchae Edessenorum ad Christum Dominum, et ipsius *Christi ad eundem responsio*, primum ab Eusebio in lucem prolatae sunt ex archivii Ecclesiae Edessenae, ut ipse refert Hist. Eccl. l. I. C. 43. Idem Eusebius eas tamquam authenticas proponit, nec desunt inter recentiores qui earum authenticam defendant ex. gr. P. Hyacinthus Serry *Exercit. XLVI. De Christo*. Verum longe communior inter criticos sententia est, eas spurias esse. Fortasse media sententia probabilior erit, ut scilicet dicamus Abgarum Regem revera Christum consuluisse, ut ab eo sanitatem peteret, Christum autem responsum non quidem scripto consignatum, sed viva voce traditum per discipulum ad eum misisse, deinceps vero a discipulis seu primaevis Syriae fidelibus responsum illud scripto consignatum fuisse. Hanc coniecturam innuit antiquus Armenorum historiographus Moyses Chorenensis, et ex eo confirmatur quod antiqui scriptores saltem facti substantiam tamquam certam tradunt, scilicet de Abgari recursum ad Christum, et de sanitate ab eo impetrata. Ita Eusebius loc. cit., Darius Comes in epist. ad S. Augustinum, Procopius lib. II. De Bel. Pers. C. XII, Evagrius lib. IV. Hist. C. 26, et, quod in re nostra praecipuam vim habet, S. Ephrem ipsius Ecclesiae Edessenae Diaconus in suo *Testamento*. Quidquid vero statuatur de huiusmodi quaestione, inutile non erit utramque epistolam hic subiicere, ut legitur apud Eusebium iuxta versionem Valesii.

Exemplum Epistolae scriptae a Rege Agbaro ad Iesum, et ad eum missae Hierosolymam per Ananiam Cursorem.

« Agbarus princeps Edessae, Iesu servatori bono, qui in finibus Hierosolymorum apparuit, Salutem.

Nuntiatum est mihi de Te, et de curationibus, quas absque herbis, et medicamentis operaris. Fama enim est, coecis visum, claudis gressum abs te restitui, leprosos mundari, daemones et immundos spiritus expelli, diuturnis morbis oppressos sanari, mortuos denique suscitari. Quae cum omnia de Te audirem, sic in animum meum induxi, aut Te revera Deum esse, qui e coelo delapsus haec efficias, aut certe Dei filium. Proinde ad Te scripsi, orans ut nos invisere, morbumque nostrum sanare non graveis. Audio enim Iudaeos tibi obrectare, et insidias in caput tuum struere. Est mihi civitas, parva quidem illa, sed ornata, quae nostrum utrique sufficiat ».

Haec quidem Agbarus ad Christum (subdit Eusebius): Christi autem responsum postea subiicitur in hunc modum.

« Rescriptum Iesu ad Agbarum Regem Edessae per Ananiam Cursorem.

« Beatus es, Agbare, qui in me credideris, quem non vidisti. De me enim scriptum est: eos qui me viderint non credituros in me, ut ii qui non viderint credentes vitam accipiant. Quod vero ad me scribis ut ad te proficiscar, hic necesse habeo omnia implere, propter quae sum missus, iisque demum absolutis, ad illum qui me misit reverti. Coeterum cum primum ad eum me recepero ex discipulis meis aliquem ad te mittam, qui et morbum tuum curet, et vitam tibi, tuisque omnibus praestet ». Et revera subiungit Eusebius, in iisdem antiquis codicibus narrari, post Christi Ascensionem S. Thaddaeum unum ex LXX discipulis Edessam missum fuisse, a quo Agbarus a morbo sanatus, et Syria ad Evangelium conversa fuit. Haec de Christi Domini epistola.

Epistolae B. M. V. tres extant, quas Fabricius exhibet in suo *Codice apocrypho N. T.* To. I. pag. 843 seqq. latine tantum, excerptas ex pseudo-Ignatii epistolis, aliisque satis antiquis fontibus. Quamvis huiusmodi Epistolae ex communi criticorum sententia supposititiae habendae sint (1), cum tamen piae et utiles videan-

(1) Rationes criticae pro vel contra genuinitatem harum epistolarum vi-

tur, et a quibusdam antiquis auctoribus laudatae fuerint, ingratum studiosis non erit eas hoc loco subiectas legere.

Epistola I^a B. M. V. ad S. Ignatium Antiochenum.

« *Ignatio dilecto condiscipulo humilis ancilla Christi Iesu.*

De Iesu, quae a Iohanne audisti, et credidisti vera sunt. Illa credas, illis inhaereas, et Christianitatis susceptae votum firmiter teneas, et mores et vitam voto conformes. Veniam autem una cum Iohanne, Te, et qui tecum sunt visere. Sta in fide, et viriliter age! Nec te commoveat persecutionis austeritas, sed valeat et exultet spiritus tuus in Deo salutari tuo. Amen. »

Epistola II^a ad Messanenses.

« *Maria Virgo, Ioachim filia, humillima Dei ancilla, Christi Iesu Crucifixi Mater, ex tribu Iuda, stirpe David, Messanensibus omnibus salutem, et Dei Patris Omnipotentis benedictionem.*

« *Vos omnes fide magna legatos, et nuncios per publicum documentum ad nos misisse constat. Filium nostrum Dei genitum, Deum et hominem esse fatemini, et in coelum post suam resurrectionem ascendisse, Pauli Apostoli praedicatione mediante, viam Veritatis agnoscentes. Ob quod vos, et civitatem vestram benedicimus, cuius perpetuam protectricem nos esse volumus. Anno Filii Nostri XLII, 3 Non. Iul. Luna XVII feria V. ex Hierosolymis — Maria Virgo — »*

Epistola III ad Florentinos.

« *Florentia (al. Florentiae) Deo Domino Iesu Christo Filio meo et mihi dilecta (al. dilectae). Tene fidem, insta orationibus, roborare patientia. His enim sempiternam consequeris salutem apud Deum »* alia versio addit: « *Et apud homines gloriam consequeris ».*

Denique *Pauli Apostoli epistolae sex ad Senecam philosophum, una cum octo epistolis Senecae ad Paulum apud laudatum Xistum*

deri possunt apud laudatum Fabricium loc: cit. pag. 834. seqq., 844 seqq. 851 seqq. Pro defensione *epistolae ad Messanenses* in specie extat curiosum et eruditum opus P. Inchofer S. I. Viterbii 1631 in fol. huic favet etiam traditio Messanensium, nam in Ecclesia Cathedrali Urbis Messanae (*Messina* in Sicilia) servatur exemplar huius epistolae, et quotannis eius commemoratio celebratur die V. Iunii publica et populari laetitia, (*Festa della Sagra Lettera; la Madonna della Lettera*). Verum nunc inter criticos convenit tum hanc, tum alias duas nominatas epistolas supposititias esse, et ante pauca saecula confictas; quod etiam ex internis indiciis satis clare apparet.

senensem, et apud Fabricium op. cit. legi possunt. Antiquissimae certe sunt cum laudatae fuerint a S. Hieronymo in Catal. Vir. III. et a S. Augustino epist. 54 ad Macedonium. Morales etiam sunt, nec quidquam pravi continent; verum eas genuinas esse communi consensu nunc critici negant, quamvis aliunde admodum probabile sit, et ex pluribus indiciis suaderi possit, Paulum Senecae notum fuisse, et sui admirationem ac amorem in eo excitasse. Hinc nonnulli Patres Senecam uti Christianum laudarunt. Praecipuum adversus authentiam epistolarum argumentum ex eo desumitur quod laudatae epistolae nec Pauli, nec Senecae stylum praeseferunt: praeterea quaedam in iis occurrunt chronologiae Romanae repugnantia. Nonnulli auctores media quodammodo via incedentes opinantur genuinas Pauli ad Senecam epistolas olim revera extitisse, et ad has spectare Hieronymum, et Augustinum loc. cit. deinceps vero eas periisse, et alias ab aliquo recentiore sub eodem titulo suppositas fuisse, quas hodie habemus. Ita Natalis Alexander, Card. Gotti, Hyacinthus Graveson alique, quorum tamen opinio vix probabilis videtur. Qui vero hodiernas epistolas Pauli ad Senecam inscriptas genuinas putant, dicunt eas in canone Scripturarum inclusas non fuisse, eo quod non fuerint Spiritu Sancto inspirante conscriptae, et ex Apostolici muneris officio, sed humano tantum ingenio, ad urbanitatis leges servandas, et ad civilem seu moralem honestatem inculcandam.

Appendicula de *Titulis Psalmorum*.

In Parte I. Sect. II. Cap. II, ubi de Psalterio loquebamur, meminimus promississe nos aliquid de *Psalmorum titulis* dicturos. Hic igitur opportunus videtur locus breviter de iis dicendi, imprimis de eorum canonica auctoritate (1). Itaque notum est psalmis canonicis, non quidem omnibus, sed plerisque quosdam titulos praefixos esse tum in textu hebraico, tum in versionibus graeca, et latina. Huiusmodi tituli varii admodum sunt, et generatim possunt ad sequentes classes revocari. Alii enim 1° nomen tantum personae praeseferunt ex. gr. *Psalmus David*, *Psalmus*

(1) Plura de his legi possunt apud probatos auctores, ex quibus sufficiat citare Aug. Calmet. *Dissert. in Titulos Psalmorum praefixa* Comm. in Lib. Psalmorum Tom. IV. et P. Patrizi S. I. in recenti opere: *Cento Salmi tradotti letteralmente dal testo Ebraico* etc. Roma 1875 *Introd. Cap. VI.*

Asaph, Oratio Moysi etc. ita in plerisque psalmis primae sectionis, ex. gr. Ps. 14, 15, 16, 22, item in sequentibus Ps. 49, 71, 72, 78, 89 etc. Huiusmodi tituli generatim loquendo designant auctorem psalmi, aliquando tamen videntur potius alludere ad auctorem musici concentus, aut generis poeseos ad quod psalmus exactum est: 2° alii tituli saepe cum nomine auctoris, aliisque brevibus notis coniunctas habent quasdam voces, quae denotare creduntur varia genera scriptionis poëticae ad quam psalmi pertinent: tales sunt appellationes hebraicae, *Scir, Mizmor, Miktam, Maskil, Sciggajon, Tehilla* et *Tephilla*, quibus designantur canticum, oda, gnome, oratio, aliaque poemata vel lyrico, vel elegiaco, vel didactico stylo respondentia: 3° saepe etiam tituli musicum instrumentum, vel concentum exprimunt, quo psalmus canendus esset, qualis est titulus Ps. 5: *Praefecto cantorum super Nehhillot*, quo nomine tibiae (vulgo *flauti*) designantur, item Ps. 6. *pro octava*, hebraice *Sceminith*, quae vox vel instrumentum, vel tonum vocis acutum denotat; item Ps. 8, et 84 habent in titulo: *super Ghittith*, et Ps. 81, *super Ghittith Asaphi*, quo aliud instrumentum incerti usus exprimitur: 4° denique sunt plures tituli, iique nonnunquam obscurissimi, qui psalmi occasionem, vel scopum, vel argumentum sive literale, sive mysticum paucis proponunt. Ita Ps. 3. hunc titulum habet: *Psalmus David cum fugeret a facie Absalom filii sui*; Ps. 7. *Psalmus David, quem cantavit Domino pro verbis Chusi filii Iemini*; Ps. 17. *In finem puero Domini David, qui loquutus est Domino verba cantici huius, in die, quo eripuit eum Dominus de manu omnium inimicorum eius, et de manu Saul*; Ps. 29. *Psalmus Cantici in dedicatione domus David*. Huc pertinent obscuri illi tituli ex. gr. Ps. 21. *In finem super cervam aurorae*, (Vulg. *pro susceptione matutina*); Ps. 55. *Super columba muta inter peregrinos* (Vulg. *pro populo qui a Sanctis longe factus est*); item tituli illi satis frequentes: *ne disperdas*; *ne corrumpas*; *pro occultis filii*; *pro arcanis*; et alia huiusmodi, in quibus explicandis frustra ingenium torserunt antiqui, et recentes interpretes.

Quaeri itaque solet qua auctoritate Psalmorum tituli polleant. Distinguamus statim auctoritatem historicam, ab auctoritate divina et canonica. Quod pertinet ad auctoritatem divinam et canonicam nonnulli ex antiquis Patribus eos ut inspiratos, et ut Scripturae

partem habuerunt: ita S. Hilarius in prol. Ps. 119, Augustinus pluribus in locis (1), Theodoretus in praef. Psalmorum, et Comm. in Ps. 1, ubi titulos appellat *verba Spiritus Sancti*, et Cassiodorus praef. in Psalmis C. 10. Nec desunt inter recentiores qui eamdem opinionem defendant ex. gr. Ill^mus Bossuet Dissert. De Psalmis C. 6. Alii contra negant divinam titulorum auctoritatem. Alii denique media via incedentes eos tantum titulos tamquam divinos habent qui in textu hebraico pariter, et in versionibus leguntur, eos vero qui in textu hebraico desunt ut recentius additos, et ab humano ingenio profectos traducunt. Nobis in hac quaestione videtur praecipue standum decreto Concilii Tridentini iubentis omnes Scripturae libros recipi *cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt*; atqui Psalmorum tituli nunquam in Ecclesia lecti sunt, aut leguntur, et vix eruditus innotescunt. Praeterea magna in iis varietas apparet inter textum hebraicum, et versiones graecam et latinam, ita ut multi tituli desint in hebraico quae in versionibus leguntur, alii diversum omnino sensum utrobique exhibeant: porro Ecclesia tantam libertatem non permisisset si hosce titulos divinos credidisset. Denique traditio SS. Patrum unanimis pro titulorum divinitate omnino deest. Et haec quidem de Divina et Canonica auctoritate. Attamen si de auctoritate tantum *humana et historica* sermo sit, distinguendi sunt tituli qui in hebraico textu simul, et in versionibus graeca, et latina reperiuntur, ab iis qui in versionibus tantum, et non in textu habentur. Primi quidem authentici dicendi sunt, scilicet vel ab ipsis auctoribus, vel a primis collectoribus psalmorum appositi, ideoque cum veneratione suscipiendi, quamvis fortasse decursu temporis aliqua immutatio in eos irrepserit. Reliqui vero qui in textu hebraico desunt, cum incertae originis sint, et saepe etiam cum psalmorum argumento et indole parum cohaereant, non tantam auctoritatem merentur, et facilius in Psalmorum explicatione praetermitti possunt.

(1) Ita ex: gr: Expos. in Ps. 59 scribit: *« solet propheticus spiritus in psalmi titulis recedere aliquantulum ab expressione rerum gestarum »*, et in Ps. 64 loquens de Psalmi titulo ait: *« Agnoscenda est vox sacrae Prophetiae ex ipso titulo Psalmi huius »* Vide etiam expos. in Ps. 50, et 53.

ARTICULUS III.

DE APOCRYPHIS SECUNDAE CLASSIS, SEU SPURIIIS ET DAMNANDIS

Praeter libros supra memoratos, quos apocryphos primae classis, seu in benigniore sensu acceptos, appellavimus, alii plures et paene innumeri in Ecclesia prodierunt primis quatuor vel quinque saeculis, qui plerumque ab haereticis in suorum errorum patrocinium conficti sunt sub falso alicuius Apostoli nomine, nonnulli etiam a viris orthodoxis per piam quamdam fraudem prodierunt, et non solum a canone expungendi sunt, sed nec humanam fidem generatim merentur utpote qui dogmaticis erroribus, vel falsis aut fabulosis narrationibus, aut incertis traditionibus scatent. De his mentio occurrit apud plures antiquos Patres et scriptores, qui unanimes sunt in eis reiiciendis, et damnandis. Ita auctor canonis Muratoriani supra citatus, Origenes Hom. 4 in Lucam, Eusebius in Hist. Eccl. Lib. III. C. 25, ubi quibusdam ex iis numeratis subiungit eos neque inter scripturas *νόθα*; numerandos esse, sed prorsus reiiciendos, item Hieronymus Proem. super Matth.; prae coeteris vero Gelasius Romanus Pontifex cum Concilio Romano in celebri decreto de genuinis et apocryphis libris, ubi (C. V) longum catalogum textit apocryphorum licet nec omnes se numerasse fateatur. « *E quibus, inquit, pauca quae ad memoriam venerunt.... credimus esse subiicienda* ». Hos igitur vocamus apocryphos secundae classis, de quibus nunc ad ecclesiasticam et biblicam eruditionem nonnulla dicemus, non quidem de singulis fuse disputantes, quod superfluum esset, cum et fide careant, et magna ex parte etiam amplius non existant, sed tantummodo praecipuorum elenchum exhibentes, paucis adiectis circa eos, qui specialem animadversionem mereri videntur. Eorum notitiam desumpsimus partim ex laudato decreto Gelasii, partim ex duabus apocryphorum collectionibus, altera a Iohanne Alb. Fabricio vulgata sub nomine: *Codex pseudepigraphus V. T.* et *Codex apocryphus N. T.*, altera vero recentiore et accuratiore a Constant. Tischendorfio concinnata sub titulis: *Evangelia Apocrypha*, Lipsiae 1853, *Acta Apostolorum Apo-*

crypha. Lipsiae 1851, *Apocalypses Apocryphae* ib. 1866 (1). Dixerimus autem primo de paucis apocryphis V. T. deinde vero de iis quae ad imitationem librorum N. T. vulgatae sunt.

1. Praecipui libri apocryphi Veteris Testamenti.

1° *Testamentum Adami*; *Liber de filiabus Adae* (Gel); *liber Poenitentiae Adami*; *liber Adam*; *Apocalypsis Adami*; *Psalmi ac praecepta Adami ad filium Seth*.

Omnes hi libri vel^{ut} Adamo tribuuntur; vel saltem Adamum spectant: nonnulli ex iis ante aeram christianam a Iudaeis conficti fuisse videntur, nunc vero fere omnes deperditi sunt: *Psalmi et praecepta Adami* arabice extant in bibliotheca Vaticana inter Cod. Arab. n° 21, teste Ang. Card. Mai in *Script. Vet. Nova Coll.* To. VII pag. 77. *Liber Adam* syriaca lingua inventus est, in codice Nazaraeo inter mss. Biblioth. Parisien. unde illum vulgavit cum latina versione M. Norberg Lond. 1816.

2° *Hevae* etiam tribuitur *Evangelium*.

3° *Henoch* quoque auctor Prophetiae dicitur, seu *libri Henoch*.

Liber Henoch qui adhuc extat a nonnullis creditur citari a S. Iuda vers. 14. et 15 ubi legitur: « Prophetavit autem et de his septimus ab Adam Henoch, dicens: ecce venit Dominus in sanctis millibus suis facere iudicium contra omnes impios etc. »: hinc factum est ut Tertullianus aliique nonnulli librum Henoch ut genuinum habuerint, et exinde etiam hauserint absurdum illum errorem de commercio Angelorum cum mulieribus, et de gigantibus ab eis genitis. Verum aliunde certum est librum Henoch spurium esse et fabellis erroribusque refertum, ideoque a SS. Patribus, praesertim Augustino, et Hieronymo (tamquam apocryphum reiectum. Illa autem citatio a S. Iuda facta vel non est repetenda ex illo libro, sed fortasse ex traditione, in qua verba Henoch conservata fuerint, vel, si concedatur ex libro Henoch factam esse, tunc dici posset, tempore Apo-

(1) In Decreto Gelasii multi libri apocryphi numerantur qui ad praesentem classem non pertinent, *Apocryphum* enim ibi accipitur tum in bono tum in malo sensu; quare de his nunc non loquemur. Ad maiorem lectorum utilitatem de singulis libris indicabimus utrum in Decreto Gelasii nominentur, addita intra parenthesim nota *Gel.*, quae vero a Gelasio ommissa sunt, et in duabus laudatis collectionibus occurrunt, aut in aliis recentiorum operibus, suis locis indicabimus.

stolorum genuinum Henoch librum adhuc extitisse, qui postea corruptus et interpolatus fuerit, vel etiam Apostolum a Spiritu Sancto inspiratum in apocrypho libro distinguere potuisse vera a falsis. Vide Augustinum De Civ. Dei Lib. XV. Cap. 23.

4° *Testamentum XII Patriarcharum.*

De hoc etiam frequens mentio facta est ab antiquis Patribus, et scriptoribus. Nunc vero deperditum est.

5° *Testamenium Moysi; Secreta Moysi; Apocalypsis Moysi; Anabasis seu ascensio, vel assumptio Moysi.*

Ex his celebrior est *Assumptio Moysi* gr. Αναβασις Μοϋσεως quae à veteribus aliquando nominatur inter apocrypha, nunc vero deperdita est. Eius fragmentum ex codice Bibliothecae Ambros. recenter vulgavit A. M. Ceriani Mediol. 1861. *Apocalypsim Moysis* ex quatuor codicibus edidit Tischendorfius inter *Apocalypses apocryphas.* pag. 1. seqq.

6° *Testamentum Iob* (Gel.)

7° *Liber de Ugia* (al. Evige) *gigante.* (Gel.)

De hoc in Decreto Gel. « Liber de Ugia nomine gigante, qui post diluvium cum dracone ab haereticis pugnasse perhibetur, apocryphus »: ita in edit. Blanchini. In Cod. vulgato. Decr. Gel. legitur: Liber de *Eugenia*, in edit. Fontanini: Liber *Eugenii*, deinde corrigitur liber *Evige*. De hoc libro nihil aliud innotescit.

8° *Psalterium Salomonis.*

Hoc opus ex variis Scripturae locis magna ex parte consarcinatum est, fortasse ab aliquo Iudaeo hellenista sive ante, sive post aeram christianam. Illud graece et latine edidit cum notis Io. De la Cerda. Lugd. 1626.

9° *Isaiae ascensio et visio.*

Multa in hoc libro reperiuntur de SS̃mae Trinitatis mysterio, et de humani generis reparatione tamquam Isaiae revelata. Liber adhuc extat, et saepe editus fuit ex. gr. a R. Lawrence aethiopice cum vers. lat. et angl. Oxonii 1819.

10° *Eliae prophetae apocalypsis et visio* (1).

(2) Consulto omisimus alia quaedam apocrypha veteribus patriarchis tributa ex: gr: Mathusalem, Lamech, Noriae uxori Noe, Cham, Melchisedech, Abraham, Iacob etc. quae vix nomine tenus innotuerunt, et specialem mentionem non merentur.

II. Praecipui libri apocryphi Novi Testamenti.

Ad imitationem canonicorum librorum N. T. innumera paene opera conficta sunt saec. I–V Ecclesiae: quae proinde possunt iuxta divisionem eiusdem N. T. canonici in quatuor classes distribui, scilicet; *Evangelia apocrypha*, *Actus apocryphi*, *Epistolae apocryphae*, et *Apocalypses apocryphae*; nunc breviter de singulis.

A. Evangelia apocrypha.

Horum magnam copiam olim extitisse colligitur ex Decreto Gelasii, aliisque veteribus monumentis. Ex his tamen pauca omnino ad nos pervenerunt integra, ex multis quaedam tantum fragmenta supersunt, aliorum denique vix nomen innotuit ex veterum testimonio. Notandum est etiam cum Fabricio, plura diversa nomina aliquando unum eundemque librum designare, ut, data occasione, de singulis monebimus.

1° *Evangelium secundum Hebraeos*.

De hoc Evangelio saepissime occurrit mentio apud veteres, qui aliquando cum laude illud nominant, et etiam allegant: ita Origenes Tract. XV. in Matth. et alibi, Clemens Alex. Strom. II. 9., Hegesippus apud Eusebium Hist. Eccl. III. 22, imprimis vero Hieronymus pluribus in locis ex. gr. De Vir. Ill. Cap. II et III, Comm. in Is. XL, et in Matth. XII. 13; imo S. Doctor tanti faciebat hoc opus, ut eius versionem graecam, et latinam ex codice hebraico in Bibliotheca Caesareensi reperto confecerit. Eusebius tamen Hist. Eccl. III. 25. *Evangelium secundum Hebraeos* inter apocrypha reiicit, idemque faciunt plures alii Doctores. Haec iudicia in specie contraria inter se conciliari possunt si dixerimus *Evangelium* istud in origine nihil aliud fuisse quam ipsum *Evangelium Matthaei* in suo originario textu hebraico vel syro-chaldaico, quo Nazaraei, alique Christiani iudaizantes maxime delectabantur, ut ait Eusebius loc. cit., a quibus *Evangelii secundum Hebraeos*, *Evangelii Nazaraeorum*, vel *Evangelii Ebionitarum* nomen accepit. Cum autem illi in dogmaticos errores incidissent, *Evangelium* ipsum mutilarunt et interpolarunt, resecatis primis duobus capitibus de Christi genealogia, et nativitate, et nonnullis insertis circa Christi Baptismum, et vocationem Apostolorum, ut testatur inter caeteros Epiphanius in Haer. XXX. 3. et seqq. Hinc coepit inter apocrypha amandari (1).

(1) Vide de his accuratam disputationem T. I. Lamy: *Introd. in Sacram Scripturam* To. II. Par. II. Cap. 2. Art. II.

Coeterum ex hoc Evangelio nihil superest praeter breves quasdam citationes apud veteres Patres, et Ecclesiasticos scriptores.

2° *Evangelium Marcionis.*

Huius Evangelii mentio occurrit apud Irenaeum, Tertullianum, Epiphanium aliosque antiquos, qui Marcionis errores insectati sunt. Nihil aliud erat nisi *Evangelium Lucae* truncatum, et interpolatum ut ad Gnosticorum somnia accommodari posset: quare Tertullianus pulchre aiebat De praescr. cap. 38. « Marcion exerte, et palam machaera non stylo usus est, quoniam ad materiam suam caedem Scripturarum confecit »: et hinc factum est ut in libris contra Marcionem, eius Evangelium tamquam adulterinum reiiciat, eique incorruptum Lucae Evangelium opponat « *Evangelium Lucae* (dico) ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur; *Marcionis vero* plerisque nec notum, nullis autem notum, ut non eo damnatum ». Huius quoque Evangelii nullum exemplar superest.

3° *Protevangeliū S. Iacobi fratris Domini.*

Hoc Evangelium est antiquissimum inter omnia apocrypha Evangelia, quae supersunt; celeberrimum etiam olim in Oriente fuit, ut apparet ex magno numero exemplarium Graecorum, Syriacorum, Arabicorum, Copticorum, quae adhuc extant in variis bibliothecis (1). Nec ignotum erat medio aevo apud Latinos, quamvis a nemine sive in Oriente, sive in Occidente habitum fuerit ut canonicum. Eius titulus in variis codicibus diverse legitur: *Evangelium Iacobi; Liber de generatione Sanctae Deiparae; De Nativitate Mariae* etc. Optima eius editio est ea quam Tischendorfius adornavit (Graece) ex XVII codicibus, adhibitis etiam praecedentibus editionibus Thilonis, Postelli et Suckow; Vide Tischendorf. op. cit. pag. 4-49. Liber constat capp. XXV, in quorum ultimo auctor dicit se esse Iacobum Apostolum, et gratias agit Deo, quod sibi gratiam et sapientiam concesserit hanc historiam scribendi. Quod quidem fraudi seu imposturae veri auctoris tribuendum est, quem

(1) Eius mentio frequenter occurrit etiam apud veteres Graecos Patres et Scriptores ex: gr: Gregorium Nyss. Oratio Natal: Christi, Epiphanium haer. LXXIX. § 5., Iohannem Damasc. Orat. 1. et 2. in Natalem Mariae, et ante istos apud Origenem Comm. in Matthaeum III, ubi Evangelium Iacobi citat pro sententia de filiis Ioseph ex primo coniugio susceptis, qui sub nomine fratrum Domini in Evangelio designari credebantur.

alii dicunt fuisse Gnosticum vel Ebionitam haereticum, alii putant fuisse orthodoxum, qui ex intempestivo zelo virginitatem Deiparae demonstrandi hunc librum confinxerit, alii denique concedunt auctorem orthodoxum fuisse, sed putant librum decursu temporis fuisse interpolatum. Referendus autem videtur ad medium saeculum II°. Quae praecipue notanda sunt in hac historia huc revocari possunt. Ioachim Annae maritus ob eius sterilitatem ex synagoga eiectus est: eo vero flente et orante, et Anna item orante in horto suae domus, per visionem caelestem ipsa recreata est, et divina virtute concepit. Puerula exinde nata Mariae nomen accepit; post paucos annos Maria in templo offertur et eius servitio mancipatur. Vix quindecim annos nata quaeritur ei sponsus interviduos de eius stirpe; et divino iudicio proponitur electio per probationem virgarum (Cap. VIII et IX). Inter virgas super altare depositas sola efflorescit virga Iosephi senis et vidui, qui ex prima uxore filios susceperat (cap. IX). Is igitur Mariam accipit cum expresso tamen pacto eam intactam relinquendi. Cum autem paullisper discessisset ab ea, Maria de Spiritu Sancto Christum concepit. Reversus Ioseph, re comperta, in summam animi anxietatem incidit quae tragice describitur (cap. XIII seqq.). Mariae innocentia probatur legaliter per aquas zelotypiae (Num. V. 14-34). Adventante partus tempore vocatur obstetrix nomine Salome, quae ita testimonium reddit de virginitate Mariae (Cap. XIX et XX); eodem autem tempore omnia in mundo suspenduntur, cursus astrorum, animalia, flumina, et reliquae res huius mundi (cap. XVIII). Sequitur adoratio magorum, persecutio Herodis, et nonnulla de Elisabeth, Zacharia, et Iohanne Baptista (1). Haec speciminis gratia notare volumus, quia huiusmodi narrationes influxum aliquem exeruerunt in traditiones et praxim fidelium praesertim Graecorum, et Orientalium, ut inferius videbimus. His etiam similia in aliis quoque apocryphis leguntur. Quorum etiam stylus a simplici maiestate scriptorum canonicorum toto caelo differt.

4° *Evangelium Infantiae Salvatoris.* (Gel)

Hoc etiam Evangelium apocryphum satis celebre evasit, licet

(1) Huius pseudo-evangelii accuratam gallicam versionem ex editione Tischendorffii expressam exhibet Migne in suo *Dictionnaire des apocryphes* Vol. I. col. 1013-27.

sub aliis aliquando nominibus notum, scilicet *Evangelium Matthaei*, vel *liber de ortu Beatae Mariae, et de infantia Salvatoris*. Latine tantum extat: in pluribus codicibus hunc pleniorum titulum praefert: « *Incipit liber de ortu Beatae Mariae et infantiae Salvatoris a beato Matthaeo Evangelista hebraice scriptus, et a beato Hieronymo presbytero in latinum translatus* ». In prologo vero refertur supposititia quaedam epistola Chromatii et Eliodori episcoporum ad Hieronymum, et huius responsio, ubi genuinitatem istius libri defendit. Historia quae in hoc libro continetur fere eadem est ac in praecedenti, quod pertinet ad Beatae Mariae Virginis Nativitatem, oblationem in templo, desponsationem cum Iosepho, et probationem eius Virginitatis (cum hoc tantum discrimine quod hic duo obstetrices a Ioseph adducuntur Zelomi, et Salome), et alia quae proxime sequuta sunt virgineum Mariae partum (Cap. I–XVII). Sed deinde ultra prosequitur pseudo-Matthaei Evangelium mirabilia multa narrans de Christo Infante quorum nonnulla accidisse feruntur in itinere Aegyptum versus, in quo infans Iesus dracones et feras domuit, et famulas sibi adiunxit, fructus palmae prodigiose suscepit, et aquas ex eius radice eduxit, et alia similia; alia vero accidisse dicuntur post reditum ex Aegypto ut ex gr. quod puer Iesus ad ripas Iordanis ludens cum aliis pueris unum ex istis sibi molestum sola voce exanimem reddidit, mox vero pede dextro percutiens ad vitam revocavit. Item quod ex luto Iordanis duodecim passeris finxit die Sabbathi, et cum de hoc reprehenderetur a Iudaeis, et ab ipso Ioseph, passeribus ait: volate, et statim vivi facti in varias orbis partes avolarunt; plures etiam argutiae tamquam a puero Iesu prolatae referuntur postquam, suadentibus Iudaeis, ad ludimagistrum litteras addiscendi causa missus fuisset; et aliae similes nugae (Cap. XVIII–XLII). Opus ab aliquo latino scriptore senioris aetatis confictum videtur falso quodam zelo tum confirmandi B. M. V. integritatem (1), tum supplendi silentium Evangelistarum circa Christi infantiam, et vitam privatam.

(1) Scopus iste probandi et defendendi Deiparae Virginitatem in duobus istis apocryphis Evangeliiis Pseudo-Iacobi, et Pseudo-Matthaei, ex tota serie narrationis evidenter elucet. Huc enim omnia tendunt et collimant: mirabilis Mariae nativitas, custodia in templo, aetas eius puerilis et aetas senilis Iosephi tempore sponsalium, expressa conventio servandi virginitatem, Iosephi

5° *Evangelium Infantiae arabicum.*

Hic liber est compilatio quaedam ex genuinis Evangeliiis Matthaei, et Lucae, et ex apocryphis Iacobi, et Thomae; plura etiam nova habet derivata ex Orientalibus superstitionibus (praesertim Cap. X seqq.) qualia sunt quae habet de veneficiis et magicis artibus, de frequentibus daemonum apparitionibus, de pueri astronomica vel astrologica scientia, de taenia incombustibili a Maria Magis donata et alia similia. Scopus auctoris videtur fuisse ut compilatio ista in quibusdam festis B. M. V. in fidelium conventibus legeretur. Opus fortasse apud Syros Nestorianos prodiit non ante medium saeculum V.

6° *Evangelium Thomae* (Gel.)

Habetur graece et latine; notus fuit antiquis, ut apparet ex testimonio Origenis Hom. I. in Lucam, Irenaei adv. Haer. Lib. I. Cap. 20, et incerti auctoris operis Philosophumenon (Edit. Miller Oxonii 1851 pag. 101), praeter alia superius citata testimonia Eusebii, Innocentii I, Gelasii etc. quamvis nonnulli dubitent utrum apocryphum Evangelium, quod nunc extat sub hoc nomine, idem sit ac illud a veteribus nominatum. Parum refert hanc quaestionem dirimere cum liber iste semper inter apocrypha reiectus fuerit, et plenus sit fabellis de Christo infante, et adolescente plus minus ut Evangelium Infantiae. Gelasius in Decreto asserit eum apud Manichaeos usitatum fuisse « *Evangelium nomine Thomae, quo utuntur Manichaei; apocryphum* » quod confirmatur etiam testimoniis Cyrilli Hier. Catech. IV et VI, Leontii Bizantini in lib. De Sectis, et Petri Siculi Hist. Manich. Edit. Ruder. pag. 30.

7° *Evangelium Nicodemi.*

Hic titulus ignotus erat antiquis, licet satis notae essent sub diversis nominibus partes quibus constat. Siquidem hoc opus est collectio plurium apocryphorum, quae ratione argumenti aliquo modo inter se coniunguntur. Continet autem sequentia scripta: 1° *Gesta Pilati* (graece); 2° *Descensum Christi ad inferos* (graece); 3° *Gesta Pilati* (latine); 4° *Descensum Christi ad inferos* (latine); quae omnia in unum veluti corpus digesta fuerunt in duas partes

praeivum matrimonium, et ex eo suscepti filii (ad facilius reddendam rationem de *fratribus Domini* in Evangelio nominatis), denique probatio virginitatis tum per aquas zelotypiae, et per obstetrices.

divisum, ut erudite probat Tischendorfius (op. cit. Proleg. pag. LV. seqq.) Pars I^a complectitur capp. I–XVI, et narrat historiam de Christi damnatione, crucifixione, sepultura, et resurrectione. Pars II^a complectitur capp. XVII–XXVII, et narrat testimonia filiorum Simeonis, qui finguntur testes fuisse descensus Christi in infernum, deinde vero ad vitam revocatos fuisse. Duae istae partes non semper coniunctae apparent in codicibus. Quis autem ex hisce omnibus, quae certe a diversis auctoribus prodierunt, unum opus conflaverit ignotum est.

8° *Historia Iosephi fabri-lignarii.*

Videtur haec historia primum coptice scripta, unde arabica versio prodiit, et exinde latina, quam Thilo, et Tischendorfius exhibent. Continet autem vitam S. Ioseph cum multis ad Mariam, et Christum spectantibus, et licet manifeste conficta sit, minus tamen absurda est quam Evangelium Infantiae.

Haec sunt praecipua inter Evangelia apocrypha. Alia quaedam praesertim a Gelasio memorata sufficiat hic tantum nominare.

9° *Evangelium Thaddaei Apostoli* (Gel.)

10° *Evangelium Matthiae Apostoli.*

Hoc Evangelium fortasse idem est ac Evangelium pseudo-Matthaei.

11° *Evangelium S. Petri Apostoli* (Gel.)

12° *Evangelium S. Andreae Apostoli* (Gel.)

13° *Evangelium S. Bartholomaei Apostoli* (Gel.)

14° *Evangelium S. Barnabae Apostoli* (Gel.)

15° *Evangelium SS. XII. Apostolorum.*

Nominatur a S. Ambrosio Comment. in proem. Lucae.

16° *Evangelium aeternum.*

Medio aevo prodiiisse videtur tamquam annunciatum testimonio Iohannis Apoc. XIV. 6: ab Alexandro IV. damnatum est.

17° *Evangelium Apellis.*

De eo mentio fit a Hieronymo in Proem. comm. in Matthaeum, et a Beda in princ. Comment. in Lucam. Fortasse nihil aliud erat nisi interpolatio Evangeliorum Canonicorum.

18° *Evangelium Basilidis.*

Memoratur ab Origene, Ambrosio, et Hieronymo: Eusebius post Irenaeum testatur Evangelium illud *prodigiosa fabularum figmenta continuisse* (Hist. Eccl. IV. 7).

19° *Evangelium Cerinthi.*

Nominatur ab Epiphanio Haer. LI. n° 7.

20° *Vindicta Salvatoris* (latine).

Eam primum vulgavit Tischendorffius op. cit. pag. 408-463.

21° *Mors Pilati qui Iesum condemnavit* (latine).

Hanc etiam brevem historiam latinam primus vulgavit Tischendorffius ex codice Ambrosiano L. 58 (op. cit. pag. 432-435).

22° *Narratio Ioseph ab Arimathaea* (graece).

B *Acta Apostolorum apocrypha.*

Plura alia apocrypha de gestis Apostolorum pertractant, ideoque possunt sub nomine *Actorum apocryphorum* designari. Horum librorum saepe occurrit mentio apud veteres Scriptores. Sunt autem praecipue sequentes.

1° *Acta Petri et Pauli* (graece).

Conficta fuisse videntur ex inconsulto studio confirmandi peculiare opinioniones de variis Italiae locis, per quos Paulus Apostolus iter fecit, praesertim eius adventum et commemorationem in urbe Messana. Huic apocrypho affinia sunt alia quibus titulus: *Acta Petri* falso tributa *Marcello*, *Lino*, et *Abdiae*. Codex Actorum Petri et Pauli uncialis saeculi VIII vel IX a Tischendorffio repertus est in quodam monasterio graeco insulae Patmos. Quosdam actus Petri Apostoli recenset Gelasius in Decreto « *Actus nomine Petri Apostoli; apocryphi* » sed ad quem librum huius nominis alludat impossibile est definire.

2° *Acta Pauli et Theclae* (Gel.).

Hoc est fortasse antiquissimum inter omnia apocrypha huius classis. Eius enim mentio occurrit apud Tertullianum lib. De Baptism. Cap. XVII qui etiam narrat librum illum pia quadam fraude ob Pauli amorem confictum fuisse a quodam Asiano presbytero, qui hac de causa depositus ab episcopis fuit: ex quo intelligere datur apocryphum istud saltem ante medium saec. II. apparuisse praesertim cum Hieronymus De Vir. Ill. Cap. VII. idem factum referens dicat auctorem illius *apud Iohannem* convictum fuisse; quod vel de Iohanne Apostolo, vel saltem de Iohanne presbytero Ephesino apostolorum discipulo intelligendum est. Eiusdem libri mentio occurrit etiam apud Gregorium Nissenum, Methodium, Chrysostomum, Ambrosium, Zenonem Veronensem aliosque, qui saltem historiam

Theclae in hoc libro narratam commemorant. Nemo vero est qui hunc librum inter canonicas Scripturas recenseat. Hieronymus in loco citato loquens de scriptis S. Lucae genuinis haec addit de apocryphis actis Pauli et Theclae: « Igitur periodos Pauli et Theclae, et totam baptizati leonis fabulam inter apocryphas scripturas computamus. Quale enim est ut individuus comes Apostoli inter caeteras eius res hoc solum ignoraverit? Sed et Tertullianus vicinus eorum temporum refert, presbyterum quemdam in Asia σπουδαστην Apostoli Pauli convictum apud Iohannem, quod auctor esset libri, et confessum se hoc Pauli amore fecisse, loco excidisse ».

3° *Acta Barnabae auctore Marco.*

Huius operis titulus in graeco textu ita sonat: « *Periodi et martyrium S. Barnabae Apostoli* ». Reperitur in variis antiquis codicibus Parisiensibus et Vaticanis, ex quibus [Dan. Papebrochius hunc librum exscripsit et vulgavit cum versione latina Card. Sirleti in *Actis Sanctorum* Tom. II. Mensis Iunii. Antuerpiae 1698. pag. 434 seqq. Huius libri auctor haberi vult pro Iohanne Marco Apostolorum socio. Historia quam refert, saltem quoad substantiam, vera creditur, nec quidquam haereticum, aut superstitiosum, vel inverosimile continet praeter hoc tantum, quod dicat corpus Barnabae combustum, et in cineres redactum fuisse, quod repugnat certae traditioni et historiae de Barnabae corpore saec. V. in Cypro insula reperto, et postea Mediolanum translato. Unde etiam merito concludit Papebrochius librum serius sub ficto Marci nomine vulgatum fuisse.

4° *Acta Philippi Apostoli* (Gel.).

Memorantur haec acta ab Anastasio Sinaita in lib. de Quadrag., a Methaphraste, aliisque antiquis scriptoribus praeter Gelasii decretum. In codicibus graecis frequenter hunc titulum praeseferunt; *De Peregrinationibus Philippi Apostoli*. In hoc libro narratur iter Philippi Hierapolim una cum Mariamne sorore sua, et Bartholomaeo Apostolo, infidelium conversio eius opera sequuta, quos dicit viperarum cultui addictos fuisse, Philippi martyrium et prodigia quae illa occasione a Deo patrata sunt. Haec in Oriente satis vulgata erant, ut apparet ex vetustis Menaeis et Synaxariis Graecorum. Extat etiam alius libellus sub titulo: *Acta Philippi in Hellade*, qui

vulgatus est a Tischendorfio in *Actis Apostolorum apocryphis* pag. 95–104 graece ex Cod. Paris saec. XI. Fortasse libellus iste cum praecedente unum librum initio constituebat.

5° *Acta Andreae Apostoli* (Gel.)

Haec acta in antiqua Ecclesia celeberrima fuerunt, ut apparet ex testimonio Epiphani (haer. XLVII 1, LXI, 1, LXIII. 2), Eusebii (Hist. Eccl. III. 25), Philastrii (haer. LXXXVIII) et Augustini (Lib. 1. Contr. advers. Leg. et Proph. Cap. 20): qui tamen ea constanter reiiciunt non solum ut apocrypha, sed etiam ut haereticis faventia, et ab haereticis conficta. Nonnulli existimant eorum auctorem fuisse Leucium illum, cuius libri ab Ecclesia damnati fuerunt, de quo ita Gelasius in Decreto: « *Libri omnes, quos fecit Leucius discipulus diaboli, apocryphi* ». Quamvis aliunde non sit improbable haec acta deinceps opera orthodoxorum expurgata fuisse ab haereticis doctrinis, ita ut satis communiter a fidelibus legi possent; quod insinuare videtur ratio loquendi Philastrii, et Augustini de hoc libro, nec non interna huius libri indoles, qui, ut nunc habetur, ab erroribus et haereticis figmentis satis abhorret, et plerumque convenit cum alio celeberrimo scripto quod notum est Ecclesiasticae historiae studiosis sub titulo: *Epistola Encyclica Presbyterorum et Diaconorum Achaiae de martyrio Andreae*; quod tamquam Apostolici aevi opus Baronius, Belarminus et alii plures defendunt.

6° *Acta Andreae et Matthiae*.

Haec etiam acta ex apocryphis et fabulosis Leucii Charini scriptis prodierunt videntur, et similiter antiquis haereticis Gnosticis, et Manichaeis ea placuisse constat. Narratur in hoc libro Andream, et Matthiam Apostolos apud anthropophagos Evangelium praedicasse, et martyrium subiisse.

7° *Acta Thomae Apostoli* (Gel.)

Hic liber teste Epiphanio, aliisque antiquis scriptoribus, vetustis haereticis Encratitis, Origenianis, Gnosticis in deliciis erat, et haereticis commentis scatebat.

8° *Consummatio Thomae Apostoli*.

Videtur hic liber ex eodem fonte, defluxisse ac acta Thomae superius memorata. Tischendorfius eum primus edidit graece ex cod. Parisien. saeculi XI. Vid. op. cit. pag. 234–242.

9° *Acta et martyrium Matthaei.*

Nihil aliud videntur esse quam excerpta ex actis Petri, Andraeae et Matthiae superius memoratis: habetur apud Tischendorffium op. cit. pag. 167-189.

10. *Martyrium Bartholomaei.*

Simillima sunt haec acta iis quae de Bartholomaeo narrat pseudo-Abdias, de cuius opere infra dicemus. Illa primus edidit una cum martyrio Matthaei Tischendorffius op. cit. pag. 243-260.

11° *Acta Thaddaei.*

In hisce actis sermo est de mutuis Abgari, et Christi Domini epistolis, et de Thaddaei ad Abgarum et populum Edessenum missione, de quibus nonnulla superius retulimus ex Eusebio Hist. Eccl. I. 13, et ex Nicephoro lib. II. Cap. 7. Quibus hic additur, praeter epistolas etiam pictam imaginem Christi ad regem illum missam esse, de qua etiam Nicephorus mentionem facit, et Constantinus Porphyrogenitus in celebri oratione de Christi imagine Constantinopolim translata. Hunc librum primus vulgavit Tischendorffius ex antiquo codice Parisiensi, et altero Vindobonensi.

12° *Acta Iohannis.*

Antiquissima haec sunt, et praecipue ab antiquis Patribus commemorata quoties de apocryphis Actis Apostolorum sermonem habent. Ita videre est apud Eusebium Hist. Ecc. III. 25. qui ea coniungit cum actis Andraeae, apud Epiphanium haer. XLVII, apud Philastrium haer. LXXXVIII, qui ea tribuit haereticis, apud Augustinum lib. I. cap. 20 contra Advers. Legis et Proph. et alios. In Decreto Gelasii haec acta non recensentur nisi implicite inter libros Leucii, cui tribuenda videntur. Hoc enim expresse affirmat antiquior Gelasio Innocentius I. in epist. ad Exuperium Cap. VII. Quare laudati auctores hunc librum tamquam haereticum omnino proscribunt. Vulgata sunt haec a Tischendorffio graece ex antiquis codicibus op. cit. pag. 266-276.

In decreto Gelasiano recensentur etiam tria sequentia opera apocrypha de Apostolis:

13° Liber qui appellatur *Sortes Apostolorum* Apocryphus.

14° Liber qui appellatur *Laus* (al. *Lusus*) *Apostolorum* Apocryphus.

15° Liber *Canonum Apostolorum Apocryphus*.

Canones sub Apostolorum nomine vulgati certe apocryphi sunt, quemadmodum alias data occasione animadvertimus.

Denique mentio facienda est de ampliori quadam Apostolorum historia, quae omnes fere praecedentes simul complectitur, et nota est sub sequenti titulo:

16° *Historia Certaminis Apostolici*.

Hoc opus coeteris supra memoratis amplius est, nam distincte singulorum Apostolorum historiam narrat in libros X digestam. Eius auctor se fingit *Abdiam* primum Babyloniae Episcopum ab Apostolis ordinatum. Tota haec historia ita convenit cum nonnullis aliis apocryphis Actis Apostolorum superius recensitis, ut dicendum sit vel haec ex opere pseudo-Abdiae excerpta fuisse, vel pseudo-Abdiam ex illis hausisse. Quod postremum verosimilius omnino est, quia pseudo-Abdias recentiore aetate prodit, cum et latinum sermonem saeculi V praeseferat, et in lectione Vulgatae, ac operum Rufini se versatum esse ostendat. Quisquis tandem fuerit huius operis auctor, eius scopus manifeste erat historias omnium Apostolorum in variis apocryphis sparsas in unum corpus colligere, easque ab haereticis dogmatibus et figmentis utcumque expurgare ut a fidelibus securius legerentur. Integrum hoc opus reperitur apud Fabricium op. cit. Part. III pag. 402-742.

C. Epistolae Apostolorum apocryphae.

Nonnulla de supposititiis Pauli Epistolis *ad Laodicensis* et *ad Senecam* etc. superius a nobis dicta sunt; hic tantum addimus *Epistolam ad Laodicensis* Pauli nomine inscriptam et vv. 20 constantem adhuc existere, quae fere tota ex variis locis Epistolarum Paulinarum conflata est. Omnes autem conveniunt eam apocrypham esse, quidquid sit de quaestione alias a nobis expensa, utrum aliquam ad Laodicensis epistolam Paulus olim scripserit. Legitur haec epistola apud Fabricium op. cit. par. III pag. 873-879.

2° *Epistola Petri ad Iacobum*.

Eius mentionem facit Photius Biblioth. cod. 113. In ea Petrus Iacobo libros praedicationum (κηρυγματων) suarum commendat, et quasdam pravas verborum suorum interpretationes refellit. Conficta itaque videtur haec epistola ad alia quaedam apocrypha Petri nomine vulgata fulcienda, et cohonestanda. Gravius suspicatur no-

mine librorum praedicationum Petri hic designari libros X. Recognitionum apocryphos, qui inter opera S. Clementis prostant. Citata epistola legitur apud Fabricium op. cit. pag 907 seqq.

3° *Epistola Iohannis Apostoli ad quemdam hydropicum.*

Hanc refert quidam auctor historiae S. Iohannis, quae falso tributa est Prochoro, et habetur in Biblioth. Patrum Lugdunensi Tom. II. pag. 61. Brevissima est, et nihil aliud continet nisi iusionem in nomine SS. Trinitatis sanitatem recipiendi.

D. Apocalypses quaedam apocryphae.

Una cum Evangeliiis, Actis et Epistolis Apocryphis etiam *Apocalypses* quaedam primis Ecclesiae saeculis apparuerunt, plerumque ab haereticis confictae, quarum praecipuas hic indicabimus.

1° *Apocalypsis S. Petri.*

Antiquissimum esse hoc opus apparet ex eo quod Theodotus haereticus circa medium saeculum II. eo usus fuerit, ut videre est in Eclogis Clementis Alex. ex Theodoto excerptis n° 49 et 50 (1). Memoratur etiam saepius ab eodem Clemente Alex., ab Eusebio lib. VI cap. 14, a Sozomeno Hist. Eccl. lib. VIII Cap. 19, qui etiam animadvertit Petri apocalypsim in nonnullis Ecclesiis Palaestinae die Parasceves populo lectam fuisse ad ieiunii studium fovendum: etiam Hieronymus, et vetus auctor Stichometriae de hoc apocrypho mentionem faciunt. Nunc vero deperdita videtur haec Petri Apocalypsis: licet enim Iacobus de Vitriaco saec. XIII nonnulla protulerit latine ex quadam Petri Apocalypsi ab eo excerpta, non est tamen verosimile hanc eandem esse cum illa ab antiquis memorata, cum res in ea comprehensae non videantur convenire cum illis, quae de antiqua Petri Apocalypsi a veteribus tradita sunt.

2° *S. Pauli Anabaticon, Apocalypsis, et Visiones* (Gel.)

Liber iste, seu collectio libellorum, originem habuit a Caianis haereticis, aliisque Gnosticorum sectis, qui, occasione sumpta ex loco 2 Cor. XII. 4, scripto consignare praesumpserunt *mysteria, et arcana verba*, quae Paulus Apostolus se vidisse, et audisse testatur cum *raptus est usque ad tertium coelum*; non attendentes eundem Apostolum ea silentio premere voluisse, imo aperte dixisse *homini non licere ea loqui*, ut scite animadvertunt Epiphanius in haer. XVIII, Theophylactus, Oecumenius, et alii, qui exinde

(1) Referuntur haec in Grabii spicilegio To. I pag. 74.

demonstrant citatum opus spurium et reiiciendum esse. Adhuc extat Pauli quaedam apocalypsis graece, et syriace: graecum textum edidit Tischendorffius in opere: *Apocalypses apocryphae*. Lipsiae 1866 pag. 34 seqq. Syriace autem eam vulgavit una cum Anglica versione Cowper in: *Journal of sacred Literature* an. 1864 pag. 372 seqq. Verum nonnulli, et quidem solido fundamento innixi, existimant hanc Pauli Apocalypsim diversam esse ab illa antiquissima Clementi Alex. et Epiphanio memorata, et illam potius esse quam recentius a quibusdam confictam fuisse innuunt Augustinus in tract. XCVIII. in Iohannem (1), et Sozomenus loc. cit. (2).

3° *Pseudo-Apocalypsis S. Iohannis.*

Inventa est graece in pluribus codicibus Vaticanis, et Vindobonensibus, unde ab A. Birch, et C. Tischendorffio publici iuris facta est. Eius mentio occurrit apud Theodosium Alex. et alios nonnullos. Titulus in codice Vindobon. hic est: *Apocalypsis S. Iohannis Theologi, et de Antichristo*. Communis opinio est huius libri auctorem fuisse Cerinthum haeticum, quemadmodum colligi potest ex testimoniis Epiphanii haer. L. n° 3, Philastrii haer. LXIX, et his antiquioris Gaii presbyteri apud Eusebium lib. III. 28, qui etiam tradunt, in citata apocalypsi Cerinthum docuisse, tamquam ex Iohannis Apostoli persona, regnum millenarium post carnis resurrectionem in terris futurum, in quo iusti omnes cum Christi regnaturi essent Hierosolymae terrenis et carnalibus voluptatibus indulgentes.

4° *Apocalypsis S. Bartholomaei.*

Huius pauca fragmenta coptica lingua inventa sunt in codice Parisien. et inde vulgata ab E. Dulaurier.

5° *Apocalypsis S. Thomae (Gel.)*

6° *Apocalypsis S. Stephani protomartyris (Gel.)*

(1) Augustinus loc. cit. ita scribit: " Quidam spiritualium ad ea pervenerunt quae non licet homini loqui: qua occasione vani quidam *Apocalypsim Pauli*, quam sane non recipit Ecclesia, nescio quibus fabulis plenam stultissima praesumptione finxerunt, dicentes hanc esse unde dixerat raptum se fuisse in tertium caelum, et illic audisse ineffabilia verba, quae non licet homini loqui. "

(1) Hic auctor lib. VII. Cap. 19 scribit: " Eam vero quae nunc *Pauli Apostoli Revelatio* circumfertur, quam nullus veterum agnovit, plurimi ex monachis valde commendant. "

Hae duo postremae Apocalypses nominantur et reiiciuntur in decreto Gelasii, sed nihil de iis superest. De Apocalypsi S. Stephani, cuius fingendae ansam haeretici petiisse videntur ex verbis Act. VII. 55, tradit Xistus Senensis eam a Manichaeis adhibitam fuisse, et in superstitiosa veneratione habitam, quod se accepisse refert ex Serapionis opere adversus Manichaeos.

Haec satis sint de Revelationibus apocryphis (1), simulque de omnibus classibus apocryphorum tum Novi tum Veteris Testamenti.

ARTICULUS IV.

DE USU LIBRORUM APOCRYPHORUM

Post brevem expositionem apocryphorum, quam in usum tyronum superius tradidimus, ad complementum totius controversiae de canone Scripturarum, operae pretium existimavimus paucas subiicere animadversiones de fructu, qui a viris prudentibus percipi potest ex apocryphorum studio ac lectione, et de ratione qua id assequi possumus, dicente Hieronymo magnam esse prudentiae laudem *aurum in luto quaerere*. Haec autem brevissime indicabimus, proposita sequenti Thesi, qua concludemus hanc alteram Partem criticae Introductionis.

THESIS LVII

Quamvis Apocryphorum usus non sit omnibus indiscriminatim commendandus, certum tamen est ex eorum studio ac lectione plura emolumenta a viris prudentibus percipi posse.

Quod animadvertimus in Thesi contra usum apocryphorum universalem et promiscuum, intelligendum est praecipue de Apocryphis secundae Classis; nam quod pertinet ad Apocrypha primae

(1) Plura alia id genus scripta apocrypha commemorant et illustrant Iac. Langen in op: *Das Judenthum in Palästina zur Zeit Christi*. Freiburg. 1866 pag. 14 seqq., et Le Hir. in dissert. cui titulus: *Les Apocalypses apocryphes*, quae prostat in opere periodico: *Etudes Religieuses, Historiques, et Littéraires*. Paris 1866 Iuin pag. 190 seqq.

Classis superius in Articulo II° recensita ea possunt generatim loquendo omnibus commendari. Imo dolendum est plura ex illis quae valde utilia essent fidelibus nunc prorsus negligi (1). Quis enim non moveatur, aut non melior fiat ex attenta lectione ex. gr. Epistolarum Clementis, et Barnabae, vel Pastoris Hermae, in quibus omnia religionem spirant, et saluberrimis solidae pietatis documentis referta sunt? Accedit exemplum et auctoritas antiquorum Patrum, et fidelium, quibus lectio horum librorum admodum familiaris erat, ut superius vidimus. De his igitur non loquimur: sed potius de Apocryphis secundae Classis, seu in deteriori sensu acceptis, et pseudepigraphis, quos supra in Artic. III° numeravimus. In his itaque legendis discrimine aliquo, et cautela opus esse dicimus, quamvis non tanta ac in antiqua Ecclesia adhiberi solebat, et oportebat. Siquidem in veteri Ecclesia magna fuit severitas in hoc genere apocryphorum excludendis, et damnandis, ut ex pluribus testimoniis alias citatis apparet. Origenes, Eusebius, Augustinus de apocryphis istis cum contemptu loquuntur; Athanasius in Epist. Fest. concedit quidem ut liber de *doctrina Apostolorum*, et *Pastor* Catechumenis legantur, minime vero *apocrypha*, quae nec mentione digna existimat utpote « *haereticorum hominum figmenta* »; Cyrillus Hierosol. Catech. IV absolute inquit: « *Nec quidquam Apocryphorum legas,* » et inferius: « *cum apocryphis autem nihil habeto commune,* » et iterum: « *Quae in Ecclesia non leguntur, ea neque privatim legas* »: Hieronymus Epist. ad Laetam n. 12. « *Caueat apocrypha* ». Verum seriori aetate Ecclesia hunc rigorem relaxavit, et usus horum librorum satis communis factus est, ut apparet tum ex magno exemplarium numero, quorum plura adhuc supersunt, tum ex quibusdam Christianorum traditionibus et usibus, quae ab illis fontibus originem duxerunt. Ratio huius diversae agendi rationis Ecclesiae et Patrum repetenda est ex mutatis temporum adiunctis. In prima enim aetate duplex erat periculum gravissimum, quod imminebat ex lectione et propagatione apocryphorum; primum scilicet ne forte reciperentur hi libri ut divini-

(1) Epistolarum Clementis, et Barnabae nec non Pastoris Hermae extat duplex optima Italica versio cum notis et praefationibus, altera a I. B. Galliccioli adornata Venetiis a. 1796-98, altera ab A. L. Graziani (Ep. 1^a. Clem.) Romae 1832. Utrumque opus magnam laudem meretur.

tus inspirati ob falsos quos praeseferebant titulos, alterum ne ex eorum lectione corrumpetur Christianorum fides, erant enim plerumque ab haereticis confecti, et pravis dogmatibus ac figmentis referti. Hinc prudenter Ecclesia eos tanta severitate damnabat, et a manibus fidelium arcebat. Verum deinceps pericula illa valde imminuta sunt. Constituto enim numero, et canone Sacrorum Librorum, et ab omnibus recepto (1), nullum amplius erat periculum apocryphos cum canonicis libris commiscendi: figmenta etiam haereticorum post Conciliorum definitiones, et postquam ipsae haereticae sectae extinctae fuissent non ita facile poterant fideles decipere, praesertim cum multa ex dictis apocryphis fuissent a viris orthodoxis retractata, et a crassioribus saltem erroribus expurgata, ut superius innuimus. Hinc merito de antiqua illa severitate remissum est. Ceterum debilioribus, et in religionis scientia minus instructis fatemur etiam nunc lectionem apocryphorum, de quibus loquimur, opportunam non esse.

Hac cautela praemissa, nunc breviter exponemus emolumenta, quae ex prudenti usu apocryphorum, tum primae, tum etiam secundae classis percipi possunt, quae emolumenta vel referuntur ad ipsam Scripturarum canonicarum scientiam, vel ad alias disciplinas (2).

I. Usus apocryphorum in ordine ad scientiam biblicam.

1° Confirmat *authentiam* librorum Canonicorum. Apocryphi enim libri supponunt genuinos, ad quorum imitationem exarati sunt; hinc in N. T. apocryphi libri sequuntur ordinem et divisionem canonicorum librorum ab Apostolis conscriptorum, nempe *Evangelia, Actus, Epistolas, et Apocalypses*.

(1) Antiqui Patres in canone Scripturarum condendo plerumque expressam mentionem faciebant de Apocryphis, quos damnabant, ad oppositionem Canonicorum librorum, quos probabant: imo saepe profitebantur se canonem tradere ad hunc finem, ne fideles ab apocryphis deciperentur: ita Athanasius, Eusebius, Gregorius Nazianzenus et alii de quibus diximus supra in C. II.

(2) Constant. Tischendorf, quamvis eterodoxus, multa sapienter tradit de usu Apocryphorum tum in Praefationibus ad laudatas eius editiones Apocryphorum N. T. tum in speciali *Dissertatione De Evangeliorum Apocryphorum origine et usu*. Hagae Comitum 1851, et in altero recentiore opusculo de Evangeliorum authentia, cui titulus: *Wan wurden unsere Evangelien verfasst?* Lips. 1865.

2° Confirmat *integritatem* Scripturae: Et primo quidem *indirecte* et per occasionem. Siquidem, ut vidimus, multa Apocrypha efformata fuerant ex corruptione et interpolatione alicuius libri canonici, ut ex. gr. Evangelium Ebionitarum ex genuino Matthaei, Evangelium Marcionis ex genuino Lucae, quidam Gnosticorum libri ex Evangelio et Epistolis Iohannis, Diatessaron Tatiani ex quatuor Evangelis, et ita porro. Iamvero huiusmodi depravationes ab haereticis inductae, cum statim denunciarentur, et refutarentur ab orthodoxis Patribus, ita celebrem et claram reddebant veram lectionem illorum locorum, et ita cautos reddebant fideles, ut omnem aditum similibus fraudibus in posterum praecluderent. Huc pertinent quae alias attulimus ex Tertulliano, Epiphanio, Hieronymo, Augustino de locis mutilatis, vel interpolatis opera Marcionitarum, Manichaeorum, Ebionitarum aliorumque haereticorum. *Directe autem* causam integritatis Scripturarum iuvant apocrypha cum integra loca librorum canonicorum exscribunt, ut saepe faciunt; hoc ipso enim confirmant veram lectionem Scripturae, praesertim cum sint valde antiqua. Quasdam etiam variantes lectiones subministrant pro critica biblica utilissimas.

3° *Veracitatem* etiam *historicam* Scripturae confirmant apocrypha, ratione scilicet contrariorum. Sicut enim lux per umbras, et verum aurum per falsum, ita veritas per figmenta clarius innotescit. Comparatis scilicet libris Canonicis cum apocryphis, unusquisque persentit, in illis quidem simplicem veritatem, in his vero mendacium, et artificiosam rerum fictionem contineri.

4° Denique, et praecipue ex apocryphis confirmatur *divina et canonica auctoritas* verarum Scripturarum, ex comparatione scilicet inter utrasque instituta, et quidem duplici modo. 1°) Ex comparatione *externa*. Si enim comparentur historia et vicissitudines apocryphorum cum historia canonicorum Librorum, horum auctoritas in pleno suo lumine apparebit. Sane Libri canonici ab Ecclesia universaliter recepti fuerunt, in magna veneratione ubique habiti, publice et privatim perlecti, in controversiis dogmaticis tamquam Dei verbum assumpti, consentientibus ipsis eterodoxis, denique in Ecclesiastico canone recepti ita, ut, non obstantibus quorundam impugnationibus, et internis externisque difficultatibus, semper ibidem permanserint, et maiorem in dies venerationem

adepti fuerint. Contra vero Apocryphi nunquam ab orthodoxis Patribus probati fuerunt, imo generatim damnati et proscripti, a publica, vel etiam a privata lectione sedulo remoti, in Canonibus Ecclesiasticis constanter omissi, ita ut sensim sine sensu in oblivionem deciderint, et plerique ex iis omnino deperditi sint. Etiam libri Apocryphi primae classis, quamvis boni et utiles, nunquam tamen cum libris Canonicis ab universa Ecclesia permixti sunt, sed, exceptis paucis Doctoribus vel Ecclesiis particularibus, in diverso omnino ordine habiti; in canonibus Scripturarum vix raro apparent, et progressu temporis ab omnibus omnino exclusi sunt, et ad calcem editionum Scripturae extra numerum Librorum divinorum vel inter opera Patrum reiecti. Recolantur testimonia superius recitata Canonis Muratoriani, Athanasii, Cyrilli Hieros. Rufini, Eusebii, Concilii Carthaginensis III., Gelasii et aliorum, nec non ratio agendi SS. Patrum et fidelium supra exposita in historia canonis. Hoc autem manifestum discrimen ex una parte ostendit quanta diligentia invigilaverint Ecclesia in genuinis et sinceris Scripturis custodiendis ab omni profanorum librorum commixtione, ex alia vero parte demonstrat quanta evidentia polleret divina origo et auctoritas nostrorum Librorum, qui inter tot haereticorum conatus, et in tanta suppositorum librorum colluvie inconcussi, et intacti semper permanserunt, et soli in communi apocryphorum naufragio ad nos usque per manus Ecclesiae incolumes pervenerunt. 2°) Idem confirmatur ex comparatione *interna* librorum. Si quis enim vult convinci de divina origine Librorum Canonicorum, legat apocrypha, quae ad illorum imitationem conficta fuerunt, et ex hac comparatione magis magisque persentiet, divinum Spiritum esse, qui in S. Scripturis loquitur, humanum vero qui apocrypha commentus est. Sane A. *stylus et indoles* toto coelo differunt. In divinis Scripturis mira quaedam simplicitas cum gravitate coniuncta ubique elucet, undique spirat suavis quaedam unctio, quae animum lectoris movet, et ad meliora adducit, ut ipsi increduli aliquando fateri coacti sunt. E contra apocryphorum lectio taedium affert, nam stylus redundans est, artificiosus, et religionis sanctitate ac gravitate indignus, ineptis quoque Scripturarum verarum allegationibus, et imitationibus scatet. Ita ut in canonicis Libris divini Spiritus vis, in apocryphis vana ars, et impia fraus detegi facile possit, non secus ac simias hominis habitum induentes et

humanos actus imitantes aliquando intuemur, et risu excipimus. De hoc discrimine plura occurrunt apud veteres Patres et Scriptores Ecclesiasticos imprimis Origenem, Eusebium et Augustinum. B. *Materia* etiam in Canonicis, et in Apocryphis scripturis maxime differt. Multa enim in apocryphis occurrunt haeretica, falsa, vel absurda in doctrina, multa etiam in historia inverosimilia, fabulosa, superstitiosa, in quorum comparatione sanctitas, profunditas et sinceritas Scripturarum magis magisque elucescit. Unum est in hac re quod speciali mentione dignum videtur: scilicet sobrietas et severitas Agiographorum in excludendis omnibus narrationibus, quae curiositati lectorum satisfacere poterant, et e contra laxitas et studium scriptorum apocryphorum in eadem curiositate pascenda. Exemplo sint gesta B. Mariae Virginis, S. Iosephi et ipsius Christi in adolescentia et vita privata; quae omnia ab Evangelistis vel omnino praetermissa, vel paucis verbis indicata sunt, cum minus certo eis constarent, nec ad scopum Evangeliorum prorsus necessaria essent. Contra apocryphorum librorum auctores in his maxime diffunduntur, et in defectu verae historiae coniecturas, fabellas et absurda nobis venditant. Idem dicendum de factis, quae tum in Scripturis canonicis tum in Apocryphis referuntur, sed cum eodem discrimine. Quantum differt ex. gr. brevis illa et gravis narratio Matthaei de Mariae virginitate, de Iosephi anxietate, et de Christi nativitate Matth. I, 18–25, ab alia proluxa, inverosimili, ac indecenti historia de Iosephi clamoribus, de obstetricibus, de totius mundi suspensione in partu Virginis, quae in apocryphis legitur! Item ad rectam aliquam ideam sibi comparandam de Christi adolescentis vita multo melius profecto conferunt pauci versus Lucae (II. 40–52), quam tota illa series fabularum, et puerilium nugarum, quae in Evangelio Infantiae aliisque apocryphis occurrit. Et haec quidem de usu apocryphorum in ordine ad Scripturas canonicas.

II. Usus Apocryphorum pro aliis disciplinis.

Praeter emolumenta quae ex apocryphis derivantur in scientiam biblicam plerumque indirecte, ut supra vidimus, plura alia etiam directe ex eorum studio percipi possunt pro aliis disciplinis.

1° Pro *Theologia* Dogmatica, Morali, et Ascetica magnae utilitatis sunt apocrypha primae classis praesertim tria alias nominata, nempe, Epistola 1^a Clementis, Epistola Barnabae, et Pastor Hermiae:

multa enim in iis occurrunt utilissima documenta de Ecclesiastica Hierarchia, de Romani Pontificis primatu, de primaeva Ecclesiae disciplina, denique de Christianis virtutibus, imprimis humilitate, poenitentia, castitate et charitate.

2° Pro *historia dogmatum* tum praedicti libri, tum etiam Apocryphi alterius classis magno usui esse possunt; ex eorum enim lectione et diligenti comparatione saepe innotescit evolutio, et progressus scientiae dogmatum tum ex Doctorum orthodoxorum studio et industria, tum ex haereticorum impugnationibus, quorum varii errores occasionem praebebant Ecclesiae veritates fidei profundius explicandi. Multa etiam ex apocryphis erui possunt de opinionibus, et usibus Iudaeorum in principio epochae Christianae.

3° Pro *historia Ecclesiastica*, et *Agiographa* etiam multum conferre potest prudens studium Apocryphorum non solum primae classis (de quibus nullum dubium esse potest), sed etiam secundae classis, et deteriorum. Non enim omnia quae in his Apocryphis, et Pseudepigraphis libris narrantur falsa et fabulosa sunt, ita ut non possint ex iis aliqua bona tamquam aurum ex luto colligi. Id obiter vidimus supra cum loqueremur de singulis apocryphis, et id ipsum ab antiquis Patribus saepe animadversum est (1), qui etiam aliquando non omiserunt ex hoc librorum genere aliqua in suum usum convertere. Itaque nonnulla ex hisce fontibus discere possumus de vita B. M. Virginis, et S. Iosephi, de Apostolorum gestis, et de veterum Sanctorum historia. In his tamen rebus magna cautela, et prudenti iudicio opus est, ut a duobus oppositis extremis caveamus, vel scilicet omnia indiscriminatim repudiando, vel falsa aut dubia pro certis recipiendo. In hac re sequentia criteria videntur prae oculis habenda. 1^m *Criterion negativum*. Quaecumque historiae de personis Evangelicis, et Apostolicis repugnant cano-

(1) Ita Hieronymus in citata Epistola ad Laetam, postquam eam monuit ut ab apocryphis caveat, hoc temperamentum subiungit: « Et si quando ea non ad dogmatum veritatem, sed ad signorum reverentiam legere voverit, sciat non eorum esse quorum titulis prae-notantur, *multaque his admixta vitiosa*, et grandis esse prudentiae aurum in luto quaerere ». Et Isidorus in Lib. VI. Etymol. c. 2 de apocryphis loquens ait: « In his *etsi invenitur aliqua veritas*, tamen propter multa falsa nulla est in eis canonica auctoritas ».

nicae historiae, aut analogiae fidei omnino reiiciendae sunt. De hoc criterio nullum dubium esse potest. Ita reiicienda sunt pleraque de Christo Infante, de B. M. V., de Paulo Apostolo in apocryphis narrata. Si vero nihil occurrit Scripturis, aut fidei contrarium haec alia criteria applicari possunt. 2^m *Criterium positivum*. Si historia aliqua ex una parte non repugnet Scripturis, ex alia vero parte ab Ecclesiae usu et praxi confirmationem acceperit, tuto recipi potest ut vera. Ita multa quae habentur in Pseudo-Iacobi, et Pseudo-Matthaei Evangeliiis usu Ecclesiastico probata sunt. Ex. gr. quod B. M. V. parentes vocati fuerint Ioachim, et Anna nemo ambigit; his enim nominibus ab universa Ecclesia coluntur, licet de his sileant Evangelistae et in apocryphis legantur: item quod B. M. Virgo adhuc puellula in templo oblata fuerit, ibique manserit usque ad suas cum Iosepho initas nuptias ex festo Praeséntationis B. M. V. et ex communi fidelium persuasione confirmatum est. 3^m *Criterium*: si historia ceteroquin non absurda, in aliqua tantum Ecclesiae parte, vel in aliqua tantum epocha fuerit recepta, aliis repugnantibus, tunc erit habenda ut plus minusve probabilis pro maiore, vel minore auctoritatum et rationum pondere. Huc referenda sunt quae in apocryphis referuntur de senili aetate S. Iosephi, de priore eius coniugio, et de filiis ex eo susceptis, quae licet a multis probata, tamen, attenta praesertim Ecclesiae Occidentalis traditione, et recentiorum fidelium sensu de Iosephi virginitate, non videntur probabilia. Idem dici potest de miris S. Theclae gestis, et apostolicis muneribus, quibus perfuncta dicitur, quamvis a multis fuerint admissa. Contra vero S. Andreae historia, eiusque martyrium, et alia quaedam de S. Thaddaeo, Thoma aliisque apostolis in apocryphis relata maiore probabilitate gaudere videntur.

Haec pauca sufficiant de apocryphis, eorumque usu. Quibus finem imponimus universae tractationi de Dívina et Canonica Scripturarum auctoritate.

FINIS

INTRODUCTIONIS CRITICAE

IN

SACRAM SCRIPTURAM

PARS TERTIA

DE CRITICA VERBALI SACRORUM TEXTUUM

PROLEGOMENA

Amplior et completa expositio Criticae verbalis ad elementarem institutionem proprie non pertinet. Plura de hac re volumina a viris doctis edita sunt, in quibus copiosus invenitur apparatus instrumentorum criticorum, et criticae quaestiones, sive teoreticae de methodo, et de regulis sequendis, sive practicae de singulis sacri textus variantibus lectionibus fusius pertractantur. Praecipua ex hisce operibus inferius laudabuntur. Nos vero in hac postrema Introductionis Criticae parte, iuxta scopum et indolem operis nostri, conabimur elementarem quamdam institutionem *Criticae verbalis* delineare, quae tamen tyronibus sufficiat ad eos manuducendos ad hoc studiorum genus, ut deinceps, si velint, maiora opera intelligere, et profundiores criticas disquisitiones facilius persequi valeant. Antequam vero accedamus ad huius disciplinae tractationem necessarium erit quaedam praemittere de eius obiecto, notione, historia, et de rerum divisione, ac ordine qui nobis in hac brevi institutione opportunior visus est.

I. Criticae verbalis obiectum, notio et definitio.

Loquentes de Textibus originariis Sacrae Scripturae sive Hebraico, sive Graeco in Parte I. huius Introductionis criticae, distinguimus inter *absolutam*, et relativam seu *substantialem* integritatem,

et contendimus, substantialiter quidem sacros Textus integros, et incorruptos mansisse, sed ab accidentalibus et levioribus corruptionibus immunes non esse. Porro huiusmodi leviora menda, licet ex una parte nullum creare possint periculum fidei et moribus, nec omnino frustrentur primarium, et essentialem finem SS. Scripturarum, ex alia tamen parte negari non potest ea plus minusve officere perfectae sacrorum Librorum intelligentiae, saepe etiam impedire quominus speciales quidam loci ab adversariorum obiectionibus plene et clare vindicari possint: denique, etiamsi innocua essent, per se tamen inspecta maculae quaedam sunt, et quidam veluti pulvisculus in pretiosissima veste, cuius removendi unusquisque sollicitus esse deberet. Multum itaque interest scire, an aliquod remedium etiam huic levi incommodo praesto sit, seu utrum aliqua ratione possint leviora haec menda in exemplaribus S. Scripturae dignosci, et genuina singulorum locorum lectio in integrum restitui. Iamvero hoc remedium suppeditat *Critica verbalis*, quae ideo a nonnullis dicta est etiam *medicinalis*, ab antiquis autem vocari solebat simpliciter *Critica sacra*. Nos illam appellamus *verbalem* eo quod in verbis, et syllabis aliisque huius generis minutis versetur, dum *altior* seu *generalis Critica*, de qua in superioribus Introductionis huius Partibus actum est, integros libros, vel maiores et integrantes eorum partes respicit. Obiectum igitur *Criticae verbalis* hoc est, ut in iis locis in quibus editiones, et codices sacri textus inter se non conveniunt, discernat quaenam sit vera uniuscuiusque loci, et originaria, lectio (1). Potest autem definiri *Critica verbalis* de qua loquimur: « *Ars iudicandi de variis lectionibus quae in diversis sacri Textus instrumentis occurrunt, ac per id originariam singulorum locorum lectionem restituendi* ». Nomine *instrumenti* (critici) intelligitur quodlibet documentum scriptum, in quo Textus ipse, vel aliqua eius pars directe, vel indirecte repraesentatur, uti sunt, ex. gr. Codices antiqui S. Scripturae, Libri liturgici, in quibus lectiones, et testimonia Scripturae exhibentur, citationes locorum

(1) *Critica verbalis* potest adhiberi, et reipsa adhibita fuit ad cuiusvis generis libros antiquos corrigendos ex. gr. libros poetarum, et oratorum antiquorum, opera SS. Patrum etc. sed hic loquimur tantum de *Critica verbali Biblica*, quae scilicet in disentiendis exemplaribus Sacrae Scripturae versatur.

biblicorum in operibus SS. Patrum occurrentes, et alia similia. Instrumenta haec appellantur etiam alio nomine *testes critici*, quia nobis testantur quid sacri Codices continerent, et quomodo in singulis locis legerentur ea aetate, qua singula illa instrumenta prodierunt. Per *lectionem* intelligitur modus quo aliquis determinatus locus legitur, et effertur in aliquo instrumento: cum autem saepe unus idemque locus diverso modo efferatur in diversis instrumentis, hinc ortum habent *variae lectiones*, vel *variantes lectiones*, in quibus expendendis versatur Critica verbalis. Quoniam vero impossibile esset unicuique omnia instrumenta per se inspicere, et varias lectiones in singulis observare, hinc a viris eruditis parata sunt quaedam opera in quibus mira patientia, et incredibili labore adnotatae, et collectae inveniuntur plurimae variantes lectiones ex omni genere instrumentorum diligenter corrasae; huiusmodi sunt ex. gr. pro textu hebraico collationes editae a Ben. Kennicott, et a Io. Bern. De Rossi, et pro Textu Graeco N. T. opera Io. Millii, Wetsteinii, Tischendorfii et aliorum de quibus inferius dicemus. Istae variantum collectiones, una cum iis lectionibus, quas unusquisque pro opportunitate notaverit, constituunt materiam, seu *obiectum materiale*, circa quod critica verbalis versari debet, cuius *obiectum formale* est discernere quatenus ex tot variis lectionibus cuiusque loci sit praeferenda, et ita restituere certo, vel probabilius originariam locorum lectionem. Mentionem autem fecimus in definitione tantum de Textibus originariis S. Scripturae, quia in his expendendis praecipue Critica verbalis adhibetur, et de his in praesenti tractatione loquemur. Ceterum posset eadem disciplina applicari etiam alicui antiquae Scripturarum versionis corrigendae, ut ex. gr. factum fuit saeculo III° ab Origene circa versionem Graecam των LXX, et postea a Hieronymo circa antiquam versionem Latinam, quem postea imitati sunt plures Vulgatae correctores Sorbonici, Lovanienses, Xistini, Clementini, ut alias enarravimus. Extat de hac re praeclarum opus P. Car. Vercellone sub titulo: *Variae lectiones vulgatae latinae editionis*. Romae 1859 seq. sed opus immatura morte cl. Auctoris interruptum non ultra vol. II. progressum est.

Critica verbalis maturum iudicium, sagax ingenium, immensam eruditionem et longum laborem postulat: nec est unius

virī, aut unius aetatis negotium, sed per multorum labores, et studia, et per successiva incrementa ad perfectionem adducenda fuit. Quare operae pretium erit de eius origine, incrementis, et vicissitudinibus breviter dicere.

II. Criticae verbalis SS. Textuum historia.

Utilitas, et necessitas corrigendi, et expurgandi exemplaria Sacrae Scripturae a mendis, quae incuria librariorum irrepserant, non potuit effugere veteres Ecclesiae Patres. Hinc et aliis commendarunt huiusmodi laborem, et ipsi pro data opportunitate eidem incumbere non detrectarunt. Nota sunt Augustini verba in Lib. II. de Doctr. Christ. c. 44, ubi S. Scripturae studiosis id imprimis commendat inquit: « Codicibus emendandis primitus debet invigilare solertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant » cuius rei ibidem rationem affert, quod nempe certi esse debemus de eo quod scriptores sacri dixerint antequam ad eorum sensum investigandum accedamus, ne forte incassum laboremus. « Neque enim, inquit Hieronymus, siquid scriptorum errore mutatum est, stulta debemus contentione defendere » (*Epist. 106. n. 12*). Huc etiam pertinent monita Cassiodori ad suos Monachos Vivarienses de sedula codicum sacrorum correctione iuxta antiquiora et probatiora exemplaria (*Instit. Divin. Liter. c. 15*). Noti autem sunt ob criticos huius generis labores Hesychius Episcopus Aegyptius, et Lucianus Presbyter Antiochenus qui sub finem saeculi III. exemplaria Graeca N. T. recensuerunt, imprimis vero Origenes, qui in suis Tetraplis et Hexaplis insigne prorsus criticae verbalis specimen praebeuit pro correctione versionis Alexandrinae, et ipsius Hebraici Textus; cuius labores postea imitatus est Hieronymus in correctione antiquae Vulgatae Latinae. Hos deinceps sequuti sunt Cassiodorus, Alcuinus et alii. (V. de his dicta in Part. I. Sect. I. c. II. et Sect. II. c. III.) Verum hi omnes naturali tantum iudicio, et mediis quae tunc sibi praesto erant uti sunt, nullam autem praeceptorum seriem, aut methodum tradiderunt, iuxta quam correctiones, seu *recensiones* (1) sacrorum codicum perficiendae sint. Id ta-

(1) Ad terminorum intelligentiam animadvertimus, apud recentiores criticos discrimen admitti inter simplicem *correctionem* textus quae in uno tantum vel paucis locis fieri potest, et proprie dictam *recensionem*, quae

men deinceps factum est, ita ut paullatim] Critica verbalis in separatam artem seu disciplinam excreverit, quae a recentioribus criticis ad magnum perfectionis gradum adducta est. Historia huius progressus ac formationis criticae verbalis diversa est pro Veteri, ac pro Novo Testamento: quare de utroque seorsim breviter dicemus, totam historiam altius, et a suis initiis repetentes.

A. Historia criticae verbalis Veteris Testamenti.

Haec historia, quae simul complectitur historiam textus Hebraici, in varias epochas distingui potest.

Epocha 1^a ab initio usque ad Masoram protenditur, seu usque ad saeculum VI^m aerae Christianae. In hac epocha haud ita magna fuit necessitas criticae in expurgandis exemplaribus Hebraici textus. Sane ante Christum cum sacri codices magna diligentia in templo custodirentur, et exemplaria omnia sub severa Sacerdotum ac Levitarum vigilantia describerentur, vix locum praebebant erroribus librariorum mendis, aut saltem nihil scimus de correctionibus vel recensionibus Sacri Textus quae hac aetate perfectae fuerint, si excipiatur illa, quam Esdras curavit post solutam captivitatem Babilonicam, de qua supra in Parte II. Sect. II. fusius tractavimus: quid Esdras in hac recensione praestiterit ibidem iuxta probabilior sententiam definire conati sumus. Iosephus Flavius in saepius citato loco Cont. Apionem I. 8. solemner testatur de summa religione qua Iudaei omnes deinceps invigilarunt in Textu Esdrinae recensionis custodiendo, ita ut parati essent vitam amittere potiusquam vel unum verbum de sacro Textu immutare. Post Christum natum, dispersis undique Iudaeis, et regularibus Sacerdotum et Levitarum officiis intermissis, maius extitit ex una parte periculum corruptionis codicum Hebraicorum, verum ex alia parte defectus ille compensari coepit vigilantia Christianorum, et ipsa aemulatione et similitudine inter Iudaeos et Christianos existente, cum utriusque ipsius Textus exemplaria, tum varias eiusdem versiones penes se haberent. Hinc etiam hac aetate, seu primis Ecclesiae saeculis parum omnino de pristina puritate S. Textus immutatum est. Ali-

ab iis definitur: *Totius textus, vel integri alicuius libri continuata correctio, qua scilicet totus liber a principio ad finem ad examen revocatur, et, optimarum lectionum facto delectu, nova quaedam, et propria editio eiusdem textus efficitur.*

quas tamen leviores immutationes in eum irrepsisse colligitur imprimis ex varietatibus, quae occurrunt inter Versionem Alexandrinam et Textum Hebraicum repraesentatum in Targum Onkelosi, in fragmentis versionum Aquilae, Symmachi, et Theodotionis, et in locis citatis a Iosepho Flavio, a Talmudistis, ab Origene et aliis: quamvis enim multae ex his varietatibus vitio exemplarium versionis Alexandrinae adscribendae essent. nonnullae etiam ipsorum interpretum errori, vel oscitantiae, saepe tamen ex ipsorum codicum Hebraicorum differentiis repetendae erant, ut fatentur et demonstrant, adductis exemplis, et rationibus, doctissimi critici Capelli, et Kennicotus (1). Praeterea in Talmude Hierosolymitano (saec. III) plura indicia occurrunt variantum lectionum in codicibus extantium, simulque diligentiae Hebraeorum in eis notandis et corrigendis, quod est primum tentamen et specimen Criticae verbalis circa textum V. T. Sane in Talmude non solum multa adnotantur de literis maiusculis, et minusculis, inversis, et suspensis, quae ad meram orthographiam pertinent (licet Rabbini magna mysteria in iis latere existiment) sed etiam verae ac proprie dictae variantes lectiones occurrunt collectae, et in classes distributae cum appositis correctionibus. Prima classis dicitur *Ittur Sopherim*, seu *ablatis scribarum* in quinque locis, ubi praecipitur auferendum esse *vau* praefixum (ex. g. Gen. XVIII. 5.), altera classis dicitur *Tikkun Sopherim*, seu *correctio scribarum* in 16, vel 18. locis, in quibus duae lectiones occurrunt, et una eligitur, altera reiecta, ex. gr. 1. Reg. III. 13 ubi pro *יְיָ* *mihi* docent esse legendum *יְהוָה* *illis*. Accedunt etiam quaedam puncta a vocalibus et accentibus distincta super 15 voces apposita, quae certe diacritica sunt, licet de eorum significatione non satis certo constet; denique *Keri* et *Kethiv*, seu verae variantes lectiones inter voces in textu, et in margine scriptas. Quibus regulis ducti fuerint Doctores Talmudistae in hisce adnotationibus perficiendis impossibile est divinare: illos tamen sanae critices leges ignorasse, et mediis etiam criticis magna ex parte caruisse plusquam probabile est. Hinc Cl. Io. Bern. De Rossi in Critica Textus Hebraici doctissimus non dubitat de hac epocha ita scribere: « Mishnica et

(1) V. Capelli: *Critica sacra* Lib. IV. c. 2-14; Kennicot: *Dissert. super ratione textus Hebraici* p. 319 seqq.

Talmudica aetas criticum studium neglexit, et allegoriis intenta sacri Textus menda, et varias lectiones adauxit ». Utcumque tamen de hac re iudicetur, Talmudistarum labores habendi sunt ut primum tentamen criticum ex parte Iudaeorum post dispersionem. Et haec quidem de Iudaeis. Ad Christianos quod attinet parum omnino ab iis in hac re adlaboratum est. Plerique antiqui Christiani, et ipsi Doctores generatim Hebraicam linguam negligebant, et V. T. legebant in versione τὸν LXX, quam multi sub divina inspiratione exaratam fuisse opinabantur, vel in aliis versionibus ex prima illa derivatis; textum autem Hebraicum parum curabant, quinimo multi eum ut suspectum habebant quasi a Iudaeis in odium Christianae religionis corruptum. Huiusmodi accusatio contra Iudaeos recurrit apud Iustinum in Dial. cum Tryph. n. 92, Irenaeum Adver. haer. IV. 25, Tertullianum de Hab. mulier. c. 3, Origenem Lib. 4. cont. Celsum, Eusebium Hist. Eccl. IV. 18, Chrysostomum hom. 5 in Matthaeum et alios: verum, omisso quod nonnulli ex his Patribus non de corruptione ipsius Textus loquuntur, sed potius de depravato quorundam locorum sensu in Graecis versionibus ab Hebraeis confectis, hoc etiam, inquam, omisso, opinio illa fundamento carebat, et ex nimia veneratione erga versionem LXX viralem potissimum oriebatur, quemadmodum doctiores critici inter ipsos Ecclesiae Patres ultro fassi sunt, et adductis rationibus ostenderunt ex. gr. Hieronymus (com. in Is. VI.), et Augustinus (De Civ. D. XV. 13) (1). Ceterum haec controversia non parum adiuvit criticum studium Textus V. T. cum exinde Iudaei et Christiani invicem decertantes coeperint diligentius investigare, et exponere quid in S. Textu, et quomodo legeretur, aut legendum esset. Hinc etiam occasio facta est nonnullis S. Doctoribus ipsum Textum accuratius expendendi, et systematice recensendi, ut vidimus fecisse Origenem in suis Hexaplis, et deinde Hieronymum, qui pluries de statu Textus Hebraici, et de suis criticis circa eum laboribus testis est (2). Ita res se habuerunt usque ad Saeculum VI.

(1) Vide plura de hac controversia apud Gabr. Fabricium in Op: *Des titres primitifs de la Revelation* to. 1. *Seconde epoque*. Romae 1772; extat etiam hoc opus in *Scripturae Sacrae Cursu Completo* edito a I. P. Migne. to. 27 Vid. col 559 seqq.

(2) Aliquando enim loquitur de suo studio in perquirendis codicibus

Epocha 2^a incipit a Masorethis Tiberiensibus saec. VI, et per-tingit usque ad epocham inventionis artis typographicae. Opus *Masorae* est praecipuum, et celeberrimum inter critica opera a Iudaeis confecta. De hoc opere nonnulla diximus in alio loco, et plura inferius dicturi sumus. Hic sufficiat pauca innuere. Hoc igitur opus quod Hebraei *Masoram* (מסורה) seu *traditionem* vocant, complectitur observationes criticas de Textu Hebraico, scilicet de numero literarum, verborum et versuum (seu linearum) cuiusque libri, de media cuiusque libri litera, voce, et versu, de locis ubi idem verborum cum, vel sine matre lectionis (literis ידוע,) scriptum reperitur, de literis finalibus, denique de lectionibus textualibus et marginalibus seu *Keri* et *Chetiv*. Istae et aliae minutae adnotationes improbo labore, nec uno eodemque tempore, sed per longum annorum spatium collectae, et adauctae sunt. Scilicet Rabbini seu doctores scholae Iudaicae in Tiberiade constitutae coeperunt criticas observationes da S. Textu colligere, quarum nonnullae ut, vidimus, iam in Talmude consignatae fuerant, aliae autem in traditione scholarum conservabantur, subsequentes vero magistri Iudaeorum opus ita incoeptum continuarunt usque ad saeculum X, cum finis huic collectioni impositus est. Ingens hoc opus ita ab omnibus Iudaeis susceptum est, ut omnes posteriores codices ad eius normam correcti, et denuo descripti fuerint, et ipsa Masora editionibus maioribus S. Textus apposita fuerit sive integra, supra et infra paginas textus, sive compendiose et per abbreviaturas in margine laterali, quae postea aliquando supplebatur in fine librorum, unde orta distinctio inter *Masoram Magnam*, *Parvam*, et *Finalem*. Hebraei tanta veneratione prosequuntur *Masoram* ut eam appellaverint *sepem* Legis סֵפֶי לְתוֹרָה, et omnes codices hac recensione anteriores repudiaverint. Christiani non minus adhaeserunt *Masorae*, et editiones suas ad illius leges rede-

non tam pulchris quam emendatis, alias narrat se Caesarem venisse ad Origenis Hexapla in bibliotheca Pamphili consulenda, et suos codices Hebraicos iuxta illa emendasse: In epist. 24 ad Marcellam narrat se diligenter contulisse Hebraica exemplaria cum versione Aquilae: « Iampridem, inquit, cum voluminibus Hebraeorum editionem Aquilae confero, nequid forsitan propter odium Christi Synagoga mutaverit: et, ut amicae menti fatear, quae ad fidem nostram roborandam pertineant, plura reperio ».

gerunt. Attamen recentiores critici, non exclusis quibusdam doctioribus Rabbiniis, animadverterunt valorem criticum Masorae haud ita magnum esse, et valde erraturum qui putaverit per hoc opus optime consultum fuisse correctioni Hebraici Textus, quamvis non parum utilitatis ex eo percipi posse fere omnes fateantur. De methodo quam Masorethae sequuti fuerunt in suo opere difficile est iudicare: imprimis rationem habuisse videntur de numero codicum, vel auctoritatum, quamvis et in hoc valde imperfecte iudicaverint sive ob defectum instrumentorum, sive ob alias causas, ut pluribus ostendunt viri doctissimi Ben. Kennicott, et Io. Bern. De Rossi. Praecipua pars Masorae sunt *Keri*, et *Chetiv*, seu criticae annotationes de variantibus lectionibus (1): cetera fere omnia ad orthographiam, et ad minutias rabbinicas pertinent. In genere autem scopus Masoretharum videtur potius fuisse, statum S. Textus describere qualis eorum aetate extabat, et usitatam verborum pronunciationem stabilire (per puncta vocalia et accentus), quam ipsum Textum corrigere et ad meliorem statum adducere, ita ut utilitas Masorae

(1) Quamvis notitiam aliquam de *Keri* et *Chetiv* in lectoribus supponere debeamus ex solo studio grammatices et linguae Hebraicae, non erit tamen inutile hic in memoriam revocare duas illas voces esse participia Chaldaica verborum *Kara* (*legere*) et *Chatan* (*scribere*), et per ea indicari variationes in lectione textus inducendas. Si in textu vox aliqua deest haec suppletur in margine, apposita desuper nota: *Keri velò chetiv*, idest, *lectum et non scriptum*, ut fit ex. gr. 2 Reg. VIII. 3. Si e contra vox aliqua redundat haec quidem in textu relinquitur, sed tamen sine punctis, in margine vero notatur *chetiv velò Keri*, (*scriptum sed non lectum*), idest non esse legendam ut ex. gr. 4. Reg. V. 18. Denique si vox aliqua male in textu scripta fuerit, illam quidem relinquunt eo modo, sed in margine notatur verus modus legendi, praefixa litera *Q* idest *Keri*: et tunc dicitur *Keri*, *Chetiv*, (*lectum, scriptum*): ita ex. g. Psalm. XXIV. 4 *Chetiv*, seu scriptum est, נפְשִׁי (*animam eius*), sed *Keri*, idest legendum, נפְשִׁי (*animam meam*): Ezech. XXV, 7 *Chetiv* לבג *Lebag*, sed *Keri* לבו *Lebaz*; Eccl. IX 4. *Chetiv* iehubbar sed *Keri* iebuhar, et ita in aliis quamplurimis locis. Istae Masoretharum correctiones non semper accuratae sunt, et aliquando lectio *Chetiv* reapse melior est lectione *Keri*, ut inter ceteros notat Capelli in *Critica sacra* l. III. c. 6. scribens: « Pauca admodum sunt loca in quibus τó *Keri* meliorem gignit et commodiorem sensum quam τó *Chetiv*: imo non pauca sunt, in quibus τó *Chetiv* non sine ratione videri possit praefendum τó *Keri* »: sed fortasse hoc iudicium, quoad primam partem, nimis severum est.

magis pertineret ad futuras corruptiones impediendas, quam ad praeteritas sanandas. Sed de his plura inferius. Quamvis Masora a posterioribus codicum Hebraicorum descriptoribus uti norma habita fuerit, non potuit tamen impedire quominus leviores corruptiones et menda in eos irrepererent, et inde variantes lectiones orirentur, quae adhuc conspiciuntur in antiquis codicibus simul collatis. Varietates istae potissimum observatae sunt in codicibus orientalibus comparatis cum occidentalibus, quae ideo appellari solent *lectiones orientales* et *occidentales*, quae numerantur 200 et amplius, et ipsas literas respiciunt, et adnotatae inveniuntur ad calcem editionis 2^{ae} Bombergianae Textus Hebraici, et iterum in to. VI Polyglottae Waltonianae. Huiusmodi varietates ortum habuisse videntur ex variis academiis, seu scholis, quae apud Iudaeos sive Orientales, idest in Perside et Babilonia, sive Occidentales, seu in Palaestina et Syria, medio aevo floruerunt, ex quarum usu duae istae veluti familiae codicum ortae sunt. Saeculo vero XI duae recensiones factae sunt orientalium, et occidentalium codicum altera ab *Aaron ben Ascer* apud occidentales, seu Palaestinos, altera a *Iacob ben Naphtali* in Babilonia, quarum varietates cum aliis superius nominatis confundi non debent, ut a nonnullis fieri solet: sunt enim numero multo plures, scilicet 864, sed multo minoris momenti, et respiciunt tantum puncta et accentus, excepto uno loco Cant. VIII. 6. Harum etiam lectionum catalogus habetur in to. VI laudatae Polyglottae, nec non in Bibliis Rabbinicis Bombergi et Buxtorfii. Ex his familiis et recensionibus pendent posteriores codices et editiones Textus Hebraici apud Iudaeos: Europaei sequuntur plerumque lectiones Occidentales et Ben Ascer, idemque faciunt Aegyptii, teste Maimonide; Orientales vero Iudaei imprimis adhaerent lectionibus Orientalibus, et ben Naphtali, quamvis in multis inter se dissentiant.

Post Saeculum XI alter criticus apud Iudaeos floruit quem *Todros* appellare solent, plenius tamen eius nomen est *Rabbi Meir Levita ben Todros*. Hic fertur vixisse in Hispania in primo dimidio Saeculi XIV, et operam contulit in criticam S. Textus: eius opus Chaldaice scriptum titulum habet: *Liber Masorae seps Legis*. In hoc opere plura exemplaria mss. contulit ad varias lectiones inveniendas, et hac critica methodo processit, ut lectiones codicum

vetustiorum et accuratiorum praeferret, ubi vero hi discrepabant ex *maiori codicum numero* quaestionem dirimeret sequutus praeceptum Legis Ex. XXIII. 2, ut ipse in Praefatione testatur. Eius opus in magno pretio habetur a Iudaeis, et etiam a Christianis, quibus tamen serius innotuit ex editione, quam primus curavit polonus Iudaeus Iacobus Levita Florentiae 1750 in fol. min.

Epoca 3^a incipit ab inventione artis typographicae circa medium Saec. XV, et pertingit usque ad nostra tempora, qua postrema epocha critica verbalis S. Textus V. T. tum a Iudaeis, tum potissimum a Christianis alacrius exculta est, et fructus uberrimos peperit in accurata exemplarium Hebraicorum correctione perficienda. Alias vidimus Textum Hebraicum usque a prima epocha typographiae in pluribus locis impressum et editum fuisse, inter quas editiones tres habentur praecipuae, seu editiones principes, quae independenter ab invicem ex plurium mss. exemplarium collatione paratae fuerunt scilicet 1° editio Soncini (parva urbe in territorio Cremonensi) a. 1488 vulgata, quam curavit Abraham ben Hhaiim. 2° Editio Cardinalis Ximenes quae continetur in IV primis tomis Polyglottae Complutensis a. 1514–1520. 3° Editio secunda Bombergiana Venetiis a. 1525 vel 1526 cui parandae operam contulerunt doctissimi viri, imprimis Felix Pratensis ex Iudaeo Christianus, et Iudaeus Iacob ben Hhaiim Tunisinus. Verum quantumvis laudis huiusmodi editiones mereantur, multum tamen aberant a perfectione critica, tum ob defectum instrumentorum, tum ob defectum cultioris artis criticae. Itaque nonnulli iterum suspicionem moverunt de corruptione Textus a Iudaeis facta, et clamarunt versiones esse praeferendas et unice attendendas: alii vero critice expendendum censuerunt ipsum Textum ad eius lectiones certius determinandas. Inter Iudaeos qui hoc studio inclinarunt duo potissimum laudandi sunt, nempe R. Manachem Lonzani qui suo operi critico titulum apposuit *Or Thora*, seu *Lumen Legis*, quod prodiit Venetiis 1618, et R. Salomon Norzi cuius opus: *Minchath Shai*, seu, *Oblatio liberalis*, Mantuae editum a. 1742 omnia praecedentia superavit: non solum enim totum V. T. complectitur, cum Todrosus et Lonzanus solum Pentateucum recensent, sed praeterea multo plura instrumenta auctor consuluit, et accuratiorem artem criticam calluit; quare in magno honore habitum est eius opus, quamvis multa etiam inaccurata et errata contineat, ut

speciatim ostendit laudatus De Rossi in suo: *Compendio di Critica sacra*. Parma 1844 §. XI–XVIII. Hos duces sequuntur recentiores Iudaei in suis exemplaribus et editionibus parandis, quos proinde in Critica sacra non omnino rudes aut imperitos esse dignoscitur. Methodus critica, et principia a Iudaeis adhibita clare exponuntur a De Rossi in *Prolegomenis* ad to. 1. Variant. lect. (1) et ad haec praecipue revocari possunt. Ubi suspicio est corruptionis, vel varietas lectionum, consulunt codices, et ex his veteres praeferunt recentioribus, maiores numero paucioribus, et generatim Hispanos antepont Alemannis, Italis, aliorumque gentium codicibus; Masoram ubique interrogant, et antiqua eiusdem exemplaria; si dubia adhuc remanent adeunt suos criticos Todrosus, Lonzanum, et Norzium, et si demum nulla certa solutio quaestionis appareat praecipiant expectandum iudicium Prophetarum, vel Messiae. Ceterum Iudaeorum critica nimis angusta est, versiones antiquas et textum Samaritanum omnino negligit, et a Masora nimis dependet; quare eorum codices, et communes editiones Textus Hebraici ab eis derivatae, salva rerum substantia, multa habent menda. Hinc Christiani maiori alacritate, et certe meliore successu, criticam V. T. excolere coeperunt, animadvertentes ampliorem apparatus instrumentorum esse consulendum, leges criticas accuratius definiendas, et Masoretharum auctoritati non esse nimis superstitiose adhaerendum. Inter primos qui hanc provinciam illustrarunt eminet Lud. Capelli in sua celebri *Critica Sacra* Lutetiae Paris. 1650, ubi primum impugnavit antiquitatem punctorum vocalium, ostendens ea a Masorethis inventa fuisse, ideoque posse cum sufficienti ratione in dubium vocari, aut etiam ut errata haberi, tum vero multa sapienter docuit de variantibus lectionibus, quarum magnum numerum collegit, et de modo eas expendendi ac iudicandi (praesertim in lib. VI.), et iuxta has leges singillatim disputat de variis locis S. Textus. Hoc opus magnos rumores excitavit apud rigidiores Protestantes, et vehementer impetum fuit praesertim a duobus Buxtorffis a linguae Hebraicae peritia celebrimis, qui acriter defendebant antiquitatem punctorum vocalium,

(1) Legendus est totus paragraphus XXXIV Partis 1. Prolegom. ubi per summa capita, sed accurate, et plene exponit statum in quo nunc est Iudaeorum sacra Critica.

et puritatem Textus Hebraicarum editionum; alii etiam Protestantes Capellum impugnarunt, et ministri Calvinistae Genevenses eousque progressi sunt ut a sacro ministerio excluderent quicumque publice non declararet communes editiones Hebraici textus puras et authenticas esse. Verum observationes Capelli fructus amplissimos parere coeperunt, et novam viam aperuerunt liberiori et pleniori Criticae. Itaque plures docti viri certatim susceperunt veterum instrumentorum examen: collata sunt antiqua mss. quaecumque inveniri potuerunt, comparatae sunt antiquae versiones, et sacri Textus allegationes in operibus SS. Patrum obviae, indeque magna variantum lectionum supellex collecta est, praecessorum labores continuantibus iunioribus; praeterea singulorum instrumentorum valor tum absolute tum relative expensus et definitus est, summa principia artis criticae, et speciales criticae leges accurate expositae sunt, atque ita demum Critica Verbalis V. T. ad suam perfectionem fuit adducta. Praecipui docti viri qui hac laude inclaruerunt sunt sequentes. Walton in *Prolegomenis* et in to. VI. Polyglottae de critica S. Textus optime meritus est; Van der Hooght a. 1705 celebrem curavit editionem Hebraici textus ad optimos codices mss. et antecedentes editiones diligenter exactam, quae ideo a subsequentibus criticis pro basi suorum studiorum assumpta est: in fine adiecit copiosam collectionem variantum lectionum. Huic praeiverat Io. Leusden in sua editione Bibl. Hebraic. Amstelodami Typis etsum ptibus Iosephi Athiae a. 1664, quae ideo vocari solent Biblia Athiae, et Dan. Ernes tus Iablonsk, qui in sua Hebraica Bibliorum editione (ut ait Bauer Proleg. in Crit. Sacr.) variis egregiis observationibus apta reparationis impressi Hebraici textus fundamenta posuit, atque hodiernorum hebraeorum Codicum mss. indolem exposuit, adiunctis certis antiquitatis eorum indicis. Io. Henricus Michaëlis suam editionem Hebraicam post triginta annorum labores protulit a. 1720 cum notis criticis, et docta *Praefatione*, ubi de variantum lectionum causis, et speciebus pertractat. Longe maius est opus P. Houbigant presbyteri Oratorii, in quo sibi proposuerat liberiores, et, ut ita dicam, radicalem totius textus criticam recensionem exhibere, de qua iam paucos ante annos (an. 1742) eruditos monuerat in suis *Prolegomenis in S. Scripturam*. In illa editione adornanda adhibuit praecedentes criticas edi-

tiones, imprimis Hooghtianam, item plures codices mss. Parisienses consuluit, at multum etiam internae criticae coniecturae concessit: addidit notas criticas, prolegomena, et latinam versionem suae recensio*ni* accommodatam. Opus prodiit Parisiis in 4 Voluminibus in fol. splendidis characteribus impressum cum titulo: *Biblia Hebraica cum notis criticis, et versione latina ad notas criticas facta...* Auctore Car. Franc. Houbigant Orat. Iesu sacerdote. Lutetiae Paris. 1753. Auctor magnam laudem meretur, et Criticam sacram non parum ditavit, sed eius methodus multo liberior est, et audacior quam ut tutam normam studiosis praeber*e* possit. Paulo post in Anglia Benjaminus Kennicott professor Oxoniensis amplio*rem* collectionem variantum lectionum edere constituit, quae solidiori et accuratiori criticae Hebraici Textus fundamento esse posset. Ad hunc finem tum per se, tum praecipue per P. I. Bruns Professorem Elmstadiensem per decem circiter annos invisit, et expendit codices mss. quotquot invenire potuit per Angliam, Germaniam, Hollandiam, et Italiam, et singulis annis harum inquisitionum fructus vulgabat in gratiam eruditorum: demum opus prodiit in 2] Volum. in fol. sub titulo: *Vetus Testamentum Hebraicum cum variis lectionibus edidit Benjaminus Kennicot S. T. P.* Oxonii 1776–1780. Reperitur in hoc opere magna copia variantum lectionum etiam minutissimarum ex. gr. in literis maiusculis et minusculis, plenis et deficientibus. Ante to. II. legitur *Dissertatio generalis*, quae postea cum notis P. I. Brunsii seorsum iterum impressa fuit Brunovici 1783, in qua auctor descriptionem instrumentorum a se collatorum, seu *Apparatum criticum*, uti vocant, nec non methodum criticam, quam sequendam sibi proposuerat, exponit. Codices mss. a Kennicott collati sunt 615, et editiones 52 (1). Labores critici docti huius viri non solum reprehensi

(1) Opus Kennicotti expectationi eruditorum non respondit, eo quod paucae admodum variantes lectiones alicuius momenti in eo appareant, pleraeque circa minutias masorethicas versentur: quare auctor de negligentia in conferendis codicibus, vel de defectu sanioris criticae accusatus est. Sed, admissis defectibus huius collectionis, quae in primo hoc tentamine inevitabiles prorsus erant, totius rei explicatio non ex culpa clarissimi auctoris, sed potius ex bonitate causae repetenda est; scilicet hoc factum ostendit sacrum Textum diligentissime custoditum fuisse, et in nullis rebus alicuius momenti unquam corruptum.

non fuerunt a Catholicis, sed magnus ei favor ubique exhibitus est imprimis Romae, ut constat ex epistola Card. Passionei tunc praesidis Bibliothecae Vaticanae ad auctorem data, quam ipse inseruit in Praefat. pag. VIII. eam appellans *testimonium Romanum*, nec non ex opere P. Fabricy Romae editum a. 1772, quod fere totum est in laudem Criticae sacrae, et ad viam sternendam collectioni Kennicotianae. Opus hoc duobus voluminibus in 8° comprehensum a P. Fabricy Ord. Praedic. conscriptum titulum habet: *Des titres primitifs de la Revelation, ou, Consilerations critiques sur la pureté, et l'integrité du texte original des Livres Saints de l'Ancien Testament*. Hisce doctorum virorum studiis coronidem imposuit Io. Bernardus De Rossi Professor Parmensis, qui totum vitae suae tempus in colligendis codicibus mss. hebraicis, et in Critica sacra promovenda impendit, nullis laboribus, aut sumptibus parcens. Ipse solus, vir privatus, et humilis conditionis bibliothecam collegit fere 800 codicum mss. hebraicorum, et orientalium, cum praecipuis et rarioribus Textus editionibus undique conquisitis. Praeter multa alia opera ad sacram Criticam pertinentia praecipue ad rem nostram edidit: *Introduzione alla sacra Scrittura* Parma 1817; *Compendio della critica sacra, e piano di una nuova edizione del Sacro Testo*. Parma 1811, imprimis vero ingens opus cui titulus: *Variae lectiones Veteris Testamenti ex immensa mss. editorumque codicum congerie haustae, et ad samaritanum textum, ad vetustiss. versiones, ad accuratiores sacrae criticae fontes, et leges examinatae* Vol. I-IV. Parmae 1784-1788, quibus postea addidit Vol. V a. 1798 continens *Supplementa et Scholia critica*. Opus hoc longe superat collectionem Kennicottianam ob ampliorem numerum exemplarium collatorum (1), et ob examen antiquarum

(1) Ipse auctor post plures annos rationem reddens de suo opere in: *Introduzione alla S. Scrittura* (a 1817) ita scribit. « I codici Mss. del sacro testo da me acquistati arrivarono a 617, dei quali 597 erano totalmente sconosciuti agli Inglesi, oltre a 310 edizioni e a 134 altri Mss. esteri egualmente intatti. La mia collazione offre dunque 731 Mss. d'aggiunta, e 300 e più edizioni, i quali se si uniscano a quelli dell' Inglese, e ai 16 Samaritani che sono in essa fedelmente ripetuti formano la somma di 1346 Mss. e di 352 edizioni, di cui ella dà il confronto, senza il corredo delle versioni antiche, dei luoghi paralleli, e di 150 altri Mss. di versioni e di

versionum a Kennicott praetermissum, nec non ob emendatas collationes plurium codicum quae in Oxoniensi opere imperfecte aut perperam appositae fuerant. Variantes non omnes, sed tantum *selectae*, et alicuius momenti notantur. Praemittitur copiosus apparatus criticus sub titulo: *Clavis, seu descriptio collatorum mss. editorumque Codd. S. Textus*, quae una cum *Prolegomenis* in duas partes divisus, et doctissimis *Dissertationibus* et *Appendicibus* singulis tomis adiectis amplissimam rerum supellectilem Criticae V. T. studiosis suppeditant. Expositio principiorum et canonum sacrae Criticae habetur in citatis *Prolegomenis*, et in duobus minoribus operibus superius laudatis.

Nonnulli auctores Introductionum in S. S. ex laudatis maioribus operibus praecipua excerpserunt, et compendiaria ratione Criticam verbalem tradiderunt, ex quibus speciatim laudandus videtur ob brevitatem simul et soliditatem Fourerius Ackermann in *Introductione in Libros Sacros V. T.* edit. 3^a Viennae 1853 a cap. V-VIII. *Partis primae generalis.*

Et haec sufficiant de historia Criticae verbalis V. T. (1).

B. Historia criticae verbalis Textus Novi Testamenti.

Recolenda hic sunt quae alibi diximus de Textus Graeci autographis, et apographis, de horum immensa multitudine et latissima propagatione, et de levioribus immutationibus, quas in ea irrepsisse constat usque a primis Ecclesiae saeculis, unde codicum

commenti, e delle testimonianze e giudizi dei dotti interpreti, filologi e critici d'ogni età, d'ogni nazione, d'ogni religione, i quali vengono opportunamente riportati: postea vero addit per vol. V. collationis numerum Mss. ascendisse ad 1418.

(1) Quamvis tam praeclara opera a viris doctis vulgata fuerint de critica verbali V. T. valde tamen erraret, qui crederet, nihil amplius in hac re desiderari posse. Imo vero multa adhuc praestanda supersunt. Plures codices post Kennicott et De Rossi reperti conferendi essent, omnia instrumenta ad classes, vel familias, quoad fieri potest, revocanda, quorundam instrumentorum diligentior collatio instituenda, denique haec omnia *criticae alicui et perfectae editioni Catholicae* edendae applicanda forent, quemadmodum ipse laudatus De Rossi proposuerat, et vehementer suadere conatus est praesertim in op. cit. *Compendio di Critica Sacra, dei difetti, e dell'emendazioni del S. Testo, e piano di una nuova edizione.* Cur enim nos Catholici tot mediis et praesidiis instructi debeamus a Iudaeis et a Protestantibus mutuari editiones S. Scripturae hebraicas nondum, fateor, intelligere potui.

varietates, seu lectiones variantes ortae sunt, de quibus mentionem faciunt, et conqueruntur sancti Ecclesiae Patres, et Ecclesiastici Scriptores ex. gr. Clemens Alex. Strom. IV. 6, Origenes Comm. in Matthaeum et Hieronymus in Praef. Evangel. ad Damasum. Hinc excitati sunt Christiani Doctores ad exemplaria Graeca N. T. critice expendenda, et emendanda, atque ita Critica verbalis Graeci Textus paulatim exulta, et perfecta est.

Epoca 1^a complectitur totum tempus ab initio Ecclesiae usque ad inventionem Typographiae. In toto hoc temporis spatio non defuerunt docti viri, qui curas suas criticas conferrent in emendationem Graeci Textus. Id quidem Latini Patres non omnino neglexerunt, ut apparet ex. gr. ex testimoniis Hieronymi, ubi loquitur de sua diligentia in perquirendis emendatis codicibus, et antiquioribus, item ex locis Tertulliani, Hilarii, Ambrosii, Augustini, qui unanimi consensu docent latinam ipsam editionem, in codicum discrepantia, esse exigendam ad Graecum Textum, quemadmodum Graeci Codices τῶν LXX ad Hebraicam veritatem; quare de codicum Graecorum emendatione proculdubio solliciti esse debebant. Nonnulli recentiores Latinos Patres accusarunt, quasi codices Graecos praepostera methodo correxerint, seu potius corruperint iuxta lectiones versionum Latinarum; quod ostendere conantur ex conformitate Codicum Graecorum familiae Alexandrinae, et Occidentalis cum Vulgata latina (1). Verum, ut concedamus id factum esse aliquando seriori aetate in codicibus quibusdam cursivis (2), negandum tamen est in antiquioribus codicibus id accidisse; methodus

(1) Ita opinati sunt Rich. Simonius in *Histoire Critique du Texte du N. T. Chap. 30.* seqq. Erasmus, Wetstein alique nonnulli; sed eorum opinio nunc ab omnibus criticis explosa est, qui conformitatem illam explicandam esse docent ex communi typo unde tum Codices Graeci Occidentales, tum latina versio expressa fuerit. De hac re sermo redibit inferius in Sect. II. ubi de Codicum Graecorum familiis agemus.

(2) Huius rei vestigia occurrunt ex. gr. in Cod. 161 Barberiniano saeculi XI. ubi ad verba Io. VII. 29, quae ponuntur iuxta Vulgatam latinam, additur Scholion in margine: εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν Εὐαγγέλιον τοῦτο εὐρύν. et in Io III. 6 habetur fere tota lectio latina, quae apud Tertullianum et Ambrosium occurrit: « Caro est, quia ex carne natus est... Spiritus est, quia Deus Spiritus est, et de Deo natus est ». Sed exempla huiusmodi rariora sunt, et in Codicibus uncialibus non observantur.

enim critica a Patribus latinis commendata id excludebat, et praeterea multae ex lectionibus, quae hac ratione explicari vellent, reperiuntur etiam in Versione *Phscito*, in Iustino M., in Clemente Alex. in quibus Versionum latinarum influxus supponi nequit. Quare haec hypothesis a Criticis omnibus etiam eterodoxis excluditur, ut inferius videbimus. Ceterum negari non potest apud Graecos maiorem quam apud Latinos curam adhibitam fuisse emendationi criticae Textus Graeci. Saeculo III° exeunte duas Graeci Textus recensiones factas esse ex historia scimus, alteram scilicet Antiochiae per Lucianum presbyterum qui a. 310 martyr occubuit, alteram in Aegypto per Hesychium Episcopum item martyrio sublatum a. 304. Duo isti sancti viri primum sedulam operam collocarunt in emendandis exemplaribus versionis τῶν LXX, quae post Origenis recensionem iam coeperant ob incuriam librariorum corrumpi; et hae quidem recensiones per Orientem susceptae, et longe lateque propagatae sunt, ut narrat Hieronymus in *Praef. in Paralipp.* Post haec ad Graecum Textum emendandum conversi sunt: sed hoc alterum opus infelicem habuit exitum, sive quia sufficientibus mediis destituti essent, sive quia nimia libertate usi fuerint in lectionibus inserendis, vel resecandis. Rem ita exponit Hieronymus in *Praef. in 4 Evangelia*: « De Novo nunc loquor Testamento, quod Graecum esse non dubium est... Praetermitto eos codices, quos a Luciano et Hesychio nuncupatos *paucorum asserit perversa contentio*: quibus utique nec in toto veteri instrumento post LXX interpretes emendare quid licuit, nec in novo profuit emendasse, cum multarum gentium linguis Scriptura ante translata doceat falsa esse, quae addita sunt ». Hinc etiam Gelasius in Decreto codices Luciani et Hesychii reprobatur: « Evangelia quae falsavit Lucianus, apocrypha; Evangelia quae falsavit Hesychius, apocrypha ». Nonnulli critici existimant etiam Origenem perfecisse aliquam Graeci Textus recensionem, eo quod Hieronymus saepe appellet ad *exemplaria Adamantii, et Pierii* (Origenis discipuli) V. Comm. in Matth. XXIV. 36, et in Gal. III. 4. Verum obstat silentium Eusebii H. E. VI. 16, ubi de criticis Origenis laboribus distincte pertractat, et ipsius Origenis confessio in Comm. in Matthaeum, ubi postquam commemorasset suam recensionem versionis LXX subdit: *in exemplaribus N. T. hoc ipsum me posse facere*

sine periculo non putavi. Itaque exemplaria illa a Hieronymo laudata fortasse nihil aliud erant quam codices Graeci emendatiores, quos Origenes Adamantius prae manibus habuerat, vel utcumque probaverat, et hic illic forte sua manu correxerat. Saeculo IV Constantinus Magnus 50 codices Scripturarum N. T. emendate et eleganter describendos curavit, quos ad praecipuas Patriarchatus Constantin. Ecclesias dono misit; ut narrant Eusebius in Vita Constantini lib. IV. c. 37, et Theodoretus Hist. Eccl. I. 16; quare dubium non est eos codices, cura ipsius Eusebii aliorumque doctorum virorum, iuxta vetustiora et probata exemplaria, et sanae critices regulas emendatos prodiisse. (1) Alias etiam Ecclesias diligenter curasse ut emendatos codices haberent, et res ipsa loquitur, et historia confirmat. Hoc tamen non impediēbat quominus in exemplaria tum publica, tum multo magis privata, ob imperitiam, vel negligentiam, vel licentiam librariorum leviora quaedam sphalmata irrepererent, atque ita crescente numero codicum, cresceret etiam numerus mendorum et variantum lectionum.

Epocha 2^a. Ab inventione typographiae medio saec. XV usque ad medium saec. XVIII. Circa medium saeculum XV inventio artis typographicae finem librariorum operae imposuit, et medium supeditavit multiplicandi in infinitum exemplaria librorum quin haec ulla ratione inter se varient. Typographi paulo serius cogitare coeperunt de edendo Graeco textu N. T. postquam scilicet iam plures editiones adornatae fuissent tum Vulgatae Latinae, tum textus Hebraici. Tum vero coepit Textus Graecus imprimi, et plures eius editiones sibi rapide succedentes apparuerunt, ex quibus principes (idest immediate ex Codd. mss. expressae) sunt editio Card. Ximenes in to. VI. Polyglottae Complutensis, et tres priores editiones Erasmi a. 1516, 1519, 1522: in his editionibus parandis non multa exemplaria consulta fuerunt, ideoque Textus adhuc multum desiderandum relinquit. Successerunt aliae editiones partim ex mss. Codicibus, partim ex praecedentibus Ximenii et Erasmi editionibus concinnatae, quarum aliae aliis meliores sunt pro maiori

(1) Ex variis hisce recensionibus proculdubio multa exemplaria deinceps prodierunt: utrum autem exinde integrae magnae familiae codicum repeti possint, videbimus inferius in expositione systematis Leon. Hug, qui id strenue defendit, et pro fundamento sui critici systematis posuit.

instrumentorum copia, et pro vario gradu diligentiae, et criticae artis ex parte editorum: tales sunt editiones quinque Roberti Stephani, editiones Theodori Bezae, et aliae de quibus paulo plura dicemus in sect. II. c. I. Ita res se habuerunt usque ad a. 1633 cum in Batavia prodiiit editio 2^a. Elzeviriorum (Lugduni Batavorum 1633) in cuius praefatione typographi illi vocant suam editionem *textum ubique receptum*; quod licet arroganter dictum esset, ita tamen eventu confirmatum est, ut per integrum saeculum et amplius fere omnes tum Protestantes tum Catholici editionem illam sequuti fuerint, eamque vel simpliciter reproduxerint, ut in communibus editionibus fieri solebat, vel saltem pro basi acceperint, additis variantibus lectionibus ex mss. Collatione derivatis, ut factum est in quibusdam editionibus criticis ex. gr. Curcellaei a. 1675. Interim vero nonnulli docti viri, novis studiis initis, et pluribus in dies mss. exemplaribus detectis, et collatis, coeperunt in dubium revocare auctoritatem, quam *textus receptus* ubique sibi arrogaverat. Iam ab anno 1657 Br. Walton in Polyglotta sua editione, seposito textu Elzeviriorum pro basi assumpserat editionem 3^{am} Roberti Stephani, dein vero in to. VI. adiecit copiam variantum lectionum ex Codicibus Cantabrigensi, et Claromontano, aliisque 14 mss. nondum collatis. Paulo post Io. Fellius in sua editione Oxonii 1675, assumpta pro basi editione Curcellaei, adiecit maiorem copiam variantum lectionum ex Codicibus mss. ultra 25 (inter quos erat Cod. B. Vaticanus) nec non ex versione Gothica, et Coptica. Hisce vero non contentus suasit iuniori cuidam Oxoniensi theologo Io. Millio ut opus collectionis variantum lectionum tam feliciter incoeptum, et progressum, ad perfectionem adduceret, ut ita via sterneretur ad ampliorem et diligentiore recensio- nem totius Sacri Textus. Millius ingenio vere critico praeditus, et laboris patientissimus magno ardore opus suscepit, et triginta annorum spatio in eo insudavit; Codices mss. quotquot vel per se, vel per alios adire potuit diligenter contulit, versiones antiquas expendit, nec non allegationes s. Textus apud Patres Ecclesiae occurrentes, et omnes varietates quantumvis minutas ad numerum 30,000 et amplius simul collectas apposuit suae celebri editioni, quae tandem paucis diebus ante eius mortem prodiiit Oxonii a. 1707 fol. Textus pro basi acceptus a Millio erat editio 3^a Rob. Stephani.

Adiecit praeterea doctissima *Prolegomena*, in quibus de fontibus, seu instrumentis criticis a se adhibitis, eorum aetate, patria, proprietatibus disserebat, atque ita sanioris et solidioris criticae fundamenta constituebat: Textum tamen laudatae editionis intactum reliquit, seu correctiones nullas ipse perfecit, contentus variantes undique collectas ipsi Textui subiicere. Eius editio lucupletior iterum prodiiit curante Rod. Kustero Amstel. 1710, et ex eius variantibus, addita collatione Cod. Viennensis Lambecii suam editionem ditavit Gerhardus Maastricht. Exemplum Millii in Germania sequutus est I. A. Bengel vir summi ingenii, et mirae eruditionis in sua editione critica N. T. Tubingae 1734 et iterum 1753. Hic apparatus Millii pluribus aliis collatis instrumentis auxit, et ipsius Millii apparatus emendavit, et in compendium redegit, additis criticis legibus, quas sibi sequendas proposuit. Textum tamen nec ipse corrigere est ausus, sed varias lectiones in margine apposuit, addito iudicio de gradu earum probabilitatis; excipienda est Apocalypsis, in qua ipsas correctiones in textum induxit. Bengelium sequutus est I. I. Wetstein Basileensis, cuius editio Critica Amstelod. 1751-2 prodiiit sub titulo: *Novum Test. Graecum cum lectionibus var. nec non commentario pleniore*, 2 Vol. fol. in qua pariter correctiones in textum non sunt inductae, sed in margine notatae. Editio haec tum ob copiam selectarum variantum, tum ob artem criticam, et ob solidum auctoris iudicium magnam famam adeptam est. Wetstenius Bengelium in multis reprehendit, quod etiam acrius postea fecit C. A. Bode in sua: *Pseudo critica Millio - Bengeliana*. Halae 1767; ipsum vero Wetstenium vicissim accusarunt tum Catholici, tum Protestantes Basileenses, a quibus etiam haereseos et impietatis accusatus, et a munere docendi expulsus est, unde ad Batavos Remonstrantes transiit. Certe in editione Wetstenii multa occurrunt quae errores, et impietatem satis produnt: sed meritum eius criticum negari non potest, quo omnes praecedentes facile superavit. Dum critici modo laudati in novis editionibus concinnandis, et in variantibus lectionibus colligendis insudabant, alii docti viri theoriam criticam excolebant, et multa plus minusve probabilia et laudanda de hac arte tradebant in suis Introductionibus in N. T. aliorum etiam labores critice expendentes, et ad severum examen revocantes: ita inter ceteros Michaelis in to. I. *Introd. in N. T.*

Gottingae 1750. ubi praesertim notanda est praeclara tractatio de indole, speciebus, et causis variantum lectionum. Ita res se habuerunt usque ad medium circiter saeculum XVIII.

Epocha 3^a incipit ab inventionione et proclamatione *systematis familiarum* seu *recensionum* circa medium saec. XVIII, quo tota ars Critica immutata est, et ad dignitatem scientiae paene evecta. Ad hoc intelligendum pauca in antecessum notanda sunt. Diximus scopum Criticae verbalis esse restituere originariam lectionem sacri Textus in iis locis ubi leviter immutatus fuit; instrumenta autem, quibus criticus uti debet, regulariter loquendo, esse antiqua documenta scripta, in quibus locus ille sacri Textus legitur. Porro antiquiores Critici solebant huiusmodi instrumenta ita adhibere ut ex eorum maiori vel minori numero, ceteris paribus, iudicium ferrent de maiori, vel minori probabilitate, et bonitate alicuius lectionis. Verum recentiores observarunt magnum numerum instrumentorum saepe eandem formam textus repraesentare, scilicet easdem plus minus lectiones, contra vero aliam instrumentorum classem a prima discedere, et inter se similia esse. Ex. gr. observatum est codices apud Latinos usitatos, allegationes a Patribus Latinis factas, versiones Occidentales, easdem plus minus lectiones in locis variantibus referre; contra vero Codices Graecos ex Constantinopolitana Ecclesia derivatos, et Patres illius Ecclesiae in citando Graeco Textu, a laudatis Occidentalium instrumentis multum differre, inter se vero mirum in modum convenire. Hinc statim concluserunt critici, omnia instrumenta esse distribuenda in varias classes, quae diversos et independentes *typos primitivos* sacri Textus repraesentant; et hinc in iudicio ferendo de lectionum bonitate et veritate non esse attendendum numerum instrumentorum, sed numerum, et consensum illorum typorum, qui exhibent textum receptum in illa Ecclesia, vel regione, ad quam tota classis instrumentorum pertinet (1). Unde sequitur plus valere paucos codices diversos typos

(1) Multi ex recentioribus criticis qui novum systema sequuntur distinguere solent *instrumenta critica* a *testibus criticis*, quae ab aliis ut synonyma habentur. Codices, versiones, allegata Patrum etc. non vocant *testes*, sed solum *instrumenta*, per quae nobis innotescunt typi primitivi, vel recensiones, quas proprie *testes* vocant, ex quorum scilicet testimonio lites dirimendae sunt. Hinc instrumenta critica innumera fere sunt, testes vero omnino

repraesentantes, quam centum aut plures, qui ad eandem classem pertineant, et ex eodem typo derivati sint. Hasce classes *familias* vocarunt, et principium, modo expositum appellari coepit *principium familiarum*, vel aliter *principium recensio- num*, quia multi ex his novis criticis existimant varios illos typos primitivos ortum habuisse ex diversis sacri Textus recensionebus, seu recognitionibus, quae in variis partibus antiquae Ecclesiae identidem peractae fuerint. Consequentia huius principii fuit totius artis criticae radicalis immutatio. Non enim amplius erunt numerandi et accumulandi testes critici, sed, semel constitutis eorum familiis, etiam pauci testes sufficient ad iudicium ferendum: instrumenta adhuc ignota nullum timorem ingerere debent; a priori enim constat ea ad unam ex notis familiis referri debere, nec statum quaestionis immutare posse; si vero non possint ad familias referri ob singulares lectiones quas praeseferunt, tunc ut *anomala* habenda sunt, et eorum testimonium non est attendendum: hinc etiam in immensa illa farragine varietatum, quae a Criticis collectae fuerant, solae variantes characteristicae et communes valorem habent, ceterae vero, quae ex incuria librariorum, ex arbitrio alicuius scriptoris, aut ex alia speciali causa ortum habent nihil valent. Gloria promulgationis et evolutionis istius principii tribui solet *Io. Iac. Griesbachio*. Verum quidem est ante Griesbachium doctos quosdam viros principium illud vidisse, et annunciasse, sed isti plenam eius evolutionem tradere non potuerunt, nec omnes eius consequentias et utilitates viderunt. Bengel creditur primus fuisse qui expresse enuncia- vit, omnia instrumenta Textus N. T. in duas magnas familias distri- buenda esse, quas ipse appellat *Asiaticam*, et *Africanam*. Semler, et Michaelis pariter observaverant similitudinem instrumentorum, et obiter notaverant ea dividi posse in quatuor classes, quae vo- cari possent: *Alexandrina* (pro instrumentis Ecclesiae Alexan- dri- nae), *Occidentalis* (Patres latini, Vulg. alii.), *Bizantina* (testes Constantinop.), et *Edessena* (repraesentata a versione Syriaca sim- plici). Verum isti, uti diximus, empyrice potius rem observave- rant, nec cogitaverant de toto systemate critico super hac basi con-

pauci; et saepe plurima instrumenta nonnisi unum testem, seu (ut alii loqui amant) unam tantum *vocem* constituunt, seu repraesentant. V. de his Cellerier: *Essai d'une Introduction critique au N. T.* Genève 1823. pag. 68.

stituendo: tantum Bengelius pro sui ingenii acumine adnotaverat, aliquando unum Codicem probatissimum, et antiquissimum consentientem cum aliqua antiqua versione posse aliquam lectionem certam reddere, non obstante contraria lectione plurimorum codicum posteriorum. Laudatus vero Griesbachius principium familiarum in toto suo lumine collocavit, illudque primus applicavit ita ut iuxta leges a se stabilitas, et in illo fundatas ipsum textum receptum reipsa emendaret, substitutis aliis lectionibus, quas certas vel probabiliore existimavit, ideoque novi systematis Criticae N. T. veluti auctor ac parens habetur. Doctus iste criticus initio quidem praedecessorum suorum laboribus usus est, et ipse in augendo apparatu Critico, et colligendis variantibus adlaboravit; suorumque laborum fructus publici iuris fecit in editione 1^a Novi Testamenti Graeci quam per partes vulgavit ab a. 1774–77; in qua lectiones a se veras reputatas in ipsum textum diverso tamen characterum genere inseruit, addito in margine apparatu critico variantum lectionum cum indicatione fontium: in hac 1^a editione rationem aliquam habet familiarum codicum, et contra opinionem Wetstein familiam Occidentalem et Alexandrinam praefert Constantinopolitanam. Haec tamen editio ipsi auctori non penitus satisfecerat: quare adhuc per plures annos in investigandis criticis fontibus insudavit, et aliorum inventa sedulo expendit, praesertim tres criticas editiones cum apparatu, quae hoc temporis intervallo prodierant nempe C. F. Matthaei Professoris Mosquentis et Griesbachii adversarii (Rigae 1782–88), F. C. Alter Prof. Viennensis (Viennae 1787), et A. Birch Prof. Hafniensis (Hafniae 1788–98). Hisce novis praesidiis instructus, et theoria critica profundius excogitata, alteram suam editionem vulgavit Griesbachius Halae Saxonum 2 Vol. 8. 1796–1806, cui doctissima praemisit *Prolegomena* cum apparatu critico, et theoria critica, in qua *systema recensio-*
num philosophice et practice expositum, et in omnibus suis partibus evolutum primo apparuit: Textus autem iuxta idem systema recognitus sistitur. Haec nova editio tantam admirationem excitavit ut auctor veluti criticae sacrae restaurator habitus fuerit, eiusque textus pluries deinceps impressus, novisque curis adhibitis editus sit a C. Knapp Halae 1797 (edit. 5^a 1840) H. A. Schott Lips. 1805 (edit. 4^a 1842), A. H. Tittmann 1720, A. Hahn 1840,

I. S. Vater. Halae 1824, *Reithmayer* Mon. 1847 (1) et aliis passim. Systema criticum Griesbachii ita paucis contrahi potest. Omnia instrumenta Textus N. T. dispesci possunt in tres magnas familias seu *recensiones*, nempe 1° *Occidentalem*, quae complectitur omnia instrumenta, et omnes scriptores Ecclesiae latinae; 2° *Alexandrinam* complectentem instrumenta et scriptores Ecclesiarum Aegypti; 3° *Constantinopolitam* quae complectitur Codd. et scriptores Imperii Orientis. Hisce tamen 4° addenda est *alia classis* quorundam instrumentorum magni pretii, quae non possunt ad aliquam determinatam recensionem revocari: talia dicit esse exemplaria versionis Syriacae simplicis, et allegata s. lo. Chrysostomi. Haec classis vix differt a IV^a familia Michäelis, quam ille vocaverat *Edessenam*. Duae primae recensiones originem habuerunt sub finem saec. II. vel saeculo III° ineunte: prior, seu Occidentalis, distinguitur ob lectiones magis concisas, sed minus Graecas, et ob manifestos errores librariorum. Recensio Constantinop. posterior est, scilicet originem habuit saeculo IV. sed celeriter propagata est per totum Imperium Orientis, et a pluribus Codicibus adhuc extantibus repraesentatur, cumque eam potissimum sequuti sint primi editores Textus Graeci, ideo in communibus editionibus reperitur. Unde sequitur, ceteris paribus, testimonium recensionis Alexendr. et Occidental. esse praeferendum testimonio familiae Constantinop. Hisce positis Griesbachius regulas criticas exponit quarum praecipuae sunt 1° nullam lectionem esse recipiendam nisi saltem unius recensionis testimonium pro se habeat, 2° auctoritatem lectionis esse in ratione inversa probabilitatis corruptionis.

Novum hoc systema ab omnibus fere criticis magno plausu susceptum est (2). Non defuerunt tamen adversarii qui totam theoriam de familiis vel recensionibus spernerent, et refutare conten-

(1) Editio ista Francisci Xav. Reithmayer Catholica est, idest, a catholico auctore, eoque doctissimo profecta, et scholarum usibus accommodata.

(2) Auctores qui scripserunt paulo post proclamationem novae huius criticae, sive Protestantes, sive Catholici, prorsus enthusiastice de ea loquantur: Vide ex. gr. Card. Wiseman: *Twelve lectures on the connection between science and Revealed Religion*. Lect. X. et Cellerier: *Essai d'une Introduction critique au N. T.* I^o. Partie Sect. IV. Deinceps vero, defervescente primo illo aestu, coeperunt animadverti defectus et incommoda novi systematis, ut postea videbimus.

derent, inter quos eminent supra memoratus *Fr. Matthaei* qui acerrime impugnavit Bengelium, et Griesbachium in op. *Über die sogenannten Recensionem* etc. Ronneb. 1804, et *I. G. Reiche: Comm. Crit. in N. T.* Gotting. 1853. Alii vero, admissio fundamentalis principio, illud tamen diverso modo explicare aggressi sunt, pro variis scilicet opinionibus, quas tenebant circa numerum, originem, et valorem familiarum; unde totidem veluti formae illius systematis ortae sunt. *Eichornius* tres ponit familias 1° *Alexandrinam* 2° *Byzantinam* 3° *Mixtam* ex duabus praecedentibus, easque omnes saeculo III° ortas putat. *I. L. Hug* prof. Friburgensis (Catholicus) in sua Introductione in N. T. (edit. 2^a Stuttgart und Tübingen 1822) quatuor familias constituit, et ingeniose explicat simul componens criticas observationes de natura instrumentorum, cum testimoniis historicis: familiae hae sunt: 1° *Occidentalis*, quam dicit repraesentare *textum communem* (κοινὴν ἐκδοσιν) trium priorum saeculorum anteriorem recensionibus, et ab iis independentem; 2° *Alexandrina*, quam repetit a recensione Hesychii Saec. III°; 3° *Constantinopolitana*, quam repetit ex recensione Luciani; 4° *Palestinensis*, quam derivatam dicit ex recensione Origenis. Unde sequitur, familiam Occidentalem esse infimae auctoritatis, secus ac putaverant Michaelis, et Griesbachius. *Augustinus Scholz* Prof. Bonnensis (Catholicus) post indefessum studium instrumentorum, quorum multa primus detexit vel expendit, systema familiarum aliter proposuit. Scholzio duae familiae sunt: 1° *Africana* (in qua continentur Alex. et Occid. Griesbachii); 2° *Asiatica* (ad quam refert Byzant. et Edessenam, seu instrumenta singularia Griesbachii). Negat autem has familias ex *recensionibus* ortum habuisse, et Africanam dicit inferiorem Asiaticae, quam nostrae communes editiones praecipue sequuntur (1). Alii denique principium familiarum theo-

(1) Systema Scholzii, eiusque critica editio Lipsiae 1830-362. multos adversarios nacta est, et eruditorum votis non satisfecit: Catholicis potissimum displicuit ob temere expunctum ex sacro Textu versiculum 1. IO. V. 7, omnibus autem propter postpositam familiam Africanam Asiaticae, quod a communi et veriore sententia abhorret. Ex nostris solide sed modeste Scholzium refutavit G. Secchi S. I. in Op. *Esame della recente edizione del N. T. Greco del dott. Scholz*. Roma 1839, ex Protestantibus autem acerbius illum impugnavit Tischendorfius tum in *Prolegomenis*

retice potius et in abstracto admittunt, practice vero tot difficultatibus impeditum putant, ut vix eius rationem habeant in suis criticis editionibus N. T. Ad hos pertinent imprimis Tischerdorffius, Lachmannus, et Tregellius. *Constant. Tischendorffius* convenit quidem in eo quod multa instrumenta in quasdam familias dividi possint, et etiam quod instrumenta familiae Alexandrinae generatim praeferenda sint; sed ad principium familiarum parum aut nihil attendit in sua Critica, et potius ex *antiquitate* Codicum iudicium ferendum esse putat. V. eius Editionem VII. N. T. Graeci. Lips. 1859 et iterum 1865, *Prolegomena* pag. LXIII seqq. *Car. Lachmann* in sua edit. N. T. Graece et Latine Berolini 1842-50, desperans se posse originarium sacri Textus statum accurate repraesentare, sibi tantum proposuit restituere Textum receptum in Aegypto et in Oriente a saec. II-IV. Ad hoc autem praestandum paucos quidem, sed antiquissimos, et maximae auctoritatis testes adhibuit (ut ipse fatetur in *Praef.* pag. XXV.), primum scilicet Orientales, dein vero Occidentales, quos inter praecipuum locum concedit antiquae latinae versioni, eiusque recensione Hieronymianae (Vulgatae). Denique in Anglia P. S. Tregelles, pariter insistens in *vetustissimis* testibus inter se collatis, N. T. Graecum una cum latina versione seu recensione Hieronymiana, et variantibus lectionibus, vulgavit Lond. 1857 seqq. Quid de his variis opinionibus et principiis criticis sentiendum sit, videbimus alio loco. Hic sufficiat breviter ea innuisse ad complendam *historiam* Criticae verbalis N. T. Ad cuius conclusionem nunc addimus, per tot doctorum virorum tentamina, et labores in Critica sacra excolenda non solum non fuisse confirmatam incredulorum spem, nec verificados quorundam bonorum timores, qui initio verebantur, ne forte ex criticis hisce inquisitionibus detrimentum caperet fides, et auctoritas Scripturarum, sed e contra in magnum religionis triumphum haec omnia sunt versa, et impiis incredulisque os obstructum. Duo enim sunt quae ex progressu Criticae N. T. evidenter apparuerunt: 1° sacrum Textum *in sua substantia* integrum usque ad nos conservatum fuisse: 2° quo magis emendatur Textus iuxta vetustos, et probatos

ad ed. VII. N. T. tum in speciali opusculo de Recensionibus N. T. Lips. 1840 p. 9. seqq.

codices, eo magis eum cum Vulgatae latinae lectionibus convenire (1).

III. Criticae Verbalis divisio, et nostrae tractationis partitio. Ex historia superius narrata, et ex ipsa rei natura manifestum fit, criticam verbalem Textus Hebraici a critica Textus Graeci multum differre: diversa enim sunt utriusque instrumenta, diversus eorum valor, aliae quoque leges, saltem speciales, utrobique servandae. Imprimis itaque oportet separare Criticam V. T. a Critica N. T. Rursum vero critica verbalis sive V. sive N. T. si in tota sua amplitudine consideretur, tres veluti partes complectitur. Nam 1° cognoscenda sunt instrumenta, et subsidia critica, eorumque natura ac valor sive absolutus, sive relativus addiscendus. Haec pars est *historico-critica*, quae alias debet praecedere, et quam aliae necessario supponunt: recentiores hanc partem, vocare solent *Apparatum criticum*. 2° Stabilienda sunt principia, et proponendae leges, quibus criticus dirigi debet in usu instrumentorum, ut recte de singulis lectionibus iudicium ferat. Haec altera pars *theoretica*, vel *technica* dici potest, et solet adiungi apparatus critico sub titulo: *Ars critica*, vel *Theoria Critica*, vel *Canones critici*. 3° Denique haec omnia applicanda sunt, et ipsa Sacri Textus recognitio, vel recensio perficienda est: quod proprie partem *practicam* huius disciplinae constituit, ad quam duae praecedentes ordinantur. Hanc postremam partem persequi, seu ipsam Textus recensionem perficere ad In-

(1) V. de his Card. Wiseman Op. cit. Lect. X. Notatu dignum est exemplum laudati Bengel, qui perterrefactus nimia multitudine variantum lectionum a criticis collectarum, et in dubia et anxietates prolapsus, constituit rem totam proprio studio investigare, et post plurium annorum labores ab omni scrupulo liberatus est, animadvertens totam illam variantum farraginem plerumque in minutiis versari, et veras corruptiones quae doctrinam et substantiam Scripturarum dubiam reddant nullas inveniri. Hinc ipse totus est non in augendo, sed in minuendo numero variantum lectionum (ut etiam postea Griesbachius praestitit). Ita ex. gr. in suo *Prodrome N. T. Graeci adornandi*, ubi XII leges statuit, ita scribit in lege VII. « Manifesta sphalmata plane negligito: quae lectiones aliquid sunt, vel esse videntur, harum syllogen facito. Hac lege vix quinta pars variantum lectionum, quarum citius conspecta multitudine quam levitate perspecta, plerique perterrefiunt, remanebit. Deo gratias ». V. Bengelii *Apparatum Criticum* ad N. T. cur. Burkio. Tubingae 1763 p. 631. Idem de Textu V. T. dicendum est.

introductionem non pertinet; hinc contenti erimus tantum praecipua quaedam loca variantia tum Veteris tum Novi Testamenti breviter expendere exercitationis causa, et ad docendam artis criticae applicationem.

Itaque totius nostrae tractationis partitio haec erit. Criticam verbalem dividemus in duas *Sectiones*, quarum prima tractabit de *Critica Textus Hebraici*, altera de *Critica Textus Graeci*. Rursum vero singulae *Sectiones* dividuntur in duas partes, seu *Capita*, quarum unum complectetur expositionem historico-criticam de instrumentis et mediis criticae sacrae, alterum vere exhibebit theoriam criticam, seu principia, et leges servandas in usu instrumentorum, et in variantibus lectionibus diiudicandis; in quarum expositione exempla quaedam dabimus circa lectiones nonnullas celebriores in critica sacrorum Textuum utriusque Testamenti.

SECTIO I.

DE CRITICA VERBALI TEXTUS HEBRAICI V. T.

Iuxta propositam divisionem agemus primum de instrumentis et subsidiis quae praesto sunt pro critica Textus Hebraici, deinde vero de ratione ea adhibendi et de regulis in hac criticae parte servandis.

CAPUT I.

DE INSTRUMENTIS ET SUBSIDIIS CRITICAE VERBALIS V. T.

Distinguimus *instrumenta* a *subsidiis*; siquidem praeter scripta monumenta, quae ordinarie loquendo basim investigationis criticae constituunt, quaeque proprie *instrumenta* critica vel testes criticos appellari diximus, adhiberi etiam possunt aliquando adminicula quaedam interna, puta ex rei natura, ex contextu verborum, ex coniectura critica vel dogmatica deprompta, quae licet proprie *instrumenta* critica dici non possint, vere tamen dici debent et sunt *subsidia* ad finem obtinendum, scilicet ad determinandam originariam alicuius loci lectionem. De his igitur aliquid dicemus in fine huius capituli; antea vero de instrumentis criticis proprie dictis agendum.

Instrumenta, seu testes critici Textus hebraici V. T. ad sequentes revocari possunt. 1° Codices manuscripti, et antiquae editiones eiusdem Textus. 2° Masora. 3° Pentateuchus Samaritanus. 4° Versiones antiquae immediatae. 5° Allegationes locorum V. T. in scriptis SS. Patrum, aliisque monumentis Ecclesiasticis, et in operibus scriptorum Iudaicorum.

Dicemus primum breviter de singulis, deinde vero in fine tractabimus de relativo eorum valore (1).

ARTICULUS I.

DE CODICIBUS MSS. ET EDITIONIBUS ANTIQUIS TEXTUS HEBRAICI

Codices Mss. repraesentant statum Textus sacri in variis illis aetatibus, ad quas codices pertinent; editiones vero antiquae, quoniam ex antiquioribus mss. exemplaribus, vel ex integro, vel saltem ex parte derivatae sunt, de statu ipsius Textus manuscripti testimonium ferre possunt.

§. I. De Codicibus hebraicis Mss. generatim sumptis.

I. Exemplaria manuscripta Textus hebraici olim infinita poene fuisse alias observavimus. Ex his satis multa ad nos usque pervenerunt, multo vero plura deperdita sunt: in omnibus Bibliothecis quaedam ex his reperiuntur, sed omnium ditissima est privata bibliotheca laudati Prof. De Rossi, quae adhuc Parmae asservatur et fere 800 codices hebraicos continet.

II. Dividi possunt Codices hebraici in varias classes:

1° Ratione *destinationis* et usus, alii sunt *publici*, seu in usum

(1) Non est de instituti nostri ratione, plenum, uti aiunt, *Apparatum criticum* tradere de instrumentis criticis sacri Textus, sed dumtaxat fundamentales notiones, et summariam notitiam eorumdem instrumentorum. Qui plura de his desiderat, adeat maiores tractatus supra in Prolegomenis citatos, pro quibus omnibus sufficere possunt opera Cl. Io. Bern. De Rossi imprimis *Prolegomena*, et *Clavis* praefixa operi Var. lect. nec non speciale eiusdem opus de codd. Mss. suae bibliothecae cui titulus: *Mss. Codices hebraici et al. ling. Bibliothecae auctoris fuisse descripti, et illustrati*. 3. Vol. in 8.° Parmae 1803-4. Quae recentius detecta et illustrata sunt a doctis viris non omittemus suis locis commemorare.

synagogarum facti, alii *privati*. Codices synagogarum sunt vera *volumina* (meghilloth), idest longiores membranae, quae circa bacillum circumvolvuntur (vulgo *rotoli*): non continent integrum Textum sed seorsum Pentateuchum, Prophetas et Esther. Scripta sunt literis quadratis, atramento nigro, sine punctis, sed cum literis maiusculis, minusculis, suspensis, inversis, aliisque a masorethis adnotatis, et ex pergamena, et quandoque etiam ex corio constant. Ex authentico exemplari describi debent, accuratissime a Rabbinis emendantur, et eorum scriptores multis iisque minutis, et rigidis praeceptis adstringuntur, de quibus agitur in Talmude Tract. *Sopherim*. Codices autem privati in forma librorum communium redacti sunt, in folio, in 4°, in 8°, et raro in 12°, aliquando in membranis, alias in charta bombycina, vel etiam in charta communi, et generatim punctis, accentibusque instructi sunt: continent etiam plerumque integrum V. T.

2° Ratione *characterum* codices privati aliquando scripti sunt characteribus Rabbinnicis (script. cursiva), aliquando characteribus maiusculis: sed hi rursus diversi sunt pro varia natione, ad quam codices pertinent. Codices hispanici eleganti scriptura quadrata exarati sunt, Germanici scriptura uncinata et contorta, Itali scriptura quadam media. Unde etiam

3° Ratione *patriae* dividuntur in Hispanos, Germanicos, Italos, Orientales, et mixtos (1).

4° Ratione *editionis* aliqui codices nudum Textum exhibent, alii vero addunt versionem Chaldaicam, aut Arabicam, vel Persicam, vel Latinam; nonnulli habent Masoram magnam in margine superiore et inferiore, et parvam in margine laterali interiore; in margine autem exteriori, et ampliore saepe gerunt adnotationes rituales, scholia, aut etiam aliquem commentarium Rabbiorum.

III. Ad *aetatem* codicum quod attinet nonnulli codices praeseferunt indicationem anni, quo scripti sunt, alii vero minime. Circa primos adnotandum est, Iudaeos in suis scriptis non computare

(1) Hinc classificatio, seu distributio codicum in varias familias est satis facilis, et certe faciliior quam in Codicibus Graecis, verum ex alia parte non est tam utilis in critica Textus Hebraici praesertim quia Codices Mss. sunt omnes relative recentiores, et parum omnino inter se differunt. Sed de hoc inferius redibit sermo.

annos iuxta aeram vulgarem, seu Christianam, sed iuxta alias aeras, secundum quas aeras intelligendae sunt indicationes annorum, quae pluribus codicibus adiectae sunt, generatim in fine. Plerumque annos numerant a Creatione, aliquando ab epocha Seleucidarum A. C. 312 quam appellant *aeram contractuum*, nonnunquam etiam a destructione templi, quam Iudaei collocant anno mundi 3828. Duae istae supputationes posterius nominatae nullam difficultatem praeseferunt: de prima vero, quae ab Orbe condito exorditur, duo sunt necessario animadvertenda. Primum est, quod summa annorum a Creatione usque ad nos non est eadem apud Iudaeos, et apud Christianos, sed Iudaeorum summa est 240 annis minor Christiana; quare isti 240 anni sunt semper addendi, ut reducantur notae chronologicae codicum ad aeram nostram (1). Secundo animadvertendum est Iudaeos saepe omittere omnia millenaria in annis designandis, et solum minorem numerum exprimere; et tunc annus dicitur designari *iuxta supputationem minorem* hebraice לפרט קטון quod solet per compendium notari sic: ל'פ'ק' Tunc igitur oportet addere 240 annos, ut supra, et deinde totidem millenaria quot decurrerunt a principio mundi, vel a Christi adventu ad habendum annum vel mundi, vel Christi iuxta nostrum computandi usum (2). Haec quidem de codicibus, qui notatum habent annum, quo scripti, vel absoluti sunt. Quod pertinet autem ad codices sine temporis nota, difficillimum est eorum epocham definire; nam forma characterum vix variat pro diversa aetate, alia etiam indicia, ut ex. gr. praesentia, vel absentia punctorum, vel Masorae, diversitas atramenti in literis, ac in punctis, et alia huiusmodi, fallacia omnino sunt, ut fatentur Kennicott, et De Rossi: paulo magis iuvant color membranae plus minus flavus, status atramenti plus minusque evanescentis, vel aliud atramentum recentius illitum, quamvis et haec

(1) Ita ex. gr. Cod. 554 Kennicotti, seu 5 De Rossi, habet hanc inscriptionem: *Absolutus est hic liber Pent. cum Targum.... feria V. die 2 Mensis scebat A. M. 5082, qui est 1254 a destructione sanctuarii, quod cito aedificetur diebus nostris. Addatur primae summae numerus 240 et habebitur annus 5322 mundi, tum demantur anni 4000 ante Christum et remanebit a. 1322 aerae nostrae, quae est aetas codicis.*

(2) Ita ex. gr. Codex 2 Kenn. habet in fine notatum a. 64, quo scriptus est. Intellige statim a. 5064, quibus si addas 240 habebis a. 5304 mundi, et 1304 aerae Vulgaris.

signa facile decipere possint. Si tamen haec omnia, vel plurima simul conspirent tunc prudens iudicium ab exercitatis criticis ferri potest de codicis antiquitate. Sic ex. gr. Cl. De Rossi codicem suum 634 (Fragm. Levit. ac Num.) ex conspiratione omnium indiciorum concludit probabilius ad saeculum VIII pertinere.

Ceterum fatendum est cum laudatis summis criticis, aliisque passim, codices mss. hebraici textus valde antiquos non inveniri, qui scilicet possint cum codicibus Scripturae Graecis, Latinis, Syriacis antiquitate contendere. Plerique posteriores sunt saeculo X: pauci ad ipsum Saec. X referri possunt, qui vero superant hanc aetatem miraculi loco habendi sunt, nulli autem prorsus saeculum VIII antecedunt (1). Huiusmodi defectus antiquissimorum codicum ratio saltem praecipua repetenda est ex praecepto Talmudis tract. *Sopherim*, quo nempe iubentur Hebraei codices omnes usu detritos sepelire. Hinc in qualibet synagoga est locus in speciem putei paratus, quem appellant *Ghenizà*, in quem coniiciuntur a privatis quibuscumque libri omnes laceri, corrosi, mutili, usui non amplius vel aegre inservientes, fragmenta, plagulae, folia, ne scilicet in profanos usus distraherentur, et verbum Dei profanetur. Cum puteus plenus est evacuatur, ut aliis locus fiat, et codices omnes inde extracti in fovea ad hoc parata in sepulchreto synagogae sepeliuntur. (V. De Rossi *Prolegomena* §. XV.)

IV. *Bonitas* et *valor* codicum hebraicorum partim ex antiquitate pendet, partim ex intrinseco valore, scilicet ex diligentia, et peritia qua constat eum fuisse descriptum, et ex archetypo unde constat derivatum esse. Qua in re multum iuvat scire familiam, seu gentem, ad quam pertinet codex aliquis, quaeque plerumque ex forma characterum dignoscitur, et ad quatuor vel quinque revocari possunt, ut superius innuimus. 1) Codices Hispanici elegantiores sunt quoad formam characterum, et correcti creduntur iuxta codi-

(1) De Rossi ita codices Hebraicos dividit ratione antiquitatis: qui anteriores sunt saeculo XII vocari debent *antiquissimi*, qui scripti fuerunt saec. XII, XIII, et in prima parte saec. XIV sunt simpliciter *antiqui*; qui descendunt ex altera parte saec. XIV et ex saeculo XV. sunt *recentiores*; qui denique post saeculum XV sunt recentissimi et fere nullius auctoritatis, nisi certo constet eos ex valde antiquis exemplaribus exscriptos esse. (De Rossi. *Prolegom.* § XIV.)

cem Hillelianum, quare masoram accuratius sequuntur. 2) Codices Orientales similes sunt Hispanis, eundemque valorem habent. 3) Codices Germanici rudiores habent scripturam (sere ut in editione Münsteri Basileae 1536), et Masoram parum curant. 4) Codices Italici fere medium tenent locum inter Germanicos et Hispanicos tum ratione characterum, tum ratione observantiae masorethicae. Iudaei qui iurant in verba Masorae, praeferunt ceteris codices Hispanicos et Orientales, contra vero Christiani critici, quibus curae est non tam Masorae textum discere, quam invenire statum Textus primitivi ante epocham Masoretharum, potius praeferunt Codices Germanicos et Italicos, et in genere codices amasorethicos masorethici anteponunt, eo quod variantes lectiones optimae notae suppeditent, et magis quam codices Hispanico-Masorethici conformes sint cum antiquis versionibus et cum textu Samaritano.

V. Quod pertinet ad modum designandi, et citandi codices hebraicos denique observandum est, nondum fuisse a criticis stabilitam uniformem et universalem methodum, quemadmodum factum est circa codices Graecos. Itaque praecipui quidam et insigniores codices hebraici designantur nomine bibliothecae, in qua asservantur, vel personae ad quam pertinent, vel pertinuerunt. Ceteri per numeros Arabicos notantur, qui tamen diversi sunt apud diversos criticos, et ideo debent in clavi, vel apparatu critico explicari.

Haec pauca sufficiant de codicibus hebraicis mss. generatim consideratis:

§. II. De praecipuis quibusdam codicibus hebraicis.

I. Saepius laudatus De Rossi sequentes codices ut antiquissimos et praecipuos allegat

1° *Codex Viennensis n. 590* collat. Kennicott. Servatur in Bibliotheca Caesarea Vindobon. Continet Prophetas et Agiographa: constat foliis 471 membran. singulae paginae in duas columnas dividuntur. Character non est Hispanicus; nullam habet adiectam Masoram nisi finalem in paucis libris: variantes lectiones in margine rarissimae: puncta habet, sed recentiore manu adiecta. Ieremias et Ezechiel praecedunt Isaiam; Agiographa sequuntur ordinem Talmudicum: libri poetici metricae, seu stichometricae exarati sunt. Epi-

graphem habet in fine ex qua constat hunc codicem absolutum fuisse initio saeculi XI. a. 1018 vel 1019; ideoque antiquissimus est inter omnes codices *certae epochae* collationis Kennicotianae.

2° *Codex 634* Collationis De Rossi: erutus fuit a De Rossi ex Ghenizà synagogae. Lucensis. Continet fragmentum Levitici et Numerorum (Lev. XXI. 49 — Num. I. 50) in membrana vetusta et detrita; character est rudis, antiquissimus, ad formam Germanicam vergens; nulla masora, nulli keri chetiv, nulla puncta, nisi ubi recentiore manu addita sunt: nullum spatium vacuum ante maiores sectiones; aliquando literae licet antiquissimae apparent superscriptae aliis antiquioribus; nullam habet adiectam temporis notam. De Rossi coniicit eum pertinere ad saeculum VIII. quod si admittatur erit antiquissimus codex mss. non solum in utraque collatione Anglica et Italica, sed inter omnes codices notos Hebraici Textus.

3° *Codex Reuchlinianus* (154 Coll. Kennic.) servatur in publica Bibliotheca urbis Carlsruhe. Continet Prophetas cum Targum: in margine inferiore abundant adnotationes masorethicae, raro occurrunt in margine laterali. Est membranaceus in folio: epigraphen adiectam habet huius formae: « *Absolutus est hic liber Prophetarum... per manus Zerach filii Iuda anno 4866 a Creatione, 1038 ab conversione Templi* »: idest aerae vulgaris a. 1106. Epigraphen confirmant characteres codicis interni et externi.

4° *Codex Malatestianus* (536 Collat. Kennic.) asservatur Caesenae in biblioth. Malatestiana. Est membranaceus in folio. Continet Pentat. Proph. et Meghil. Incipit cum Gen. II. 13, et sub initium ac finem nonnullis foliis recentioribus suppletus est: in margine adnotatas habet quasdam lectiones codd. antiquissimorum: characteres praeferunt Germanicos. Nullam habet temporis notam, sed omnia indicia collimant in sententiam Kennicotti et De Rossi illum referentium ad finem saeculi XI.

5° *Codex Mediceus* (462 Coll. Kennic.) asservatur Florentiae in biblioth. Laurentiana. Est membranaceus in 4°: continet Iosue, Iudices, et Samuelem, caractere Hispanico quadrato, cum punctis, sed vetustate detrito. Referri solet ad fin. saec. XI vel in. XII.

6° *Codex Toletanus Bayeri* (293 coll. Kenn.) membranaceus in fol. Continet Pentat. cum Megh. et masora, caractere quadrato;

literae evanidae, et exesae, initiales nullae: videtur magna cura conscriptus, ut notat Brunsius qui illum contulit: textus, notae, subscriptio eadem manu exarata sunt. Ex subscriptione discimus codicem hunc absolutum fuisse anno mundi 4904, seu aerae nostrae 1144.

7° *Codex Bononiensis* biblioth. SS. Salvatoris canon. Regul. n. 649. (coll. Kennic. 531) membran. 2. Vol. in fol. continet Prophetas et Agiographa cum masora et Targum: characterem praesefert Germanicum, cuius facsimile profert Blanchinius in suo *Evangeliarium quadruplex*. Ex subscriptione codicis apparet eum scriptum fuisse anno 1193.

8° *Codex Parisiensis* Biblioth. Nation. n. 48. (Collat. Kenn. 326) Membran. in 4° Continet Agiographa, Ios. Iud. Sam. Characteres hispanici elegantissimi. Scriptus est Toleti a. M. 4958. idest anno C. 1198.

9° *Codex 503* Coll. De Ross. membran. in 4° erutus ex Ghennizà Luci. Continet Pentateuchum; mutilus est ac detritus: ex variis foliis diversarum aetatum consarcinatus, quorum antiquiora a De Rossi referuntur ad saec. X vel etiam IX.

10° *Codex 262* coll. De Rossi: Membran. in fol. continet Pentat. Megh. Aphtar. caractere Germanico antiquissimo. In folio penult. legitur rythmica epigraphe, ubi dicitur Codex exaratus imperante Vespasiano Imperatore: sed hoc manifestum mendacium, vel errorem continet, et a manu recentiore appositum est, ut videtur, saec. XIV. quae vestigia abrasionis antiquioris scripturae reliquit. Attamen huic codici indicia magnae antiquitatis insunt: membrana rudis et vetustissima, literae obsoletae, vetustate corrosae, alicubi rescriptae vel denuo illitae; nulla masora, vix ullum keri, lectiones conformes cum textu Samaritano et versionibus antiquis, matres lectionis frequentes: habet initiales literas maiores, et puncta literi coaeva. De Rossi illum sine dubio refert ad saeculum XI.

Ad idem saeculum XI. referendi videntur in Collat. De Rossi *codex 274* Pentat. Italicus membran. in 4°, fortasse etiam cod. 10 Pent. et Meghil. membran. Germ. in 4°, item codd. 349, 379, 611.

11° Ad Saeculum XII, referri debent *Codex Mediolanensis* (Kennic. 193), *Sangermanensis* (Kenn. 366), *Regiomontanus* (Kenn. 224), *Norimbergensis* (Kenn. 201) *Parisiensis* regius (Kenn. 210) et

ex collatione De Rossiana Codices 56, 159, 248, 350, 378, 552, 555, 614, 645, 649, 701 et alii.

12° Ad saeculum XIII. referendi videntur celebres codices Bononienses Pentateuchi, et Esther, qui solebant olim ipsi Esdrae falso adscribi. Ad idem saeculum pertinent plurimi codices utriusque collationis, ut videri potest in *Clavi* cl. De Rossi. to. I. var. lect. ex quibus quatuordecim in Bibliotheca De Rossi gerunt epigraphem cum certa temporis nota: quibus addit in collatione alios duos nempe *Liburnensem* a. 1252 (coll. 20) et *Patavinum* a. 1254 (coll. 38).

II. His addere placet duos codices Kennicotto et De Rossi ignotos, vel non collatos. Sunt autem antiquissimi codices Malabaricus, et Odessenus recenter detecti.

13° *Codex Malabaricus* inventus fuit apud Iudaeos nigros in Malabar, in extrema India degentes, et in Europam allatus ab Anglo Buchanan a. 1806. Scriptus est in membrana purpurea, et continet magnam partem Pentateuchi, sed scriptam variis aetatibus, et diversa manu. Eius valor maximus est, eo quod Iudaei Malabarici per multa saecula ab aliis Iudaeis separati vixerint, et codices sacros independenter ab illis conservaverint: et tamen cum editione Vander Hooght comparatus codex Malabaricus inventus est ita convenire, ut vix 40 variantes lectiones praesferat, et quidem omnes nullius momenti; quod pro integritate sacri Textus validum argumentum suppeditat (1).

14° Alter codex adhuc recentius repertus est, scilicet a. 1839, a Iudaeo Doctore Abraham Firkovitsch una cum aliis multis mss. ab eo diligenter conquisitis, et collectis ex variis synagogis in ditione imperii Russici existentibus. Haec primum oblata fuerunt Societati Archeologicae Odessae, quare codex noster vocari solet codex Odessae: deinceps vero transierunt ad bibliothecam imperialem Petropolitanam, ubi laudatus codex asservatur inde ab a. 1863. Codex iste continet Prophetas *Oseam et Ioel*: scriptus est character satis eleganti, et pertinet ad familiam Orientalem, cum sit ex Babilonia oriundus. In epigraphe adiecta legitur codicem hunc scri-

(1) Videri potest huius codicis descriptio, et critica collatio apud el. Yeates in Op. *Collation of an Indian copy of the hebrew Pentateuch*. Cambridge 1812.

ptum esse anno aerae vulgaris 916. Quare inter antiquissimos est computandus, et longe superat antiquitate omnes codices epigramm et notam temporis praeserentes in Collatione De Rossiana (1).

Addi etiam possent codicibus recentius exploratis nonnulli codices Sinenses apud Iudaeos in imperio Sinarum degentes reperti; de quibus legi potest Murr in suo: *Specimine historiae Hebraeorum in Sinis degentium*.

In Musaeo Borgiano Collegii Urb. de Propaganda fide extat antiquus Codex Hebraicus coriaceus ex Oriente allatus; quem nonnulli credebant remotissimae antiquitatis; sed non videtur superare XV aut XIV saeculum. Bibliotheca Vaticana habet quidem plures Hebraicos codices, inter quos nonnullos magnam antiquitatem praeserentes in subscriptione et epigrapha: sed Cl. De Rossi observat eos recentiores esse aetate quam praetexunt, et epigraphas mendaces esse (2) — Haec satis sint de codicibus mss. hebraicis.

§. III. De editionibus typographicis hebraici Textus.

Usque a primis annis inventae artis typographicae imprimi coepit Textus hebraicus V. T. et deinceps certatim tum a Iudaeis, tum a Christianis saepissime recusatus est, ita ut hebraicarum edi-

(1) Legi potest de hoc codice erudita dissertatio C. D. Ginsburg inserta in periodicis scriptis Anglicis: *Transactions of the society of Biblical archeology*. Vol. V. part I. Lond. 1876. pag. 129–176. Specimen scripturae huius codicis nostris lectoribus exhibemus in Tabula II huic volumini adiecta n. 1.

(2) Vide De-Rossi in *clavi* praefixa to. I. Var. lect. ad Cod. 154 Coll. Kennic. (pag. LXVII). Loquens de hoc codice qui dicitur Reuchlinianus, et inter antiquissimos recensetur (a. 1106), haec scribit: « Extat (ut notat Brunsius ad h. cod.) in bibliotheca Vaticana inter Codices Palatinos n. 31 codex *Siphra* aetate maior, exaratus a. 833 mundi conditi, 1005 templi destructi, Christi 1073. Videndum tamen, num genuina sit inscriptio et aera. Antiquiores enim aerae Vaticanorum codicum hebraeo-biblicorum sunt falsae. Aera Reuchliniani codicis indubia est: plures tamen codices Vaticani paulo posteriores, sed magni pretii ab ipso De Rossi et Kennicott laudantur.

tionum peringens numerus existat (1). Omnes istae editiones dividi possunt in quatuor classes: scilicet in editiones *principes*, *antiquas*, *recentiores simplices*, et *recentiores criticas*: rursus autem omnes dividuntur in *Masorethicas*, et *amasorethicas* prout vel Masorae adhaerent, vel ab ea discedunt. I. Editiones *principes* quae ex mss. immediate derivantur, diximus ad tres revocari. 1^a est magna editio *Soncinensis* a. 1488, ex qua postea prodiit editio *Brixienensis* a. 1494: huiusmodi editiones primae sunt quae totum textum contineant, qui antea solum per partes variis in locis impressus fuerat, nempe *Psalterium* cum Comm. Kimchi a. 1477 in 4° (sine loco), *Pentateuchus* cum paraphrasi Chald. et Comm. Iarchi Bononiae a. 1482, *Prophetæ priores* cum Comm. Kimchi. Soncini 1485 et *Prophetæ posteriores* ib. a. 1486: *Agiographa* edita fuerunt Neapoli 1487. Ita per partes edito S. Textu, Abraham ben Hhaiim Iudaeus typographus celebrem Soncinensem editionem a. 1488 in lucem protulit, quae rarissima est, ita ut non amplius quam octo eius exemplaria in tota Europa inveniri existiment bibliographi. Editio est in folio parvo, et textum in binas columnas divisum sistit: derivata est originario ex codicibus mss. Germanicis, et plurimas variantes lectiones exhibet, sed multa etiam menda. Haec editio saepius repetita est non solum in laudata editione Brixienae a. 1494, sed etiam alibi saepius in principio secundi saeculi typographiae seu XVI. 2^a editio princeps est *Complutensis* Cardinalis Ximenes in to. I-IV. Polyglottae hispanicae a. 1517 seqq. quae ex antiquis mss. magno sumpto ab editore comparatis diligenter expressa est (2).

(1) Sola collatio De Rossi complectitur editiones 374, ex quibus 333 in eius privata bibliotheca reperiiebantur. De editionibus hebraicis distincte et fuse pertractant auctores *Bibliothecarum sacrarum* Wolfius, Le Longius, et Maschius: prae ceteris vero ipse laudatus De Rossi tum in sua *Clavi* to. 1. Var, lect, et eius continuatione in tomis sequentibus, tum in specialibus hac de re editis operibus, scilicet: *De hebraicae typographiae origine* Parmae 1776 (et ed. 2. Erlangae 1778). *De typogr. hebræo Ferrariensi* Parmae 1780. et iterum Erlangae 1871. *De ignotis antiq. sacri textus editionibus* Erlang. 1782. *Annali Ebreo-typografici di Sabioneta*. Parmae 1780. idem latine cum append. Erlangae 1783. *Annales hebr. typogr. Saeculi XV*. Parmae 1775. *Annales hebr. typogr. ab anno 1501 ad 1540* ib. 1799. *Annali Ebreo typogr. di Cremona*. ib 1808.

(2) Celebris est liberalitas laudati Cardinalis, qui ad editionem hanc

Haec est prima editio a Christianis vulgata, nam omnes praecedentes cura doctorum Iudaeorum prodierant: quamvis et Complutensis editio adornata sit opera Iudaeorum, qui ad Christianam fidem conversi fuerant. 3^a editio princeps est *Bombergensis* 2^a, quam scilicet Bomberg typographus Venetiae impressit a. 1528 vel 1526, sed ipsam editionem ex codicibus mss. concinnavit *Iacob ben Hhajim* (non confundendus cum Abraham ben Hhajim, de quo supra). Haec editio celeberrima est praecipue propter *Masoram*, quam laudatus ben Hhājim primus in unum corpus collegit, et suae editioni adiectam imprimendam curavit, ipsum Textum Masorae praecipis accomodans: quare est prima editio stricte Masorethica, archetypus omnium fere subsequentium editionum, et Textus hebraici vulgo recepti, qui ideo *Textus Masorethicus* appellatur.

II. Editiones *antiquae*, sed non principes, sunt illae, quae ex una vel altera ex praecedentibus prodierunt, sed novis curis plerumque retractatae, et in melius adductae. Huc pertinent editiones superius laudatae quae ex Sonciniana expressae sunt: item *editio* 1^a. *Bombergiana* a. 1518 Leoni X. dicata, cui adlaboravit Felix de Prato doctus Iudaeo-Christianus; item altera eiusdem Felicis a. 1521, cui adiectae sunt notae Eliae Levitae: praeterea editio *Ferrariensis* n. 1555 nitidissima, et perrara, de qua disserit De Rossi in op. *De typograph. Hebr. Ferrar.* (ed. Erlangae 1781. pag. 52. seq.); item editio Pentateuchi *Sabionetae* a. 1557 sub auspiciis Vespasiani Gonzaga Colonna; *Münsteriana* Basil. 1536, *Plantiniana* Antuerp. 1566 elegantissima, editio *Roberti Stephani* Paris. 1539-44, aliaeque plures saeculi XVI. Ex his editiones illae quae praecedunt Bombergianam 2^{am} sunt plus minus amasorethicae, sequentes vero sunt masorethicae.

III. Editiones *recentiores simplices*, quae a saeculo XVII-XIX prodierunt paene infinitae sunt. Ex his, praeter Polyglottas Parisiensem, et Londinensem, celeberrima evasit editio *Iosephi Athiae* Iudaei typographi Amstelod. 1661, in qua adornanda operam contulit doctus Io. Leusden Professor Ultraiectensis; in hac editione pri-

uvandam non dubitavit solvere pretium 4000 florenorum aureorum pro septem Mss. hebraicis. Sed quinam fuerint isti codices, et cuius valoris impossibile est definire: Ximenius in epistola dedicat. ad Leonem X. exemplaria a se adhibita appellat *castigatissima, et vetustissima*.

num apparuit certa numeratio versiculorum conformis numerationi Bibliorum latinorum: textus collatus est ad Biblia Bombergensia et Plantiniana, et ad duo mss. Altera Ios. Athiae editio prodiit ibidem a. 1667. Hanc, accuratius recudendam curavit, collatis aliis editionibus et mss. *Everardus Van der Hooght*, cuius textus impressus a. 1705 omnes praecedentes masorethicas editiones superavit, et usque ad nostram aetatem veluti typus habitus est, iuxta quem pleraeque recentiores editiones impressae sunt: hinc etiam in generalibus collationibus Kennicotti, et De Rossi praefatus textus Vander Hooghtii pro basi collationis assumitur: eius stereotypam editionem paravit *A. Hahn* Lipsiae 1833, et iterum *C. G. Theile* ib. 1849.

IV. *Editiones criticae* vocantur illae quae una cum Textu exhibent *apparatum variantum lectionum*. Scilicet docti viri animadvertere coeperunt textum masorethicum non esse numeris omnibus absolutum, nec Masoram absoluta fide in omnibus dignam; hinc ipsum Textum critice expendere coeperunt iuxta antiquiora instrumenta, scilicet iuxta Codices vetustos, praesertim amasorethicos, Textum Samaritanum, antiquas versiones, allegata Patrum et Rabinorum, ut ita textum ipsum ad primitivum statum, quantum fieri potest, revocarent. Vidimus in Prolegomenis quid in hac re tentaverint, et praestiterint critici sive Iudaei sive Christiani, imprimis Waltonus, Capelli, Houbigantius, Kennicott, et De Rossi; quibus nunc addimus praeclaram editionem I. H. Michaelis: *Biblia hebraica singulari studio diligenter recensita*. Halae 1720, et notas editiones Ch. Reineccii Lipsiae 1725, I. Simonis Halae 1752, Doederlein et Meisner Lips. 1795 (Variantes selectae ex utraque collat.), denique I. Iahn: *Biblia hebraica digessit et graviores lectionum varietates adiecit*. 4 Vol. Viennae 1806, cui adlaborarunt etiam Mock, Schwoy, Teger et Ackermann canonici Regulares.

Quod pertinet ad usum criticum diversarum editionum, quae huc usque citatae sunt, aliarumque ad unam vel alteram ex praedictis classibus pertinentium, praestabit audire toties laudatum I. Bern. De Rossi in postremo suo opere critico: *Introduzione alla S. Scrittura*. Parma 1817. §. XXXVII–XL (1). De principibus et an-

(1) In tota hac tractatione de critica verbali libenter utimur ipsis summorum criticorum verbis, quibus simul et veritas, et auctoritas inest: in huius modi enim rebus quae tam maturum iudicium, et tam longam experien-

tiquis editionibus (1) ita scribit: « Primae editiones S. Textus saeculo XV ex Italia, et Lusitania prodierunt, quae cum ex codicibus mss. derivatae fuerint ipsis mss. aequiparandae sunt; eadem in magno pretio sunt habendae, non tam ob earum raritatem, quam ob usum criticum, et ob *incredibilem copiam variantum lectionum optimarum* quas continent, quae a Samaritano textu, et antiquis interpretibus confirmantur. Inter eas quae maiorem harum copiam praeseferunt, ideoque maiorem usum criticum praestant, numerandae sunt editio Soncinenensis, et editio Brixienensis (1494), item Prophetarum priores et posteriores edit. Soncini, Agiographa edit. Neapolis, duo Psalteria a. 1477, duae editiones Pentateuchi altera Brixienensis, altera antiquissima sine loco et anno. Prima ex numeratis editionibus (Soncinenensis) sola continet 12,000 variantum lectionum, et amplius. Ceterae quae ex codicibus Hispanis, vel aliis a Masora minus difformibus prodierunt, multo minorem copiam variantum lectionum continent: ad has postremas accedunt etiam ex Italicis editionibus Pentateuchus Bononiensis, Biblia Neapolitana sine loco et anno, et Lusitanae omnes. Ad antiquas editiones referendae quoque sunt omnes illae, quae apparuerunt in principio saeculo XVI ante primam editionem Masorethicam 1525. Inter has eminent ob raritatem, et ob singulares et bonas lectiones, Biblia Pisaurensis, Complutensis, duae primae editiones Bombergianae, Prophetarum prior. et poster. cum Comment. Kimchi et Abrabanelis Pisaurenses, nec non editiones Constantinopoli, et Salonichi vulgatae ». Deinceps loquitur de editione Bombergiana Iacobi Ben Hhajim, quae prima Masoram sistit, et presse sequitur; hanc laudat quidem, sed observat multis erroribus foedatam esse: « Doctus ille Tunisinus (inquit) omnem curam adhibuit ut Masoram puram et correctam nobis traderet, eiusque labores ad hunc finem exantlati fuerunt paene incredibiles, sed vani, et inutiles; nam Masora, prout ab eo impressa est, adhuc est valde imperfecta, et erroribus scatens, et doctis prorsus stuporem ingerit, eam non solum silentio praeterire, sed etiam excludere-

tiam et exercitationem requirunt, arrogans esset sperare, nos aliquid melius illis, aut par daturus esse lectoribus nostris.

(1) De Rossi *antiquas* vocat omnes editiones quae praecesserunt Bombergianam a. 1526, quae autem illam subsequutae sunt etiam saec. XVI. appellat *recentiores* (moderne) V. op. cit. §§. 37 et 39.

re aliquando meliores et veriores lectiones. Nos huius rei luculentissimum exemplum dedimus de duobus versiculis libri Iosue (Ios. XXI. 36, 37) quos plurimi optimi codices, et omnes praecedentes editiones habent, et tamen in hac prima editione Masorethica in gratiam ipsius Masorae perperam expuncti fuerunt, ut in aliis posterioribus editionibus, quae illam coeco modo sectantur deinceps factum est. Hoc solum exemplum in re tanti momenti praesumptionem parit adversus alias correctiones, quas ben Hhajim in textum inducere potuit: et revera, diligenti examine instituto, reperimus, eum praeter quasdam inaccuratas lectiones ex sua Masora haustas, nonnullas etiam sibi proprias exhibere, quarum nonnullae falsissimae sunt (1), licet postea fere omnes editiones pervaserint.... Ceterum haec editio adnexam Masoram generatim sequitur ». Deinde loquens de *recentioribus* editionibus scribit: « Istaе editiones plerumque retinent textum masorethicum prout impressus fuit in editione Ben Hhajim a. 1525retinent etiam lectiones illi editioni proprias, etiam erroneas, quae inventae non sunt conformes codd. mss., antiquioribus editionibus, et multo minus antiquis versionibus. Nihilominus inter has posteriores editiones plurimae occurrunt, quae a Masora et a textu recepto plus minusve recedunt, et quidem in locis etiam gravioribus ex. gr. in laudatis versiculis Iosue. Sunt etiam nonnullae quae adeo a textu communi recedunt, ut a doctis viris adnumeratae fuerint *editionibus amasorethicis*. Tales sunt duae Munsterianae hebraeo-latinae a. 1534 et 1546: editio a. 1536 minus a textu masorethico discedit. Ex duabus editionibus Rob. Stephani ea quae est in 4° insignes habet differentias, et multo ampliorem numerum variantum lectionum, et usum criticum, quam editio parva. Inter sequentes editiones quaedam occurrunt singulares, quae lectiones praeseferunt rariores, aut sibi proprias, uti sunt editio Menasse ben Israel 1630, editio Ianssonii 1639,

(1) Idem De Rossi in alio opusculo cui titulus: *Compendio di critica sacra* §§. VIII. pag. 11. affert speciminis gratia XIV lectiones erroneas, et critico fundamento destitutas, quae in hac editione receptae sunt, et inde in subsequentes plurimas editiones manarunt: ex. gr. 1 Sam. XVII. 34 זֶה hic pro שֶׁ agnus; Isaiae XVII. 9 הַחֲרָשׁ fabricator pro הַחֲרָשׁ vir-gultum; 1 Paral. IX. 35 אחתו sororis eius, pro אשתו uxoris eius.

item editio Nisselii 1662, Proops 1725, et Venetae 1678, 1739, 1766 ». Paulo post observat, etiam communes editiones recentiores, quae textum masorethicum exprimunt, nonnullas varietates notatu dignas aliquando praeseferre, et ideo etiam earum rationem aliquam habuit in generali collatione (V. *Prolegomena* §. XXIII.). Denique *editiones criticae* magno usui sunt, quatenus materiam diligenter collectam, et paratam praebent pro criticis disquisitionibus: imprimis duae magnae collationes Kennicottiana et De Rossiana thesaurum amplissimum criticae sacrae complectuntur, ex quo recentiores omnes hauserunt.

ARTICULUS II.

DE MASORA EIVSQUE VALORE CRITICO

Quamvis nonnulla alibi dixerimus de Masora, praestabit tamen hic paulo accuratius de eius indole, laudibus, et vitiis disserere; ex hisce enim pendet maxima ex parte verus conceptus, quem nobis efformare debemus de hodierno Textu, et de ratione illum recensendi.

Masora ita accurate definitur a Io. Buxtorfio in sua *Tiberiade* p. 5. ed. 3^a 1665: « *Masora* est doctrina critica a priscis Hebraeorum sapientibus circa textum hebraicum S. Scripturae ingeniose inventa, qua versus S. Scripturae, eius voces, et literae numeratae, omnisque ipsarum varietas notata, et suis locis cum singulorum versuum recitatione indicata est, ut sic genuina eius lectio conservetur, et a corruptione in aeternum praeservetur, et valide praemuniat » (1). Itaque duo sunt obiecta masorae: 1° veram *pronunciationem* vocum singularum definire per appositionem punctorum vocalium et accentuum. 2. veram et traditionalem *formam*

(1) Appellatio ista *Masora*, vel *Massoreth* significat *traditionem*. vel *doctrinam traditam*, quia omnes praefatas adnotationes, quae hoc opus constituunt, a maioribus suis per traditionem acceptas Iudaei credunt, quae postea ab auctoribus Masorae scripto consignatae fuerint ne perirent. Hinc etiam ipsi auctores laudati operis dici solent *masorethae*, (hebraice בְּעָלֵי מִסְרָה), et textus hebraicus ad hanc normam exactus dicitur *textus masorethicus*.

et *conditionem* sacri Textus exhibere, quod pertinet ad ipsas radicales litteras, seu ipsas voces legendas. Quoad primum obiectum satis dictum est in aliis locis, et plura de eo traduntur a grammaticis, qui regulas masorethicas de punctis et accentibus, satis implexas et confusas, exponunt. De altero vero obiecto, in quo praecipue versatur *Critica* Masorethica, pauca distinctius tradenda sunt. Observationes criticae quae, in Masora continentur possunt ad duas classes revocari, ut recte observat Dr. Herbst (1): aliae enim, immo longe maior pars, respiciunt *descriptionem*, et conservationem actualium lectionum S. Textus, aliae vero nonnullae respiciunt lectiones actualibus substituendas, idest veras *correctiones* eiusdem textus. Prima classis complectitur sequentia rerum capita: 1° *numerationem* omnium versuum (*Phesukim*), verborum, literarum uniuscuiusque libri, cum adnotatione vocabuli vel literae quae praecise in medio libri invenitur. Ex. gr. ad Librum Ieremiae notat Masora, hunc librum constare versibus 1365, et phrasim: וַיֹּאמֶר הַנָּבִיא et dixit Ananias, esse in medio libri. 2° Adnotationes minutas de *proprietatibus* quorundam versuum: ex. gr. in toto Pentateucho sunt duo tantum versus qui incipiunt per litteram *Samech*; sunt quadraginta versus in quibus particula negativa לֹא ter recurrit, et alia similia. 3° Observationes *grammaticales* de verborum syntaxi: ex. gr. quoties hoc vel illud verbum construatur cum hac vel illa praepositione; ita notatur vocem הַפֶּאֱהַ, peccatum octies coniungi cum verbo עָשָׂה facere, verbum; שָׁמַע audire decies et septies cum לָקוּל vocem, et ita porro. 4° observationes *philologicas* seu *lexicales* de significationibus variis quarundam vocum: ita ex. gr. ad vocem עֵלֶה Gen. VIII. 11. notatur: *sex stant pro foliis*, idest, vox illa in toto V. T. sexies accipitur in significatione *folii* (arborum). 5° observationes *orthographicas* plurimas tum circa puncta, tum circa voces scriptas *plene* vel *defective*, tum denique circa litteras maiusculas, inversas, suspensas, finales. Haec quidem de prima classe adnotationum. Ad alteram vero classem, seu *correctiones* textus pertinent 1° *Keri*, et *Chetiv*, quibus scilicet, ut alias vidimus, notatur aliter legendum ac scriptum sit. In textu scilicet nihil immutare ausi sunt masorettae, etiam ubi error amanuensium evidens erat, sed, relicta lectio-

(1) V. *Criticam Sacram SS. Librorum V. T.* Doctoris Herbst (Catholici) edita a Welte (Cathol.) Part. I. *Critica gener.* Sect. III. cap. III.

ne uti iacebat in textu., adnotarunt quatenus esset vera lectio (*keri*). Huiusmodi adnotationes satis multae sunt, et saepe alicuius momenti: respiciunt autem vel voces in textu omissas, sed tamen legendas (*keri velo chetiv; lectum sed non scriptum*), vel e contra voces in textu scriptas sed non legendas (*Chethiv velo keri: scriptum sed non lectum*), vel denique voces aliter legendas, ac scriptae sunt in textu (*keri, Chetiv, lectum, scriptum*): item 2°) *Ittur Sopherim*, seu, *ablatio scribarum* super quinque voces, ex quibus scilicet litera *vau* ablata est, 3°) *Tikkun Sopherim*, seu, *ordinatio vel correctio scribarum*, super 18 voces, in quibus antiquae lectioni falsae reputatae verior substituta est, 4°) *puncta extraordinaria* super 15 voces, 5°) *coniecturae* nonnullae eruditorum, quae *sevirim* סְבִירִים appellantur. 6°) denique parvum spatium vacuum in medio versu relictum, et plerumque circello insignitum, quod vocant *Phiska*, aut *Pheragma*, et designat vel sensum finiri, vel aliquid deesse (1).

Opus Masorae, ut alias vidimus, iuxta communio-rem opinionem, inceptum est a doctoribus Tiberiensibus, seu celebris scholae Tiberiadis in Galilaea, circa finem saeculi VI, post compilationem Talmudis, deinde continuatum est a Iudaeorum magistris per subsequentes aetates usque ad saeculum X. Huiusmodi congeries observationum scripto consignata fuit, et in describendis codicibus solebat sacro Textui apponi modo integra, modo per partes, frequentius in compendium redacta et per multas *abbreviaturas*, uti vocant, ad marginem Textus: unde orta est illa confusio, de qua tantopere conqueruntur Masorae editores, imprimis Iacob ben Hhajim. Hic, ut supra innuimus, primus fuit qui Masoram diligenter ex Codicibus mss. collectam, et in unum doctrinae corpus redactam typis imprimendam curavit in editione Bombergiana sacri Textus a. 1525 vel 26. Distinctionem inter masoram *magnam, parvam, et finalem* alibi declaravimus.

De *valore critico* Masorae duae extant contrariae, et extremae opiniones. Iudaei, cum pluribus antiquioribus Christianorum

(1) Nonnullae ex citatis observationibus iam scripto consignatae fuerant ante Masoram, nam in Talmude reperiuntur, ut alias vidimus: sed in Masora iterum propositae, et cum aliis coniunctae occurrunt; quare partem Masorae proprie constituunt.

criticis, miris laudibus extollunt Masoram, eamque ut unicam normam in Textus Hebraici puritate servanda, aut restituenda sequuntur. (1) Alii e contra ex Christianis criticis, et nonnulli etiam ex Iudaeis Masoram despiciunt, et contendunt, masorethas potius no-
cuisse quam profuisse sacri Textus integritati. Sed media via in-
cedendum est. Laudanda certo est diligentia, et patientia Masore-
tharum in tam minuto et laborioso examine sacrorum codicum
instituendo; dubitandum non est multas corruptiones impeditas
fuisse per hanc *sepem Legis*, multas optimas lectiones per eam
conservatas fuisse, ut omittamus rectam pronunciationem vocum
hebraicarum sine eorum industria fere impossibilem evasuram fuisse.
Verum ex altera parte defectus et vitia Masorae tum originaria,
tum adventitia innumera paene sunt, et impediunt quominus il-
lam uti certam normam in omnibus sequi possimus. « Certum est
inquit De Rossi, labores Masoretharum potius eo directos fuisse,
ut conditio et forma Textus, qualis eorum aetate existebat, ea-
dem conservaretur, quam ut eam corrigerent, et meliorem face-
rent: certum est etiam eos ordinarie loquendo sollicitos tantum
fuisse de minutiis orthographicis, aut parvi, vel nullius momenti,
eos neglexisse examen plenum et accuratum optimorum Codicum
etiam suae aetatis et suae provinciae, antiquiores autem codices
omnino praeterisse, et infinitas variantes lectiones multo maioris
momenti ignorasse, vel neglexisse, quae in antiquis exemplaribus
mss. existebant, et adhuc existunt, quemadmodum apparet ex dua-
bus generalibus collationibus a Kennicott, et a me in lucem editis;
denique manifestum est masorethas aliquando mendosos codices
sequutos esse, et quasdam lectiones falsas recepissee ut veras, et
vicissim veras proscripsisse tamquam falsas, ut constat ex. gr. de
celebri loco Ios. XXI, 36, 37, quem tot optimi codices, et prae-
stantissimae editiones, nec non omnes antiquae versiones habent,
quem etiam contextus manifeste exigit, quem doctiores critici, et
nos quoque in opere variantum inconcusse demonstravimus authen-
ticum, et genuinum, et tamen Masora uti falsum et spurium con-
demnat. Hoc solum exemplum, nec non studium semper exhibi-
tum retinendi duos laudatos versiculos in tot codicibus, et edi-

(1) Iudaeorum testimonia in laudem Masorae collegit Buxtorfius in cit.
op. *Tiberias* pag. 191-195.

tionibus ostendit, Masoram a pluribus doctioribus criticis et correctoribus omnis aetatis de falsitate condemnatam fuisse. Hoc tamen impedire non potuit, quominus eius auctoritas gravissimum damnum afferret verae criticae, et emendationi Textus sacri; siquidem maxima pars posteriorum Iudaeorum, et Cristianorum Masorae penitus inhaerentes non curabant adire codices mss. et si forte in aliquem incidissent discordantem derelinquebant, et damnabant, aut etiam iuxta unicam Masorae normam corrigebant. Hisce addendum est, Masoram ipsam decursu temporis librariorum negligentia valde depravatam fuisse, praesertim cum soleret sub ingeniosis figuris, et pictis ornamentis minutissimis literis describi: quare ut in libris impressis hodie habetur erroribus, et imperfectionibus plena est, fatentibus ipsis eius admiratoribus, et primo eius editore ». (1) Concludimus igitur Masoram esse quidem unum ex fontibus Criticae V. T. sed 1° eam considerandam esse in suo originario statu, et expurgatam a librariorum et typographorum mendis, 2° etiam in se spectatam non semper tutam normam praebere, nec prudens esse ex sola eius auctoritate iudicium ferre, imo saepe damnandam esse, et relinquendam; 3° denique, cum plurima exemplaria S. Textus sive mss. sive impressa ad Masoram unice exacta fuerint, planum est tunc Masoram non constituere testem, seu fontem criticum distinctum ab ipsis codicibus et editionibus: huiusmodi sunt fere omnia exemplaria Hispanica, ut superius innuimus. (2)

ARTICULUS III.

DE TEXTU SAMARITANO.

Quid sit Textus Samaritanus Pentateuchi, et quanam eius origo et antiquitas dictum est in Part. I. Sect. II. cap. II. (Vol. I. pag. 472-79): ubi etiam ostendimus hoc monumentum validissime confirmare antiquitatem et authenticam Pentateuchi Mosaici. Nunc

(1) De Rossi: *Introduzione alla sagra Scrittura* §. XIX. *Compendio di Critica sagra* etc. § IV-IX, et *Dissertatio praeliminaris* affixata. IV. Var. lectionum.

(2) De Masora plura dabant Buxtorfius in: *Tiberiade, sive comment. Masoreth.* ed. 3^a Basileae 1665, Kennicott: *Dissert. gener. II.* 262 seq. E. S. Ackermann: *Masora illuminata.* Ienae 1759, praeter insigne opus

autem dicimus hunc ipsum Textum Samaritanorum magnae utilitatis esse etiam in critica *verbali* Textus hebraici. Sane hic habemus ipsum Textum hebraicum, quamvis diversis literis scriptum, idest characteribus samaritanis, per XXVIII fere saecula conservatum independentem a Iudaeis, eorumque codicibus, ideoque habemus fontem omnino distinctum ab omnibus instrumentis Iudaicis. Quare unus textus alterum confirmat, in iis scilicet in quibus consentiunt, seu in tota rerum substantia, et unus alterum corrigere potest in accidentalibus, in quibus discrepant. Utrum Textus Samaritanus per se, et in genere sit semper praeferendus textui Masorethico, et omnibus eius instrumentis, uti vellent Io. Morinus, Houbigantius, Vossius et alii, inquiremus in alio loco. Interim dicimus Textum Samaritanum, omnibus consentientibus, constituere instrumentum criticum magnae auctoritatis in critica *verbali* hebraici Textus. Sane 1° *antiquissimus* est; antiquior Masora, antiquior ipsa captivitate Babilonica; quare immunis est a pluribus immutationibus quas Pentateuchus Iudaeorum passus est, immunis etiam ab omnibus recensio-nibus quibus ille subiectus identidem fuit. Hinc textum repraesentat magis proximum originario et primitivo eius statui: quod etiam colligitur ex eo quod Pentateuchus Samaritanus multo melius convenit cum versione $\tau\omega\nu$ LXX, aliisque antiquis translationibus quam Textus Pentateuchi Masorethicus. 2° praeterea constat Samaritanos textum suum *diligentissime custodisse*, quidquid dicant Hebraei, qui eos ut s. Scripturae corruptores accusant (1). Id autem

Genebrardi Benedectini Mosaceni: *Isagoge ad legenda Rabbiorum commentaria*. Paris. 1559, quod iterum vulgatum est cum aliis similibus eiusdem Genebrardi scriptis a Relando in *Analectis rabbinicis* edit. 2. Traiecti ad Rhen. 1723 pag. 7 seqq.

(1) Hebraei et Samaritani invicem se accusant de corruptione S. Scripturae; Hebraei Samaritanum textum, Samaritani Hebraicum condemnant ut corruptum. Sed haec ex inveterata inimicitia utriusque gentis repetenda sunt, et si recte expendantur utriusque Textus integritatem apprime confirmant. Ostendunt enim quam eximia religione et vigilantia sacer Textus ab utraque gente custoditus fuerit, et custodiatur, cum propter solas accidentales varietates, et meras minutias, in quibus differunt, non dubitent altera alteram de falsatis Scripturis accusare, eiusque exemplaria proscribere. Apud Christianos saeculo XVII occasione editionis Pentateuchi Samaritani, similis omnino quaestio exarsit de corruptione Textus sive Samaritani sive Hebraici: de qua inferius dicemus.

certissime constat tum ex ipsa conformitate utriusque Textus, quamvis per tot saecula nec Samaritanus ex Hebraeo, nec Hebraeus ex Samaritano reformari potuerit; tum ex nota religione Samaritanorum erga libros Moysi, quos unice agnoscunt ut divinos, et ita in omnibus venerantur, ut nec ausi fuerint eius antiquas rudiores literas cum recentioribus commutare, nec puncta, accentus, notas masorethicas, aut quidquam aliud humanum in sacrum Textum unquam inducere voluerint, et denique corruptiones vel minimas animadverterint, et severissime castigaverint (1); accedit etiam, Samaritanos post Christum natum ad exiguum prorsus numerum, et ad unam parvam regionem redactos fuisse; unde sequitur exemplaria Pentateuchi multo rarius apud eos descripta fuisse, et multo pauciora fuisse quam apud Hebraeos, ideoque minores fuisse causas corruptionis; praesertim cum apud Samaritanos semper perseveraverit dignitas summi Pontificis, sub cuius vigilantia sacri codices describuntur. 3° Confirmatur auctoritas Textus Samaritani ex antiquis Patribus, qui eum citant, eiusque lectiones aliquando laudant, et amplectuntur.

Verum ex alia parte Textus Samaritanus suos habet defectus, et multae eius variantes lectiones incertae, saepe etiam aperte vitiosae sunt (2). Nam 1° frequens est permutatio literarum gutturalium, quas Samaritani non pronunciant, unde aliquando ambiguae, aut falsae lectiones oriuntur; 2° frequens est usus matrum lectionis, ad supplendum utcumque defectum vocalium; 3° aliquando occurrunt deliberatae mutationes: talis est Gen. V. et XI. aetas Patriarcharum per successivas generationes systematice et aequali

(1) Narrat inter ceteros Abraham Ecchellensis in notis ad catalogum Ebed Iesu p. 61 seq. cum quidam Dositheus apud Samaritanos olim attentasset quasdam mutationes in Textum inducere, summum Pontificem id animadvertisse, et statim homines misisse qui Dositheum in carcerem truderent, codicem autem ab eo descriptum igni consignarent. De hoc facto ipsi Samaritani loquuntur in suo *Chronico*; ubi etiam eousque progrediuntur ut Esdram ipsum de corruptione S. Textus accusent, et cum Dositheo condemnent.

(2) Lectiones variantes inter Pentateuchum Samaritanum, et Masorethicum collectae fuerunt a Walton in Polyglot. to. VI. a Morino et aliis, sed plenius a Kennicott, unde praecipuas excerpit De Rossi. Gesenius autem in suo *Comm. de Pentat. Samarit.* eas in varias classes distribuit, ut etiam postea fecit superius laudatus Herbst.

proportione imminuta; nam aetate Hieronymi nondum hoc observabatur in Pentateucho Samaritano, ut colligitur ex eius *Lib. quæstion. in Gen. V. 15–28*. Huc etiam pertinet iuxta multorum sententiam celeberrima lectio *Garizin* loco *Hebal* Deut. XXVIII, 4. Fortasse etiam alia nonnulla, quæ in Textu Hebraico desunt, et in Samaritano leguntur habenda sunt ut leves interpolationes, ut ex. gr. Ex. VI. 9, VII. 18, XII. 40: quæ tamen saepissime ex aliis Scripturae locis parallelis excerptæ sunt ut ex. gr. Gen. XLII. 16 ex Gen. XLIV. 22, Ex VI. 9. ex XIV. 10. Aliae lectiones inductæ videntur ex coniectura critica, vel ad aliquam difficultatem effugiendam. Ex. gr. Num. XXII. 20 et XXIII. 4, 5, 16 in historia Balaam ponitur, *angelus Domini*, pro, *Deus*, ut est in hebraico: Gen. III. 2 in historia tentationis Hevae ponitur *חֲבֵקָה mendax*, loco *הַנָּחָשׁ serpens*; ibid. v. 53 verbum singulare *יִשְׁפֹּט iudicet*, pro *יִשְׁפָּטוּ iudicabunt*. Longe tamen plura quæ addita, vel omissa, aut mutata sunt, non debent adscribi deliberato consilio, sed aut inadvertentiae notariorum, aut ipsius archetypi diversitati; praesertim illa quæ reperiuntur etiam in versione *των LXX*, in Aquila, et in versione Syriaca. Et ex his multa probabiliorem exhibent lectionem, quam sit in textu masorethico.

Ut igitur concludamus; Pentateuchus Samaritanus, non obstantibus suis defectibus, constituit unum ex praecipuis fontibus, seu instrumentis criticis, et in pluribus casibus eum sequi possumus, etiam relicta Masora, et Textu hodierno, saltem quando lectio samaritana praeter intrinsecam probabilitatem, habet etiam consentientem aliquem antiquum codicem hebraicum, vel aliquam antiquam versionem.

Exemplaria mss. Pentateuchi Samaritani XVI circiter existunt in variis bibliothecis Europae, omnia tamen recenter ad nos allata. Quamvis enim Pentateuchus Samaritanus antiquis Patribus notus fuerit, ut superius vidimus, sequentibus tamen aetatibus ita in oblivionem abierat, ut nullum eius exemplar in Occidente superesset. Tantum sub finem saeculi XVI Scaliger rerum samaritanarum studiosissimus coepit eruditos homines excitare ut Pentateuchum Samaritanum diligenter conquirerent, et aliquod eius exemplar sibi compararent: quod quidem primo tentavit Peirescius, sed, capta

navi, qua codex ab eo comparatus vehebatur, Petrus della Valle a. 1616 primum exemplar Pentateuchi Samaritani Damasci coemptum integrum et pulcherrimum in Europam intulit. Hoc exemplar postea transiit in Bibliothecam Patrum Oratorii Parisiensis, quorum unus, Io. Morinus, exinde concinnavit primam editionem Pentateuchi Samaritani in Polyglotta Parisiensi, et de eo etiam fusius tractavit in opere: *Exercitationes Ecclesiasticae in utrumque Samaritanorum Pentateuchum*. Paris. 1631. Interim vero laudatus Peirescius tres alios codices mss. adeptus est, deinde sex Usserius, et alii alios, ita ut nunc in variis bibliothecis Europae sexdecim saltem Samaritani codices vel integri vel mutili existant, qui omnes collati fuerunt a Kennicott, et De Rossi. Alii sunt in folio, alii in 4°, in 12° aut 24°; aliquando membranacei, alias in charta bombycina: omnes scripti sunt literis Samaritanis, sine ornamentis, sine ullis maiusculis, minusculis, inversis aut suspensis literis, sine vocalibus et accentibus, praeter specialia quaedam signa satis vaga et indeterminata, et puncta ad separanda vocabula adiecta; nullam habent Masoram, nullas notas marginales, nullos Keri et Chetiv: textus dividitur in Sectiones maiores, et minores, quas *Kuzin* vocant. In fine exemplarium habentur subscriptiones, ubi notatur nomen scribae, aut etiam possessoris, annus quo descriptum fuit exemplar, numerus *Kuzin*, aliquando etiam brevis historia ipsius exemplaris. Omnes isti codices diligenter describuntur a Kennicott in *Dissert. gener.* edit. Brunsv. pag. 339 seqq. et a De Rossi in *Clavi* to. I. Var. Lect. pag. CLV–LVII. Praecipui sunt: *Codex Cottonianus* Musaei Britannici, ab Usserio donatus, et illustratus, scriptus a. 1362: *Codex Parisiensis* biblioth. Oratorii a Della Valle ex Syria allatus, de quo supra, qui est saeculi XI: *Codex Barberinianus* trilinguis (Textus, Vers. Samar. Vers. Arab.) saec. XIII. *Codex Ambrosianus* literis rubris, aliquando vetustate detritis, quem Branca tribuit saeculo X. De Rossi saec. XII. *Codex Vaticanus* a Petro Della Valle emptus, membran. in folio, integer, et eiusdem manus, saec. XIV.

Editiones vero typographicae sunt 1° laudata editio Morini in Polygl. Paris. 2° editio Waltoni in Polygl. Anglicis, 3° priora quatuor capita Geneseos in Othonis *Palaestra ling. Oriental.* 4° denique editio separata totius Pentateuchi, sed literis hebraicis, curante Blayney, Oxon. 1790 in 8°.

Denique recolendum est, Samaritanos praeter textum Pentateuchi suis literis exaratum, habere etiam eius versionem in sua propria dialecto, et quidem antiquissimam, quae in Critica S. Textus negligenda non est; presse enim sequitur Textum Samaritanum, vel saltem quaedam eius exemplaria, quorum proinde lectionibus ex hoc consensu pondus accedit; aliquando tamen magis cum Textu Masorethico concordat (1). Haec versio una cum Textu Samaritano impressa fuit in Polygl. Parisiensi, et Londinensi, et in huius to. VI. videri possunt etiam eius variantes lectiones a Castello collectae. Habent etiam Samaritani aliam versionem sui Pentateuchi ab Abou Said saeculo, ut videtur, XIII confectam lingua Arabica. Denique habent etiam commentarium Arabicum Pentateuchi incertae aetatis, cuius tantum fragmentum (pars Geneseos) in Europa existit in bibliotheca Bodleyana sub n° 304. Haec etiam monumenta consuli possunt ad plenioram Pentateuchi Samaritani notitiam adipiscendam, eiusque lectiones melius determinandas.

ARTICULUS IV.

DE VERSIONIBUS ANTIQUIS

Quamvis versiones auctoris mentem eprimant signis, seu vocibus diversis ab originaria lingua, qua ille scripsit, ex eis tamen saepe colligitur quid Textus originarius contineret, et qua ratione loca dubia efferret aetate illa, qua singulae versiones exaratae sunt. Quare versiones, praesertim antiquae, habendae sunt ut totidem idonea instrumenta in Critica verbali Sacri Textus: quinimo vices gerunt quodammodo et supplent defectum testium directorum, quia pro Textu hebraico, ut supra vidimus, non possunt proferri exemplaria mss. saeculo IX vel VIII antiquiora, contra vero versiones plurimae, praesertim liturgicae, hanc aetatem longe antecedunt. Quatenus sint praecipuae versiones V. T. vidimus in Part. I.

(1) De critico valore versionis Samaritanae speciatim tractant Rich. Simon: *Histoire Critique du V. T.* l. II. chap. 17, D. Michaelis: *Introductio* §. 67, G. B. Winer: *De versionis Pentat. Samaritanae indole*, *Dissertatio critico-exegetica* Lips. 1817, et adhuc recentius Kohn in opera cui titulus: *De Pentateucho Samaritano*. Wratislaviae 1865.

Sect II. cap. III. sunt nempe 1.° *Graecae*: Versio Alexandrina τῶν LXX., versiones Aquilae, Symmachi, et Theodotionis et aliae hexaplares. 2.° *Orientales*: Chaldaicae (Targumin), Syriacae, Aegyptiacae seu Copticae, Aethiopica, Armeniaca, Arabicae, et Persicae. 3.° *Occidentales*: antiqua Itala, versio Hieronymiana et Vulgata, versio Gothica, Slavica, Anglosaxonica. De his omnibus tractavimus in cit. loc. quantum salis erat ad integritatem S. Scripturae substantialem demonstrandam: nunc vero breviter dicendum de earum valore in *Critica verbali* sacri Textus. Sufficiat quaedam in genere animadvertere.

1° Versiones *immediatae* praeferendae sunt mediatis, ut manifeste patet: nam illae Textum originalem repraesentant ex quo fuerunt expressae, istae vero directe testantur tantummodo de alia quadam versione unde prodierunt: quare vix ullum usum in *Critica* Textus praestant.

2° *Antiquiores* praeferendae sunt recentioribus. Non loquimur hic de recentioribus, seu vernaculis versionibus, quae nullum valorem criticum habent tum propter aetatem, tum quia omnes vel fere omnes mediatae sunt; sed inter ipsas versiones, quae antiquae vocantur aetatis ratio habenda est, et antiquiores praeferendae. Cum enim hic agatur de primitivo Textus statu dignoscendo, evidens est eas versiones, ceteris paribus, praeferendas esse, quae antiquiora, et autographis viciniora eiusdem Textus exemplaria repraesentant. Sub hoc igitur respectu versio Alexandrina omnium antiquissima primum locum obtinet; succedit proxime Targum Onkelosi in Pentateuchum, quod aeram Christianam antevertit, fortasse etiam Targum Ionathanis in Prophetas paulo posterius priore; deinde versio Syriaca simplex seu Phscito, tum versiones Aquilae, Symmachi, Theodotionis et tres aliae hexaplares; deinceps versio Hieronymi ex hebraeo, praesertim uti extat in eius operibus; deinde recentiores quaedam Orientales versiones, ut versiones Arabicae Pentateuchi, nec non Iosue, et Regum a Saadia Aggaon aliisque auctoribus circa saec. X confectae, et versio Persica Pentateuchi, Proverb. Eccl. et Cantic. quae immediate ex textu hebraico derivata creditur, sed non ante saec. VIII. Ceterae versiones immediatae non sunt, ideoque exigui admodum valoris pro re nostra, quamvis et antiquissimae sint, et sub alio respectu superioribus

nonnullis praecellant, ut versio antiqua Itala, versiones Copticae, versio Armeniaca, Syriaca hexaplaris, et aliae de quibus in loco citato tractavimus.

3° Versiones *literales* et *serviles*, praestant liberioribus et elegantioribus; siquidem ad scopum cognoscendi antiquas lectiones Textus illae aptiores sunt, quamvis sub alio respectu vitiosae esse possint. Hinc ex. gr. versio Syriaca simplex quae presse Textum hebraicum sequitur maiorem valorem criticum habet quam Chaldaicae Paraphrases, quae sunt antiquiores, sed magis liberae in sensu Textus reddendo: Aquila *contentiosus interpres*, ut eum vocat Hieronymus, maiorem aliquando usum praestat quam Symmachus, aut ipsi LXX interpretes.

4° Denique inspicendum est an versiones ipsae in sua *originaria puritate* permanserint, an vero decursu temporis immutatae fuerint, aut etiam iuxta recentiores codices mss. vel iuxta alias versiones emendatae et refictae. Sub hoc respectu valor criticus versionis LXX viralis valde imminutus est per tot mutationes quas subiit; item Targumin Onkelosi et Ionathanis influxum Masorae, et recensionum Iudaicarum experta sunt; ipsa versio Hieronymiana potius spectanda est uti iacet in S. Doctoris *Bibliotheca Sancta*, et in eius commentariis, quam ut est in Vulgata latina, quae maiores vicissitudines experta est. Ubi vero non habetur antiquior editio, vel critica recensio versionis, consulendi sunt eius codices mss. ut ipsius versionis originarius status, quantum fieri potest, dignoscatur. (1). Haec quidem in genere de valore singularum ver-

(1) Antiquae versiones fere omnes adhuc criticorum opem expectant. *Versio Armeniaca* doctos viros naeta est, qui criticam eius recensionem diligenter perfecerunt (V. edit. Venet. 1805.), sed hoc rem nostram parum iuvat, quia versio illa in V. T. non est immediata. *Versio LXX viralis* post inventam typographiam saepe quidem critice expensa est, et ex codicum collatione, sed paucorum, recensita, ex gr. in editione Francofurti a. 1597, in editione Romana Xisti V. a 1597, in Polyglotta Waltoniana; sed multo amplior eius recensio peracta est a doctis Anglis Holmes, et Parsons, ex ingenti numero codicum et instrumentorum, Oxonii 1798-1827. *Vulgatae Latinae* nova recensio incepta fuit a P. Car. Vercellone Barnabita ut alias vidimus. Versionis syriacae *Phscito* critica editio adhuc desideratur: fortasse eam sperare licet a Cl. Ceriani de literatura syriaca tam bene merito, qui nunc splendidam editionem in lucem edit celebris codicis Syro-estrangheli versionis syriacae

sionum expendenda sunt ne plus, aut minus quam par est earum auctoritati tribuatur. Sed praeterea in specie, cum agitur de alicuius lectionis veritate dijudicanda sedulo expendendus est locus in Textu originario et in versione, antequam lectio versionis propria ut vera et originaria admittatur; non semper enim tuto concludi potest ex lectione versionis, quantumvis antiquae et fidelis, ad lectionem originariam Textus; potuit enim interpret aliquando in rebus minutis aut aliquid in versionem suam inducere, quod non esset in exemplari ms. Textus originalis, aut aliquid levioris momenti omittere quod in Textu legebatur, vel modo paulisper diverso illud reddere, puta ad proprietatem suae linguae servandam; aliquid enim concedendum est libertati interpretis, quamvis aliunde eruditi et accurati. Magna igitur prudentia, et maturo iudicio opus est, ut ex versionum testimonio lectio aliqua probetur; et generatim loquendo non videtur lectio admittenda contra Textum receptum ex solo testimonio alicuius versionis, nisi omnes versiones consentiant, aut lectio confirmetur saltem ab aliquo antiquo codice ms. Textus, vel a Pentateucho Samaritano.

ARTICULUS V.

DE ALLEGATIS S.-TEXTUS APUD VETERES SCRIPTORES.

In operibus antiquorum scriptorum sive Iudaicorum sive Christianorum aliquando occurrunt allegata verba sacri Textus, aut integra eius loca. Huiusmodi allegationes in critica verbali maxime attendendae sunt, uti patet: constituunt enim totidem testimonia de modo, quo loca illa legebantur ab hoc vel illo scriptore, et in hac vel illa aetate: quae quidem testimonia plus minusve auctoritatis secumferunt pro maiore vel minore scriptorum antiquitate et gravitate. Imprimis itaque occurrunt allegata in Sacris Libris N. T. quae tamen pauca admodum sunt pro re nostra. Si quidem pleraque loca V. T. ab Agiographis N. T. allegantur iuxta

in Bibliotheca Ambrosiana asservati. In Musaeo Borgiano apud Collegium Urbanum de Propaganda Fide inter mss. Syriaca quae paucis abhinc annis, suadente Card. Barnabò S. C. de Prop. Fide Praefecto, ex Oriente allata fuerunt a Rmò David Chorepiscopo Mossulensi extat specimen quoddam, seu tentamen recensitionis criticae versionis *Phscito*.

versionem LXX. ut alias animadvertimus; quare ad cognoscendum statum Textus hebraici aevo apostolico vel nullatenus conducunt, vel tantum indirecte, et remote. Pauca tamen allegantur iuxta lectionem hebraicam praesertim a S. Paulo, ut ipse Hieronymus fatetur, ad quae referenda videtur etiam allegatio a Petro facta in Concilio Hierosolymitano Act. XV. 16 ex Amos IX. 11. Rursum vero notandum est sacros Scriptores loca V. T. non semper verbatim citare sed potius in sua substantia, aliquando etiam ea in compendium redigere vel plura diversa loca in unum contextum compingere ut ex gr. Rom. III. 11-18, Matth. XXVII. 9, 10: cum hoc fit nihil exinde deduci potest sive pro, sive contra hodiernam Textus lectionem.

Succedunt antiqui Patres, et Scriptores Ecclesiastici. Licet apud istos uberrima copia citationum biblicarum occurrat, haec tamen loca fere omnia ab eis allegantur ex aliqua versione, imprimis ex LXX virali, et ex antiqua Itala, vel ex versione Hieronymiana: quare de his tantum versionibus testimonium praebent. Origenes, et Hieronymus praecipui sunt Scriptores, quos ipsum Textum hebraicum directe allegasse certo constat; vel enim ipsa verba hebraica proferunt, ut saepe accidit, vel expresse testantur quid codices hebraici in hoc vel illo loco legerent. V. Origenem praesertim in *Hexaplis*, et Hieronymum in *Commentariis*, in *Lib. quaest. hebraic.* in *Epistolis criticis* et alibi. Apud alios Patres rarissime quidem, sed tamen aliqua occurrunt allegata ex Textu hebraico ex. gr. apud Epiphanium, Ephremum Syrum, Io. Chrysostomum, Isidorum et alios nonnullos, qui plerumque ea hausisse videntur ex Origenis hexaplis. Cum igitur allegationes huiusmodi, vel declarationes occurrunt apud Ecclesiasticos Doctores et Scriptores, habemus testes magnae auctoritatis de antiquo statu Sacri Textus in locis ita allegatis.

Denique Iudaicorum scriptorum opera plura afferunt ex Hebraeo Textu deprompta: dolendum est ea nec tam multa esse, nec tam accurata quemadmodum quis posset merito expectare: « Dolendum enim est (inquit De Rossi Prolegom. §. XXX.) priscos Synagogae doctores, litera deserta, rimandis allegoriis totos dedisse se, quas ut elicerent, vocales ac consonas literas mutabant pro lubitu, addebant, detrahebant, dictiones substituebant eiusdem soni,

vocabula in duo dividebant. Allegoricae autem istae expositiones, quod magis dolendum est, allegoricas lectiones in codices invenerunt, et amanuenses nonnulli vel inconsulto, vel ex ignorantia, Talmudis auctoritate freti, illas pro veris sacri Textus verbis ac lectionibus descripserunt. Ex hoc fonte lectiones nonnullae, quae modo auctoritate plurium codicum confirmantur, videntur manasse ». Haec quidem intelligenda sunt de Talmude, et de Cabbalisticis Iudaeorum libris. Quod pertinet autem ad Rabbinos recentiores, eorumque opera exegetica, grammatica, lexicalia, critica, amplior in eis testimoniorum messis occurrit. Non est tamen eis nimis fidendum, nam saepe memoriter Textus verba referunt, et minus accurate, ut laudatus auctor ibidem monet: idque dicit accidisse etiam David Kimchio in opere cui titulus: *Liber radicum*, cuius alioquin magna est auctoritas apud Christianos philologos, apud Iudaeos autem maxima: nihilo tamen minus « gravissime memoria lapsus est (inquit cit. Auctor) in multis afferendis textibus, qui cum non reperiantur in hodierno textu, iis usi sunt Morinus, Capellanus, Kennicottus, ut illius integritatem everterent, non animadvertentes versus illos non quidem conceptis verbis, paulo tamen aliter in eo reperiri, et quidem sine ullo codicum dissensu, ut Kimchium in iis producendis lapsum fuisse dubitandum non sit ». Adhuc maiorem opem conferunt critici Iudaei alias laudati Todrosius, Lonzanus, et Norzius, praesertim vero hic postremus, tum quia totum Vetus Testamentum recenset, non autem solum Pentateuchum, ut priores duo, tum praesertim quia plura instrumenta eum consuluisse, et accuratorem artem criticam calluisse constat, ut alias vidimus (1).

(1) Non obstante auctoritate, ac doctrina istius Iudaei doctoris, eius tamen iudicia de variis lectionibus non semper accurata sunt: nonnullas enim lectiones recipit sine sufficienti auctoritate codicum ex. gr. Jos. VIII. 22 לֹא pro להם, 2 Sam. XII. 9. בְּעֵינַי in oculis meis loco בְּעֵינַי in oculis eius, 1 Paralip. XVIII. 3, 5, 7. 8 seqq. et XIX. 16, 19. Adadezer pro Adarezer. 2 Paral. X. 14 ubi legit, אֶכְבִּיד ego aggravabo, pro, הֶכְבִּיד אָבִי, pater meus aggravavit, ut habet hodiernus textus, cum omnibus antiquis versionibus, et ut contextus requirit. Multas quoque bonas lectiones omittit: praeterea nimis concedit Masorae, et Codices amasorethicos negligit. (V. De Rossi: *Compendio di critica sacra etc.* §. XI. seqq.). Hisce tamen exceptis, opus Norzi plures suppeditat lectiones optimas et recipiendas, qua-

Quae huc usque descripsimus sunt subsidia *externa*, seu instrumenta, quae critico consulenda sunt ad hoc, ut dignoscere, et corrigere possit leviores illas mutationes, et accidentales defectus quos Textus hebraicus decursu temporis contraxit. Recolendum tamen est, quod in Prolegomenis animadvertimus, criticorum laborem in hisce omnibus consulendis valde imminutum esse ope sumorum virorum, qui ipsi collationem instrumentorum instituerunt, et in suis operibus adnotarunt codicum, aliorumque instrumentorum a se observatas varietates, cum accurata indicatione fontium, unde singulae extractae sunt. Quid in genere diximus ceteris emnere duas magnas collationes Kennicotti, et De Rossi. Falleretur tamen qui crederet, hisce operibus sublatam esse omnem necessitatem aut utilitatem proprium studium adhibendi in instrumentorum examine et collatione: nam nec illi omnia inspicere potuerunt, nec omnino infallibiles in lectionibus inspiciendis aut notandis fuerunt, et denique aliquod codicum examen, et quaedam familiaritas in veterum instrumentorum lectione ad criticam artem dicendam, et ad ipsa aliorum opera et iudicia rite aestimanda prorsus requiritur.

ARTICULUS VI.

DE VALORE RELATIVO INSTRUMENTORUM V. T.

De valore critico singulorum instrumentorum in superioribus articulis tractavimus quantum satis erat ad eorum utilitatem in genere aestimandam. Verum hic difficilis oritur quaestio de relativo eorundem valore. Scilicet quaeritur, quo ordine collocanda sint praedicta instrumenta, et in conflictu quanam praeferenda sint. De hoc igitur breviter dicendum ut ita viam sternamus expositioni legum criticarum, quae hoc iudicium de relativo instrumentorum valore supponunt, eique innituntur.

Apud Iudaeos, ut alias innuimus, nihil maius est auctoritate Masorae, et codicum Masorethicorum, quales diximus esse praecipue Hispanicos: deinde veniunt commentarii et criticae notae Rab-

rum multae reapse admissae sunt in editionibus Mantuanis 1726, et 1742, Liburnensi, et Pisana (1803), nec non a De Rossi (V. Op. cit. et *Prolegom.* to. 1. var. lect.).

binorum praesertim Talmudis, Kimchi, et Norzi, ubi scilicet codices et Masora incertam relinquunt lectionem: post haec Chaldaicas paraphrases consulunt, denique raro versionem LXX quam interpolatam habent. Reliqua nullam habent apud Iudaeos auctoritatem: Textus Samaritanus, eiusque versiones non sine horrore seponuntur ut corrupta; Christianorum antiquae versiones praetmittuntur ut suspectae, aut ex ignorantia Masorae fallaces.

Haec quidem apud Iudaeos. Valde diversa est apud Christianos criticos de hac re sententia. Quamquam et hic incidimus in celebrem controversiam quae saec. XVII. et XVIII. agitata est de corruptione vel integritate Textus Masorethici, quae quidem ex falsis et exaggeratis opinionibus de valore quorundam instrumentorum criticorum orta est, aut eis occasionem praebuit. Plures auctores saec. XVI. imprimis Protestantes, principii loco statuebant Textum Masorethicum esse immunem ab omni corruptione, tum in vocibus, tum in punctis vocalibus, quia leviores immutationes si quae unquam extiterunt, sublatas credebant opera et industria Masoretharum, qui textum ad suam pristinam puritatem revocaverant. Hinc exemplaria sive mss. sive edita Textus hebraici imprimis consulenda esse dicebant, quibus vix concedebant ut adiungerentur secundo loco versiones antiquae ad lectionum confirmationem; Textum vero Samaritanum ut corruptum damnabant. Ita opinatisunt imprimis duo Buxtorfii pater et filius (V. Buxtorfii P. *Tiberiadem*, et Buxtorfii F. *Anticriticam*.) Leusden (in *Philologo Hebraeo* et *Hebraeo mixto*) Steph. Morinus (*Exercit. de lingua prim. Traiect. 1694*) Simeon de Muis (*Assertio veritatis hebr. Advers. I. Morinum Paris. 1631*) Hottingerus (*Exercit. antiMorinianae* etc. Tiguri 1644), Fuller, Pfeiffer aliique. Contra vero alii auctores conclamarunt Textum Masorethicum omnino corruptum esse sive incuria, sive fraude Iudaeorum: hinc codices Masorethicos omnesque editiones parvi faciendas esse, ipsumque textum reformandum iuxta alia instrumenta. Id. Morinus (*Exercit. Eccles. in Pentat. Samarit. Exercit. IV. Paris. 1631*) Textum Samaritanum praefendum censet Textui masorethico, et omnibus eius exemplaribus, nec non versionibus antiquis, quae ex Textu masorethico prodierunt; versionem tamen LXX viralem praefert pariter textui hebraico (in Praef. ad editionem LXX Par. 1628, et in *Exercit. biblic. Pa-*

ris. 1633) (1). Ludov. Capellus in celebri sua *Critica sacra* primus inter Protestantes ausus est impugnare integritatem Textus massorethici tum in punctis vocalibus, tum in ipsis consonis literis, et omnibus codicibus mss. aut editionibus praeferendas esse docuit versiones antiquas imprimis versionem των LXX: hunc acriter impugnavit Buxtorfius, postquam, scilicet Capelli opus apparuit, curante eius filio, nam antea prohibitum fuit a Protestantibus, et nulli locorum imprimi potuerat. In eadem plus minus sententia haeserunt Vossius (*Dissert. de LXX interpret.*), et P. Pezron Benedictinus (*Antiquité des temps rétablie et défendue contre les Juifs* etc. Paris 1687) (2): prae ceteris vero C. Fr. Houbigant Presb. Orator. Paris. in alias citato opere: *Biblia hebraica cum notis criticis* etc. Paris. 1753 to. IV in folio, et in copiosis *Prolegomenis* ei praefixis, quae seorsim iam apparuerant inde ab a. 1747. Hic auctor sibi proposuerat revocare textum hebraicum ad pristinam puritatem, quam reputabat iamdiu amissam. Affermat enim *nullum esse librum negligentius, et inaccuratius editum quam textum hebraicum V. T.* (Prolegom. pag. 1.); ipsa exemplaria mss. erroribus plena esse affirmat (ib. pag. 3. seqq. et 25), et omnia ex uno typo expressa, quem putat esse codicem ben-Ascher (ibid. pag. 144

(1) Morinum strenue impugnarunt Simeon de Muis in op. cit. Taylor et Boot in suo: *Examen Praefationis Io. Morini in Biblia Graeca, de Textus hebr. corruptione et Graeci auctoritate*. Lugduni Batav. 1636, et Hottinger in op. cit. Hisce respondit Morinus tum in suis *Exercitat. Bibl.* tum praecipue in opere cui titulus: *Diatribae elencticae de sinceritate Hebraei, Graecique textus dignoscenda adversus insanias quorundam haereticorum calumnias* etc. Parisiis 1639: cui vicissim respondit De Muis in sua: *Veritatis hebraicae assertio tertia*. Paris. 1639. Serius etiam Bootius aliud opus edidit adversus *diatribam* Morini, et in sui primi operis defensionem: *Vindiciae seu apodixis apologeticae pro hebraica veritate* etc. Paris. 1654. Omissis aliis scriptis hinc inde, extat opus posthumum Morini continens generalem omnium adversariorum refutationem in Part. II. *Exercit. Biblic.* edit. Paris. 1669.

(2) Contra opus Pezronii calamum strinxerunt praecipue Martianay eiusdem congregationis in Op. *Défense du Texte hébreu* etc. et P. Le Quien Ord. Praed. in sua: *Défense du Texte hébreu, et de la Vulgate*. His respondit Pezron in sua: *Défense de l'Antiquité des temps rétablie*. Paris. 1691. Sed ei reposuerunt Martianay in: *Continuation de la défense*, et Le Quien in celebriori opere: *L'antiquité des temps détruite*.

seqq.) quare eorum numerus nihil iuvat: correctiones a Rabbiniis identidem factae accuratae non fuerunt (ibid. pag. 26 seqq.): ipsa Masora non solum non valuit emendare vitia codicum, sed auxit confusionem, ideoque prorsus derelinquenda est (ib. pag. 25). Itaque ad alia instrumenta confugiendum esse docet, imprimis ad Pentateuchum Samaritanum, et ad antiquas versiones. Haec igitur primo loco ponit, deinde allegata Patrum, et postremo loco, ac vix ullius usus, codices mss. cum Masora, et antiquis editionibus. (1). Ita extremarum harum opinionum fautores maxime inter se dissentiebant circa relativum valorem, et ordinem instrumentorum pro critica Textus Hebraici. In hac controversia, ut fieri solet, utrinque peccatum est, multa etiam obscure, vel aequivoce dicta, nihilominus tamen occasio inde oblata fuit eruditis viris multa hinc inde proferendi, quae solida sunt, et probanda, quibus profecerunt recentiores critici. Postquam igitur tranquillius controversia haec considerari coepit, detecta fuerunt vitia utriusque extremae sententiae, et aequum iudicium latum est de instrumentorum valore. Animadverterunt scilicet critici, codices mss. hebraicos, et Masoram suo quidem pretio non carere, sed minime primo loco ponenda esse. Codices enim carent imprimis sufficiente antiquitate: cum enim Textus hebraicus tot saeculis ante Christum a suis auctoribus prodierit, eius exemplaria fere omnia posteriora sunt saeculo X post Christum. Masora autem, quam plerique codices sequuntur, non est omni exceptione maior, nec etiam pura omnino ad nos pervenit. Ex alia vero parte diligentia Iudaeorum in codicibus describendis, et plurium codicum, mss. independentia ab influxu Ma-

(1) Opus P. Houbigantii tum typorum splendore, tum eruditionis copia multorum initio admirationem sibi conciliavit, sed statim apparere coepit vitium eius criticae, quae nimis internis coniecturis indulgebat, et plus aequo detrahebat de hebraicorum monumentorum valore, ut inter ceteros adnotarunt compilatores *Actorum eruditorum Lipsiae*. V. *Nova acta eruditorum Lipsiae*. Februar. 1760. et: *Mémoires de Trévoux combinés avec le journal des Savants*. edit. de Hollande. Mai. 1755. Accurata analysis et refutatio Operis, et principiorum Houbigantii videri potest apud P. Gabr. Fabriey in alias laudato opere: *Des titres primitifs de la Révélation* Romae 1772. Vid. *Quatrième et dernière époque* circa initium, una cum copiosissimis et doctissimis notis ibidem adiectis. Prostat etiam apud Migne in *Sacrae Script. Cursu Completo*, to. 27 Vid. col. 837 seqq.

sorae, codicum utilitatem et necessitatem in recensione S. Textus extollunt: Masora etiam, non obstantibus suis imperfectionibus, et vitiis, sine dubio multas optimas lectiones servavit, et falsas plures, quae in nonnullis codicibus amasorethicis adhuc existunt, opportune correxit. Haec igitur nec primo, nec ultimo loco habenda sunt. Versiones antiquae, et immediatae nec semper de lectione Textus originarii certum testimonium praebent, nec ipsae omnino a levioribus mutationibus immunes sunt: ex alia tamen parte antiquitate superant omnes codices mss. et si inter se consentiant certitudinem pariunt de lectione S. Textus ante recensionem Masorethicam; ideoque sub hoc respectu codicibus, et editionibus praestant; seorsim tamen sumptae diversos valoris et auctoritatis gradus habent, qui sedulo distinguendi sunt. Pentateuchus Samaritanus ipsas versiones antiquitate superat, et ipsum Textum suis verbis refert quamvis diversis literis: verum quidem est eius exemplaria mss. non esse valde antiqua, et plus minus cum aetate codicum hebraicorum convenire; sed magna ex parte compensatur hic defectus ex eo quod ab influxu Masorae immunes prorsus sunt, et inspecta eorum paucitate, et Samaritarum tenacitate in Textu custodiendo, minoribus corruptionibus quam exemplaria hebraica obnoxia fuisse videntur. Quare Textus Samaritanus merito anteponi potest tum Codicibus mss. Iudaeorum, tum versionibus saltem plerisque. Denique allegata Patrum et Rabbiorum, tum quia pauca tantum loca respiciunt, tum quia plerumque incerta sunt in ordine ad praecisam textus lectionem dignoscendam, ceteris postponenda videntur. Ut igitur concludamus, hic ordo stabiliri potest inter critica instrumenta V. T. respectu habito ad eorum valorem pro *Critica verbali* V. T. (1)

1. Textus Samaritanus; Targum Onkelosi; Versio Syriaca simplex.

2. Versiones Graecae (LXX. Aquilas etc.) Vulgata Hieronymiana.

3. Codices Mss. et antiquae editiones Textus hebraici.

4. Masora: Talmud, et comment. Critici Rabbiorum.

(1) Diximus pro *critica verbali*, de hac enim dumtaxat hic loquimur. Si autem praedicta instrumenta considerentur sub aliis respectibus, puta Ecclesiastico, Theologico, Exegetico aliter de iis iudicandum esset, ut vidimus in prima Parte huius Introductionis.

5. Aliae versiones immediatae: Chald. Arab. Pers. etc.

6. Allegata Hagiographorum N. T. Patrum, et Rabbiorum. (1)

Notandum tamen est hic spectari instrumenta in suo generali caractere. Si enim de specialibus casibus loquamur, fieri potest ut aliquando instrumenta inferioris classis utiliora sint quam alia classis superioris. Insuper aliud est aliquod instrumentum generatim inspectum aliis praeferendum esse, aliud vero illud solum sufficere ad lectionum veritatem determinandam sine inferiorum concursu et consensu. Sed de his plura in capite sequenti.

ARTICULUS VII.

DE SUBSIDIIS INTERNIS CRITICAE VERBALIS V.T.

Huc usque tractavimus de subsidiis *externis*, quae praesto sunt criticis in Textu Hebraico recognoscendo, quaeque vulgo instrumenta critica appellari diximus. Non desunt tamen subsidia etiam *interna*, quae, si sobrie et caute adhibeantur, valde iuvant criticum in lectionum delectu, et in iudicio de earum veritate pronunciando.

Subsidia haec interna possunt ad sequentia revocari. Sunt 1. Contextus sermonis. 2. Parallelismus. 3. Analogia. 4. Coniectura critica. Dicamus brevissime de singulis.

Contextus sermonis, seu nexus et concordia inter antecedentia et consequentia, criticum adiuvat in iudicio de lectionibus ferendo. Notandum tamen est, usum istius subsidii potius *negativum*

(1) Recentiores critici plus minus in hoc ordine conveniunt. De Rossi in citatis operibus *Compendio di Critica S.* et *Introduzione* prima fronte videtur Codices Mss. et editiones primo loco ponere. Sed, omnibus perpensis, apparet eum Textum Samaritanum et versiones antiquas ipsis codicibus praeferre, quamvis prudentiae causa etiam horum testimonium illis adiungendum esse putet: « Utor ergo, inquit, vetustis interpretibus et Samaritano Textu tamquam lapide Lydio, ut lectionum praestantiam et auctoritatem dimetiar. Lectiones versionum, quae superstitum codicum habent praesidium multi faciendae sunt, censendaeque generatim ex exemplari depromptae, quod interpretes habebat ob oculos . . . Ita anceps et infirmus est versionum usus, si solae spectentur, maximus si cum Mss. sacri Textus coniungantur » (*Prolegom.* §. XXVII.).

esse quam *positivum*. Scilicet omnis lectio manifeste repugnans contextui falsa reputanda est, eam ob causam, quod nefas sit supponere sacrum Scriptorem incohaerentia vel contradictoria loquutum fuisse. Lectio vero cum contextu cohaerens non ideo statim ut vera habenda est, quia etiam lectio falsa potest contextui convenire. Rursum in negativa applicatione huius subsidii maxima circumspectione opus est, nequis statim pronunciet aliquam lectionem contextui repugnare, quae tantum difficiliorem aut obscuriorem reddit contextum: potest enim haec vera esse lectio. Imo observant critici in casu variarum lectionum quarum una cum contextu apprimè cohaeret, altera difficiliorem et duriorem sensum reddit, saepe hanc alteram, ceteris paribus, praeferendam esse: nam verosimilius est notarios vel codicum correctores voluisse obscuriora loca declarare per levem aliquam verborum immutationem, quam ex claris obscura facere.

Parallelismus quem hic spectamus, (1) seu similitudo inter diversa loca S. Textus intercedens, potest esse vel historicus, vel dogmaticus, vel pœticus. Cum eadem historica facta in diversis locis repetuntur, vel idem doctrinae caput pluries exponitur haec loca, quae *parallela* dicuntur, invicem sibi lucem affundunt. Verum in hac re caute procedendum est: si enim agatur de rerum veritate, tunc potest ex locis parallelis falsa lectio detegi et corrigi ut ex. gr. fit aliquando in genealogiis, quae pariter referuntur in Libris Regum, et in Paralipomenis, vel in libro Esdrae et in libro Nehemiae; item in numeris annorum, vel rerum ex. gr. 2 Reg. XXIV. 24 coll. 1 Paral. XXI. 25, 4 Reg. VIX. 2 coll. XVIII. 2 et alibi: sed cum agitur tantum de diverso modo easdem res exponendi, hoc subsidium parum aut nihil prodest: diversi enim au-

(1) Nonnulli Critici parallelismum numerant inter subsidia *externa*: nobis opportunius videtur eum ad *interna* referre, quia ex ipso Textu, de cuius correctione agitur, desumendus est. Multo minus probare possumus sententiam G. L. Bauer qui parallelismum, seu loca parallela S. Textus, collocat inter praecipua instrumenta critica una cum Textu Samaritano, eo quod sint testimonia coaeva, et ipsorum auctorum. Sed tantam non esse huius subsidii vim postea videbimus. In genere iste auctor videtur nimis concedere antiquitati instrumentorum, neglectis aliis eorum dotibus aequè necessariis; quare ordo ab eo assignatus non videtur probandus (V. Bauer: *Critica sacra* Tractat. III. §. 139.).

ctores, aut etiam unus idemque auctor in variis locis potuerunt eadem dicere quoad substantiam, sed aliter quoad modum: hinc semper periculosa est emendatio ex locis parallelis petita, exceptis casibus superius recensitis. « Parallela loca, inquit De Rossi, frequentissime amanuensibus, vetustisque interpretibus errandi causam dederunt, ac propterea in quamplurimis lectionibus non emendationum, sed potius mendorum fontes sunt habenda. Atque haec locorum confusio ex parallelismo orta iampridem a Iudaeorum criticis animadversa est, qui saepe in Mss. codicibus eam designant marginali nota חלוקה, remque hanc luculentius pertractavit scriba cod. mei 196 qui fusissimum elenchum sistit per singulos libros digestum locorum affinium, quae solent ab amanuensibus confundi, et permutari » (Prolegom. §. XXXI.). Speciali tamen mentione dignus est *parallelismus poëticus*; quo nomine intelligitur peculiare illud artificium carminum hebraicorum, cum duo hemistichia sibi respondent symmetrice, vel per antithesim, vel per synonymiam. Quare in Psalmis, aliisque libris vel partibus poëticis lectio, quae servat hunc parallelismum poëticum praeferenda erit lectioni, quae eundem turbat vel destruit, dummodo hoc vitium lectionis certum sit, et non agatur tantum de loci difficultate vel obscuritate. Huic subsidio affine est aliud quod suppeditant carmina *acrostica*, ubi scilicet initia versuum ordinem alphabeticum sequuntur, ut sunt ex. gr. Psalmus XXV. (Vulg. 24), Psalm. XXXIII. (Vulg. 32), Threni Ieremiae, Prov. XXXI 40-31 etc. Tunc enim facile est detegere vel omissionem alicuius versus, vel mutationem aut transpositionem alicuius vocis initialis. Ita ex. gr. in laudato Psalm. XXV. v. 2 incipit: אֱלֹהֵי בֶּתְּרָא facile est corrigere: אֱלֹהֵי בֶּתְּרָא nam secundus versus incipere debet per litteram *Beth*; sic etiam melius respondet versui primo ubi pariter אֱלֹהֵי יְהוָה ponitur ante יְהוָה.

Analogia etiam potest prudentem criticum dirigere in lectionum delectu, et quidem variis modis. Aliquando enim ei succurrit *analogia realis*, quae scilicet desumitur ex aliunde nota indole scriptoris, ratione cogitandi et loquendi, et circumstantiis temporis, loci, ac personarum in quibus versabatur: haec enim omnia iuvare possunt criticum in discernendis lectionibus, ut scilicet, ceteris paribus, eas quae his repugnant excludat, eas vero quae respondent praeferat. Alia vero est *analogia mere grammaticalis*, quae

scilicet in indole linguae hebraicae, et in legibus eius grammaticis fundatur. Qua in re adhuc maiore cautione, et prudentia opus est, ne statim ut falsa reiiciatur lectio tamquam analogiae grammaticae contraria. Siquidem praeterquamquod linguae hebraicae cognitio unlequaue perfecta haberi nequit, regulae grammaticae suas exceptiones habere possunt, et quod anomalum putatur potest esse vera loci lectio; deinde etiam vera anomalia, et soloecismus aliquando potuit ab Hagiographo usurpari. Verum si lectio nimis abhorreat ab analogia grammatica, et nimis absurdum errorem contineat ut falsa haberi potest.

Denique *coniectura* adhiberi potest in lectionibus seligendis, et corrigendis; quae pariter duplex esse potest. Vel enim duae aut plures lectiones eiusdem loci in variis exemplaribus et instrumentis occurrunt, nec habetur maius auctoritatum pondus pro una quam pro alia, et ex coniectura iudicium fertur; vel lectio ipsa sine ulla auctoritate ac testimonio ex mera critica coniectura excogitatur. In primo casu coniectura plurimum valet, et aliquando potest esse unicum medium ad decidendum in favorem unius, vel alterius lectionis. Hae autem coniecturae potissimum petuntur ex variis modis, quibus constat lectiones falsas, et spurias enasci solere. Quinam sint isti modi breviter diximus in alio loco, ubi egimus de accidentalibus hebraici Textus corruptionibus (Vol. I. Sect. II. C. III. art. I. pag. 523). His itaque notis ac perspectis, sagax criticus coniecere potest quanam ex occurrentibus variis lectionibus eiusdem loci falsa sit, quanam vera. Scilicet ea lectio quae facile explicatur quomodo ex alia originem duxerit errore calami, vel falso iudicio librarii, probabilius falsa est et adscititia: ea vero cuius origo ab aliis repeti non potest genuina erit et originaria. Ita ex gr. lectio Psalm. XLVIII. 15 על-מֶרֶת, quae phrasim minus aptam reddit, orta videtur ex erronea separatione vocis על־מֶרֶת in saecula quae revera legitur in 143 codicibus, et exprimitur in vers. LXX. et in Vulgata: *ipse reget nos in saecula*: ita etiam quidam errores in numeris corrigi possunt considerando literas cum valore suo numerico ex quarum permutatione error oriri potuit: ita ex gr. 2 Paral. XXII. 2 numerus 42 annorum Ochoziae corrigendus est per numerum 22 (ut habetur 3 Reg. VIII. 26) ob facilem permutationem literarum כב 22, cum מב 42.

In altero vero casu, cum scilicet lectio substituenda non occurrit in codicibus, aut aliis instrumentis, multo cautius est procedendum in conicienda vera lectione: imo nonnulli auctores negant in hoc casu licitum esse coniectaris indulgere. Sed extrema vitanda sunt. Proculdubio cavendum est ne nimium coniecturis indulgeamus: « si enim (ut scite observat Ackermann) ars critica, quae testibus agit graviter et moderate exercenda est, multo magis quae sine testibus coniecit ». De abusu huius subsidii merito accusantur insignes quidam recentiores critici ex. gr. Morinus, Houbigantius, et ipse Kennicottus. Verum ex alia parte negandus non est omnis prorsus usus coniecturarum. Ut autem legitimus sit usus merae coniecturae, de qua loquimur, sequentes conditiones requiri videntur. 1°. ut certo constet locum esse mendosum, et simul nulla ex variis lectionibus quae ab instrumentis suppeditantur aptum sensum fundat: tunc ad coniecturam confugere licet, non enim impossibile est, in rebus levioris momenti veram alicuius loci lectionem omnino perisse, seu in nullis superstitionibus monumentis superesse. 2°. ut nova lectio substituenda sit admodum verosimilis: scilicet ut obvia sit, in levi immutatione consistat, et inducta sit iuxta analogiam, qua menda in exemplaribus oriri solent. 3°. addit P. Houbigantius lectionem per coniecturam inventam non debere induci in Textum, sed tantum in margine apponi, vel utcumque aliter notari. Nisi haec attendantur, critica coniecturalis perniciosa est, sacris Scripturis iniuriosa, et inexhaustus fons errorum.

Haec sufficiant de subsidiis sive externis, sive internis criticae verbalis V. T. eorumque valore.

CAPUT II.

DE PRINCIPIIS ET LEGIBUS CRITICAE VERBALIS V. T.

Aggredimur nunc alteram Criticae verbalis partem, quam diximus *technicam* vocari posse, quia proprie *artem criticam* tradit, seu principia et leges, quibus criticus dirigi debet in suo munere obeundo recognoscendi, et sanandi defectus et menda exemplarium sacri Textus V. T. Quamvis enim multae ex regulis inferri possint ex iis, quae dicta sunt in capite praecedente de absoluto, et relativo instrumen-

torum et subsidiorum valore, ad scientificam tamen tractationem, et ad practicam eius utilitatem maxime pertinet easdem regulas seorsim exponere, accuratis formulis enunciare, aptisque exemplis confirmare, ut et facilius intelligantur ac teneantur, et semper veluti in promptu esse possint. Illustriores critici hanc legum expositionem non omiserunt, quamvis non semper inter se conveniant. Nos hic praecipuas tantum indicabimus, in quibus omnes, vel plerique consentiunt, quaeque uti saniores et prudentiores ratione ac experientia comprobatae sunt. Ut autem clarior evadat tractatio distinguemus *principia* a *legibus* ut supra innuimus. *Principia* vocamus iudicia illa suprema, quae ab ipsa sana ratione suggeruntur, quaeque in universa critica verbali tamquam prima fundamenta rationalia supponuntur: *leges* vero, seu *canones* critici, sunt normae illae magis particulares et practicae, quae in variis casibus attendendae sunt ad rectum instrumentorum usum praestandum, rectumque iudicium de singulis lectionibus ferendum: quae quidem speciales normae non ex sola ratione, sed magna ex parte ab experientia, et a saniorum criticorum praxi et maturo consilio depromendae sunt. Distincte igitur de utraque classe iudiciorum tractabimus: deinde vero declarationis et confirmationis causa addemus specimen aliquod criticae tractationis de celebrioribus quibusdam variantibus locis hebraici Textus ad normam ipsorum principiorum et regularum institutae. Sit igitur

ARTICULUS I

PRINCIPIA GENERALIA CRITICAE VERBALIS

Ex ipsa natura et notione criticae verbalis inferri potest, eius principium maxime generale, seu, uti aiunt, supremum, hoc esse: *Nihil esse emendandum in Textu nisi quod emendatione indiget, seu certo mendosum est; et nihil ei substituendum esse, remedii loco, nisi veram et originariam loci lectionem.* Scilicet criticus partes veluti medici agit, cuius officium est et morbos detegere, et aptam cuique medicinam praebere; aut etiam partes aequi iudicis, qui neminem damnare debet nisi de crimine convictum, et sententiam uniuscuiusque peccato congruentem ferre. « Negotium hoc, inquit Ackermann, in quo de facto, quid auctor scripserit, quaeritur, simile est iudicio, in quo criticus pro tribunali sedet,

et Textus mutatae lectionis accusatur. Testes de lectione, quam auctor scripserit, sunt codices mss., editiones antiquae, veteres versiones, et alii libri vetusti, quorum auctores Textum ex codicibus allegarunt. Cum vero testes hi invicem pugnent, et ex testimonio eorum persaepe veritas erui nequeat, in subsidium vocantur, prout in iudiciis fieri consuevit, argumenta ex visceribus causae petita, seu interna.... Leges denique ad quas sententiam pronunciat criticus sunt regulae criticae ». (Introd. part. I. c. 7.). Hic iam indicata habemus *generalia* quaedam *principia* critica, quae in supremo illo ante enunciato continentur (1) Scilicet.

1. Criticus, non secus ac iudex, ab omni partium studio, idest ab omni praeiudicata opinione immunis esto. Quare non modo nulla cupiditate occupatum esse oportet lectionem receptam tuendi aut immutandi, sed etiam ante maturum testium, et argumentorum examen sententiam ferre non debet.

2. Cum suspicio oritur de falsitate alicuius lectionis in textu communiter recepto, non solum testes contrarii audiendi sunt, sed etiam testes *faventes*, ut in iudiciis fit. Nec omnes testes qui lectioni non favent statim inter contrarios numerandi sunt, sed diligenter et aequo animo sunt expendendi; possunt enim esse testes *muti*, qui scilicet nec pro, nec contra receptam lectionem vocem suam attollant, ut fit ex. gr. in codice qui in aliquo loco mutilus sit, aut legi non possit, vel in versione, quae sensum loci liberius reddat.

3. Testes non tam *numerandi*, quam *iudicandi* et expendendi sunt. Fieri enim potest ut plures testes aliquando falsam lectionem praeseferant, pauciores vero originariam et genuinam lectionem conservaverint. Ope enim Masorae, et codicum quorundam normalium, ad quorum exemplar posteriores codices descripti, vel correcti sunt, quaedam falsae lectiones immensum instrumentorum numerum pervaserunt.

4. In iudicio ferendo de aliqua lectione standum est pro ea parte, cui favent *graviores* et *meliores* testes: testium autem gravitas ex duabus dotibus pendet *antiquitate* scilicet, et *fidelitate*. Hinc antiquiores

(1) Vide de his Ackermann in citata *Introductione* in V. T. Part. I. cap. VII. §. 143, De Rossi *Prolegomena ad var. lect.* Part. II. *Canones critici*, et P. Gabr. Fabricy in opere saepius laudato circa finem, ubi breviter de legibus criticis pertractat sub modesto titulo: *Remarques détachées sur les variantes* etc. edit. Migne col. 909-14.

et accurati testes quamvis numero pauciores praeferendi sunt pluribus, sed recentioribus, et de negligentia convictis vel suspectis.

5. Si vero cetera paria sint, standum est *testium numero*, dummodo tamen verus sit, et non apparens. Numerus enim constituitur a testibus immediatis, et inter se distinctis et independentibus. Hinc omnes versiones mediatae frustra citantur, et numerum testium non augent, quia unicum repraesentant testimonium illius versionis antiquioris unde derivatae fuerunt: idem dic de exemplaribus mss. aliisque instrumentis, quae constat ex uno eodemque typo exscripta fuisse, quaeque unum dumtaxat testimonium, unamque vocem efformant. Hoc tamen in praxi persaepe determinari nequit.

6. Lectionis *probabilitas* maior, vel minor erit pro maiore, vel minore testium et argumentorum numero, et gravitate. Si vero omnes testes, vel maxima eorum pars ex omni genere, conveniant in aliqua lectione, faventibus etiam, vel saltem non repugnantibus internis indiciis, haec lectio *critice certa* erit. Cum autem id admissum fiat de omnibus lectionibus gravioribus quae substantiam S. Textus constituunt, hinc sequitur eundem S. Textum *substantialiter integrum certo demonstrari* per criticam verbalem.

Hisce generalibus principiis, in quibus omnes sanioris mentis critici consentiunt, addi solent a nonnullis duae admonitiones, vel cautelae a critico observandae: sunt autem 1.º) Ut quis penitiorem linguae hebraicae cognitionem, et profundiorum S. Scripturae intelligentiam sibi comparet antequam Textui hebraico recognoscendo animum applicet (Houbigant, Fabricius, Bauer al.). 2.º) Ut lectio inventa et probata, quantumvis certa videatur aut sit, nunquam in Textum inseratur, exclusa lectione communiter recepta, sed solum in margine adnotetur. Ita vehementer inculcat inter ceteros laudatus Fabricy loc. cit. n. V. (1). De his cautelis pauca observanda sunt. Quod pertinet ad primam libenter eam admittimus et probamus. Quomodo enim criticus lectionum bonitatem recte aestimare poterit absque profunda hebraicae linguae scientia? Quinimo in continuo periculo versabitur veras lectiones repudiandi, tam-

(1) En eius verba n. v. « Toute leçon, quelque fondée qu'elle soit sur le manuscrits, et sur les anciennes versions, ne doit jamais être insérée dans le texte. Le consentement unanime des Chrétiens, qui ont adopté le texte commun est une espèce de sceau, qu'il n'est pas permis de rompre ».

quam anomalas, et indoli Hebraismi repugnantes, et e contra alias probandi uti bonas quae stylo SS. Scriptorum non conveniunt, et ab iis nunquam prodierunt. Merito igitur P. Houbigantius hanc scientiam apprimè requirit in iis omnibus, qui criticam artem circa Textum hebraicum exercere volunt: utinam quod ab aliis exigebat ipse melius praestitisset, et exemplo suo confirmasset; non enim tanta libertate usus esset in Textus emendationibus proponendis, quae saepe improbables, aut prorsus falsae sunt. Etiam scientia Sacrae Scripturae, seu studium criticum et exegeticum SS. Librorum, lectio commentariorum, et familiaritas cum stylo et spiritu Scripturarum certe requiritur, ut quis tutius, et feliciter in Textus recensione versetur; non solum enim hinc fit ut quis maiore reverentia et cautela hoc negotium prosequatur, sed etiam ut singulas s. Textus difficultates, earumque varias solutiones perspectas habeat, et aptus sit ad iudicandum quaenam lectiones cum indole et stylo Scripturarum conveniant. Experientia etiam docet eo magis sobrios et prudentes esse criticos, quo magis in hebraica literatura, et in scientia biblica profecerint, pruritus autem omnia immutandi et corrigendi, generatim loquendo, sciolis, et semidoctis proprium esse. (1) Haec de prima cautela.

Quod pertinet vero ad alteram animadversionem de non inserendis correctionibus in ipsum Textum, haec nobis videtur superflua, et sufficienti ratione destituta. Et sane si quaedam editio

(1) Hoc viderunt et inculcarunt multi etiam ex Protestantibus. Ex his Bauer in *Critica Sacra Vet. Test.* Tract. III. §. 139 ita scribit: « Modestia itaque critica non satis ei commendari potest, qui Vetus Testamentum a vitiis librariorum purgandum sibi sumpserit. Quo maiorem sibi quis familiaritatem cum his libris contraxerit, quo melius linguae hebraicae indolem perspexerit, et in arte interpretandi vires suas exercuerit, eo magis circumspecte in crisi veteris Testamenti aget, nec statim contextum Sacrum suis coniecturis temerare audebit, cum in difficultates incidit, quibus tollendis se imparem sentit». Extant etiam integra opera hac de re scripta, ex gr. Dathæ: *De difficultate rei criticae* in opusc. p. 66 seqq. et L. C. Valkenaer: *De Sacra N. F.* (idem dic de V. F.) *criticæ à literatoribus, quos dicunt, non exercenda*. Franceq. 1745. Cum auctores protestantes citamus recolendum est quod diximus in Praefatione operis, nos scilicet minime probare eorum libros, aliosque utcumque ab Ecclesia damnatos, sed ea dumtaxat quae in iis continentur bona et utilia: hoc enim ipsi sancti Ecclesiae Doctores, imprimis Hieronymus, Augustinus, et Thomas et fecerunt et fieri posse tradiderunt.

extaret hebraici Textus ab Ecclesiae auctoritate probata, et omnibus ad normam proposita, ut est pro Vulgata Latina editio Clementis VIII, tunc regula a laudatis auctoribus proposita legitima esset, et omnino sequenda; verum nihil huiusmodi occurrit circa Textum hebraicum; editiones autem tum Christianorum tum Iudaeorum valde inter se differunt. Cur igitur non liceat nobis eadem libertate uti, qua antecedentes editores usi sunt, ut eas lectiones in locis variantibus apponamus, quas auctoritas, et ratio gravior suadeat praeferendas esse lectionibus vulgarium editionum? Reverentia S. Textui debita non solum non excludit laudatas correctiones, sed potius eas suadet: non enim volumus ipsa sacrorum Scriptorum verba corrigere, quod absit, sed ea potius in integrum restituere, correctis illis mendis, quibus hominum vel negligentia, vel infirmitas, vel pravam iudicium illa deformavit. Ceterum hoc intelligimus semper in hypothesi, quod lectio substituenda non sit Ecclesiae sensui contraria, et correctio facienda sit omnino certa, vel saltem longe probabilior: si enim agatur de mera conjectura, ac probabilitate, libentissime concedimus propositam regulam servandam esse, ut innumeris abusibus, et nimiae criticorum licentiae aditus praecludatur. (1) In hac re consentientem habemus Cl. De Rossi, qui in laudatis *Prolegomenis* Part. I. §. XXXIII, postquam maturum instrumentorum et rationum examen instituentum esse praecepisset, ita concludit: « Caute vero praeponderata varia lectione, prudenterque examinata, si gravissima pro ea militet auctoritas, ac iure verior videatur, nihil obstat, quominus eam in textum recipiat (criticus). Quare enim Christiano critico non liceat, quod licet Iudaeo superstitioso? Hoc antiqui editores Chaimus, et Lonzanus, hoc Norzius et Mantuanorum bibliorum correctores fecerunt etc. » Eadem clarius et plenius repetit in posteriore opere saepius citato: *Compendio di critica sacra* etc. §. 31. (2).

(1) Mirum esse non debet P. Fabricium aliosque criticos sanioris scholae saec. XVII. et XVIII. tantopere hanc legem urgere: hi enim causam hebraici Textus agebant adversus intemperantiores criticos, qui, supposita corruptione hodierni Textus, nimis facile iudicabant falsas esse eius lectiones, aliasque eis substituebant. Illi igitur ut huic licentiae obsisterent rigidiores se exhibebant in prohibenda ipsius Textus correctione, quem intactum servari volebant ut in communibus editionibus reperitur.

(2) Iuvabit etiam alterum hunc locum exscribere: « Se l'errore nel Testo è

ARTICULUS II

CANONES SPECIALES PRO CRITICA S. TESTUS V. T.

Speciales Canones plures vel pauciores a criticis tradi solent, quibus in specie docetur recta ratio adhibendi, et applicandi instrumenta, et subsidia critica ad rectum lectionum delectum faciendum. Nos praecipuos et certiores tantum hic proponemus.

Canon 1. Consensus moralis omnium codicum mss. et editorum Textus hebraici magnam praesumptionem parit pro veritate alicuius lectionis: a qua non licet sine gravissima causa recedere.

Ratio huius canonis est, quod aliunde constet Hebraeos simul et Christianos S. Textum diligentissime custodisse. Accedit ratio a posteriori, scilicet ab experientia, qua constat lectiones communes omnibus exemplaribus et editionibus Textus hebraici generatim loquendo confirmari etiam ab antiquis versionibus, et allegationibus veterum scriptorum.

Canon 2. Attamen moralis consensus mss. et editionum per se non constituit regulam absolute certam et infallibilem; fieri enim potest ut aliqua lectio vera ab omnibus exemplaribus hodie extantibus exulaverit, et conservata fuerit tantum in antiquis versionibus, aut in textu Samaritano, quibus proinde adhaerendum erit, relicta communi lectione.

Ratio huius Canonis est, quod omnia exemplaria mss. Textus hebraici recentia sunt, et a paucis typis, seu codicibus normalibus profecta, qui rursus a Masorethica recensione plus minusve pendent. Contra vero versiones, et Textus Samaritanus longe maiorem antiquitatem praeseferunt, et a recensionibus et correctionibus

bastantemente dimostrato, e certo, e si può con egual certezza correggere, io ho già osservato altrove che sarebbe negligenza, ignoranza, superstizione il non farlo, e che è lecito a lui (critico Cristiano) di fare quel che han fatto tanti editori Ebrei, e che non altrimenti richiede l'onore del Testo medesimo, e il dovere d'un critico. Ma lo faccia colla dovuta cautela, e prudenza, e sempre con una autorità superiore di Mss. e dei migliori fonti. Se l'errore non è certo, o, sendolo, non ha da opporgli una certa correzione, lasci intatti quali a noi son pervenuti un po' maltrattati dalla lunga età, e dalla negligenza degli uomini, questi sacri avanzi della più remota antichità, e li rispetti e religiosamente conservi. »

Iudaicis independentes sunt. Exemplum huius rei iuxta communio-
niorem sententiam habetur in Psalm. XXII (Vulg. 24) vers. 17 ubi
celeberrima lectio כארי *caari* (sicut leo) occurrit in omnibus fere
codicibus et editionibus, sed e contra omnes antiquae versiones
innuunt lectionem כארו *caaru* (foderunt) quae praeferri solet. Huc
etiam forte pertinet alia notissima lectio Gen. XLIX. 10 שילה *Sei-*
loh, quae omnes paene codices pervasit, pro qua tamen versio LXX
viralis, Textus Samaritanus aliaque antiqua monumenta indicant le-
ctionem שלו vel שלה (*Scelloh*). Sed de his plura in artic. se-
quente (1).

Canon 3. Auctoritas Masorae, quamvis non debeat sine suffi-
cienti causa derelinqui, si tamen ei obstat certum testimonium an-
tiquarum versionum, Textus Samaritani, aut etiam Codicum mss.
independentium, accedentibus intrinsecis argumentis, potest tuto
dimitti, et diversa lectio ut verior haberi.

Ratio patet ex dictis superius de laudibus, et de imperfectioni-
bus Masorae: patet etiam ex facto clarissimorum criticorum etiam
Iudaicorum, qui in quibusdam casibus non veriti sunt contra Ma-
soram, et omnes codices Masorethicos iudicium pronunciare. Exem-
pla nonnulla adduximus supra, ubi de Masora tractavimus.

Canon 4. Multo autem magis licet cum gravi causa recedere
a punctatione Masorethica, item a divisione sectionum, et versuum,
aliquando etiam a consueta ratione dividendi, vel coniungendi vo-
cabula.

Huius rei ratio est quod haec omnia non pertinent ad origi-
narium statum Textus, nec ab ipsis Agiographis repetenda sunt,
sed a posterioribus editoribus imprimis Masorethicis, qui nec in-
fallibiles erant, et aliquando errasse reipsa deprehenduntur. Quare
si gravis ratio suadeat aliam punctationem, vel aliam sententiarum
vel vocum divisionem haec recipi potest. Ita ex gr. Psalm. LV. 16.
pro recepta lectione יְשִׁי מֶתֶּ יְשִׁימֶת legendum videtur יְשִׁי מֶתֶּ vel

(1) Hunc canonem videtur prima fronte excludere saepius laudatus De
Rossi, qui in locis alias citatis requirit praeter versiones etiam codices Mss.
Sed, re melius perpensa, apparet eum nobiscum convenire, nam contentus
est in hisce casibus etiam paucis codicibus amasorethicis, ad versionum lectio-
nem confirmandam, qui nunquam desunt, et exceptionis loco habendi sunt in
moralis consensu aliorum codicum.

מִן יֵשׁ ut habet keri Masorae, et ut exprimitur in Versionibus antiquis LXX, Phscito, Aquil. Symm. Hieronym. et aliis.

Canon 5. Sola auctoritas Textus Samaritani generatim loquendo non sufficit ad lectionem Textus recepti excludendam, ut vellet Houbigantius: si vero lectio Textus hebraici evidenter falsa sit, contra vero lectio Samaritana intrinsece vera appareat, potest haec illi praeferri.

Canon 6. Sola auctoritas Versionis LXX. idest sine consensu aliarum versionum, aut quorundam saltem exemplarium Mss. Textus hebraici, vel Samaritani, per se non sufficit ad lectionem aliquam probandam contra Textum Masorethicum: excepto casu, in quo argumenta interna falsitatem lectionis Masorethicae, et veritatem lectionis LXX viralis manifeste demonstrent.

Hic canon est contra opinionem Vossii, Morini, et Pezroni, qui generatim loquendo lectiones versionis LXX praeferendas esse docent lectionibus Textus, ea de causa quod versio LXX repraesentet Textum longe antiquiorem omnibus exemplaribus hebraicis. Verum haec ratio tunc tantum apodictica esset si 1.º) versio LXX viralis verbum verbo redderet textum originarium, nec ulla varietas ab ingenio interpretum repeti posset, 2.º) si ipsa versio ad nos pervenisset omnino intacta quemadmodum a suis auctoribus prodiit. Sed horum utrumque falsum est. Quapropter in casibus particularibus difficile est iudicare an lectio expressa in versione των LXX. repraesentet lectionem S. Textus saeculi III. ante Christum, an vero aliunde repetenda sit. Ceterum si lectio Alexandrinae versionis confirmetur ab aliqua alia antiqua et independente versione, vel a Textu Samaritano, ut saepe fit, merito praeferri potest. Idem dicendum est de aliis versionibus si singulae seorsim considerentur. Excepimus casum de lectione versionis intrinsece et evidenter vera: tunc enim eo ipso constat veram lectionem antiqui Textus ex recentioribus instrumentis explasse, et in versione conservatam fuisse.

Canon 7. Cum aliqua lectio hodierni Textus manifeste errata sit, nec usquam suppetat vera lectio ei substituenda, potest haec ex coniectura critica excogitari et proponi; non tamen in ipsum Textum recipienda est, sed in notis, vel in margine apponenda.

In huius canonis usu magna prudentia opus est, ne scilicet

incidamus in vitium illud toties reprobatum, temere corrigendi, seu potius corrumpendi Textum Sacrae Scripturae. Exemplum tot criticorum, Houbigantii, Lowth, Michaelis, Kennicotti aliorumque, qui ab hoc vitio sibi cavere non potuerunt dum coniecturis indulgebant, cautiores ceteros reddere debet in usu et applicatione huius canonis. Attamen si debitae cautelae diligenter serventur, veritas citati canonis, eiusque utilitas negari nequit. Sane impossibile non est in rebus quibusdam minutis, puta in numeris, vel in nominibus personarum vel locorum, veram alicubi lectionem omnino intercidisce, ita ut in nullis instrumentis, quae aetatem tulerunt, hodie reperiri possit. Cautelae autem, et conditiones illae, quae abusum coniecturae criticae, praepediant, ut in canone innuimus, ad hoc revocantur, ut coniectura critica non tentetur nisi cum *necessitas urget*, aut *permagna verosimilitudo* suadet. Quae ita explicantur ab Ackermann loc. cit. §. 145. « *Necessitas* urget quando interpret eruditus, et exercitatus (tironum enim non est hoc negotium) ex omnibus quae supersunt loci lectionibus, tentatis omnibus aliis mediis, nullum sensum congruum elicere potest, aut sensus historiae certae et auctori libri bene cognitae, vel doctrinae ab eodem auctore alibi propositae repugnat. (1) Atque hoc casu coniectura non quaeri, sed se ipsam offerre ac obtrudere, et in exigua verbi mutatione, iuxta analogiam, qua lectiones spuriae oriuntur, consistere debet. Sic Ps. CVII. 3 מִי־מִין mutandum videtur in מִי־מִין. *Magna verisimilitudo* pugnat pro coniectura, si lectio quaeque sensum tolerabilem quidem, contextui tamen non usquequaque convenientem fundit, et exigua, iuxta analogiam qua menda oriuntur, facta mutatione, omnia optime cohaerent, uti si Iud. XIV. 14, 15 *tres dies... die autem septimo*, mutetur ita: שְׁלֹשֶׁת seu ג' 3, in יְשֵׁת seu 6, omnia salva sunt. Quod si probabilitas levior sit, vel mutatio lectionis sit maior, aut ab analogia qua menda oriuntur, longius recedat, coniectura, etsi se offerat, repudianda est: ita I. D. Michaelis sine ratione sufficiente coniecit 1. Sam. VIII. 16 pro חֲמֹרֵיכֶם *asinos vestros*, legendum esse, חֲמֹדֵיכֶם *pretiosa vestra*; quod si melior huius loci le-

(1) Haec restrictio inutilis est, cum de sacris scriptoribus agitur: sive enim doctrinam aut historiam aliunde cognoverint, sive non, veritati contradicere non possunt.

ctio desideretur, offertur ab interprete Alexandrino, qui expressit *boves vestros*, (vel armenta vestra). Coniectura quae textum grammaticae conformem reddere tentat scabiem corrigendi prodit ».

Canon 8. Lectio quae syntaxi vel grammaticae contraria videtur, aut est, non semper est repudianda; nam saepe genuina esse potest, ideoque de eius veritate ex aliis rationibus et subsidiis est ferendum iudicium.

Ratio est, quod lectio anomala potest esse unus ex archaismis linguae hebraicae, de quibus, ob imperfectam quam habemus linguae notitiam, difficile est sententiam pronunciare, vel etiam potest esse familiaris quaedam vel proverbialis phrasis, in qua soloeismus et anomalia tolerari solet etiam in nostris linguis, vel denique ab ipso auctore per lapsum calami, vel defectum culturae philologicae prodire potuit: in iis enim quae grammaticam et philologiam spectant sacros Scriptores infallibiles non fuisse vulgo admittitur, et alias a nobis demonstratum est.

Canon 9. Quod nexum sermonis perturbat, vel frigidam repetitionem aut tautologiam continet, aliquando haberi potest ut brevis glossa, quae ex margine codicum in textum irrepsit: valde tamen cavendum est, ne pro inutili repetitione vel tautologia accipiamus quod ex indole orientalis styli, aut ex speciali conditione, vel scopo auctoris sufficienter explicari potest.

Ob neglectam hanc regulam recentiores critici rationalistae innumeras interpolationes, vel integra fragmenta diversorum auctorum in Pentateucho sibi visi sunt deprehendisse, sed perperam omnino, ut alias vidimus. Hinc prudentius videtur nunquam repudiare aliquam lectionem ob hanc dumtaxat causam, sed expectare confirmationem aliunde, scilicet ex aliis internis externisque argumentis.

Canon 10. Cum duae variae lectiones eiusdem loci occurrunt, quarum una clarum reddit sensum, et difficultates omnes removet, altera obscurior est et difficultatibus obnoxia, saepe haec altera praeferenda est, ceteris paribus, idest, nisi sufficientes rationes adsint quae contrarium suadeant.

Hic canon non est nimis urgendus, ut nonnulli facere videntur (1), quasi nempe criterii loco habendus sit in omnibus, vel

(1) Huic regulae nimis concedere videtur Ackermann loc. cit. §. 137 ibi enim, mentione facta de licentia quam sibi aliquando sumpserunt codicum

plerisque casibus dubiis. Sane ubi errores non ex falso iudicio notarii ortum habent, sed ex mera inadvertentia, vel lapsu calami, haec regula applicari non potest. Tunc enim lectio falsa potest et solet esse etiam durior, et difficilior, et parum syntaxi aut contextui conformis. Quando vero error ex falso iudicio notarii, vel correctoris codicum repetendus est, tunc praefatus canon verissimus est: siquidem multo verisimilior est notarios et correctores voluisse obscuritatem alicuius loci remove, levi aliqua mutatione inducta, quam mutationes inducere quae obscuritatem et difficultatem generarent; nisi forte ex dolo id fecerint ad auferendam, vel extenuandam vim alicuius vaticinii, ut nonnulli opinantur de notis lectionibus *caari* (Ps. 22) et *Sciloh* (Gen. 49.); sed hoc admodum raro a Iudaeis factum esse alias ostendimus. Obvia applicatio huius canonis offertur a Pentatenco Samaritano, in quo nonnulla occurrunt sive mutata, sive addita ad difficultates explanandas, vel eludendas, ut vidimus in capite praecedente.

Canon 11. Textus critici etiam plurimi aliquam lectionem omitientes attendendi non sunt, si ea lectio, in aliis bonae notae instrumentis, quamvis paucis, reperiatur, et interna argumenta eidem faveant.

Huius regulae ratio est, quod omissiones in codicibus mss. etiam optimis frequenter occurrunt ex inadvertentia, et errore oculorum potissimum ortae, contra vero additiones, seu interpolationes rarius locum habuerunt, et facilius a correctoribus codicum animadverti poterant. Ita in Ps. XXV. 5. XXXVII. 28 integrae phrases omissae videntur, ut ex collatione antiquarum versionum colligitur.

scriptores in locis pro suo ingenio emendandis, scribit: « *Lectio (igitur) rarior, difficilior et quae offendiculo esse possit, verisimilior est quam frequens, facilis et omni offendiculo vacua, quae vel ideo de recentiori mutatione suspecta est. Haec regula quasi lapis lydius est boni et cordati critici* ». Haec conclusio nimis ampla est, nisi forte ex intentione auctoris coarctanda sit ad lectiones deliberato consilio inductas in textum. Modestius Glaire hanc regulam enunciat ita: « Une leçon plus difficile, plus rare et plus obscure, doit être quelquefois préférée à une leçon plus aisée, plus commune, et plus claire. »

ARTICULUS III

SPECIMEN CRITICES QUORUNDAM LOCORUM V. T.

Ad pleniorē principiorum et canonum intelligentiam operae pretium duximus, examen instituere celebriorum quarundam variorum lectionum hēbraici Textus.

§ I. Exemplum lectionis certae contra Masoram.

THESIS LVIII

In cap. XXI. Libri Iosue duo versiculi 36 et 37, ubi de civitatibus Rubenitarum fit sermo, ad originarium Iosue textum pertinent.

In cap. XXI. Libri Iosue fit enumeratio civitatum cum suburbanis, quae in usum Levitarum reservatae sunt, ex praecepto Moysi (Num. XXXV. 2.). Iuxta auctoritatem Masoretharum post v. 35, ubi innuuntur civitates quatuor de Tribu Zabulon ad usum Levitarum familiae Merari, statim sequuntur civitates de Tribu Gad. (Vulg. v. 37). Ita habetur in editione prima Masorethica R. Iacob ben Hhajim, quam nonnullae aliae sequutae sunt, non exclusa celebri editione Athiae (a. 1667) et Vander Hooght (1705), quae hic notat totum locum de civitatibus tribus Ruben qui inter vv. 35 et 37 interponi solet spurium esse et inutilem. Plures etiam codices mss. cum Masora consentiunt in hoc loco, inter quos antiquissimi codices Kennic. 154, 326 cum multis aliis recentioribus. R. Kimchi pariter damnat additionem illam in Comm. in Ios. XXI. 7. Addit Brunsius (*De variis lect. Bibl. Kenn. in Repert. Orient.* to. XIII. pag. 60) additamentum praedictum defuisse in codicibus Origenis, et Hieronymi, in Codice Masiano versionis syriacae hexaplaris obelo transfixum fuisse, et in nonnullis codicibus notas Rabbinicas legi locum illum reprobantes. Contra vero in aliis codicibus et editionibus ante v. 37 de Tribu Gad leguntur duo alii versiculi de civitatibus Rubeniticis; qui, omissa aliqua exemplarium varietate, generatim ita se habent:

v. 36 וממטה ראובן את בצר ואת מגרשה ואת יהצה ואת
מגרשה:

v. 37 את קדמות ואת מגרשה את מיפעת ואת מגרשה ערים
ארבע:

idest v. 36 *Et de tribu Ruben Betzer, et suburbana eius, et Iatsa, et suburbana eius,*

v. 37 *Kedemoth, et suburbana eius, Mephahath, et suburbana eius, civitates quatuor. (1)*

Quaeritur itaque an versiculi isti genuini sint, an vero adscititii et spurii, ut volunt Masorethae?

Respondemus laudatos versiculos genuinos demonstrari validissimis criticis argumentis (2).

A. *Argumenta externa*, seu testimonia critica quamplurima afferri possunt.

1.) Codices mss. permulti hanc pericopam continent. De Rossi numerat codices 162, scilicet Kennicottianos 119, suae bibliothecae 30, exteros a se collatos 13. Ex his multi (saltem 52) sunt hispani, accurati, iuxta codicem Hillelianum et Masoram exarati, qui proinde merito opponuntur testimonio primae editionis masorethicae: multi sunt magnae antiquitatis, ut Kennic. cod. 210, et cod. 366 saeculi XII. Cod. 531 an. 1193, De Ross. cod. 701 saeculi XII, plures saeculi XIII.

2.) *Editiones* plurimae, et praestantissimae hos versiculos habent, non obstante auctoritate Masorae. De Rossi numerat editiones 79: inter quas sunt *omnes editiones saeculi XV* in Italia, Lusitania et alibi curatae, imo omnes omnino usque ad Bombergianam a. 1526, in qua Iacob ben Hhajim primus illam pericopam exulare iussit: item post Biblia Bombergiana plures magni pretii

(1) In editione Clementina Vulgatae Latinae leguntur laudati versiculi sed in unum conflati, qui est v. 36.

(2) De genuinitate huius pericopae fuse disserunt Fabricy: *Titres primitifs* etc. to. II. pag. 371 in *notis* (editio Migne I. cit. col. 835 *nota* 3.) et De Rossi Vol. II. var. lect. pag. 96–106. Eam pariter ut genuinam probant Capellus, Glassius, Hottingerus, Masius, Bonfrerius, Benedictini editores operum S. Hieronymi, Honbigantius, et alii critici recentiores fere omnes. Extat etiam specialis de hac re dissertatio Io. G. Albicht: *De restituendis duobus versiculis Io. XXI. in quibusdam codd. hebraeis omissis: (in Thesauro novo dissert. Theolog. philol. to. I. Lugd. Batav. 1732.)*

editiones ex. gr. Parisienses duae Rob. Stephani, Plantinianae omnes, omnes Polyglottae, Venetae multae, duae Amstelodamenses (Menassè ben Israel, et Torresii), Mantuana cum comment. Norzii.

3.) Versiones antiquae omnes favent hos versus exprimentes, licet cum leviori aliqua varietate. Ita versio LXX, Syriaca, Chaldaica, Vulgata, Arabica, Aethiopica.

4.) Hos legit locus parallelus 1 Paral. VI. 63. 64.

B. Argumenta *intrinseca* rem apprime confirmant.

1.) « Multo verisimilius est (inquit De Rossi) eos versiculos fuisse in paucis codicibus omissos, quam in multis additos, quia primum illud multo facilius ac frequentius. Omissionis praeterea ratio apertissima. Nam v. 35. similiter desinit ערים ארבע, *civitates quatuor*, et v. 36 similiter incipit ורממטה, *et de tribu*. Coniiciunt hoc, et concedunt editores ipsi, qui illos non inserunt, ut Iablonskius Praef. ad Biblia 1699 »

2.) « Tandem versus istos sacer contextus necessario postulat ut sine iis mancus sane hic sit, ac mutilus. Nam vers. 7. dicuntur Meraritis assignatae *ex tribu Ruben, et ex tribu Gad, et ex tribu Zabulon civitates duodecim*, quod repetitur v. 38. Versu vero 40 numerantur *urbes omnes Levitarum in medio possessionis filiorum Israel urbes quadraginta octo cum suburbanis suis*. Falsus uterque numerus, nisi controversa commata, ac Rubeniticae urbes addantur, nec constat, quare octo urbes Gaditarum et Zabulonitarum numerentur, quatuor Rubenitarum reticeantur, quae recensionis pars sunt omnino necessaria ».

C. Rationes in contrarium adductae praedictorum argumentorum vim elidere non possunt.

Codices multi versiculos illos omittunt; sed hi Masoram sequuntur, vel omissio ex oculorum lapsu explicari potest, ut supra. Praeterea, addit De Rossi: « Contextus, ratio, parallela loca, versiones confirmant codices qui habent, damnant qui non habent ». Auctoritas Masorae, et Kimchi non est omni exceptione maior, quare etiam a Iudaeis Bibliorum editoribus derelinquitur ex gr. ab editoribus Venetis a. 1678, 1730, 1739, qui commata illa inserunt, et in nota scribunt: « Hoc comma: *Et de tribu Ruben* etc. sic se habet in Bibliis hispanicis mss. an. 268 correctissimis, ex

quibus multa emendavimus; idque clarum est, nam iis omissis de-
essent quatuor civitates. Quae autem scripsit Radak (R. David
Kimchi) nihil probant. Quod codices Origenis et Hieronymi his
versibus caruerint adversarii probare non possunt (V. De Rossi
l. cit.), idemque dicendum de versione syriaca. Denique notae
Rabbinorum, quae in nonnullis codicibus a Brunsio citatis appa-
rent, nullius ponderis sunt contra tot potiora et graviora testimonia
atque argumenta. « Notae istae, inquit De Rossi, nullius auctori-
tatis sunt, quia sunt omnes criticorum, vel correctorum recen-
tiorum nimis Hilleliano codici, Masorae et Kimchio tribuentium,
quod et notae ipsae produnt. Aliae aperte falsae, ut eae, quae
testantur, in Hispanis et accuratis libris desiderari. Aliae, etiamsi
in correctis codicibus non reperiantur, definire tamen non audent,
remque iubent ulterius examinari. Eiusmodi est nota Codicis Ken-
nicottiani 228... Criticis istis notis illam opponimus multo sanio-
rem, quam, re melius expensa, ad marginem exhibent editores
Biblicorum Venet. an. 1378, 1730, 1739. »

Quare merito concludimus laudatos versus Ios. XXI. 36, 37
genuinos esse.

§. II. Exempla lectionum probabiliorum contra Masoram.

Ad hanc classem revocamus notas lectiones Gen. XLIX. 10.
et Ps. XXII. 17.

THESIS LIX

In Gen. XLIX. 10. et Psalm. XXII. 17 lectiones כָּאֲרוּ וְשִׁלָּה et
probabiliores videntur quam hodiernae lectiones Masoreticae
כָּאֲרִי וְשִׁילָה

I. In cap. XLIX. v. 10 Geneseos legitur vaticinium Iacobi
Patriarchae in filii Iudae benedictione prolatum: « Non auferetur
sceptrum de Iuda, et dux de femore eius, donec veniat qui mitten-
dus est »: in Textu hebraico Masorethico legitur: עַד כִּי יָבֹא שִׁילָה
donec veniat Sciloh, quod dicunt esse nomen proprium Messiae,
et significare *Pacificum*. Eamdem lectionem retinet versio Graeca
Veneta quae legit Σιλω (edit. Villoison Argentor. 1784 pag. 199)
item Versio Arabico-Mauritana Erpenii, et Comment. Samaritanus

in Genesim (inter excerpta Schnurrer), qui bis repetit vocem *Sciloh* cum *iod*. In multis vero mss. loco vocis *Sciloh* legitur שלה vel שלר (*Scellò*) *is cuius est*, scilicet *sceptrum*, ita ut sensus sit: Non recedet sceptrum de Iuda donec veniat ille, ad quem iure proprio pertinet ipsum sceptrum, et regnum, idest Messias. (1). Quaeritur igitur quanam ex duabus his lectionibus sit praeferenda?

Respondemus lectionem alteram seu *scellò* probabiliorem esse.

Sane: verum quidem est omnes editiones Hebraici Textus, una excepta, et plerosque codices mss. habere primam lectionem, seu *Sciloh*. Attamen vidimus testimonium codicum et editionum non esse omnino peremptorium, et aliquando gravioribus testibus locum cedere debere; codices enim et editiones ex eis derivatae multo recentiores sunt aliis testibus ex gr. Codici Samaritano, et antiquis versionibus, qui proinde in conflictu cum codicibus hebraicis praeferendi sunt, saltem cum inter se conveniunt et in masorethica, lectione excludenda conspirant. Porro hoc in casu nostro accidit. Nam alteram lectionem *Scellò* habent

1. *Textus Samaritanus* in omnibus exemplaribus mss. consentiente etiam versione Samaritana, et usu ac traditione Samaritanorum, ut apparet ex eorum testimonio in *Epistola Samaritana III.* ad Ludulfum (V. Cellarii *Dissert. Acad.* pag. 143).

2. *Versiones antiquae* fere omnes. Versio LXX viralis in communibus editionibus iuxta Codd. Vatic. et Alexandr. vertit: τὰ ἀποκειμένα αὐτῷ quae reposita sunt ei, vel, ut habent Cod. Oxo- niensis, Iustinus M. alique veteres Graeci patres: ὃ ἀποκεῖται: cui repositum est. Lectionem LXX. sequuntur versio Coptica, Armeniaca, Syriaca hexapl.^a aliaeque ex LXX derivatae. Targum Onkelosi legit: *is cuius est regnum* דדיליה הוא מלכותא; Targum

(1) Alii² aliter vertunt hanc vocem, referentes pronomem לה seu הָ ad Iudam, et reddentes: *donec veniat filius eius*, seu Messias, qui ex stirpe Iuda nasciturus erat. Sed hic de ipsa lectione quaerimus, non de eius significatione. S. Hieronymus vertens: *qui mittendus est* evidenter ostendit se in suo codice legisse שולל vel שלה cum *Cheth* loco *He*: sed hanc lectionem nec unus quidem ex codicibus sextantibus habet, nec ex antiquis versionibus confirmari potest. Posset quis suspicari Hieronymum legisse quidem שלה, vel שילה, in versione tamen noluisse verbaliter eam vocem reddere, sed potius obiectum exprimere per eam designatum, seu Messiam: sed hoc verosimile non videtur.

Hierosolim. eamdem lectionem sequitur. Syriaca *Phscito* pariter legit: *is cuius est*, cui concordat S. Ephrem: ܐܝܠܗ ܕܝܫܘܥ *ille cuius est* (principatus). Aquila Symmachus et Theodotion legébant: ὁ ἀποκριται: Versio Arabica Saadiae *is, cuius ipsum* (sceptrum) *est*.

3. Allegata veterum scriptorum lectionem nostram confirmant. S. Iustinus M. disputans cum Tryphone Iudaeo, et S. Epiphanius refellens sectam Herodianorum allegant contra eos lectionem: *is cui repositum est sceptrum*. Apud ipsos Iudaeos lectio: *is cuius proprium est regnum* occurrit in *Berescith Rabba*, in comm. R. Salom. Iarchi in h. l. et in *Tanchumà* (antiquissimo comment. in Pentat.): item lectio שֵׁלָה producit in Talmude Babilonico Tract. *Sanhedrin* c. XI. et apud alios Rabbinos, inter quos auctor *Me thanoth Checunà* (citatus a Norzi in notis ad hunc locum) ait lectionem שֵׁלָה esse Chetiv, seu textualem, marginalem vero, seu Keri (legendam) esse שָׁלָה.

4. Locus parallelus Ezechielis XXI. 32 (Vulg. v. 27) eamdem lectionem egregie confirmat; loquens enim de adventu Messiae hisce verbis eum designat: עַד בֹּא אֲשֶׁר לוֹ הַמְּשָׁפֶט: *donec veniat is, cui competit iudicium*.

5. Praefata testimonia tot ac tam gravia sunt, ut praevalere possent contra testimonium codicum mss. hebraicorum, etiam si hi unanimes essent in lectione *sciloh* praeferenda (1). Verum inter ipsos codices satis multi sunt, qui lectionem hanc relinquunt, et nostram sequuntur. De Rossi adducit pro lectione שֵׁלָה vel שָׁלָה codices *triginta et octo*, scilicet, *viginti quinque* ex collatione Kennicottiana, et *tredecim* ex sua bibliotheca, una cum editione polyglotta Sanctandreae a. 1586: quibus postea addidit alium codicem 1164 (in Vol. V. operis, seu in *Scoliis criticis* pag. 8). Etiam Rabbini nonnulli eidem lectioni favent, ut supra vidimus.

(1) Paucae versiones pro lectione masorethica superius laudatae non sunt magni momenti. Versio Graeca codicis Veneti S. Marci non est antiquior saeculo XI, versio Arabica ab Erpenio edita est saeculi XIII, ambae autem ignotae originis, et non magnae auctoritatis. Commentarius Samaritanus utraque recentior est, et in hac lectione contradicit tum Textui Samaritano, tum eius antiquae versioni.

6. Argumenta interna potius lectioni nostrae quam Massorethicae favent. Sane vox *scellòh* maxime hebraica est ex pronomine possessivo tertiae personae, et praefixo *Scin* loco *ascer*, et proprie significat *cuius est*, scilicet sceptrum antea nominatum: praeterea haec lectio apprimè conservat parallelismum, nam statim sequitur: *et ipsi erit obedientia populorum* יְקַח עִמָּם, quod ideae sceptri respondet. Usus *He* suffixi pro *Vau* in pronomine non est alienus ab orthographia hebraica, et in hoc ipso oraculo Iacobeo bis recurrit; praeterea non desunt codices qui *scellò* efferunt per *Vau* sine *He* suffixo, ut superius innuimus; etiam *Scin* praefixum pro relativo *ascer* raro quidem, sed tamen aliquando in Pentateucho usurpatur, in posterioribus vero libris frequentissime. Denique si quaeratur coniectura critica difficile non est explicare quomodo ex lectione *scellòh*, quam defendimus, orta fuerit vulgata lectio *sciloh*, ut innuit De Rossi, et plenius explicat Glaire in hunc locum. Scilicet scriptores codicum hebraeorum saepissime inserebant in vocibus daghessatis literam *Vau*, ad *Daghesc* seu duplicationem consonantis compensandam, rursum autem literam *Vau* saepe breviori forma scribebant quasi *Iod*. Hinc igitur posteriores scriptores efformarunt vocem *sciloh*, accipientes illud *Vau* pro *Iod* et supponentes *Chirek*: unde orta lectio *sciloh*, quae in nostris editionibus habetur.

Ex hisce omnibus concludere licet, lectionem *scellòh*, *cuius est*, saltem probabiliorē esse massorethica lectione *sciloh*. (1) Qua in re consentientes habemus multos ex recentioribus criticis, uti sunt Grabius, Michaelis, Gulcher, Dathius, Schulzius, Houbigantius alique.

II. Alterum exemplum desumimus ex ps. XXII. v. 17 (Vulg. XXI. 17).

In citato loco ubi vulgata legit: *Foderunt manus meas et pedes meos*: hodiernus textus massorethicus in omnibus fere mss., et

(1) Diximus *saltem probabiliorē*: quominus enim certam eam dicamus impedit tum ipsa varietas orthographica huius vocis in diversis codicibus, tum potissimum alia lectio, quam Hieronymus sequutus videtur, scilicet שְׁלֹחַ cum ׀, quae licet non confirmetur ab aliis versionibus, et instrumentis, intrinsece tamen spectata apprimè convenit subiecto, seu Messiae et confirmatur, etiam ex loco Joannis VII, 7. et denique ipsius Hieronymi auctoritate, et testimonio saltem probabilis efficitur.

editionibus ita habet: כָּאֲרִי יָדַי וְרַגְלֵי quod ad literam sonat: *Sicut leo manus meae et pedes mei*, seu legit *Caari*, loco *Carù* (vel *Caarù* כָּאָרֻ cum aleph epenthético), quae vox proprie *foderunt* significat (1). Hinc orta est celeberrima quaestio de *Caari* et *Caaru*, utra scilicet lectio sit praeferenda. Nos contendimus lectionem *Caarù* vel *Carù* esse probabiliorē.

Lectio hodierna textus massorethici nullum aliud fundamentum habet quam codices mss. et editiones exinde derivatas, et quidem cum nonnullis exceptionibus, ut inferius videbimus. Contra vero lectio *Caarù* pro se habet

1) Versiones antiquas omnes, vel fere omnes. Sane LXX interpretes legunt ὀριζαν (*foderunt*), Syrus vertit حَلَجَ (*transfixerunt*); Hieronymus *fixerunt*; Vulgatus, Arabs, et Aethiops cum LXX *foderunt*; Aquilas ησχυσαν (*foedarunt*), quod quidem lectioni *Caarù* contrarium non est, quamvis paulisper differat in vocis significatione: nam et praeteritum perfectum refert, et significationem delurpandi vel foedandi hebraico verbo tribuit ex dialecto syriaca, quae etiam ex analogia et per quamdam derivationem cum ferendi, et transfigendi significatione coniuncta est etiam in lingua latina (ex: gr: Aeneid. lib IV. v. 673). Chaldaeus interpres ut in Polyglottis Antuerp. editus est vocem reddit per participium: *mordentes manus meas et pedes meos*, prout autem legitur in Polyglottis Anglicis et in cod. 31 De Rossi utramque lectionem coniungit: *mordentes quasi leo*.

2) Praeterea in ipsis codicibus et libris Iudaeorum lectio nostra *Caarù* non semel occurrit, aliquando in ipso textu, aliquando in margine. Rabbi Iacob Ben Hhaiin massorethicarum lectionum tenacissimus, et scriptor Iudaeis non suspectus, in sua editione Massorae finalis in serie אר scribit ad hunc locum: *In quibusdam libris accuratissimis scriptum reperi Caarù et lectum Caari: seu*

(2) Vox *caru* est 3a pers. Plur. Praeter. ex radice כָּר quae significationem *fodiendi* habet, ut apparet ex vocibus derivatis, et ex verbis affinis כָּרָה, נָקַר, porro aleph epentheticum in verbis huius formae satis frequenter interseritur a Iudaeis: ita ex. gr. Oseae X. 14 habemus קָאם pro קָם, ex rad. קָם, Zachar. XIV. 10 רָאמָה pro רָמָה, ex רוּם, Ezech. XXVIII. 24 occurrit שָׂאמָם pro שָׂמָם ex שִׂיט, et ita in aliis locis: simili modo igitur pro regulari forma כָּר potuit adhiberi forma redundans כָּאָרֻ.

in antiquis illis codicibus dicit se invenisse *keri* (seu vocem praeferendam, et legendam) *Caarù*. Idem testatur de antiquissimo quodam codice Capito in *Instit. Hebr. Lib. 1. Cap. 13*. Etiam inter codices hodie extantes lectio marginalis *Carù* sine *Aleph* epenthico occurrit in codicibus Kennicotti 539 et 542, itemque in psalterio Wittemb. an. 1566, in Bibliis Santandreae 1586, in psalterio Parisien. an. 1632 aliisque nonnullis editionibus. Viceversa autem alia exemplaria in textu habent *Carù* vel *Caarù*, in margine autem *Caari*, ut testantur Raym. Martini, et Galatinus. Denique etiam Massora magna ad Num. XXIV. 9 testatur lectionem *Caari* bis occurrere, scilicet in Numeris et in Psalmis (qui alter est locus noster) sed hic Chetiv esse *Caarù*.

3) Interna quoque argumenta favent potius lectioni nostrae quam lectioni vulgari. Sane lectio *Caari* (*sicut leo*,) nullum sensum efformat, et omnes conatus defensorum huius lectionis ad eam vocem in contextu explicandam satisfacere non videntur. Ex alia vero parte lectio *Caarù* aptissimum sensum habet, quem omnes interpretes sequuti sunt. Denique origo massorethicae lectionis ex ea quam defendimus, facile explicari posset. Scilicet nonnulli vetusti scriptores codicum vocem *Caaru* scripsissent cum *Vau* finali minusculo inserto *Sciurek*, ut saepe fieri solebat, et ut postea factum est in nonnullis editionibus, ex: gr: in bibliis Plantinianis 1571, in polyglottis Antwerp. et in Bibliis Hutterii 1587: posteriores vero nonnulli notarii illud *Vau* cum *Iod* confundentes scribere coeperunt *Caari*: ita vero introducta duplici lectione, Iudaei alteram priori praeposuerunt, eo quod minus faveret Christianis. Atque ita factum est ut lectio ista fere omnes codices, et editiones pervaserit.

Praefata argumenta nobis videntur lectionem *Caarù* vel *Carù* probabiliorem reddere, ut etiam pluribus criticis antiquis et recentioribus visum est (1). Noluimus autem eam *certam* dicere, non

(1) Pro lectione *Caaru* vel *Carù* pugnant illustres auctores tum Catholici tum Protestantes poene innumeri. Inter eos Raymundus Martini, Galatinus, Card. Ximenes alique editores Polygl. Complut., Bellarminus Genebrardus, Bartoloccius, Houbigantius, Marchini, Calmetus, Scaligerus, Bochartus, Fullerus, Whistonus, Hottingerus, Michaelis, Lowthius, Dathius, Pocockius etc. Multi alii tamen lectionem *Caari* ut veram defendunt.

solum propter consensum fere unanimem codicum, sed potissimum propter subtiliores quorundam explicationes, qui contendunt etiam lectionem *Caari* conciliari posse cum sensu fodiendi manus et pedes, ut versiones habent, in quibus potissimum argumentum pro nostra sententia collocavimus. Huiusmodi explicationes fusius exponuntur a De Rossi in alio opere cui titulus: *De praecipuis causis neglectae hebraic. litter. disciplinae*; Augustae Taurinorum 1769 Cap. II (1).

SECTIO II.

DE CRITICA VERBALI TEXTUS GRAECI NOVI TESTAMENTI

Aggredimur nunc Criticam verbalem Textus N. T. in qua excolenda longe maius et ardentius est aetatis nostrae studium, quam in critica V. T. Eundem ordinem hic sequimur quem tenuimus in Sectione praecedenti: scilicet tractabimus primo de instrumentis et subsidiis criticis, deinde vero de principiis et legibus criticis pro Textu graeco.

CAPUT I.

DE INSTRUMENTIS ET SUBSIDIIS PRO CRITICA VERBALI GRAECI TEXTUS

Instrumenta critica graeci Textus ad haec revocari possunt: 1. Codices mss. et editiones, 2. Libri liturgici, 3. Versiones antiquae, 4. Allegationes Textus in libris Patrum, Conciliorum aliorumque veterum scriptorum.

(1) Praecipuae huiusmodi opiniones sunt sequentes. Glassius, retenta lectione *Caari* cum significatione: *sicut leo*, veluti intra parenthesim, vel ut adiecto qualificativo, notionem fodiendi collocat in praecedenti verbo *Hikkiphuni*: Io: Frischmuth (in *Dissert.* in h. l.) putat vocem *Caari* esse revera 3. pers. plur. praeteriti cum scriptione anomalia ך, vel ך, loco ך; Lud. De Dieu existimat *Caari* esse infin. Pihel, cum suffixo, constructum cum praecedenti verbo *hikkiphuni* ad modum gerundii: caeteris melius Altingius existimat *Caari* esse participium plurale pro *Carim* פָּרִים (fodientes) cum ך epenthético, et apocope ך finalis, cuius rei exempla non desunt in hebraico textu. Hae quidem explicationes, praesertim ultima, probabilitate non carent, sed, omnibus perpensis, adhuc probabilior apparet lectio *Caaru*, quam antiquae versiones simpliciter et absolute exprimunt.

ARTICULUS I.

DE CODICIBUS MSS. ET EDITIONIBUS GRAECI TEXTUS

Recolenda sunt quae superius in genere diximus de usu et valore codicum mss. et editionum sacri Textus; haec enim valent etiam pro N. T., imo etiam multo magis, quatenus exemplaria graeci Textus longe antiquiora, et autographis viciniora supersunt, quam sint exemplaria Textus hebraici. De his itaque breviter dicemus primum in genere, deinde in specie de praecipuis quibusdam codicibus, postremo de typographicis editionibus.

§. I *De codicibus mss. graeci Textus generatim sumptis*

Vidimus in Volumine primo quid sint *autographa* et *apographa* Textus originarii N. T. (Vid. pag. 214 seqq.); ibidem vidimus autographa mature admodum periisse, apographa vero longe lateque disseminata in immensum numerum excrevisse, ex quibus satis multa adhuc in bibliothecis asservantur ad varias aetates, et ad varias regiones pertinentia. De his superstitibus exemplaribus mss. licet ibidem nonnulla dicta sint, hic tamen quaedam distinctius exponenda erunt.

1. Graeci codices mss., ut vidimus, alii sunt *unciales*, seu literis omnibus maiusculis, uncialibus dictis, exarati, alii vero *minusculi*, seu caractere minusculo, et, uti aiunt, cursivo scripti. Haec divisio maximi momenti est in valore codicum aestimando: Omnes enim codices unciales antiquiores sunt saeculo XI. ideoque maioris pretii in critica sacra quam minusculi, qui nonnisi saeculo X. incipiunt. Numerus codicum graecorum uncialium haud ita magnus est (circiter LX), longe maior pars sunt minusculi (fere DCC) quibus addenda sunt etiam Evangelistaria et Lectionaria circa CCL, de quibus postea dicemus.

Ex codicibus uncialibus paucissimi sunt qui integrum Textum N. T. contineant, inter quos eminent Codex Sinaiticus, de quo infra dicemus; item, exceptis nonnullis lacunis, codex Vaticanus, et Alexandrinus. Plerique autem unam tantum, vel alteram partem Sacrorum Librorum exhibent, scilicet vel sola Evangelia, aut eorum

partem (XXX), vel Acta Apostolorum et Epistolas Catholicas (circa X), vel solas Epistolas Paulinas (circa X), vel solam Apocalypsim (tantum duo). Etiam codices minusculi non semper integrum exhibent textum. Nonnulli unciales codices exigua tantum continent fragmenta ut ex: gr: codex W. duobus tantum foliis exhibens fragmentum Lucae, et codex R. Tubingensis in unico folio repraesentans partem capitis primi Iohannis. Aliquando fit ut diversi codices non sint nisi partes unius eiusdemque exemplaris invicem distractae, et in diversis locis asservatae. Quomodo citari soleant graeci codices in Volumine primo explicatum est. Haec ratio codices designandi per literas alphabeti, vel numeros arabicos a Wetstein primum inducta est, et ab omnibus deinceps criticis recepta, et servata, utpote quae brevitati servandae, et confusione vitandae aptissima sit.

2. Praeter discrimen litterarum uncialium, vel minuscularum superius memoratum aliae etiam differentiae mere accidentales, et extrinsecae in scriptura codicum observantur, ex quibus aetas ipsorum dignosci potest. Et primo quidem differentia aliqua apparet in litterarum etiam uncialium, et in voluminum forma. Unciales litterae in antiquissimis mss. elegantissimae sunt, et formam quadratam, rectam, aut rotundam uniformiter servant ut ex: gr: videre est in codd. Sinaitico et Vaticano: in iisdem codicibus omnes litterae, excepta initiali, eiusdem moduli sunt, in recentioribus vero primae singularum pericoparum paulo grandiores esse solent. Saeculo IX litterae C, E, O, Θ a sua forma rotunda deflectere coeperunt et leviter comprimi, litterae quadratae sensim sine sensu formam oblongam et obliquam assumebant et invicem fere colligabantur, nonnullae aliae, ut Z, X, Ξ, coeperunt infra aut supra lineam produci, et A aliquando formam Λ induit ut ex: gr: in cod. D: atque ita demum circa finem saeculi X ad minusculam vel cursivam scripturam deventum est in codicibus ecclesiasticis, quae in codicibus profanis ante finem saeculi IX iam invaluerat. Cum literis minusculis enatum est iota subscriptum, quod in uncialibus nunquam apparet. Spiritus densus vel asper primitivus designari solebat per figuram H vel F deinceps accepit formam ϛ, serius anguli < et denique formam semicirculi ' adhuc in usu. Scripturae compendia in antiquioribus codicibus, et generatim in codd. uncialibus ra-

rissima sunt, exceptis vocibus notissimis, in quibus ambiguitatis periculum deest ut ex: gr: $\overline{\Theta C}$ ($\theta\epsilon\omicron\varsigma$), $\overline{\overline{K C}}$ ($\kappa\upsilon\rho\iota\omicron\varsigma$), $\overline{\Pi\Lambda}$ ($\pi\nu\epsilon\upsilon\rho\mu\alpha$), $\overline{\overline{\Lambda\Nu\Omega C}}$ ($\alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\varsigma$): at serius, maxime in codicibus cursivis, compendia vocum frequentius adhibita sunt, quae saepe erroribus occasionem dederunt.

Quod pertinet autem ad formam voluminum haec in exemplaribus graecis, quae ad nos pervenerunt eadem est ac in libris nostris. Scilicet tria, quatuor, aut plura folia duplicia in unum libellum compingebantur, et ex pluribus hisce libellis (quos terniones, quaterniones, etc. appellabant) simul consutis volumen efformabatur. Singulae paginae in columnas dividi solebant plures vel pauciores: ita ex: codex A. binas praesefert columnas, codex B. tres (in N. T.), cod. Sinaiticus quatuor; aliquando tamen nulla est divisio columnarum, seu lineae totam paginae latitudinem occupant, ut in Cod. C. Materia etiam codicum diversa est: maxima pars antiquiorum codicum ex membranis vel pergamena constant, haec enim usque a primis Ecclesiae saeculis ad hunc usum adhibita fuit, ut apparet ex testimonio Eusebii de 50 exemplaribus iussu Constantini Magni in membranis ($\epsilon\nu\ \delta\iota\varphi\theta\epsilon\rho\alpha\iota\varsigma$) descriptis ad usum Ecclesiarum Orientis (Eus. Vit. Const. lib. IV. Cap. 36), et Hieronymi Epist. 144 de Codicibus Biblioth. Caesarensis. Itaque codices N. T. antiquiores saec. XI. membranacei sunt: ex posterioribus vero codicibus multi chartacei occurrunt, scilicet confecti vel ex charta bombycina, quae inde a saeculo XI adhiberi coepit, sive ex charta communi, quae saeculo XIII primo inventa creditur. Atramentum generatim nigrum est, nonnumquam tamen occurrit rubrum, ex minio aut coccino praeparatum, praesertim in titulis et literis initialibus, aut in notis marginalibus, nec desunt exempla literarum argentearum, et aurearum. (1)

Aliud genus mutationum accidentalium, quae in codices

(1) Quae in hoc paragrapho breviter innuimus de generali Codicum descriptione fusius exposita inveniuntur in speciali disciplina, quae *Palaeographia* dicitur, et est Criticae subsidiaria. Celebre est in hac re opus B. Montfauconi cui titulus *Palaeographia Graeca*. Eadem brevius sed doctissime traduntur a G. Placentini Monacho Ord. S. Basilii Cryptae ferrat. in opere *Epitome Palaeographiae Graecae*. Romae 1735. Recentius de hac disciplina optime meritus est Constantinus Tischendorfius.

inductae sunt decursu temporis, respicit *divisionem* vocabulorum, et sententiarum. Primis saeculis aerae Christianae in scriptura unciali vocabula marmoribus, vel tabulis aeneis incisa solebant per puncta separari, ut apparet in antiquis inscriptionibus latinis, et graecis; attamen haec in libris non apponebantur; idemque a fortiori dicendum de aliis interpunctionis signis, quae iam ante Christum grammaticis nota erant, sed a communi usu remota. Hinc antiquissimi codices graeci unciales nulla omnino divisionis signa gerunt, sed omnes litterae et voces continua serie aliae aliis succedunt aequali distantia, ita ut integra linea tamquam unum vocabulum appareat, et lectori relinquatur ex literis vocabula, et ex vocabulis sententias efformare. Ex hoc defectu nonnunquam ambiguitas, et varietas lectionum orta est. Paulo serius quaedam distinctio coepit induci inter voces vel per comma additum supra litterae finalis apicem, ut observatur ex: gr: in cod. A. Alexandrino, vel etiam per puncta interiecta, aut per intervalla relictia ut ex: gr: in cod. Augiensi (Cod. F). Denique plena et regularis singularum vocum separatio cum scriptura cursiva enata est. Haec quidem de vocibus. Quod pertinet vero ad sententiarum separationem, haec apud antiquos sensim sine sensu introducta est usque ad hodiernum systema interpunctionis. Initio quidem admodum raro, et in locis tantum ambiguis per signum aliquod denotabatur sententiae divisio, ut ex. gr. in Codd. Alexandrino et Cantabrigensi (Codd. A et D) Io: 1. 3. post voces: *χωρίς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἐν, sine ipso factum est nihil*, ponitur punctum iuxta consuetudinem Ecclesiae Alexandrinae, quem modum legendi etiam Augustinus pluribus in locis laudavit. Plena autem interpunctio ut nunc habetur ne quarto quidem et quinto saeculo recepta erat, ut testatur Epiphanius *Lib. De pond. et mens.* Ad supplendum autem hunc defectum, et ad lectores monendos de ratione dividendi sententias, ex quo sensus sermonis pendet, inventa est *stichometria*, seu stichometrica scribendi ratio, quae in hoc consistit ut in singulis lineis una tantum sententia scribatur, seu tot vocabula quot unum incisum constituunt, et uno spiritu legenda sunt. Ita scriptus est cod. D, ita Cod. E Sangermanensis, Cod. H Coislinianus et alii plures. Inde sumi potest indicium de codicum aetate. Nam licet saeculo III et IV stichometria aliquando adhibita fuerit in versionibus V. T. ut ex: gr:

scimus fecisse Origenem in hexaplis (Eus. hist. Eccl. VI. 16) et Hieronymum in sua versione latina (Prolog. in Isaiam), in codices tamen graeci Textus N. T. haec scribendi ratio primum translata est ab Euthalio Diacono Alexandrino post medium saec. V, qui etiam scriptionem istam in Epistolis Paulinis et Catholicis, et in Actis Apostolorum a se adhibitam vocavit scriptionem per *στιχους*, et *στιχομετρικον*, quod nomen ei proprium adhaesit. Haec scribendi methodus viam stravit hodiernae interpunctioni. Stichometria enim si ex una parte lectorum commodo consulebat, ex alia tamen parte voluminum molem, et pretium augebat ob nimium vacuum spatium in lineis relictum. Hinc paulo post cogitari coepit de stichis servandis sine spatii dispendio, interposito scilicet puncto, vel alio signo inter stichos, eadem tamen linea continuata. Semel inducta hac interpunctione paullatim perfecta est, et varia illa signa gradatim inducta sunt, quibus in scribendo nunc utimur. Haec non uno eodemque tempore inventa fuisse apparet ex magna diversitate quae in codicibus mss. observatur in signis divisionum, et in ratione ea apponendi.

Alia quoque divisio in codices inducta est per *sectiones* vel *pericopas*, quae ex ecclesiastica et publica librorum sacrorum lectione derivata est. Cum enim ab initio coepissent in fidelium conventibus Scripturae utriusque Testamenti publice legi, ut iam saeculo secundo testantur Iustinus martyr (Apol. I Cap. 67) et Tertullianus (Apolog. Cap. 34), inde coeperunt variae sectiones distinguere in libris N. T. quae a Graecis primum a legendo dictae sunt *αναγνωσματα*, vel *αναγνωσεις*, aliquando etiam *περικοπαι*, quae ordine legendae erant diebus dominicis ac festis per annum (1), et procul dubio in codicibus Ecclesiarum notari solebant. Et re sane vera in Ecclesia Alexandrina saec. V Euthalius superius laudatus, iubente Athanasio Episcopo, Acta Apostolorum et epi-

(1) S. Augustinus praef. in Ep. 1. Iohannis de hoc lectionum ordine mentionem facit: «Meminit (inquit) sanctitas vestra Evangelium secundum Ioannem *ex ordine lectionum* nos solere tractare. Sed quia nunc interposita est solemnitas sanctorum dierum *quibus certas ex Evangelio lectiones oportet recitari*, quae ita annuae sunt ut aliter esse non possint, ordo iste paullatim intermissus est». Cfr. etiam Chrysostomum hom. de Lectione Actorum Die Pentecostes.

stolas in 57 *anagnosmata* divisit pro numero dierum festorum. Evangelia in totidem lectiones iam antea divisa fuisse videntur. In Ecclesiis Galliae usus invaluit non integros libros N. T. per sectiones recitandi, sed selectas tantum partes diversis anni temporibus et festis accomodatas: quare lectiones istae in unum volumen colligi solebant quod dicebatur lectionarium, et a Graecis *εκλογαδιον*, speciatim vero si lectiones tantum Evangeliorum complectebatur, dici solebat *ευαγγελισταριον*, de quibus operibus infra aliquid dicemus. Notandum tamen est huiusmodi sectiones non easdem prorsus ubique fuisse, sed diversas pro diversis Ecclesiis etiam graecis.

Haec divisio confundi non debet cum alia divisione in *capitula* *κεφαλαια*, et *breves* seu *titulos*, *τιτλους*, et multo minus cum hodierna divisione in *capita* et *versiculos*. *Κεφαλαια*, vel *capitula*, ab Ammonio Alexandrino originem habent, unde etiam Ammoniaca dicuntur, vel capitula Eusebii, quia illa Eusebius recepit et illustravit. Ammonius itaque circa medium saeculum III. harmoniam quatuor Evangeliorum contexuit et ad hunc finem Evangelia in breves sectiones seu capitula numeris signata distribuit, Matthaeum scilicet in capitula 355, Marcum in 236, Lucam in 342 et Iohannem in 232, tum vero ad singula capitula Matthaei locos parallelus et capitula aliorum Evangeliorum suis numeris citavit, ut ita ex omnibus simul collatis plenior Evangelicus contextus efformaretur. Deinceps Eusebius Caesar. ad facilius harmoniam conficiendam decem tabulas numerorum excogitavit, quae *canones Eusebii* dici solent, quorum ope tam loci paralleli aut similes, quam sectiones unicuique Evangelistae propriae facile inveniri possent, quae omnia ipse Eusebius diligenter exponit in *Epistola ad Carpianum*. In antiquis codicibus graecis plerumque notata inveniuntur laudata capitula Ammonii, quemadmodum et canones Eusebii, qui Evangeliiis praefigi solent. Eadem recepit etiam Hieronymus in sua latina recensione Evangeliorum. Praeter haec capitula Ammonii, etiam maiores quaedam divisiones, ut diximus, in sacros libros inductae sunt, quae a graecis *τιτλοι*, a latinis autem *tituli*, seu *breves* vocabantur, quia singulis apponi solebat brevis summa seu argumentum totius sectionis. Evangelium Matthaei solebat dividi in titulos 68, Marci 49, Lucae 83, Iohannis 48. Isti *tituli* in codicibus notari solent tum in principio ante canones Eusebii, tum in decursu Textus in margine

lateralis, et saepe etiam in margine superiori summaria praedicta repetuntur, et numerus sectionum adnotatur in fine cuiusvis libri. Quo tempore haec alia divisio inducta fuerit incertum est; saeculo IV nondum inductam fuisse colligi potest ex testimonio S. Caesarii (Dial. I. Resp. 39) quod repetitur ab Epiphanio in Anacorato, nec non ex homiliis Chrysostomi in Matth. et Io. ubi nullam de hisce titulis seu maioribus sectionibus rationem habet. Saeculo tamen V. haec divisio recurrit in Cod. Alexandrino, et in posterioribus codicibus saepissime. Alii quoque libri N. T. partim ab Euthalio diacono, partim ab Andrea Caesar. eodem saeculo V ad instar Evangeliorum in longiora et breviora capita, seu in capitula et titulos divisi sunt. Caeterum quod de lectionibus diximus etiam de aliis hisce divisionibus repetendum est, scilicet has maiores vel minores sectiones non semper easdem esse in omnibus codicibus: sic ex: gr: sectiones in cod. Sinaitico notatae diversae sunt a sectionibus Cod. B. Vaticani, et hae rursus a sectionibus, et titulis aliorum codicum.

Denique hodierna divisio in *capita* et *versiculos* recentius inducta est. Capita quidem librorum N. T. uti nunc habentur, divisa sunt saec. XIII, a Card. Hugone a S. Charo, qui auctor fuit *Concordantiae Biblicae*, et ad eius usum faciliorem reddendum totam Scripturam in hodierna capita divisit in Vulgata latina, quae divisio usu generali recepta paulo post etiam in Textum graecum transiit. Minor autem divisio in versiculos adhuc recentior est: scilicet Robertus Stephanus eam divisionem excogitavit, et adhibuit in editione Vulgatae an: 1548, dein vero in editione 4^a Textus graeci N. T. an: 1551 versiculos in margine notavit, quos deinde numeros in ipsum textum inseruit Theodorus Beza an. 1565, ex quo tempore in communem usum abierunt.

3.º Alias codicum divisiones scilicet in semel *scriptos*, et *rescriptos*, seu *palimpsestos*, in *unilingues* et *bilingues* in loco superius citato exposuimus.

4.º Cum graeci codices non omnes eandem auctoritatem, eundemque valorem criticum habeant, diligenter expendendae sunt singulorum qualitates. Potissimum investiganda est codicis *aetas*, *patria*, et *fidelitas* seu accuratio in Textu referendo. Codicum *aetas* ex multis indiciis colligi potest: scilicet extrinsece ex testimoniis

et historia uniuscuiusque codicis, si haec innotescat, intrinsece vero ex diversis materiis quibus codices inscripti sunt, ex characterum forma, ex scribendi ratione continua vel separata, et ex varia textus divisione, iuxta ea quae superius diximus, ex statu pergamenae vel chartae, ex colore atramenti plus minus evanido etc. Ad patriam vero quod attinet, haec quidem aliquando in codicum subscriptionibus vel alibi expresse indicatur, aut quomodocumque innuitur, cum vero hoc non fiat, colligenda est ex aliis indiciis sive externis sive internis. Praecipua indicia interna sunt 1) *forma litterarum*: codices enim Aegyptiaci saepe scripturam exhibent literis copticissimilem, codices Occidentales saepe ad scripturam latinam accedunt, codices ex Thracia oriundi aliquid de scriptura slavica referunt. 2) *Formae grammaticales*: sic codicibus Aegyptiacis peculiares sunt formae Aoristi II cum terminatione Aoristi I ut $\epsilon\iota\pi\alpha\varsigma$, $\epsilon\iota\delta\alpha\mu\epsilon\nu$ etc., item syllaba $\sigma\alpha$ inserta ante terminationem $\omicron\nu$, ut $\epsilon\lambda\epsilon\gamma\omicron\sigma\alpha\nu$, $\eta\lambda\theta\omicron\sigma\alpha\nu$ item litteram μ in verbo $\lambda\alpha\mu\beta\alpha\nu\omega$ retenta ubi supprimenda fuisset uti $\lambda\eta\mu\phi\omicron\mu\alpha\iota$ pro $\lambda\eta\phi\omicron\mu\alpha\iota$. 3) *Notae marginales* scholiastarum, item picturae et litterarum initialium ornamenta, et alia huiusmodi originem seu patriam codicis saepe produnt. Caeterum maior pars codicum graecorum hodie extantium ex ditione Patriarcatus Cypolitani originem habent. Tales sunt codd. Evangeliorum E, F, G, H, S, Cod. Actòrum G. H. Cod. Epistolarum Paulin. I, et longe maior pars codicum minusculorum. Ex ditione Alexandrina pauciores quidem sed generatim antiquiores et praestantiores codices descendunt, scilicet maior pars codicum uncialium, inter caeteros Sinaiticus, Vaticanus B, Alexandrinus A, Cod. Ephremi C, Cantabrigensis D, qui praestantissimi iudicantur: ex minusculis autem tantum 50 plus minus. Denique plures codices incertae originis sunt et Textum mixtum praeferunt. Denique *fidelitas*, seu bonitas intrinseca codicis ex multis circumstantiis pendet, et ex multis indiciis dignosci potest. Extrinsece quidem ex historia codicis: si scilicet constat de calligrapho qui eum exaravit, et de usu ad quem codex destinatus erat. Quidam enim codicum scriptores a peritia et diligentia celebres evaserunt; item codices pro usu Ecclesiarum destinati accuratiores generatim reputari possunt, cum aliunde nota sit Episcoporum et Ecclesiarum vigilantia circa scriptionem, correctionem, et conservationem exemplarium quae Ecclesiasticis usibus destinata erant: intrinseca etiam

indicia attento et exercitato lectori ostendunt quā diligentia codex exaratus fuerit. Imprimis vero investigandum est ex quo fonte codex prodierit, scilicet ex quo alio exemplari exscriptus fuerit: fieri enim potest ut codex non valde antiquus exscriptus sit ex alio antiquissimo et accuratissimo, quo in casu codex ille quamvis recentior magni faciendus erit, e contra vero codex antiquior potuit derivari ex alio non multum antiquiore, et mendis scatente, quare, non obstante eius antiquitate, minoris pretii erit. Sed haec in praxi vix unquam certo innotescunt.

§. II. De praecipuis quibusdam Codicibus Mss. Graeci Textus.

I. De praecipuis Codicibus Uncialibus:

1° *Codex A Alexandrinus.* (1) Ita vocatus est quia Cyrillus Lucaris olim patriarcha Alexandrinus eum donavit Carolo I Angliae regi an. 1628: deinde vero a Georgio II oblatus est Musaeo Britannico, ubi adhuc asservatur. Praeter versionem LXX continet totum Textum Graecum N. T. cum nonnullis lacunis (desunt Matth. I. 1–XXV 6. Io. VI. 50–VIII. 52. 2 Cor. IV. 13–XII. 7.) et praeterea epistolam 1^{am} Clementis Romani cum fragmento secundae. Epistolae catholicae ante Paulinas collocatae sunt, et epistola ad Hebraeos post 2 Thessal. Membrana est formae maioris in folio: quaevis pagina in binas columnas dividitur, literae omnes unciales, quadratae, vel rotundae, elegantes, absque accentibus, et spiritibus: scriptura generatim continua, absque ulla divisione; sed parvae sectiones indicantur per punctum in apice ultimae litterae; in Evangeliiis capitula Eusebii et Tituli notantur literis initialibus extantibus, et paulo maioribus: in reliquis libris nulla capitula inveniuntur. Orthographia codicem in Aegypto exaratum ostendit. Duplex in codice manus satis distinguitur ex diversitate atramenti, et ex varietate in ipsis librorum et capitulorum initiis notandis. Nullam est vestigium stichometriae, et sectionum Euthalii. Codex Alexandrinus saepius editus est. Omissis variis editionibus librorum V. T. de quibus diximus in hi-

(1) Ordinem sequemur non dignitatis codicum, sed literarum Alphabeti quibus designari solent. Pleniorem codicum mss. descriptionem exhibent maiores critici in suis *Apparatribus*, ex quibus amplissimus est ille, quem Tischendorfius praefixit suae editioni VII N. T. Graeci.

storia Versionis LXX. pars codicis continens Novum Testamentum edita fuit et illustrata primum a G. C. Woide a. 1786, iterum a B. H. Cowper a. 1863.

De aetate Cod. Alexandrini valde disputatum est, variantibus criticorum opinionibus inter saec. IV et X. Plerumque critici concedunt antiquissimum esse, et merito quidem: hoc enim argumenta tum externa tum interna superius indicata procul dubio ostendunt: ex variis autem opinionibus probabilior videtur opinio Montfauconii, quae nunc communior est, quae tenet codicem Alexandrinum in prima parte saec. V. conscriptum fuisse.

2.º *Codex Sinaiticus*. Codex iste vetustissimus et praestantissimus non multis abhinc annis detectus fuit, et in Europam allatus a Const. Tischendorf. Cum enim is Orientem peragraret studiorum suorum causa an. 1844 in monasterio S. Catharinae Montis Sinai invenit, et dono accepit 43 folia antiqui codicis versionis LXX, quae magnam partem V. T. continebant: reliqua tamen impetrare non potuit. Verum cum tertio illuc se contulisset an. 1859 a Monasterii oeconomio oblatus est ei codex panno obvolutus, ligatura et thecis carens, in quo tum reliqua fragmenta V. T. prius frustra quaesita continebantur, tum quoque integrum N. T. graecum « *ne minima quidem*, ut ipse loquitur, *lacuna deformatum* »: accedebat etiam integra Barnabae epistola, et maxima pars Pastoris Hermae. Post multas difficultates Tischendorf a monachis impetravit ut codicem pretiosissimum Alexandro II Russiarum imperatori dono offerrent, quod factum est. Imperator autem munificentia caesarea impensas subministravit pro codicis editione, quam idem Tischendorf post trium annorum laborem vulgavit. Quinimo duplex ab eo editio adornata est. Altera maior et splendida in *facsimile*, eadem scilicet characterum forma et dispositione servata per speciales typos ad hunc finem excusos, quae prodiit Lipsiae ex typographia Brockhaus anno 1863, altera vero minor et typis vulgaribus expressa, in qua tantum novum Testamentum cum Epistola Barnabae et Pastore exhibetur, eodem loco, et anno. Ulrique praemissa sunt Prolegomena, in quibus de codicis Sinaitici indole, antiquitate et historia erudite disseritur. Codicis membrana in quaterniones divisa sufflava est, licet non ubique aequalis, subtilis et levis ex antiloparum pellibus confecta, alicubi tamen vetustate exesa, et perforata.

Atramentum plerumque fuscum, et fere nitidum: rubrum autem in psalmorum titulis et numeris, itemque in titulis Cantici et in numeris quibus capitula Ammonii et canones Eusebii indicantur. Scriptura in singulis paginis per quatuor columnas divisa, continua est, simplex et elegantissima, cum signis sectionum minorum et maiorum: literae unciales in textu omnes aequales sunt, in notis autem marginalibus minores; scripturae compendia in vocibus tantum notissimis, in particula $\alpha\chi\tau$, in pronomine $\mu\omicron\upsilon$, et $\mu\omicron\iota$, in $\pi\rho\omicron\varsigma$, et $\pi\rho\omicron$ occurrunt, et litera ν finalis saepissime per lineolam vocali praecedenti superductam exprimitur. Interpunctio in libris poeticis plane deest, in reliquis rarissima et simplicissima est: in N. T. hic illic spatia vacua, vel lineolae, vel duo puncta textus sectiones distinguunt. Vestigia diversae manus in hoc codice satis apparent. Tischendorfius ipsum textum originario a quatuor diversis notariis exaratum putat, deinceps vero a variis correctoribus successivis aetatibus retractatum in locis circiter 8000. Stichometriae nullum est vestigium; numeri enim in fine quarundam epistolarum notati non pertinent ad sectiones Euthalii. Ordo librorum N. T. hic est: primum locum occupant quatuor Evangelia ordine consueto, deinde sequuntur quatuordecim Pauli Epistolae ubi tamen Epistola ad Hebraeos praecedit Epistolas pastorales, succedunt Actus Apostolorum, septem Epistolae Catholicae, et Apocalypsis Iohannis: in fine adduntur Epistola Barnabae, et Pastor Hermiae.

Ad aetatem codicis quod spectat, Tischendorfius, ut pronum erat, eum praeponit caeteris omnibus codicibus, et ipsi codici Vaticano, qui hucusque tamquam omnium antiquissimus habebatur: nec desunt critici qui cum laudato editore in hac re consentiant. Pluribus tamen criticis etiam inter Protestantes argumenta a viro clarissimo allata minus certa visa sunt, et, admissa summa antiquitate codicis Sinaitici, eum tamen saltem saeculi dimidio posteriorem esse Vaticano codice fatentur (1). Nos nonnulla de relativa

(1) Inter Protestantes Anglicanos id plane demonstrasse nobis videtur auctor alias citatus I. W. Burgon in Op: *The last twelve verses of the Gospel according S. Mark vindicated... and established* — Oxford and London 1871, in appendice F. pag. 291 seqq., quae tota est de hoc argumento. Rationes ab auctore allatas inferius indicabimus.

aetate utriusque codicis dicemus in fine numeri sequentis de Codice Vaticano.

3.º *Codex B Vaticanus* (1). Praestantissimus hic codex, ita dictus a Bibliotheca Vaticana ubi asservatur inde ab eius fundatione per Xistum IV., utrumque Testamentum complectitur, scilicet V. T. iuxta versionem LXX, N. T. autem iuxta Textum graecum, exceptis quibusdam partibus, quae perierunt, (scilicet Hebr. X. 15 usque ad finem, Epistolis pastoralibus, ad Philemonem, et Apocalypsi). Ordo librorum idem est ac in Cod. A. Constat uno volumine ex membranis levissimis, et fere pellucidis: in N. T. singulae paginae in tres columnas dividuntur: scriptura uncialis est, uniformis, elegantissima, manu imperterrita delineata simplicissimo ductu: spiritus et accentus plane desunt; spatium inter vocabula nullum relictum nisi in fine maiorum narrationum. Nullae sunt literae maiores ne initiales quidem librorum, si de *prima manu* sit sermo: nam in pluribus locis secunda manus initiales literas maiores in exordio Evangeliorum superscripsit, deleta originaria scriptura: et praeterea ubicumque atramentum obliterari coeperat, aut flavescere, novo illito atramento, literarum characteres renovavit; imo in pluribus locis tertia quoque manus apparet, ita ut originalis scriptura intacta remanserit fere in iis solum locis ubi primus notarius aliquid perperam, vel bis scripserat ex: gr: Io XIII. 14, Rom. IV. 4, quae loca recentiores librarii fato suo reliquere. Interpunctionem nullam ab initio fuisse in cod. B. certissimum est, posteriores tamen codicis restauratores hic ibi, licet parce, signa quaedam distinctionis apposuerunt. Multo minus apparet Stichometria: desunt quoque capitula Ammonii, et canones Eusebii; nec ullae sunt longiores inscriptiones et subscriptiones quales post Euthalium adhiberi coeperunt, sed meri librorum tituli in capite, et in calce librorum literis paulo minoribus notantur. Membrana in quibusdam locis ita vetustate arrosa est ut literae pelluceant quasi

(1) De hoc venerando antiquitatis monumento omnes paene critici inde a saeculo XV aliquid scripserunt: sufficiat hic citare Io: Leon. Hug: *De Antiquitate Cod. Vaticani comment.* Friburgi 1810, et Car. Vercellone in *Dissert. Dell' antichissimo Cod. Vaticano della Bibbia Greca*, quae est n. 6 inter eius *Dissertazioni Accademiche di vario Argomento.* Roma 1864, praeter alios, quos data occasione citabimus.

a tineis exesa. Codex iste saepius in lucem editus est ope typographiae, saepissime autem a criticis omnium gentium, omniumque religionum inspectus et collatus. Existimant nonnulli cum Ios. Blanchinio (*Evangeliarium quadruplex* Romae 1748 To: I. pag. 495), hunc codicem cum aliis a Leone X ad Card. Ximenium missum fuisse pro adornanda Complutensi Bibliorum editione, sed hoc non potest certo demonstrari. Saec. XVI versio LXX V. T. praecipue ex hoc codice edita fuit (eo scilicet praecipue adhibito una cum aliis praestantissimis codicibus) iussu Xixti V. Romae 1587, ut alias vidimus, deinceps codex collatus est a Charyophilo, a Bartoloccio, a Bentley, a Birch, praecipue vero ab Holmes, ab Hug, et a C. Tischendorf. Verum integram eius editionem, iubentibus summis Pontificibus Leone XII, Pio VIII, Gregorio XVI, et Pio IX curavit Card. Angelus Mai, qui tamen antequam eam posset in vulgus edere morte praereptus est anno 1854, et curam editionis vulgandae reliquit clar. Vercellone sod. Barn. cuius opera prodiit sub hoc titulo: *Vetus et Novum Testamentum ex antiquissimo codice Vaticano edidit Angelus Maius S. R. E. Cardinalis. Romae 1857. V. T. Tom. I-IV, N. T. Tom. V. continetur. Ex hac Romana editione novis curis adhibitis prodiit N. T. Londini 1859 et Lipsiae eodem anno, deinde alia editio curante Battmam Lipsiae 1860. Editio Card. Mai criticis haud penitus satisfecit eo quod plura editor in textu supplevit ex vulgatis editionibus vel ex aliis codicibus, omisit autem, ad parcendum editionis moli, varias lectiones aliorum codicum Vaticanorum, quas constituerat editioni suae adicere; quaedam etiam ipse emendavit. Editionis defectus ipse Maius persenserat, et laudatus Vercellone ultro fatetur in Praef. editionis, et in sua dissert: *Ulteriori studi sul nuovo Testamento greco nell'antichissimo Codice Vaticano. Roma 1866: eosdem vero defectus tum Maio, tum Vercellonio vehementius, et immoderatus exprobrarunt morosi quidam homines, et ad res Romanas carpendas proclives. Ceterum querelis omnibus finem imposuit, et desiderio eruditorum et studiosorum omnium inspiciendi Vaticanum codicem in sua originaria et nativa forma satisfecit Pius IX Pont. Maximus, commissae novae editionis cura viris clarissimis Carolo Vercellone Barn. et Iosepho Cozza Mon. Basil. Editio haec splendida in *facsimile* prodire coepit anno 1868 ex Typographia polyglotta Propag. Fid. Quinque**

volumina totum textum utriusque Testamenti complexa iam vulgata sunt, volumen sextum, in quo apparatus criticus contineri debet, adhuc desideratur. (1)

Codex B. apud Ecclesiam Alexandrinam exaratus est, et publicis usibus ecclesiae destinatus erat, ut critici ostendunt, et communi consensu tenent (2). De aetate vero huius Codicis aliqua opinionum dissensio inter criticos observatur. Antiquiores, ut Masius, Sirletus, Petrus Morinus eum non ita antiquum existimabant, Montfauconius eum adiudicavit saeculo V. vel VI, recentiores tamen critici nunc passim eum referunt ad saeculum IV. et quidem ad primum saeculi dimidium, ita ut antiquior credatur reliquis omnibus graecis codicibus N. T. etiam Sinaitico, qui ad finem saeculi IV probabilius referendus est. Inutile non erit breviter indicare fundamenta huius opinionis de absoluta, et relativa antiquitate codicum Vaticani et Sinaitici.

Codicem B. ad saeculum IV, et quidem ad primam eius partem pertinere suadent sequentia indicia. 1) Forma literarum et earum aequalitas etiam in librorum initiis, una cum scripturae continuitate maximae antiquitatis argumentum est, nam in profanis codicibus haec omnia simul sumpta non occurrunt nisi in Graecis papyris, et in voluminibus Herculani detectis, quae ad primam Ecclesiae aetatem pertinent (3), cum hoc tantum discrimine quod calligra-

(1) Etiam haec nova editio adversarios nacta est, de quibus Vide eruditum opusculum Attilii Giovannini: *De sacrorum Bibliorum vetustissimi Graeci Codicis Vaticani Romae nuperrima editione* Romae 1870.

(2) Argumenta quae suadent Codicem B. Alexandriae scriptum exponuntur ab auctoribus superius citatis. Praecipua sunt haec: Qualitas membranae; elegantia calligraphiae, qua Alexandrinos prae ceteris excelluisse notum est, qua de causa ipse Constantinus M. ad eos confugit ad elegantes codices habendos pro usu Ecclesiarum (Euseb. Vit. Const. IV. 34 seq.); imprimis vero orthographia plurium vocabulorum solis Alexandrinis propria, cuius exempla dedimus in Artic. praeced. Quod autem Cod. B. Ecclesiae usui destinatus esset apparet ex siglis quibus sectiones distinguuntur.

(3) Haec edita fuerunt Neapoli an. 1793. Palaeographia graeca magnam lucem accepit ex detectis hisce, aliisque antiquissimis papyris certae aetatis: ex hoc enim factum est ut antiqui codices membranacei cum istis monumentis comparari possent, atque ita eorum aetas maiori probabilitate definiri, quem antiquitus fieri potuerit: quare nunc a criticis vix amplius admitte-
retur quod sua aetate scribebat Montfauconius, Palaegr: Graec. III. 1

phus maiori elegantiae studio exaraverit codicem B. quam generatim appareat in voluminibus Herculanensibus, aliisque graecis papyris. 2) Absentia sectionum Ammonii summam antiquitatem codicis confirmat: haec enim iam aetate Hieronymi, et deinceps solebant codicibus Evangeliorum apponi (Hieron. *praef. ad Damasum*, et *De Vir. Ill.* Cap. LV). 3) Inscriptiones librorum simplicissimae (nudus titulus libri sine ullo adiuncto), et subscriptiones, in quibus repetitur simpliciter inscriptio, antiquissimae aetati conveniunt, nam saec. V coeperunt ampliores inscriptiones et subscriptiones apponi. 4) In Cod. B non solum nullum est vestigium stichometriae, et sectionum Euthalii (saec. V), sed ipsae sectiones Actorum et Epistolarum prout in usu erant ante Euthalium appositae sunt a secunda manu. Ergo codex iam ante Euthalium corrigi coeperat: originaria autem manus longe antiquior est. 5) Ipsa forma materialis Cod. B cuius latitudo maior est quam altitudo et aperto volumine sex columnas tres hinc inde lectori exhibet insinuare videtur, ut notat Hug, eum scriptum fuisse ea aetate cum transitus factus est a *voluminibus* proprie dictis (vulgo *rotoli*) ad libros. Haec omnia simul sumpta convincunt Cod. B. ad primam partem saeculi IV pertinere. Accedamus nunc ad Cod. Sinaiticum. Ultro admissa summa eius antiquitate, animadvertimus eum paulo posteriorem Cod. B videri (dimidio saltem saeculo iuxta laudatum Burgon) ac proinde non posse codicem \aleph seu Sinaiticum appellari omnium *antiquissimum*, ut illum passim appellat Tischendorfius. Sane multa quidem ex supra numeratis notis Cod. B conveniunt etiam codici \aleph , non tamen omnia, et vicissim quaedam hic occurrunt positiva indicia recentioris aevi. Et revera 1) Cod. \aleph gerit capitula Ammonii et canones Eusebii, quibus caret cod. B, 2) Codex \aleph , quemadmodum Cod C. et alii posteriores, in plures breviores sectiones distinguitur, cum contra Cod. B. rara praeferat distinctionis signa: ita ex: pericopa a Luc. XVIII. 41 usque ad finem Evangelii in Cod. Vaticano uno tantum signo interrumpitur, dum in Codice \aleph divisa est in sectiones circiter CL. 3) Literae initiales in Cod. \aleph extra lineam aliquantum in margine extant, que-

pag. 193. « Aevum codicum qui ante VII saeculum scripti sunt, nulla potest certa nota distingui, quandoquidem omnes eadem poene literarum forma sunt exarati ».

madmodum observatur generatim in posterioribus manuscriptis. 4) Contractiones seu vocum compendia multo frequentiora sunt in Cod. N quam in Cod. B. et in vocibus minus usitatis ut ex: gr: ΠΡΑ, ΜΡΑ pro πατερα, μητερα, ΙΗΛ, ΙΗΛΗΜ pro Ιοραηλ, Ιηρουσαλημ, quae nunquam in Cod. B apparent. 5) Literarum forma, atramenti status, et vetustas membranae maiorem praeseferunt antiquitatem in Cod. B quam in Sinaitico. 6.) Addit laudatus Burgon argumentum desumptum ex vario modo quo uterque Codex se habet ad pericopam Mar. XVI. 9-20. Uterque enim codex illam praetermittit, verum Cod. N nullum omissionis signum apponit, contra Codex B. columnam vacuum relinquit, quae ad illam pericopam capiendam sufficeret: unde videtur deduci posse Cod. N scriptum esse eo tempore, quo usus iam invaluerat omittendi in pluribus codicibus illum locum, Codicem B autem antea; et insuper conici potest Cod. B ex antiquiore exemplari exscriptum esse, ubi versus illi continebantur, cuius rei notarius testimonium reddere voluit per vacuum illud spatium, in codice relictum. 7) Denique omittenda non est nota quae legitur in Cod. Sinaitico apposita libris Esdrae et Estheris, qua scriptor monet eos collatos fuisse ad vetustissimum exemplar a Pamphylo recognitum (initio saeculi IV): nonne hoc insinuat Codicem Sinaiticum sub finem saeculi IV aut potius saeculo V. scriptum fuisse? Imo inter hodiernos criticos Holzammer eum reicit ad saeculum VI vel VII: ulterius etiam progressi sunt duo praecipui impugnatores antiquitatis Cod. N Russicus Archimandrita Porphyrius Uspenski, et Anglus Colonelus Mac Donald. Horum tamen rationibus respondit Tischendorfius tum in *Proleg. ad N. T. Graec. ex Sinaitico Cod. omnium antiquissimo* Lips. 1863 p. XIV. tum praesertim in speciali opusculo cui titulus: *Die Anfechtungen der Sinai-Bibel*. Lipsiae 1863. (1)

4° Cod. C. Ephremi rescriptus. Servatur Parisiis in Bibliotheca nationali (uti nunc vocatur) sub n. 9. Complectitur fragmenta ex V. T. iuxta LXX, nec non fragmenta quaedam Textus Graeci N. T: cetera non amplius legi possunt, postquam prima scriptura abluta fuit superscriptis S. Ephremi Syri opusculis, unde nomen codi-

(1) Specimen Scripturae trium praecedentium Codicum N. A. B. damus in fine huius Voluminis in *Tabula* II. ejusque continuatione sub num. 2, 3, 4.

cis ortum est. Codex C. plures manus praesefert: prima manus antiquissimam scripturam exhibet simillimam codd. A et B: desunt accentus et spiritus: interpunctio primae manus uno tantum puncto constat fere ad mediam literam adiecto. Praeterea sectiones continet similes sectionibus Cod. A, et singularum initia literis maioribus distinguuntur: in Evangeliiis occurrit divisio in capitula Ammonii et in Breves, in reliquis autem libris capitula non distinguuntur. Posterior manus addidit notas marginales, quae pericopas ecclesiasticas indicant, eademque interpunctioni simplicissimae superaddidit parvas cruces ad sententias distinguendas; praeterea etiam secundi correctoris vestigia apparent, et denique postrema scriptura a librario saeculi, ut videtur, XII (iuxta Montfaucon et Tischendorf) superducta est, quae, ut diximus, continet opuscula seu tractatus 38 Sancti Ephremi in graecam linguam versos. Membrana codicis levis, ac tenuis est, et foliis constat 209, quorum non pauca vetustate detrita ac perforata sunt; plura etiam loca vix amplius legi possunt praesertim tres priores versus singulorum librorum rubro colore delineati (1).

Ad aetatem quod pertinet plura sunt indicia quae ostendunt codicem C paulo antiquiorem esse Codice A, et probabilius ad initia saeculi V referendum, quemadmodum recentiores critici opinantur, inter caeteros Hug et Tischendorf. Patria Codicis eadem est ac Vaticani et Alexandrini, nempe Aegyptus et Alexandrina Provincia. Hunc codicem maximi fecerunt et sedulo expenderunt praecipui recentiores critici ut Allixius, Wetstenius, Lessius, Michaelis, Griesbachius, et postquam Cl. Hase chimico apparatu scripturam in multis foliis clariorem reddidit eum diligentius contulerunt Fleck, et demum Tischendorfius, qui etiam eius editionem typis vulgavit sub titulo: *Codex Ephremi Syri rescriptus, sive fragmenta N. T. e codice graeco Parisiensi celeberrimo quinti, ut videtur, post Christum saeculi*. Lipsiae 1843.

5° Cod. D Cantabrigensis vel Theodori Bezae. Est Codex graeco-latinus Evangeliorum et Actorum. In monasterio Lugdunensi S. Irenaei anno 1562 inventus abiit in possessionem Theodori Bezae, qui eum anno 1581 Universitati Cantabrigensi donavit, unde

(1) Huius etiam codicis specimen praebemus in Tab. II. n. 5.

nomen accepit. Ordo Evangeliorum singularis est, scilicet: Matthaeus, Iohannes, Lucas, Marcus: Graecus Textus sinistram columnam occupat, dextera autem exhibet latinam versionem ante-Hieronymianam: literae graecae librarium latinum prodant: scriptura uncialis est, continua, sed stichometricè divisa in utroque textu, absque accentibus et spiritibus, interpunctio rarissima: hic illic apparent correctiones secundae manus: in Evangeliiis sectiones usitatae, in Actis pericopae ecclesiasticae notantur, sed a posteriore manu appositae, et a sectionibus Euthalii diversae. Multae quoque occurrunt variantes lectiones huic codici peculiare quas Dr. Schultz ex versione aliqua orientali mutuatas existimat: generatim vero cod. D Textum antiquissimum familiae Alexandrinae repraesentat et cum Cod. B, nec non cum latina Vulgata plerumque concordat: hinc est quod in critica N. T. in magna aestimatione habetur.

De aetate huius Codicis non una est eruditorum sententia: alii ad V, alii ad VI Ecclesiae saeculum referunt; quae altera sententia probabilior videtur. De patria etiam disputatum est: sed probabilior putamus eorum sententiam qui eum repetunt ex Gallia, quemadmodum suadent multae voces antiquae linguae gallicae, nec non forma literarum graecarum quae simillima est illis Evangelistarii 60, quod ex subscriptione discimus in Gallia Meridionali exaratum fuisse. Curante Academia Cantabrigensi codicem hunc edidit cum notis Th. Kipling Cantabr. 1793. 2 Vol. in fol. Deinceps *Acta Apostolorum ad Cod. Cantabr. fidem recensuit Bornemann. Grossenhainae 1848.*

6. *Codex D, Claromontanus* (nunc Parisiensis 117). Est graeco-latinus, et continet Pauli epistolas omnes, exceptis paucis versibus. Scriptus est literis uncialibus quadratis paulo minoribus, sine vocum separatione, sed stichometricè, et a secunda manu spiritibus et accentibus munitus. Similitudo literarum cum cod. Cantabrigensi suspicionem ingerit eum partem illius olim constituisse. (1): certe saeculo VI recentior haberi nequit, ut ex palaeographia ostendunt critici. Tribui solet Africae Proconsulari, sed creditur ex multo antiquiore exemplari descriptus.

(1) Hinc est quod sub eadem litera D notari soleat, quod etiam alias factum est, ut scilicet una eademque litera duos vel plures simul codices, sed diversas partes N. T. complectentes, designet.

7° *Codex E. Sangermanensis*, dicitur ex Abbatia S. Germani prope Parisios, ubi olim servabatur: nunc vero Petropoli in Russia existit. Est codex Epistolarum Pauli similis prorsus Claromontano, ita ut huius apographum videatur.

Subeadem litera E duo alii codices designantur. Scilicet *Cod. E. Laudianus* Graeco-latinus Actorum saec. VII. et *Codex E. Basi-leensis* (B. VI. 21.) Evangeliorum saec. VIII. vel IX.

8. *Cod. F. Augiensis* Graeco-latinus XIII Epistol. Pauli. Servatur in Bibliotheca Collegii SS. Trinitatis Cantabrig. Est saec. IX,

9. *Codex G Dresdensis*. XIII. Epistol. Pauli refertur ad saec. IX.

10. *Codex H. Coislinianus*: Fragm. quinque Paul. epist. ex monte Athos deductus: in appendice notatur eum fuisse diligenter collatum cum exemplaribus Caesareensibus. Montfaucon in *Biblioth. Coislin.* pag. 253 seqq. eum refert ad saec. VI.

11. *Codex K. Cyprius* (nunc Parisiensis 63.) ex insula Cypro allatus a. 1637. Continet Evangelia scriptura unciali minori continua, copiosis punctis, et accentibus instructa; post stichometriam proinde scriptus. Pertinet ad saec. VIII. vel IX.

12. *Codex L. Parisiensis* 62. Quatuor Evangg. Textus affinis Codd. A. B. C. Tribuitur saeculo VIII. vel IX.

13. *Codex M. Parisiensis* 48. IV Evangg. cum accentibus, notis musicis, variantibus lectionibus, interpunctione. Descendit ex saeculo X.

14 *Cod. N. Vindobonensis*. Fragm. Luc. XXIV. literis aureis, argenteis, et purpureis: e saeculo VII.

15. *Cod. O.* a Bandurio oblatus Montfauconio. Continet fragmentum Luc. XVIII. Videtur saeculi X.

Tischendorfius prae fatum fragmentum, sub hac litera notatum a Wetstenio, Griesbachio, et aliis, omittit, et ad Evangelistaria refert; eius autem loco sub litera O collocat Codicem *Mosquensem* bibliothecae s. Synodi n. 120. Continet fragmenta Evang. Iohannis: videtur Saeculi IX.

16. *Cod. P. Guelpherbitanus rescriptus.*

17. *Cod. Q. Guelpherbitanus rescriptus.*

Ambo sunt inventi in vetusto exemplari, cui superscripti fuerant libri Etymolog. et Epistolae S. Isidori Hispalensis. Continent

quatuor Evangelia: sed diversa aetate scripta: nam Cod. P ad saeculum VI. Cod. Q. ad saec. V. refertur a Tischendorf, qui eos accuratius, et plenius legit.

18. *Cod. R. Tubingensis* continet paucos versus Cap. I Iohannis. Tischendorfius hunc etiam codicem utpote ex Evangelistario saeculi XI desumptum ex suo catalogo expungit, et per literam R designat *codicem rescriptum* ex monasterio Coptorum *Nitriensi* in Musaeum britannicum recenter illatum. Hic codex Evangelii Lucae fragmenta continet sub Syriaco Severi textu latentia: a Tischendorffio expensus, et deinde editus est in *Monum. sacr. ined.* Vol. II. pag. 4-92, qui etiam iudicavit eum ad saeculum VI pertinere.

19 *Cod. S. Vaticanus*, quatuor Evangg. saeculo X (anno. 949)

20 *Cod. T. Borgianus* graeco-Sahidicus foliis 13 continet fragmenta Iohannis scripta ut videtur saec. IV. Edita sunt ab Aug. Giorgi Romae 1789.

21 *Cod. U. Venetus* Evangg. Famil. Cpolit. saec. X.

22 *Cod. V. Mosquensis* s. Synodi, IV Evangg. postrema pars a Io: VII 39. usque ad finem posteriore manu scripta est: scriptura uncialis minor: saeculi IX.

23 *Cod. W.* in duobus foliis exhibet fragmentum Evangelii Lucae: descendere videtur ex saeculo VIII.

24 *Cod. X. Ingolstadiensis* mutilus, Evangelia exhibet iuxta textum Aegyptiacum: tribuitur saec. X.

25 *Cod. Y.* ex saec. IX: fragmenta Evangelii Iohannis, servatur in Bibliotheca Barberiniana Romae sub num°. 225.

26 *Cod. Z. Dublinensis* rescriptus, similis cod. C, eiusdemque aetatis, seu saec. VI: continet fragmenta Matthaei. Servatur Dublini in Collegio SSmae Trinitatis. Editus est a Io: Barrett. Dublini 1801.

27 *Cod. Γ. Vaticanus* purpureus, in quinque foliis fragmenta gerit Evangelii Matthaei. Aetas saec. VII.

28 *Cod. Δ. Sangullensis* Evangg. graecus cum versione latina interlineari: pertinet ad saeculum IX, et affinis est Cod. G. Dresdensi, alias Boerneriano, de quo supra.

Haec satis sint de praecipuis uncialibus codicibus.

De caeteris minoris momenti sub iisdem vel aliis literis signatis consulantur maiores Apparatus critici.

II. Codices nonnulli minuseuli, seu literis cursivis scripti.

Horum etiam catalogum pleniorē exhibent maiores critici praesertim Griesbachius in *Symbolis criticis*, Scholzius in Proleg. ad N. T. I. pag. 38 et seqq. et II pag. 3 et seqq. et Tischendorfius. N. T. graecum edit. VII. proleg. pag. 193–214. Hic paucos tantum memorabimus.

Cod. 1 Basileensis (B. VI. 27) totum N. T. continet, excepta Apocalypsi. Evangelia inepte a bibliopego post Epistolas posita sunt. Evangelio Iohannis praemittitur pictura de Lazari resurrectione: ad latus Iesu depicti sunt duo viri purpura, et auro insignes repraesentantes Leonem Sapientem, et Constantinum Porphyrogenitum eius filium, ut ex adnexo epigrammate discimus. Hinc conici potest codicem scriptum esse Cpoli, imperante eodem Leone sub finem saeculi IX vel initio X, ad usum Ecclesiae S. Lazari ab illo imperatore extractae. Iuxta Tischendorffium textus Evangeliorum (quem *insignem* vocat) ad familiam Aegyptiacam accedit, in Actibus vero et Epistolis sequitur Cpolitana.

Cod. 2 Basileensis (B. VI. 25) membranaceus Evangg. familiae Cpolitanae e saeculo XV.

Cod. 2 Actor. et Paulin. Basileensis (B. IX.) membranaceus in 8° familiae Cpolitanae.

Cod. 7 Epistolarum Pauli cum adnot. SS. Patrum membranaceus in 4° familiae Cpolitanae.

Cod. 33 Parisiensis regius (Nationalis n° 14) continet totum N. T. praeter Apocalypsim: in extremis foliis fere omnibus laceratus: sequitur in omnibus familiam Alexandrinam. Pertinet ad saeculum X, vel XI, et a criticis maxime aestimatur. Collatus est a Wetstenio, Griesbachio, Begtrupio, deinde plenius a Scholzio et recentius a S. P. Tregelles.

Cod. 21 Apocalypsis Vallicellianus saeculi XIV.

Codices Vaticani. Magna Codicum mss. N. T. copia in Bibliotheca Vaticana asservatur. Ex his notatu digni sunt prae ceteris sequentes. ex codd. proprie *Vaticanis* 339, 351, 354, 356, 358, 359, 360, 361, 364, 365, 665, 756, 757, 758, 1067, 1158, 1160, 1210, 1229, 1254, 1548: ex *Palatino-Vaticanis* Codd. 5, 89, 136, 171, 189, 220, 227, 229: pulcherrimus est *Cod. 2 Urbino-Vaticanus*, qui olim Urbino Romam advectus fuit: huius specimen photo-typicum exhibemus in tab. II. n. 6.

Codices Monasterii Cryptaeferratae. In hoc vetusto domicilio monachorum Ord. S. Basilii plures adhuc extant Graeci codices mss. quorum multi, fortasse XL, biblici sunt. Codices tamen N. T. circiter XVIII potius ad Evangelistaria pertinent de quibus inferius aliquid dicemus (1).

S. III De praecipuis editionibus typographicis
graeci textus Novi Testamenti.

I. *Editiones principes* sunt illae Card. Ximenes, et Erasmi ut alias diximus. 1^a *Editio Ximenii* in Polyglotta Complutensi continetur (To. VI), ad quam parandam editor antiquis codicibus mss. usus est, quorum nonnulli ex Vaticana Bibliotheca Complutum missi fuerant. In ea editione adornanda doctissimi viri incubuerunt Aelius Antonius Nebrissensis, Demetrius Cretensis, Ferdinandus Pintianus, Lopides Asturiga, Ioannes Vergara aliique. Prodiit editio paulo serius quam absoluta fuisset ob temporum difficultates, approbante Leone X, anno 1517. Textus sine spiritibus et accentibus impressus est, exceptis vocibus polysyllabis quibus accentus acuti adiecti sunt. Suspicio a nonnullis in medium prolata quod editores Complutenses contra auctoritatem graecorum codicum Textum graecum ad Vulgatam latinam refinxerint omni fundamento destituta est. Tota enim historia huius editionis, eiusque comparatio cum antiquissimis graecis codicibus hanc Protestantium quorundam criminationem invicte refellit. Haec editio deinceps transiit in polyglotta Antuerpiensia 1569, et serius in Parisiensa 1657. Demum Textum N. T. seorsim iuxta Complutensem editionem accurate edidit P. A. Gratz. Tubingae 1821, et iterum Moguntiae 1827.

(1) Cl. Montfauconius praefatum Monasterium pulchre aiebat scriptionis graecae claram officinam extitisse, et Card. Ang. Mai in Tom. II Spicilegii, Rom. observavit hoc esse peculiare Cryptoferratensi bibliothecae quod magnam palimpsestorum codicum segetem suppeditet. Codicum omnium mss. catalogus nondum a Monachis Basilianis editus est. Scimus tamen cl. Antonium Rocchi in eo conficiendo nunc versari suadente admodum Rev. P. Ios. Cozza eiusdem Monasterii praeside, ob praeclara merita in re biblica et critica eruditus notissimo. In *Tabula II* in fine huius voluminis sub n. 7. praebuimus specimen Codicis minusculi Crypto ferratensis nondum, ut videtur, collati, qui ad saeculum XI. pertinet.

2° *Editiones Erasmi* quinque omnino sunt; sed ex his quarta 1527, et quinta 1535 ad editionem Complutensem exactae sunt praeter codices mss.: tres vero priores 1516, 1519 et 1522 ex solis mss. derivatae fuerunt, ideoque inter principes computandae. Haec tamen mss., fatente ipso editore, non amplius quinque fuerunt, et quidem non valde antiqua et ex familia Cpolitana. In Evangeliiis Erasmus adhibuit praecipue Codicem Basileensem B. VI. 25, de quo supra, in Actibus et Epistolis Cod. Basileensem B. IX, et nonnunquam cum illis contulit Basileensem B. X. 20: in Apocalypsi usus est Codice quodam Reuchliniano, cuius nullum amplius vestigium existit. In secunda et tertia editione ultra tercentum locos correxit. Erasmus de nimia festinatione, nec non de audacia in correctionibus inducendis a doctis reprehensus est. Nihilominus eius editiones prae editione Complutensi favorem invenerunt partim quod commodiores essent, et facilius possent comparari, partim etiam ex eo quod apud Protestantes maior esset aestimatio Erasmi, hominis parum orthodoxi, quam Card. Ximenii.

II. *Editiones antiquiores*, quae partim ex praecedentibus editionibus, partim ex mss. codicibus concinnatae sunt plurimae numerantur; praeter duas posteriores Erasmi praecipuae sunt: 1° *Editiones Roberti Stephani* typographi Parisiensis, qui quatuor protulit editiones graeci Textus. Duae priores appellatae sunt *mirificae*, ob initium praefationis quae incipit: *O mirificam Regis Nostri optimi, et praestantissimi Principis liberalitatem*: prodierunt Lutetiae Parisiorum 1546 et 1549. Duae istae editiones tum nitore typographico, tum textus divisione in versiculos notatu dignae sunt. Textus tamen ex commixtione editionum Complutensis, et Erasmi derivatus est. Tertia editio 1550 Erasmus pressius sequitur, adiunctis tamen et in usum conversis XVI Codicibus Bibliothecae regiae Parisiensis, atque ideo haec editio *regia* appellari solet. Quarta editio Genevae prodiiit anno 1551 cum duplici versione latina, Erasmi scilicet, et Vulgata. In hisce omnibus quamvis plura instrumenta adhibita fuerint, ob critices tamen defectum vix ausus est editor ab editionibus praecedentibus discedere. In editione tertia, quae coeteris praestat, non solum codices adhibiti sunt, sed etiam in margine variantes lectiones notatae: inter caeteros codices collati fuerunt Cod. D Evang. et Act. et Cod. L Evang., quos tamen

sicut caeteros Robertus Stephanus et eius filius Henricus designant per literas graeci Alphabeti α , β , γ etc. 2.º *Editiones Theodori Bezae* quinque numerantur. In editione prima an. 1565 pro fundamento posuit citatam editionem tertiam Roberti Stephani, quam tamen meliorem effecit, adhibitis editione Complutensi, et lectionibus ex quindecim codicibus a Roberto Stephano olim excerptis, et in manuscripto notatis. In Editione secunda 1576 ipse Beza contulit codicem D Cantabrigensem, et Claromontanum D, insuper versionem Syriacam editam Vindob. 1555. et versionem Arabicam. In tertia et quarta editione (1582, 1588) alium etiam codicem, nec non allegationes Patrum in subsidium vocavit, quod etiam accuratius praestitit in editione quinta 1598. Omnibus autem adiecta est duplex versio latina scilicet Vulgata, et altera ab ipso auctore confecta, una cum notis criticis et exegeticis. Omnes Bezae editiones magno plausu susceptae fuerunt a Protestantibus et longe lateque disseminatae, ita tamen ut nonnulli ex doctioribus criticis, etiam protestantibus, non semel, iis relictis, ad editiones Roberti Stephani redirent.

3.º *Editiones Elzevirianae et textus receptus*. Superius vidimus in prolegomenis secundam editionem ab Elzeviris celeberrimis typographis Lugduni Batavorum vulgatam an. 1633 appellatam fuisse ab ipsis editoribus *textum ab omnibus receptum*, quae appellatio huic textui adhaesit, quamvis immerito: nam editio illa ex praecedentibus Roberti Stephani, et Bezae conflata est, et proinde maiorem quam illae auctoritatem habere non poterat. Nihilominus tamen posteriores editores certatim hunc textum imprimere curarunt, ita ut revera usque ad annum 1735 passim et ubique receptus fuerit. In nonnullis tamen posterioribus editionibus editio Elzeviriana aliquantum immutata est, adhibitis aliis codicibus, ut ex: gr: factum est in editionibus Stephani Curcellaei 1658 et 1675.

III. *Editiones criticae* superius indicavimus, ubi de historia Criticae N. T. agebamus. Ibi vidimus quid in hac re praestiterint in Anglia Br: Waltonius in polyglotta Londinensi To. V et VI, Io: Fellius, Io: Millius alique in suis editionibus critico Apparatu instructis: vidimus etiam quid postea perfecerint in Germania et alibi Wetstenius, Bengelius cum Schulzio, Griesbachius, Matthaei,

Alterius, Birchius, Scholzius, Lachmannus, Tischendorfius, et Tregellius: quibus nunc addimus editionem *Eduardi de Muralto* Haimburgi 1848; hanc quidem auctor dicit ex cod. B Vaticano adornatam, sed hoc eo tantum sensu intelligendum est, quatenus praecipue cod. B. sequutus fuerit, quem etiam non ipse consuluit, sed solum eius collationes a Birchio et Bartoloccio factas, et in Bibliotheca Parisiensi asservatas; partes vero deficientes ex codicibus G, et H, et Vaticano 1266 (Apoc. B) supplevit: et praeterea undecim alios codd. graecos nondum collatos, nec non antiquissima versionis Slavicae monumenta in usum suum convertit.

ARTICULUS II.

DE RELIQUIS INSTRUMENTIS ET SUBSIDIIS CRITICAE NOVI TESTAMENTI.

I. *Libri liturgici*. Hoc nomine generatim comprehendimus omnes libros Graecorum Ecclesiasticos. Ex his praecipuum locum tenent pro re nostra *lectionaria*, *εκλογαδια*, quae in hoc tantum a Codicibus differunt, quod non integrum Textum contineant, sed solas lectiones Ecclesiasticas: huiusmodi monumenta amplius 260 manuscripta in variis locis extare noscuntur. Ex his magis proprie vocantur *Evangelistaria* ea quae solas lectiones Evangeliorum exhibent, ea vero quae continent lectiones ex Actis, et Epistolis vocantur simpliciter *lectionaria* vel *praxapostolaria*, Graece *πραξαποστολος*. (1). Pleraque sunt scripta characteribus minusculis, nonnulla etiam scriptura unciali: ex his celebre est lectionarium *Trevirense S. Simeonis* dictum, quod ad Ecclesiam Cathedralem Trevirensensem pertinet, et a saec. X descendit (2). De his disse-

(1) In multis codicibus qui continuum Textum complectuntur indicantur istae lectiones Ecclesiasticae, quarum etiam index seu catalogus saepe praefigitur codicibus. Isti indices appellantur *synaxaria*, vel *menologia*: quamquam haec nomina alio etiam sensu usurpentur. Nam *synaxaria* dicuntur collectiones lectionum de actis Sanctorum in Menaeis Graecorum, et *Menologia* sunt Calendaria Graecorum, quae nostris Martyrologiis respondent.

(2) Editum est a R. M. Steininger cum titulo: *Codex S. Simeonis exhibens lectionarium Ecclesiae Graecae 800 circiter annorum vetustate insigne*. Trevir. 1834.

runt critici imprimis Scholzius, et brevius Tischendorfius (Proleg. edit. VII. N. Testam. Graec. pag. CCXXVI seq.).

Diximus in Bibliotheca Monasterii S. Mariae Cryptae-Ferratae plura eiusmodi exemplaria asservari: et re sane vera sola Evangelistaria sunt saltem XVIII. plus minusve antiqua: ex his unum pulcherrimum literis aureis exaratum, cum picturis in Evangeliorum initiis: alterum signatum in nova mss. dispositione A. a. II. ad saeculum XI pertinens, cuius nos specimen exhibuimus in Tabula II* (habet historiam adulterae Io VIII).

Sed et in aliis Ecclesiasticis libris Graecorum, ut sunt *Euchologia*, seu libri Rituales, et *Menaea*, seu officium divinum per menses singulos recitandum, plura occurrunt ex Textu N. T. deprompta, quae usui critico esse possunt.

II. *Allegationes Textus* in veterum scriptis. Cum ab antiquis Patribus aliisque scriptoribus loca N. T. copiosissime citata fuerint unusquisque videt quantae utilitatis haec sint, praesertim cum plures ex his Patribus antiquiores sint omnibus codicibus nunc extantibus. Unde etiam apparet longe ampliorem esse usum huius fontis in critica Textus graeci, quam in critica Textus hebraici, quem antiqui Patres, paucis exceptis, vix unquam directe allegarunt. Hic vero apprime notandum est non semper Patrum citationes tuto adhiberi posse in lectionibus textus determinandis, quia scilicet aliquando sensum locorum potius quam verba referunt: quod valet imprimis de Patribus Apostolicis, et de S. Iustino M. (1) Verum cum Patres sacros Libros N. T. exponunt, seu Commentarios in eos scribunt, Textum accurate recitant; idemque dicendum de iis locis, ubi dicunt aliquid in textu originario legi hoc vel illo modo, vel ubi ex modo et

(1) De allegationibus scripturarum in operibus SS. Patrum factis varia sententia disputatum est saeculo elapso. V. opus C. I. Ansaldi Ord. Praed. cui titulus: *De Authenticis SS. Scripturarum apud SS. Patres lectionibus libri duo. Romae 1747*: ubi defenditur omnes citationes Scripturarum a Patribus factas accuratas esse, et varietates quae in iis occurrunt ad codicum, et versionum, seu veterum, seu recentiorum discrepantiam referendas esse (V. lib. I. c. 7 et lib. II. c. 2. 3). Contra vero Natalis Argonensis, L'Enfant, Clericus, alique contra quos disputat Ansaldi, contendebant, Patres semper, vel plerumque memoriter, et parum accurate Scripturas allegasse. Utraque sententia exaggeratione laborat, et media via incedendum est, ut hic fecimus.

forma verborum argumenta desumunt contra haereticos. Manifestum est autem hic sermonem esse praecipue de iis, qui Graece scripserunt, qui soli sunt testes directi de statu Textus Graeci eorum aetate: ii vero qui aliis linguis, puta Latina, usi sunt, per se loquendo nonnisi de versione quam adhibent testantur, exceptis locis ubi expresse affirmant, vel implicite indicant quid Textus Graecus in aliquo loco particulari contineret. Patres et Scriptores Ecclesiastici, qui maiorem prae ceteris criticum usum praestant (licet non omnes huc usque sufficienti diligentia collati fuerint) sunt sequentes. Ex saeculo II: S. Irenaeus, et Clemens Alex.; ex saeculo III: Origenes (a Griesbachio imprimis accurate collatus una cum Clem. Alex.), Hippolitus, Gregorius Neocaes, et Dionysius Alex.; ex saec. IV et V: Eusebius, Athanasius, Cyrillus Ierosol. Epiphanius, Basilus, Gregorius Nyssenus, et Gregorius Naz. Chrysostomus, Didymus Alex. Theodorus Mopsuest. Theodoretus, Isidorus Pelusiota: quibus addi potest antiqua versio Graeca operum S. Ephremi Syri; ex saeculo VI et seqq.: Andreas Cappadox, Iohannes Damasc. Oecumenius, Theophylactus et Euthymius Zigabenus. Ex Patribus vero latinis praecipue consulendi sunt Tertullianus, Hieronymus, et Augustinus, qui frequenter ad Textum originale N. T. appellant, et de eius lectionibus testantur.

III. *Versiones antiquae.* Vidimus in Part. I. Sect. I. cap. II. quanam sint versiones antiquae N. T. sive Orientales sive Occidentales. Harum versionum magnus est usus in Critica Verballi Graeci Textus, et certe maior quam in Critica Textus Hebraici, tum quia Versiones N. T. *viciniores* sunt aetate suis archetypis quam sint Versiones V. T., tum quia sunt omnes vel fere omnes *immediatae*. Ex Versionibus Syriacis *Versio Simplex* ob antiquitatem maioris momenti est, sed *versio Philoxeniana* magis verbalis, et servilis saepe in Critica verballi utilior esse potest. *Versio Latina* prout ante Hieronymum extabat (Itala) magni quidem pretii est ob suam antiquitatem, et ex eo quod esset *verborum tenacior cum perspicuitate sententiae* (August. Isidor.): verum eius usus non tam late patet ex eo quod, teste Hieronymo, decursu temporis non parum immutata fuisset. Recensio *Hieronimiana* huius versionis (Vulgata) magnam habet auctoritatem, eo quod Hieronymus eam correxerit iuxta codices Graecos non sui temporis sed *veteres*

(Praef. ad Damasum); ex alia vero parte vicissitudines quas Hieronymiana recensio deinceps experta est, et successivae eius correctiones, de valore eius critico nonnihil detrahunt. Hisce tamen non obstantibus, recentiores critici non solum Catholici, sed etiam Protestantes ultro fatentur Latinam versionem optimis et praecipuis critices sacrae instrumentis accensendam esse. Versiones *Copticae* magni momenti sunt habita ratione tum antiquitatis, tum fidelitatis, sed earum codices pauci, et incompleti. Versio *Armeniaca* N. T., ut alias vidimus, inter praecipuas versiones est numeranda, et in critica verbali N. T. maximi facienda tum ob doctrinam et diligentiam auctorum a quibus profecta est saeculo V, tum ob ipsam indolem linguae Armeniacae, quae cum Graeca affinitatem habet, ideoque facilius fuit eius auctoribus Graeci Textus vestigiis pressius insistere: citavimus alias iudicium De la Croze, qui hanc versionem non dubitavit appellare *reginam omnium versionum N. T.* cui iudicio si plerique critici non subscribunt, omnes tamen in maximo huius versionis pretio agnoscendo unanimes sunt: accedit etiam ad eius usum criticum augendum accurata et vere critica eius editio ab Armenis Mechitaristis vulgata Venetiis 1805. Versionis *Aethiopicae* usum impediunt, et imminuunt vitia editionum, quae ex imperfectis exemplaribus derivatae sunt. Versio *Gothica* usum multo ampliorem haberet si plures eius codices extarent, qui invicem comparari possent, eamque in integrum restituere permetterent. Reliquae versiones minoris momenti sunt.

IV. De *valore relativo* instrumentorum hucusque descriptorum quid sentiendum sit ex dictis colligi potest. Scilicet ordo qui inducendus est inter varia instrumenta N. T. diversus est ab ordine indicato pro instrumentis V. T.

Nam codices mss. in critica N. T. primum locum tenent; cum et antiquitate, et varietate coeteris procul dubio antecellant. Ab his vix seiungi possunt Evangelistaria et Lectionaria, saltem antiquiora et graviora. His proxime accedere videntur allegationes Patrum, et Scriptorum Ecclesiasticorum: tam copiosae enim sunt ut fere locum teneant exemplarium continuorum, saepe etiam omnibus extantibus codicibus antiquitate praestant. His succedunt Versiones praecipuae et antiquiores, tum versiones minus antiquae;

et postremo alii libri liturgici in quibus scilicet non integrae lectiones textus, sed paucae tantum allegationes occurrunt.

V. Extrinsecis subsidiis seu instrumentis opem ferunt *interna argumenta*, quae quidem alia non sunt quam ea quae superius exposuimus pro critica textus hebraici, scilicet contextus, parallelismus, analogia, et coniectura critica: excipendus est tantum parallelismus pœticus, qui in libris N. T. prosa oratione scriptis locum non habet. Superfluum igitur esset de his iterum disserere. Tantummodo circa usum coniecturae criticae, nonnulli in quaestionem vocarunt, an liceat hoc tantum medio uti in iudicio ferendo de vera lectione alicuius loci, an scilicet lectio, quae ex mera coniectura excogitata est sine ullis testibus criticis, tamquam vera haberi possit, relicta lectione quam testes et instrumenta suppeditant. Ratio dubitandi ex eo petitur quod ad determinandas lectiones locorum N. T. tot tantisque mediis et fontibus abundamus, ut moraliter impossibile videatur veram lectionem alicuius loci omnino periisse ita ut ad meram coniecturam confugiendum sit. Verum non videtur omnino negandus huius subsidii usus saltem in rebus minoris momenti, quamvis fateamur parce et cum magna cautela adhibendum esse, et certe multo rarius quam concessum est in recensendo hebraico Textu. Cuius cautelae necessitas ex eo etiam apparet quod plures critici etiam illustres in coniecturis sectandis in errores incidisse deprehenduntur. Exemplum adducit Michaelis ex ipso Origene, qui in Evangelio vocem *Gerasenorum* gr. γερασηνων mutavit in γεργεσηνων, ut videtur, ex mera coniectura sed sine sufficiente necessitate, quemadmodum etiam nomen *Bethania* quae in omnibus antiquis manuscriptis legabatur, in *Bethabara*, quae lectio in posteriores codices et editiones transiit. Sed de hoc Michaelis iudicio merito dubitari posset. Hoc certum est, Erasmus in suis editionibus, fortasse ob instrumentorum inopiam, plus aequo coniecturis indulgisse, ut ostenditur ex eo quod plures lectiones ab eo receptae confirmatae non fuerunt a testimonio vetustissimorum exemplarium, quae post eius aetatem inventa vel collata sunt. Haec quidem de lectionibus ex mera coniectura. Quod pertinet vero ad coniecturas cum testimoniis coniunctas, quando scilicet inter varias lectiones ab instrumentis subministratas, et aequali pondere testimoniorum innixas, una prae

coeteris eligitur ob internam coniecturam, haec, inquam, non minus in graeco Textu quam in hebraico locum habet. Ut autem huiusmodi coniecturae prudenter instituantur aliquid scire oportet de variis speciebus variantum lectionum, et de earum causis.

Itaque recolendum est, Textum graecum N. T. quamvis in sua substantia integer et incorruptus ad nos pervenerit, a levioribus tamen mendis et mutationibus omnino immunem non fuisse unde variantes lectiones eorumdem locorum in variis codicibus ortae sunt. Porro leviores illae mutationes in duas classes disparti possunt. 1. Mutationes *communes*, quae scilicet in omni generis instrumentis, codicibus, versionibus, allegatis locum habuerunt: 2. mutationes *propriae*, seu *peculiares* cuidam regioni, vel aetati, aut etiam singulis instrumentis.

1° Mutationes communes rursus vel ortae sunt ex casu, seu indeliberate, vel consulto et deliberate inductae. Mutationes *indeliberatae* originem habent ex sequentibus causis: 1°) Ex *errore oculorum*: cum scilicet a notariis celeriter legentibus literae aut voces similes permutabantur. Ita ex: gr: in codd. D. F. G. et aliis vox *μνεις* loco *χρεις* Rom. XII. 13: huc etiam pertinent frequentes omissiones in locis similiter incipientibus, vel similiter desinentibus, quorum unus vel alter frequenter a notariis ex oculorum errore praetermissus est: ita ex: gr: Luc. VI. 21 in Cod. D, ubi media trium sententiarum, quae a voce *μακαριοι* incipiunt, omittitur. 2°) Ex *errore auditus* cum scilicet codices a notariis alio dictante scriberentur, ideoque ob soni similitudinem una vox cum alia permutaretur ita ex: gr: vox *Χριστος* in pluribus codd. minusculis pro *κρηστος* 1 Pet. II. 3, item *γινωσκεται* 1 Io: IV. 2 pro *γινωσκετε*. 3°) Ex lapsu *memoriae* cum scilicet notarius integram periodum perlegebat, quam postea scripto consignaret, in quo eum aliquando memoria fallebat ita ex: gr: Io: XVI. 2. *τω κυριω* in Cod. A pro *τω Θεω*, ita etiam 1 Cor. IX. 4. in Codd. A. B, et pluribus min. duo prima incisa inverso ordine leguntur. 4°) Huc etiam referendae sunt variantes ortae ex notis marginalibus in textum inductis, vel etiam loca parallela invicem suppleta ex lapsu memoriae: ita ex: gr: narrationis clausula Luc. VII. 10 translata est in Matt. VIII. 13 in Codd. C. E. M. Hoc etiam in exemplaribus latinis accidisse conqueritur S. Hieronymus in praef. Evang. ad Damasum.

Demum verba quaedam Ecclesiasticis lectionibus propria ab oscitanti-
bus librariis aliquando in textum illata sunt ex: gr: *in illo tempore*, in
principio narrationum Evangelicarum: item in Cod. D ante narratio-
nem Luc. XVI. 19 seqq. de divite avaro praemittitur introductio: *εἰπε
δε καὶ ἑτέραν παραβολὴν*: *dixit autem et aliam parabolam*: quae ad
textum non pertinet. 5°) Aliquando vocabula perperam coniungeban-
tur, vel separabantur, vel compendia scripturae perperam resol-
vebantur. Ita ex: gr: in quibusdam codicibus Gal. I. 9. pro verbo
προειρηκαμεν scriptum est separatim *προερεκαμεν*: ita 1 Tim. III. 16
aliquando scriptum invenitur *ος* pro *Θεος*, ex non intellecto com-
pendio *ΘC*, ubi forte signum intra literam *Θ* ob vetustatem
membranae evanuerat.

Deliberatae autem mutationes aliquando ortae sunt ex intem-
pestivo zelo removendi difficultates, et obscuritates a quibusdam
locis sacri Textus. Hinc aliquando lectiones minus elegantes, vel
ab indole grammatices graecae aliquantum alienae in elegantiores
et accuratiores mutabantur ita ex: gr: in codd. B. Z. et aliis
Matth: VII. 24. lectio: *πᾶς ὁ ἀκούων ὁμοιωσῶ... αὐτόν*, mu-
tatur in: *πᾶς ὁ ἀκούων... ὁμοιωθῆσεται*. Alias vocabulo minus
noto aliud substituebatur facilioris intellectus. Aliquando mutatio-
nes inductae sunt, quibus apparentes errores geographici, vel histo-
rici removeri censebantur ut ex: gr: Matth. VIII. 28 et in locis
parallelis pro *Γαδάρηων* positum est *Γεργεσηνων*, et *Γερασσηνων*
et Mar: I. 2, pro: *ἐν Ἡσαια τῷ προφῆτῃ* aliquando positum est:
ἐν τοῖς προφῆταις. Aliquando voces nonnullae quae difficultatem
ingerere poterant, aut errori occasionem praebere suppressae sunt,
aut in alias immutatae ita ex: gr: in Cod. B. Z. Matth. I. 25 de-
letum est: *Filium suum primogenitum*, Luc. II. 33. pro: *Pater
eius et Mater mirantes* aliquando scriptum est: *Ioseph et Mater
eius mirantes*. Huc pertinent etiam omissiones longiorum perico-
parum ut Luc: XXII. 43. 44 de sudore Christi sanguineo, et
Io: VIII 1. 12 de muliere adultera, ut vidimus in Parte I. Sect. I.
Cap. II.

2° Ad mutationes vero *speciales* et proprias referendae sunt
illae, quae ex recensionibus in quibusdam locis identidem peractis
originem habuerunt: ita scimus in provincia Alexandrina, et in
Provincia Antiochena ab Hesychio et Luciano recensiones factas

esse saec. III. desinente, unde quaedam peculiaritates in pluribus codicibus ortum habuerunt, quas Hieronymus reprobavit ut perperam inductas (Praef. in 4 Evang.). Huc etiam referendae sunt nonnullae immutationes in codicibus Occidentalibus factae iuxta latinam versionem: quamvis enim assentiendum non sit Erasmo, Wetstenio et aliis qui generatim Latinorum graecos codices, etiam antiquos, de hoc vitio accusabant, quod nunc critici etiam Protestantes non amplius admittunt (1), negari tamen non potest in quibusdam codicibus minusculis post saeculum X. id aliquando factum esse, ut superius vidimus, adducto exemplo Cod. 161. Barberiniani (saec. XI.) in Io: III. 6.

Si haec prae oculis habeantur facilius erit in variis codicibus errores detegere, et inter varias lectiones ab instrumentis suppeditatas, quanam vera sit, quanam falsa iudicare.

CAPUT II.

DE PRINCIPIIS ET LEGIBUS CRITICAE VERBALIS TEXTUS GRAECI N. T.

Eidem ordini insistentes dicemus primum de *generalibus* principiis, tum vero de *specialibus* legibus, seu regulis, quae criticum dirigere debent in recensione graeci Textus. Breviores autem erimus in hoc capite, eo quod plura quae ad hanc rem pertinent communia sunt cum critica Textus hebraici. Sit itaque

(1) Inter Anglicanos id fatetur et demonstrat S. P. Tregelles in suo opere: *Introduction to the textual Criticism, and study of the N. T.* inserto in *Introductione* Hornaei Vol. IV. (Ed. XIII. 1872): ibi incap. IX hanc quaestionem diligenter pertractat ostendens falsam, et absurdam esse accusationem de generali et systematica correctione codicum iuxta lectiones Vulgatae latinae, sive ante, sive post unionem cum Graecis restauratam in Concilio Florentino, quo tempore nonnulli inepte dicunt Graecos adactos fuisse ad codices suos reformandos iuxta exemplaria latinorum. Quibus discussis concludit: « No conclusion can be deemed of more certainty in criticism than this, that we know of no ancient Greek ms. in which general or systematic alteration to suit the Latin can be traced »: et iterum de hac accusatione loquens « When it is brought against particular passages, the subject admits of discussion: but as to the most ancient Mss. and the documents which accord with them in reading, it must be held, that the contrary is not a questionable opinion, but a demonstrated fact » (pag. 115 seq.).

ARTICULUS I.

DE PRINCIPIIS GENERALIBUS CRITICAE VERBALIS GRAECI TEXTUS

Principia omnino suprema, et mere rationalia, quibus ars critica innititur eadem sunt tum pro graeco tum pro hebraico Textu: quare superfluum esset repetere ea quae de his principiis tradita sunt in Sectione praecedente Cap. II. Art. I. Verum hic locus est paulo diligentius disserendi de celebri *principio familiarum*, seu *recensionum*, de quo aliquid diximus in Prolegomenis huius tertiae partis: hoc enim principium reipsa tamquam generale, immo fundamentale totius critices N. T. a recentioribus nonnullis constitutum est. Oportebit itaque rem intimius perpendere, et quid de huius principii veritate, et valore sive theoretico, sive practico sentiendum sit paucis exponere: de hoc tractabit sequens

THESIS LX

Principium familiarum, seu recensionum, quod vocant, etsi theoretice inspectum aliqua ratione admittendum sit, practice tamen consideratum tam incertum est, totque difficultatibus impeditum, ut in sacro Textu N. T. recensendo haud multum utilitatis afferat, nullatenus autem tamquam basis, et fundamentum totius critices sacrae constitui possit.

Recolenda sunt quae in Prolegomenis historice diximus de *principio familiarum*, quod a Bengelio primum enunciatum, et a Griesbachio plenius evolutum, et applicatum fere ab omnibus criticis usque ad postremos hosce annos in critica Textus N. T. receptum est. De hoc itaque principio iuxta enunciatam thesim agemus illud considerantes primum theoretice, dein vero practice.

I. Si *theoretice* tantum spectetur principium familiarum absolute repudiari non potest: quod ita demonstramus. Imprimis tamen animadvertimus hic a nobis considerari laudatum principium generatim et in sua substantia, praescindendo scilicet a specialibus quibusdam formis, sub quibus propositum a nonnullis criticis fuit:

de variis enim criticorum systematibus in sequenti numero erit dicendum. Si igitur principium familiarum absolute spectetur, quatenus docet instrumenta, quae ab uno eodemque typo primitivo prodierunt simul spectanda esse, eorumque valorem non tam ex eorum numero quam ex auctoritate illius typi primitivi, quem omnia repraesentant, desumendum esse, non videmus quid huic principio opponi possit. Re enim per se spectata, omnia illa instrumenta in hypothesis non essent testes directi et immediati, sed potius mediati et indirecti, in quantum exemplar aliquod antiquius repraesentarent, a quo omnia expressa fuerunt. Nec dici potest haec tantummodo hypothetice vera esse; constat enim ex criticorum studiis haec non sine fundamento in medium prolata fuisse. Re ipsa comparatis inter se instrumentis, scilicet codicibus mss., allegatis Patrum, versionibus, apparuit affinitas quaedam inter plura ex dictis instrumentis eo quod scilicet plus minus easdem lectiones in locis variantibus exhibeant, eosdem plus minus errores, aliquando etiam eosdem externos characteres: ita ex gr: codices graeco-latini a Bengelio observati quamdam inter se similitudinem gerunt in iis praesertim lectionibus, quae ex locis parallelis, notis marginalibus, ac brevibus additionibus derivantur: rursus hi codices cum latina et coptica versione in pluribus conveniunt. Hinc fundamentum aliquod laudatae theoriae subesse negari non potest: nec mirum est proclamationem huius principii tanto plausu salutata fuisse a criticis tum Catholicis tum Protestantibus, nec parvam spem animo conceptam fuisse novam quamdam et certiore viam exinde paratum iri ad primitivum sacri Textus statum in integrum restituendum (1). Verum huic spei dici ne potest respondisse eventum? Huic quaestioni ut satisfaciamus, principium familiarum considerandum nobis est *practice*, et in sua applicatione.

II. Si *practice* consideretur principium de quo loquimur difficile non erit demonstrare illud exiguam peperisse utilitatem, nec prudenter assumi posse pro basi sacrae critices, quod nunc passim

(1) Hinc merito nobis videntur modum excessisse in impugnando principio recensionum Reiche et Matthaei, qui totam hanc theoriam irrident, et insectantur in opp. alias citatis. Hi enim ne fundamenta quidem huius principii admittere volunt, et ad abusum impediendos illud etiam quod verum est repudiant, ut scite inter alios observat S. P. Tregellius op: cit: pag. 77.

fatentur doctiores critici praesertim tres alias memorati Lachman-
nus, Tischendorffius et Tregellius. Argumenta quae hoc suadent ad
haec praecipue revocari possunt. 1.um Veluti *a priori* desumptum
est, ex eo scilicet quod nec demonstrari possit, nec verosimile sit
omnes extantes codices, aliaque instrumenta, paucos quosdam pri-
mitivos typos, seu archetypa quaedam exemplaria in variis Eccle-
siae partibus olim exarata repraesentare. Sane vel id explicatur
cum Bengelio, Scholzio aliisque ex textu qui in aliqua Ecclesia
ex usu Ecclesiastico invaluerat, puta in Ecclesia Alexandrina, vel
Cpolitana, vel magis determinate cum Hugio, Eichornio, Nolan
codicum familiae repetuntur ex proprie dictis *recensionibus* certa
quadam aetate a certis viris data opera perfectis, et per exempla-
ria inde exscripta in variis provinciis Ecclesiae propagatis. (1) Utrum-
que incertum omnino est. Quod pertinet ad primam hypothesim
historia Ecclesiastica, et ipsa rei natura ei contradicunt. Certum
enim est exemplaria hic illic descripta non semper in eadem re-
gione mansisse ubi originem habuerant. Ita ex: gr: quinquaginta
illi codices iubente Constantino M. et curante Eusebio ab Alexan-
drinis notariis diligenter descripti, non tamen in provincia Ale-
xandrina manserunt, sed Imperatoris iussu Cpolim asportati, et ad
varias Ecclesias illius Patriarchatus allati sunt: porro ex his codi-
cibus profecto multi alii prodire debuerunt qui Cpolitani ratione
originis dici deberent, simul autem textum Alexandrinorum codi-
cum exprimerent. Idem saepius fieri debuit antiquis temporibus
cum aliunde notum sit et Episcopos et praedicatores ab una in
alteram provinciam et Ecclesiam missos fuisse, qui exemplaria N. T.
secum ferre debebant, et ipsas ecclesias arctissimo vinculo inter
se coniunctas fuisse, et frequenter inter se communicasse marty-
rum acta, historica monumenta, cur igitur non etiam codices sa-
cros? Praeterea nulla ratio est qua probetur notarios omnes etiam

(1) Ad aequivocationes vitandas hic animadvertimus, vocabulum *recen-
sio* non semper eodem modo adhibitum fuisse a criticis. In proprio et stricto sensu
recensio est continua et systematica revisio, et emendatio sacri Textus; in sensu
latiore accipitur pro integra classe, seu pro toto complexu exemplarium quae
ad normam alienius antecedentis revisionis, seu emendationis ipsius Textus
exarata fuerint: denique in sensu latissimo accipitur pro familia seu classe
codicum, eundem plus minus Textum repraesentantium, quamvis non pro-
cedant ab aliqua praecedente revisione, seu recensione proprie dicta.

unius eiusdemque provinciae uno quodam certo communi exemplari usos fuisse: hoc enim ex arbitrio pendebat aut ipsorum notariorum si de privatis codicibus sermo sit, aut saltem Episcoporum et Sacerdotum si de ecclesiasticis exemplaribus loquamur. Denique allegationes S. Textus apud Graecos Patres manifeste confirmant quod contendimus: siquidem non solum diversi Patres unius eiusdemque provinciae eadem loca cum aliqua varietate allegant, quod ostendit eorum sacros Codices non parum inter se variasse, sed, quod mirum est, aliquando unus idemque scriptor in variis suis operibus modo unum modo alterum exemplar sequutus fuisse videtur, ut potissimum observatur in Origene, Basilio, et utroque Gregorio Nazianzeno et Nysseno. Ex his omnibus magna saltem praesumptio gignitur adversus hanc hypothesim de peculiari quadam conformatione Textus Sacri quae diversa fuerit in diversis Ecclesiae partibus, et a variis instrumentis adhuc superstitis repraesentetur. Altera vero hypothesis de veris et proprie dictis *recensionibus* adhuc incertior est. Hug, qui prae ceteris hanc hypothesim excoluit, et magno ingenii acumine, ac eruditionis apparatu fulcire conatus est, tres, ut vidimus, recensiones admittit supra textum, seu *editionem communem* (κοινὴν ἐκδοσιν) factas ab Hesychio, Luciano, et Origene, et ex his repetit tres instrumentorum familias Alexandrinam, Cpolitanam, Palestinensem, praeter Occidentalem seu latinam, quae Textum illum communem exhibet. Ad recensionem Alexandrinam refert Codd. A. B. C. L, ad Cpolitanam Luciani revocat plerosque Codices minusculos, ad Palestinensem Origenis pertinere existimat versionem Philoxenianam, demum Occidentalem recensionem et κοινὴν ἐκδοσιν repraesentari credit in Codd. D. E. F. G. Sed quibus rationibus utitur cl. Auctor ut haec suadeat? Praecipuum eius argumentum ex auctoritate Hieronymi desumitur, qui de tribus illis recensionibus saeculo III. factis loquitur in Praef. in Paralip. « Alexandria, inquit, et Aegyptus in Septuaginta suis Hesychium laudat auctorem; Constantinopolis usque Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probat; mediae inter has provinciae Palestinos Codices legunt, quos ab Origene elaboratos Eusebius et Pamphilus vulgaverunt: totusque orbis hac inter se trifaria varietate compugnat ». At hic de recensionibus non Graeci Textus N. T. sed Graecae versionis V. T. sermonem esse ipsa verba aperte

ostendunt, eaque nonnisi ex coniectura Hugius extendit ad recensiones Novi Testamenti. Verum quidem est Hieronymum in aliis locis innuere etiam recensiones Textus N. T. ab Hesychio et Luciano factas fuisse: loquens enim de codicibus Graecis a se adhibitis in corrigenda latina versione Evangeliorum ait: « Praetermitto eos *codices, quos a Luciano et Hesychio nuncupatos* paucorum hominum asserit perversa contentio: quibus utique nec in toto Veteri Instrumento post septuaginta interpretes emendare quid licuit, nec in *Novo profuit emendasse*, cum multarum gentium linguis Scriptura ante translata doceat falsa esse quae addita sunt ». De Origenis etiam recensione N. T. loqui videtur ubi ad *exemplaria Origenis et Pierii* appellat. Verum haec parum iuvant systema de quo loquimur, vel potius ei nocent. Hesychii enim, et Luciani recensiones N. T. quamvis hic a Hieronymo commemorari fateamur, (1) eas tamen late propagatas fuisse, et magnis Codicum familiis originem dedisse non solum non affirmat, sed plane negat; ait enim *paucorum hominum perversa contentione* codices illos assertos fuisse. Accedit exemplaria illa Luciani, et Hesychii in Decreto Gelasii tamquam *falsata Evangelia* reprobata fuisse: cum autem ad Hesychii recensionem Hugius referat codd. A. B. C. L. aliosque praestantissimos, videat, quaeso, quae absurditas inde sequeretur. Cuius enim aures ferre poterunt cod. Vaticanum, Sinaiticum, Alexandrinum aliosque similes falsatum Scripturae Textum continere, et proinde ut apocryphos solemni Ecclesiae decreto damnatos esse? Nec est omittendum, Hieronymi, et Gelasii testimonia de solis Evangeliiis ab Hesychio et Luciano recognitis mentionem facere: nullo ergo iure totius N. T. recensio illis tribui potest. Nemo autem dixerit pauca illa Hesychii et Luciani exemplaria a Hieronymo reprobata, a Gelasio reiecta, a paucis hominibus perverse asserta, post saeculum V in communem usum dedu-

(1) Nonnulli auctores etiam hoc negant, Hieronymum veras et proprietas recensiones Textus N. T. duobus illis viris tribuisse. Ita el. Danko: *De S. Scriptura eiusque interpretatione commentarius* Vindob. 1867. Cap. II Tract. I. pag. 106. Nobis videtur id negandum non esse, praesertim cum Hieronymus coniungat recensionem Graecae Versionis a duumviris illis factam, quae vera recensio fuit, cum emendatione Textus N. T. ab iisdem peracta. Verum negamus exinde tot exemplaria prodiisse quot Hugius eiusque asseclae supponunt.

cta et exscripta fuisse, ita ut ex iis repeti possit tota illa codicum cater-
va, quifam iliam sive Alexandrinam, sive imprimis Cpolitanam effice-
re dicuntur. Quod pertinet autem ad recensionem Origenis, alias vidi-
mus ne eius quidem existentiam demonstrari posse. Obstat enim tum
ipsius Origenis testimonium negantis se in N. T. ausum esse, quod in
graeca versione V. T. peregerat, tum silentium omnium antiquorum.
Quid enim est quod neque Hieronymus Origenis laudator, neque
Eusebius, qui omnes criticos et exegeticos labores Origenis in to-
to fere libro VI Hist. Eccl. diligentissime persequitur, ne verbum
quidem faciunt de graeco Textu N. T. ab eo recognito, vel emen-
dato? Sed maxime contra Hugii hypothesim facit ipsius Origenis
agendi ratio: is enim in graeco Textu allegando modo unam, mo-
do alteram lectionem in variis operibus recipit, nonnunquam etiam
fit ut allegata in postremis eius operibus adamussim respondeant
allegatis in primis scriptis, dum eadem loca in libris medio inter-
vallo temporis vulgatis diversimode proferantur, quod manifeste
ostendit Origenem plures codices paulisper variantes prae manibus
habuisse, aut saltem consuluisse, nec unquam cogitasse de propria
Textus recensione sibi efformanda. Cum igitur Hieronymus ad *exem-
plaria Origenis et Pierii* (Origenis discipuli) appellat, non est in-
telligendus de aliqua Origeniana recensione N. T. (quemadmodum
affirmaverat de recensione versionis των LXX) sed, ut alias dixi-
mus, de aliquo tantum exemplari quod prae manibus Origenis fue-
rat, ideoque correctissimum esse facile praesumi poterat. Ipse Hu-
gius quamvis ingeniosissimus in quarta ista recensione exponenda
causae suae infirmitatem prodit, dum paucos tantum codices ad eam
recensionem revocat, eosque fatetur haud bene respondere Orige-
nianis codicibus, sed de duabus aliis recensionibus aliquid referre,
et textum quasi intermedium continere. Hinc etiam factum est
ut Eichornius, quamvis Hugii divisiones sequatur, quartam tamen
familiam, seu Origenianam, vel Palestinensem reliquerit: quod etiam
fecerunt Griesbachius, Nolan, Scholz et alii.

2° Si vero *a posteriori* res consideretur, multo magis appa-
rebit practica difficultas instrumenta critica ad certas familias re-
vocandi, et ex eis de lectionum valore ac genuinitate iudicandi.
Sane duo necessario determinanda essent antequam principium
familiarum cum fructu applicaretur recensionis sacri Textus. Primo

scilicet definiendum esset ad quam familiam singula instrumenta pertineant, deinde vero, familiarum divisione constituta, de earum valore tum absoluto tum relativo iudicandum esset. Utrumque innumeris difficultatibus impeditur. Quod imprimis ex ipsa criticorum agendi ratione manifestum fit: alii enim duas, alii tres, alii quatuor, alii plures constituunt familias. Adhuc gravior est dissensus circa originem harum familiarum, et circa archetypum a singulis repraesentatum: ex hoc vero necessario sequitur diversitas opinionum circa criticum valorem uniuscuiusque; hinc alius Alexandrinam, alius Cpolitanam, alius Occidentalem recensioem ceteris praeferendam dicit. In variis etiam instrumentis per familias distribuendis magnus est dissensus, et fluctuatio. Nec mirum est: plerique enim codices, aliaque instrumenta mixtum quemdam textum exhibent ob successivas scilicet correctiones, et librariorum mendas sensim sine sensu efformatum: quapropter licet omnes in substantia conveniant, in levioribus tamen ita alia aliis conformia sunt, et simul ita alia ab aliis dissentiant ut facile sit pro vario cuiusque cogitandi modo, et praeconceptis theoriis diversas exinde classes efficere. Alexandrinorum exemplarium similitudo potius orthographiam, et grammaticum quasi colorem quam veras lectionum varietates respicit, ideoque ad solidum de originario Textus statu iudicium ferendum parum, aut nihil conducit. Hinc est quod Griesbachius post profundiora studia per medium fere saeculum continuata a suo principio aliquatenus recedere coactus est ob crescentes in dies difficultates, atque ita in postremis suis operibus magis empyrice procedit.

III. Nulla ne igitur erit utilitas principii familiarum, idemque prorsus ut falsum abiiciendum erit? Absit. Extrema in omnibus vitanda. Huius igitur principii aliqua saltem practica utilitas fuit, et quidem duplex: 1° Quidem *per accidens* introductio novae huius theoriae occasionem praebuit diligentiori instrumentorum examini dum quisque tentabat affinitates, et cognationis veluti gradus in illis detegere, quae res magnos in critica sacra fructus edidit: ipsae controversiae inter defensores, et adversarios novi principii excitatae, nec non criticorum conatus ad novas familiarum divisiones stabiliendas, et ab aliis stabilitas convellendas plurima critices incrementa attulerunt. Ex: gr: Hugii disputationes Griesbachium

adduxerunt ad novum sui systematis examen, in quo tum aliquas adversarii conclusiones solide refutavit, tum etiam suas liberaliter dimisit: ut videre est in postremo eius opere cui titulum fecit: *Meletemata critica* (praeſixa Commentarii critici parti II an. 1811.).

2° Etiam *per se*, et directe principium familiarum non omni prorsus usu destituitur. Imprimis enim, licet vera sint quae diximus de incertitudine systematum, quae a recentioribus criticis inducta sunt circa familias aut recensioni instrumentorum, negari tamen non potest satis multa indicia praesto esse ad asserendas saltem quasdam familias, seu generales classes. Vitium criticorum in eo tantum versatur quod nimis synthetice, et quasi a priori hasce classes dividere, subdividere, et ad certos quosdam typos revocare voluerint, in quibus omnibus plerumque leves tantum coniecturas potius quam solida argumenta sectati sunt, atque ideo nunquam inter se convenire potuerunt. Revertendum est igitur potius ad primas Bengelii conclusiones, qui contentus fuit duas tantum distinguere generales classes, quas ipse quidem appellavit *Africanam* et *Asiaticam*, alii vero vocarunt *Occidentalem* et *Orientalem*, alii quoque *Alexandrinam* et *Bizantinam* seu *Cpolitanam*: ad earum autem valorem quod attinet nihil certi definire, aut pronunciare ausus est. Sane codicibus Mss. inter se comparatis impossibile est negare plures codices ex provincia Alexandrina provenisse, alios autem ex patriarchatu Cpolitano, quod quidem tum ex externis testimoniis, tum ex internis characteribus, praesertim forma litterarum, orthographia, notis marginalibus, praesertim liturgicis, picturis, aliisque similibus indiciis saepe determinari potest. Non tamen ita haec intelligenda sunt quasi omnia, vel pleraque instrumenta critica ad duas illas classes revocari possint. Nam imprimis hoc vix dici potest de versionibus, et allegatis veterum Patrum: versiones enim saepe incertae originis et patriae sunt, et multo magis incertum est quibus codicibus graeci Textus interpretes usi fuerint; Patres autem saltem plerique, ut superius vidimus, non semper unam eandemque textus conformationem sequuntur, ut nunc omittamus in successivis editionibus et transcriptionibus operum SS. Patrum, testimonia Scripturarum potuisse reformari iuxta textum aetate editionis receptum. Sed in ipsis codicibus mss. multi occurrunt qui ad unam vel alteram ex citatis classibus certo referri

non possunt eo quod utriusque lectiones simul referant, simulque plures sibi peculiare exhibeant. Iuxta communioem criticorum sententiam ad *familiam Alexandrinam* referendi sunt ex codicibus uncialibus Evangeliorum Codd. \aleph . A. B. C. D. J. L. M. N. O. P. Q. R. T. Z. F. A.; ex Codd. Actorum, et Epistolarum Cathol. A. B. C. D. E. F; Epistolarum Pauli A. B. C. D. F. G. H; Apocalypsis A. C. Sed horum omnium origo et patria non est aequae certa, et quidam ex laudatis Codicibus ab aliis criticis ad diversas familias referuntur. Haec quidem de codicibus uncialibus familiae Alexandrinae. Ex Codicibus autem minusculis huc spectant codices circiter 50, et 10. Evangelistaria et Lectionaria. Ad *Cyprianam familiam* revocari solent Codices unciales Evangeliorum E. F. G. H. S. Actorum G. H. Epistol. Pauli J: minusculi autem codices 400, vel 500, seu recentiores fere omnes. Haec distinctio ita generatim considerata alicuius usus esse potest, praesertim si agatur de orthographia, et grammaticis formis, quae, ut vidimus, in Codd. Alexandrinis ita gerunt peculiarem Provinciae characterem, ut facile sit eas discernere et corrigere.

Sed quod magis est exemplaria Alexandrina generatim sumpta maiore antiquitate gaudent, quam codices alterius familiae, atque hoc ipso, ceteris paribus, maioris pretii sunt in critica biblica. Haec quidem in genere. Sed nobis videtur principium familiarum non tam in genere et synthetice, quam potius analytice et empirice adhibendum esse. Diligenter itaque expensis instrumentis, sive codicibus mss., sive allegatis Patrum, sive versionibus, practice determinandum est ex externis, internisque indiciis quaenam ex uno eodemque archetypo prodierint, eundemque textus statum repraesentent, sepositis nempe peculiaribus lectionibus ex librorum incuria, vel falso iudicio exortis, atque ita parvae classes binorum, ternorum, quaternorum aut plurium formandae sunt, quemadmodum olim Bengelius suggerebat, eas nuncupans testium *syzygias*, harumque testimonium independentem a testium numero, qui in singulis unam tantum vocem constituent, simul comparandum, ut ex plurium consensu iudicium feratur.

ARTICULUS II.

LEGES SPECIALES SEU CANONES PRO CRITICA GRAECI TEXTUS N. T.

Ex superius dictis de criticorum discordia circa instrumentorum familias, earumque originem, et valorem facile intelligitur eos convenire non posse in omnibus legibus stabiliendis, iuxta quas recensio graeci Textus instituenda sit; licet quaedam sint, in quibus omnes critici, quandoque etiam invitis principiis alias ab eis propugnatis conveniunt. Ut igitur finem imponamus huic criticae tractationi subiiciemus regulas, quae iuxta varias scholas proponi solent. (1)

I. Canones critici iuxta systema recensionum Griesbachii.

1° Omnis lectio, quae pro se habet testimonium omnium recensionum (Alexandr. Occid. et Cpolitanae) certissime genuina est.

2° Lectio, quam praeferunt recensiones Alexand. et Occid., dissentiente Cpolitana, ut antiquior habenda est. (2).

3° Quando recensio Alexandr. consentit cum Cpolitana adversus Occident. inquirendum est utrum huius lectio ad peculiare eius errores pertineat. Et similiter faciendum est in casu quo Occidentalis et Cpolitana adversus Alexandrinam conspirent.

4° Quando singulae recensiones diversum testimonium praebent, non potest lis terminari ex numero testium, sed ex aliis rationibus decidendum est.

II. Canones critici cum aliquo tantum respectu ad familias Alexandrinam et Cpolitanae.

1° Si utriusque familiae testimonium (omnium scilicet, vel maioris partis instrumentorum utriusque) in aliqua lectione con-

(1) Quamvis ex nostra sententia familiarum, et recensionum systemata parum attendenda sint in regulis criticis stabiliendis, opportunum tamen duximus etiam regulas exponere ab illorum systematum propugnatoribus assignatas. Deinde vero, sepositis theoriis, praecipuos, et probatos canones dabimus, quibus practice dirigendus est criticus in Sacri Textus recensione.

(2) Haec regula exceptionem aliquando admittere potest praesertim quia familia Alexandrina in paucis instrumentis superest, ideoque eius genuinum testimonium non semper certum est.

spiret, haec certo genuina est. Si vero aliquis dissensus appareat sequentes canones proponuntur.

2° Si utriusque familiae monumenta longe plura in eadem lectione consentiunt, haec lectio ut vera habenda est, praesertim si reliqui testes ipsi inter se non convenient, aut si aliunde constet eos in familia sua repraesentanda parum fideles esse.

3° Si unius familiae monumenta omnia, et alterius pauca in eadem lectione convenient, reliqua vero alteram praebeant, priorum testium lectio praeferenda est, quia minus libertatis, ac proinde plus fidei in iis supponendum est.

4° Si unius familiae testes eandem lectionem tenent, iisque consentiunt nonnulli alterius familiae, reliquis inter se non consentientibus, idem valet a fortiori ac in praecedenti casu.

5° Si unaquaeque familia propriam lectionem habeat (qui casus vix possibilis est, nisi forte in lectionibus levissimis, ut in nominibus propriis etc.) iudicium proferri non potest, nisi interna argumenta aliaeque rationes consulantur, quae uni vel alteri lectioni pondus adiiciant. Hoc autem a fortiori valet in casu quo non modo una familia ab altera, sed etiam uniuscuiusque familiae monumenta ab invicem dissentiant. Quo in casu primum tentanda est determinatio lectionis characteristicae, seu praedominantis utriusque familiae, tum vero de lectionis valore iudicandum. (1)

Haec dicta sint de regulis quae in systemate recensionum fundantur, vel ad divisionem familiarum saltem aliqua ratione spectant. In his quidem, ut diximus, critici plures conveniunt etiam catholici, ut ex: gr: Eñus Wiseman (tum in alias laudata *lectione* X de connexionione inter scientiam et Revelationem, tum in speciali dis-

(1) Bengelius in ampliore editione 2. *Apparatus critici* (anno 1763) pag. 425 sequentes regulas proposuerat, considerata tantum duplici familia Africana et Asiatica.

1.° Lectio familiae Africanae semper antiqua est, sed tamen non semper genuina, praesertim ubi aberratio in proclivi erat.

2. Codices Asiatici quamvis multi exiguum saepe pondus habent: nulla praesertim antiqua versione stipati.

3. Africana lectio saepius excessum Asiaticum redarguit; Asiatica lectio interdum medetur hiatui Africano.

4. Consensus plurium, vel certe praecipuorum testium ex utraque familia magnum est genuinae lectionis criterium.

sertatione de 1 Io: V. 7) G. I. B. Güntner: *Introd. in Sacr. N. T. libros*. Pragae 1863 pag. 99 et 100 et alii. At nunc, ut vidimus, plures tum Catholici tum Protestantes critici canones adsignant pro critica graeci Textus independentem a citatis theoriis. Horum igitur praecipuos hic subiiciemus.

III. Canones critici absque respectu ad familiarum principium:

1° Pro suspectis habendae sunt lectiones quae uni vel alteri instrumento prorsus peculiares sunt, vel quae deliberatam sive notarii sive correctoris mutationem sapiunt ob scopum hermeneuticum, vel dogmaticum inductam.

Exempla quae hunc canonem illustrant superius dedimus cum loqueremur de causis variantum lectionum.

2° Reliciendae sunt lectiones, licet pluribus testibus innixae, quas ex errore librariorum originem ducere manifestum est.

Plura exempla superius notavimus lectionum, quae ex errore vel oculorum, vel aurium, vel memoriae evidenter ortum habent. Hae autem plerumque facile dignoscuntur ex serie contextus, ex rei natura, nec non ex consensu aliorum codicum: talia enim sphalmata communia non sunt, sed propria aut singulis instrumentis, aut saltem exemplaribus peculiaris cuiusdam regionis et aetatis.

3° In locis parallelis, praesertim trium priorum Evangeliorum, lectiones, quae eadem loca accuratius inter se conformia reddunt plerumque ut suspectae habendae sunt, eisque praeferendae aliorum instrumentorum lectiones, quae discrepantiam locorum servant, nisi gravis causa aliud suadeat.

Huius canonis ratio petenda est ex noto studio antiquorum Evangelicas narrationes inter se componendi; hinc saepissime notae quaedam ex parallelis locis in margine codicum apponebantur, quae aliquando a posterioribus notariis in textum receptae sunt; aut etiam ab ipso scriptore vel correctore codicis levis immutatio in textum inducebatur, qua apparens aliqua antilogia inter loca parallela removeretur.

4° Etiam in ceteris locis ubi duo occurrunt vel plures variae lectiones, ea quae est difficilior, aut durior, sive grammaticae, sive exegeticae, sive theologice spectata, saepe, ceteris paribus, praeferenda est, lectioni, qua omnis difficultas et obscuritas removetur.

Ratio est, quam alias innuimus, scilicet quod praesumendum sit amanuensem, vel correctorem levem immutationem declarationis causa inducere voluisse, potius quam claram lectionem obscuram reddere. Excipiendus casus, in quo manifeste appareat lectionem difficiliorem ex involuntario amanuensis errore derivatam esse.

5° Probabilior censenda est, ceteris paribus, ea lectio, quae aliis occasionem praebuisse, vel earum elementa in se continere videtur.

6° Hodierna divisio Textus graeci in capita et versiculos, immo etiam interpunctio, et accentuum dispositio, possunt relinqui si gravis adsit causa. Attamen si locus dogmaticus sit, et diversa interpunctio vel divisio alium sensum induceret ab illo quam tenet Ecclesia, vel unanimis consensus Patrum, non liceret a recepta legendi ratione discedere.

Prima pars canonis patet ex iis quae in historia Textus dicta sunt cap. I. art. I, ubi vidimus divisionem capitum, et versiculorum, uti nunc habetur, et ipsam interpunctionem non esse originariam, sed post multa saecula in Textum inductam. Altera vero pars probatur ex regula a Concilio Tridentino Sess. IV, et Concilio Vaticano Sess. III. promulgata. Hinc certe damnandi erant Ariani, qui ad eludendam vim testimonii Io. I. 1, 2 punctum aponebant post vocem *erat* legentes: *Verbum erat apud Deum, et Deus erat. Verbum hoc erat in principio apud Deum.*

7° Lectio asserta a versione syriaca, Vulgata latina, et Patribus trium priorum saeculorum praeferenda est lectioni codicum mss. etiam antiquissimorum; praesertim si Patres affirmant, lectionem illam sua aetate communiter receptam fuisse.

Ratio huius canonis ex fundamentalibus criticae principiis fluit. Testes enim antiquiores, et graviore praefereendi sunt iunioribus, et levioribus quamvis numero pluribus: porro testes in canone laudati trium priorum saeculorum tum *antiquitate*, tum *auctoritate* praestant exemplaribus manuscriptis etiam optimis, quae ad nos pervenerunt. Huc pertinent ea quae in Vol. I diximus de pericopis quibusdam Evangeliorum omissis in codd. Sinaitico, Vaticano, Alexandrino aliisque praestantissimis, quae tamen uti genuinae certissime habendae sunt.

FINIS

TERTIAE PARTIS INTRODUCTIONIS CRITICAE IN S. S.

INDEX

INTRODUCTIONIS CRITICAE IN SACRAM SCRIPTURAM

PARS SECUNDA

DE AUCTORITATE DIVINA ET CANONICA LIBRORUM SACRAE SCRIPTURAE

Praenotanda. Nexus huius partis cum praecedente – Auctoritas divina et auctoritas canonica – Quomodo distinguantur – Seorsim tractandae, et primum de auctoritate divina Scripturae generatim sumptae, tum de Scripturarum canone. . . . pag. 1

SECTIO I.

DE DIVINITATE S. SCRIPTURAE GENERATIM CONSIDERATAE

Scriptura dici potest divina, tum ratione materiae, tum ratione auctoris – Necessitas huius distinctionis – Utrumque seorsim demonstrandum. . . » 5

CAPUT I. *De SS. Librorum divinitate ratione materiae . . . »* 6

THESIS XL. *Ex demonstrata Librorum Veteris et Novi Testamenti historica veritate, logice infertur in iisdem libris Verbum Dei, seu divinam revelationem contineri »* 7

Argumentum 1 ^m ex munere legatorum divinatorum pag.	ib.
Argumentum 2 ^m Ex vaticiniis in Scriptura relatis »	8
Argumentum 3 ^m ex praestantia ac sublimitate doctrinae. »	9
Argumentum 4 ^m ex mira librorum concordia . . »	12
Argumentum 5 ^m ex unanimi Iudaeorum et Christianorum consensu »	13
CAPUT II. De SS. Librorum divinitate ratione auctoris, seu de divina S. Scripturae inspiratione »	14
Status quaestionis — Divisio tractationis in tres partes »	ib.
ART. I. Historia controversiae de inspiratione S. Scripturae »	15
I. In antiqua Ecclesiae aetate. Veteres haeretici — Quaestio inter Agobardum et Fredegisum . . »	ib.
II. A saeculo XVI et deinceps. A. Primi Theologi reformati — Toelner, et Semler — Anglicani — Protestantes nostri temporis. B. Sententia rigidior veterum Catholicorum scriptorum — Tres propositiones Lessii et Hamelii, earumque historia — Opinioniones variae de natura et limitibus inspirationis — Agendi ratio Ecclesiae — Notio generica inspirationis »	18
ART. II. De medio quo nobis innotescit SS. Librorum inspiratio »	32
Duae quaestiones distinguendae altera generalis, altera specialis — Media a Protestantibus adsignata »	ib.
THESIS XLI. Factum divinae inspirationis in Sacra Scriptura neque ex argumenti sublimitate ac divinitate quod in Scripturis continetur, neque ex gustu vel interna aliqua eorundem librorum qualitate, multo autem minus ex privata Spiritus Sancti interna revelatione cuique facta, certo demonstrari potest »	33
Refutatur primum criterium Anglicanorum . . »	34
Refutatur secundum criterium Lutheranorum . . »	ib.
Refellitur tertium criterium Calvinistarum et Pietistarum »	35

	<i>Argumenta Calvinistarum solvuntur in genere, et in specie</i>	pag. 38
	THESIS XLII. <i>[Certum] aptumque medium ad divinam inspirationem librorum dignoscendam collocandum est in externo Legatorum Divinorum testimonio, quod quidem partim in ipsis sacris Scripturis consignatum reperitur, plenius tamen et clarius ex Ecclesiae traditione innotescit. . »</i>	48
ART. III.	<i>De facto divinae [inspirationis in Sacris] Scripturis »</i>	52
§. I.	<i>De inspiratione Scripturae Veteris Testamenti universim sumptae »</i>	ib.
	THESIS XLIII. <i>Ex variis locis Sacrae Scripturae, et ex perpetua Iudaeorum et Christianorum traditione ostendi potest Sacros Libros V. T. universim sumptos a divinis Legatis tamquam vere a Spiritu Sancto inspiratos Ecclesiae traditos fuisse »</i>	ib.
	<i>Iudaeorum fides et traditio »</i>	ib.
	<i>Scripturarum testimonia in quinque classes distributa »</i>	58
	<i>Innuitur traditio Christianorum »</i>	71
§. II.	<i>De inspiratione Sacrae Scripturae Novi Testamenti »</i>	ib.
	THESIS XLIV. <i>Libros N. T. divinitus inspiratos esse in Scripturis quidem innuitur, praecipue tamen ex constanti Ecclesiae traditione, qua divinum de hac re testimonium conservatum est, luculenter ostenditur »</i>	72
	I. <i>Argumentum ex Scripturis 1° directum 2° indirectum »</i>	ib.
	II. <i>Argumentum ex traditione Ecclesiae — Praxis Ecclesiae — Testimonia Doctorum — Decreta et professiones fidei »</i>	81
	III. <i>Confirmatio ex variis rationibus »</i>	91
	IV. <i>Solvuntur obiectiones »</i>	93
ART. IV.	<i>De modo divinae inspirationis in Sacra Scriptura »</i>	102
	<i>Revocantur omnes opiniones ad duo capita 1. De natura inspirationis; 2. De extensione et limitibus »</i>	ib.

THESIS XLV. *Quemadmodum superfluum in inspirationis notionem elementum inducunt qui eam cum revelatione confundunt, ita e contra inadaequatum eius conceptum sibi fingunt, qui eam in adsistentia tantum, uti vocant, negativa, aut etiam in subsequenti Spiritus sancti testimonio consistere opinantur: divina enim Sacrae Scripturae inspiratio actualem Spiritus Sancti in intellectum et voluntatem Scriptoris influxum, et positivam supernaturalem operationem involvit, qua fit ut Agiographus, quamvis res scribendas aliunde compertas habeat, ea tamen omnia et sola scribat, quae Deus vult.* pag. 103

THESIS XLVI. *Divina SS. Scripturarum inspiratio non est coarctanda ad solas partes dogmaticas vel cum dogmate coniunctas, sed ad omnes et singulas partes extendenda, ita tamen ut solae res, sententiae et conceptus a Spiritu Sancto repetendi sint, verba autem ac forma sermonis, quo haec expressa sunt, ingenio Scriptoris fuerint relictas »* 108

SECTIO II.

DE SACRAE SCRIPTURAE CANONICITATE, SEU DE LIBRORUM DIVINORUM CANONE

Quaestionis status — Vocis Canon origo et variae significationes — Libri protocanonici et deuterocanonici — Tractationis divisio in quatuor partes » 115

CAP. I. *De ratione qua nobis certo innotescit integer librorum divinatorum canon »* 118

ART. I. *De fonte ex quo hauriendus est integer Scripturarum canon. Discrimen huius quaestionis ab alia superius tractata de medio cognoscendi Scripturae inspirationem »* ib.

	THESIS XLVII. <i>Testimonium Christi et Apostolorum de inspiratione et divinitate integri Canonis, aut etiam eorum tantummodo librorum, quos Protestantes communi consensu retinuerunt, nobis certo non innotescit ex sola S. Scriptura, aut ex traditione tantum humana, sed unice ex traditione Divino-Ecclesiastica</i>	pag. 119
ART. II.	<i>De auctoritate, ad quam pertinet proponere Canonem divinorum librorum</i>	» 124
	THESIS XLVIII. <i>Ad Concilium Oecumenicum, et ad Rom. Pontificem proprie pertinet universalem et infallibilem Librorum Divinorum Canonem proponere, qui ab omnibus fidelibus certitudine fidei recipiendus sit</i>	» ib.
	<i>Probatur 1° ex principiis catholicis</i>	» ib.
	<i>2° Ex sententia et praxi veterum Doctorum . . .</i>	» 125
	<i>3° Distinguitur quaestio iuris a quaestione facti »</i>	127
CAP. II.	<i>Historia Canonis Scripturarum utriusque Testamenti</i>	» 128
ART. I.	<i>Historia Canonis Scripturarum apud Iudaeos . . .</i>	» ib.
§. I.	<i>De canone Iudaeorum in genere</i>	» ib.
	<i>Quinam libri apud Iudaeos haberentur canonici — Tres diversae rationes libros supputandi — Canonis Iudaeorum partitio antiquior, et recentior »</i>	ib.
§. II.	<i>De origine, ac aetate canonis Iudaeorum . . .</i>	» 137
	<i>Variae criticorum sententiae enumerantur — Sententia communior et verior Iudaeorum et Christianorum</i>	» ib.
	THESIS XLIX. <i>Quamvis nunquam apud Hebraeos defuerit certa aliqua norma, qua libri divini a profanis distingui possent, determinatus tamen et authenticus librorum divinorum Canon post reditum ex captivitate Babylonica tempore Esdrae ac Nehemiae primo confectus fuisse merito creditur</i>	» 138
	I. <i>Exponitur status SS. Librorum ante captivitatem »</i>	ib.
	II. <i>Probatur aetas canonis ex rei natura . . .</i>	» 140

	III. <i>Confirmatur ex indiciis historicis</i>	pag. 141
	IV. <i>Idem ostenditur ex constanti Iudaeorum et Christianorum testimonio »</i>	ib.
§. III.	<i>De auctore Canonis Iudaeorum, ac de eius confirmatione et promulgatione »</i>	142
	THESIS L. <i>Canon Iudaeorum ab Esdra tamquam auctore saltem principali conditus est, et a Prophetis aliisque primoribus Synagogae illius temporis confirmatus ac probatus, non tamen clausus, eo scilicet sensu quod nihil amplius ei adiaci potuerit »</i>	143
	Praenotanda de Iudaeorum historia post solutam captivitatem Babylonicam — Crisis traditionis Iudaicae de Synagoga Magna et de Canonis approbatione eius auctoritate edita »	ib.
	I. <i>Esdras auctor Canonis saltem praecipuus . . . »</i>	149
	II. <i>Canon Esdrinus a Synagogae principibus confirmatus et receptus non tamen clausus . . . »</i>	153
	III. <i>Solvuntur obiectiones »</i>	155
§. IV.	<i>Quid operis contulerit Esdras in condendo Canone divinatorum Librorum »</i>	158
	<i>Variae opiniones circa Esdrae labores numerantur »</i>	159
	THESIS LI. <i>Esdras sacros libros in captivitate Babylonica dispersos, et negligentius habitos collegit, a mendis expurgavit, et in unum Canonem digessit, additis quoque novis tum a se, tum ab aliis Prophetis exaratis scriptis, fortasse etiam levioribus nonnullis additionibus declarationis causa in antiquam Scripturam inductis; minime vero universam Scripturam ex integro restituisse, aut Legis ac Prophetarum libros in compendium redegissemus dicendus est »</i>	160
	I. <i>Pauca dicuntur de parte positiva Theseos . . . »</i>	ib.
	II. <i>Esdras Scripturam ex integro non restituit . . »</i>	161
	III. <i>Esdras antiquiores Libros in compendium non redegit »</i>	167

THESIS LII. *Probabilius est Esdram in Sacris Libris describendis antiquiores hebraicos characteres cum recentioribus quadratis, quibus adhuc Iudaei utuntur, commutasse: puncta vero vocalia et accentus eum excogitasse, et sacro textui apposuisse nullatenus defendi potest »* 169

I. *Pars prima de characterum mutatione in Sacro Textu — Exponuntur tres criticorum sententiae — Probatur primo antiquos Hebraeorum characteres ab hodiernis diversos fuisse — Ostenditur secundo mutationem per Esdram factam fuisse »* ib.

II. *Pars altera de punctis vocalibus — Variæ eruditorum opiniones — ceteris exclusis, duæ præcipuae ad examen revocantur — probatur altera opinio 1° ex negativis indiciis; 2° ex indiciis positivis; 3° ex testimonio Iudaeorum tum implicito, tum explicito »* 177

§. V. *Utrum post Canonem Esdrinum alius Canon divinatorum Librorum apud Iudaeos conditus fuerit »* 187

Sententia 1ª communis negans — Sententia 2ª affirmans alterum canonem apud Iudaeos hellenistas — Sententia 3ª Statuens tres canones — innuitur sententia recentissimorum quorundam auctorum » ib.

THESIS LIII. *Probabilius videtur post Canonem Esdrinum nullum alium proprie dictum sacrorum Librorum Canonem ampliorem apud Iudaeos sive Palestinenses, sive Alexandrinos unquam constitutum, ac vulgatum fuisse »* 190

Probatur 1° ex defectu fundamenti pro contraria sententia » ib.

Probatur 2° ex antiquorum testimonio » 193

ART. II. *Historia Canonis SS. Librorum apud christianos. Et primum historia Canonis Librorum V. T. »* 197

Controversia ad solos fere deuterocanonicos coarctatur — Disquiritur an Liber Esther deuterocanicus sit » ib.

§. I.	<i>Historia Canonis Veteris Testamenti ab aevo Apostolico usque ad initia Saeculi IV</i>	pag. 200
I.	<i>Testimonium Ecclesiae Latinae</i>	201
II.	<i>Testimonium Ecclesiae Graecae et Orientalis</i>	216
III.	<i>De canonibus SS. Librorum in Oriente vulgaris - Canon Melitonis - Origenis - Apostolicus 85</i>	229
§. II.	<i>Historia Canonis V. T. in Ecclesia Christi a saeculo IV ad VII</i>	233
I.	<i>Canones integri utriusque Ecclesiae</i>	ib.
A.	<i>Quaeritur de Canone Concilii Nicaeni I.</i>	ib.
B.	<i>Canones a Rom. Pontificibus editi - Innocentius I - Gelasius cum Concilio Romano - Hilarius - Codex Constitutorum Sedis Apostolicae</i>	242
C.	<i>Canones Ecclesiae Africanae</i>	247
D.	<i>Alii Canones Latinorum</i>	250
E.	<i>Testimonium versionis Alexandrinae, et codicum Graecorum</i>	ib.
F.	<i>Testimonium versionum quarundam Orientalium</i>	251
II.	<i>Canones non integri seu deficientes, utriusque Ecclesiae</i>	252
A.	<i>Canones graecorum deficientes - Canon Concilii Laodicensi - Epiphani - Athanasii - Synopseos Athanasianae - Gregorii Nazianzeni - Amphilochii - Cyrilli Hierosolymitani</i>	ib.
B.	<i>Canones Latinorum deficientes - Canon Hilarii Pictaviensis - Rufini - Hieronymi - Iulii Africani - Gregorii M.</i>	257
III.	<i>Observationes in praecedentem historiam Canonis Saec. IV-VI</i>	261
IV.	<i>De usu Ecclesiastico Librorum deuterocanonicorum V. T. a saec. IV ad VI</i>	275
A.	<i>Usus Ecclesiarum Latinorum</i>	276
B.	<i>Usus Scripturarum deuterarum in Ecclesiis Orientis</i>	281
§. III.	<i>Historia Canonis V. T. in Ecclesia Christi ab initio saeculi VII usque ad Concilium Trident.</i>	293

	I. <i>Canones apud Latinos editi a saec. VI-XVI</i> . pag.	293
	II. <i>Testimonia et Canones Ecclesiarum Orientis</i> »	298
	III. <i>Testimonia contraria Scriptorum utriusque Ecclesiae</i> »	299
	IV. <i>Observationes circa dissensionem praedictorum Scriptorum</i> »	305
ART. III.	<i>Historia Canonis Librorum Novi Testamenti in Ecclesia Christi</i> »	309
§. I.	<i>Historia Canonis Novi Testamenti a saec.¹ I. ad VI</i> »	310
	I. <i>Usus et sensus Ecclesiae circa libros Novi Testamenti saec. I-VI - 1° Editiones Scripturae; 2° Publica lectio; 3° Patrum et Scriptorum usus; 4° Explicatur dissensio quorundam circa deuterocanonicos N. T.</i> »	311
	II. <i>Canones Librorum Novi Testamenti saec. I-VI. 1° Canones integri; 2° Canones non integri - Apostolicus, Laodicens, Amphiloerii, Gregorii Nazianzeni, Cyrilli Hierosolymitani, Nicephori, Synopseos S. S. inter opp. Chrysost., Iulii Africani; 3° Speciatim disputatur de Canone Muratoriano, et de Canone Eusebii</i> »	319
§. II.	<i>Historia Ecclesiastici Canonis N. T. saec. VII-XVI</i> »	333
	I. <i>Usus Ecclesiasticus deuterocanonicorum per hanc aetatem</i> »	ib.
	II. <i>Canones hac aetate in Ecclesia editi</i> »	335
ART. IV.	<i>Historia Canonis utriusque Testamenti apud Eterodoxos</i> »	337
	I. <i>De Canone Veterum haereticorum</i> »	ib.
	II. <i>De Canone Ecclesiae Graeco-schismaticae, Moscoviticae, et sectarum Orientalium</i> »	340
	III. <i>De Canone sectarum Protestantium</i> »	343
CAP. III.	<i>De Canone Sacrorum Librorum a Concilio Tridentino proposito</i> »	347
ART. I.	<i>De Canonis Tridentini legitimitate, et Ecclesiastico valore</i> »	348
	THESIS LIV. <i>Canon divinorum librorum a Concilio Tridentino Sess. IV. propositus legitimus est</i>	

	<i>et vim legis oecumenicae prorsus habere dicen-</i> <i>dus est.</i>	pag. 348
	I. <i>Rationes dubitandi Pauli Sarpii, Gentileti et Mo-</i> <i>linaei</i>	» ib.
	II. <i>Thesis demonstratio 1° ex criteriis Theologicis</i> <i>2° ex genuina historia Sessionis IV Concilii Tri-</i> <i>dentini</i>	» 349
	III. <i>Rationum oppositarum solutio</i>	» 355
ART. II.	<i>De vero sensu Canonis Tridentini</i>	» 359
	THESIS LV. <i>Concilium Tridentinum parem omnino</i> <i>auctoritatem omnibus Sacrae Scripturae libris</i> <i>in canone Sess. IV. numeratis attribuit, ita ut</i> <i>vi illius decreti nullum discrimen inter proto, et</i> <i>deuterocanonicas Scripturas, quod pertinet ad</i> <i>earum valorem theologicum et canonicum, am-</i> <i>plius admitti possit.</i>	» 361
	I. <i>Argumenta pro thesi interna et externa . . .</i>	» ib.
	II. <i>Solutio rationum oppositarum</i>	» ib.
ART. III.	<i>De Canonis Tridentini intrinseca et theologica ve-</i> <i>ritate</i>	» 362
	THESIS LVI. <i>Canon Scripturarum a Concilio Tri-</i> <i>dentino Sess. IV propositus verus est, seu omnes</i> <i>libri in eo numerati divinitus inspirati sunt »</i>	363
§. I.	<i>Argumenta ex Sacris Scripturis petita. Tota quae-</i> <i>stio revocatur ad libros deuterocanonicos, pro</i> <i>quibus affertur testimonium Scripturarum 1° ex-</i> <i>PLICITUM, 2° IMPLICITUM in probatione versionis</i> <i>Alexandrinae per Christum et Apostolos . . .</i>	» 364
§. II.	<i>Argumentum ex Ecclesiae traditione</i>	»
	I. <i>Praemittuntur notiones de traditionibus divino-</i> <i>Ecclesiasticis</i>	» 376
	II. <i>Argumentum adducitur ex antiquis canonibus</i> <i>Scripturarum superius expositis, de quibus gene-</i> <i>rales observationes fiunt</i>	» 380
	III. <i>Sumitur argumentum ex praxi et sensu Eccle-</i> <i>siae</i>	» 385

§. III.	<i>Confirmatur Ecclesiae traditio ex Christiana Archaeologia</i>	pag. 389
I.	<i>Monumenta Archaeologica pro deuterocanonicis Vet. Test.</i>	» 391
II.	<i>Monumenta Archaeologica pro Canone Novi Testamenti</i>	» 399
§. IV.	<i>Obiectionum solutio</i>	» 404
	<i>Obiectio prima ex traditione Synagogae</i>	» ib.
	<i>Obiectio secunda ex dissensione in Veteri Ecclesia »</i>	441
	<i>Obiectio tertia adversus seriem canonum pro Thesi adductorum</i>	» 444
	<i>Obiectio quarta ex cessatione Prophetiae apud Iudaeos</i>	» 423
	<i>Obiectio quinta ex suppositis erroribus librorum deuterocanonicorum</i>	» 429
CAP. III.	<i>De libris deperditis, ed de apocryphis</i>	» 438
ART. I.	<i>De libris deperditis, quorum mentio in Scripturis occurrit</i>	» ib.
I.	<i>Libri, quorum mentio fit in V. T.</i>	» 439
II.	<i>Libri, quorum mentio occurrit in N. T.</i>	» 444
ART. II.	<i>De libris apocryphis primae classis, seu utilibus, et laude dignis</i>	» 444
I.	<i>Oratio Manassis — Lib. III et IV Esdrae — Praefatio Lamentationum Ieremiae — Prologus Ecclesiastici</i>	» ib.
II.	<i>Appendix ad Lib. Iob — Allocutio uxoris Iob — Psalmus 151 — Oratio Salomonis — Lib. III et IV Machabaeorum</i>	» 451
III.	<i>Epistola Barnabae — Ep. Clementis — Pastor Hermiae</i>	» 456
IV.	<i>Epistola D. N. I. C. — Epistolae tres B. M. V. — Epist. Pauli ad Senecam</i>	» 463
	<i>Appendicula de Titulis Psalmorum</i>	» 466
ART. III.	<i>De apocryphis secundae classis, seu spuris et damnandis</i>	» 469
I.	<i>Praecipui libri apocryphi V. T.</i>	» 470
II.	<i>Praecipui libri apocryphi N. T.</i>	» 472

A. <i>Evangelia apocrypha</i>	pag. 472
B. <i>Acta Apostolorum apocrypha</i> »	478
C. <i>Epistolae Apostolorum apocryphae</i> »	482
D. <i>Apocalypses quaedam apocryphae</i> »	483
ART. IV. <i>De usu librorum apocryphorum</i> »	485
THESIS LVII. <i>Quamvis Apocryphorum usus non sit omnibus indiscriminatim commendandus, certum tamen est ex eorum studio ac lectione plura emolumenta a viris prudentibus percipi posse</i> . . »	ib.
I. <i>Usus apocryphorum in ordine ad scientiam biblicam</i> »	487
II. <i>Usus Apocryphorum pro aliis disciplinis</i> . . »	490

FINIS SECUNDAE PARTIS.

INTRODUCTIONIS CRITICAE IN SACRAM SCRIPTURAM PARS TERTIA

DE CRITICA VERBALI SACRORUM TEXTUUM

PROLEGOMENA	pag. 493
I. <i>Criticae verbalis obiectum, notio et definitio</i> . »	ib.
II. <i>Criticae verbalis SS. Textuum historia</i> . . . »	496
A. <i>Historia criticae verbalis Veteris Testamenti</i> »	497
Epocha 1 ^a <i>ab initio usque ad Masoram. Diligentia Iudaeorum in Sacro Textu conservando — Recensio Esdrae — Iosephus Flavius — Talmudistae — Origenes et Hieronymus</i> »	ib.
Epocha 2 ^a <i>ab aetate Masorae saec. VI. usque ad inventionem Typographiae. Masorae descriptio, laudes et vitia — Eius influxus in posteriores codi-</i>	

<i>ces - Lectiones Orientales et Occidentales - Codices Ben Ascher et Ben Nephtali - Rabbi Meir Ben Todros</i>	<i>pag.</i>	500
Epocha 3 ^a ab inventione typographiae usque ad nos.		
<i>Primae editiones textus hebraici - Rabbi Menachem Lonzano, et Rabbi Salomon Norzi - Christianorum labores in critica Textus hebraici - Capellus et Buxtorfius - Waltuo, Leusden, Michaelis, Athias et Van der Hooght - Opus P. Houbigantii - Collationes Kennicottii et De Rossi - Alia opera De Rossi et Fabricii</i>	<i>»</i>	503
B. <i>Historia criticae Textus graeci Novi Testamenti</i>	<i>»</i>	508
Epocha 1 ^a Ab initio Ecclesiae usque ad inventionem Typographiae. Veteres graeci et latini Patres - Hesychius et Lucianus - Origenes - Codices Eusebii		
<i>»</i>		509
Epocha 2 ^a ab inventione Typographiae usque ad medium saec. XVIII. Primae editiones Sacri Textus N. T. - Textus receptus - Collectiones variantum lectionum - Walton, Fellius, Kunster et Mastricht - Opera Bengel, Wetstein, Michaelis		
<i>»</i>		511
Epocha 3 ^a a proclamatione principii familiarum usque ad nos. Vestigia systematis familiarum in opp. Millii et Bengelii - Theoria familiarum seu recensionum a Io. Jacobo Griesbachio proclamata et exculpta - Eius adversarii Matthaei, et Reiche - Maior pars criticorum principium recensionum sequuntur - Mutationes inductae per Hug, Eichorn, Scholz - Principium recensionum a plerisque dimissum - Tischendorf., Lachmann, Tregelles - Criticae Textualis fructus in favorem sacri Textus, et Vulgatae Latinae		
<i>»</i>		514
III. Criticae verbalis divisio et tractationis partitio		
<i>»</i>		520

SECTIO I.

DE CRITICA VERBALI TEXTUS HEBRAICI VETERIS TESTAMENTI

CAP. I.	<i>De instrumentis et subsidiis criticae Verbalis Veteris Testamenti</i>	pag. 521
ART. I.	<i>De Codicibus mss. et editionibus antiquis Textus hebraici</i>	» 522
§. I.	<i>De Codicibus hebraicis mss. generatim sumptis. Codicum Hebraicorum numerus — Divisiones variae — aetas — valor — modus eos citandi . . .</i>	» ib.
§. II.	<i>De praecipuis quibusdam codicibus hebraicis . . .</i>	» 526
	I. <i>Insigniores codices collationum Kennicotti et De Rossi</i>	» ib.
	II. <i>Codices quidam recentius detecti, — Cod. Malabaricus — Cod. Babylonius Odessae — Codd. Iudaeorum Sinensium</i>	» 529
§. III.	<i>De editionibus typographicis Hebraici Textus . . .</i>	» 530
	I. <i>Editiones principes tres</i>	» 531
	II. <i>Editiones antiquae insigniores</i>	» 532
	III. <i>Editiones recentiores simplices</i>	» ib.
	IV. <i>Editiones criticae — et de editionum valore ac usu critico</i>	» 533
ART. II.	<i>De Masora eiusque critico valore</i>	»
	<i>Accuratiores descriptio Masorae eiusque partium — De valore critico Masorae duae extremae sententiae — Sententia media verior</i>	» 536
ART. III.	<i>De Textu Samaritano Pentateuchi</i>	» 540
	I. <i>Exponitur quid sit textus Samaritanus . . .</i>	» ib.
	II. <i>Disseritur de auctoritate Textus Samaritani . . .</i>	» 541
	III. <i>De codicibus mss. et editionibus Textus Samaritani, nec non de eius versionibus, et commentario Arabico</i>	» 543
ART. IV.	<i>De versionibus antiquis Veteris Testamenti . . .</i>	»
	<i>Observationes generales de valore critico versionum . . .</i>	» 545
ART. V.	<i>De allegationibus Sacri Textus apud veteres Scriptores</i>	»

	<i>Allegationes factae in libris N. T. — Scriptorum Ecclesiasticorum — Iudaeorum, et in horum operibus criticis</i>	pag. 548
ART. VI.	<i>De valore relativo instrumentorum criticorum V. T.</i>	» 551
I.	<i>Iudaeorum criticorum iudicium de variis instrumentis</i>	» ib.
II.	<i>Controversia apud Christianos agitata saeculi XVII et XVIII de corruptione textus sive Masorethici, sive Samaritani — duo Buxtorffii, Steph. Morinus, Hottingerus et alii pugnantes pro absoluta puritate Textus Masorethici — Io. Morinus, Lud. Capellus, P. Pezron, Houbigant aliique conclamantes corruptionem Hebraici Textus — Vitae extremis constituitur verosimilior ordo instrumentorum criticorum</i>	» 552
ART. VII.	<i>De subsidiis internis criticae verbalis Veteris Testam.</i>	
I.	<i>De contextu sermonis</i>	» ib.
II.	<i>De Parallelismo sive reali, sive verbali, sive poetico</i>	» 557
III.	<i>De Analogia tum reali, tum grammaticali</i>	» 558
IV.	<i>De coniectura et de duplici eius usu — Cautelae adhibendae</i>	» 559
CAP. II.	<i>De Principiis et legibus criticae verbalis Veteris Testamenti</i>	» 560
ART. I.	<i>Principia generalia criticae verbalis</i>	» 561
	<i>Statuitur principium supremum rationale — Sex generalia principia inde derivantur — Expenduntur duo cautelae a criticis inculcatae</i>	» 561
ART. II.	<i>Canones speciales pro critica S. Textus Veteris Testamenti</i>	» 566
ART. III.	<i>Specimen critices quorundam locorum Textus V. T. »</i>	» 572
§. I.	<i>Exemplum lectionis certae contra Masoram</i>	» ib.
	<i>THESIS LVIII. In cap. XXI. Libri Iosue duo versiculi 36 et 37, ubi de civitatibus Rubeniticis fit sermo, ad originarium Iosue textum pertinent. »</i>	» ib.
	<i>A. Argumenta externa seu testimonia critica</i>	» 573

	B. <i>Confirmatur argumentis internis</i>	pag. 574
	C. <i>Solvuntur rationes contrariae</i> »	
§. II.	<i>Exempla lectionum probabiliorum contra Masoram</i> »	575
	THESIS LIX. <i>In Gen. XLIX. 10. et Psalm. XXII.</i>	
	17 lectiones <i>שִׁלָּה</i> et <i>כְּאֶרֶךְ</i> probabiliores videntur	
	quam hodiernae lectiones Masoreticae <i>שִׁילָה</i> et	
	<i>כְּאֶרֶי</i> »	ib.

SECTIO II.

DE CRITICA VERBALI TEXTUS GRAECI N. T.

CAP. I.	<i>De Instrumentis et subsidiis pro Critica Graeci</i>	
	<i>Textus</i> »	581
ART. I.	<i>De Codicibus mss. et editionibus Graeci Textus</i> »	582
§. I.	<i>De Codicibus mss. generatim sumptis. — Codicum</i>	
	<i>numerus — classes — discrimen in forma characte-</i>	
	<i>rum, et voluminum — divisio vocabulorum et sen-</i>	
	<i>tentiarum — Stichometria — interpunctio — Sectio-</i>	
	<i>nes, et Pericopae — Capitula Ammonii, Canones</i>	
	<i>Eusebii — Tituli et Breves — Capita hodierna et ver-</i>	
	<i>siculi — Codicum aetas, patria, intrinsecus valor</i> »	ib.
§. II.	<i>De praecipuis quibusdam codicibus mss. Graeci</i>	
	<i>Textus N. T.</i> »	590
	I. <i>Insigniores quidam Codices unciales — ubi impri-</i>	
	<i>mis de Codd. Vaticano et Sinaitico</i> »	ib.
	II. <i>Insigniores quidam codices minusculi</i> »	602
§. III.	<i>De praecipuis editionibus typographicis graeci</i>	
	<i>Textus</i> »	603
	I. <i>Editiones principes Card. Ximenes, et Erasmi</i> »	ib.
	II. <i>Praecipuae editiones antiquiores</i> »	604
	III. <i>Praecipuae editiones criticae graeci Textus</i> »	605
ART. II.	<i>De reliquis instrumentis et subsidiis criticae N. T.</i> »	606
	I. <i>Libri Liturgici, imprimis Evangelistaria, et Le-</i>	
	<i>ctionaria</i> »	ib.
	II. <i>Allegationes Textus graeci in Veterum scriptis</i> »	607
	III. <i>Versiones antiquae et immediatae</i> »	608

	IV. De valore relativo instrumentorum critico- rum	pag. 609
	V. Argumenta intrinseca eorumque usus — Ubi de va- riantibus lectionibus, earumque generibus et causis »	610
CAP. II.	De principiis et legibus criticae verbalis graeci Textus	613
ART. I.	De principiis generalibus criticae graeci Textus » Revocantur principia generalia in Sect. I. exposita — Inquiritur specialiter in valorem principii fa- miliarum	ib. 614
	THESIS LX. Principium familiarum seu recensio- num, quod vocant, etsi theorectice inspectum ali- qua ratione admittendum sit, practice tamen con- sideratum tam incertum est, totque difficultatibus impeditum, ut in Sacro Textu N. T. recensendo haud multum utilitatis afferat, nullatenus autem tamquam basis et fundamentum totius critices sacrae constitui possit	ib.
	I. De principio familiarum theorectice considerato »	ib.
	II. Difficultates practicae eiusdem principii . . . »	615
	III. Usus, et applicatio principii »	620
ART. II.	Leges speciales pro critica graeci Textus . . . »	623
	I. Canones critici iuxta systema recensioneum Gries- bachii »	ib.
	II. Canones critici cum aliquo tantum respectu ad familias »	ib.
	III. Canones critici absque respectu ad principium familiarum »	625

FINIS

TERTIAE PARTIS INTRODUCTIONIS CRITICAE IN S. S.

Iussu Rm̃i P. Vincentii M. Gatti M. S. P. A. legi secundum volumen huius operis cui titulus: *Introductio in Sacram Scripturam Auctore Ubaldo Ubaldi*. In eo nihil contra fidem et bonos mores inveni: omnia vero ita elaborata et perspecta deprehendi ut plenam omnino ac illustrem Doctrinae Catholicae defensionem exhibeant. Multiplex autem eruditio quae ad institutum opus pertinet, tam apte selecta, tam concinne disposita in omni operis parte conspicitur, ut legentis mentem non obruat, immo mirifice ad totum Criticae Sacrae cursum regia quadam semita magnoque cum fructu percurrendam.

In quorum fidem etc.

Die 23 Decembris 1878.

VINCENTIUS TUZI
Censor Theologus

IMPRIMATUR

P. Fr. Vincentius M. Gatti O. P.
S. P. A. Magister

Fig. 1. Ex sarcoph. Coemet. Callisti

Fig. 2. Ex pictur. Coem. Callisti

Fig. 3. Ex sarcoph. Vatic

Fig. 5. Vatic

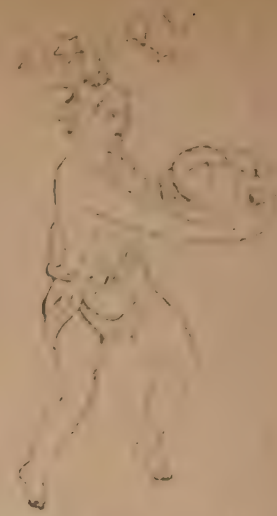

Fig. 6. Vatic

Fig. 7. Vatic

Fig. 8. Vatic

אֶת־יְהוָה וְחַדְלָהּ מִן־עַל
וַעֲשֵׂה לָנוּ דְבָר וְדְבָרִים
אֱלֹהִים שׁוֹא כְרֹת בְּרִית
וּפְרָח כְּרֹאשׁ שֶׁמֶשׁ פֶּטֶעַל
תִּלְמִיד שְׁדִי לַעֲגֹלֹת בָּת
אֲוֹ וְגִדּוֹ שֶׁכֵּן שֶׁמֶרְחֹכִי
אֲבָל עַלֹּחַ עֲמֹן וְכִמְרֹחַ
עַלֹּחַ וְגִדּוֹ עַל־כְּבוֹדֵהּ כִּי
גִלְיָה מִכְּנֹס גַּם אֲתֹלֵל אֲשׁוּר
וְכָל מִנְחָה לְמֶלֶךְ וְדָבָר
בְּשֵׁנָה אֲפֹרֹס וְקֹחַ וְכֶשֶׁת
שֶׁרֶאֱלֹה מִעֲצָתוֹ נִרְמָה

ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ

ΕΝΑΡΧΗ ΗΝΟΛΟΓΟΣ
ΚΑΙ ΟΛΟΓΟΣ ΗΝ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ ΚΑΙ
ΘΣΗΝ ΟΛΟΓΟΣ ΟΥ
ΤΟΣ ΗΝ ΕΝΑΡΧΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ Η
ΤΑ ΔΙΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕ
ΤΟ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΑΥΤΟΥ
ΕΓΕΝΕΤΟ ΟΥΔΕΝ
Ο ΓΕΓΟΝΕΝ ΕΝ ΑΥ
ΤΩ ΖΩΗ ΣΤΙΝ
ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΗΝ Τ
ΦΩΣ ΤΩ ΝΑΝ ΘΡΩ
ΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ
ΕΝ ΤΗΣ ΚΟΤΙΑ ΦΑΙ
ΝΕΙ ΚΑΙ Η ΚΟΤΙΑ
ΑΥΤΟΥ ΟΥΚ ΑΤΕ
ΛΑΒΕΝ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΚΑΤΑ ΙΩΑΝΝΗΝ
ΑΡΧΗ
ΜΑΡΧΗ ΗΜΕΛΟΓΟΣ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ
ΟΛΟΓΟΣ ΟΥΤΟΣ ΗΝ ΕΝΑΡΧΗ
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ ΚΑΙ ΤΕΛΟΣ
ΑΥΤΟΥ ΟΥΔΕΝ

ΕΝΑΡΧΗ ΗΝ ΟΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΟΛΟΓΟΣ Η
ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ ΚΑΙ ΘΣΗΝ ΟΛΟΓΟΣ
ΟΥΤΟΣ ΗΝ ΕΝΑΡΧΗ ΤΤΡΟΣ ΤΟΝ ΘΝ
ΤΤΑΝΤΑ ΔΙΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΙ ΧΩ
ΡΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ ΟΥΔΕΝ
Ο ΓΕΓΟΝΕΝ ΕΝ ΑΥΤΩ ΖΩΗ ΗΝ
ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ ΤΩ ΝΑΝ ΘΡΩ
ΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ
ΕΝ ΤΗΣ ΚΟΤΙΑ ΦΑΙ
ΝΕΙ ΚΑΙ Η ΚΟΤΙΑ
ΑΥΤΟΥ ΟΥΚ ΑΤΕ
ΛΑΒΕΝ
ΕΓΕΝΕΤΟ ΑΝΘΡΩΠ
ΟΝ ΟΥΚ ΕΝΑΡΧΗ
ΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΝ ΑΜΑΡΤΥΡΗ
ΣΗΤΕΡ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΙΝΑ ΤΤΑΝ
ΤΕΣΤΙΣ ΤΕΥΣΩΣ ΙΝΑ ΔΙΑΥΤΟΥ
ΟΥΚ ΗΝ ΕΚ ΚΙΝΟΣ ΤΟ ΦΩΣ ΑΛΛ
ΗΝ ΑΜΑΡΤΥΡΗΣΗΤΕΡ ΤΟΥ ΦΩ
ΤΟΣ
ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ ΤΟ ΑΛΛΗΘΕΙ
ΝΟΝ Ο ΦΩΤΙΖΕΙ ΤΑΝΤΑ ΤΑΝΘΗ
ΕΡΧΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ
ΕΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΗΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣΜΟΣ
ΔΙΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΙ ΟΙΚΟΣΜΟΣ

ΠΙΟΝ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ ΕΝ ΚΑΘΑΡΟΝ ΝΕΙΔΗ ΣΕΙ ΚΑΙ ΟΥ ΤΟΝ ΔΕ ΔΟ
ΣΤΕΡΕΙΤΕ ΤΗΝ ΠΙΣΤΕΩΣ ΕΝ ΚΑΘΑΡΟΝ ΝΕΙΔΗ ΣΕΙ ΚΑΙ ΟΥ ΤΟΝ ΔΕ ΔΟ
ΤΩΝΤΕΣ ΕΝ ΚΑΘΑΡΟΝ ΝΕΙΔΗ ΣΕΙ ΚΑΙ ΟΥ ΤΟΝ ΔΕ ΔΟ
ΑΥΤΟΥ ΟΥΔΕΝ
Ο ΓΕΓΟΝΕΝ ΕΝ ΑΥΤΩ ΖΩΗ ΗΝ
ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ ΤΩ ΝΑΝ ΘΡΩ
ΠΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ
ΕΝ ΤΗΣ ΚΟΤΙΑ ΦΑΙ
ΝΕΙ ΚΑΙ Η ΚΟΤΙΑ
ΑΥΤΟΥ ΟΥΚ ΑΤΕ
ΛΑΒΕΝ

+ RATA ΓΩΝΗΝ +

+ + + 1399

 ΑΡΧΗΝ Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ
 Ο ΛΟΓΟΣ ΗΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ
 ΚΑΙ ΕΣΗΝ Ο ΛΟΓΟΣ ΟΥΤΟΣ
 ΗΝ ΕΝ ΑΡΧΗ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ
 ΠΑΝΤΑ ΔΙΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕ
 ΤΟ ΚΑΙ ΧΩΡΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕ
 ΝΕΤΟ ΟΥΔΕ ΕΝ ΟΓΕΓΟΝ
 ΕΝ ΑΥΤΩ ΖΩΗ ΗΝ ΚΑΙ Η
 ΖΩΗ ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ ΚΑΙ ΤΟ
 ΦΩΣ ΕΝ ΤΗΣ ΚΟΙΤΗΣ ΔΕ
 ΗΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΤΗΣ ΔΕ ΑΥΤΟΥ
 ΟΥΚ ΑΤΕΛΑ ΔΕ ΕΓΕΝΕ
 ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΑΠΕΣΤΑ
 ΜΕΝΟΣ ΠΑΡΑΘΥΟΝΟΜΑ
 ΑΥΤΩ ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΥΤΟΣ
 ΗΛΘΕΝ ΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΝ
 ΙΝΑ ΜΑΡΤΥΡΗΣΗ ΠΕΡΙ ΤΟΥ
 ΦΩΤΟΣ ΙΝΑ ΠΑΝΤΕΣ ΠΙ
 ΣΤΕΥΣΩΣΙΝ ΔΙΑΥΤΟΥ
 ΟΥΚ ΗΝ ΕΚΕΙΝΟΣ ΤΟ ΦΩΣ
 ΑΛΛΙΝΑ ΜΑΡΤΥΡΗΣΗ ΠΕ
 ΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ
 ΤΟ ΑΛΗΘΕΣ ΙΝΑ Ο ΦΩΤΙ
 ΖΕΙ ΠΑΝΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΝ
 ΕΡΧΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟ
 ΣΜΟΝ ΕΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΗΝ
 ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΔΙΑΥΤΟΥ
 ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ
 ΑΥΤΟΝ ΟΥΚ ΕΓΝΩΕΙΣ
 ΤΑ ΙΔΙΑ ΗΛΘΕΝ ΚΑΙ Ο ΙΩΑ
 ΝΝΗΣ ΔΕ ΕΛΑΒΑΝ ΑΥΤΟΝ
 ΕΔΩΚΕΝ ΑΥΤΟΙΣ ΕΤΟΥ
 ΣΙΑΝ ΤΕΚΝΑ ΘΕΟΥ ΓΕΝΕΣΘΑΙ
 ΤΟΙΣ ΠΙΣΤΕΥΟΥΣΙΝ ΕΙΣ
 ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΑΥΤΟΥ ΟΙΟΥ
 ΚΕΣ ΑΙΜΑΤΩΝ ΟΥΔΕΚ
 ΘΕΛΗΜΑΤΟΣ ΑΡΚΟΣ

των ανθρωπων

· ΤΗ Δ' ΚΥΜΕ ΚΥ ΤΩΝ ΠΑΤΕΡ ·

ΤΟ ΚΑΤ' ΙΩΑΝΝΗ ΑΓΙΟ ΕΥΑΓΓΕ
 ΛΙΟΝ
 ΑΡΧΗΝ Ο ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΓ
 ΟΣ ΗΝ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΙ
 Ο ΛΟΓΟΣ ΗΝ ΕΝ ΑΡΧΗ
 ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΠΑΝΤΑ
 ΔΙΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΙ
 ΧΩΡΙΣ ΑΥΤΟΥ ΕΓΕΝΕΤΟ
 ΟΥΔΕ ΕΝ ΟΓΕΓΟΝ ΕΝ ΑΥΤΩ
 ΖΩΗ ΗΝ ΚΑΙ Η ΖΩΗ ΗΝ
 ΤΟ ΦΩΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ
 ΚΑΙ ΤΟ ΦΩΣ ΕΝ ΤΗΣ
 ΚΟΙΤΗΣ ΔΕ ΗΙ ΚΑΙ Η ΚΟΙΤΗΣ
 ΔΕ ΑΥΤΟΥ ΟΥΚ ΑΤΕΛΑ ΔΕ
 ΕΓΕΝΕΤΟ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΑΠΕ
 ΣΤΑΜΕΝΟΣ ΠΑΡΑΘΥΟΝΟΜΑ
 ΑΥΤΩ ΙΩΑΝΝΗΣ ΟΥΤΟΣ
 ΗΛΘΕΝ ΕΙΣ ΜΑΡΤΥΡΙΑΝ
 ΙΝΑ ΜΑΡΤΥΡΗΣΗ ΠΕΡΙ ΤΟΥ
 ΦΩΤΟΣ ΙΝΑ ΠΑΝΤΕΣ ΠΙ
 ΣΤΕΥΣΩΣΙΝ ΔΙΑΥΤΟΥ
 ΟΥΚ ΗΝ ΕΚΕΙΝΟΣ ΤΟ ΦΩΣ
 ΑΛΛΙΝΑ ΜΑΡΤΥΡΗΣΗ ΠΕ
 ΡΙ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΗΝ ΤΟ ΦΩΣ
 ΤΟ ΑΛΗΘΕΣ ΙΝΑ Ο ΦΩΤΙ
 ΖΕΙ ΠΑΝΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΝ
 ΕΡΧΟΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΟ
 ΣΜΟΝ ΕΝ ΤΩ ΚΟΣΜΩ ΗΝ
 ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΔΙΑΥΤΟΥ
 ΕΓΕΝΕΤΟ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ
 ΑΥΤΟΝ ΟΥΚ ΕΓΝΩΕΙΣ
 ΤΑ ΙΔΙΑ ΗΛΘΕΝ ΚΑΙ Ο ΙΩΑ
 ΝΝΗΣ ΔΕ ΕΛΑΒΑΝ ΑΥΤΟΝ
 ΕΔΩΚΕΝ ΑΥΤΟΙΣ ΕΤΟΥ
 ΣΙΑΝ ΤΕΚΝΑ ΘΕΟΥ ΓΕΝΕΣΘΑΙ
 ΤΟΙΣ ΠΙΣΤΕΥΟΥΣΙΝ ΕΙΣ
 ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΑΥΤΟΥ ΟΙΟΥ
 ΚΕΣ ΑΙΜΑΤΩΝ ΟΥΔΕΚ
 ΘΕΛΗΜΑΤΟΣ ΑΡΚΟΣ

RT. REV. EUGENE O'CONNELL,
LOS ANGELES,
CAL.

Ubaldo, Ubaldo

AUTHOR

Introductio in Sacram Scripturam

TITLE

DATE

220
21

